

U XXXIV. A.
10

JOG ÉS ALLAMTUD. KAR
Semináriumi könyvtár
4692 II.

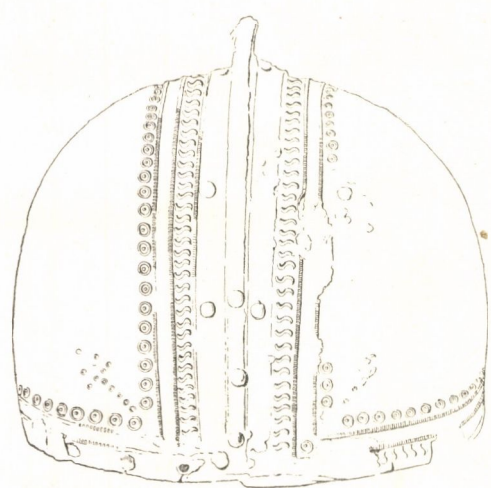
ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADEMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. XX. KÖTET.

KÉT KÉPMELLÉKLETTEL, HUSZONHÉT KÉPES TÁBLÁVAL ÉS HÁROMSZÁZHÁROM ÁBRÁVAL.

P
m

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.
1900.

50634

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETÜRENDES SORA SZERINT.

- BELLA LAJOS. A balfi római kori forrásról 164—166.
- BOROLÁN ISTVÁN. Római leletekről Livádián (Hunyad m.) 390—391.
- CSALLÁNY GÁBOR. A szentesi múzeum gyarapodása 1899-ben 185—186. — Avar sírleletekről Szentés határában Donáton 393—398.
- CSEPLŐ PÉTER. Bronzkori leletről Nagyváradon 78—79. — A pecze-szentmártoni régi sírokról 168—171.
- CZIRÁKY GYULA. A bogojevai római sáncokról 76—77. — Bogojeva (Gombos) régi emlékeiről 257—267.
- DARNAY KÁLMÁN. Hadtörténelmi emlékekről Sümeghen 406—409.
- DÓKUS GYULA. Árpád kori sírleletek Zemplén vármegyében 39—61.
- DUDÁS GYULA. A vaskúti, parabutyi és karavukova-ráczmiliticsi földművekről 385—387.
- Dr. ELISCHER GYULA. Az országos képtár metszetgyűjteményének lajstroma 270—271.
- Dr. FINÁLY GÁBOR. Aquincum és az ó-budai ásatások, újra leírta *dr. Kuzsinszky Bálint* 432.
- GOHL ÖDÖN. A nagy-bisztereczi kelta érmek 224—241. — A m. nemzeti múzeum éremtárának gyarapodása 1899-ben. az A) csoport gyarapodása 433—439.
- HAMPEL JÓZSEF. A n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1899. évi utolsó negyedben 88—89. — Ujabb hazai leletek az avar uralom korából 97—125. — A n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1900-ik év első negyedében 181—182. — Okori sisak 361—375.
- HORVÁTH AKOS. Az «Alte Leutsch» nevezetű neolith-telepről 157—164.
- HÜBNER EMIL. Czeglédi régiségekről 77—78.
- Dr. JANKÓ JÁNOS. A xi. orosz archaológiai kongresszus Kiebben I. 1—16. — II. 125—146. — III. 241—252.
- Dr. JÓSA ANDRÁS. Emlékek a honfoglalás korából 214—224. — A Fekete-halom földsátásáról (Szabolcs m.) 267.
- JURKOVICH EMIL. A besztercebányai templom egykori kincstáráról I. 151—156. — II. 209—213.
- KEMÉNY LAJOS. Ujabb adatok Kassa műtörténetéhez 72—75. — A régi kassai csiszárokról 171—172.
- Dr. KOHLBACH BERTALAN. A simonfai bronzleletről 79—84.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Ismertetés: Der römische Limes in Österreich I. 1900. 283—284.
- LEHÓCZKY TIVADAR. Honfoglaláskori sírról Beregszászon (Bereg m.) 398—402.
- MELHÁRD GYULA. A nagyberki (Somogy m.) leletről 387—390.
- MIHALIK JÓZSEF. Régi brassai ötvösség 17—39. — Hann Sebestyén két ismeretlen ötvösművéről 253—256. — Történelmi emlékeink az 1900. évi párisi világkiállítás magyar pavillonjában 375—384.
- MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum az 1899-ik évben 186—188.
- MILLEKER BÓDOG. Őskori szobrocskák az Alduna vidékéről 62—71. — A

- verseczi városi múzeum 1899-ben 89—90.
- Br. MISKE KÁLMÁN. Keczőli vasládsák (Győr m.) 96.
- PÓR ANTAL. Magyar vonatkozású fali képek Runkelsteinban 193—208. — Nagy Lajos király Madonna-képeiről 402—404.
- Dr. RÉCSEI VIKTOR. Őskori emlékek ásatásáról Bakonybélben 84—87. — Római keramikus leletekről Pannonia község területén 267—269.
- Dr. REINECKE PÁL. Egy pannoniai fibuláról 166—168.
- Dr. RÉTHY LÁSZLÓ. A m. n. múzeum éremgyűjteményének 1898. évi gyarapodása 182—184. — A B) csoport 1899. évi gyarapodása 439—440.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. és embert. társulat 1899. évi deczemberi ülése 88. — 1900. évi februáriusi ülése 285. — Szeptemberi ülése 433.
- Dr. TAKÁCS SÁNDOR. Augsburgi ötvösök munkái törökök és magyarok részére 93—96. — Magyar műkincsek pusztulása a Vesselényi-féle összeesküvés idejében 147—150. — Az aacheni magyar templom égéséről 1656-ban 404—406.
- TÉGLÁS GÁBOR. Feliratos kő a castellum onagrinum temetőjéből 75—76.
- TÉGLÁS ISTVÁN. Római és más sírokról Alsó-Szent-Mihályfalván 391—393.
- VARJÚ ELEMÉR. A magyar viseletek története. Rajzolta és festette Nemes Mihály. Szövegét írta Nagy Géza 410—431.
- VÁSÁRHELYI GÉZA. Két régi emlékmaradványról Buda vidékén 256—257.
- VENTURI A. A budapesti országos képtár olasz képei 289—360.
- a. Emlékbeszéd Finály Henrik levelező tagról, Márki Sándortól 180.
- ab. Ism.: Csallány Gábor: Az őskor 91—92. — Arch. közlemények XXII. kötete 1899. 176—179. — Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina. VI. kötet 271—283.
- h. Kassai múzeum 189—190. — Hontmegyei múzeumtársulat 190.
- n. Délmagyarországi történelmi és rég. múzeumtársulat közgyűlése 189.
- ng. Egy passai kardkészítő magyar szablyái 92—93.
- N. L. Az esztergomvidéki rég. és történelmi társulat közgyűlése 188.
- sz. Darnay Kálmán: Magyarország őskora 91.
- x. Az alsófehérmegyei történelmi, rég. és természettud. egyesület X. évkönyve 179. — A régi Savariáról 191—192.
- x. y. Ism.: Magyar Minerva 175—176.
- y. Ism.: Reizner János «Szeged története» 173—174.
- Az antik szobrászat története, írta Hampel József 174—175. — Szépművészeti múzeum 184. — Az «Erd. Múzeum» 184—185. — Székely nemzeti múzeum 189. — Majláth Béla † 191. — Könyöki József † 191. — A magyar tud. Akadémia archæologiai bizottságának munkássága 1899-ben 286—287. — A dán n. múzeum ásatásai 287—288.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

- CSÉPLŐ PÉTER. Bronzkori leletről Nagyváradon 78—79.
 HORVÁTH ÁKOS. Az «Alte Leutsch» nevezetű neolith telepről 157—164.
 HÜBNER EMIL. Czeglédi régiségekről 77—78.
 Dr. KOHLBACH BERTALAN. A simonfai bronzleletről 79—84.
 MILLEKER BÓDOG. Őskori szobrocskák az Alduna vidékéről 62—71.
 Dr. RÉCSEI VIKTOR. Őskori emlékek ásatásáról Bakonybélben 84—87.
ab. Ism.: Csallány Gábor: Az őskor 91—92.
sz. Ism.: Darnay Kálmán: Magyarország őskora 91.

II. Ókor és régibb középkor.

- BELLA LAJOS. A balfi rómaikori forrásról 164—166.
 BOROLÁN ISTVÁN. Római leletek Livádián (Hunyad m.) 390—391.
 CZIRÁKY GYULA. A bogojevai római sánccokról 76—77. — Bogojeva (Gombos) régi emlékeiről 207—267.
 DUDÁS GYULA. A vaskúti, parabutyi és karavukova-ráczmiliticsi földművekről 385—387.
 Dr. FINÁLY GÁBOR. «Aquincum és az óbudai ásások», újra leírta dr. Kuzsinszky Bálint 432.
 GOHL ÖDÖN. A nagybisztereczi kelta érmek 224—241.
 HAMPEL JÓZSEF. Ókori sisak 361—375.
 Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Der römische Limes in Österreich I. 1900. 283—284.
 MELHARD GYULA. A nagyberki (Somogy m.) leletről 387—390.
 Dr. RÉCSEI VIKTOR. Római keramikus leletekről Pannonia község területén 267—269.
 Dr. REINECKE PÁL. Egy pannoniai fibuláról 166—168.
 TÉGLÁS GÁBOR. Feliratos kő a castellum onagrinum temetőjéből 75—76.
 TÉGLÁS ISTVÁN. Római és más sírokról Alsó-Szent-Mihályfalván 391—393.

- x. A régi Savariáról 191—192.
 — Ism.: Az antik szobrászat története, írta Hampel József 174—175.

III. Középkor és Újkor.

- CSALLÁNY GÁBOR. Avar sírleletek Szentest határában Donáton 393—398.
 CSÉPLŐ PÉTER. A pecze-szentmártoni régi sírokról 168—171.
 DARNAY KÁLMÁN. Hadtörténelmi emlékekről Sümeghen 406—409.
 DÓKUS GYULA. Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében 39—61.
 Dr. ELISCHER GYULA. Az országos képtár metszetgyűjteményének lajstroma 270—271.
 HAMPEL JÓZSEF. Ujabb hazai leletek az avar uralom korából 97—125.
 Dr. JÓSA ANDRÁS. Emlékek a honfoglalás korából 214—224.
 KEMÉNY LAJOS. Ujabb adatok Kassa műtörténetéhez 72—75. — A régi kassai csiszárokról 171—172.
 JURKOVICH EMIL. A besztercebányai templom egykori kincstáráról. I. 151—156. — II. 209—213.
 LEHÓCZKY TIVADAR. Honfoglalási sírról Beregszászon (Bereg m.) 398—402.
 MIHALIK JÓZSEF. Régi brassai ötvösség 17—39. — Hann Sebestyén két ismeretlen ötvösművéről 253—256. — Történelmi emlékeink az 1900. évi párisi világkiállítás magyar pavillonjában 375—384.
 Br. MISKE KÁLMÁN. Keczői vaslándsák (Győr m.) 96.
 PÓR ANTAL. Magyar vonatkozású fali képek Runkelsteinban 193—208. — Nagy Lajos Madonna-képeiről 402—404.
 Dr. TAKÁCS SÁNDOR. Augsburgi ötvösök munkái törökök és magyarok részére 93—96. — Magyar műkincsek pusztulása a Vesselényi-féle összeküvés idejében 147—150. — Az aacheni magyar templom égéséről 1656-ban 404—406.

VENTURI A. A budapesti orsz. képtár olasz képei 289—360.

VARJÚ ELEMÉR. A magyar viseletek története, rajzolta és festette Nemes Mihály, szövegét írta Nagy Géza 410—431.

VÁSÁRHELYI GÉZA. Két régi emlékmáradványról Buda vidékén 256—257.

ng. Egy passai kardkészítő magyar szablyái 92—93.

v. Ism.: Reizner János: «Szeged története» 173—174.

IV. Vegyes közlemények.

CSALLÁNY GÁBOR. A szentesi múzeum gyarapodása 1899-ben 185—186.

GOHL ÖDÖN. A m. n. múzeum éremtárának gyarapodása 1899-ben az A) csoport gyarapodása 433—439.

HAMPEL JÓZSEF. A n. múzeum régiségtár gyarapodása az 1899. évi utolsó negyedben 88—89. — A n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1900. év első negyedében 181—182.

Dr. JANKÓ JÁNOS. A XI. orosz archæologiai kongresszus Kievben. I. 1—16. — II. 125—146. — 241—252.

Dr. JÓSA ANDRÁS. A «Feketehalom» föl-ásatásáról (Szabolcs m.) 267.

MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum az 1899. évben 186—188.

MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi múzeum 1899-ben 89—90.

Dr. RÉTHY LÁSZLÓ. A m. n. múzeum éremgyűjteményének 1898. évi gyarapodása 182—184. — A B) csoport 1899. évi gyarapodása 439—440.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. és embert. társulat deczemberi ülése 88. — Februáriusi ülése 285. — Szeptemberi ülése 433.

a. Emlékbeszéd Finály Henrik lev. tagról, Márki Sándortól 180.

ab. Ism.: Archæologiai Közlemények XXII. köt. 1899. 176—179. — Ism.: Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina VI. köt. 271—283.

h. Kassai múzeum 189—190 — Hontmegyei múzeumtársulat 190.

—n. Délmagyarországi történelmi és rég. múzeumtársulat közgyűlése 189.

N. L. Az esztergomvidéki rég. és történelmi társulat közgyűlése 188.

x. Az alsófehérmegyei történelmi, rég. és term. tud. egyesület X. évkönyve 179.

x. y. Ism.: Magyar Minerva 175—176. — Szépművészeti múzeum 184. — Az

«Erd. Múzeum» 184—185. — Székely nemzeti múzeum 189. — Majláth Béla † 191. — Könyöki József † 191.

— A m. tud. Akadémia arch. bizottságának munkássága 1899-ben 286—287. — A dán n. múzeum ásatásai 287—288.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (Megjelent 1900 február 15-ikén.)

Dr. JANKÓ JÁNOS. A XI. orosz archæologiai kongresszus Kiebben. (Első közlemény)--- --- --- --- --- 1—16. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. MIHALIK JÓZSEF. Régi brassai ötvös- ség. (12 ábrával) --- --- --- 17—38. l.	tek Zemplén vármegyében. (10 táblával és 2 ábrával) --- --- --- 39—61. l.
II. DOKUS GYULA. Árpádkori sírlele-	III. MILLEKER B. Őskori szobrocskák az Alduna vidékéről. (9 ábrával) 62—71. l.
<i>Ábra:</i> Keczőli vaslándsák a VIII—IX. századból. $\frac{1}{4}$ n. --- --- --- 71. l.	

LEVELEZÉS.

I. KEMÉNY LAJOS. Ujabb adatok Kassa múzeumtörténetéhez --- --- --- 72—75. l.	V. CSÉPLŐ PÉTER. Bronzkori leletről Nagyváradon --- --- --- 78—79. l.
II. TÉGLÁS GÁBOR. Feliratos kő a castellum onagrimum temetőjéből 72—75. l.	VI. Dr. KOHLBACH BERTALAN. A si- monfai bronzleletről. (Egy képes táblá- val s egy ábrával) --- --- --- 79—84. l.
III. CZIRÁKY GYULA. A bogojevai «ró- mai sánczokról» --- --- --- 76—77. l.	VII. RÉCSEY VIKTOR. Őskori emlékek ásatása Bakonybélben. (Két képes táb- lával) --- --- --- 84—87. l.
IV. HÜBNER EMIL. Czeglédi régisé- gekről --- --- --- 77—78. l.	

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. társulat 1899 deczemberi ülése --- 88. l.	podása az 1899. évi utolsó negyed- ben --- --- --- 88—89. l.
II. A n. múzeumi régiségtár gyara-	III. A verseczi városi múzeum 1899-ben <i>Milleker Bódog</i> --- --- --- 89—92. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. DARNAY KÁLMÁN. Magyarország őskora, ism. sz. --- --- --- 92. l.	IV. Augsburgi ötvösök munkái törö- kök és magyarok részére, <i>dr. Takáts</i> <i>Sándor</i> --- --- --- 93—96. l.
II. CSALLÁNY GÁBOR. Az őskor, ism. <i>ab.</i> --- --- --- 92—93. l.	V. Keczőli vaslándsák, <i>br. Miske Kál- mán</i> --- --- --- 96. l.
III. Egy passaui kardkészítő magyar szablyái a XVIII. században, <i>ng.</i> (Egy ábrával) --- --- --- 92—93. l.	

MÁSODIK FÜZET. (Megjelent 1900 április 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. HAMPEL JÓZSEF. Ujabb hazai leletek az avar uralom korából. (116. ábrával) --- 97—125. l.

II. Dr. JANKÓ JÁNOS. A XI. orosz archæologiai kongresszus Kievben. (Második közlemény) --- 125—146. l.

III. TAKÁTS SÁNDOR. Magyar műkincsek pusztulása a Vesselényi-féle összeesküvés idejében --- 147—150. l.

IV. JURKOVICH EMIL. A besztercebányai plébánia templom egykori kincstáráról. (Első közlemény) --- 151—156. l.

LEVELEZÉS.

I. Dr. HORVÁTH AKOS. Az «Alte Leutsch» nevezetű neolith-telepről. (28 ábrával)--- 157—164. l.

II. BELLA LAJOS. A balfi római kori forrásról--- 164—166. l.

III. REINECKE PÁL. Egy pannoniai fibuláról. (Két ábrával) --- 166—168. l.

IV. CSÉPLŐ PÉTER. A pecze-szentmártoni régi sírokról--- 168—171. l.

V. KEMÉNY LAJOS. A régi kassai csi-szárokról --- 171—172. l.

Ábra: Óskori aranykarperecz Székelyhidáról a n. múzeumban $\frac{3}{4}$ n. --- 172. l.

IRODALOM.

I. REIZNER JÁNOS. Szeged története, ism. *y.* --- 173—174. l.

II. Az antik szobrászat története 174—175. l.

III. Magyar Minerva, ism. *x. y.* 175—176. l.

IV. Archæologiai közlemények XXII.

köt. 1899. (Öt ábrával), ism. *ab.*

176—179. l.

V. Az alsófehérmegyei történelmi, rég. és term. tud. egylet X. évkönyve, ism. *x.* 179—180. l.

VI. Emlékbeszéd Finály Henrik levelező tagról, Márki Sándortól, ism. *a.* 180. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. A n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1900. első negyedében. *H. J.* 181—182. l.

II. A m. n. múzeum éremgyűjteményének 1898. évi gyarapodása *R. L.* 182—184. l.

III. Szépművészeti múzeum --- 184. l.

IV. Az Erdélyi Múzeum 1899. évi gyarapodása --- 184—185. l.

V. A szentesi múzeum gyarapodása 1899-ben, ism. *Csallány Gábor* 185—186. l.

Ábra: XVII. századi taréjtartó lemez sárga rézből a n. múzeumban $\frac{2}{3}$ n. 190. l.

VI. A tiszafüredi múzeum 1899-ben, ism. *Milesz Béla* --- 186—188. l.

VII. Az esztergomvidéki régészeti és tört. társaság 1899-ben, ism. *N. L.* 188. l.

VIII. Délmagyarországi tört. és rég. múzeum-társulat —*n.* --- 189. l.

IX. Székely nemzeti múzeum 189. l.

X. Kassai múzeum, *h.* --- 189—190. l.

XI. A hontvármegyei múzeum-társulat, *h.* --- 190. l.

K Ü L Ö N F É L É K.

I. † Majláth Béla	191. l.
II. † Könyöki József	191. l.
III. A régi Savariáról	191—192. l.
<i>Ábra</i> : Óskori aranykarperecz Muzsnáról a n. múzeumban $\frac{3}{4}$ n.	192. l.

HARMADIK FÜZET. (Megjelent 1900 június 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. PÓR ANTAL. Magyar vonatkozású faliképek Runkelsteinban 193—208. l.	III. Dr. JÓSA ANDRÁS. Emlékek a honfoglalás korából. (Három képes tábla és 8 ábra)	214—224. l.
<i>Ábra</i> : Óskori cserépedény Gernyeszeg vidékéről (Maros-Torda m.)	IV. GOHL ÖDÖN. A nagybisztereczi kelta érmek. (13 ábra)	224—241. l.
II. JURKOVICH EMIL. A besztercebányai plébánia templom egykori kincstáráról. (Második közlemény) 209—213. l.	V. Dr. JANKÓ JÁNOS. A XI. orosz arch. kongresszus Kievben. (12 ábra). Harmadik, befejező közlemény	241—252. l.
<i>Ábra</i> : Óskori cserépedény Gernyeszeg vidékéről (Maros-Torda m.)		

LEVELEZÉS.

I. MIHALIK JÓZSEF. Hann Sebestyén két ismeretlen ötvösművéről. (Két ábrával)	IV. Dr. JÓSA ANDRÁS. A Feketehalom földsátásáról (Szabolcs m.)	267. l.
II. VÁSÁRHELYI GÉZA. Két régi emlékmáradványról Buda vidékén 256—257. l.	V. RÉCSEY VIKTOR. Római keramikus leletekről Pannonia község területén. (4 ábra)	267—269. l.
III. CZIRÁKY GYULA. Bogojeva régi emlékeiről. (12 ábrával)		

IRODALOM.

I. Az orsz. képtár metszetgyűjteményének lajstroma, ism. <i>dr. Elischer Gyula</i> 270—271. l.	aus Bosnien und der Hercegovina. VI. kötet, ism. <i>ab.</i> (Öt képes tábla)	271—283. l.
II. Wissenschaftliche Mittheilungen	III. Der römische Limes in Österreich I. füzet, ism. <i>Kussinszky</i>	283—284. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat közgyűlése februárius havában, ism. <i>dr. Szendrei János</i>	II. A m. t. Akademia arch. bizottságának munkássága 1899-ben	286—287. l.
	III. A dán nemzeti muzeum átadásai	287—288. l.

NEGYEDIK ÉS ÖTÖDIK FÜZET. (Megjelent 1900 november 15-ikén.)

- I. VENTURI A. A budapesti országos képtár olasz képei. (42 ábrával) 289—360. l.
 II. HAMPEL JÓZSEF. Ókori sisak. (Egy színes melléklettel és 16 ábrával) 361—375. l.
 III. MIHALIK JÓZSEF. Történelmi emlékeink az 1900. évi párisi világkiállítás magyar pavillonjában. (Egy képes melléklettel) --- --- --- --- 375—384. l.

LEVELEZÉS.

- I. DUDÁS GYULA. A vasküti, parabutyi és karavakovaráczmiliticsi földművekről --- --- --- 384—386. l.
 II. MELHÁRD GYULA. A nagyberki (Somogy m.) leletről. (Egy képes táblával és 12 ábrával) --- --- 386—390. l.
 III. BOROLÁN ISTVÁN. Római leletekről Livádián (Hunyad m.) 390—391. l.
 IV. TÉGLÁS ISTVÁN. Római és más sírokról Alsó-Szent-Mihályfalván 391—393. l.
 V. CSALLÁNY GÁBOR. Avar sírleletekről Szentés határában Donáton. (Három képes táblával) --- --- --- 393—398. l.
 VI. LEHÓCZKY TIVADAR. Honfoglalás-kori sírról Beregszászon. (Két képes táblával) --- --- --- 398—402. l.
 VII. PÓR ANTAL. Nagy Lajos Madonna-képeiről --- --- --- 402—404. l.
 VIII. TAKÁCS SÁNDOR. Az aacheni magyar templom égéséről 1656-ban 404—406. l.
 IX. DARNAY KÁLMÁN. Hadtörténelmi emlékekről Sümeghen --- 406—409. l.

IRODALOM.

- I. VARJÚ ELEMÉR. A magyar viseletek története. Rajzolta és festette Nemes Mihály. Szövegét írta Nagy Géza 1900. 410—431. l.
 II. Dr. FINÁLY GÁBOR. Aquincum és az ó-budai ásatások, újra leírta dr. Kússinszky Bálint --- --- --- 432. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. és embertani társulat szeptemberi ülése 433. l.
 II. GOHL ÖDÖN és dr. RÉTHY LÁSZLÓ. A n. múzeum éremtárának gyarapodása az 1899-ik évben --- 433—440. l.

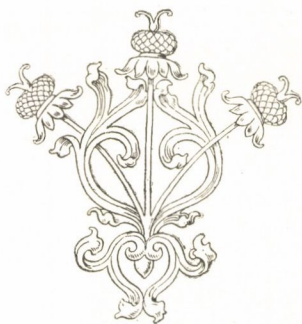
D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

24. Feketehalmi fedeles kanna.
26. Domborműves kép a feketehalmi kannán.
27. Domborműves képek a feketehalmi kannán.
32. A fogarasi ev. ref. templom kupája.
33. Fedeles kupa magánbirtokban Fogarason.
40. Bodrogvécsi leletek a honfoglalás korából.
41. Bodrogvécsi lelet a honfoglalás korából.
42. Bodrogvécsi leletek a honfoglalás korából.
45. Bodrogvécsi leletek a honfoglalás korából.
47. Tarsolylemez Bodrogvécsről.
48. Tarsolylemez Bodrogvécsről.
49. Kardok a bodrogvécsi és karosi sírokból.
51. Karosi sírleletek.
53. Karosi sírleletek.
55. Nagykövesdi sírleletek.
57. Kisdobrai sírleletek.
59. Kisdobrai sírleletek.
63. Őskori szobrocskák az Alduna vidékéről.
64. Őskori szobrocskák az Alduna vidékéről.
65. Őskori szobrocska az Alduna vidékéről.
66. Őskori szobrocska az Alduna vidékéről.
68. Őskori szobrocska az Alduna vidékéről.
71. Keczőli vaslándsák (Győr m.) a VIII—IX. századból.
81. Simonfai bronzlelet (Somogy m.)
85. Leletek bakonybéli bronzkori sírokból (Veszprém m.)
87. Leletek bakonybéli bronzkori sírokból (Veszprém m.)
93. Pandúr kard Mária Terézia korából.
100. Pécsüszögi leletek az avar uralom korából.
102. Pécsüszögi leletek az avar uralom korából.
104. Pécsüszögi leletek az avar uralom korából.
106. Pécsüszögi leletek az avar uralom korából.
108. Igari leletek (Tolna m.) az avar uralom korából.
109. Kölesdi lelet (Tolna m.) az avar uralom korából.
110. Lelet a keszthely-gáthi domból az avar uralom korából.
111. Székesfehérvári leletek az avar uralom korából.
113. Esztergomi lelet az avar uralom korából.
114. Németperei sírleletek az avar uralom korából.
115. Törökkanizsai sírleletek az avar uralom korából.
117. Törökkanizsai sírleletek az avar uralom korából.
119. Fönlaki lelet az avar uralom korából.
121. Fönlaki lelet az avar uralom korából.
157. Az «Alte Leutsch» neolithkori telep helyrajza.
158. Kőszerszámok erről a telepről.
159. Kő- és cseréprégiségek erről a telepről.
160. Cseréprégiségek erről a telepről.
161. Cseréprégiségek erről a telepről.
167. Pannoniai fibula.
172. Őskori aranykarperecz Székelyhídáról a n. múzeumban.
177. A vértesszentkereszt templom látképe és alaprajza.
178. Oszlopfők és zárókő a vértesszentkereszt templomban.
190. XVII. századi taréjtartó lemez sárgarézről a n. múzeumban.
192. Őskori aranykarperecz Muzsnáról a n. múzeumban.
208. Őskori cserépedény oldalról és alulról tekintve Gernyeszeg vidékéről.
213. Más őskori cserépedény Gernyeszeg vidékéről.
214. Tuzséri honfoglalási temető (Szabolcs m.) 2. sír.

215. Tuzséri (Szabolcs m.) 3. sír.
217. Tuzséri (Szabolcs m.) 5. sír.
219. Tuzséri (Szabolcs m.) 6. sír.
220. Tarsolylemez a tuzséri (Szabolcs m.) 6. sírból.
223. Tuzséri (Szabolcs m.) 6. sír.
228. Arany- és ezüstérmek a nagybisztereczi (Arva m.) leletből.
229. Felső-Kubinban lelt kelta arany-pénz.
247. Vázlatos képek a Csernjakhova és Novoszéljki közt lelt magyar érdekű sírról.
249. Vázlatos rajzok a sírban lelt régiségekről.
254. Hann Sebestyén-féle födeles kupa.
255. Hann Sebestyén-féle kehely.
259. Óskori leletek Bogojeván (Gombos).
260. Vaskori régiségek Bogojeván (Gombos).
261. Ókori régiségek Bogojeván (Gombos).
262. Terrajz a régibb középkorból való temetőről.
264. Régiségek a régibb középkorból való temetőből.
266. Régiségek a régibb középkorból való temetőből.
269. Római agyagművek «Pannoniáról» Pannonhalma mellett.
272. Szlavoniai érmek.
276. Szlavoniai érmek.
278. Szlavoniai érmek.
280. Szlavoniai érmek.
282. Szlavoniai érmek.
291. Festmények az országos képtárban. Pannoniai Mihály: allegorikus alak.
293. Cosmè Tura iskolája: allegorikus alak.
295. Cosmè Tura iskolája: allegorikus alak.
296. Ercole Grandi: Ev. Szt. János.
297. Ippolito Scarsello Scarsellino: Szt. Katalin eljegyzése.
299. Francesco Francia: Madonna.
301. Bertucci: Szent Katalin eljegyzése.
302. Girolamo de Marchesis di Cotignola: Krisztus siratása.
303. Antonio Allegri Correggio: Madonna.
305. Girolamo Mazzola: A szent család.
307. Ambrogio Borgognone: Krisztus siratása.
308. Bernardino Luini: Madonna babinovval és szentekkel.
309. Bernardino Luini: A szent család.
311. Aurelio Luini: Alexandriai szent Katalin.
312. Giampietrino: Madonna.
313. Boltraffio: Madonna.
315. Cesare da Sesto: A szent család.
317. Gentile Bellini: Caterina Cornaro.
318. Vincenzo Catena: A szent család.
319. Vincenzo Catena: Madonna.
321. Marco Basaiti: Alexandriai Szent Katalin.
323. Andrea Previtali: Madonna.
325. Girolamo da Santa Croce: Keresztelő Szent János.
327. Cima követője: Madonna.
328. Palmavecchio: Nő kép.
329. Palmavecchio: Női kép.
331. Cremonai festő: Szent nő.
333. Lorenzo Lotto: Férfi képe.
335. Giacomo Bassano: Bibornok képe.
337. Bernardino Belotto (Canaletto): A piazza della signoria Florenzben.
339. Giovanni B. Tiepolo: San Fernando.
341. Luca Signorelli követője: Tiberius Gracchus.
343. Luca Signorelli követője: Griseldis története.
345. Luca Signorelli követője: Griseldis története.
347. Luca Signorelli követője: Griseldis története.
349. Luca Signorelli követője: Nő alak.
351. Raphael Santi: Madonna.
352. Filippo Lippi követője: Madonna.
353. Ridolfo Ghirlandajo: A pásztorok imádása.
355. Andrea del Sarto: Madonna.
357. Angelo Bronzino: A pásztorok imádása.
359. Domenico Feti: Az alvó leány.
361. Színes melléklet: Ókori sisak a Duna medréből kikotorták Budapestén az eskütéri hid balparti pillérének alapozásánál.
364. A sisak jobb felőli hosszoldaláról tekintve.
364. A sisak bal felőli hosszoldaláról tekintve.
365. A sisak előről tekintve.
365. A sisak hátulról tekintve.
368. Részletek a budapesti sisakról.

369. A pferrseei sisak oldalt és hátulról, arcvédő lemeze és orrvédő lemeze.
371. A déloroszországi sisak oldalról tekintve, arcvédő lemeze.
384. Képes melléklet: Az u. n. Margit-oltár.
387. Nagyberki bronzlelet (Somogy m.)
388. Nagyberki bronzlelet (Somogy m.)
389. Nagyberki bronzlelet (Somogy m.)
394. Leletek a donáti sirmezőről (Csongrád m.)
395. Leletek a donáti sirmezőről (Csongrád m.)
397. Leletek a donáti sirmezőről (Csongrád m.)
400. Honfoglalási korabeli sirlelet Beregszászról (Bereg m.)
401. Honfoglalási korabeli sirlelet Beregszászról (Bereg m.)

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

- Aacheni madonna-képek 403; — magyar templom 404—406.
 Abauj vármegye 74.
 Abroncsok 69.
 Accademia di Belle Arti Modenában 338; — Velenczében 330.
 Aczél 46, 54, 58.
 Adam Grausz, kőműves 75.
 Adatok Kassa műtörténetéhez 72—75.
 Adony (Tolna m.) 97.
 Adonyi lelet 117, 120.
 Adonyi és főnlaki ékszerminták 123.
 Agostino Barbarigo doge 332.
 Ágyag báb 62, 70; — edény 78, 86, 90, 160; — gyöngyszem 269; — korong 394; — korsó 269; — kúp 259; — mécses 181, 269; — szobor 63—68, 70.
 Ajándékok a török császári körülmetélésekor 94.
 Akroterion 267.
 Alánok 142.
 Alánok-jászok Moldvában 142.
 Albert, II., osztrák herceg 202.
 Aldunai leletek 62—71.
 Aleuti indián pipa 12.
 Alexandriai régiségek 131.
 Alexandriai Szent Katalin, Aurelio Luini-től 311; — Marco Basaiti-től 321.
 Allegorikus alak, Cosmè Tura iskolájából 293, 295; — Pannoniai Mihálytól 291.
 Almássy 67.
 Alsófehérmegyei tört., rég. és természettud. egylet évkönyve (ism. x.) 179—180.
 Alsófehérmegyei tört., rég. és természettud. egylet múzeuma, Gyulafehérvár 175.
 Alsó-láposi ostensorium 381.
 Alsó-szent-mihályfalvi sírok 391—393.
 Alsó-vadászi (Abauj-Torna m.) éremlelet 434.
 Alsóruha leírása 425—426.
 «Alte Leutsch» nevű neolithkori telep helyrajza 157.
 Alvó leány, Domenica Feti-től 359.
 Ambrogio Borgognone: Krisztus siratása 307.
 Ammianus Marcellinus 411.
 Amphorula vulgo aranyas kannácska (Tökölyi grófkisasszonyok birtokában) 150.
 Amulett-gyűjtemény 14.
 András, II. 282.
 Andrea del Sarto: Madonna 355, 358; — del Verrocchio 302; — Previtali: Madonna 323, 344; — Solario 346.
 Andreas Christoph, bártfai kőműves 74; — Csauder, kőműves 75; — Dakhonoczky, bártfai kőműves 75; — Kuchenreuter, regensburgi fegyverkovács 378.
 Angelo Bronzino 357, 360.
 Angol és német képmetszők 270.
 Anjoukori fegyverzet leírása 427; — magyar címér 195; — mente 425.
 Antik érmek 183; — idők hagyatéka 367; — szobrászat története (ism.) 174—175.
 Antike Gesichtshelme 372.
 Antonello da Messina 346.
 Antonio Allegri Correggio: Madonna 303; — Broccardo 334, 336; — Scarpa 336, 340.
 Antonovics V. B. ásatásai 8, 9; — feltevése a festett csontokról 133; — magángyűjteménye 10; — és szlávok archæológiájáról 134; — Volhynia kőkorszakáról 128—129.
 Anuccsin 128; — elmélete a festett csontokról 133.
 Apaffy Mihály aranyosa 184.
 Apahidai aranylelet 180.
 Apollónak szülő áldozati fölírás 180.
 Apolloniai érmek 274.
 Aposthal 179.
 Apulumi múzeum 179.
 Aquamanile (középkori) 285.
 Aquincum 283; — és az ó-budai ásatások (ism.) 432; — romjai 432.
 Arab írók (xiv. századbeli) 142.
 Aradi főreáliskola régiségtára 176.
 Aragon királyi ház 203.
 Arany boglárók 118, 131; — csattok 131; — ékszer 134, 225; — érmek 149, 184, 225; — fülbevalók 131, 150; — gyöngyök 181; — karperecz 172, 181; — korong 101, 108; — lánczok 150; — lemez 399—400; — lemezek 101, 102, 103, 106, 107, 181; — öv 150; — pénz 437; — rózsza 149; — sávok 104, 105.
 Araviscusok 240.
 Archæographiai emlékek 6; — emlékek Ukrajniára vonatkozólag 14.
 Archæologiai intézet Konstantinápolyban 8; — kiállítások 9—14; — kirándulások 3; — kongressus Jaroslavban 4—5; — kongressus

Karkovban 16; — kongressus Kazánban 4—5; — kongressus Kievben 1—16, 125—146, 241—252; — kongressus Moszkvában 3—5; — kongressus Odessában 4—5; — kongressus Rigában 4—5; — kongressus Tifliszben 4—5; — kongressus Varsóban 16; — kongressus Vlnóban 4—5; — kongressusoknak feladata és jelentősége 2—3; — kongressusok Oroszországban 3—5; — Közlemények, XXII. köt. (ism. ab.) 176—179; — szaktanfolyam 187; — társaság Moszkvában 3; — térképek 135.

Archaikus művészet 174.

Arcképgyűjtemények 12.

Arimathiai József 316.

Armasevskij P. J. 125.

Athosi régiségek 8.

Attila hunjai 142.

Augsburgi ötvösök munkái törökök és magyarok részére 93—96; — tál 95.

August Hirschvogel 379.

Augustus kora 168.

Aurelianus bronz érme 183.

Aurelio Luini 322; — Alexandriai Szent Katalin 311.

Avar sírleletek Szentes határában Dónáton 393—398.

Avar-bolgár ötvösség 124.

Avarkor 97—125.

Avarkori ékszerek 99—124.

Avarok viselete 410.

Ágyúöntő-mesterek 72.

Álcs Jakab 73.

Áldozati fölíratok 180.

Állatsontok 165.

Állatfibulák 167.

Állatfigurális edények 62.

Árpád királyok korabeli tárgyak 377.

Árpádkori érmek 183, 184, 280; — magyar viselet 419; — pólyák 195; — sírleletek Zemplén vármegyében 39—61; — temetők 39, 46.

Ártánd (Bihar m.) 97.

Ártándi arany boglárók 118.

Árva várának ostroma 150.

Árvamegyei régészeti emlékek 224.

Ásatások «Alte Leutsch» telepén 157; — Bakony-Bélben 84; — Balf község mellett 164—166; — Besszarábiában 250; — Bodrogvécse 39—47; — Bogojeva (Gombos) mellett 257—267; — Boszniában 145—146; — Csornán 243; — dán nemzeti múzeum részéről 287; — Dónáton 185; — Fábián-Sebestyénben 185; — Feketehalmon 267; — Jász-Alsó-Szentgyörgyön 285; — Jászberényben 88; — Karosban 47—50; — Kaukázusban 3; — Khatazsukajev aulnál 134; — Kisdobrán 52; — Kujazsijgorban 14; — kubini 67, 71; — Kiev területén

242; — Lapróton 185; — M.-Berényben 186; — Makedóniában 129; — Mogyoróshalomnál 185; — Nagyvárád mellett 79; — Olbiában 15; — Oroszországban 8, 127—146; — Ossetiában 132; — Ó-Budán 432; — papföldi 432; — Pécs-üszögi pusztán 98; — Podporányon 89; — Török-Kanizsán 115; — Volhynia kerületeiben 136.

Aszok 142.

Áttekintés az orosz arch. kongressusok fejlődéséről 5.

Átvételi oklevél 1612-ben 209.

Ázsiai szamanida pénz 44.

B

B. I. a feketehalmi kanna fenekébe ütött mesterjegye 28.

Babat-erdei lelet 439.

Bagatinok 276, 279.

Bajor Lajos, brandenburgi örgróf 197, 203.

Bakonybéli őskori emlékek 84—87.

Bakony-nánai (Veszprém m.) éremlelet 434.

Balaton múzeum Keszthelyen 175.

Balás József ajándéka 183.

Balczer Hermann 72.

Balfi római kori forrásról 164—166.

Balkán kulturája 130.

Ballagi Aladár 19.

Balta 55, 78, 86, 159, 186.

Bambusium 424.

Baracska Ilona-féle éremlelet 182.

Barbár érmek 434.

Barlangi lakás 92; — tűzélesztés 92.

Barok motivumok 379; — stylus fejlődése 376.

Baroncelli Nicolo 289.

Bars vármegye múzeuma Aranyos-Maróthon 175.

Bartakovics János 92.

Bartalos Gyula ajándéka 434.

Bartha János adománya 186.

Bartholomæus Katner Aurifaber 18, 20; — Matthias, késmárki kőműves 75; — Stephanik, eperjesi kőműves 74.

Bartholomeus Weigl 380.

Bartolommeo Bontempo 336; — Vivarini 326.

Bartosch Igell, a feketehalmi kanna mestere 20, 31.

Bartosch Péter 17.

Basilewski-gyűjtemény 373.

Basilius, II., byzanci császár 414.

Bassianae 191.

Batthanyeum régiségtára Gyulafehérvárt 176.

Battista del Dosso 308.

Bay Ferencz, beregi főispán 72.

Bábok 62, 68, 69, 70.

Bács-bodrogvármegyei tört. társulat múzeuma Zomborban 176.

Bácskai római sánczok 76

- Bácskereszturi lelet 50.
 Bácsmegyei római sánczok 75.
 Bánai várispánság 179.
 Bánfi György ezüst emlékérmé 436.
 Báni denárok 274.
 Bárány Imre ajándéka 183.
 Bárczák 435.
 Bártfai Csizsár János 172.
 Bártfai kőművesek 74; — lakatosok régi ezüst pecsétnyomója 182; — városház 376.
 Beck Ödön Fülöp 435.
 Becker Ad. festész 194.
 Begecsi felirattöredék 76.
 Bella Lajos 62, 67, 164—166, 243.
 Bellényi Gáspár 22.
 Bem tábornok hajfűrtje 89.
 Bem-Petőfi-érem 435.
 Benedette Brognolo iskolája 336.
 Benedetto de Majano 302.
 Benndorf: Antike Gesichtshelme 372; — «Ueber den Ursprung der Giebelakrotorien» 267.
 Benozzo Gozzoli 353.
 Berár Lajos adománya 186.
 Bercsényi Miklós grófné 155.
 Berczeller Lipót mérnök 75.
 Berecz Károly 47.
 Bereczk (Briccius) 72.
 Beregszászi honfoglaláskori sír 398—402.
 Berethalmi ág. ev. templom 379.
 Berkeszi István: Temesvári könyvnyomdászati és hírlapirodalom története 189; — felolvasása a társadalmi viszonyokról 189.
 Bernardino Belotto Canaletto 337; — Licinio 336, 350; — Luini: A szent család 309; — Luini: Madonna Bambinóval és szentekkel 308.
 Bernardo Parenzano 326.
 Bertucci: Szent Katalin eljegyzése 301, 314.
 Besenovói kolostor 379.
 Besztercebánya műveltségtört. vázlata 151.
 Besztercebányai plébánia-templom egykori kincstáráról 151—156, 209—213, — — —; — plébánia-templom javadalma 154; — plébánia-templom leltára 152; — Turcsányi-féle ház 379.
 Bethlen-főiskola múzeuma Nagy-Enyeden 176.
 Bethlen Gábor 72; — a portára küldött ajándékai 22; — ajándékozza meg Mehemet agát 22; — arany érme 149; — Brassóban 22; — Gáborné Brandenburgi Katalin 382.
 Betlehem 145.
 Bezdédi lelet 44, 46, 402; — temető 214.
 Bécsi képes krónika 195; — képkiallítás 1876-ban 194; — lottó-czédula (1839) 184.
 Békésvármegyei múzeum Gyulán 175.
 Béla, IV., ideje 142; — pénzei 278.
 Bélyeges téglák 179, 181.
 Bibliai nevek a csehek topogr. elnevezéseiben 145.
 Bibornok képe, Giacoma Bassano-tól 335.
 Bibó Bige György ajándéka 435.
 Biegelbauer József 184.
 Bihači áldozati emlékek 272.
 Bihar-diószegi éremlelet 182.
 Biharmegyei és nagyváradi rég. és történelmi egyeslet múzeuma Nagyváradon 176; — történelmi és régészeti egyesület 169.
 Bildniss Christi 73.
 Birodalmi tallér 23.
 Bizánczi művészet 70, 90; — zománcz 14.
 Bizantini régiségek 6.
 Bjelasevskij N. T. ásatásai 8, 14.
 Blaskovics Sándor ajándéka 440.
 Blenheimi galleria Angolországban 342.
 Bobrinskij feltevése a festett csontokról 133, 252.
 Boccaccino 348.
 Bodrog-vécsi árpádkori temető 39; — kengyelvasak 40; — lelet 39—47, 399; — tarsoly-lemez 44, 47, 48.
 Boeotiai vázák 130.
 Bogojevai régi emlékek 257—267; — római sánczok 76—77; — temető térrajza 262.
 Boglárók 110, 113, 116—117, 185, 245.
 Bogsán 69.
 Bogumil tan 174.
 Bogumilok 145.
 Bolla János képe 149.
 Bolognai iskola 310.
 Boltraffio: Madonna 313, 324.
 Boncz Ödön 425, 428; Hunyadi János kor-mányzó síremlékéről 285.
 Bonifazio Veronese 348.
 Borbála-kápolna Besztercebányán 153.
 Borbi Cinti gyűjteménye Ferrarában 306.
 Borghese-galleria Rómában 310.
 Borgia Sándor, VI., 304.
 Borjatinai neolith telepek 129.
 Borman E. 284.
 Bornemissza János alkapitány 74.
 Borolán István: Római leletekről Livádián (Hunyad m.) 390—391.
 Borostyán gyöngy 88, 181.
 Borosjenői éremlelet 182.
 Borso d'Este 292, 298, 300.
 Borsovai vár 398.
 Bosznia és Hercegovina prähistóriája 146.
 Boszniai leletek 64.
 Boszniában előkerült apollonai és dyrrhachiumi érmek 274.
 Bozen város és a runkelsteini vár 194.
 Bozsóki (Baranya m.) öntőműhely 82.
 Bójok Biatec korában 240.
 Bögre 61, 78.
 Bökény-mindszenti (Csongrád m.) lelet 98; — boglárók 118.

Böllönyi Sándor 79.
 Bőrsarútalpak 181.
 Braccio di Montone 289.
 Brandenburg N. E. előadása 131.
 Brandenburgi czímer 197; — Katalin emlékére 184.
 Brandisok, a runkelsteini várnak urai 193.
 Brankovics patriárka 379.
 Brassai ev. gymn. régiségtára 176; — evang. templom 20; — mesterek panaszt nyújtának be 1724-ben 39; — ötvösök bástyáján látható felírás 17; — ötvösök hitelesítő bélyege 29; — ötvösök névsora 20; — ötvöség 17—39; — «Zwinger» 17.
 Brassó czímere 29; — város Bethlen Gábornak átnyújtott ajándékai 22.
 Brdarií lelet 282.
 Brigetio 283, 284.
 Bronz csat 107, 396, 397; — drót 165; — érem 166, 183; — fibula 86, 166; — fülönfüggő 395; — füstölő 173; — gyertyatartó 181; — hajtű 78, 395—396; — kard 78, 79, 88, 186; — karika 88, 90, 186, 220; — karperecz 86, 181, 186, 390; — kartekercs 83, 86; — kincsek 176; — korong 118, 395; — lándsza 83; — lelet 79—84, 118—122; — lemez 58, 115, 118—122; — mécses 131, 388; — mozsár 181; — salak 86; — sarló 80, 83, 186; — serpenyő 388; — sisak 272; — sodrony 86; — szobrocskák 67, 69, 70, 71, 181, 274; — tálak 131; — tör 78, 79, 83, 186, 395; — tű 86; — üst 131, 181, 388; — véső 90, 186.
 Bronzkor 71, 79, 186.
 Bronzkori leletek 78, 79, 173; — tárgyak 9; — telep 69, 90.
 Bruck Ferencz keresk. akad. igazgató 75.
 Bruckenthal-múzeum serlegei 381.
 Brunswicki hercegi múzeum 307, 308.
 Bubics-féle alap 190.
 Buda 1686-iki visszavétele 438; — város 1362-ben 198.
 Budai pasa 94; — pasának küldött ajándék-tárgyak 95.
 Budapesti Duna medréből kikotort ókori sisak 361—374; — nemzetközi közegészségügyi kongresszus 436; — országos képtár olasz képei 289—360; — szerb orthodox templom 376.
 Budavári Mátyás-templom 377.
 Bug völgyében talált neolith telepek 129.
 Burián János 188.
 Buzáth Kamill 398.
 Buzogányok 407.
 Byllezima, ó-bosnya síremlék 145.
 Byzanczban kedvelt motívumok 124.
 Byzanczi görög írók 142.
 Byzantin korszak 132.

C

C. Fragan 284.
 C és H mesterjegy az egyik fogarasi kupa fenekén 38.
 Carlo Crivelli 326.
 Carnuntum 283.
 Carrarai I. Ferencz 437.
 Castellum Onagrinum 75—76.
 Castra praetorium 284.
 Castriota György kardja 378.
 Casula Mátyás királyi palástjából 174.
 Caterina Cornaro képe 317.
 Celt véső 80.
 Central-Commission zur Erforschung u. Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 193.
 Cerretti 338.
 Cesare da Sesto: A szent család 315; — Vercellio viseletkönyve 427.
 Chefferkarti cham Vezier 22.
 Chiovia, Kiev város neve a xv. században 10.
 Chnogerek 193.
 Chrestel Benkner 19; — Hirschner 21.
 Chrestell Kattner 20.
 Chronica Ungarorum 383.
 Chyszár István 171.
 Chyzár Balázs 171; — János 171.
 Cima da Conegliano 346; — követője: Madonna 327.
 Circumcisio ünnepélye 94.
 Cividalei kodex 419.
 Clemens Goldschmidt 18.
 Colbertaldi 330.
 Colnicz Csiszár Miklós 172.
 Collare aureum vulgo holzpont 149.
 Constans, I., rézpénz 183.
 Constantinus, II., Providentia Aug. felírású érme 265.
 Conterfey Gustavi Königs von Schweden 73; — König Mathias 73.
 Cornaro Katalin arczképe 330.
 Corporis Christi-kápolna Besztercebányán 153; — társulat 154.
 Corrado Trinei 354.
 Correggio 316.
 Corset 425.
 Corsetto 425.
 Cosmè Tura 289, 290; — iskolája 293, 295.
 Costabili palota 306.
 Cotinok érmei 240.
 Cremonai festő: Szent nő 331.
 Crowe és Cavalcaselle 340.
 Családi sírok 129.
 Csallány Gábor: A szentesi múzeum gyarapodása 185—186; — Avar sírletekről Szentes határában Dónáton 393—398; — Az őskor 91—92.
 Csat, vas 395, 400.

Csatabárdok 407.
 Csatai éremlelet 182.
 Csattok 42, 43, 45, 50, 53, 89, 131, 224, 246, 263; — igari 107; — keszthelyi 110; — székesfehérvári 111.
 Csákány 55.
 Csákányfokos 407, 409.
 Csákvár 179.
 Csáky Mihály kanczellár 21.
 Császár Árpád ajándéka 183, 435.
 Csecsemői csontváz, bogojevai lelet 265.
 Cseh-morva nyelvjárás 140.
 Csehek topographiai elnevezései 144.
 Csehtelki (Kolos m.) éremlelet 434, 439.
 Cserepnin A. J. előadása 137.
 Cserépedény 86, 88, 160, 185; — hallstatti időkből 165; — kiskőrösi leletből 181; — orosz 127, 131; — Tápió-Szecsőről 181.
 Cserni Béla dr.: Az apulumi maradványok területén teljesített ásatásokról 179.
 Cservinszkij magángyűjteménye 10.
 Csébi (Zala m.) éremlelet 434.
 Cséplő Péter: A pecze-szentmártoni régi sírokról 168—171; — Bronzkori leletről Nagyváradon 78—79.
 Csikózábla 41, 123.
 Csiky Ernő ajándéka 434.
 Csimbókviselés 426—427.
 Csiszár György 172; — Imre 172; — Jakab 172; — Kelemen 172; — Lőrincz 172; — Lukács 172; — Mihály 171; — Szaniszló 172.
 Csizik Béla ajándéka 435.
 Csoma József kupája 381.
 Csongrádmegyei múzeum 91, 176; — tört. és rég. társulat kiadványa 91.
 Csontfestés 133.
 Csornai sírlelet 41.
 Csorvai rom 173.
 Csókakő vára 179.
 Csökmő (Bihar m.) 97.
 Csuha 413.
 Csuny (Mosony m.) 98.
 Csupics Péter jegyző 75.
 Csurgói ev. ref. főgymn. igazgatósága 435.
 Csúnyi nyílcsúcsok 101.
 Csütörtökhelyi kápolna 375.
 Cyprusi gyűjtemény 12; — rézkor 69; — vázák 130.
 Czaikowszky Lőrincz, löcsei orgonaépítő 75.
 Czeglédi régiségek 77—78.
 Czikó (Tolna m.) 98.
 Czikói lándzsacsúcs 123; — nyílcsúcsok 101; — vaslándsa 99.
 Czímer árpádkori pólyákból és anjou liliomokból 196.
 Czirákyl Béláné 96; — Gyula: A bogojevai »római sánczok«-ról 76—77; — Gyula: Bogojeva régi emlékeiről 257—267.

Czobor Béla 376.
 Czölöpös építmények 92.

D

D és S betűkből álló monogramm a fogarasi magánbirtokban lévő kupa fenekén 34.
 Dácziai éremleletek 274; — sisakok 373; — tetradrakmonok 240.
 Darnay Kálmán: A zala-szántói kunhalmok lovas sírjairól 285; — Hadtörténelmi emlékekről Sümeghen 406—409; — Magyarország őskora 91.
 Daskevics N. P. a szekértáborról 145.
 Dán nemzeti múzeum ásatásai 287—288.
 Dániel László 183.
 Debreczeni főiskola régiségtára 176.
 Del Monte cardinalis 342.
 Denarii Zagrabiensis 274.
 Der römische Limes in Oesterreich, Heft I. (ism.) 283—284.
 Desenzano al Lago 350.
 Desewffy János, pozsonyi kamarai elnök 95.
 Deutsch Béla ajándéka 435, 440.
 Deutsch-Altenburg 283.
 Dezső Kázmér ajándéka 181.
 Déli és nyugoti szlávok régiségei 6.
 Déli Olaszország kulturája 130.
 Délmagyarország régiségleletei 62; — szobrocskáinak statisztikája 62.
 Délmagyarországi tört. és régészeti múzeum-társulat Temesváron 176, 189.
 Déloroszországi sisak 371.
 Diamant Teréz ajándéka 183.
 Dianának szülő áldozati fölirat 180.
 Dillesz Sándor 92, 93.
 Diósi éremlelet 434.
 Dirhem, ázsiai szamanida pénz 44.
 Díszedény Sámson harczával a filiszteusok ellen 148.
 Díszővők, xvii. és xviii. századbeli 182.
 Dobay Endre ajándéka 435.
 Dobray Marianne ajándéka 435, 440.
 Documents préhistoriques de Bosnie-Herzégovine 146.
 Domborműves képek a feketehalmi kannán 26—27.
 Domby Mátyás ajándéka 435.
 Domenica Feti: Az alvó leány 359.
 Domenico Beccafumi 358.
 Dominique Custos 379.
 Domitianus nevét mutató felirattöredék 432.
 Domján István jelentése 189.
 Domokosrend Kassán 74.
 Don Alfonso d'Este 304.
 Dosso Dossi 306.
 Dottor Marino 336.
 Dóczy Ferencz, barsi főispán 209.

Dókus Gyula 399; — Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében 39—61.
 Dónáti sírlelet 393—398.
 Dömölki falképek 421.
 Dömötör László 117.
 Dörpfeld 267.
 Draginevič Tamás 271.
 Dragomirov M. J., Kiev kormányzója 7.
 Drechsler János 212.
 Dreyfus G. gyűjteménye Párisban 349.
 Drezdai «Szent éj» 316.
 Dubeni (Volhynia ker.) sírlelet 136.
 Dudás Gyula dr. 76, 189; — A vaskuti, parbutyi és karavukova-ráczmiliticsi földművekről 385—387.
 Duna medréből kikotort ókori sisak 361—374.
 Duna-Adonyban talált fibula 166.
 Dyrhachiumi érmek 274.

E

Ebenhöch jezsuita 154.
 Edények kicsinosítása 162.
 Egri cisterciák múzeuma 408; — káptalan 72; — püspöki lyceum régiségtára 176; — templom 72; — török minaret 377.
 Egybenjáró-poharak 380.
 Egyetemi régiségtár Budapesten 175.
 Egyházi akadémia múzeuma Kievben 11; — archaéologiai kiállítás 10; — könyvek 383; — régészet 8; — régészeti szakosztály a XI. orosz archaéol. kongressuson Kievben 6; — régiségek Volhyniában 8; — ruhák földszítése 155.
 Egyiptomi Mária a ferrarai Ateneóban 306; — motívum 124; — mumiák és régiségek 12; — tárgy 90.
 Elischer Gyula dr.: Az orsz. képtár metszetgyűjteményének lajstroma (ism.) 267.
 Ellinger Gáspár képiró 73.
 Embercsontok 131.
 Emberi csontváz 54; — koponya 54.
 Emilai festőiskola 289.
 Emlékbeszéd Finály Henrikről 180.
 Emlékek, archaéographiai 6; — archaéographikus 14; — Bakonybélben 84—87; — bihači 272; — brdarri 282; — bronzkori 80; — hadtörténelmi Sümeghen 406—409; — honfoglaláskori 214—224, 377; — kaukázusi kereszténységi 12; — középkori 173; — krimi kereszténységi 12; — népvándorláskori 14; — ó-bosnyák 145; — őskori 84—87; — régibb középkori 97; — szláv 14; — és leletek 17—71.
 Emlékérmek 183, 184, 186.
 Emlékmaradványok Buda vidékén 256—257.
 Endre, III., pénzei 278.
 Engel Bernát és társa ajándéka 183,

Eperjesi Bálint 172; — és kassai kőművesek 74—75; — Klobusiczky-ház 376; — kőművesek 74; — Pál 172; — Rákóczi-ház 376; — ref. collegium régiségtára 176; — szobrászok panaszt emelnek 75.
 Ercole Grandi 296; — Robertin 302.
 Erdélyi múzeum Kolozsvárt 175, 185; — ötvösség 17—39; — terem a párisi kiállításon 381.
 Erich Frank (Mersinából) ajándéka 183.
 Erik, svéd király 203.
 Erzsébet királyné a runkelsteini képeken 195; — királyné és IV. Károly császár 198.
 Erzsébetváros 185.
 Eschenbach (Ober-Churpfalz) 72.
 Esztégár László dr. 176.
 Esztergomi érsek ütlevele 95; — (Nagyhegyen) lovas sír 112—113; — primási régiségtár 176.
 Esztergom-vidéki rég. és tört. társulat múzeuma 175, 188.
 Eszterházy herczegek fraknoi kincsháza 380; — Madonnája 355.
 Eszterházy-képtár 270.
 Eszterházy László gr. 180.
 Ethnographiai szakosztály a XI. orosz arch. kongressuson Kievben 6.
 Ettore di Bonacossi 290.
 Év. Szent János, Ercole Grandi-tól 296.
 Evarnickij D. J. ásatásai 131.
 Ezüst boglárók 110, 116, 117, 185; — csattok 42, 45, 100, 101, 110; — csésze 95; — csüngők 58, 389; — ékszer (avar korból) 109—110; — érem Mátyás király képével 150; — érmek 149, 183, 228; — fibulák 388; — gomb 399—400; — grossetto 183; — gyűrűk 90; — kanalak 154, 185; — karika 50, 53, 54, 56, 57, 58, 60, 100, 101; — karperecz 50, 53, 54, 57, 58, 131; — kelyhek 95; — korong 110; — koszorúk 87; — kupa 148; — láncz szeme 89; — lemez 399—400; — lemezek 42, 44, 45, 47, 48, 89, 113, 116; — nyakgyűrű (avarkori) 107; — nyakkarika 50; — pecsétnyomó 182; — pénz 78, 149, 170, 183, 231—241, 434, 435; — pohár 182; — polczos zabla 48; — serleg 94, 95, 185; — süveg 389; — szíjvégboríték 50, 53; — talizmán érem 435; — tál 29, 95.
 Ezüstneműek Augsburgba való szállításáról 95.
 Éber László 377; — ajándéka 183; — ásatásai Török-Kanizsán 114—115; — felolvasása a fővárosi múzeum középkori aquamanilejéről 285; — a jász-alsó-szentgyörgyi ásatásokról 285.
 Ébenfa íróasztal jaszpiszszal kirakva 148.
 Égetett állatcsontok 165.
 Égetés és temetkezés 130.
 Ékszerek 83, 123, 245; — avar korból 109; — főnlaki leletből 120—122; — török-kanizsai

- leltéből 116—117; — Wesselényi-féle összeesküvés idejéből 147—150.
- Éremgyűjtemény a m. n. múzeumban 182—184; — a XI. orosz arch. kongresszuson 12.
- Éremlelet: Alsó-vadászi 434; — babat-erdei 439; — bakony-nánai 434; — Baracskey Ilona-féle 182; — bihar-diószegi 182; — borosjenői 182; — csatai 182; — csehtelkl 434, 439; — csébi 431; — diósi 434; — dunaszekcsői 278; — Fekete János-féle 434; — felső-szent-iványi 434, 439; — galgóczi 434, 439; — gödöllői 182; — hernád-szurdoki 434, 439; — ismeretlen helyről 182; — kereknyei 434, 439; — kis-czelli 182; — kis-mákfai 434, 439; — kötsei 434; — lelei 182; — lovasberényi 182; — magyar-gonoszlói 434, 439; — murosvásárhelyi 182; — medgyesi 434, 439; — nagybisztereczi 224—241; — nagybunyi 434; — nagykanizsai 434, 439; — nagyszalontai 434; — nagyszarvai 434, 439; — nagyszebeni 182; — nagytótfalusi 434; — nádasdi 435; — névedí 182; — palatkai 185; — páhii 439; — rajkai 434; — rákospalotai-istván-telki 434; — récsei 434; — richardpusztai 182; — sarluskai 434, 439; — Sirokon 434; — szentgróti 182; — szilágy-nagyfalusi 435; — sztarcsovai 182; — tápió-szelei 182, 434; — téglási 182; — tordavidéki 182; — új-dombovári 434; — zahorjai 182.
- Érmek: amerikai 183; — antik 183, 437; — apolloniai és dyrrhachiumi 274; — Augustus korabeli 434, 437; — Aurelianus bronzérme 183; — Babonczics bán idejéből 275; — Babonég bán idejéből 275; — Bem-Petőfi érem 435; — Bécs fölmentésére 438; — IV. Béla idejéből 273, 281; — budapesti ezredéves kiállításra 436; — budapesti VIII. nemzetközi közegészségügyi kongresszusra 439; — Carrarai I. Ferencz 437; — Cotinokéi 224—241; — III. Endre idejéből 275, 281; — erdélyi 182; — Erzsébet királyné elhunytá alkalmából 436; — II. Ferdinánd korából 182; — I. Ferencz József arczképérme 435; — I. Ferencz József fölgőgyulására (1853. évi merénylet után) 436; — görög bronzérem 183; — Hadrian-Pyrrhos-féle bronzérem 435; — halberstadti 183; — hazai 439; — I. Hethum örmény király idejéből 183; — István szláv herceg idejéből 273, 281; — Joákim bánus idejéből 273; — I. József magyar király koronáztatására 438; — Julia Mamaea denára 434; — kelta 225—241; — Kovács József-érem 435; — külföldi 183, 184, 439, 440; — XIV. Lajos francia királynak Buda 1686-iki visszavétele alkalmából vert 438; — IV. László idejéből 275, 281; — Lendvay Miklós bán idejéből 277, 279; — lengyel 182; — magyar 182, 183; — Migs bán idejéből 277; — Miklós bán idejéből 279; — Mladén bán idejéből 275; — németalföldi 182; — németországi 182; — «Neptun» evezős egyesület díjérme 435; — noricumai 240; — osztrák 182, 183, 184; — ó-görög 434; — ókori 183; — ő felségeik ezüst menyegzőjére 435; — ő felsége 50 éves uralkodási jubileumára 437; — Rákóczy Ferencz libertásai 183; — Róbert Károly idejéből 275, 277, 281; — római (bronz) 166, 183; — római köztársasági 434, 437; — Subics Pál bán idejéből 275; — Széchy Miklós idejéből 275; — szlavóniai 273—283; — Talizman érem 435; — Telegdi János ezüst érme 438; — újkori folyó érem 183, 184.
- Építészeti maradványok 173.
- Érsek Csiszár István 172.
- Északi Olaszország kulturája 130.

F

- Fafaragású apáczaszent mellképe 89.
- Fali képek Runkelsteinban 193—208.
- Fapipa 182.
- Faragott ajtókeret 173; — ívezet 173; — oszlopfe 173; — oszloptő 173; — vállkő 173; — zárókő 173.
- Fedeles kanna a feketehalmi (Zeyden) ág. ev. templomban 23—31; — kupa a fogarasi ev. ref. templomban 31—33; — kupa, a sáromberki ev. ref. templom tulajdona 36; — kupák, magánbirtokban Fogarason 33—35.
- Fehér Ferencz ajándéka 435; — id. Ferencz ajándéka 434.
- Fehérvári demkőhegyi kard 44.
- Fejér József ajándéka 183.
- Fejérmegyei rég. társulat múzeuma Székesfehérvárt 176.
- Fejérpataky László dr. 186.
- Fejes Antal ajándéka 440.
- Fekete János-féle éremlelet 434.
- Feketehalom felásatása 267.
- Feketealmi (Zeyden) ág. ev. templom fedeles kannája 23—31; — fedeles kanna 23—31; — kannának mestere 30—31.
- Felirat a sáromberki kupa testén 36; — a zalatnai fedeles kupán 253; — az aacheni magyar templom falán 404; — Trenck pandurjainak idejéből (1741—1756) való kardon 93.
- Feliratok a feketehalmi kannán 28; — az egyik fogarasi kupa testén 37—38.
- Feliratos kő 75—76.
- Felix Müller, bécsi fegyverkovács 378.
- Felső-szent-iványi (Bács-Bodrog m.) éremlelet 434, 439.
- Felső-szepesi dombrendszer 164.

Felsőmagyarországi múzeum Kassán 171, 175, 378; — renaissance építészet 376.
 Fenaroli 450.
 Fenék (Zala m.) 98.
 Fenikiai régiségek 12.
 Feodor Boriszovics Godunov-féle kéziratok 11.
 Ferdinánd király patenslevele 96; — I. -féle ezüstpénz (1539) 170; — I. féltallérja 183; — II. király koronázási emlékpénze 149; — III. aranyos érme 149; — III. király koronázási emlékpénze 149; — IV. király koronázási emlékpénze 149.
 Ferencz József, I., arczképérme 435; — ő fel-sége restauráltatta a runkelsteini várát 194.
 Ferenczy János 183.
 Ferrarai iskola 289, 304.
 Ferry Carondelet 342.
 Festetich grófi család éremtára Keszthelyen 176.
 Festett csontok 132.
 Festéknymok téglákon 127.
 Félgömbös boglárók 116—117, 118.
 Fémkor 70.
 Férfi képe, Lorenzo Dotto-tól 333.
 Fiala közleménye ásatásairól 272.
 Fibulák: Aucista fölirattal 166; — ívalakú 130, 166; — kigyóalakú 130; — la Tène-alakú 166; — pannoniai 166—168; — pápa-szemes 130; — római (bronz) 166; — Tischler-féle korai 167; — zománczos 138.
 Filigrán-zománcz 383.
 Filippo Lippi 302; — követője 352.
 Filjevics (varsói tanár) előterjesztése a kievi arch. kongresszuson 16.
 Finály Gábor: Aquincum és az ó-budai ása-tások (ism.) 432.
 Fiorenzo di Lorenzo 354.
 Firenzei Tribuna Fornarinaja 342.
 Fischer Emil ajándéka 435.
 Fiumei városi múzeum 175.
 Fjedjok Osztrozsszkij herceg 145.
 Flasch András, pánczélgyártó 73.
 Florinszkij T. D. a morvai valahok eredeté-ről 140.
 Flórenczi művészet 356.
 Foest Eduárd ajándéka 435.
 Fogarasi ev. ref. templom fedeles kupája 31—33; — fedeles kupák magántulajdonos bir-tokában 33—35; — Jász 144; — kupa mes-tere 31—32; — kupa mesterjegye 31; — magánbirtokban levő kupák mesterjegyei 34—38.
 Forgách Margit grófnő 214.
 Forgács Ádám generális 74.
 Formarina 342.
 Formularbuch 73.
 Forster Gyula dr. 440.
 Fortinszkij Th. J. a kievi egyetem rektora 7.
 Földrajztörténeti és ethnographiai szakosztály a XI. orosz arch. kongresszuson Kievben 6.

Földváry József ajándéka 439.
 Fölirat Gentile Bellini egyik művén 330.
 Fönlaki lelet 117—122; — régiségek 117—124 — és adonyi ékszerminták 123.
 Fraknói Vilmos 176.
 Francesco del Cossa 300; — di Alessandro Bindoni 340; — Francia 299; — Parme-gianino 320; — Rajbolini 310; — Squar-cione 294.
 Francziskus Tegléri, löcsei kőmíves 75.
 Frangepánok műkincsei 147.
 Frangipanus Cornelius emlékérmé 184.
 Fráter György 170.
 Francesco da Negroponte 326.
 Frenfanelli Cibo 354.
 Frigyes, alsó-bajor herceg 198; — szicczilii király 203.
 Fritsche Clorener krónikás 427.
 Fritz Harck 303, 316.
 Frizzoni 342.
 Froissaro-krónika 431.
 Fröhlich Róbert 75.
 Furtwängler 267.
 Fülel templom freskói 428.
 Fülkarika 216, 217.
 Fülönfüggő 181.
 Fülönfüggők 395.
 Füzegetői erőd 179.

G

G S a fogaras kupa mesterének bélyege 31.
 G és S betűkből álló bélyeg a feketehalmi ezüst tálon 29.
 Gabel tanár 194.
 Galgóczi (Nyitra m.) lelet 44, 46, 434, 439.
 Galicziai leletek 140.
 Gall érmek 225.
 Gamcsenko Sz. Sz. értekezése 137.
 Garel 194.
 Garofalo 310.
 Gatya 411, 414, 431.
 Gazdasági eszközök a sümeghi leletben 409.
 Genersich Dávid 382.
 Gentile Bellini: Caterina Cornaro képe 317, 330.
 Geometriai idomok 125.
 Georg Tretter magánpénzjegyei 184.
 Georgius Albercsik, eperjesi kőmíves 74; — Pachimer 142.
 Gepida ötvösök 125.
 Gerece Péter a pécsi püspöki múzeumról 285.
 Gerencsérvár 179.
 Gergely István 214.
 Germán emlékek 97; — ötvösség 124; — te-metők 98.
 Gessel Gerits 11.
 Gesztes vára 179.

Gheyn-féle ábra 30.
 Giacomo Bassano: Bibornok képe 335, 350;
 — Palma Vecchia 348; — és Giulio Francia művészete 314.
 Giampietrino: Madonna 312, 322.
 Gian Battista Moronira 350.
 Giov. Battista 336.
 Giovanni B. Tiepolo: San Fernando 339.
 Girolamo da Santa Croce: Keresztelő szent János 325, 344, 346; — de Marchesis da Cotignola: Krisztus siratása 302, 315; — Mazzola: A szent család 305, 320.
 Giulio Carotti 324.
 Glasnik (negyedéves folyóirat) 271.
 Glocknitzerek 151.
 Gohl Ödön 183, 377; — a nagy-bisztereczi kelta érmek 224–241; — a m. n. múzeum éremtárának gyarapodása 1899-ben 433–439; — ajándéka 435, 440; — Antalné ajándéka 440.
 Goldschmidt Clemens 18; — Mihály brassai ötvösmester 29.
 Goldschmied-Bastei 17.
 Goldschmied Simon 18.
 Goldschmiedt Paulus 19.
 Goller ezredes 284.
 Goluhovszkij P. V. a szekértáborról 144.
 Gombási lelet 55.
 Gorgó-fő 268.
 Gótok uralkodása 141.
 Gödöllői éremlelet 182.
 Gönyűi vár 179.
 Görög amphora 131; — archaikus művek 168; — érmek 183; — művészet Rómában 175; pénz 183.
 Görög Tihamér 440.
 Görögország kulturája 130.
 Görögök és szkýthák közti érintkezés 13.
 Görres 193.
 Griseldis története 343, 345, 347.
 Grosz Antal, pécsi földbirtokos 98.
 Guba 413.
 Gubacsi József ajándéka 439.
 Guertelerek 151.
 Guth család 151; — Kelad István herceg 276.
 Gyalogsír 60.
 Gyarapodás a n. múzeumi régiségtárban 88–89, 181–182, 433–440; — a verseczi városi múzeumban 89–90.
 Gyertyatartó 181.
 Gyöngyök 261, 395–396.
 Gyöngyözött aransávok 104, 105.
 Győri Szent Benedek-rend múzeuma 176.
 Győry Árpád 376.
 Gyűjtemények: amulett- 14; — Antonio Scarpa- 336, 342; — arczkép- 12, 14; — bergamoi Morelli- 306; — Bitnitz- 192; — Borbi Cinti- Ferrarában 306; — Dreyfus G.- Párisban 349, 354; — érem- 19; — Farkas-

féle 192; — ifj. gr. Teleky Domokos-féle 193; — Jeton- 12; — kaposvári 79–84; — kereszt- 14; — képek 15; — Khanenko- 15; — Khojnovszky- 15; — Khvojko- 14; — Kunderovics- 14; — Layard- Velenczében 300; — Marcello Massarenti- 354; — met-szet- 12; — neolith korszakból 13; — numizmatikai 12; — orosz képtár- 271; — őskori 88; — paleolith korszakból 13; — Pálffy gróf- Pozsonyban 326; — pecsét- 12; — Petrődy- 192; — Pyrker László 330; — Quincy O. Schax- Bostonban 329, 348; — Rothschild- Párisban 342; — Santini ferrarai 306; — Sciarra- 322; — Strozzi marchese- Firenzében 293, 295; — Tarnovszky- 14; — Tolli-féle kép- 13; — verseczi múzeumi 89; — Visconti Venosta-Milanóban 306.
 Gyűrűk 42, 45, 131.

H

H. J.: A n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1900. év első negyedében 181–182.
 Habsburgok és törökök közti viszony 93.
 Hadi élet, a XI. orosz arch. kongressuson Kiebben 6.
 Hadtörténelmi emlékek Sümeghen 406–409.
 Hagara Viktor főispán 398.
 Hajtű 171.
 Halasi ev. ref. főgymnasium múzeuma 175.
 Halaváts Gyula ajándéka 183.
 Halberstadti püspökség XIII. századbeli bracteatja 183.
 Haller Gábor-féle ezüst érem 184.
 Haller-nemzetsejgkönyv 429.
 Hallstatti kultúra 82, 84; — periodushoz tartozó orosz sírok 130.
 Hampel Beatrix ajándéka 183; — József: A bronzkor emlékei Magyarhonban 83; — «A honfoglalási kor hazai emlékei» 241; — A török-kanizsai leletekről 285; — ajándéka 183; — Az antik szobrászat története 174–175; — Bronzkor emlékei 84; — előterjesztése az orosz arch. kongresszus ügyében 1; — Ó-kori sisak 361–375; — Újabb hazai leletek az avar uralom korából 97–125.
 Hann Sebestyén 253–256, 382.
 Hannes Retsch 20.
 Harczia Fridrik, első szász választófejedelem 171.
 Hasonlatosság az igari és pusztatóti leletek közt 107.
 Hasszán aga 95.
 Hattyúfy Dezső ajándéka 181.
 Havi Boldogasszony-templom Szegeden 173.
 Hazai leletek az avar uralom korából 97–125; — ötvösség története 19.

Hálósúlyok 163, 186.
 Három király imádása (dombormű az egyik fogarasi kupa testén) 38.
 Házi élet, a XI. orosz arch. kongresszuson Kievbén 6.
 Hedvig lengyel királynő 196.
 Hefner-Altenek: Trachten, Kunstwerke und Gerätschaften 429.
 Hegedüs Sándorné ajándéka 89.
 Heger F. előadása 132.
 Heister Gottfried generális 150.
 Hegyes András 18.
 Hellenistikus kor 168.
 Hentschl Boldizsár 212.
 Herberstein térképe 11.
 Herman Ottó 183, 376, 377; — ösfoglalkozási tárgyai 379.
 Hernádvölgyi neolith edények 162.
 Hernád-szurdoki (Abauj-Torna m.) éremlelet 434, 439.
 Herpályi paizsdudor 374.
 Hervája vajdára vonatkozó okmány 274.
 Hethum, I, örmény király 183.
 Hieronymus Jeger 378; — Ostermayer krónikája 18.
 Himzett szőnyeg az aacheni dómban 428.
 Hirsch Jakabné, özv., ajándéka 435.
 His 131.
 Hitelesítő bélyegek a fogarasi magánbirtokban levő kupák fenekén 34, 35; — jele az ötvösczéhnék 28—29.
 «Hiúság és Szerénység» 322.
 Hilboky Pál ajándéka 183.
 Hoernes 130; — M.: Urgeschichte der bild. Kunst 63, 65, 67, 70, 71; — Eine prähistorische Thonfigur aus Serbien 63; — und Radimsky: Butmir 64.
 Hoffer Dávid ajándéka 440.
 Hogger János, szegedi művész (1754) 174.
 Hohenzollerni Margit 202.
 Hoitsy Lajos ajándéka 435.
 Hollán Ernő altábornagy ajándékai 89.
 Homeroszi korszak 132.
 Homloktéglák 267.
 Hommage aux membres du Congrès archéologique à Kiev 1899: par Dr. Ciro Truhelka 146.
 Homokdomb 47.
 Homokkő, csiszolt 42, 43.
 Homoliczi lelet 62.
 Homonnai Drugeth János 74.
 Honfoglalási kor 88, 181, 186, 214—224, 241—252; — sírok 242.
 Honfoglalás kori emlékek 377; — sírról Beregszászon 398—402.
 Honfoglaló magyarság viselete 412.
 Honfoglalók sírjai 173.
 Horváth Ákos: Az «alte Leutsch» nevezetű neolith telepről 157—164; — Ferencz aján-

déka 435; — Géza ajándéka 183; — Ödön 183.
 Hovajszkij D. J. a szekértáborról 145.
 Hódmezővásárhelyi ev. ref. collegium régiségtára 176.
 Hóhérpallós 171.
 Hörmann K. felolvasása 145.
 Hpl.: A n. múzeumi régiségtár gyarapodása 88—89.
 Huber Alfons 198.
 Hullágetetés és koporsós temetkezés 137.
 Hullafestés az amerikai indiánoknál 134; — szokásáról 133.
 Hunfalvy véleménye a jászokról 143.
 Hunn szekértábor 144.
 Hunyadi János sírköve 428.
 Hunyadmegyei tört. és rég. társulat múzeuma Déván 175.
 Hussziták és magyarok 145.
 Huszár-kiállítás 384; — -tarsoly 46.
 Hún Mihály 289.
 Húnok viselete 410.
 Húsvágó-bárd 409.
 Hübner Emil czeglédi régiségekről 77—78.
 Hüvelypánt (igari lelet) 108.

I

Icones novi testamenti 73.
 Idolok 70.
 Igari sírlelet 107—109.
 Iglói János 379.
 Ignatjev A. P. gróf 13.
 Illenfeldt Ferencz 72.
 Illuminirbuch Valentini Bolczer 73.
 Illyr néptől származó temető 130.
 Ilsung Miksa megbízatása 94.
 Indus motívumok 124.
 Innsbruck és a runkelsteini fali képek 194.
 INRI a fogarasi kupa testén 31.
 Iparos eszközök a sümegi leletben 409.
 Ipolyi: Beszterczébánya műveltségtörténeti vázlata 151; — Schematismus Historicus 151.
 Ippolito I. d'Este 304; — Scarsello Scarsellino 297.
 Iranisches Wörterbuch 143.
 Isák Monteus udvari ötvös 148.
 Isis-szobrocska 12.
 Ismail Ahmed Emir 58.
 Ismertetések: A magyar viseletek története (ism. Varjú Elemér) 410—431; — Alsó-fehérmegyei egyesület évkönyve (ism. x.) 179—180; — «Archaeologiai Közlemények» XXII. köt. (ism. ab.) 176—179; — Az orsz. képtár metszetgyűjteményének lajstroma (ism. Elischer Gyula) 270—271; — Csalán Gábor, az őskor (ism. ab.) 91—92; —

Darnay Kálmán, Magyarország őskora (ism. sz.) 91; — Der römische Limes in Oesterreich, Heft I (ism. Kuzsinszky) 283—284; — Hampel József, az antik szobrászat története 174—175; — Magyar Minerva (ism. x. y.) 175—176; — Márki Sándor, emlékbeszéd (ism. a.) 180; — Reizner János, Szeged története (ism. y.) 173—174; — Wissenschaftl. Mittheilungen aus Bosnien u. d. Herzegovina, VI. köt. (ism. ab.) 271—283. Istálló-villa 409. István, szegedi képiro (1512) 174; — V., pénzei 278. Isztomin M. P. ásátásai 8. Ives fibulák 166. Ivalakú fibulák 130. Izabella, Szapolyay János özvegye 21.

J

Jaáki apátsági templom 375. Jacob de Gheynnek 1609-ben megjelent munkája 30. Jacobus Nyirklin, kőmíves 75. Jacopo Bellini 330. Jagelló Ulászló 196. Jagelló-kori magyar viselet 429. Jaklin Balázs. püspök 92. Jankó János a kievi arch. kongressuson 1—2; — A XI. orosz arch. kongressus Kievben 1—16, 125—146, 241—252. Japáni régiségek 12. Japydok 272. Jaroszlav, a hetedik orosz arch. kongressus helye 4—5. Jassy 142. Jastreboff 44. Jazáki kolostor 379. Jazyg 142, 143. János, nürnbergi várgróf 202; — veszprémi prépost 209; — Salvator főherczeg 194; — Zsigmond 18. Jász, polovecz és kuman 143; — személynevek 143—144. Jászberényi városi múzeum 176. Jászfalva 144. Jászok 142; — I. Lipót alatt 142. Jászó-Debrőd 144; — Mindszent 144; — Ujfalu 144. Jászói templom 73. Jászóvári premontrei rend 168. Játékpénz 435. Jean Ruda 379. Jegyzőkönyv a brassai levéltárban 30. Jelovicsi neolith telepek 129. Jenkinson 11. Jeremias Gekhel 20; — Goldschmiedt 20. Jetongyűjtemény a XI. orosz arch. kongressuson 12.

Jetonok 183, 435, 436. Jettmár Jánosné 184. Jevlogij archimandrita 8. Jégkorszak 126. Jézus imádása (kép a berlini királyi képtárban) 314. Joannes Ferencz, eperjesi kőmíves 74; — Grausz, kézmárki kőmíves 75; — Safranko, eperjesi kőmíves 74. Joannovics Pál 67. Jogi élet, a XI. orosz arch. kongressuson Kiebben 6. Johan Ernst Jeidelt, brieni fegyverkovács 378; — Süsmilch 20. Johann Retsch 17. Joise dr. 44. Jókainé Laborfalvi Rózsa ezüst koszorúi 89. Jókai Mór és Feszty Árpádné ajándékai 89. Jónás János ajándéka 183. Jós András dr.: A Feketehalom fölásatásáról 267; — Emlékek a honfoglalás korából 214—224. József, I., megkoronázása 92. Juhász Antal ajándéka 183; — Zsigmond 377. Jupiternek szóló áldozati fölirat 180; — képe 133. Jurkovich Emil: A besztercebányai plébánia-templom egykori kincstáráról 151—156, 209—213. Justi: «Iranisches Wörterbuch» 144.

K

Kaczagány 413. Kadlec K. J. 144. Kajászó-Szent-Péter község ajándéka 183. Kanalak, besztercebányai 154. Kancsó, drágakövekkel kirakott 148. Kanna, feketehalmi ág. evang. templomban 23—31. Kantakuzin J. 142. Kantárdíszek 42, 45. Kamanin J. M. ásátásai 8. Kapcsolat a különféle kulturák közt 131. Kapi Csiszár János 172; — István 172. Kapivári Kapy-család ősenek címerez levele 378. Kaposvári főgymn. gyűjteménye 79—84. Karavukova-rác-militicsi sáncz 385. Kardok 42, 43, 44, 49, 52, 55, 78, 123, 186, 244; — a XVIII. századból 92; — bereg-szászi 399—400; — Székesfehérvárról 111. Karék 42, 45. Karika 50, 53, 54, 57, 220, 263, 395. Karikás zabla 41. Karlovicz kathedr. templom 379. Karlstein in Böhmen und Runkelstein in Tirol 194.

Karlsteini középkori festmények 403.
 Karosi (eperjesszögi) lelet 47—50.
 Karperecz 42, 45, 50, 53, 54, 57, 58, 80, 83, 86, 131, 165, 181, 186; — arany rózsákból 150.
 — Székelyhidáról (őskori) 172, 181.
 Kartekercs 83.
 Kassa 97; — műtörténete 72—75.
 Kassai Császár János 172; — császárok 171—172; — Domokosrend 74; — fegyverkovácsok 171; — kard 112, 123; — kőművesek 74; — nyilcsúcsok 101; — régi városház 74; — Szt. Erzsébet-székesegyház 377; — Szt. Mihály-kápolna 375; — városi múzeum szervezete 189—190.
 Kasza-kalapács 409.
 Kaukázusi ásatások A. Sz. Uvarov gróf vezette alatt 3; — kereszténység emlékei 12; — Kubán 133; — prähist. kultúra 132
 Kazán, a negyedik orosz arch. kongresszus helye 4—5.
 Kádár Elemér ajándéka 183.
 Kállay minister 145.
 Kálmán püspök kardja 378.
 Káposztafalvi oltár 379.
 Kárási lelet 55.
 Károly, I., király czímere 196; — III., korabeli kardok 92; — III., korabeli viseletek 93; — IV., császár és Erzsébet királyné 198.
 Kárpáti expedíció 16; — szlávok 16.
 Kázmér, lengyel király 198.
 Kecskeméti kard 123; — ötvös Péter feljegyzései 35; — sírlelet 41; — városi múzeum 175; — miklóstelepi nyilcsúcsok 101.
 Keczer Sándor 74.
 Keczői vasláncok 71, 96.
 Kehely 173; — Dávid és Abigal szobrával 148; — kis-selyki 381; — vizaknai xvii. századbeli 378.
 Kelemen, V., pápa aranyas érme 149.
 Keleti népek nyergei 41; — ornamentika 124.
 Kelta érmek 224—241.
 Kemény Lajos: A régi kassai császárokról 171—172; — Újabb adatok Kassa műtörténetéhez 72—75.
 Kengyelvasak 40—41, 46, 48, 51, 52, 55, 56, 59, 60, 111—115, 186, 245, 377, 394, 401, 408.
 Keömives András 73.
 Keöreösi Mihály 72.
 Keramikai tárgyak 160.
 Keramikus leletek Pannonia község területén 267—269.
 Kerekes Mihály ajándéka 435.
 Kereknyei (Ung m.) éremlelet 434, 439.
 Keresdi kastély 381.
 Keresztelő szent János, Girolamo da Santa Croce-től 325.
 Keresztgyűjtemény 14.
 Keresztény régiségek Konstantinápolyban 4.
 Keresztes Teréz 183.

Keresztezett vonaldiszítés 163.
 Keresztrefeszítés, Santini ferrarai gyűjteményében 306.
 Keszthely (Zala m.) 98.
 Keszthelyi arany boglárók 118; — lovas sír 110.
 Kécsai leletek 62, 67.
 Kégel György alapítványa 154.
 Képek a feketehalmi kannán 26—27.
 Képes krónika 413.
 Képiró György 73.
 Képviselők a xi. orosz arch. kongresszuson Kiebben 6.
 Késpenge 79.
 Kéziratok: a Feodor Boriszovics Godunov-féle 11; — a kievi kongresszuson 11, 12.
 Kézsmárki kőművesek 75.
 Khanenko arch. műve 14; — az archaéologiának kievi Mäcenása 9; — gyűjteménye 15.
 Kharkhov, a xii. orosz archaéol. kongresszus helye 16.
 Kharkhovi levéltár 16.
 Khersoni régiségek 131.
 Khinai régiségek 12.
 Khojnovszkij J. A. gyűjteménye 15.
 Khriniki neolith telepek 129.
 Khün János 211.
 Khvojko 125; — ásatásai 242; — előadása az orosz arch. kongresszuson Kiebben 125—128; — tanulmánya 9.
 Kiev = Chiovia 10; — a iii. orosz arch. kongresszus helye 3, 5; — a xi. orosz arch. kongresszus helye 1—16, 125—146; — magángyűjteményei 5; — mint művelődési központ 5; — őslakói 131.
 Kievi arch. kongresszus 241—252; — egyházi akadémia múzeuma 11; — múzeum, ennek felépítése és berendezése 12—13.
 Kígyó-alakú fibulák 130.
 Kihímezett csizma 415.
 Kimmerek archaikus maradványai 132.
 Kincsek a Vydubeczki-j-kolostorban 8.
 Kipcsakok 142.
 Király Dezső ajándéka 183.
 Királyi denárok 273; — hercegek denárjai 273.
 Kirándulások a kievi kongresszus alkalmával 8—9.
 Kisapáti bronzkincsek 176.
 Kis-czelli éremlelet 182.
 Kis-dobrai lelet 48, 52—61.
 Kis-márfai (Vas m.) éremlelet 434, 439.
 Kis-selyki kehely 381.
 Kisorosz selyemhímzés 14.
 Kiss Margit ajándéka 183.
 Kiszilina neolith telepek 129.
 Kivánalmak, melyek a kievi arch. kongresszuson felmerültek 15—16.
 Kiváncsom, hogy az Oroszország különböző helyein talált régiségeket a vidékek helyi múzeumokna adják át 7—8

- Klasszikus régiségek 10; — és nyugateurópai régiségek 6.
- Klementisz Magdolna 73.
- Klicseváczi lelet 63, 67, 70.
- Klobukov község 140.
- Klucsics Mihály ajándéka 434.
- Knauer T. J. felolvasása 250.
- Knauz Nándor 188.
- Kobani sírmező 132.
- Kohlbach Bertalan: A simonfai bronzleletről a kaposvári állami főgymnasium gyűjteményében 79—84.
- Kollonits Lipót, kamarai elnök 148.
- Kolmanok 151.
- Kolonics Ferencz ajándéka 183.
- Kolozsvári kath. lyceum éremgyűjteménye 180.
- Komáromvárosi és megyei tört. és rég. egyesület múzeuma 175.
- Kondakov munkája a konstantinápolyi templomokról 5.
- Kongressusi munkálatok 4.
- Konjicán földertített Mithræum 272.
- Konstantinápoly 93.
- Konstantinápolyba küldött ajándéktárgyak 94—95.
- Konstantinápolyi keresztény régiségek 4; — templomok 5.
- Kordt V. A., a Szent Vladimir-egyetem könyvtárnoka 10.
- Kornbasch tanár 58.
- Koronázási emlékpénzek (ezüst) II. Mátyás, II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, IV. Ferdinánd és I. Lipót királyoktól 149.
- Koronázott fatörzs, az ötvösczéh hitelesítő jele 29.
- Korongos fibulák 124.
- Korsó sodrott zománcz díszítéssel 148.
- Korvin-kódexek 382.
- Kossuth-bankó 183.
- Kovakő 42, 43, 46, 54, 58, 79, 160, 215.
- Kovács Ákos főmérnök adományai 189; — Ede ajándéka 440; — József-érem 435.
- Kovássy Elemér ajándéka 89, 440.
- Kozák szerszámok 14.
- Kóródy Péter dr. 179.
- Kölcsy-egyesület múzeuma Aradon 175.
- Kölesdi lovas sír 109—110.
- Kölni szent Gedeon-kripta mozaikjai 420.
- Königsberger Mihály végrendelete 151—152.
- Könyöki József halála 191, 433.
- Könyvek gyűjteménye a XI. orosz arch. kongressuson 11.
- Köponyeg 413.
- Körmöczbánya 154.
- Körmöczbányai vártemplom 376.
- Kötsei (Somogy m.) éremlelet 434.
- Kövi Árpád ajándéka 182.
- Közép- és Felső-Duna kulturája 130.
- Középeßy Gyula 79.
- Középiskolai tornaverseny rendező bizottság 435.
- Középkori aquamanile 285; — emlékek 173, 181.
- Középtengeri kultúra 132; — szigetek kulturája 130.
- Közös pénzügyi levéltár 95, 96.
- Központi múzeum Mainzban 166.
- Kő balta 78, 86, 159; — bárány 173; — fejszék 186; — fűrő 86; — kalapács 88; — oszlopok 179.
- Kőkori amulettek 134; — régiségek 257; — sírok 128.
- Kőkorszaki tárgyak 9.
- Kőlapos temetkezés 137.
- Kölderer György 206.
- Kőmives Bálint 74; — Tóbiás 74.
- Kőműves György 72; — Miklós 72.
- Kőnemek: obsidiánból 79; — kovából 46, 54, 58, 79, 160.
- Kőszerszámok 126, 128.
- Kőszékek 146.
- Krasznovai neolith telepek 129.
- Kraszovai neolith telepek 129.
- Krausz Jakab ajándéka 435.
- Krásznai lelet 180.
- Krimi kereszténység emlékei 12.
- Kristóf, II., dán király 203.
- Krisztus megkereszteltetése, dombormű az egyik fogarasi kupa testén 38; — siratása, Ambrogio Borgnone-tól 307; — siratása, Girolamo de Marchesi da Cotignola-tól 302; — születése, dombormű az egyik fogarasi kupa testén 38.
- Kruplanicz Kálmán főispán 188.
- Krusédoli kolostor 379.
- Kruspér Károly 169.
- Kubin-csolláki urnák 69.
- Kubinyi Miklós 224.
- Kukharenko leletei 138.
- Kulakovszkij J. A. 10, 132.
- Kumán (magyarul kún) 143.
- Kun szekértábor 144.
- Kunágotai ékszerek 120; — (Csanád m.) lelet 97.
- Kunstgeschichtliche Charakterbilder aus Oesterreich-Ungarn 194.
- Kunyhók 164.
- Kupa a fogarasi ev. ref. templomban 31—33; — a sáromberki ev. ref. templomban 36.
- Kupido dr. 227.
- Kurgán leletek 5; — sírok 131, 247.
- Kuruczhalom Székesfehérvár mellett 111.
- Kuva vára 75.
- Kuvezdini kolostor 379.
- Kuzán Miklós 10.
- Kuzmiák Sándor ajándéka 440.
- Kuzsinszky: Aquincum és az ó-budai ásataások 432; — Der römische Limes in Oesterreich, Heft I (ism.) 283—284.

Kún László denára 183.
Kún viselet 423.
Kúpos sisakok 373.
Küküllővári sírlelet 21.
Külföldi érmek 183.
Künelné Böhm Margit 73.

L

L és B (monogramm az egyik fogarasi, magánbirtokban levő kupa fenekén) 35—36.
La Tène alakú fibula 167; — ízlésű formák 91; — ízlésű gyöngyök 88, 181; — ízlésű vas lándsacsúcs 90.
Lajos, I., bajor király 193; — II., armálisai 378; — francia király arany érme 149; — magyar király koronázási emlékérmé 149.
Lakás-gödrök 70.
Lamaita kultusz 12.
Lamanskij a jász személynevekről 144; — előadása a jászokról 141.
Lamberg 94.
Laskarev P. A. ásatásai 8; — magángyűjteménye 10.
Laterani múzeum 328.
Latin-magyar okmányok 143.
Laura Eustocchia Dianti 348.
Lausitsi sírok 140.
Layard gyűjteménye Velenczében 300.
Lándsacsúcsok 83, 90, 111—113, 123, 186, 377, 408.
László, IV., pénzei 278.
Leányvár 179.
Lebenpacher Frigyes 208.
Leger, Franciaországának képviselője a harmadik orosz arch. kongresszuson 3.
Legióállomások 283.
Lehner Kristóf 212.
Lehoczky Tivadar 44; — Honfoglaláskori sírről Beregszászon 398—402.
Lelei (Csanád m.) éremlelet 182.
Lelet: Adonyi 117, 166; — aldunai 62—71; — apahidai 180; — avar korából 97—125; — árpádkori 39—61; — Bajóthról 181; — bezdédi 214, 402; — bodrogvécsi 399, 402; — Boszniában 64; — budapesti Dunamederben 181; — Butmir mellett 64, 146; — Délmagyarországban 62; — Duna-Penteléről 181; — Duna-Tisza-Maros-közben 62; — fenlaki 117—122; — galgóczi 89; — Galicziában 66, 140; — Gályán 68, 69; — Hallstatton 69; — homoliczi 62, 68; — keczöli 96; — kécsai 62, 67, 68; — Klicsevácson (Szerbiában) 63, 67, 70; — krásznai 180; — kubini 68; — kunágotai 97; — Morvaországban 140; — munkácsi 69; — nagy-berkii 387—390; — Nagy-Szredistyén 66, 68, 70; — Nagyváradon 58, 78, 79; —

Oroszországban 44; — osztrópataki 374; ócsai 278; — ó-moldvai 62, 63, 68; — öregfalui 62, 67, 68; — öreghegyi 78; — paleolith 126; — Pannonia területén 267—269; — pölöskei 80; — pulai 278; — Pusztátóliról 97; — rákospalotai 84; — regölyi 88, 181; — római Livádián 390—391; — S.-A.-Újhelyen 181; — simonfai 79, 84; — somlyói 176; — somogymegyei 80; — sümeghi hadtörténelmi 406—409; — szabolcsmegyei 41, 214; — Szegeden 173; — Szentesen 69, 181; — Szentendréről 97; — székesfehérvári 111, 112; — Szigetújfaluban 88; — Sziléziában 140; — sziráki 115; — szolyvai 402; — tekenyei 408; — temeskubini 62; — Tisza-Zugból 181; — Török-Kanizsáról 181; — Travnik mellett 272; — tripolii 127; — újszőnyi 84; — újvári 62; — Vattinán 62, 65, 68, 69; — Verseczen 62, 64, 68, 69; — végszendről 62, 67

Lelio Orsi 320.
Lembergi Sevczenko-társaság 125.
Lendvay Miklós bán 282.
Lengyel birodalom keletkezése 139.
Lengyelföldi régiségek 16.
Leonardo Sellaio 336.
Leopardov N. A. kéziratgyűjteménye 12.
Lessl János 212.
Levélidomú aranylemezek 102—103.
Levétel a keresztről 320.
Lénárt Kálmán, löcsei kőműves 75.
Lichtensteinek, urai a runkelsteini várnak 193.
Lichtenwert János, brixeni prépost 203.
Licinio Pordenone 334.
Liebfrauen-Bruderschaft 154.
Liebfrauenerz 154.
Likava várának ostroma 150.
Limeskutatások 283.
Lind Károly 207.
Lionello d'Este 289.
Lipcey József 286.
Lipót-féle érem 149.
Lipót, I., király koronázási emlékpénze 149.
List Camill 377.
Livádiai (Hunyad m.) lelet 390—391.
Livádiai (Oroszország) sírlelet 50.
Ljaszskoronszkij V. G. tanulmányai 137.
Ljubuski (Herczegovina) közelében lelt sisak 272.
Londoni National Gallery 317.
Longobardiai motivum 124.
Lorenzo Costa 306; — Dotto: Férfi képe 333; — Lotto 348.
Lottó-czédula 184.
Lovasberényi éremlelet 182.
Lovas sír 40, 48, 54; — Beregszászon 398—402; — Csornán 243; — Esztergomban (Nagyhegyen) 112, 113; — igari határban 107—109; — Kecskeméten 243; — Kesz-

hely (Gáthi domb) 110; — Kiev területén 242; — Kölesdről 109—110; — Német-Peregről 113; — pécs-üszögi pusztáról 98—107; — Székesfehérvárott 243; — Tolna-Szántón 243; — Török-Kanizsán 114—116; — zala-szántói 285.
 Lóvakaró 409.
 Lőcsei falképek 421; — kőművesek 75; — plébánia-templom predellája 379; — város-ház 376.
 Lőrincz, kőműves 73.
 Löwenburg János Jakab gróf 155.
 Löwenstein Adél báróné ajándéka 89.
 Luca Longhi 316; — Signorelli követője 341, 343, 345, 347, 349.
 Lucas Baum 20.
 Luczi (Volhynia ker.) sírok 136.
 Luigi Bossi 340.
 Luxemburgi Katalin hercegnő 201.

M

M. á. v. alkalmazottainak fogyasztási szövetkezete 435.
 M. T. Akadémia arch. bizottságának munkássága 1899-ben 286—287.
 M. tud. Akadémia küldeménye 183.
 Machiel Schölling 20.
 Macedonia 69.
 Madaras (Pest m.) 97.
 Madonna, Andrea del Sarto-tól 355; — Andrea Previtali-tól 323; — Antonio Allegri Correggio-tól 303; — Boltraffio-tól 313, 324; — Cima követőjétől 327; — Filippo Lippi követőjétől 352; — Francesco Francia-tól 299; — Giampietrino-tól 312, 322; — Raphael Santi-tól 351; — Vincenzo Catena-tól 319; — Bambinoval és szentekkel, Bernardino Luini-tól 308; — del Latte 316; — della Scodella 317; — képek 402—404.
 Mafeo Basini 340.
 Magánygyűjtő: Antonovics V. B., Kiev 10; — Cservinszkij, Kiev 10; — ifj. gr. Teleky Domokos 213; — Khanenko 15; — Khojnovszkij J. A. 15; — Kunderevics T. T. 13; — Laskarev, Kiev 10; — Leopardov N. A. 12; — Melnik 10; — Pulavszkij, Oroszországban 10; — Tarnovszkij 14; — Tikhovszkij, Kiev 10.
 Magnus, II. 203.
 Magyar családok a vérpadon 147; — címér a xiv. század végén 196; — delnő 25; — érmek 183; — és orosz földi leletek összehasonlítása 7; — fegyverzet 415; — felírási díszedények 147; — fokos 55; — főúri asszonyoknak ékszerei 149; — főúri végrendeletek 95; — kard átváltozása 377; — kosztüm 30; — latin iratok a xvii. szá-

zadban 143; — Minerva (ism. x. y.) 175—176; — müincsek pusztulása a Wesselényi-féle összeesküvés idejében 147—150; — nemzeti múzeum 377, 433—440; — nemzeti múzeum képviseltetése a xi. orosz arch. kongressuson Kievben 1; — nemzeti múzeum szláv triptikhonairól 7; — óvári polgárok jelvénye 183; — ötvösművek jelzése 28; — pavillon az 1900. évi párisi világkiállításon 375—384; — pásztornép 46; — pénzverés története 377; — szakértőbor 144; — szokások a xvii. században 21; — viseletek története (ism.) 410—431; — vitézek viselete a xviii. században 93; — vonatkozású fali képek Runkelsteinban 193—208.
 Magyar Mihály 289, 290.
 Magyar-gonoszlói (Szilágy m.) éremlelet 434, 439.
 Magyarok és hussziták 145; — szövetségesei 1361-ben 198; — vonulása Prágába (ábrázolat magyar pénzen) 149; — Mazóviába való beütése 145.
 Magyarország a ix. század második feléig 97; — őskora 91; — történeti emlékei 420.
 Magyarországon élő török pasák 95.
 Magyarországi jászok 143; — jászok anthropológiája 144; — Kárpát-egyesület múzeuma 176; — kúnok (1320 körül) 144; — múzeumok és könyvtárak czímkönyve 175.
 Magyarság orosz földi tartózkodása 248.
 Mahlerbuch 73.
 Mahmud, I., török szultán ezüst pénze 183.
 Mainzi római-germán központi múzeum 166.
 Majevszkij E. 129.
 Majki premontrei prépostság 179.
 Majláth Béla halála 191.
 Major Lajosné, özv., ajándéka 435.
 Maksai plafond motívumai 382.
 Makói kir. főgymnasium régiségtára 176.
 Mammuth-csontok 126.
 Maradványok a későbbi középkorból 173.
 Marc Anton 342.
 Marcello Massarenti gyűjteménye 354.
 Marco Basaiti: Alexandriai szent Katalin 321, 344; — d'Oggiono 323; — Dente 342; — Palmezzano di Forlì 314; — Zoppo 298, 326.
 Marcus császár oszlópa 373.
 Marinioli az alánok-jászokról 142.
 Mariotto Albertinelli 358.
 Markjevics A. J. a szakértőborról 145.
 Marosvásárhely 185.
 Marosvásárhelyi éremlelet 182.
 Marsigli Alajos 438.
 Martin Tinik, kőműves 75.
 Martos János ajándéka 435.
 Mathias Baumer, lőcsei kőműves 75.
 Maultasch Margit tiroli grófné 197.

- Maurer János 73; — Máté 73.
 Mayrschoffer János, passauai kardkészítő 92.
 Mária Terézia és a runkelsteini vár 193; — korabeli kardok 92.
 Márki Sándor: Emlékbeszéd Finály Henrik-ről (ism. a.) 180.
 Mária-czelli madonnaképek 403.
 Mártélyi kard 123.
 Mátyás, II., arany érme 149; — főherceg aranyos érme 149; — I., király kardja 378; — király koronázási érme 149; — II., király koronázási emlékpénze 149.
 Mátyáskori kályhacserép 185; — kosztüm 428.
 Mátyás-templom 377.
 Mázas korsó 181.
 Mechel Perlenhefter 20; — Seybriger 17.
 Medgyesi éremlelet 434, 439.
 Meliárd Gyula: A nagy-berki (Somogy m.) leletről 387—390.
 Meljnik E. N. ásatásai 136.
 Meller Simon dr., Venturi A. cikkének fordítója 360.
 Melnik J. N. ásatásai 8; — magángyűjteménye 10.
 Meno Joakim 212.
 Mente 413.
 Menyért (Meinhard) tiroli gróf hivatalos címei 197; — III., szövetségei 200.
 Merész Károly burgundi herceg 431.
 Mesterjegy a feketehalmi kannán 28; — a fogarasi kupa fenekén 31.
 Metisana-Lagodovkii neolith telepek 129.
 Metszetgyűjtemények 12.
 Mécses 179, 181.
 Méhely Lajos ajándéka 434.
 Mériek és életük a kurgán leletek szerint 5.
 Mészáros Alajos ajándéka 439; — Gáspár 75; — Tivadar ajándéka 435.
 Michael Gréb, kőműves 75.
 Michel Angelo 320, 326.
 Michele dai unii 289. — Ongaro 289.
 Micz bán család 50.
 Migazzi bibornok 156.
 Mihalik József felolvasása a rég. társulatban 433; — Hann Sebestyén két ismeretlen ötvösművéről 253—256; — Régi brassai ötvösség 17—39; — Régi magyar művekről 285; — Történelmi emlékeink az 1900. évi párisi világkiállítás magyar pavillonjában 375—384.
 Mihalitza József ajándéka 435, 440.
 Mikac Prodanić bán 282.
 Miksa császár és a runkelsteini fal képek 193.
 Milanói iskola 320.
 Milesz Béla: A tiszafüredi múzeum 186—188.
 Miljukov 128; — P. N. felolvasása 129.
 Milleker Bódog: A verseczi városi múzeum gyarapodása 89—90; — Délmagyarország régiségleletei 62, 189; — Óskori szobrocskák az Alduna vidékéről 62—71.
 Millenniumi emlékérem 183; — kiállítás 23, 375.
 Miniatur-festés 378.
 Miropoli sírmező 137.
 Misemondó ruhák a besztérczébányai templomban 152.
 Miske Kálmán báró 62; — ajándéka 183; — Keczöli vaslándsák (Győr vm.) 96.
 Miskolczi görög-keleti templom 379.
 Mitau levéltár 7.
 Mithraeum 272.
 Moabit régiségek 12.
 Modenai Accademia di Belle Arti 338.
 Modeszt, volhyniai érsek 8.
 Mogorelo melletti római castrum 146.
 Moneta ducis per Sclavoniam (kőirat szlaven denárokon) 278.
 Morelli gyűjteménye Bergamón 306.
 Morvai valahok eredete 140; — valahok nyelve 141; — valahok tösgyökeres szlávok 141.
 Morvaországi leletek 140.
 Mosonmegyei tört. és rég. egyesület ajándéka 183; — tört. és rég. egyesület múzeuma Magyar-Óváron 176.
 Moszkva, az első orosz arch. kongresszus helye 3, 5; — a VIII. orosz arch. kongresszus helye 4, 5.
 Moszkvai arch. társaság 3—4; — arch. társulat varsói fiók osztálya 16.
 Mozaik-képek a velencei Szt. Márk-templomban 416—417.
 Mozzay Józsefné 183.
 Mozsár a zborói várból, felirattal 182.
 Mózes megtalálása 349.
 Mramorj (ó-bosnya síremlék) 145.
 Munkácsi lelet 69.
 Muntemer Raymond katalonai krónikája 142.
 Murat pasa 95.
 Muravjev A. N. hagyatéka 12.
 Mursella 191.
 Murány 95, 96.
 Muskétás katona 30.
 Mutatványok Náczy József érkekezéséből az Arch. Közl. XXII. kötetében 177—178.
 Múzeum: Apulmi 179; — balatoni (Keszthely) 175; — barsvármegyei 175; — Bethlen-főiskolai (Nagy-Enyed) 176; — békésvármegyei 175; — Bruckenthali (Nagy-Szeben) 176, 381; — Brunswick hercegi 308; — csongrádmegyei 91, 176; — dán nemzeti 287—288; — délmagyarországi (Temesvár) 176; — erdélyi (Kolozsvár) 175, 184—185; — egri cisterciátáké 408; — Esztergom-vidéki 175; — felkai Tátramúzeum 175; — felsőmagyarországi (Kassa) 175, 378; — fiumei 175; — gyulafehérvári 175; — halasi 175; — hunyadmegyei 175; —

- kecskeméti 175; — kielii 372; — kievi egyházi akadémia múzeuma 11; — kievi városi 12; — komáromi 176; — Kölcsey-egyesületei (Aradon) 175; — Laterani 328; — magyar nemzeti 7, 62, 88, 175, 181—184; — mosonmegyei (Magyar-Óvár) 176; — nagyvárad 79, 176; — nógrádmegyei 175; — nürnbergi német nemzeti 367; — országos iparművészeti 175; — poprádi 176; — pozsonyi 176; — római-germán központi (Mainzban) 166; — segesvári 176; — sepsiszentgyörgyi 176; — soproni 176; — szabolcsmegyei (Nyíregyháza) 176; — szarajevói 145; — szegedi 176; — szegszárdi 176; — szentesi 176, 185—186; — székesfővárosi 175; — szép-művészeti (Budapest) 184; — szombathelyi 176; — tiszafüredi 176, 186—188; — turóc-szentmártoni 139, 176; — váci 176; — verseczi 62, 64, 66, 67, 68, 89—90; — zágrábi nemzeti 379; — gróf Zichy Jenőé 111; — zombori 176.
- Múzeumi régiségtár gyarapodása 181—182.
- Müller S.: Nordische Alterthumskunde 372.
- Mülstein Viol adományai a besztercebányai templom részére 151—153.
- Müncheni festők és a runkelsteini vár 194.
- Mündler Garofalo 348.
- Műkincsek pusztulása 147—150.
- Műrégészeti kalauz 91.
- Műtörténeti szakosztály a XI. orosz arch. kongresszuson Kiebben 6.
- Művészek Kr. e. ötödik és negyedik században 174—175.
- Művészet a hellenistikus korban 175.
- Művészeti ipar 168.
- N**
- N. L.: Az esztergomvidéki rég. és tört. társulat 188.
- N. múzeumi régiségtár 88—89.
- Nagy Géza 171, 377; — A magyar viseletek története 410—431; — Szent István király kardjáról 285; — József ajándéka 435; — Lajos 196; — Lajos király hadat izent IV. Károly császárnak 198; — Lajos király Madonna-képei 402—404; — Lajos korabeli denárok 278.
- Nagy-berki-i lelet 387—390.
- Nagy-bisztereczi kelta érmek 224—241.
- Nagy-Ida 73.
- Nagy-Mányok (Tolna m.) 97, 110.
- Nagy-mányoki kard 123; — lándzsacsúcs 123.
- Nagy-szarvi (Pozsony m.) éremlelet 434, 439.
- Nagy-Szent-Miklós (Torna m.) 97.
- Nagy-szent-miklósi kincs 412; — korsók 124.
- Nagy-szredistyei lelet 66, 70.
- Nagy-teremiai lelet 50.
- Nagybobróczy könyvvállvány 379.
- Nagybunyi (Szolnok-Doboka m.) éremlelet 434.
- Nagykanizsai (Zala m.) éremlelet 434, 439.
- Nagykövesdi (Szöllőshomok) lelet 50—52.
- Nagyszalontai (Bihar m.) éremlelet 434.
- Nagyszebeni éremlelet 182; — múzeum 176; — városi fegyvertár 176.
- szeti egyesület 169.
- Nagyótfalusi (Baranya m.) éremlelet 434.
- Nagyvárad 58; — történelmi és régész. Nác József: A Vértés vidékének tört. emlékeiről 179.
- Nádasdi (Sopron m.) lelet 435.
- Nádasdy Ferencz gróf 95; — Ferencz kincsei 147; — -féle arany szőlőtőke 148; — -féle éremgyűjtemény 149; — Julia grófnő 52; — Tamás nádor 72.
- Nádasdyak műkincsei 147.
- Nedeljkovics Miklós 380.
- Nelidov, római nagykövet 15.
- Nemes Mihály: A magyar viseletek története 410—431.
- Nemzeti múzeum Budapest 175; — múzeumi régiségtár gyarapodása 181—182.
- Neolith telepek 127.
- Neolithkori edények 162; — régiségek 62, 71, 90; — telepek 69, 157.
- Neptun evezős egylet 435.
- Nerio Malvezzi marchese 301.
- Neszmélyvár 179.
- Neussen Anna 202.
- Nenwirth József 403; — Karlstein in Böhmen und Runkelstein in Tirol 194.
- Némethy Lajos esperes 188.
- Németország mappája 1460-ban 10.
- Német-peregi lovas sír 113—114.
- Népvándorláskori dolgok 90, 186; — emlékek 14; — lelet 180; — tárgyak 9; — temetők 246; — turán viselet 411.
- Nicolo Alunno 354; — da Foligno 353; — Zapino 340.
- Néved éremlelet 182.
- Niederle: «A történelmet előtti ember archaeológiája» 132; — Lubor tanulmánya a szlávok ősi hazájáról 139.
- Nikolajev N. G. a szekértáborról 144.
- Nikopoli csata 274.
- Nogarola gróf 94.
- Nogájok 142.
- Nordio E. építész 194.
- Nordische Alterthumskunde 372.
- Noricumi kelták 240.
- Noricumi-pannoniai fibulák 166.
- Novgorodi Szófia-templom régi freskói 8.
- Nógrádmegyei gazd. egylet díjérme 184.
- Nógrádvármegye múzeuma Balassa-Gyarmaton 175.
- Növényi motívumok 124.

Nő-alak Dreyfus G. gyűjteményében 349.
Női csontváz (bogojevai lelet) 264.
Nő képe, Palma Vecchio-tól 328, 329.
Numismatika és sphragistika 6.
Numismatikai gyűjtemények a XI. orosz arch. kongresszuson 12; — szaktanfolyam 187.
Nürnbergi német nemzeti múzeum 367.
Nyakcsigolya 263.
Nyakkarika 50.
Nyelv- és írásemlékek a XI. orosz arch. kongresszuson Kiebben 6.
Nyereg: a keleti népeknél 41; — a kirgizeknél 42; — orosz lovas sírban 246.
Nyeregképe 41.
Nyílcsúcsok 110, 160; — székesfehérvári (Zichy Jenő múzeumában) 111, 112.
Nyílhegyek 46, 54, 57, 58, 100, 214, 215, 217, 245, 401.
Nyitray Péter 73.
Nyugateurópai régiségek 6.

O

Obulusok 273, 276, 279.
Odessa, a hatodik orosz arch. kongresszus helye 4, 5.
Oklevelek a XI. orosz arch. kongresszuson 11.
Olasz képek a budapesti országos képtárban 289—360.
Olaszországi viseletek 417.
Oldal János ajándéka 183.
Opovai kolostor 379.
Orientalische Compagnie 147.
Orosz arch. kongresszus Kiebben 1—16, 125—146, 241—252; — arch. kongresszus Khar-kovban 16; — arch. kongresszus szakosztálya 6; — XI., arch. kongresszus berekesztése 16; — arch. társaság 25 éves fennállásának ünnepelése 3; — archivumok szervezése 15; — birodalom keletkezése 139; — Endre: A «kurjácska gréda»-i ősemberi telep 67; — föld kartografikus ábrázolása 10; — intézetek képviselői a XI. orosz arch. kongresszuson Kiebben 6; — leletek típusa 130; — palaeolith leletek 126.
Oroszföldi kutatások szükségessége 2.
Oroszok és pusztai rablók 144.
Oroszország arch. gyűjteményei 8; — arch. kongresszusai 3—5; — első térképe 10, 11; — levéltárai 16; — őstörténetünkre nézve 3; — sírleletei 44.
Orsónehézek 160.
Orsz. iparművészeti múzeum Budapesten 175; — képtár metszetgyűjteményének lajstroma (ism.) 270—271; — képtár olasz képei 289—360; — kiállítás 375.
Országos Régészeti és Embertani Társulat 88, 110, 111, 285, 286, 433.

Osiris szobrocska 12.
Ostyasütő-vas 89.
Oszlopfők 179.
Osztrák érmek 183; — limes-kutatás 283—284.
Osztrópataki lelet 374.
Ottavio Grimani 335.
Otter Leopold, kassai kőműves 74.
Ó-Béba 69.
Ó-bosnyák síremlékek 145.
Ó-budai ásások (ism.) 432.
Ó-moldvai lelet 62, 63.
Ókori ezüst érem 183; — sisak 361—375.
Ónkorsó (M. F. 1682 jelzésű, fedeles) 182.
Ónodi tábor 74.
Őntökanna-medencze 23.
Őntöminták 183.
Óregfalui leletek 62, 67.
Ötvösmesterek megtiszteltetése 18—20.
Ötvösmű-kiállítás 375; — 1884-ben 23.
Ötvösök avar korban 123—125; — hitelesítő jele 28—29; — munkái törökök és magyarok részére 93—96; — névsora 20; — pátrónusai 383.
Ötvösség Brassóban 17—39.
Ő felsége a királyné halála emlékére vert vas-érem 184.
Ő felsége személye körüli miniszter küldeménye 183.
Öde Schloss 284.
Őrhalom Székesfehérvár mellett 111.
Őrösi pusztá 56.
Ősi búkkfaerdőség 85; — sírmezők kikutatása 169.
Őskeresztény motívumok 124.
Őskor, Csallány Gábortól (ism.) 91—92.
Őskori agyagművesség 91; — arany karperecz 181; — arany karperecz Székelyhidáról 172; — arany lemez 181; — bálványképek Temes-Kubinról 62; — cserépedény 88, 208; — emlékek Bakonybélben 84—87; — művészet 174; — régiségek 181, 185; — szobrocskák az Alduna vidékéről 62—71.
Ősrégészeti szakosztály a XI. orosz arch. kongresszuson Kiebben 6.
Összlávok archaológiája 134.

P

P és B az egyik fogarasi kupa mesterjegyei 38.
P. Ladurner Justinian 206.
Paczkallói homloktéglák 268.
Palaeolith telep felfedezése 125.
Palma Vecchio: Nő képe 328, 329, 348.
Pannonia 91.
Pannoniai Mihály 289, 291, 298.
Pannoniai fibuláról 166—168; — világ maradványai 367.
Paolo Veronese 350.

- Papföldi ásatások 432.
 Papi Csiszár János 172.
 Papírpénzek 183, 184, 440.
 Parabutyi földművek 385.
 Paradeiser Ernő gróf 147.
 Parác 69.
 Parcsevszky Pál ajándéka 440.
 Passaui kardkészítő magyar szablyái 92; — szövetséglevél 200.
 Passavant 340.
 Pateli-i vastör 130.
 Patkó 409.
 Patschnak C. dr. közleménye 272.
 Patzner István 189.
 Paulus Goldschmiedt 19.
 Paurntantz 72.
 Páduai szent Atalnak képszoja 148.
 Páhii lelet 439.
 Pálffyak és Nádasdyak 148.
 Pápai emlékérem 183; — ref. iskola múzeuma 176.
 Pápaszemes fibulák 130.
 Párisi világiállítás 375.
 Pármai iskola 320.
 Pásztorok imádása, Angelo Bronzino-tól 357; — Ridolfo Ghirlandajo-tól 353.
 Pecsétgyűjtemény a XI. orosz arch. kongressuson 12.
 Pecsétnyomó: a bártfai lakatosoké 182; — Mária Terézia korából 89.
 Pecze-szentmártoni régi sírokról 168—171.
 Peczefalvi XV. századbéli freskók 377.
 Pendulum pectorale 149.
 Perényi Ferencz 73; — Gábor 72; — György 72.
 Perugino 354.
 Perzsa motívumok 124; — nadrág 412; — szőnyegek 148.
 Peszer-Adács (Pest m.) 97, 116.
 Peteli-i temető 130.
 Petrik Ákos ajándéka 183.
 Petronell 283.
 Petrovics Arzén 271.
 Petroczyak műkincsei 147.
 Petrus Aurifaber megye Rudolf királyhoz Prágába 18; — Ekárd, eperjesi kőműves 74.
 Pécs-üszögi arany korong 101; — arany lemezek 101, 102; — nyílcsúcsok 100, 101; — sírlelet 98—107; — vaslánda 99—100; — vaszabla 99, 100.
 Pécsi dóm 377.
 Pécsi Simon kancellár 22.
 Pénz: amerikai 178; — angol shilling 183; — aranyok 182; — árpádkori dénár 182, 183; — ázsiai szamanida 44; — bajor 187; — barbár 184, 225—241; — barbár aranypénz 437; — barbár (kelta ezüstpénz) 434; — bécsi fillér 183; — II. Béla-kori 182; — Bethlen Gábor-féle garas 182; — bodrogvécsi leletben 44; — bój aranypénz 437; — I. Constans-féle (réz) 183; — II. Constantius rézpénze 434; — cseh ezüstpénz 434, 435; — Diocletianus-féle 89; — erdélyi tallér 182, 184; — Faustin rézpénze 435; — Ferdinánd főherceg tiroli tallérja 434; — I. Ferdinánd-féle 170, 183; — francia tallér 182; — görög drachma 183; — Habsburg-kori 182; — hannoverai 187; — játékpénz 435; — Jovianus-féle rézpénz 434; — karinthiai tallér 434, 435; — Kálmán-kori dénár 182; — középkori német fillér 183; — Kún László dénára 183; — lengyel 182, 183; — I. Lipót-kori 182; — magyar dénár 182; — Maximianus Hercules 434; — Nagy Sándor-féle 89; — német 182; — Nostilianus viminaciumi rézpénze 434; — olasz 187; — orosz 187; — osztrák 182; — osztrák ezüstpénz 434, 435; — papírpénzek 183, 184, 440; — pogánypénz 149; — porosz 183, 187; — II. Rákóczy Ferencz libertásai 183; — római 78, 179, 182, 183, 184; — római császári 434, 435; — II. Rudolf cseh tallérja 434; — samanida durhem 58; — sassanida 89, 184; — spanyol 182, 183; — stájer tallér 434; — svájci 183, 186; — XVIII. századbéli 182; — szentföldi 149; — szlavoniai 184, 273—283; — tiroli tallér 434; — török 183, 186; — II. Ulászló dénára 183; — II. Ulászló prágai garasa 434; — Zsigmond és Miksa tiroli garasa 434.
 Pénzverés 72.
 Péter, zbrasłowi kanonok 425.
 Pferrseei sisak 367, 370.
 Philistæus 142.
 Piazza della signoria Florenzben 337.
 Picenumi szent Jakab fa széke 174.
 Pier della Francesca 355.
 Pietro Perugino 314.
 Pildner Ferencz 377.
 Pilini sírlelet 41.
 Pinturicchio 298, 354.
 Pisztoly 409.
 Piter Bartosch 17; — az egyik fogarasi, magánbirtokban levő, kupa mestere 38.
 Pitter Perelhefter 20; — Schun 20.
 Pitti-galleria 342.
 Pizzolo 326.
 Platth család adományai a besztérczebányai templom részére 151—153.
 Plavsic Miklós 376.
 Plinius Hist. Nat. 133.
 Pocula argentea vulgo edgyben járó (Tökölyi grófkisasszonyok birtokában) 150.
 Podporány 69.
 Pogány pénz 149; — várak 385.
 Pogodin A. L. megjegyzése a szlávokról 140.
 Pokori Klára 204.

Pokorny László ajándéka 435, 440.
 Pokrovskij A. M. 251; — vizsgálatai 136.
 Pokrovskij A. M. munkája a görög és orosz templomokban talált feliratokról 5; — munkája az evangelium ikonográfiájáról 5.
 Polidoro Lanzani 348, 349.
 Pollák Zsigmond ajándéka 183.
 Polovecz 143.
 Pongrácz Elemér 190.
 Poppendorf Ferencz 72.
 Porta principalis dextra 284.
 Pozsony 198.
 Pozsonyból Augsburgba szállított ezüst 96.
 Pozsonyi ág. ev. lyceum érem- és régiségtára 176; — Klarisszák 383; — magyar kamara 73; — városháza főkapuja 377; — városi múzeum 176.
 Pólya János ajándéka 440.
 Pór Antal 188; — Magyar vonatkozású fali képek Runkelsteinban 193—208; — Nagy Lajos király Madonna-képeiről 402—404.
 Pósta Béla dr. 62; — megbízatása a kolozsvári erdélyi múzeum átvitelével 1.
 Pölöskei lelet 80.
 Præhistoriai kutatások «Debelo brdo» hegy omladékán 272; — tanszékek 16.
 Presztovác (Pozsega m.) 97.
 Presztováci ékszerek 120.
 Prokesch Gyula ajándéka 183.
 Prokop Gyula 188.
 Propping 342.
 Protocorinthusi vázák 130.
 Protoitaliai vázák 130.
 Puchaimb Kristóf János 149.
 Pulavszkij magángyűjteménye 10.
 Pupus István 73.
 Pusztatéli sírlelet 97.
 Pusztatemplomok a szegedi határban 173.
 Puzdra 46.
 Püspöky Grácián ajándéka 89.
 Püspöki seminarium múzeuma Győrött 176.
 Pyrker László 330.

Q

Quincy O. Schaw gyűjteménye Bostonban 329.
 Quintino (ain haidnisch Stuck) 149.
 Quirizio da Murano 344.

R

R. L. ajándéka 183; — A. M. N. Múzeum Éremgyűjteményének 1898. évi gyarapodása 182—184.
 Radimsky u. Hoernes: Butmir 64.
 Radisics Jenő 376.
 Radvánszky-féle nász-pohár 211.

Rafael képek 15.
 Raffaele Maffei di Volterra 302.
 Raffaello 326.
 Raguzai ezüst grossetto 183.
 Rajkai (Moson m.) éremlelet 434.
 Rakováczi kolostor 379.
 Rambeaut, Franciaországnak képviselője a III. orosz arch. kongresszuson 3.
 Raphael Santi: Madonna 351.
 Ravanicai kolostor 379.
 Rákóczy család ősi kincsei 148; — felkelés 155; — II., Ferencz libertásai 183; — I., György aranyosa 184; — János 72.
 Rákóczyak műkincsei 147.
 Rákospalotai kincs 84.
 Rákospalotai-istvántelki éremlelet 434.
 Regöly (Tolna m.) 98.
 Regölyi lelet 88.
 Reichenstädter József 184.
 Reinach S. 374.
 Reinecke Pál 96; — Egy pannoniai fibuláról 166—168; — Tanulmányok 80.
 Reizner János: Szeged története 173—174.
 Rembrand 15.
 Renaissance motívumok 379.
 Repold Károly ajándéka 183.
 Retsch Johann 17.
 Récsei (Pozsony m.) éremlelet 434.
 Récsey Viktor: A pannonhalmi templom régi domborművéről 285; — Óskori emlékek Bakony-Bélben 84—87; — Római keramikus leletekről Pannonia község területén 267—269.
 Régészeti és embertani társulat 88, 110, 111, 285, 286, 433.
 Régi brassai ötvösség 17—39; — emlékmáradványok Buda vidékén 256—257; — kassai csiszárok 171—172; — kehely 173; — magyar himzés 14; — magyar ötvösművek jelzése 28; — római vallás 133; — sírok Pecze-Szent-Mártonban 168—171.
 Régibb középkor emlékei 97, 262.
 Régiségek: athosi 8; — Bajóthról 181; — bakonybéli 84; — bizantin 6; — budapesti Dunamederből 181; — cypriusi 12; — czeplédi 77—78; — déli és nyugoti szlávoké 6; — délmagyarországi 62; — Duna-Penteléről 181; — egyiptomi 12; — esztergomi 112; — fenikiai 12; — Gernyeszeg vidékéről 208—213; — görög-római 12; — homoliczi 62; — igari 107—109; — japáni 12; — keszthelyi 110; — kécsai 67; — khinai 12; — klasszikus és nyugat-európai 6; — Komárommegyéből 181; — Konstantinápolyban 4; — lengyelföldi 16; — moabit 12; — nagy-szredistyei 66; — neolith-kori 62—71; — Német-Peregről 113; — népvándorláskori 14; — öregfalui 67; — pécs-üszögi 98—107; — pilini 62; — Re-

gölyről 181; — Szentes vidékéről 181; — szkyltha 13; — temes-kubini 62; — thuszéri 214—224; — Tisza-Zugból 181; — Török-Kanizsáról 114, 181; — vattinai 65; — verseczi 64; — végszendről 67; — volhyniai egyházi 8.
 Rékás (Heves m.) 97.
 Réthy véleménye a szláv érmekről 282; — László 377; — a m. n. múzeum éremtárának gyarapodása 1899-ben 439—440; — ajándéka 435, 440; — Margit ajándéka 435.
 Rév Zsigmond ajándéka 183.
 Révész Imre ajándéka 183.
 Réz fejsze 128; — kalapács 272; — pénz 183, 265; — tükrök 132.
 Rézkor 69, 70.
 Rézkori leletek Szegeden 173.
 Richard-pusztai éremlelet 182.
 Richenthal Ulrik 429.
 Richter Aladár ajándéka 183.
 Ridolfo Ghirlandajo 353, 358.
 Riga, a x. orosz arch. kongresszus helye 4, 5.
 Rigai levéltár 7.
 Rjazani kurgánok leletei 137.
 Robert Károly pénzei 280.
 Romantikus festmények 194.
 Román bronz füstölő 173.
 Romy Béla ajándéka 183; — Cornélia ajándéka 440.
 Rothschild gyűjteménye 342.
 Rovnoi (Volhynia ker.) sírok 136.
 Római bélyeges téglá 181; — bronz érem 166, 183; — bronz fibula 166; — ezüst pénz 78, 183; — érczművesek 168; — -germán központi múzeum Mainzban 166; — -görög régiségek 12; — keramikus leletek Panonia községi területén 267—269; — korbelti kőszerszámok 134; — kori forrás Balf községe mellett 164—166; — leletek Livádián (Hunyad m.) 390—391; — művészi ipar 168; — párkányos téglák 165; — pénz a III. századból 179; — ruhakapcsok 166—168; — sarkophag 181; — sánczok 76—77; — sírok Alsó-Szent-Mihályfalván 391—393; — szobrászat 175; — tárgyak 181; — temető Kutyanál nevű hegy oldalán 179.
 Rómaiak vallási ritusa 133.
 Rómer 44; — «Műrégészeti kalauz» 91.
 Rózsa Vitál 188.
 Ruber György 72.
 Rubruquis XIII. századbelti útleírása 142.
 Rudolf, IV., osztrák herceg 198.
 Ruhadíszek 44, 45, 50, 53, 58.
 Runkelsteini fali képek 193—208; — főtorony 196; — képeken megfestett személyek meghatározása 201—205.
 Rupp-féle determinatiók 282.
 Rüttemeyer 131.

S

S.-A.-Ujhely 47.
 S. H. (Hann Sebestyén bélyege) 255.
 Sachsenhauseni kolostor kézirata 430.
 Sacken: Hallstatt 69.
 Samanida durhem 58.
 San Fernando 339; — Paolo 306.
 Sant Alvise, Velenczében 334; — Onofrio, Rómában 326.
 Santini ferrarai gyűjtemény 306.
 Sarkantyú 42, 43.
 Sarlók 82, 89, 186.
 Sarluskai (Nyitra m.) éremlelet 434, 439.
 Sarmata emlékek 57; — ötvösség 124; — temetők 98; — típus 373.
 Sarmatak telepe a szegedi szigeteken 173.
 Sarmatischer Spitzhelm 373.
 Savaria 191.
 Sáromberki ev. ref. templom födeles kupája 36; — kupa erdélyi provenienciája 36; — kupa mesterjegye 36.
 Sárospataki főiskola éremtára 176; — templom 72; — vár 383.
 Satori Lipót 440.
 Scarbantia 284.
 Scarsellino da Ferrara 310.
 Schaeser Bálint Margit nevű árvája 21.
 Schematismus Historicus 151.
 Schennák 193.
 Schliemann Henrik: «Tiryns» 70; — «Ilios» 70.
 Schmidt Frigyes, a bécsi sz. István-főtemplom restaurátora 193.
 Schnaase: Die Geschichte der österr. Malerei 193.
 Schönherr Dávid dr. 206; — Gyula dr. 176.
 Schönlin János Fülöp «philosophiae et medicinae doctor» 73.
 Schumy Antal ajándéka 439.
 Sciarra gyűjteménye 322.
 Scserbina V. J. 10.
 Sebastiano del Piombo 326, 332, 336.
 Sebestyén Gyula ajándéka 183.
 Seelos-Zingerle 194, 207.
 Segesvári ág. ev. egyház múzeuma 176; — ág. ev. gymnasium múzeuma 176; — ötvössök 39.
 Selmeczbányai vár 377.
 Semayer Vilibald 440.
 Sennyey Béla báró 52; — Miklós báró 47.
 Sepsi-kilyéni templom freskói 428.
 Serlegek 154, 185.
 Serpentin balta 62.
 Sevczenko-társaság 125.
 Seybriger M. 17.
 Simon Goldschmied 18; — Motovszky, löcsei kőműves 75.
 Simone Cantarini da Pesaro 310.
 Simonfai bronzlelet 79—84.

- Sinán pasa 94.
 Sinzendorf János 94.
 Sion 145.
 Siroki (Gömör m.) éremlelet 434.
 Sisak: daciai 373; — déloroszországi 371; — Duna medréből kikotort 361—367; — kúposak 373; — Pferrseeben Augsburg mellett (egykori római területen) talált 367; — thorsbjergi a kielii múzeumban 372; — vas Szent-Pétervárt 370; — Zrinyi Miklósé 378.
 Sisatováczi kolostor 379.
 Sisic a nikopoli csatáról 274.
 «Situla Benvenuti»-t tartalmazó sír Estében 167.
 Siremlékek felirattal 145.
 Sírlelet: aldunai 62—71; — avar, Szentes határában Dónáton 393—398; — Bakony-Bélben 84; — bácskerezstúri 50; — bezdédi 44, 46; — Bihács melletti 167; — bodrog-vécsi 39—47; — Bogojeva (Gombos mellett) 257—267; — csornai 41, 48, 56; — Domaháza határában 186; — dónáti 185; — dubeni (Volhynia) 136; — esztergomi (Nagyhegyen) 112—113; — Fábián-Sebestyén 185; — Galgócson 44, 46; — gombási 55; — hernád-pusztai 181; — honfoglalás-kori Beregszászon 398—402; — igári 107—109; — karosi 47—50; — kárászi 55; — kecskeméti 41; — keszthelyi 110, 111; — kisdobrai 48, 52—61; — kiskörösi 181; — kölesdi 109—110; — kunágotai 97; — küllővári 21; — Lapróton 185; — Lausitzból 140; — livadii 50, 58; — luczi (Volhynia) 136; — M.-Berényben 186; — meri 42, 58; — Mogyoróshalomnál 185; — nagykövesdi 50—52; — nagyteremiei 50; — nagyváradi 58; — Német-Peregről 113; — P. örös-pusztai 56; — Palánkon 69; — pecze-szentmártoni 168—171; — pécs-üszögi 98—107; — pilini 41, 42, 50, 56; — Pusztatótírról 97; — rovnoi (Volhynia) 136; — szegedi 41, 56; — Szentendréről 97, 112; — székesfehérvári 55; — Szilasi pusztán 88; — Szolyván 44, 46, 399, 402; — tarczali 41, 44; — thuzséri 214—224; — tiszazölösi 186; — Török-Kanizsáról 114; — verebi 41.
 Sírok a byzantin korszakból 132.
 Skytha motívumok 124.
 Smeltzing J. 438.
 Sodronyzománczos magyar emlékek 88; — munkák 379.
 Somlyói urna 91.
 Sommer Mihály, a fogarasi kupa mestere 32.
 Sopron (mint a balfi forrás birtokosa) 165; — város régiségi múzeuma 176.
 Sótartó 148.
 Sphragistika 6.
 Spielberg János, magyarországi származású képiró 73.
 Spillenberger képiró család 73.
 Squarcione iskolája 326.
 Stampfel-féle tudom. zsebkönyvtár 91.
 Stefano Nani 334.
 Steffen Weltzer 20.
 Stein Manó ajándéka 434, 435, 439.
 Steiner Ármán ajándéka 434; — Mór ajándéka 183.
 Stephanus Baboneg bán 280; — pictor 174.
 Strigilis 181.
 Strozzi marchese gyűjteménye Firenzében 293, 295.
 Suba 413.
 Subić család címere 276.
 Subventiója az orosz kormánynak minden egyes kongressusra 4.
 Susanna Schiefferdeckerin 73.
 Súr község temploma 89.
 Sümeg-papföldi bronzkincsek 176.
 Sümeghen előforduló őskori emlékek 176.
 Sümeghi hadtörténelmi emlékek 406—409.
 Sűvegdísz 44, 46.
 Sűvegkarimák 426.
 Svendy Lázár 72.
 Sz és Z, a sáromberki kupa mesterjegyei 36.
 Szabadkai gymnasium érem- és régiségtára 176; — városi múzeum és könyvtár 176.
 Szabadságharczi emlékérem 183.
 Szabítály Májor József ajándéka 183.
 Szablya a XVIII. századból 93.
 Szabolcsmegyei múzeum Nyiregyházán 176.
 Szabolcsvármegyei sírlelet 41.
 Szabó Ádám ajándéka 183; — Imre 98; — József (hernádpusztai birtokos) ajándéka 181; — Róza ajándéka 183.
 Szakosztályok a XI. orosz arch. kongresszuson Kievdén 6.
 Szalay Imre ajándéka 435, 440; — Imre: Guide pour la Collection Historique 376; — Lajos ajándéka 435.
 Szamokvaszov 15; — véleménye a szlávok-ról 139.
 Szarmaták viselete 410.
 Szapolyay János 21.
 Szarmata uralom 141.
 Szathmár vára 72.
 Szádeczky Lajos 377.
 Szárnovszky Ferencz 439.
 Szárnyas lándsacsúcs 96.
 Szász Gyula, szobrász 88.
 Szász Jánosné 183.
 Szedenics Blanka 440; — Zoltán dr. 435; — Zoltánné ajándéka 435.
 Szeged magyar telep a X. században 173.
 Szegedi sírlelet 41; — városi múzeum 176.
 Szegedőthalom (Csongrád m.) 97.
 Szekértábor 144.

Szelunluka 179.
 Szende Béla robotjegye 184.
 Szendrei János dr. 39, 44, 46, 376; — Az orsz. rég. és embertani társulat 285—286, 433; — felolvasása a megyaszói, zemplénmegyei régi templomról 433; — Spitzer Mór gyűjteményéről 285.
 Szent család, Bernardino Luini-tól 309; — Cesare da Sesto-tól 315; — Girolamo Mazzola-tól 235; — Vincenzo Catena-tól 318; — Katalin eljegyzése 297; — Katalin eljegyzése, Bertucci-tól 301; — nő, cremonai festőtől 331; — Rochus 306; — Sebestyén 306.
 Szt. András tiszteletére épült kápolna Besztercebányán 153.
 Szt. Erzsébet-aggápoló intézet temploma Besztercebányán 154.
 Szent Ilona érme 149; — Ilona képe (arany) 149; — János evangelista 37.
 Szent-Györgyvár 179.
 Szent-Pétervár, a második arch. kongresszus helye 3, 5.
 Szentendrei lándsacsúcs 123; — sírlelet 97.
 Szentes határából származó sírlelet 393—398.
 Szentesi főgymnasium régiségtára 176; — múzeum gyarapodása 185—186; — lelet 69.
 Szentföldi pénz (Krisztus idejéből) 149.
 Szentgróti emlélet 182.
 Szentírásbeli jelenet egyik fogarasi, magánbirtokban levő, kupa testén 37.
 Szentmártoni régi sírokról 168—171.
 Szepesi kamara 72.
 Szepesménhárdi bronz keresztelő-medence 379.
 Szepességbe vándorló szászok 164.
 Szerbiai leletek 63.
 Szerbij Alekszandrovicz nagyherceg, a kievi kongresszus védnöke 7.
 Szergius umanszki püspök 7.
 Széchenyi Ferencz gróf életrajza 176.
 Széchi Mária birtokába került ezüstnemű 96.
 Székely n. múzeum 176; — gyarapodása 189.
 Székesfehérvári lelet 55, 111—112.
 Székesfővárosi múzeum Budapesten 175.
 Szénavonyagó 409.
 Szépművészeti múzeum szervezése 184.
 Sziámi király emlékérmé 183.
 Sziklai Gyula ajándéka 435, 440.
 Sziklássy Béla dr. 214.
 Szilassi János, löcsei ötvös 383.
 Szilágy-nagyfalusi lelet 435.
 Sziléziai sírleletek 140.
 Sziráki lelet 115.
 Szizov V. J. véleménye ősszláv sírokról 137, 251.
 Szíjvégboríték 50, 53, 122.
 Szjeczinszkij E. ásatásai 8; — előadásai 136.

Szkytha régiségek 13; — süveg 426; — tárgyak 9.
 Szkythák Dél-Oroszországban 141; — viselete 410.
 Szláv emlékek 14, 97; — kurgán leletek 135; — kurgánok 134; — ötvösség 124.
 Szláv kori tárgyak 9.
 Szlavok bevonulása Magyarországra 139—140; — ősi hazája 139; — vándorlása 140.
 Szlavonai érmek 273—283.
 Szmik Antal 98.
 Sznjezsko J. A. a kievi kongresszuson 7.
 Szobrocskák (őskori) az Alduna vidékéről 62—71.
 Szokások a XVII. században 21.
 Szokmány 413.
 Szoliman idejében a császárfi körülmétésekor Konstantinápolyba küldött ajándék-tárgyak 94.
 Szolyvai lelet 44, 46, 402.
 Szombathy 130.
 Szomotor község 46.
 Szontágh Gyula ajándéka 183.
 Szögek 42, 45.
 Szövetségei a magyar királynak 1361-ben 198.
 Szószvár 179.
 Szőlőkapa 409.
 Sztarcsovai éremlelet 182.
 Sztecsima (ó-bosnya síremlék) 145.
 Sztojanovics György báró 66.
 Szűr 413.
 Sztjr völgyében talált neolith telepek 129.

T

Tabirruha 425.
 Tabor 145.
 Tafel des Königreichs Ungarn 73.
 Taffeln der Welt 73.
 Tajtékpipa 89, 182.
 Takács Sándor ajándéka 183; — Az aacheni magyar templom égéséről 404—406.
 akáts Sándor: Augsburgi ötvösök munkái törökök és magyarok számára 93—96; — Magyar műkincsek pusztulása 147—150.
 Tallián Béla, képviselőházi alelnök 114, 285; — ajándéka 181.
 Tannenbaum Jenő ajándéka 183.
 Tarczali lelet 44, 46; — sírlelet 41.
 Tarnovszkij gyűjteménye 14.
 Tarsolylemez 44, 47, 48, 399.
 Tata vára 179.
 Tatárok gatyája 426.
 Táblás kocsi 67, 70.
 Tábori látszó 89.
 Tápió-szelei (Pest m.) éremlelet 182, 434.
 Társadalmi élet a XI. orosz arch. kongresszuson Kiebben 6.

Tátramúzeum Felkán 175.
 Tegez 245.
 Tekenyei lelet 408.
 Telegdi János, kalocsai érsek 438.
 Teltsch Ede ajándéka 183.
 Temes-kubini lelet 62.
 Temetkezés és égetés 130.
 Temető (Bogojeva) térrajza 262.
 Templomok, konstantinápolyi 5.
 Teremnai neolith telepek 129.
 Tertiár homokkő 163.
 Tetemházi halom (Jászberényen) felásása 88.
 Téglák, bélyeges 179. 181.
 Téglás Gábor: Feliratos kő a Castellum Onagrinum temetőjéből 75—76; — Tab. peut. daciai útvonala 178; — István: Római és más sírokról Alsó-Szent-Mihályfalván 391—393; — József, ipariskolai tanár 75.
 Téglási éremlelet 182.
 Térey Gábor dr. 270.
 Térképek, Oroszországról 10—11.
 Thallóczy Lajos 274, 377.
 Thaly Kálmán 89.
 Thekevár 179.
 Thomas Wastl 378.
 Thorsbjergi sisak a kieli múzeumban 372.
 Thököly Imre emlékérmé 184.
 Thrák alakok 70; — nyoma a szláv nyelvekben 140.
 Thury György kardja 378.
 Thuzséri sírok 214—224.
 Tibaldeo arcsképe 340.
 Tiberius Gracchus 341.
 Tiesenhausen 142.
 Tiflisz, az ötödik orosz arch. kongresszus helye 4, 5.
 Tikhovszkij magángyűjteménye 10.
 Tirynsi alakok 70.
 Tischler-féle korai fibula 167.
 Tisza-Eszlár-Sinkahegy (Szabolcs m.) 97.
 Tiszaeszlári kard 112.
 Tisza-Füred (Heves m.) 97.
 Tiszafüredi múzeum 176, 186—188.
 Tisza-zugi régiséglelet 181.
 Titov F. J. 10.
 Tizian 15, 348.
 Tobias Kaul, kassai kőműves 74.
 Tokos véső 80.
 Tolli V. J. képgyűjteménye 13.
 Tolnamegyei múzeum Szegszárdon 176.
 Tordavidéki éremlelet 182.
 Torma Izidor ajándéka 183.
 Tornyosy Tamás 74.
 Toscanai képek 360.
 Tóth Gáspár ajándéka 183.
 Thökölyi Éva és Mária grófkisasszonyok ingóságai 149; — javai 149.
 Thökölyiek műkincsei 147.
 Török-kanizsai sírlelet 114—116.

Törökök 93—96.
 Történelmi emlékeink az 1900. évi párisi világkiállítás magyar pavillonjában 375—384.
 Történetelőtti ember archaéológiája 132.
 Történeti képek Runkelsteinban 195; — régiségek 10.
 Trajanus 274; — oszlópa 373.
 Travniki lelet (bronz sisakok) 272.
 Trenck pandur 93.
 Treu: «Zur Entstehung der Akroterien und Antefixe» 267.
 Tripolii leletek 127.
 Tripolje neolith telepei 9.
 Tristan-mondakörre vonatkozó festmények 194.
 Truhelka K. felolvasása 145; — és Nuber a szlavoniai érmészetről 274.
 Tunika 422.
 Turán viselet 411.
 Turcsányi-féle ház 379.
 Turóc-szentmártoni múzeum 139, 176.
 Túróczi János 383.
 Tűzkő 46, 160.
 Tűzvész Besztercebányán 210; — Kassán 74

U

Uffizi Tribuna 342.
 Ukrajnia archaéographikus emlékei 14.
 Ulászló, II., denára 183.
 Ulbrich Ede ajándéka 183.
 Udvarhelyi Jász 144.
 Umbriai iskola 314.
 Urnák 69, 86, 91, 163.
 Uvaroff gróf ásatásai 42.
 Uvarov A. Sz. gróf a Feketetenger partjain tett arch. útjai 3; — az 1846-ban Szent-Pétervárott megalakult orosz arch. társaság alapító tagja 3; — kaukázusi ásatásai 3; — halála 4; — grófné, a kievi kongresszus elnöke 7; — grófné és az orosz archaéológia 4.
 Új-dombovári (Tolna m.) éremlelet 434.
 Új-futtaki Castellum Onagrinum 75.
 Új-szőnyi lelet 84.
 Újabb adatok Kassa műtörténetéhez 72—75; — hazai leletek az avar uralom korából 97—125.
 Újlesznai fakandeláberek 379.
 Újvári leletek 62.
 Úrvacsora-tál 35.
 Űtlevelek ezüstneműek Augsburgba való szállítására 95.
 Üdvözlő beszédek a kievi kongresszuson 7.
 Űreges bronzdrót 165.
 Űveg karperecz 165.

V

Vajdahunyadi vár 375.
 Valaszkin község 140.
 «Valentinianus, Gloria Romanorum» felirású érem 265.
 Van Dyk 15.
 Varjú Elemér 377; — A magyar viseletek története (ism.) 410—431.
 Varsói arch. kongresszus 16.
 Vas balták 182; — buzogány 407; — csat 89, 246, 263, 395, 400; — érmek 435; — golyó 182; — halászhorog 90; — játékpénz 435; — kapocs 397; — kard 52; — karika 263; — kengyel 401, 408; — kés 42, 43, 61, 69, 131, 169, 215, 245, 263; — kulcs 89; — lándsák 71, 96, 99, 100, 182, 185, 186; — lemez 394; — nyilcsúcsok 110, 111; — nyílhegy 54, 57, 58, 100, 215, 245, 401; — sarló 89; — sisak 370; — tör 56, 57, 130, 169; — zabla 48, 56, 99, 100, 186, 246, 401, 408.
 Vaskori tárgyak 69, 71, 260—262.
 Vaskuti földművek 385.
 Vasmegyei kultúregyesület múzeuma Szombathelyen 176.
 Vatikánban őrzött anyag feldolgozása 15.
 Vattinai lelet 62, 65, 69.
 Váczi múzeum-egyesület múzeuma 176.
 Vágó Gábor ajándéka 435.
 Választás az orsz. rég. és embertani társulatnál 286.
 Várallyai Ferencz 73.
 Vásárhelyi Géza: Két régi emlékműmaradványról Buda vidékén 256—257.
 Vázlatos képek magyar érdekű régiségekről 249.
 Vegyesházbeli királyok korabeli tárgyak 377.
 Velencei iskola 326; — soldinusok utánzásai 275.
 Veljaminev-Czernov V. V. kievi tankerületi gondnok 7.
 Venturi A.: A budapesti országos képtár olasz képei 289—360.
 Verancsis Antal püspök 72.
 Verbnjai neolith telepek 129.
 Verebi sirlelet 41.
 Verseczi leletek 62, 64, 69; — múzeum 62, 64, 66, 67, 68, 89.
 Veresch Daniel krónikája 17.
 Vesselényi-féle összeesküvés ideje 147—150.
 Veszelovszkij N. J.: A festett csontokról 133; — Római korbéli kőszerszámokról 134.
 Védővas 42.
 Végszendrői bronz szobor 71; — lelet 62.
 Vértesszentkereszt benczés apátság 179; — templom látképe 177.
 Vésők 79, 80, 186.
 Vianen-család 35.

Vidubeczki kolostor kincsei 8.
 Vidovich László 214.
 Viktor Szilvy 384.
 Vilandersek 193.
 Villanders-család 206.
 Vilno, a kilenczedik orosz arch. kongresszus helye 4, 5.
 Vincenzo Catena 344; — A szent család 318; — Madonna 319.
 Vindobona 283.
 Vintler-család 193, 207.
 Violante, Tizian kedvese 348.
 Virágkapa 409.
 Visconti-Venosta milánói gyűjteménye 306.
 Viseletek története (ism.) 410—431.
 Vitan vára 179.
 Viterboi Pieta 342.
 Vittig, ősszláv kultúráról 135.
 Vizaknai kehely 378.
 Volhynia archæologiai kikutatása 8; — kőkorszaka 128.
 Volhyniai egyházi régiségek 8; — kőkori leletek 129; — térkép 135.
 Volkov Th. 125.
 Vorszklá folyó 145.
 Vszetina község 140.
 Vulcatius Rufus 191.
 Vucsityev Mladen ajándéka 183.

W

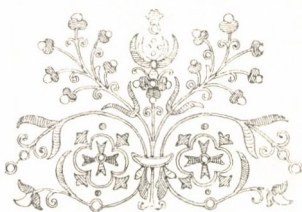
Waldstein gróf 203.
 Walter Gyula apátkanonok 188.
 Wanga urak (építették Runkelstein várát) 193.
 Weinzierl: Præhist. plast. Thonfiguren aus Böhmen 63.
 Wening János Tamás 72.
 Wesselényi címere a sáromberki kupa testén 36; — Ferencz 95.
 Wiessner Rajmund küldeménye 183.
 Wigalois 194.
 Wilczek Frigyes gróf 190.
 Wilhelm de Horde udvari ötvös 148; — Neupaur 378.
 Windischgrätz Lajos herceg 50.
 Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina (ism. ab.) 271—283.
 Wittelsbachok genealogiája 203.
 Wolff Kemmel 20.
 Woltmann: Geschichte der Malerei 193.

Z

Zabjelin föltevése 131.
 Zabla: csikószabla 41, 56, 59, 60, 123, 246; — esztergomi 112—113; — ezüst polczos 48; — karikás 41, 48, 51, 113; — keszthelyi

- 110; — tört polczos 48, 51; — vas 99, 100,
111, 114, 401, 406, 408.
Zahorjai éremlelet 182.
Zalatnai ev. ref. templom ötvösműve 253.
Zapotocny Károly ajándéka 434.
Zatkalik János ajándéka 435, 440.
Zavitnjevics V. Z. a kievi kongressuson 8, 10;
— összsláv leletekről 135.
Zágrábi kathed. templom 379; — nemzeti mú-
zeum 379.
Závod (Tolna m.) 98.
Zeke 413.
Zella A. 378.
Zemplénnérmegyei árpádkori sírleletek 39—61.
Zichy Jenő gr. (székesfehérvári lelet) 111.
Zirczi cisterciek éremtára 176.
Zlaczsevkii neolith telepek 129.
Zlina község 140.
Zománcz: bizanci 14.
Zománczos aranyboglár 21; — fibulák 138.
Zománczozott aranyrózsa 150; — karpereczek
21; — nyakláncz 21.
Zólyomvármegyei vicearchidiaconus 156.
Zrinyi-féle kancsó 148.
Zrinyi Miklós sisakja és kardja 378; — Péter
bucchari ingóságai 147.
Zrinyiek műkinései 147.
Zubbony 413.
Zsabokriki neolith telepek 129.
Zsigmond főherczeg (Runkelstein várának bir-
tokosa) 193; — király pecsétje 196; — len-
gyel király arany érme 149; — oklevelei 142.
Zsigmond-kori viselet 425.
Zsitynszkij L. K. 129.

M. E.

A XI. OROSZ ARCHÆOLOGIAI KONGRESSZUS KIEVBEN.

(Első közlemény.)

(1899. AUGUSZTUS 13—31.)

A XI. orosz archæologiai kongresszus * előkészítő bizottságától a m. n. muzeum régiségtárának igazgató-őre Hampel József úr is meghívást kapván a Kievből 1899 augusztus 13—31-ig tervezett kongresszusra, javaslatára és a m. n. muzeum igazgatóságának előterjesztése alapján a nm. vallás- és közoktatásügyi ministerium dr. Pósta Béla akkori m. n. muzeumi ör urat bízta meg, hogy a nevezett kongresszuson a m. n. muzeumot képviselje. Dr. Pósta Béla, időközben kinevezetvéen Kolozsvárra ny. r. tanárnak s mint ilyen, megbízatván a kolozsvári erdélyi muzeum átvételével, rendkívüli elfoglaltsága miatt a megbízatról lemondani kényszerült. Azonban, úgy a m. n. muzeum igazgatósága, valamint a vallás- és közoktatásügyi ministerium is ragaszkodott ahhoz, hogy a kongresszuson a muzeum is képviseltessék, s minthogy Hampel úr akkor már erre más időbeosztása miatt nem vállalkozhatott, javaslatára engem ért a megtisztelő felszólítás, hogy menjek Kiebbe és vegyek részt a kongresszuson. Bármennyire is örvendtem annak, hogy a m. n. muzeum a kongresszuson mindenképen részt akar venni, mert ebben annak jelét láttam, hogy az oroszországi kutatások szükségességét mind szélesebb és szélesebb körökben kezdik érezni, a felszólítás mégis kényes helyzetbe juttatott; hiszen én sem azt, mit Pósta a kongresszusra előkészíteni tervezett, sem azt, mit előtanulmányainál fogva tőle joggal várhattak, be nem válthattam, mert archæologus nem vagyok, s ha a megbízást mégis elfogadtam, tettem nemcsak azért, mert mindenkor rendkívüli szükségét éreztem annak, hogy az ethnographus az archæológiával is foglalkozzék, a kongresszus pedig kiváló alkalmat ígért nyújtani arra, hogy tanuljak, hanem tettem azért is, mert az orosz és a magyar szakkörök barátságos összefűzését a közös

* Az orosz съездъ szó vándorgyűlést jelent, melyet egy társulat rendez; a kongresszus oroszul is конгрессъ, de azt Oroszországban csak az állam rendezheti. A kongresszus szót mégis meghagyom, mert a moszkvai régészeti társulat e vándorgyűléseiről — épen nagy jelentőségüknél fogva — a nyugati irodalmakban mindig mint kongresszusokról referálnak.

tudományos munkálkodás érdekében mindenkor oly elsőrendű feladatnak tekintettem, mely az ilyen alkalmak kellő kihasználását egyenesen kötelességemmé teszi. Kijelentettem tehát, hogy jobb híján ugyan kész vagyok Kievből kimenni, de csak abban az esetben, ha az igazgatóság tőlem nem kívánja és várja azt, a mit Pósta barátomtól kívánhatott és várhatott, hanem megelégszik azzal, hogy állandó figyelemmel kísérjem a kongresszus működését s annak munkásságáról részletes jelentést tegyek. A nm. vallás- és közoktatásügyi ministeriumtól ily értelemben kapott megbízással vettem részt a múlt évben augusztus 13-tól 31-ig a XI. orosz archæologiai kongresszuson Kievből s ha annál a feladatnál, melyet magam elé tűztem, valamivel többet értem el, azt csak szerencse dolgának tekinthetem.

I.

Alig kell rámutatnom arra, hogy az ily tudományos kongresszusnak vagy vándorgyűlésnek mily nagy a jelentősége s az archæológiában talán még fokozottabb, mint más szakokban. Az ilyen kongresszus összegyűjti az egész ország archæologusait, alkalmat ad a személyes megismerkedésre, új gyűjtések és anyagok bemutatására, azok jelentőségének megvitatására, fejleszt és kibővíti a látókört, a mire különösen nagy szüksége van az archæologusnak, ki a legtöbb esetben csak bizonyos szűk geográfiai határok közt dolgozik, míg így tágabb látókört nyerve, különböző vidékek egynemű anyagát összehasonlíthatja a magáéval, megvázolhatja az idomok elterjedését, fejlődésük és átalakulásuk irányát. E feladatokat az archæologus egyébként csak óriási irodalmi tanulmányok alapján közelíthetné meg, ehhez pedig megfelelő könyvtárat összeállítani úgy nálunk, mint Oroszországban merő lehetetlenség. Emeli e kongresszusok jelentőségét az is, hogy a nyilvánosság előtt, sőt a nagyközönség bevonásával folynak le s így a nagyközönség is megtudja, mi az archæologia, felkelti benne a történeti emlékek iránti kegyeletet, felhívja azokra a figyelmet, tájékoztatja azok jelentőségéről és értékéről s ez által megment a pusztulás elől a tudomány számára sok oly anyagot, mely egyébként a tájékozatlanság, tudatlanság és a tárgyismeret abszolút hiánya miatt a szemétdombra került volna. Végül e kongresszusok rendkívüli jelentőséget nyernek az által, hogy az illető nemzet szakszerű tudományos munkásságát a külföld képviselői előtt is tömegesen mutatják be s így a külföld is tudomást szerez azokról, adataikat és eredményeiket bele illesztheti a maga tudásának keretébe, kiegészítheti, sőt fejlesztheti vele a maga ismereteit, valamint a saját ismereteivel új világosságot vethet a felmerült anyag értelmezéséhez. S e hatás még jobban domborodik ki akkor, ha arra gondolunk, hogy

az adott esetben az egész óriási orosz tudomány és irodalom áll szemben a nyugateurópaival, az az orosz tudomány és irodalom, melynek gyümölcsseit a nyugat alig-alig ismeri és alig ismerjük mi magyarok is, pedig mi őstörténetünk felderítését jóformán csak onnan várhatjuk.

E kongresszusok jelentőségét az oroszok már rég felismerték s már 30 esztendeje, hogy azok minden három évben egyszer megtartatnak Oroszország különböző művelődési központjaiban. Oroszországban az eszmét A. Sz. Uvarov gróf vetette fel. Az 1846-ban Szent-Pétervárott megalakult orosz archæologiai társaság egyik alapító tagja lévén, 1848-ban a nagyműveltségű és tudományosan képzett gróf a Fekete-tenger partjain tett nevezetes archæologiai utat és sok helyen szerencsés ásatásokat eszközölván, gazdag gyűjteményt szerzett, melyet később közép-oroszországi, majd élete alkonyán kaukázusi ásatásokkal egészített ki. 1864-ben megalapította a moszkvai archæologiai társaságot, mely 1894-ben bekövetkezett haláláig az ő elnöklete alatt állott, s melynek ő nemcsak elnöke, irányítója, de egyik legbuzgóbb munkása is volt. Uvarov gróf már 1864-ben felvetette az újszülött társaságban az eszmét, hogy időszakonként tudományos kongresszusokat kellene tartani, mert azok a legalkalmasabbak arra, hogy az orosz archæologia iránti érdeklődést állandóan ébren tartsák s a felvetett eszme mellett oly energiával küzdött, hogy már 5 év múlva 1869-ben megtartatott az első archæologiai kongresszus Moszkvában. Az új ügy teljes sikert aratott; az egyetemeken, a papi akadémiákon, a tudományos társulatokban és a műkedvelőkben élénk viszhangra talált a felhívás s ez első kongresszusnak már 130 tagja volt. A kongresszus lezajlása után csakhamar megjelentek Uvarov gróf saját szerkesztésében a kongresszus munkálatai két vaskos kötetben és egy pompás atlaszban, mely az orosz föld legkülönbözőbb emlékeinek képeit foglalta magában a kőkorszak szerszámai, a kurgánleletek, a délorosz föld kőbabái és az orosz birodalom egyházi régiségei köréből.

Három évvel később 1871-ben tartatott meg a második archæologiai kongresszus Pétervárott, mely annál fényesebb volt, mert vele kapcsolatban az orosz archæologiai társaság akkor ünnepelte 25 éves fennállását. A harmadik kongresszus helyéül 1874-ben Kíev városát választották s már ezen a gyűlésen a nem orosz szláv földnek tudósai is részt vettek s a francia tudományosság is kiküldte a maga képviselőit Rambeaut és Leger-t. Kíevben bővítették ki először a kongresszus programját archæologiai kirándulásokkal s ma — 25 év múlva — gyönyörrel láthatják azok, kik ennek a kongresszusnak is tagjai voltak, hogy az akkor elhintett mag ily szép gyümölcsöket termett s az akkori kongresszus mily áldásdúsan termékenyítette meg a kíevi tudományos köröket. A negyedik kongresszus európai Orosz-

ország keleti határszélén Kazánban székelt 1878-ban s három évvel későbbben Uvarov gróf végtelen lelkeségének s ernyedetlen kitartásának sikerült elérnie, hogy az ötödik kongresszus Tifliszben, a birodalom legdélibb művelődési központjában tartassék meg. Ezen kongresszus előkészítő munkálatai voltak azok, melyek a Kaukázust archæologiai szempontból először nyitották meg az oroszok előtt. Azon a számos kiránduláson, melyet akkor és a kongresszus után maga Uvarov gróf és a moszkai archæologiai társaság többi tagjai tettek, oly gazdag archæologiai anyag gyűlt össze, hogy annak publicatiója mind a mai napig folyik. A hatodik gyűlés 1884-ben Odesszában tartatott meg s az ezen alkalmából végzett előmunkálatok gazdagították az orosz irodalmat a konstantinápolyi keresztény régiségekről szóló remek kiadványokkal.

Valamennyi eddig felsorolt gyűlésnek Uvarov gróf volt az irányítója, szervezője, lelke. Az odesszai kongresszus az utolsó volt, melyen még személyesen részt vett, mert 1884 telét már nem érte meg. A megboldogult iránti kegyelettől áthatva a moszkvai archæologiai társaság folytatta az archæologiai emlékek feldolgozását s a szülőföld iránti archæologiai érdeklődést tovább fejlesztette és terjesztette annak égisze alatt, ki arra leghivatottabb volt, ki Uvarov gróf legbuzgóbb munkatársa, leghívebb kísérője volt nemcsak tudományos vállalkozásában, hanem az élet útjain is s ez maga Uvarov grófné. 1887-ben a kongresszus Jaroszlavban gyűlt össze, a mint azt még maga Uvarov gróf megjelölte; a következő Moszkvában tartatott meg 1890-ben kapcsolatosan a moszkvai archæologiai társaság 25 éves jubileumával; ezt követték a vilnoi (1893-ban) és rigai (1896-ban) kongresszusok, míg most 1899-ben újból Kievre került a sor, hol 25 év előtt tartatott meg a harmadik kongresszus. A jaroszlavi kongresszustól kezdve a többi mind Uvarov grófné szervezte, azok mind az ő elnöklete alatt tartattak meg s munkájában azzal az ifjú lelkesedéssel és csodás energiával dolgozott és dolgozik most is, a melyet boldogult férje hagyott rá örökül.

Az elmúlt 30 év alatt az orosz archæologiai kongresszusok formája teljesen kialakult; a kormány subventiója, mely minden egyes kongresszusra 3000 R., a magánosok és városok ajándékozása s végül a tagok hozzájárulása nemcsak e kongresszusok lételét biztosítják, hanem lehetővé teszik az elért eredmények megörökítését is a «kongresszusi munkálatok» (Труды съезда) formájában. Ez a kiadvány magába foglalja azokat a referátákat, melyeket a tagok a szaküléseken olvastak fel, de ezen kívül azokat a kutatásokat is, melyeket a tagok az illető kongresszusok számára végeztek. A munkálatok ilyenmő kibővítését még a boldogult Uvarov gróf kezdte meg, a ki az első moszkvai kon-

gresszus munkálataihoz mellékletül a saját kutatásainak eredményeit adta «a mériek és életük a kurgán-leletek szerint» cím alatt. Az odesszai kongresszus kiadványaihoz Kondakov munkáját adták mellékletül a konstantinápolyi templomokról, a jaroszlavihoz Pokrovszky munkáját a régi görög és orosz templomokban talált falfeliratokról, a második moszkvaiéhoz ugyanazon tudós munkáját az evangelium ikonográfiájáról. A munkálatok főanyagát természetesen a kongresszusi referatumok adják s ezek száma a tagokéval arányosan emelkedett s míg az első kongresszuson csak 57 volt, ma már a 130-at is meghaladja. A munkálatokban azonban nem valamennyi felolvasás jelenik meg, mert ez egyfelől a szerző akaratától függ, másfelől attól a szerkesztő bizottságtól, a mely a moszkvai archæologiai társaság kebelében a munkálatok kiadására felügyel. A kongresszus tevékenységéről teljes képet a jegyzőkönyvek adnak, melyekben az egyes felolvasásokról pontos kivonatokat tesznek közzé s közlik azon vitákat is, melyek a felolvasásokat követték. Mondanunk sem kell, hogy az elmúlt 30 év alatt megtartott 10 kongresszus mintegy 20 kötetnyi munkálata óriási és megbecsülhetlen anyagot nyújt, mely egyszersmind hű tükre az orosz tudományos irodalom óriási fejlődésének.

E kongresszusok fejlődését áttekinthető módon mutatja a következő statisztikai összeállítás:

Kongresszus	Hol	Mikor	Tag	Ülés	Osztály	Felolvasás.
I. Moszkva	1869.	III. 16—28.	130	19	6	57
II. Szent-Pétervár	1871.	XII. 7—20.	170	20	6	70
III. Kiev	1874.	VIII. 2—16.	204	27	8	110
IV. Kazán	1877.	VIII. 1—16.	347	24	7	122
V. Tiflisz	1881.	IX. 8—21.	400	20	8	86
VI. Odessza	1884.	VIII. 15—31.	327	38	8	117
VII. Jaroszláv	1887.	VIII. 6—20.	240	21	7	69
VIII. Moszkva	1890.	I. 8—24.	380	34	9	136
IX. Vilno	1893.		601		10	121
X. Riga	1896.		626		10	105
XI. Kiev	1899.	VIII. 1—20.	505	44	11	135

A XI. archæologiai kongresszus helyéül újból Kiev állapított meg s Kiev kétségtelenül a legalkalmasabb pontok egyike az ilyen kongresszusok tartására; az orosz nemzet történeti multjának számtalan emléke ékesíti s a mult közelebből érinti itt az orosz szívét, mint az óriási birodalom bármelyik más művelődési központjában; egyetemi és papi akadémiaja a magasabb tudás melegágyai voltak mindenkoron, melyek mindegyike remek archæologiai gyűjteményt őriz s melyek tudós tanárai közül nem egy épen archæologiai működésével örökíté meg nevét; ezen kívül vannak Kievnek magángyűjteményei is, mű-

kedvelői rendszeres ásatásokat végeznek az egész környéken, új muzeumok szervezésén fáradoznak s mindezek kétségtelenül oly körülmények, melyek teljes joggal igazolták a választást.

Ezen kievi kongresszus alkalmából az oroszok még egy újítással éltek, t. i. meghívták az orosz föld határain kívül élő szláv munkatársakat, akadémiákat, egyetemeket és tudományos társulatokat is s ezzel a kongresszus programja még egy osztálylyal bővült, a melyben t. i. «a déli és nyugoti szlávok régiségeit» tárgyalták, s mely alkalomból megengedték, hogy a referatumok az illető déli vagy nyugati szláv nyelven olvastassanak fel, a minek teljes jelentősége akkor domborodik ki előttünk, ha tudjuk, hogy ezzel szemben a kis-orosz nyelven tartani szándékolt felolvasásokat egyszerűen betiltották, minek következtében Kiev városa mint testület a kongresszustól teljesen visszavonult s csakis a legszükségesebb udvariassági formák betartására szorítkozott, Florinszkij egyetemi tanár pedig, a tilalom értelmi szerzője, a kievi egyetem képviselétéről esetleges tüntetések elkerülése végett már az első ülésen lemondani kényszerült.

A kongresszus már tulajdonképen augusztus 12-én kezdődött, a mikor is a császári Szent-Vladimir egyetemen a kongresszus előkészítő bizottsága és a különféle intézetek képviselői Uvarov grófné elnöklete alatt értekezletet tartottak. Együtt volt itt Moszkva, Szent-Pétervár, Kiev, Kharkov, Dorpat, Varsó, Riga, Kazán, Odessza, Novorosszijszk, Pszkov, Renal, Szmolenszk, Berzsun, Vladimirszk, Kaluga, Kosztroma, Nizsnij-Novgorod, Orlov, Rjazan, Szimbirszk, Tavrisz, Tambov, Csernigov, Vitebszk, Voronezs, Kovno, Tula, Vilno és Kholm egyetemeinek, illetőleg papi akadémiának, archæologiai és történeti bizottságainak és társulatainak összesen 86 intézetnek mintegy 240 képviselője. Az orosz intézeteken kívül a külföldet 24-en képviselték, Bécsből, Sarajevóból, Krakkóból voltak 2—2-en, Olmücz és Budapestről 1—1, Prágából 8-an s így a monarchiából összesen 16-an; Bulgáriából 4-en, Németországból 2-en, végül Franciaországot és az északamerikai Egyesült-Államokat is képviselte 1—1 szakember. Ezen ülés a felolvasott alapszabályok értelmében választotta meg egyhangulag Uvarov grófnét a kongresszus elnökéül; ezen ülésen alakult meg a tizenegy szakosztály, megválasztván azoknak elnökei és titkárai is. A szakosztályok a következők voltak: I. Ősrégészet, II. Földrajztörténeti és ethnographiai régiségek, III. Műtörténeti emlékek, IV. Házi, jogi, társadalmi és hadi élet, V. Egyházi régészet, VI. A nyelv és írás emlékei, VII. Bizantin, klasszikus és nyugateurópai régiségek, VIII. A déli és nyugati szlávok régiségei, IX. Keleti régiségek, X. Numismatika és sphragistika, XI. Archæographiai emlékek. Ezen ülésben olvastatott fel Dr. Pósta Béla kolozsvári ny. r. egyetemi tanár levele is, melyben jelenti, hogy

a kongresszuson nem vehet részt; kellemesen lepett meg, hogy az oroszok Kolozsvárt, honnan a levél kelt, úgy a felolvasásban, mint később az ülés jegyzőkönyvében meghagyták «Kolozsvár»-nak, noha, mint arról meggyőződtem, ismerték a város német nevét is. Pósta elmaradását annyival is inkább sajnálták az oroszok, mert Pósta két előadást is jelentett be, az egyiket a IX—X. századbeli magyar és oroszöldi leletek összehasonlításáról, a másikat a budapesti m. n. muzeum szláv triptikhonairól és délszláv régiségeiről. — Végül mint-hogy a X. szakosztályba kevés értekezést jelentettek be, a csoportot a III.-val egyesítették s ezzel az ülés véget is ért.

Másnap, augusztus 13-án, vasárnap d. u. 1 órakor volt a kongresszus ünnepi megnyitása a Szt.-Vladimir egyetem nagytermében, a hol is Kiev egész előkelősége és az összes tagok egybegyültek. Az ünnepélyt ima nyitotta meg, melyet Szergiusz umanszki püspök mondott el nagy segédlettel s mely a legfényesebb egyházi szertartások egyike volt azok közül, melyeket Oroszországban láttam. Az ima végeztével a püspök megáldotta a kongresszust s ezzel a szertartás véget ért, mindenki elfoglalta helyét s a kongresszus megkezdődött. Uvarov grófné felolvasta Szergij Alekszandrovics nagyhercegnek, a kongresszus védnökének táviratát, melyben a nagyherceg őszinte sajnálatát fejezi ki, hogy a kongresszuson részt nem vehet s annak munkálataihoz a legjobb sikert kívánja. Ezután a kormányzó M. J. Dragomirov állt fel s üdvözölte a kormányzóság nevében a kongresszust; ezt követte Kiev városa részéről J. A. Sznjezszo, a közoktatásügyi miniszter részéről a tankerületi gondok, V. V. Veljaminov-Czernov, az egyetem részéről a rektor Th. I. Fortinszkij üdvözllete, mire Uvarov grófné felolvasta az előkészítő-bizottság jelentését.

Uvarov grófné a lendületteljes bevezetés után mindenekelőtt beszámolt azzal, hogy az utolsó X. rigai kongresszus határozatai mennyiben foganatosítottak. A rigai ú. n. svéd és főkormányzói levéltárakat, továbbá a mitau hercegi levéltárat ugyanis egy rendelet értelmében Moszkvába kellett volna átvinni s ott az igazságügyi miniszterium levéltárával egyesíteni s ezek átszállítása már meg is kezdődött; — a kongresszus első kívánalma tehát az volt, hogy ezek a levéltárak maradjanak Rigában és Mitauban, hogy a helybeli szakemberek azokhoz mindenkor és könnyen hozzáférhessenek; az elnökségnek sikerült ez óhaját megvalósítani, a rendelet visszavonatot s e levéltárak kezelésére külön bizottság szerveztetett. A császári orosz archæologiai bizottsághoz intézett azon második kíváncsi, hogy az Oroszország különböző helyein talált azon régiségeket, melyeket a birodalom nagy központjainak muzeumai meg nem tartanak, ne osszák szét a különböző muzeumok közt, hanem azon vidékek helyi muzeumai-

nak adják át, a mely vidékekről az illető tárgyak származnak, nem teljesítettett. E kíváncsi jogosságáról és méltányosságáról helyes fogalmat csak az szerezhethet, a ki valaha az orosz muzeumokban dolgozott s a kinek egy és ugyanazon kurgánlelet részeit sokszor Oroszország 8—10 muzeumában kellett összekeresnie. Hasonlóképen nem sikerült keresztül vinni azt a harmadik kíváncsiat sem, hogy a novgorodi Szófia-templom régi freskói megmentessenek. Siker koronázta azonban azt a negyedik kíváncsiat, hogy a konstantinápolyi archæologiai intézet kibővíttessék és személyzete szaporíttassék. Hasonlóképen megvalósult az ötödik kíváncsi is, a mennyiben az Athosi régiségek kikutatására bizottság küldetett ki. Végül a hatodik kíváncsi előterjesztésének, hogy t. i. a kormányzósági levéltári bizottságok budgetjét emeljék fel, nem volt sikere.

Uvarov grófné ezután a XI. kongresszus előkészítéséről számolt be. Különösen kíváncsiat látszott ez alkalomból Volhynia tüzetesebb archæologiai kikutatása, a déli és délnyugati Oroszország archæologiai gyűjteményeinek kiállítás alakjában való ideiglenes egyesítése s az egyházi régészet kimerítőbb bemutatása. Az előmunkálatokból kitűnt, hogy e vidéken mintegy 40 magángyűjtemény van s ezek tulajdonosai nagyrészt készségesen ki is állították gyűjteményeiket. Nem sikerült e kiállítás számára megszerezni a volhyniai egyházi régiségeket, mert Modeszt, a volhyniai érsek kereken megtiltotta az alája rendelt egyházaknak, hogy a kiállításra bármit is átengedjenek. A kongresszus előkészítése céljából 1898-ban V. B. Antonovics, N. T. Bjelasevskij, V. G. Ijaszkoronszkij, J. M. Kamanin, M. P. Isztomin, P. A. Laskarev, E. Szjeczinszkij és I. N. Melnik ásatásokat rendeztek, kinyomozták a régi emlékeket, meglátogatták a muzeumokat és templomokat, átvizsták a levél- és könyvtárakat, szóval mindent elkövettek, hogy a kongresszus jól előkészítettén, teljes sikert arathasson.

Ezzel aztán az ünnepélyes megnyitás véget is ért s a közönség a gyűjtemények megismerésére szétoszlott.

Augusztus 14-én kezdődött meg a kongresszus rendszeres munkája; az ülések naponként d. e. 10, d. u. $1\frac{1}{2}$ 3 és este 8 órakor tartattak s egy-egy ülésen 3—4 felolvasás is került napirendre; de gyakran parallel ülések is tartattak; a mi a felolvasásokból minket érdekel, azt a következő fejezetben fogom ismertetni.

Az ülések végtelen sorát kirándulások csak olykor-olykor szakították meg. Így augusztus 18-án a tagok meglátogatták a Lavrát a kievi egyházi akadémia tudós tanárának V. Z. Zavitnjevics úrnak kalauzolása mellett s onnan a Vydubeczki kolostorba mentek át, melynek főnöke Jevlogij archimandrita maga mutogatta meg a kolostor kincseit, majd pedig megvendégelte a kongresszus tagjait, kik a lakoma

után a kolostor gyönyörű kertjében élvezték a Dnjepr síkjára eső felséges kilátást. Ugyanaznap este 9 órakor a kongresszus bankettet adott külföldi vendégei tiszteletére. Augusztus 23-án a kongresszusnak mintegy 38 tagját Khanenko úr — kinek nevével a jelentés folyamán még sokszor találkozunk, s ki az archæológiának kievi Mæcenasa — hívta meg egy kirándulásra Tripoljeba (egy e célra általa kibérelt hajón, 70 verstnyire Kievtől délre a Dnjepr mellett), a hol azokat a neolith telepeket mutatta be, melyek csodás leleteiről alább Khvojko tanulmánya czímén bővebben megismerkedünk; mondanom sem kell, hogy Khanenko fejedelmi bőkezűséggel gondoskodott vendégeinek ellátásáról. Augusztus 26-án a kongresszust $1\frac{1}{2}$ 1-kor a város vendégelte meg a Chateau de Fleur kerti helyiségeiben, a honnan d. u. 4 órakor az egész társaság hajóra kelt s a Dnjeperen lement Kitajevig. A fáradhatlan Khvojko — kit a kиеiek Schliemannak neveznek — már előre kiment oda s előkészítette hat kurgán megnyitását, a mi aztán a tagok jelenlétében meg is történt. A hat kurgánban mindössze hét csontvázat találtak, de ezek mellett egyetlen egy darab tárgy sem volt. Ez egyébként tiszta szerencse volt, mert csakhamar hatalmas eső szakadt a kirándulókra, s ez őket a hajóra kergette, mely este 9 órára Kievbe érkezett vissza. Augusztus 27-én — vasárnap — nem lévén egy ülés sem, a kongresszus tagjai két csoportra oszolva, Antonovics és Petrov tanárok vezetése alatt megnézték Kiev minden látnivalóját; az adott magyarázatok azonban a résztvevők nagy száma miatt nem terjeszkedhettek túl azon a kereten, a melylyel a Bædekerek beérik s meggyőződünk arról, hogy ezeket a városi nevezetességeket az oroszok sokkal kevésbé ismerték, mint mi idegenek, a kiknek még megvan az a jó szokásunk, hogy, ha idegen városba érkezünk, azt a Bædekerrel kezünkben bejárjuk s megismerkedünk az egyes nevezetességekkel. A kirándulások és bankettek sora ezzel aztán véget is ért.

E közben akadt némi időnk az egyes kiállítások és gyűjtemények megismerésére is. Az archæologiai kiállítást a Szent-Vladimir egyetem épületében rendezték s a rendezés munkája E. N. Melnik asszony buzgalmát dícséré. Itt első sorban kiállításra került magának az egyetemnek a gyűjteménye, mely főként Antonovics ásatásaiból ered s 3165 kőkorszaki, 49 bronzkori, 1460 szkytha, 233 népvándorlaskori és 1669 szlávkor, összesen tehát 6576 tárgyat tartalmaz. A felsorolt csoportok keretein belül a tárgyak kormányzóságokint, kerületenkint vannak csoportosítva s az egyes leletek a legszigorúbban együtt tartva. A szláv régiségek csoportja a kereszténység előtti időktől a nagyhercegi időkig vagyis a XIII. századig terjed s ebbe foglalták be a X—XIII. század nomádjainak emlékeit is, melyeket nem tudnak pontosan elválasztani az akkor már elég fejlett szláv régiségektől. Itt

került kiállításra az öreg V. B. Antonovicsnak magángyűjteménye is, melynek 740 tárgyából a kőkorszakra esik 328, a bronzkorra 18, a szkitha korra 191, a népvándorlás korára 54 s végül a szláv korra 149 régiség esik. Itt volt felállítva továbbá Cservinszkij (90), Tikhovszkij (187), Laskarev (28), Melnik (920), Pulavszkij (129) magángyűjteménye, melyek a már előbb felsoroltakkal együtt összesen 8670 tárgyat tartalmaznak. E kiállítás egyes gyűjteményeit itt külön nem ismertetjük, Antonovicsnak, Melniknek és másoknak több fölolvása foglalkozik ezekkel s így azok ismertetése révén ez anyaggal úgy is meg fogunk ismerkedni s e helyütt csak arra akarunk utalni, hogy ezen a területen a bronzkor mily végtelenül szegényen van képviselve s a csaknem 7000 tárgyából alig van 100 bronzkori s az is szörványos leletekből ered.

Ugyanezen archæologiai kiállítás egészen külön csoportját képezte az egyházi archæologiai kiállítás, mely a régi templomok építő anyagának (30), külső és belső díszítéseinek (11) mintáit, továbbá a régi és már elpusztult templomok helyén talált templomi szereket (26), a Kievben és délnyugati Oroszországban talált enkolpionokat és keresztek (128), medaillonokat (12) és képecskéket (24), összesen 231 tárgyat mutatott be, melyhez Antonovics a saját tulajdonából még 22 tárgyat állított ki. Ezt egészítette ki az ikon gyűjtemény 35 tétele, mely a XVI—XIX. századból ered. Ez ikonokat műtörténeti szempontokból rendezték s négy csoportra osztották. Az első csoport ikonjait az ó-bizantin kompozíciók hatása jellemzi; a másodikban a nyugati művészetek hatása mutatható ki; a harmadik csoport ikonjai allegorikus és symbolikus tartalmúak s végül a negyedik csoport ikonjai eskhatologikus ábrázolásokat adnak (p. o. az utolsó ítéletről stb.). Az egyházi archæologiai kiállítás tehát 288 tételből állott, azt F. J. Titov és M. P. Isztomin rendezték.

Az achæologiai kiállítás legkisebb két csoportja az volt, a melyekben J. A. Kulakovszkij a klasszikus (78) és V. Z. Zavitnjevics és V. J. Scserbina a történeti (148) régiségeket állították ki.

E kiállítás kartografiai csoportjának célja az volt, hogy kimutassák, az orosz föld kartografikus ábrázolása milyen fejlődésen ment át a XV. század végétől a XVIII. század végéig. Az előkészítő bizottság megkeresésére mintegy 40 kiállító — intézetek és magánosok — vett a kiállításban részt, melynek 1127 tételre rúgó anyagát V. A. Kordt, a Szent-Vladimir egyetem könyvtárnoka rendezte. A legelső és legrégibb térkép itt a Kuzan Miklósé, a ki 1460 körül Németország mappáját készítvén el, azt kelet felé olyképp egészíté ki, hogy még a Dnjepr is beléjutott; e térképen Kiev még Chiovia néven szerepel. Az 1493-ban megjelent Schedel-féle térképen már Novgorod, Poskov s más északi városok is szerepelnek. Ezt követi az 1507-ben Ptolæmeus geographiájához mellékletül adott térkép. Az első térkép, melyen

Oroszország külön a maga egészében van ábrázolva, csak 1525-ből való s egyetlen eredeti példányát Velenczében őrzik. Münster 1544-iki kosmografiájának orosz mappájáról kitűnt, hogy az nem más, mint az A. Vid által készített Moszkovia másolata, mely kevéssel 1555 után jelent meg. Herberstein térképe 1556-ból való. Igen érdekes Jenkinsonnak térképe Oroszországról 1562-ből, melynek egyetlen példánya a brit muzeum tulajdona. Jenkinson volt az első az angolok közül, ki Oroszországon át Közép-Ázsiába jutott; utjának eredménye ez a térkép volt, melynek fehér foltjait az oroszok akkori életéből vett jelenetekkel töltötte ki.

Mindezen térképek természetesen nem pontosak; az első jelentékenyebb lépés Oroszország pontosabb kartografikus ábrázolására 1614-ben történt Feodorovics Mihály czár kezdeményezésére, a mikor is Gessel Gerits a Feodor Boriszovics Godunov-féle kéziratok alapján állította össze Oroszország térképét s ezzel aztán az orosz kartografia őskora véget is ért. Érdekes gyűjtemény van itt Moszkva város alaprajzaiból és látképeiből. Ezek közül az első Herbersteiné, de azt mondják, az egyáltalában nem felelt meg a valónak. Moszkva első hiteles térképe 1606-ból való, eredetijét a hollandi Isaac Mass készítette; ezután nagy serege következik a tervrajzoknak és látképeknek; ezeket kiegészítik a moszkvai templomokat és nevezetesebb épületeket a XVIII. század végéről ábrázoló rajzok phototypikus másolatai, melyek e tekintetben a legteljesebb gyűjteményt képezik. Hasonló gyűjtemények voltak láthatók a többi nyugot-orosz városokról s természetesen Kievről, melynek különben legrégibb tervrajza 1638-ból való s nem rég adta ki B. J. Khanenko.

Végül e kiállítás utolsó csoportját a kéziratokból és régi könyvekből állította össze J. M. Kamanin. A kéziratok a XV—XVIII. századokból a kievi és volhyniai kormányzóságból származnak, nagyrészt egyházi természetűek. Az oklevelek közül sok származik a cáároktól és lengyel királyoktól. A régi könyvek gyűjteménye igen becses, együtt vannak itt a pocsaevi, csernigovi, kievi, kremeneczi, mogilevi, jerojevi vilnoi, zabugudovi, sztrjatinai, krilloszi, osztrozsi, rakhmanovi, kuteini és szuprajeli összes nyomtatványok, köztük igen sok ritka, sőt unicum.

Ez volt a tulajdonképeni archæologiai kiállítás, melynek tanulmányozását kitűnő katalogusa* s a rendezők által tartott előadások nagyon megkönnyítették, de ezzel még koránt sem volt kimerítve az archæologiai látnivalók sorozata.

Az egyetem mellett kell felemlítenünk a kievi egyházi akadémia muzeumát is, mely a kongresszus alkalmából a tagok számára szintén megnyitott. Bár e muzeum anyagát tekintve, az orosz papi akadémiák

* Каталогъ выставки XI-го Археологическаго Съезда въ Кіевѣ Въ зданіи Университета св. Владиміра, Кіевъ, 1899. 8° 311. 1.

muzeumai közt a legelső helyek egyikét foglalja el, elhelyezése az anyag értékének egyáltalában nem felel meg s a hat terem s az ezeket összekötő folyosó, melyekben a gyűjtemény el van helyezve, oly szűk és sötét, hogy a nagy közönséget oda beengedni egyáltalában nem lehet.

Az első terem általánosabb érdekű; a sort egyiptomi mumiák nyitják meg, majd egyiptomi régiségek következnek a görög-alexandriai korból néhány kitűnő Isis és Osiris szobrocskával s egy faraói áldozatot ábrázoló hatalmas terracotta-lappal. Ezekhez csatlakoznak a fenikiai és moabit régiségek, továbbá egy fetűnően gazdag cyprusi gyűjtemény, a római-görög kultúra emlékei, a Fekete tenger melléki görög gyarmatokból származó régiségek s a szkitha kor tárgyai. Igen becses gyűjtemény van itt a lamaita kultusz tárgyaiból. A khinai és japáni tárgyak csak épen mutatványok. A mi egyéb tárgy még a teremben van, az mind újabb keletű s Kiev és környékének XVII—XVIII. századbeli történetére vonatkozik.

A második teremben a krimi és kaukazusi kereszténység emlékei láthatók, a főhelyet azonban a barlangtemplomok és remetelakok modelljei foglalják el. A harmadik teremben arczkép- és metszetgyűjtemény van, mely főképen az 1874-ben meghalt A. N. Muravjev hagyatékaiból áll. A negyedik termet kizárólag egyházi régiségek töltik meg, míg az ötödikben kizárólag kereszttek és ikonok vannak. A hatodik termet az ú. n. philaret-ikon gyűjtemény foglalja le, melyet az akadémia Szorokin kereskedőtől szerzett meg. A hosszú korridor a hat termet köti össze s ebben a legkülönbélebb tárgyak óriás tömege van kiállítva. Rendkívül gazdag a numizmatikai gyűjtemény, melyet érem-, jeton-, pecsét- és plombgyűjtemény egészít ki. Utána a kéziratgyűjtemény következik a nagyhercegi korszaktól fel a legutolsó századig. Itt van elhelyezve az N. A. Leopardov gyűjteménye, mely a világ minden részéből összeszedett néprajzi ritkaságokból áll s melyek közt egy aleuti indián pipát is fedeztünk fel, mely a legremekebb példányok egyike.

Bár az egész nagy gyűjtemény rendkívül kevert és vegyes s bár a rendezők sokszor nem ismerték a tárgyak eredetét, s mint Oroszországban általában nincsenek tájékozva azok értékéről, a legteljesebb elismeréssel kell nyilatkoznom a muzeum rendezettségéről; minden tárgyon van szám, minden szekrényen külön czédula, mely megmondja a szekrényben mely számú tárgyak vannak benn s azok leírása a kitűnően összeállított s részletesen leíró katalogus * mely lapján olvasható.

A harmadik gyűjtemény, mely az alkalommal nyílt meg először a nagy közönség számára, a kievi muzeum volt, mely Kiev kulturális életének legújabb alkotása. A kievi muzeum eszméjét a helyi irodalmi

* И. Н. Петровъ, Указатель церковно-археологическаго Музея при Кіевской Духовной Академіи, Кіевъ, 1897. 8° 292 l.

társaság már a nyolczvanas években fölvetette, de a társaság anyagilag nem volt elég erős, hogy az eszmét megvalósítsa. Nem siettette a megoldást az sem, hogy V. J. Tolli a maga nagybecsű képgyűjteményét a városnak ajándékozta; a város azt a városházán helyezte zár alá. Végre 1895-ben a kérdés új lendületet nyert; az akkori városi főnököknek, A. P. Ignatjev grófnak, kezdeményezésére ugyanis régészeti és művészeti társulat alakult, mely programjába a kievi muzeum létesítését is fölvette. A gyűjtés megindult, a város pompás helyet adott, s már 1896-ban kiírták a pályázatot a muzeum tervére. Mint-hogy a tizennégy pályázat közül egy sem vált be, a társaság elnöksége Pomeranczev moszkvai építésszt bízta meg új terv készítésével, de az sem sikerült. Végre Bojczov oly tervet készített, hogy annak végrehajtásával meg lehetett bízni Kiev város építését, V. V. Gorodeczkijt, a ki azonnal munkához látott s a kinek sikerült a munkálatokat annyira vinni, hogy a kongresszus alkalmával már a városi muzeum is saját palotájában mutathatta be a maga gyűjteményeit. A muzeum teljes kiépítése 400.000 R.-t igényel, a most elkészült homlokzat a megfelelő előrészszel 170.000 R.-be került. A homlokzat előtt óriási terras van, ennek lépcsői vezetnek fel a mesterséges halomra épített muzeumba. Alaprajza nagy négyszöget képez, középtől felülről világított nagy teremmel, melyet úgy a földszinten, mint az emeleten oldalvilágítású termek vesznek körül. A muzeumnak két osztálya lesz, az elsőben a szépművészet és iparművészet, a másodikban a történet és ethnographia tárgyai állíttatnak ki; a muzeum mellett a társaság iparművészeti iskolát szervez a szentpétervári hasonló intézet mintájára, melyet tudvalevőleg Stiglicz báró rendezett be.

A muzeum emeletének öt termében voltak kiállítva az archæologiai tárgyak. Az első teremben a palæolith és neolith korszakokból származó gyűjteményeket találjuk, melyek csaknem kizárólagosan V. V. Khvojko ásatásaiból kerültek ki s melyek az egész kongresszusnak úgyszólván fősensációját képezték; e helyütt ezekkel nem foglalkozunk bővebben, mert a második fejezetben Armassevszkij és Khvojko tanulmányai révén részletesen megismerkedünk velük. A második teremben a szkytha régiségek vannak kiállítva s ezek közül kétségtelenül a legérdekesebbek azok, melyek B. J. Khanenko tulajdonát képezik s melyek a szkythák ruházatának, fegyvereinek és lószerszámainak megmaradt fémrészeit mutatják be. Emeli a gyűjtemény értékét, hogy az rendszeres ásatások eredménye. E gyűjteményt kiegészíti a klasszikus edények pompás sorozata, melyek ugyancsak a szkytha kurgánok felnyitásokor kerültek elő a poltavai és kievi kormányzóságban. Khanenko tárgyai általában abból a korból valók, a melyben a görögök és szkythák közt igen élénk érintkezés volt. Ugyanazon teremben van-

nak kiállítva Khvojko szkytha régiségei is s végül T. T. Kunderevicsnek bronz-, népvándorlás- és szlávkori régiségei. A terem egyik sarkában egy szkytha kurgán kitűnő modellje áll, középen átvágva, a vágás fenekén a tetem és a tárgyak elhelyezésének feltűntetésével. A harmadik termet a népvándorlaskori és szláv emlékek töltik meg, melyek túlnyomó többsége ismét Khvojko ásatásaiból ered. Az egyik falon hat hosszú sorban az ősi szláv edények típusgyűjteménye, az ezzel szemben álló falon ugyanazon kultúra vastárgyai, vértetek, fejszék, lószerszámrészek, földművelési eszközök stb.; ezek alatt — vitrinákban — a bizanczi zománcz ritkább példányai láthatók, melyek Kiev és a kievi kormányzóság területéről valók. Khanenko e teremben állította ki a nagyhercegi korszakból származó tárgyait, melyek közül a kereszt- és amulett-gyűjtemény a leggazdagabbak egyike. Ugyanezen korból való Khvojko gyűjteménye is, mely főleg kopjából, szekercekből és kardokból áll. A további két teremben csaknem kizárólag a boldogult V. V. Tarnovszkij nagy gyűjteménye foglal helyet; van ebben minden: a kisorosz hetmanok és tábornokok arcképcsarnoka, Ukrajnia multjára vonatkozó archæographikus emlékek, a régi magyar himzésekkel bámulatosan egyező kisorosz selyemhímzések, kozák szerszámok, házi eszközök stb. Kilencz tárló foglalja magában azt az anyagot, melyet N. T. Bjelasevskij ásvott ki a «Knjzsj gor»-ban, s mely tiszta szláv jellegű.

Meg kell még jegyeznem, hogy a kievi gyűjtők jól tudják, gyűjteményük mit ér s hogy annak megismerése az egész archæológiára nagy jelentőségű. Ezt bizonyítják azok a katalogusok, melyeket gyűjteményeikről kiadtak. Első helyen kell felemlítenem Khanenko kiadványát; e remekmű öt kötetre van tervezve, melyből a kiállítás alkalmából az első kettő jelent meg. Az első az ő- és bronzkori régiségeket, a második a szkytha görög régiségeket mutatja be összesen negyvenkilencz fénynyomatú táblában, a harmadik kötet a népvándorlaskori, a negyedik kötet a szláv régiségeket, végül az ötödik a XIII—XVI. századok emlékeit fogja bemutatni.* A leletek mind rendszeres ásatások eredményei; a szöveg közé nyomott térképvázlatok és helyzetrajzok, valamint az ásatások leírásai az összes körülményekről teljes tájékozást nyújtanak. Ezek mellett, de ezektől függetlenül Khanenko már kiadta a kereszték és amuletek gyűjteményét hasonló remek kiállításban. Hasonlóképen ki van adva a Tarnovszkij gyűjtemény leírása a kiválóbb darabok fénynyomatú ábrázolásával, de e mű táblái közt sajnosan nélkülözzük a kisorosz himzések gyönyörű s a magyarra annyira emlékeztető képeit.** Khvojko gyűjteménye most van feldolgozás alatt

* Б. И. и В. Н. Ханенко, Древности Приднѣпровья: I. каменный и бронзовый вѣка; II. Эпоха предшествующая великому переселению народовъ. Киевъ 1899.

** В. В. Тарновскій, каталогъ украинскихъ древностей, Киевъ, 1898.

s e munka Khvojko rendkívüli iskolázottságánál s óriási gyakorlati tapasztalatainál fogva korszakalkotónak ígérkezik. Khanenkonak egyébként saját palotájában pompás művészet- és ipartörténeti gyűjteménye van, melyet a kongresszus ideje alatt a tagoknak készségesen megnyitott; a képgyűjtemény olasz, spanyol, flamand, holland s egyéb mesterektől származik s vannak benne eredeti Rafael, Tizian, Rembrand és Van Dyk képek is, melyek heliogravure másolatait az ezen gyűjteményről kiadott katalógusaihoz mellékletül adta.*

Mintegy 2000 darab tárgyból álló archæologiai magángyűjteménye van végezetül J. A. Khojnovszkij-nak, a ki a kongresszus ideje alatt szintén megnyitotta muzeumát a tagoknak; az is egyike ama gyűjteményeknek, mely a palæolithtól kezdve napjainkig mindent felöl; hogy a gyűjtemény ismerete terjedjen, arról Khojnovszkij maga gondoskodott, egy kötetben és húsz táblával kiadván gyűjteményének leírását, még pedig részletesen kidolgozott történeti keretben, mely a szlávokat néhány száz évvel ősbibb lakóknak tünteti fel a dél orosz földön, mint egyébként az orosz archæologusok és történészek hiszik.**

Ezek után még csak a kongresszus befejezéséről kell megemlékezni, melyben a legfontosabb ülések egyike az volt, a mely a kongresszus folyamán felmerült kívánalmakat szövegezte meg. E kívánalmak egy része jellemzi az archæologia oroszországi állapotát, míg a másik része a jövő munkásságát világítja meg s ezért kell azokat fővonásaikban ismertetnünk. A kongresszus elhatározta, hogy felkéri az orosz csász. tud. akadémiát, hogy adja ki a szláv földre és az orosz történetre vonatkozó összes arab, latin és görög forrásokat eredetiben és fordításban; felkéri továbbá a kormányt, hogy Olbiában rendszeres ásatások végzésére adja meg a szükséges anyagi támogatást s a munkálatokkal Uvarov grófnét bizza meg; felkéri Nelidov római nagykövetet, a ki annak idején a konstantinápolyi archæologiai intézetet szervezte s a ki most Rómában műtörténeti intézetet állított fel, hogy ezen intézet működése az archæographiára is terjesztessék ki, s így a Vatikánban őrzött rendkívül gazdag és becses anyag is feldolgozás alá kerülhessen. A kívánalmak egy egész csoportja a levéltárak szervezésével függ össze; az orosz archivumok végleges szervezését a kongresszus magától a czártól kéri s kérelmébe beleveszi azt is, hogy a szervezet megállapítása érdekében folytatandó tanácskozásokba a szakemberek is belévonassanak s hogy tanácskozás alapjául a Szamokvaszov professzor által készített s a kongresszus által elvileg elfogadott tervezet szolgáljon. Tekintve azt, hogy e végleges szervezés hosszú időt kíván s a

* Б. И. и В. Н. Ханенко, Собрание картинъ, Кіевъ 1899.

** I. A. Хойновскій, Краткія археологическія свѣдѣнія о предкахъ славянъ и руси. I. Кіевъ, 1896

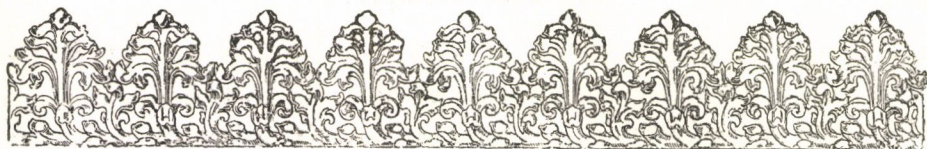

levéltárak ügyében rögtöni orvoslást igénylő nyílt sebek vannak, a kongresszus, nem várva be a végleges szervezést, a kormánytól kéri, hogy a Kharkovi levéltár azonnal központi levéltárrá alakíttassék, hogy valamennyi levéltári bizottságnak évenként és egyenként 1500 R. segély adassék. Minthogy az orosz levéltárak legégetőbb sebe az, hogy a levéltári bizottságoknak joguk van az okleveleket kiválogatni s a belátásuk szerint szükségteleneket megsemmisíteni, a kongresszus kérelmezi e jog rögtöni beszüntetését, hogy a levéltárakat a további teljesen önkényes pusztításoktól megóvjá. Ezeken kívül a kongresszus felkéri a moszkvai archæologiai társulatot, hogy Varsóban a lengyel archæologusok teljes belevonásával fiók osztályt szervezzon, mert a lengyelföldi régiségek rendszeres felkutatása e nélkül lehetetlen; továbbá felkéri a kormányt, hogy valamennyi orosz egyetemen præhistoriai tanszéket szervezzon, mert ilyen ma Oroszországban egy sincs, másrészt a jelenleg kizárólag a klasszikus műtörténetet előadó tanszékek programja terjesztessék ki a műtörténet egész területére s így a keresztény archæologiára is. Minket is érdeklő kíváncsiságot terjesztett elé Filjevics varsói egyetemi tanár, a ki azt kérte, hogy a kárpáti szlávok megismerése céljából Magyarországra expedíció szerveztessék; tudvalevő, hogy Filjevics a varsói egyetem egyik legbuzgóbb russificatora; s mindenki tudja, hogy a professzor úr nálunk mit akar csinálni; Uvarov grófné azonban csodálatos tapintattal tért ki minden politikai intentiójú kísérlet elől, sőt a záró ülésnek valóságos sensatióját képezte Uvarov grófné azon nyilatkozata, melynek kíséretében a kárpáti expedíció tervét el ejtette s mely szó szerint így hangzott: «a mi Filjevics kárpáti expedíciójának tervét illeti, arra megjegyzem, hogy nálunk oly sok dolog van, hogy hasonló expedíciók valószínűleg arra az időre maradnak, a mikor a varsói egyetem professzora lehetőnek és hasznosnak fogja tartani, hogy egy varsói archæologiai kongresszus előkészítésével *politizálás nélkül* foglalkozzék.» E nyilatkozat kellő megértéséhez szükséges tudnunk azt, hogy a moszkvai archæologiai társaság a legközelebbi kongresszust Varsóban akarta tartani; ámde, ha a társaság e célból az egyetemmel egyesül, távol maradnak a lengyelek; ha a lengyelekkel egyesül, távol marad az egyetem; a társaság az utóbbit kísérlette meg, de a varsói egyetem russificáló professzorai ezt megghiúsították s így a kongresszus elhatározta, hogy Kharkhov meghívását fogadja el s így a legközelebbi XII. archæologiai kongresszus 1902-ben Kharkhovban fog megtartatni.

Maga a záró ülés aug. 31-én este 7 órakor volt; ezen Antonovics a kiállításokról, Kamanin az egyházi archæologiáról, Uvarov grófné pedig az egész congresszus lefolyásáról adott áttekintő képet, mire a közoktatásügyi minister képviselője, a tankerületi gondnok néhány szóval a kongresszust berekesztette.

Dr. Jankó János.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

RÉGI BRASSAI ÖTVÖSSÉG.

Az erdélyi ötvösség egyik gócpontja, a szászság metropolisa, a Barcaság főhelye s valósággal két ország empórium: Brassó. Bár ötvösségének legelső fázisairól nincsenek adataink, a későbbi szórványos feljegyzések s a napjainkra fenmaradt ötvösmunkák arról győznek meg, hogy e város falain belől biztos otthont talált ez a művészet s virágzott akkor is, a midőn a boldogtalan országot évszázados harci viharok dúlták. Az előttünk fekvő adatok már 1615-ben említik a «*Goldschmiedt-Bastei*»-t,* a mely a város déli falának kelet felé eső szögletén állott. 1632-ben már annyira megnépesedett a czéh, hogy az ötvösök a tulajdonukat képező eme kerek toronyban el nem férnek s így *Piter Bartosch*, *Johann Retsch* és *Mechel Seybriger* ötvösök, a czéh előljárói, arra kéri a tanácsot, hogy a város keleti oldalán fekvő sáncznak felét fákkal beültethessék s az itt lévő Zwingert elfoglalhassák.** Ez által az a régi terv, hogy ezt az egész sánczot fallal helyettesítsék, ismét napirendre került, de az 1633-ban kiütött nagy pestis megint csak megakadályozta az építést egy időre. Daniel Veresch krónikairól feljegyzése szerint a fal felépítése 1639 július 4-én vette kezdetét s különböző megszakításokkal 301 napon át tartott munka után 1641 szeptember 17-én fejeztetett be, a miről az ötvösök bástyáján még most is látható eme felírás tesz tanubizonyságot: «Hoc opus absolutum est Anno 1641 Judice p. t. Amplissimo viro D. Christiano Hirschero, Anno judicatus ejusdem 14, cum coeptum esset Anno 1639, Judice D. Michaelae Goldschmidt».*** 1646 október 20-án adja át a városi tanács véglegesen az új czwingert az ötvösöknek, 1683 augusz-

* *Diarium des Andreas Hegyes vom Jahre 1613—1617.* Kiadta Trauschenfels: «*Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens.*» (Neue Folge.) Kronstadt, 1860. 317. old.: «Den 31. (September) kommen die Herren mit der Braut aus der Herrmannstadt, welchen H. Andr. Hegyes mit 70 Mann entgegen geritten und vom Schlosz, Rimner, Kirschner, Schuster, Lederer, Goldschmied-Pasteyen, item auf dem Wall mit Stucken und aufm Roppenberger Thurm statlich ist geschossen worden.» A menyasszony, kinek fogadásáról itt szó esik, Fronius Dániel szenátor jegyese, a nagyszebeni polgármester özvegye, a kivel nov. 1-én kelt egybe Brassóban.

** *Philippi*: Aus Kronstadt's Vergangenheit und Gegenwart. 24. old.

*** *Fr. Philippi*: Id. munka, 24. old.

tus 20-án pedig a bástyájukra ezt a feliratot alkalmazza: «Wenn der Herr nicht die Stadt behütet, so wachen die Wächter umsonst».¹ E bástyán és czwingeren kívül, mely a Schlossberg irányában az asztalosok, kalaposok és lakatosok czwingerei szomszédságában terült el, még egy őrtoronnyal is birtak az ötvösök, mely a város falán kívül a Blumenau felé néző részen feküdt.²

A brassai ötvösmesterek előkelő társadalmi és politikai szerepléséről szintén érdekes adatokat jegyeztek fel az egykorú krónikairók. Hieronymus Ostermayernek Hegyes András brassai szenátor által kibővített krónikája³ írja, hogy 1562-ben a város *Simon Goldschmiedet* kapitányi minőségben küldte ki János Zsigmond táborába.⁴ Ötvös *Simon* ekkor városi szenátor volt, mert neve előtt a H(err) jelző áll. Ezt az ötvös *Simont* 1563-ban, 1566-ban és 1567-ben judexszé választják polgártársai; 1566 márczius 18-án pedig jól felfegyverkezett hadával ismét János-Zsigmond táborába indul, a honnét azonban már hét nap múlva a drabantokkal együtt Brassóba visszatér.⁵

Az események időrendjét betartva látjuk továbbá, hogy az 1603. évi nagy éhség, drágaság és általános nyomor közepette az erdélyi szászok *Petrus Aurifabert* küldik Rudolf királyhoz Prágába követ gyanánt,⁶ «allein er hat nichts ausgerichtet, denn es hat ihn der Kayser Rudolphus, der aus Furcht immer sich eingeschlossen gehalten, nie mahls vorlassen wollen», s bár az udvari emberek az ajándékokat szívesen elfogadták, a határozattal és segítséggel mégis örök időkre adósok maradtak.

Olvassuk továbbá, hogy *Bartholomaeus Katner Aurifabert* 1609-ben a százak tanácsába bevásztják,⁷ *Clemens Goldschmidt* pedig 1614-től 1617-ig volt városi szenátor. Mint ilyen 1614. április 14-én a nagy-szebeni, augusztus 25-én a fehérvári gyűlésekben képviseli Brassó városát, 1616 január 21-én Bethlen Gábor fejedelem elé küldetik ki Feketehalomba, 23-án pedig Prázsmárra. 1617-ben szenátorsága mellett egyszersmint «Brunnen-Herr», «Persaner, Gritter» és «Holbacher Herr» volt.⁸ Végre látjuk, hogy az 1615 márczius havában elhunyt Chrestel

¹ Ugyanott.

² Ugyanott, 35. old.

³ *Trauschenfels*: Fundgruben stb.

⁴ *Trauschenfels*: Id. mű, 53. old.: «A. 1562. Idem sind dem König abermal Soldaten zugeschickt worden, darüber H. Simon Goldschmidt Hauptmann gewesen. Dieses Volk des Königs ist wider die Ferdinandischen gezogen, den Balassi Meinhart, von welchem sie angegriffen und geschlagen worden.»

⁵ Ugyanott, 56. old.

⁶ Ugyanott, Johan Oltardius krónikája, 36. old.

⁷ *Liber Annalium raptim scriptus per Michaellem Weyss etc. Trauschenfels*: Fundgruben etc., 141. old.

⁸ *Diarium des Andreas Hegyes vom Jahre 1613—1617. Trauschenfels*: Fundgruben etc., 319—327. old.

Benkner helyébe *Paulus Goldschmiedt*-et választják meg a brassai polgárok a százak tanácsának tagjává.*

Mindezeket azonban hatványozottabb mértékben múlta felül *Goldschmidt Sommer* Mihály mester, a kit kortársai a legmagasabb állással, a mi az akkori polgárembert érhet, huzamosabb időn át megtisztelték: királybíróvá választották. Ballagi Aladár kutatásai révén** élete lefolyásáról annyit tudunk, hogy miután 15 évig tartott külföldi bujdosásából hazájába visszatért, a czéh 1615-ben választja be mesterei sorába, a hol már 1620-ban és 1621-ben a második czéhmesterséggel tisztelik meg. 1622- és 1625-ben a czéhnek legfőbb hivatalát: a *fürmenderséget* (Wortmann) ruházzák rá, mit megtart 1629-ben is, a mikor az egykorú iratok *Weiser Herrnek* nevezik, a mely jelző a városi szenátorokat illette meg. Mint szenátor és czéhbeli fürmender működött az 1630., 1631. és 1632. években, 1633-ban a város második tisztviselői állásával, a *sáfársággal* (Stadthann) tisztelik meg, mit szakadatlanul 1637-ig töltött be. E mellett azonban a czéhben az 1635., 1637. és 1638. esztendőben tovább viselte a fürmenderi tisztséget, míg végre 1639-ben a legmagasabb rangba jut: judexszé lesz s ilyenné ismételtén megválasztatik az 1640., 1642—46., 1649—52. és az 1657—1659. években. Hogy mint ilyen nagy hatalmi állású férfiú is szíven viselte az ötvösczéh sorsát, a legélénkebben illusztrálhatja az a körülmény, hogy mint bíró sem szünt meg a czéh szószólója lenni, mert ezt a fontos hivatalt az 1640—41., 1645—46., 1653. és 58. években is megtartotta. Az érdemes férfiú, kinek nevéhez különben is sok és érdekes politikai momentum fűződik, miután a zűrzavaros időkben városa hasznára és a saját neve dicsőségére tizennégy éven át viselte volna a bírói, tiz éven keresztül a fürmenderi s négy éven át a városi sáfári tisztséget, 1659 május 12-én húnyt el életének 80-ik évében.

A nevével kapcsolatos adatok révén több brassai ötvösmester neve kerül a nyilvánosságra. Fontosak ezek a nevek, mert hozzájuk a czéhbeli s politikai szereplésen kívül műtörténeti mozzanatok is fűződnek s már csak ezért is sajnálnunk kell, hogy a saját érdekeit és mivelődési viszonyait mindenkor olyan nagy életrealitással szolgálni tudó szászság között idáig nem akadt vállalkozó, a ki ha nem is mást, de az egykorú czéhlajstromok- és regesztákból a Brassóban hajdan működő ötvösmestereknek legalább pusztá névsorát a működési évek feltüntetésével együtt közzétette volna. A mit Ballagi Aladár *Goldschmidt Sommer Mihály*-ra vonatkozó kutatásaival kapcsolatosan Kecskeméti Péterről irt munkájában kiadott, az csak töredékes része annak a névsornak, melyet a hazai ötvösség történetének érdekében olyan

* Ugyanott, 314. lap.

** Kecskeméti P. ötvöskönyve. «Arch. Ért.» 1884, 215—217. old.

óhajtva várunk, de e töredékes rész azért reánk nézve különösen a jelen esetben szerfölött becses, mert közötté találjuk meg annak az ötvösnek a nevét, a ki a XVII. századi erdélyi ötvösség egyik legművészbib alkotását létrehozta.

A névsor tagjai a Brassóban 1620-tól 1639-ig szerepet vitt czéhbeli ötvösök neveit tartalmazza s időrendben összeállítva ez:

1. *Chrestell Kattner*. 1620-ban az ötvösczéhbén Wortmanná, azaz fürmenderre választják.¹ Valószínűleg fia volt annak a *Bartholomaeus Kattner aurifaber*-nek, a ki 1609-ben a százak tanácsába jut s a kiről fentebb megemlékeztünk.

2. *Pitter Perelhefter*. 1620- és 1630-ban első czéhmester.² Ennek utódja volt az a *Mechel Perlenhefter*, a ki az 1651-ik év július 16-án befejezett Purzenthor-kapu csúcsán lévő gombot 60 arannyal meg-aranyozta.³

3. *Wolff Kemmel*. 1622-ben első czéhmester.⁴

4. *Bartesch Igell*. 1622-ben második, 1634, 1635, 1637 és 1638-ban első czéhmester.⁵

5. *Pitter Schun*. 1630-ban és 1631-ben második czéhmester, 1632-ben első czéhmester.⁶

6. *Jeremias Gekhel*. 1632-ben második czéhmester. Valószínűleg egy és ugyanazon személy azzal a *Jeremias Goldschmiedt*-tal, a ki 1637-ben és 1638-ban második czéhmester.⁷

7. *Steffen Weltzer*. 1633-ban és 1634-ben czéhbéli fürmender.⁸

8. *Machiell (Michael) Schölling*. 1634 és 1635-ben második, 1639-ben első czéhmester.⁹

9. *Hannes Retsch*. 1639-ben második czéhmester.¹⁰

10. *Johan Süsmilch*. 1648-ban mint mivelő ötvös említettetik.¹¹

11. *Lucas Baum*. 1691-ben az ú. n. «Achtuhrglocke» nevezetű harangot ajándékozta a brassai evang. templomnak. (Templum cathedrale Beatae Mariae Virginis dicatum.) Az erre vonatkozó följegyzés ezüstművesnek (Silberarbeiter) nevezi az ajándékozót.¹²

¹ Ballagi Aladár: Kecskeméti Péter ötvöskönyve. «Arch. Ért.» 1884. 215. old.

² Ugyanott, 215. és 216. old.

³ Fr. Philippi: Aus Kronstadt's Vergangenheit und Gegenwart. 31. old.

⁴ Ballagi: Idézett mű, 216. old.

⁵ Ugyanott, 217. old.

⁶ Ugyanott, 216–217. old.

⁷ Ugyanott, 217. old.

⁸ Ugyanott, 217. old.

⁹ Ugyanott, 217. old.

¹⁰ Ugyanott, 217. old. Ugyanaz, a ki 1632-ben harmadmagával az új városfal kiépítése tárgyában a tanács elé járul.

¹¹ Trauschenfels: Fundgruben etc. 340. old. Ez az ötvös ismerte fel az alább következő Schaeser Margit sírjából elrabolt ékszereket.

¹² Philippi: Idézett mű, 81. old.

Az az általános pompaszeretet, mely az erdélyi s egyáltalában a magyarországi XVII. századbeli úri családi életet, a ruházkodást, a lakomáknál divó fényt s végre az ajándékosztogatást jellemezte, fölös számmal juttatott munkát a magyar ötvösnek, kinek műhelyében a kint dúló csatazaj nehéz óráiban is folytonos tevékenység uralkodott. Ehhez járult még a kornak az a szokása is, hogy gyász eseteknél a kedves halottat drága ékszerekkel látták el s így a világi pompát a halottak országára is mintegy átvitték. Ehhez járul Erdély sajátos története, mely a maga sűrű fejedelem-választásainál, a számtalanszor megismétlődő török-beutésekkel s basa-aga-látogatásaival valósággal provokálta az ötvösség állandó tevékenységét, mert mindez elkerülhetlenné tette a drága arany-ezüst művek osztogatását, a mire például Brassó város történetéből is bőséges számban meríthetünk.

Igy feljegyezve találjuk, hogy midőn 1559 október 15-én Szapolyay János özvegyét, Izabellát, Gyulafejérvárt eltemetik, Csáky Mihály kanczellár a királyné koporsójába teszi annak nagy pecsétlőjét és egy Brassóban készített, aranyozott és drágakövekkel ékesített ezüst koronát.*

1648 december 11-én húny el Brassóban Schæser Bálint Margit nevű árvája, Chrestel Hirschner nejének unokája s a család utolsó sarjadéka. A kedves halottat nagy pompával temetik el a templomban s karjait kettős sorokban gyöngyökkel, testét aranybrokát szövettel, aranylánczokkal és arany karkötőkkel diszítik fel. Fejére drága és szép gyöngyös párta-koronát helyeznek s egyébként is még különféle drágakövekkel diszített ékszereket helyeznek melléje.** Bogáthi Menyhértné Kendy Zsófia küüllővári sírboltjának gazdag leletei, a melyek zománczozott karpereczeket, ugyanilyen nyaklánczot s valami száz darabra rúgó zománczos aranyboglárt, továbbá türkiszes fülönfüggőt, zománczos gyöngyös pártát és egy arany jegygyűrűt szolgáltatnak,*** csak úgy bizonyítják, hogy a halottnak drágaságokkal való ellátása a főúri osztálynál is divatban volt.

Mindezt azonban értékre nézve sokszorosan felülmúlják azok az ajándékozások, a melyekkel a városok szokták a fejedelmeket és hatalmas tanácsadóikat megtisztelni. E tekintetben Brassó sem maradt a többi hasonló rangú város mögött s többször ugyancsak kitesz magáért,

* *Trauschenfels*: Fundgruben etc. 24. old.: «... Michael Chiáky hat in der Truchel das grosse Insigel der Königin, und eine Kron, so von silber gar zierlich zu Kronen gemacht, und verguldet, auch mit etzlichen Steinen geziehret, und eine Taffel... gelegt.»

** A sírnak kirablását és az ezzel kapcsolatos pörnek lefolyását lásd: *Trauschenfels*: Fundgruben etc. 239—241. lap.

*** *Százdeczky Lajos*: A küüllővári sírleletek és régiségek. Erdélyi Múzeum. 1897. VI. füzet. — A leletek egy része a kolozsvári Nemzeti Múzeumban, más része az orsz. magyar Iparművészeti Múzeumban Budapesten.

ha az ajándékozással szája íze szerinti politikát akar csinálni, vagy valamelyes előnyt elérni. Midőn *Bethlen Gábor* fejedelem nejével és díszes kíséretével 1614 április 4-én a városban először megjelenik, a hó 6-ik napján a tanács ajándékfejében a fejedelemnek egy 9 márkát nyomó nagy edényt (*Geschirr*), a fejedelemasszonynak pedig egy kilencz fontos ezüstkannát nyújt át. Az ajándéktárgyakból *Pécsi Simon* kancellárnak egy pár, összesen 2 márkát nyomó kupa, *Belényi Gáspár* titkárnak egy szőnyeg, a konyha- és udvarmesternek szintén egy-egy ilyen jut. «Sonsten — írja az egykorú krónikás — Aprolek etlich, als dem Koch, Beckern, Laufern u. d. gl».

Április 7-én a fejedelem ajándékozza meg Mehemet agát a többi közt négy szép lóval és «kutsi»-val, szolgaszemélyzetének is juttatván kisebb-nagyobb értékű ajándékot. Ugyane napon küldi el Bethlen Gábor a fivérét¹ és Erdélyi Istvánt Mehemet agával együtt a portára az ajándékokkal és az adóval. A krónikás, ki az ajándéktárgyak egy részét a saját szemével látta, ezek között a következőket sorolja fel: Negyven pár nagy virágos edény (talán virágosra kivet?); egy kredencz-asztal, a melyben foglaltatik: 12 tál, 12 tányér, 1 mosdó medencze, 1 kanna, 12 serleg, 12 kés, 24 kanál, 4 flakó, 4 sőtartó, 4 gyertyatartó, 4 gyertyakoppantó, 1 szénszerpenyő (*Kohlpfanne*) és 4 kisebb tálacska;² továbbá egy nagy medencze és öntöző kanna 25 márka súlyban. A fejedelem ezenkívül Skender basának egy szép «hintho»-t és 6 szürke paripát ajándékozott. A portára küldött követek augusztus havában térnek vissza s 3-án Brassóban megszállnak. 4-én a város a basának ajándékképen egy 5 font nehéz és 100 frt értékű kannát, 3 szép s együttesen 100 frtot érő serleget, 6 paripát és egy 300 frtos kocsit ad. A basa mindegyik fiát egy-egy 70 frtos csákánynyal, Mehemed agát egy 45 és egy 30 frtos serleggel, végre a «tatar cheleby»-t vagyis tolmácsot egy 30 frtot érő serleggel és egy 15 frtos «pintzétok»-kal ajándékozza meg.³

1617 február 19-én Hirschner Keresztély városi szenátor a városi jegyzővel Fogaras várába utazván, a fejedelemnek egy pár, együttesen 100 frtot érő kupát, a fejedelemasszonynak egy 60 frtos kupát, végre a kancelláriusnak szintén egy ilyen értékű kupát visz ajándékba.⁴

Vége az 1658-ik évről találjuk feljegyezve, hogy «Chefferkarti cham Vezier»-nek és a sylisztiai kadet-basának a béke megkötésének

¹ T. i. Bethlen Istvánt.

² A krónikaíró itt notabénét csinál s megjegyzi, hogy ezt a kredenczasztalt Báthory hozta volt magával Németországból, a midőn ott Johan Rhenert minden vagyonából kifosztotta volt. Miután azonban Báthorynak örökösei nem maradtak, az asztalt különös szerencsére Bethlen Gábor örökölte. *Trauschenfels*: Fundgruben stb. 306—307. old.

³ *Trauschenfels*: Fundgruben etc. 309. old.

⁴ Ugyanott, 328. old.

emlékére augusztus hó 20-án Brassó városa egy-egy öntőkanna-meden-
czét (Gieszkannen-Becken) s 1600 birodalmi tallért ajándékozott.*

Ezek az adatok megvilágítják a viszonyokat s ékesen szóló példái
annak, hogy Brassóban a XVII. század viharos évei alatt is az ötvösök-
nek pompásan megy a dolguk. Képtelenség volna ugyanis feltenni,
hogy az elosztogatott nemes fémből készült tárgyak nem magában a
városban készültek akkor, a mikor ott fölös számmal állott jó ötvös-
mester rendelkezésre. Ezt a dolgot már gazdasági szempontból sem
tehetette meg a városi szenátus, annál kevésbbé, mert a birói székben
huzamosabb időn keresztül oly egyén ült, a ki maga is ötvös volt s
fényes állásában sem felejtette el az ötvös-czéh sorsát szívéen viselni.

A mit az alább következő sorainkban a brassai ötvösművek közül
bemutatunk, az csak egy csekély része ama nagy sorozatnak, melyet
részint az 1884. évi ötvösmű-kiállítás katalógusa, részint a millenniumi
kiállítás történelmi főcsoportja lajstromának segítségével összeállítani
tudtunk. Nem az a célunk, hogy a brassai ötvösművekről ez alka-
lommal kimerítő statisztikát adjunk, hanem csupán az, hogy hiteles
adatok segítségével mutassuk ki a régi brassai ötvösművek eddigelé
ismeretlen jelzési módját s hogy a szakirodalomban méltányoljunk egy
kiváló mestert, a ki a magyarországi ötvösség történetében ügyes
munkájával emlékezetes nevet vívott ki magának.

★

1. *A feketealmi (Zeyden) ág. ev. templom fedeles kannája.* Alapja
köralakú és a renaissance által oly nagy előszeretettel használt tojás-
sorból alakított pártával van díszítve. Teste fölfelé keskenyedő olyatén
henger, mely közepe táján a legkeskenyebb s azon túl fölfelé ismét
bővül. Ott, hol ez az átmenet fellép, tektonikusan tagozott gyűrűn
hullámos élű lemez osztja a kanna testét két részre. A födél egy
nagyon lelapított ellipszoid alakját mutatja s középső részének seké-
lyen kiemelkedő köralakú mezején egy fehérén hagyott s fodrosan
bevagdalt szélű lemezkén nyugvó, tömören öntött fekvős szarvasbakot
hord. Fülének az alakja a lehető legegyszerűbb: egy félkör s alúl
ehhez csatlakozva egy egyenesből s ismét egy kisebb félkörből alakí-
tott lapos pálczatag, mit a végén domboruan kiöntött angyalfővel ékes
paizs zár be. Fedele nyitó-csapjának töve egyszerűen tagozott oszlopka,
mely felső végében két felé oszló, egymásba csavarodó és kos-szarvak
módjára jobb s bal irányban kihúzódó tekercsforma díszben végződik.

A kupa egyébként sima s egészen bearanyozott teste és födele
gazdag figurális és növényeket ábrázoló díszítésekkel van kiverve, míg
a fül mellső lapján keretekbe helyezett figurális díszek között arcokat

* Trauschenfels: Fundgruben etc. 346. old.

látunk öntött előállításban. A figurális díszek pompás művészi kivitele a kannát a magyar ötvösművesség XVII. századbeli jobb művei közé emelik. Ha a kupa díszítésében részben nem is eredeti s a művész csupán közkézen forgó ábrák lemásolására szorítkozott is, maga a

FEKETEHALMI FEDELES KANNA.

kivitel, úgy a trébelés, mint pedig a czizelálás a mesternek egyaránt becsületére válik. A kanna felső mezejében három félkörben lecsüngő szalagon gyümölcscsoportokat trébelt ki a mester. Ezek alatt mező terül el, melyben kisebb leveles növényeket csonkított fatörzsekből kihajtó ágakon lombbal borított élőfákat látunk, felváltva három alak-

kal, a melyek közül az első egy magyar delnőt ábrázol a XVI. század legvégén, vagy a XVII. elején divatos ruházatban. Az alak szemben áll velünk s kissé bal felé tekint. Fejét homlokát szabadon hagyó sapkászerű főkötő — toque — fedi, mely halántékán látni engedi leomló haját; a főkötő bal oldalán, a fül fölött, boglár ül, tarkója felőli részéből pedig csokorra kötött szalagformájú fátyol nő ki, melynek rövidebb végei hullámosan lebegnek feje körül, hosszabb darabjai pedig lobogósan hullnak alá a hát felé. Nyakát kettős sorba rakott spanyol divatú fodros gallér övezi; testét bő szabású köpeny fűdi, melynek galléra kifelé hajlik; a vállaknál fölfelé álló csipkedísz foglal helyet; ugyanitt a köpeny csaknem egész hosszában fel van hasítva s bő rést enged arra, hogy azon a kart keresztül tolni lehessen. A nőalak felső testéhez szoros derék simúl, ennek újjai szűkek s egészen a kézfejig leérők. A balon kézcsuklón felül érő csipkésen cifrázott szélű keztyűt visel, a jobb mezítelen s egy kendőt tart, mely hullámos redőkben csüng alá. A sima szövetű szoknya a has és a térdek tájékán vet egy-egy hullámos, gazdag redőt, alól pedig két sorban geometrikus mustrával van díszítve, a mi himzésre mutat, ellenben a köpeny felületén rózsaidomú díszek vannak elszórva, a mi vagy brokát-szövetre, vagy virágos bársonyra utal.

A nőtől jobb felé helyet foglaló magyar főúr kissé jobbra fordult helyzetben van ábrázolva. Szakálla körben metszett és bajsza hosszú, torzonborz; fejét elől hasított s felhajlított karimáján prémmel díszített kucsma fűdi, melynek jobb oldali (ábránkon nem látható) forgó-tartójából fölfelé emelkedő madártoll szökik ki. Az alak testhez álló, mellén gombokkal záródó, derékban övvel átkötött, térdig érő dolmányt visel, melyre hosszú szőrű prémgallérú bő köpeny van vetve, mit a nyaknál kerek boglár fűz össze. A köpeny külső felülete egészen szőrméből van, míg bélése gazdag növénymustrával ékesített szövet. Jobb kezét melléig felemelve tartja, mintha mozdulatot tenne véle, baljában gömbös fejű buzogányt emel. Nadrágja szűk, testhez álló, térdig érő csizmái pedig elől a térdeknél hegyesre vannak kiszabva.

A harmadik alak egy német katonát ábrázol profilban, balfelé fordúlva, lépő helyzetben. Fejét tollakkal díszített puha nemezkalap fűdi; hosszas haja kihajtott inggallérjáig ér le, arcza bajuszos és szakálas. Felső testéhez zsinóros zubbony simúl, melynek keskeny újjai keze csuklójáig leérnek. Derekat szövetből készült bő és nagy ránczokat vető öv veszi körül, melynek csokra hátul libeg, felső lábszárait térdén alúl megkötött hasas, puffadt nadrág, az igazi *grègues*, alól pedig szűk harisnya fűdi, melyet alacsony cipő zár be. Bal oldalán fityeg hosszú egyenes kardja, melynek markolata gazdag kosárral van felszerelve, ezen tartja bal kezét, míg jobbájában iratkeercset vagy hadvezéri botot emel.

DOMBORMÜVES KÉP A FEKETEHALMI KANNÁN.

A kanna alsó mezejében fákkal s egyéb növényekkel borított mezőben három férfit s ugyanannyi állatalakot szemlélünk. Ezek közül az első alak muskétás katonát ábrázol, olyan ruházatban, a minőt a

DOMBORMŰVES KÉPEK A FEKETEHALMI KANNÁN.

felső alaknál láttunk. Vállán löfegyver van, melyet tusánál fogva tart bal kezével, a melyben ezenkívül újjai közé elhelyezett kétágú s füstölő gyújtókanócot is szorongat. Vállain átvette tölténytartó-öve csüng, melynek alsó részén a golyótartó zacskót, ettől oldalvást pedig a löpor-

szarút látjuk felakasztva. Hosszú kardja bal oldalán fityeg, jobbában pedig a villát hordja, a melyre czélzás közben puskája csövét rátámasztja. Lábai előtt kutya hever.

A második alak ismét muskétás katonát ábrázol, a mint kanóczos puskáját villájára helyezve elsütni akarja; előtte nyakörvvel diszített futó kutya. A harmadik alak, mely ismét muskétás katonát ábrázol, fején sisakot visel; kanóczos fegyverét rézsút tartja bal kezében, jobbját figyelmeztetőleg emeli. Lábainál egy fekvő nyolczas őzbak látható.

A kanna fedelének domború felületén fákkal és cserjékkel gazdagon benőtt tájék közepette tóban úszkáló récze előtt rókát látunk, a mint nyelvét az elérhetlen zsákmány felé öltögeti; továbbá egy futó, egy lépő rókát s végül egy száguldó szarvasbakot látunk lapos domborműben kiverve.

A fül keretes mezőin kétszer-kétszer megismételve mezítelen fekvő nőalak s egy mezítelen férfi foglal helyet; ez utóbbinak bal karja alatt felfordított edény fekszik, nyilvánvaló tehát, hogy az előállítás valamely folyónak az allegorizálása.

Fedele belsejére kerek lemezt erősítettek. Ebbe van bevésve a következő hétsoros felirat s évszám:

DIE ZIER | VND REIČHTVMB | DISER WELT× GLE,, | IČH WIE · EIN ·
SCH,, | ENE · BLVM · HIN | FELT× Anno | 1634

A lemez kerületén góth betűkkel:

Wer wil auf erden selig leben Der musz nachher und tugend sŕ(eb)en.

A mester, ki ezt az edényt készítette, a kanna fenekébe ütött mesterjegyének B. I. betűiben rejti el nevét. A betűk fölött egy apró korona áll, a mi Brassó város ötvösczéhének hitelesítő jele. Ez hazai ötvösségünkben az ötvösművek hitelesítésének oly módja, melyet íróink eddigelé még nem konstataáltak. A mennyire idáig hazai ötvösczéheink szabályzatait ismerjük, a régi magyar ötvösművek jelzésére rendszeren két bélyeget szoktak használni: a *mesterjegyet* és a *város hitelesítő jelét*. Az első egyéni jellegű s rendszeren az illető mester kereszt és vezetéknévének első betűiből állott. Az utóbbi állandóbb bélyeg volt és rendszeren az illető város czímeréből vett s jelentékenyebb heraldikai részből állott. Így Kassán az Anjou-liliom, Körmöczön a fél-kerék, Selmeczbányán a két keresztbe tett bányász-kalapács, Zólyomban paizsban kettős kereszt, Lőcsén a kettős kereszt, Kecskeméten a kecskefej, Pesten a tornyos bástyafal, Nagy-Bányán a két keresztbe tett bányász-kalapács stb.

Más alkalommal kimutattuk,* hogy Brassóban a XVII. század leg-

* «Arch. Értesítő» 1896. évf.

végén — de inkább hiszszük, hogy a XVIII. folyamán — a *koronázott fatörzs*, 1420 óta a város címere, volt az ötvösczéh hitelesítő jele.

Most módunkban volt konstatálni, hogy 1634-ben a brassaiak hitelesítő bélyege a mesterjeggyel egy- és ugyanazon bélyegzőn egyszerre szerepel, így tehát egyszerre ütötték azt be a próbát megálló ötvösműbe. Eddig fenmaradt ötvösmunkával nem tudjuk ugyan kimutatni, de több mint valószínűnek tartjuk, hogy ez így volt az egész XVI. században is. Ebből magyarázható az a jelenség, hogy az erdélyi fejedelemség területén előforduló ötvösművek között a mester nevét rejtő monogrammmal fölött oly gyakran találkozunk a koronával, a melynek jelenlétét másokkal együtt hajlandó voltam annak tulajdonítani, hogy az illető mesterek nemes emberek voltak s így jogukban állott a nemesi koronát monogrammjuk fölé bevésni. Ma ez a föltevés megdőlt és tudjuk, hogy a bélyegben jelentkező korona az ötvösmű származásának a megállapítására szolgáló jel és mint ilyen a Barcaság főszékét Brassót jelenti.

E tény megállapítására a Brassó közvetlen közeléből származó s helyi jellegű ötvösműveken észlelt bélyegsorozatok vezettek bennünket.

A sorozatot, mint időrendileg legelső, tudtommal a szóban forgó kannánk bélyege nyitja meg. Folytatja ugyancsak a feketehalmi ág. h. ev. gyülekezet tulajdonában lévő ezüsttál, melyet bevéssett felirata szerint 1646-ban *Goldschmidt Mihály*, akkori brassai bíró ajándékozott a nevezett templomnak.* Ez a tál reánk nézve azért is érdekes, mert egy mesterjegyet őrzött meg, melyet Ballagi Aladár *Goldschmidt Sommer Mihály* brassai ötvösmester bélyegének tart. E tekintetben nem vagyok ugyan egy véleményen Ballagi Aladárral, mert a magam részéről ezt a **G** és **S** betűkből álló bélyegyet** nem tartom a *Goldschmidt Mihályé*-nak;*** de fontos a betűk fölött álló korona, a melyet a brassai czéh hitelesítő bélyegének tekintek. Nem igen hihető ugyanis, hogy *Goldschmidt Mihály*, a brassai judex, ha a feketehalmi templomnak ajándékot akart adni, azt máshonnét hozatta, vagy máshol készítette volna akkor, a mikor a brassai virágzó ötvösczéhben fölös számmal kaphatott jobbnál-jobb munkákat. Bármilyen legyen is a betűk értelme, bizonyos, hogy a fölöttük álló korona nem rangjelzés, hanem városi czímer s hogy a város, a melyre vonatkozik, Brassó. Azzal tisztában lehetünk tehát, hogy a kanna készítője brassai mester volt s hogy művészettel kezelte a trébelő-kalapácsot és a «korigáló»-t (cizeláló-

* Ballagi A.: Kecskeméti Péter ötvöskönyve. «Arch. Ért.» 1884. évf. 218. old.

** Ballagi: Kecskeméti ötvös Péter stb., 219. old.

*** Nem tudok példát arra, hogy ötvösbélyegzőben nevet Gold Schmid, vagy Goldschmied Sommer módjára rövidítettek volna. A Goldschmied szót egybe írták mindig, így tehát annak elválasztása erőltetett; arra pedig, hogy a *mesterséget* nevezze meg a bélyeg, nincsen szükség, mert maga a mű beszél magáért, mert hisz ötvösművet rézöntő nem készített, hanem ötvös (Goldschmied). A **G S** betűkben valószínűleg egy más mesternek kereszt- és vezetékneve rejlik.

vas). Invenczió dolgában azonban nem állt már ily magas nivón, mert a kanna testén előállított muskétások nem a saját kompozíciói, de német rajzok másolatai. Egyéb példák mellőzésével elég hivatkoznunk *Jacob de Gheyn*-nak 1609-ben Majna-Frankfurtban megjelent munkájára,¹ melyet szerző Móricz orániai hercegnek és nassauai grófnak (1557—1625), a nieuporti győzőnek és Ostende híres védőjének ajánlott. E munka ábrái² közül az egyik muskétás katona, ki vállra vetett puskájával s jobbajával a villát tartva előre halad, szakasztott mása a kanna testének alsó részén ábrázolt alaknak. Ugyanaz a mozdulata, ugyanazok a részletek rajta, felszerelése is tökéletesen az, a mi a Gheyn-féle ábráé, úgy, hogy kétségen felül állónak kell tartanunk, hogy a brassai művész Gheyn munkájának ábráját vagy annak valamely másolatát utánozta. Hogy némely részleteket elhagyott vagy változtatott, azt a trébelés technikájának nehézségei magyarázzák.

Nincs okunk kételkedni, hogy a többi alak is valamely német illusztrátor képei után készült; így keletkezhetnek a kannán ábrázolt magyar delnő és főúr alakja is, mely a XVI. század legvégén és a XVII. század elején divatban volt magyar ruházkodásnak kosztüm szempontjából is igen érdekes és tanulságos előállítása.³ Ha úgy is áll a dolog, hogy az ötvösmester a kupa alakjait kivétel nélkül idegen minták után készítette, s így hát nem eredeti kompozíciókkal, de idegen forrásból merítve, csupán másolatokkal díszítette azt fel, még sem válik szégyenére, mert a mód, a technikai kivitel, a melylyel ezeket az alakokat az ötvösművén megörögzítette, föltétlenül bebizonyítja, hogy az illető mester jól értette a dolgát.

Hogy ki volt ez a mester, arról a brassai levéltárban őrzött apród-jegyzőkönyve⁴ felvilágosítást tud adni. E jegyzékben olvassuk ugyanis, hogy: «Anno 1622 den 27 Juny seyn die Ehre same Herrn Wortmann und zech meister ehrwelet worden: als H. Michael Schmidt, wortmann, Wolff Kemmel, *Bartosch Igell* zu zechmeistern».⁵ Aztán tovább:

¹ Waffenhandlung Von den Roehren, Musquetten und Spiessen. Gestalt nach der Ordnung desz Hochgebornen Fürsten und Herrn Herrn Moritzen, Printzen zu Oranien u. s. w. Figurlichen abgebildet, durch Jacob de Gheyn. Gedruckt zu Frankfurt am Main. 1609.

² Kiadva: *Dr. Otto Henne am Rhyn*: «Kulturgeschichte des deutschen Volkes» című munkája II. köt. 119. oldalán ezzel a kettős felirattal:

«I. Marchiert mit der Forcket in der Hand.»

«I. Marchez avec la fourchette en la main.»

³ A női kosztüm analogiájára nézve felhozzuk Van der Rye 1617-ben készült metszetét, mely Kolozsvárt ábrázolja. A metszeten az előtérben álló három nőalak ruházata sok tekintetben megegyező a kannán látható hölgy kosztümével. Kiadva: Szilágyi: «A magyar nemzet története.» VI. köt. Budapest, Athenæum.

⁴ Ezen «Von den Lehrjungen» című jegyzőkönyvnek egy részét, a mely a Goldschmidt Sommer Mihály nevével kapcsolatos bejegyzéseket tartalmazza, Ballagi Aladár: «Kecskeméti ötvös Péter ötvöskönyvé»-ben közzétette. E jegyzeteknek köszönhetjük, hogy a feketehalmi kanna mesterét fölsírnünk sikerült.

⁵ Idézett mű, 216. old.

«Anno 1635 den 24 July Sein *auffs* *Nay* ehr weld worden zu zechmeystern vnd H. wordman, alsz H. Mechiell Schmit zum wortman, *H. Bartosch Igell*, Mechiell Schölling».* Az 1637-ben és 38-ban eszközölt feljegyzések végre ismét arról tanúskodnak, hogy a czéhbe első czéhmesterül Igell Bartus, másodikul pedig Goldschmidt Jeremiás választott be. Ezek az utóbbi évben ismét meghagyatnak hivatalaikban.

Osszevetvén e bejegyzéseket kannánk készítési évével, kiderül, hogy úgy ebben, mint pedig az előtte álló s utána következő néhány esztendőben a czéhben a jelesebb mesterek között csupán csak egy volt olyan, kinek nevére a kanna bélyegzőjének kezdőbetűi ráillenek. Ez az egyén *Bartosch Igell*, a ki a kanna készítésének esztendejében éppen az első czéhmesteri tisztséget viselte Brassóban. Sajnos, hogy az imént közlötteken kívül egyéb adattal ez idő szerint még nem rendelkezünk, mely e derék mesternek viszonyait, működési körét, társadalmi s politikai állását bővebben megvilágítaná. Reméljük azonban, hogy brassai szaktársaink, kiknek módjukban áll az odavaló városi levéltár gazdag forrásaihoz hozzájutniok, nem fognak késni e kiváló ötvös életfolyásának bővebb regisztrálásához a kellő anyagot megszerezni és közkinccsé tenni.

2. *A fogarasi ev. ref. templom fedeles kupája.* Alakja fölfelé keskenyedő henger; profilozott talpának kidomborodó részén három gyümölcs-köteg között ugyanannyi szárnyas angyalfő van kiverve lapos domborműben; e fölött hullámos élű sodrony szegi be a talpat. A kupa testén fesztonokkal s torzképeket vágó emberfőkkel díszített motívumokból három nagyobb keret van megszerkesztve, a melyek közül az elsőben szárnyas mezítelen Amorettet látunk oszlophoz támaszkodva, a másodikban szárnyas Amorette kosár-forma tárgyat visz sietve, balra tőle a földön, szárnyait bontogató kakas, végre a harmadikban INRI feliratú mondatszalagos keresztet czipelő Amorette fordul háttal felénk, mindmegannyi lapos domborműben. A kupa fedelének peremén tekercsek között három stilizált szárnyú angyalfő van kiverve, a tetőn pedig tömören öntött szarvas nyugszik. A fül felső része delfin-főt ábrázol; a fődél emeltyűje két felé hasított, tekercsszerűen összecsavarodó s azután jobb s balfelé kihúzódó kos-szarv alakú konstrukciójával csaknem tökéletes mása az 1. szám alatt leírt feketehalmi kannáénak. Fenekébe mesterjegy van ütve, mely koronázott **G S** betűkből áll s tökéletes hasonmása a feketehalmi ezüstitál bélyegének, a minél fogva bizton állíthatjuk, hogy mindkettőt egy és ugyanazon mester készítette.

Ha megáll Ballagi Aladár következtetése, úgy ezt a kupát is az

* Idézett mű, 217. old.

a *Goldschmidt Sommer Mihály* készítette, a kinek neve 1615-től fogva 1659-ig ismeretes a brassai iratokban s a ki 15 évig tartott bujdosásában megfordult Németország, Hollandia, Angol, Svéd- és Franciaországban és «napkelet felé is az tengerig Konstantinápolyig járt» és négy évig volt udvari ötvöse a svéd királynak, t. i. IX. Károlynak, meg azután II. Gusztáv Adolfnak, a ki 1611—1632-ig uralkodott.*

A FOGARASI EV. REF. TEMPLOM KUPÁJA.

A fedél belsejében köralakú öntött lemez foglal helyet, melyen magas domborműben fával és növényekkel díszített mezőn mezítelen férfi fekvő alakja van ábrázolva. Karjait teknősbékán nyugtatja s erre

* «Arch. Értesítő» 1884. évf. 214—215. old.

hajtja le fejét is, mintha aludnék, előtte a földön homokóra áll, bal lábszárának alsó részén pedig kígyó kúszik a homokóra felé. Az egész előállítás a restség példázása s nyilván a német kisművészek plasztikus alkotásainak hű másolata.

FEDELESKUPA MAGÁNBIRTOKBAN FOGARASON.

A kupa a XVII. század ötvösművességének minden jellemző saját-
ságát magán viselvén, a század 40-es éveiből látszik származni. Tekercsei,
diszítései, virágcsokrai és angyalfejei nagy ügyességgel vannak ugyan elő-
állítva, de a figurális alakok gyenge kivitele sokat levon a máskülönben
szép kupa becséből. (Méretei: alapja: 13,5, szája: 9,5, magassága: 22 cm.)

3. *Fedeles kupa, magántulajdonos birtokában, Fogarason.* Hengeralakú; talpa fölötti sávon torzpfákkal váltakozó diszítványok és tekercsek vannak czápás alapon kidomborítva; e fölött tagozott gyűrű övezi az edény testét, melynek közepén hullámosan recézett lemezke futja körül a kupa külsejét a fenékkal egy magasságban. A kupa fölületén csüngő gyümölcskötegekkel váltakozva tekercses s itt-ott torzpfákkal ellátott három nagyobb keret foglal helyet, ezeknek alsó végződése a csüngő csokrok alatt jobb s bal felől egy-egy phrygiai sapkához hasonló fejdísz viselő szakálas és bajuszos férfi-fejet ábrázolnak.

A mellső keretben kifestett függöny előtt virágos mezőben mezítelen nő térdel, egyik lábát balfelé kinyújtván. Térdei között mezítelen gyermek áll s baljával a nő kebelét fogja: Vénusszal enyelgő Ámor. A második keret leveles ággal bíró csonka fatörzset, bokrokat és füvet előtűntető mezőt ábrázol; a fa előtt szárnyas Amorette ül és hegedül.

A harmadik keretes mezőben csonkatörzsű fát és sásnemű növényzetet látunk; az előtérben szárnyas Amorette térdepel és nyitott kottáskönyvet tart.

A fül rendkívül díszesen van kiképezve, felső részében lágyékáig mezítelen, kifejlett mellű s nyakában gyöngysorral ékesített szárnyas nőalakot példáz, mely alsó végével gyümölcsökből és virágokból alakított koszorúkkal megrakott s nemesen hajló tagon pihen, mit ismét domborúan kiöntött női herma fejez be. Nyitó-csapja két oldalt egy-egy gyermekfejjel ékesített, ketté vágott tekercset ábrázol, mely itt is koszarv módjára csavarodik s kétfelé húzódik.

A fedél domborodó mezején három szárnyas angyalfő s ezek között tekercsekből s növényornamentumokból alakított sáv vonul körben, a csúcson pedig többszörösen tagozott makk-forma gomb ül.

A kupa fenekébe ütött bélyeg a **D** és **S** betűkből alakított monogrammból áll, olyképen, hogy az **S** betű a **D** betűnek függőleges szárá köré csavarodik. A monogramm fölött korona áll, mely durványos ugyan, de félreismerhetlen.

A kupa kora a XVII. század első felére helyezhető. Technikája előkelő mesterre vall s főképen az emberi alakok idomaiban a 2. szám alatt leírt s Goldschmidt Mihálynak tulajdonított kupa alakjait tökéletesség szempontjából felülmúlja. A kettő között azonban feltűnő a tekercsek s a torzpfákba átmenő ornamentumok közössége. Annyi ezek között a rokonvonás, hogy el nem tagadhatjuk, hogy a két kupát készítő mester egymásra nemcsak technikai dolgokban hatással volt, de a diszító elemek felhasználása tekintetében is közös forrásból merített. Fontos kérdés, hogy hol volt ez a forrás s mely úton jutott el hatása az erdélyi, nevezetesen a brassai mesterekhez? Már itt jelezzük azt a véleményünket, melyet később külön tanulmányban fogunk tár-

gyalni, hogy e befolyás hollandi eredetű s a Vianen-család által megteremtett sajátos művészi izlésnek az érvényesítése, mely az erdélyi ötvöslegények külföldi bujdosása s a széltében-hosszában elterjedt mintakönyvek — vagy, a miként ők ezeket hívták: kunsztos-könyvek — révén honosodott meg nálunk is. *Goldschmidt Mihályról* tudjuk, hogy bejárta Hollandiát, *Kecskeméti ötvös Péter* feljegyzéseiből pedig megtanuljuk, hogyan kell a «töröly konsztot kirajzolni rézre», a mit ő «Csepregi öcscsétől tanult», a ki meg «Vischertül látta Amsterdam-ban.»* Ha figyelembe vesszük, hogy Kecskeméti Péter erdélyi tartózkodása alatt Goldschmidt Mihálynál is állott mívelő legényi minőségben szolgálatban s hogy ő tőle annyit tanult, hogy mint kassai mester évtizedek múlva is hálatelt szívvel emlékezik meg már akkor porló régi mesteréről, meg tudjuk fejteni a miskolci ev. ref. templom tulajdonában levő Kecskeméti Péter által kassai mester korában készített úrvacsora-tálnak is az ornamentumait, a melyeken a voluták s torz-pofákba átmenő sajátos disztító elemek a jelen cikkünkben tárgyalt 2. és 3. számú brassai kupa ornamentumaival oly sok közös vonást tüntetnek fel.

Ezt a disztító modort Goldschmidt Mihály Hollandiából hozhatta magával; ő tőle tanulta azt el Kecskeméti Péter 1644, 1645 és 1646-ban nála töltött bujdosó-éveiben, tőle sajátíthatták el más brassai mestertársai is, a többiek között a 3. számú kupa D. S. betűs mestere, kinek teljes neve azonban ez idő szerint még a brassai akták titka.

(Méretek: alapja: 12,5, szája: 10, magassága: 23 cm.).

4. *Fedeles kupa, magántulajdonos birtokában, Fogarason.* Hengeralakú; talpa kiugró párkányzatán, testén és födelén virágok vannak kiverve, a melyek a talpon és a födélen egy-egy keskeny friezt képeznek, a kupa öblén ellenben egymás mellé sorakoztatott száron álló s erősen kidomborodó nagyobb virágokat alkotnak, melyek részenként meg vannak aranyozva. E nagyobb virágok alatt és fölött hajladozó indákon és hullámvonalban haladó száron kisebb virágokat látunk, a melyek a nagyobb példányokkal együttesen az egész kupa testét sűrűen beborítják. A fül egyszerű félkörívben menő síma pálczatag, a nyitócsap itt is a kétfelé osztott tekervényes alakot mutatja, mely koszarvak módjára halad jobb s bal felé, azzal a különbséggel mégis, hogy itt a tekercsnek középső fémtengelye hiányzik, így hát a kétfelé osztást eszközölő hézag egészen nyitott.

A kupa fenekébe mesterjegy van ütve, mely **L** és **B** betűkből összeállított monogrammot mutat, olyképen, hogy az utóbbi betű az elsőnek függőleges szárához van ragasztva. A monogramm fölött

* Kecskeméti P. ötvös könyve. «Arch. Értesítő» 1884. évf. 310. old.

kicsiny, háromágú koronaszerű alak foglal helyet, a mi nyilván a brassai czéh hitelesítő koronája akar lenni.

A kupa a maga túlgazdag virágdíszével határozottan német jellegű s azok közé tartozik, a melyeket a XVII. század második felében és legvégén különösen Salzburgban készítettek nagy kedvteléssel. Eredeti kompozíció, mely a magyar mestert dicsérné, nincs is a kupán, legfeljebb a nyitó-csapról mondhatjuk el, hogy az a régi brassai hagyomány felhasználásával készült ugyan, ámde szerkezetében már nem oly szép, nem oly tökéletes, a minőnek azt például az 1. vagy 2. számú kupán láttuk. (Méretek: alap: 13.5, szája: 11, magassága: 22.5 cm.).

5. *Fedeles kupa, a sdromberki ev. ref. templom tulajdona.* Talpa köralakú; domborúan emelkedő párkányát virágokból s gyümölcsökből alakított sáv futja körül, teste hatoldalú oszlopot ábrázol, mely az éleken felül-alul hólyagszerűen kidudorodó kapitellel, illetve talppal bíró s középső részükön gyümölcskötegekkel díszített pillérekkel van beszegve. A pillérek kapitелеiben felváltva gyümölcsökkel dúsan megrakott egy-egy díszedény és egy-egy szárnyas angyalfejet trébelt ki a művész, a melyek a pillérek alapzataiban megismétlődnek, de úgy, hogy a hol a kapitelben angyalfő, ott az alapon gyümölcsös díszedény van ábrázolva és megfordítva.

A kupa oszlopalakú testének mellső lapján lapidár betűkkel e hatsoros feliratot látjuk bevésve:

L : B : H : | VESSELENYI | KATA × KESZI | TETTE · UR | ASZTALARA ·

1771

A felirat alatt a Wesselényi címér főalakja foglal helyet: koronázott halfarkú szíren, jobbjában háromágú virágot tartva.

A fedél hegyesedő végű félhólyagokra van kiverve, az egyes hólyagok felváltva egy-egy szárnyas angyalfejjel és gyümölcsköteggel vannak díszítve, a csúcson pedig növényeket utánzó vagdalt szélű ezüstlemezkén öntött ezüst szarvas fekszik.

A kupa füle úgyszólván hajszálnyi másolata a 3. szám alatt ismertett fedeles kanna fülének, de sokkal gyengébb kivitelű. Ugyanaz rajta a szárnyas női torso, a gyümölcsfüzérekkel díszített tag s legalúl a női herma, úgy, hogy ezt a fület amannak másolata gyanánt kell tekintenünk. A nyitó-csap ezen a kupán is megtartja tekerces szerkezetét s egy adattal járúl hozzá ismét annak a ténynek a konstatálásához, hogy ötvösműhelyeinkben a formák tradíciója századokon keresztül mesterről-mesterre átöröklődött.

A kupa fenekébe ütött elmosódott bélyeg egymás mellé helyezett **Sz** és **Z** betűkből áll, melyek fölött durványos korona foglal helyet. Ha nem is brassai készítmény, mindenesetre erdélyi provenienciájú. Kora felől felirata s az évszám tájékoztat.

(Méretek: alapja: 12.5, szája: 9, magassága: 22.5 cm.).

6. *Fedeles kupa, magántulajdonos birtokában, Fogarason.* Hengeralakú, bevéssett figurális diszítésekkel. Testén három, egymás alatt helyet foglaló s tátott szájú emberi torzarczokkal diszített oszlop a felületet három mezőre osztja, a melyekben egy-egy szentírásbeli jelenet s ezek fölött goth betűs bibliai citátum foglaltatik.

Az első mezőben szárnyas angyalt látunk jobbában lángpallossal; öltözete római lorica, ez alatt tunika; háta mögött bal felől kőfallal kerített város, az előtérben tábori sátrakkal, melyek között hosszú lándzsás alakok tömött négyszögei vannak ábrázolva, itt-ott elhullott harcosokkal. A város fölé bevésve: *Gerusalē*. Jobbfelől fent és lent egy-egy kőfallal bekerített város tűnik elő, a kettő között út vezet el.

Az angyal feje fölött e hétsoros felírás foglal helyet:

II B D R | Vnd in Derselben Nacht | fuhr ausz der engel desz | herren
und schlug im | lager von assyrien | VIII VOOO (?) | CXIX W. XXXV

A második mezőben bő tunikába öltözött szárnyas angyal van ábrázolva; mellén keresztben szalag halad, feje körül dicsfény. Mezőben áll; jobbának két újját esküre emeli válláig, baljában hirnöki pálcza, melyre mondatszalog tekerődik. Háta mögött kőfallal övezett város terül el, mit a falon kívül vízárók vesz körül. A város falán e két felirat: BABEL DISAT.

Az angyal feje fölött ez ötsoros felírás olvasható:

D P D | Gabriel Rege Disem | das Gericht Ausz | das er es versteht
C VIII W XVI.

A harmadik mezőben szintén angyalt látunk gazdagon redőzött tunikában, a mint felül keresztben végződő lándzsájával a lángokon hanyattfekve vergődő sátánt, mely emberfejű szárnyas és szarvas, kecskelábú, női emlőkkel bíró szörnyalaknak van ábrázolva. Kezei állatkarmokban végződnek; jobbával a lándzsát fogja, melynek szúrása ellen védekezik. A háttérben fallal kerített város mögött tenger van ábrázolva, melynek öblében kis hajó ring.

Az angyal fölött e négysoros felírás:

Und es Ward Ausgew- | orffen der grosse Drach die | alle schlange |
C XII. W. VIII

A kupa fedelének belsejében kerek ezüstlapra mezőben álló tunikába öltözött férfiszentnek alakja van bevésve; fejét dicsfény köríti, kezében kehely, e fölött kigyó tekerődik, baljában könyvet tart. Az attributumokból ítélve, ez az alak Szent-János evangelista. Az alak mögött alul fallal bekerített város, a fölötte emelkedő hegyeken pedig három vár tűnik elő.

A lemez háromsoros körirata:

Und so sie Etwas Todliches | Trinken Wirds Ihnen nicht Schaden.
 Marcus XVI C W XVIII.

A kupa füle síma, egyszerű s csak mellső lapján van felülről lefelé fokozatosan fogyó gömböcskékkel megrakva. Nyitó-csapja itt is az a ketté osztott tekercs, a mely két oldalt kos-szarvak módjára csavarodik. Ez alatt mint öntött dombormű koronázott kétfejű sas foglal helyet.

A kupa fenekének és tömören öntött fenyőtobozzal diszített födelének domborodó széleit bevéssett virágfüzér diszíti. Ebben felismerhető az árvácska (*viola tricolor*), a mákfej és a liliom, szóval azok a motivumok, a melyek régi hazai hímzéseinken szélteben előjönnek s azoknak kedvelt motivumai.

A kupa fenekébe beütött s jobb oldalán elmosódott bélyeg korona alatt elől **P** betűt mutat, mit egy **B** vagy **R** betű követ. A korona Brassóra utal s ha a második betű **B**-t jelent, nem lehetetlen, hogy a kupa mestere az a *Piter Bartosch*, a ki 1632-ben *Johann Retsch* és *Mechel Seybriger* ötvöstársaival egyetemben, mivel megszorodott tagtársaikkal a régi ötvös-toronyban már el nem férnek, a brassai városi tanácstól egy új falnak felépítését s egy új «czwinger»-nek elfoglalását kérelmezi. Ugyanez a *Piter Bartosch* 1639-ben a brassai ötvösczéhben czéhmester volt s mint ilyen a purzengassei kaputól a klastromkapuig húzódó új városfalnak felépítéséről jegyzett fel érdekes adalékokat.*

(Méretek: alapja: 12.5, szája: 10, magassága: 23 cm.).

7. *Fedeles kupa, magántulajdonos birtokában, Fogarason.* Hengeralakú testén Krisztus születése, a három király imádása és Krisztus megkereszteltetése van domborúan kiverve. Fenekébe ütött bélyege a 4. szám alatt leírt mesterjeggyel teljesen azonos, így hát a két munkát egy mester kezétől eredőnek kell tartanunk, a provenientiát pedig Brassónak, a mire a betűk fölött látható durványos korona utal.

8. A brassai származású ötvösművek ez alkalommal bemutatott példányait egy Bodolán (Háromszékmegye) magántulajdonos birtokában levő talpas pohárral fejezzük be. A pohárnak egész felületét trébelt keretek, virágok és gyümölcsök borítják. Alsó részének talpa fölötti negyedében hullámos élű sodrony fut körül, mely a talpon kiveret kereket s egyéb növénydiszítéseket a testtől elválasztja.

Fenekébe mesterjegy van ütve, mi paizsalakú mezőben háromágú, liliomleveles korona alatt **C** és **H** betűket tartalmaz. A korona tipikus szerkezetében az 1. szám alatt bemutatott feketealmi kanna koronájához áll a legközelebb. Kora a XVII. század.

* *F. Philippi*: Aus Kronstadt's Vergangenheit und Gegenwart. Brassó, 1874. 23—24. old.

(Méretek: alap: 6, szája: 7. magassága: 136 cm.)

A brassai ötvösczéh még hazai czéheink általános elhanyaglása idejében, a XVIII. században is virágjában állott s oly nagy tekintélynek örvendett, hogy a segesvári ötvösök, hogy műveiknek nagyobb becsét és kelendőséget biztosítsanak, hamisul a brassaiak hitelesítő bélyegét ütötték azokra.

Ezt a nagy visszaélést csak az szünteti meg, hogy a brassai mesterek 1724-ben törvényes úton panaszt nyújtanak be: *«wegen Verfertiger, falscher Arbeit und aufgedruckten fremden Zeichen oder Wappen, so sonst der Cronstädter eignes Wappen ist»*.^{*} Valószínűnek látszik, hogy a segesváriak ezt a visszaélést már huzamosabb idő óta üzték s jó idő telhetett el, a míg e csalásra a brassaiak rájöttek. Nagyon óvatosoknak kell lennünk tehát az erdélyi koronás mesterbélyegekkel szemben s nem szabad minden ilyen bélyeget brassainak tartanunk. E tekintetben útbaigazítást mindenkor az egyes ötvösművek koncepcziója, de főkép azok technikai kivitele nyújthat és első sorban az irányíthat bennünket, hogy a XVII. századbeli brassai ötvösművek technikailag magasabb művészi színvonalon állanak, a minek megítélésére a jelen cikkben bemutatott művek közt alkalmas példák vannak.

Mihalik József.

ÁRPÁDKORI SÍRLELETEK ZEMPLÉN VÁRMEGYÉBEN.

I. Bodrog-Vécs-i lelet. Midőn 1898-ban dr. Szendrey János úrhoz a bodrog-vécsi Árpádkori temető megvizsgálása végett vármegyénkben szerencsénk volt, betegségem megakadályozott őt a helyszínére kísérni. Így csak az «Archæologiai Értesítő» 1898. évi február 15-én megjelent számából értesültem azon szép leletekről, a melyekkel honfoglalásunk történetének adatait gazdagította.

A leírásból úgy láttam, hogy ezen sírhely fel lett már dúlva, a régészet iránti vágyam azonban a lelhely megtekintésére s esetleg a továbbkutatásra ösztönzött.

Hivatalos elfoglaltságom, különösen pedig a Bodrogközön nagy mérvben elterjedt agrársocialistikus mozgalmak nem engedték akkor, hogy ezzel egyelőre bővebben foglalkozzam. A midőn azonban körutam Bodrog-Vécsre vezetett, a lelhely tulajdonosa, Kozma Menyhért úrral kimentem a helyszínére. Előadása azt a reményt költötte bennem, hogy ott még érintetlen sírokra találhatok.

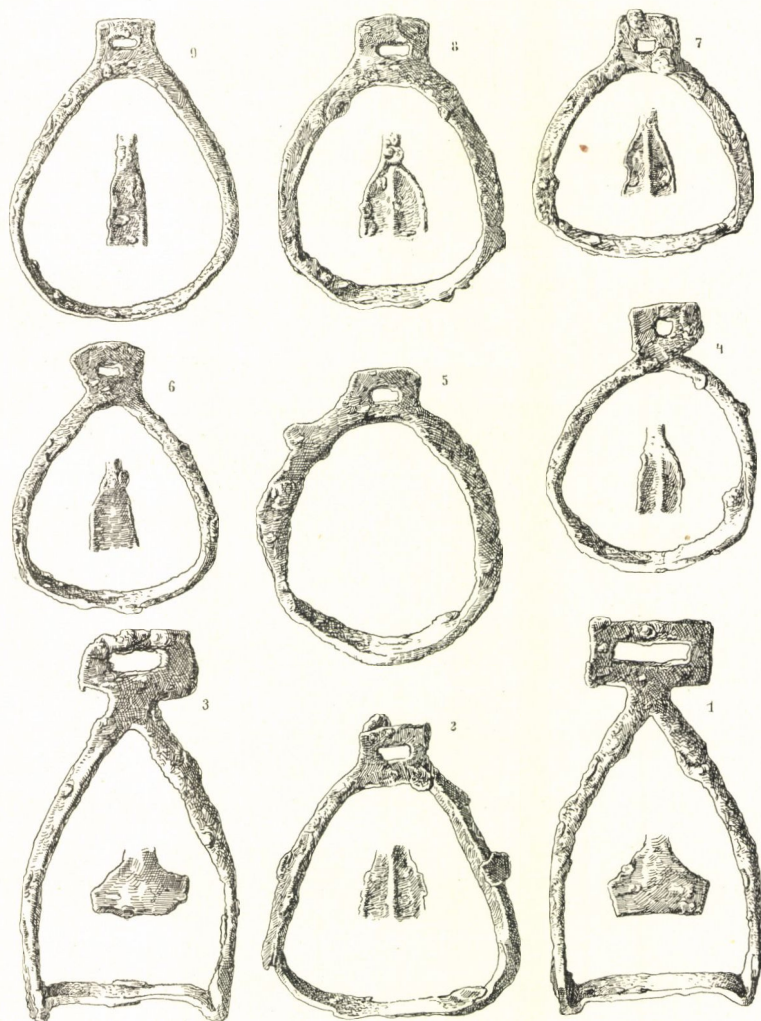
Miután betelepítendő szőlőterületét forgattatni volt szándéka: meg-

^{*} Ballagi Aladár: Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. «Arch. Ért.» 1884. évf. 211. old.

kértem, hogy vagy 40 cm-terrel mélyebben forgattasson, mert azt hittem, hogy egy méter mélységben leletet még találhatunk.

Egy hó multán Kozma úrtól hivatalos utamban tudósítást kaptam, a melyben újabb leleteket jelzett. Nagy sajnálatomra azonban a socialistákkal lévén elfoglalva, csak pár hét múlva mehettem el hozzá. Így

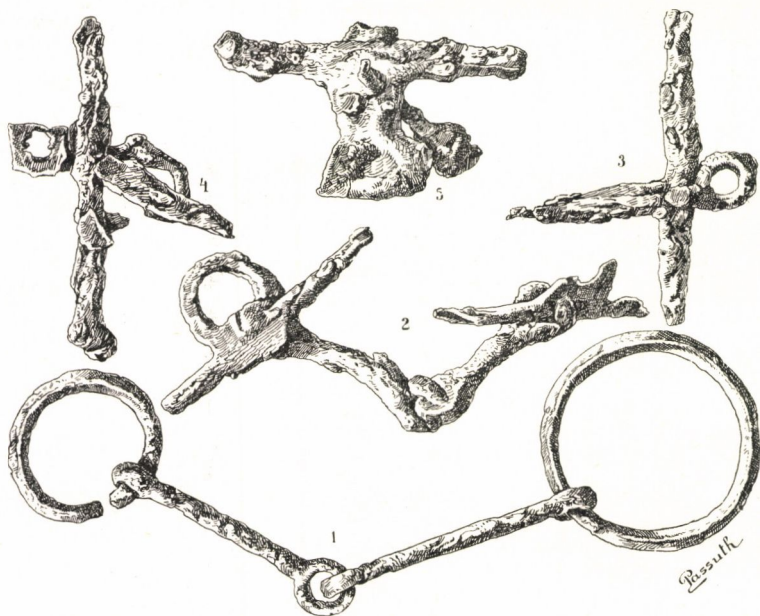
I. BODROG-VÉCSI LELETEK.

az ottani leletek kiásásánál jelen nem lévén, azt csak idősb és ifj. Kozma Menyhért urak elbeszélése nyomán írhatom le.

Ugyanazon homokdombnak, a hol a fentemlített első leletek felszínre kerültek, keleti lejtőjét a tulajdonos kérésemre egy méter mélyebben csakugyan megforgattatván, több lovas-sírra találtak. A sírokban levő vas- és bronztárgyakat összeszedve, Kozma úr szíves volt azokat

nekem átengedni. A kengyelvasakból következtetve, legalább nyolcz sírnak kellett lenni, mert mint az az 1-ső táblán 1—9. szám alatt bemutatott rajzon is látható, a kengyelek nem mind párosak s különböző alakzatot mutatnak.

Legérdekesebb az 1. és 3. számú, a mely úgy nagyságánál mint különös formájánál fogva azt igazolja, hogy lovása az előkelőbb harczosok közé tartozott. — A kengyel bősége 9 cm. belső magassága 14 cm., talpszélessége 5 cm., egész magassága 21 cm., a szíjüreg szélessége 1 cm. hossza 4 cm. — A többi kengyelek ugyanazonosak a pilini,

2. BODROG-VÉCSI LELETEK.

csornai, verebi, szegedi, kecskeméti, tarczali és a Szabolcs vármegyei sirokból előkerült kengyelekkel.

Csikózablát összesen két eltört karikás és négy eltört peczkest találtak. A 2-ik táblán 1—5. szám alatti zablák még a legépebbek, ezek is azonban a megszokottak. — A karikás zabla egyik karikájának átmérője 4.5, a másiké 2.5 cm. — Ez azonban csak onnan származhatott, a mit a rajz is mutat, hogy eltört s összebb szorítván, kisebb lett.

Fa nyeregkápa-részlet a 3-ik táblán 4., 8., 9., 10., 11. számok alatt. A 8. szám alatti nyereg kápájának része ezüst lemezzel volt borítva és a 4. táblán 32—40 számig feltüntetett apró aklós szögekkel kiverve. Ezen kis megmaradt darabból azt következtetem, hogy a nyeregnek öblös félkör alakja volt, olyan a minőket a keleti népek s különösen

máig is a kirgizek használnak. — A csattokból a 3., 4. számú elég ép, a többinek csak részei kerültek meg. — Nagyságukból és vastagságukból következtetve, — a 2. számú hossza 6·5, szélessége 4·5; a 3-as számú hossza 8, szélessége 6·5 cm., a peczek vastagsága 1 cm., hevederre és kengyelszjra használtattak.

Kardrészlet (3. tábla, 1. szám), többi része szétporlott, méreteiről ítélve ugyanazonos a 8. táblán *c*-vel jelölt ép karddal. — Egy élű ép vaskés (4. tábla 15. szám) és három késtördék (28., 29., 30.) — Az ép kés egész hossza 19 cm., pengéjének hossza 13 cm., átmérője 1 cm. — A markolaton félkör alakú ferdén fektetett kis védőlemez van, a melyen aranyozásnak nyomai láthatók. Valószínű, hogy a nyélnek képezte a foglalóját. A lemez egyik oldalán meg nem határozható köralakú bevésés látható. — A késrészletek ugyanilyen alakúak és méretűek. — Az egész leletben egyedül talált sarkantyú (12. szám) van lerajzolva, a szár hossza 10 cm., tüskébe végződik, melynek a szártól mért hossza 4 cm., s négy oldalú. — A szárok végei lyukasok, melynek átmérője $1\frac{1}{2}$ cm. — A 16., 17., 18. számok alatt kovakő, 13. szám egy kés élesítő csiszolt homokkő, 14. szám tűzverő acél, a mely a kovakő mellett találtatott. — A 21. és 23. szám alatti vasdarabok s egy kard védővasának részei.

Rosz ezüst lemezes karperecz, végei felé a pánt szélesbedik, (5-ik tábla 1., 2. szám) kerülete 19 cm., kezdő része 1 cm. széles, közép része $\frac{3}{4}$ cm. Rosz ezüsből készült sima karék (3. szám) ennek kerülete 21 cm. — A 4., 5., 6., 7. számok ezüstlemezek, melyek a 8. táblán levő *c* alatti kardon talált korhadványt fedték. — Ezüstlemezek (a 8., 9., és 10.) a szíjak végeinek befedésére szolgáltak, valószínűleg kantáron. — Ezüst csattok (12., 18., és 19. szám) ezekhez hasonlókat a meri sírjaiban Uvaroff gróf fedezett fel 1851—1854. évi ásatásai alkalmával. — Állítása szerint ezen sírokba K. u. a VI. századtól a XI.-ig temetkeztek.

Gyűrűk (13., 14., 15. számok). A 15. számuban egy — valószínűleg — zafír kő is volt, mind a három ezüst, csaknem ugyanazon alakzatú mint a verebi lelethez tartozó fejes gyűrű, a 16. és 17. szám alatti karikák, rosz ezüsből készültek, ugyancsak ilyen a 6. sz. rajzon *a*-val jelzett gyűrű is, csakhogy ennek feje díszes s kis dudorokkal körülvett korona alakú feje van, ebben is volt egy bizonytalan színű kő. — Ezen gyűrű csaknem hasonmása a pilini lelethez tartozó gyűrűnek. Az 5. és 7. táblán levő leletek rosz ezüsből készült ruha és kantárdiszek, minde-
niknek alján két-három a felerősítéshez szükséges aklós szög van. — A 30. és 31. számok kis csörgő alakú diszek, a melyek a 16. és 17. számú karikákon voltak felfűzve. — A 32—40. számok alatt kis aklás rosz ezüst szögek, a melyek a nyereg kiveretei voltak, mert a

3. BODROG-VÉCSI LELETEK.

4. BODROG-VÉCSI LELETEK.

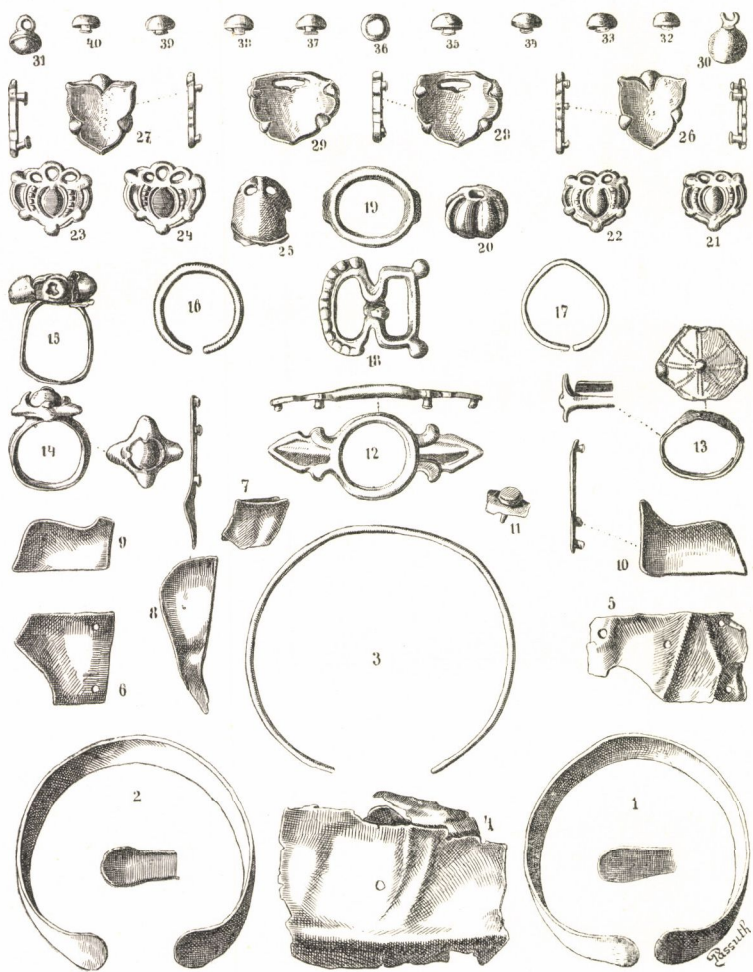

3. táblán látható 8., 9., 10. számú nyeregrészleteken ugyanazon szögecskék találtattak s részben láthatók is. — Ruhadíszek (5. és 7. táblán), a mit abból következtetnek, mert oly hazai leleteinkben, a melyek nem voltak lovas sírok, hasonlókat találtattak. — Ezen véleményemet igazolja az Oroszország középső részén, a tambovi kormányzóságban Liada és Tomnikoff közelében Jastreboff által feltárt sírokban talált csaknem ugyanazon mintázatú ruhadíszek, ezen sírok nem voltak lovas sírok s így lószerszám részek oda be nem rakattak.

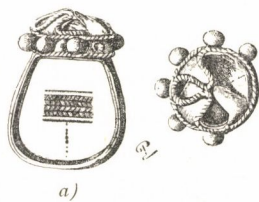
A 8. táblán *c* betűvel jelzett kard is ezen lelethez tartozik, egészen épen került elő, csak a kézvédő volt letörve, de annak részlete is megkerült. — Pengéjét fakorhadvány fedte s ezen itt-ott ezüst lemez (5. tábla 4., 5., 6. sz.) találtatott, a mely azt igazolja, hogy a kardnak ezüsttel borított tokja volt, s tulajdonosa bizonyosan a gazdagabb talán egyik vezért vallhatja tulajdonosának, már csak azért is, mert a 6-ik táblán *d*-vel jelzett gyűrű ugyanott, még pedig az új harmadik perczének csontján találtatott. — A kard csaknem ugyanolyan mint a Székesfehérvári demkóhegyi. Egy élű, egészen ép széles pengéjű, markolata görbülő, kézellenzője gombos, egész hossza 88 cm., pengéjének szélessége 5 és $\frac{1}{2}$ cm., kézellenzőjének hossza 11 cm. — A markolat alatt mélyítés látható, a melyen bizonyosan valami dísz volt, hegye tompa csúcsba végződik.

Egy ázsiai szamanida pénz, — dirhem, — ugyanolyan, a minő a bodrogvécsi első leletből előkerült s a mely az Archæologiai Értesítő 1898. évi február 15-iki számában dr. Szendrei János közleményében részletesen volt ismertetve.

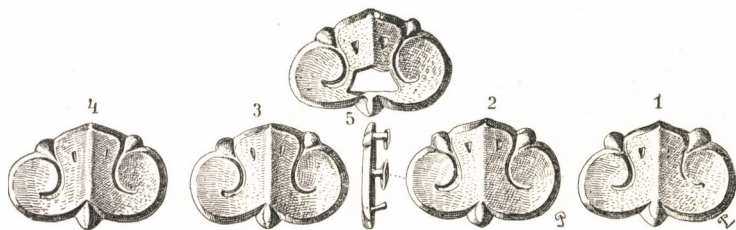
Ennek a vitéznek egész csontváza felszínre került s hozzávetőleges hossza 190 cm. volt, azonban a nép babonája miatt újból el lett ásatva, további méreteket nem tehettem, sem pedig korát megállapítanom nem lehetett. — Ezen csontváz mellett találtatott a lelet legérdekesebb darabja, mely a 8., 9. táblán van feltüntetve. — Ehhez hasonló alakú lemezeket tudomásom szerint Szolyván, Galgócson, Tarczalón és Bezdédén találtak. Lehoczky Tivadar a szolyvai lemezt, abból indulva ki, hogy az a vitéz koponyáján találtatott, s hátsó részén nemez-foszlányok voltak s végre, hogy díszítése a lemez egyenes részének lefelé való alkalmazását igazolja: süvegdísznek állítja. Többen úgy vélekednek, hogy puzdra alját díszítette. Rómer lovassági tarsoly-lemeznek mondtotta. Dr. Joise a különböző vélemények elmondása után nem tudta meghatározni. Az itt bemutatott lemez ornamentikája legjobban hasonlít a bezdédi és galgóczyhoz, csak hogy mind a kettőnél díszesebb. Anyaga ezüst s valószínűleg egészen aranyozott lehetett, mert a virágdíszek mélyedésein még most is gazdag aranyozás látható. Egyenes részén egy hét pontos, gömbölyű részén egy hat pontos rózsa van, virágdísz

5.

6.

7. BODROG-VÉCSI LELETEK.

gazdag, területén apró fejes szegek, a melyek az alsó lemezzel a felsőt összetartják. Az alsó lemez vékonyabb és rosszabb ezüstből van készítve, a felső részén látható szögecskék le vannak aklázva. A két lemez között csekély hézag látható s közte még a bőrfoszlány-maradékok most is feltalálhatók. Ezen lemez alatt találtatott a 3. táblán 5. szám alatt látható aczél és egy darab tűzkő. Az aczélnak rozsdá mintázata a lemez alsó részén most is látható. Mindezekből azt következtetem, hogy ezen lemez a tarsolynak külső részét fedte s a tarsoly bőránya a két lemez által volt összeerősítve, úgy hogy ez által egy zacskó képződött, a melynek külső részét a lemez képezte s tűzszer szám tartására használták.

Ha akár a szolyvai, akár a galgóczi vagy bezdédi és tarczali lemezeket megismerjük s helyesen fordítva vagyis az egyenes részt fölfelé állítva nézzük, úgy díszítésükből mint alakzatukból kétségtelennek bizonyul, hogy azok is tűzszer számtartók voltak. Süveg dísznek nemcsak azért, mert mint ilyen igen izléstelen lett volna, hanem azért sem fogadhatom el, mert akkor felesleges volt volna a kettős lemez. Süveg dísznek elegendő egy lemez is. Puzdrának kicsi lett volna, mert ezen lemez is, mely a négy közt legnagyobb hossza $14\frac{1}{2}$ cm., legnagyobb szélessége 12 cm., legkisebb $9\frac{1}{2}$ cm. Hogy az itt bemutatott lemez egyenes végével fölfelé használtatott, igazolja még az is, hogy az egyenes végén a rózsa nagyobb, mint a gömbölyű végén. De igazolja még az is, hogy a nagyobb rózsa egy bőrdarabot szorít le, a melynek foszlányai még most is láthatók, s a mely nyilván a tarsoly felfüggesztésére szolgált. A bezdédin a középén elhelyezett akasztószallag látható is, míg ezen csak foszlányait védte meg a két lemez. Ha ezeket a lemezeket egyenes végükkel állítjuk, egészen olyanok, mint a régi huszár-tarsolyok, a melyekben a vitézek tűzszer számaikat és nyilhegyeiket tartották. A nagyobb kiterjedésű pusztákon és a hegyek közt legeltető magyar pásztornép még ma is aczelt, kovát, taplót használ s ezt kis bőrzacskóban hordja. Az általam felbontott lovas-sírok mindegyikében a jobb kéz mellett aczelt és kovát találtam. Ezt kétségtelenül valamely tartóba rakták, a lemezek tehát az előbbkelőknél ilyen tartónak részei lehettek. A dr. Szendrei János által ismertetett s itt leírt két leletből ítélve, a bodrog-vécsi temető egyike a leggazdagabb eddig feltárt Árpád-kori temetőink közül való. A kengyelek alakzatából ítélve, számításom szerint 20—25 lovas-sírból állott. Felette sajnálatos, hogy ezen sírmező létezése érintetlenül nem jutott tudomásunkra, lehet, hogy a Béla király névtelen jegyzője által jelzett s azon helyen állítólag eltemetett honfoglaló vezér sirjára, a kinek elvesztése miatt szomorú tört ülte s a mai Szomotor község, mely e sírmező közelében fekszik, elnevezését nyerte, rátalálhattunk volna.

Mert az ezüsstel kivert nyereg, a gyűrű, ezüst csattok és aranyozott ezüst tarsolyból következtetve vélelmezhető, hogy egy előkelő vitéz földi maradványa itt, a bodrog-vécsi sírokban lett elhelyezve.

II. Karosi (Eperjesszögi) lelet. S.-A.-Ujhelytől délkeletre 12 kilométerre, a Bodrog folyón túl 7 kilométerre fekszik Karos községe.

Ennek határában van a báró Sennyey Miklós tulajdonát képező

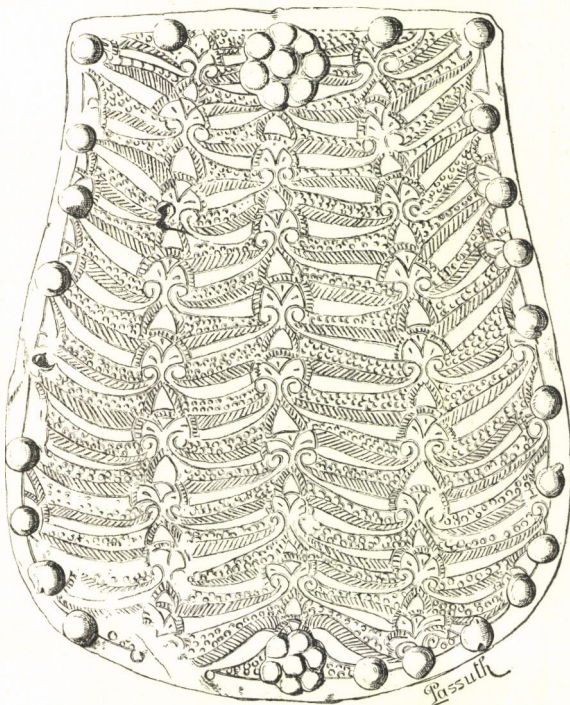

TARSOLYALEMEZ BODROG-VÉCSRŐL.

Eperjesszög tanya. — A belső tanya szénarakodójára, mely alig 4 méter magas homokdomb, a múlt év őszén a burgondia répát rakták le s hogy meg ne fagyjon pár cmterre a homokot felhányták. — Ezen munka közben akadtak azokra a leletekre, a melyeket a szomszéd Bereczki községben — a régészetért lelkesedő — Berecz Károly tanító a munkásoktól, a korcsmárosiól és gyerekektől összeszedve, nekem átadott s a melyeket a következőkben ismertetek.

Nyolcz ép, egy törött kengyelvas (1. tábla 1—6. szám), a melyek közül csak a 2., 3. pár, míg az 1., 4., 5. és 6. számú különböző, azonban az 1. és 6-nak is van párja. — A kengyelek, kivéve a 4. számút, a szokott alakzatnak megfelelők. — Az 1. szám csaknem gömbölyű és feltűnően kicsi. — Általában 16 cm. magasak és lábbőségük $11\frac{1}{2}$ cm., az 1. számú magassága 13 cm., lábbősége 9 cm., a 4-es számú hasonló a Kis-Dobrán talált különös formájú kengyelhez, magassága 18 cm., lábbősége $10\frac{1}{2}$ cm. — A szíj befogadására szolgáló rés $1\frac{1}{2}$ cm. méretű. — Az első számú talpvasa homorú, a többié egyenes. — Az első

TARSOLYALEMEZ BODROG-VÉCSRŐL.

számú bizonyosan női kengyelvas volt, mert egy kis lábú férfinak lábfeje csak igen nehezen megy be az üregbe. A kengyelek különféleségéből következtetve legalább hat lovas sír lett itt feldúlva.

Három zabola, egy ép karikás, egy ép és egy tört polczos. A (2. tábla 2. szám) karikás zabla szájvasa 24 cm., a karika átmérője 5 cm. Az eltört polczos zabla ugyanilyen méretű pálczája 12 cm. Az ép (2. tábla 2. szám) polczos zabla hossza 29 cm., polczainak hossza 13 cm. Ugyanilyen alakú, csakhogy egészen vasból van, mint a Kis-Dobrán talált rozsz ezüst polczos zabla. Hasonlít a Csornán találthoz, csakhogy ennek polczója díszített, ennek pedig sima végei gombosak. Ruha és szíj

8. KARDOK A BODROG-VÉCSI ÉS KAROSI SÍROKBÓL.

diszek rossz ezüsből (3. tábla 1—8.) A 2. és 3. egy pár csatt s valószínű, hogy a ruházat elejére volt alkalmazva s szíjjal összefűzve, hasonló szolgálatot tehetett a 4. számú csatt is, míg az 1., 5., 6., 7. és 8. bizonyosan szíj díszítésére használtattak. Ugyanily mintázatú és alakú szíjdiszeket láthatunk a liadiai (Oroszország) sírleletek közt, s hazai leleteinkben a nagyteremiai, bácskereszturi, pilini leletek közt. Karperecz (4. tábla 1. szám) ezüsből, hossza 25 cm., szélessége $1\frac{1}{2}$ cm. Egy a találók által három részre tört ezüst karperecz, melynek hossza 25 cm., szélessége 1. cm. Egy ezüst karperecz részlet, melynek szélessége 0.7 cm. Egy nyakkarika ezüst, kettő drótból sodorva, hosszúsága 36 cm. Két ezüst karika (4. tábla 12., 13. sz.), a melyen két félgömbalakú (4. tábla 8., 9., 10. sz.) s egymáshoz illő függő csüngött, valószínűleg fűldísz volt. Az egyik karikának vége, hogy a csüngő le ne csúszszon, össze van sodorva.

Két kisebb (4. tábla 6., 7. sz.) és egy közép (3. tábla 2., 3. sz.) és egy nagyobb szíj végboríték. A kisebb hossza 3 cm., szélessége $1\frac{1}{2}$ cm., a középsőnek hossza $4\frac{1}{2}$ cm., szélessége 2 cm.; a legnagyobbak hossza $5\frac{1}{2}$ cm., szélessége $2\frac{1}{4}$ cm. A két előbbeni hossza forrasztott szöggel volt az anyagra ráerősítve, míg az utolsó kettős lemezből állván, az anyag közbe helyeztetett; a mit az is igazol, hogy a két lemez közt most is egy csekély bőrmaradék van. Mindhárom rossz ezüsből van s díszítései a pilini, csarnói leletekben találtakhoz hasonló.

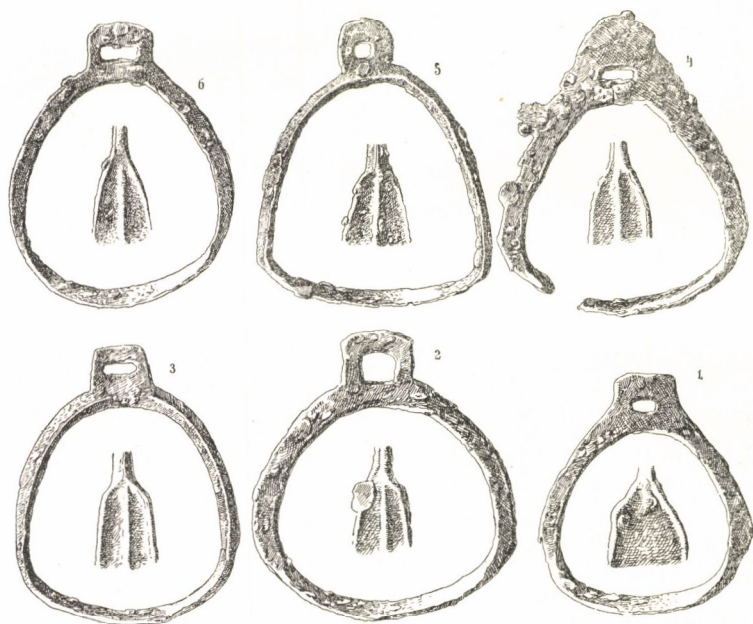
Szíj és ruhadísz (4. tábla 4., 5. sz.), a melyekből sikerült öt különböző alakút és nagyságút megszerezni, mind annyi rossz ezüsből készült s olyan virágdíszítésű, minőket a legtöbb hazai leletekből ismerünk.

Legérdekesebb az egész leletben azon egészen ép kard, a melynek rajzát a b.-vécsi lelet 8. tábláján *d* alatt mutattam be. Alakjára csaknem olyan mint a régi díszkardok voltak, csak kevésbé hajlott, hossza 65 cm., szélessége $3\frac{1}{2}$ cm., kézvédője 9 cm., s mindkét végén gömbös, a markolatvasa a kardpenge görbületével ellentétes irányba hajlított.

A mint a helyszínét, a mely a nyáron takarmánynyal volt bearakva, s így ásatást ott nem eszközölhettem, megtekintettem, azon meggyőződésre jutottam, hogy az egész még nem lett feldulva, s remélem, hogy a tavasszal ott eredményesen fogok ásatni.

III. Nagykövesdi (Szőlőshomok) lelet. Karostól éjszakkeletnek 8, B.-Vécstől délnek 9 és Kis-Dobrától nyugatnak 25 klméterre fekszik Nagy-Kövesd. A Miczbán-család tulajdonát képezett kövesdi vár romjai alatt van a szőlőshomok. Mult év őszén a tulajdonos herczeg Windischgrätz Lajos szőlőültetés végett talaját rigoliroztatván, a munkások beszéde szerint számtalan rozsdás vasat találtak. A tudatlan népnek, de meg a gazdasági tisztnek sem lévén érzéke, úgy, a mint napfényre jutottak, összetörve vissza is hányták. A rigolirozás után jött ezen hír

tudomásomra. Azonnal kiküldöttem megbízottamat a munkásokhoz, azonban fájdalmamra, az itt látható rajzon feltüntetett 4 ép és egy tört kengyelvason, meg két saruvason kívül mást nem sikerült — daczára a pénzbeli ígéreteknek, megkerítenem. Az emberek elbeszélése szerint

I. KAROSI SÍRLELET.

2. KAROSI SÍRLELETEK.

az egész terület telve volt ember- és lócsontokkal, kard, zabla és apró pityke-töredékekkel. A rajzon látható kengyelek úgy forma mint nagyságra ugyanolyanok, mint a két előbbi leletben ismertettek. A saruvasak hossza 20 cm., középső részének szélessége $3\frac{1}{2}$ cm., végei ellen-

kező irányban lapítottak. Belső középső részén éles kiálló lemez van. Valószínűleg úgy használtatott, hogy a két vége a saru sarka alá, a középső része a saru sarkának feléje helyeztetett s nem másra, mint sarkantyúul használtatott. Hazai leleteinkben ilyen alakú tárgyat nem ismerek.

IV. Kisdobrai (Liga-homok) lelet. A múlt év november hava közepén arról értesültem, hogy a Bodroghközön a közlekedési útra homokot hordó fuvarosok vaskardot és kengyeleket találtak. Azonnal befogattam s a fuvarosokat mentem keresni, hogy tőlök kitudjam, melyik homokdombról hordották a homokot, a melyből a leletek előkerültek.

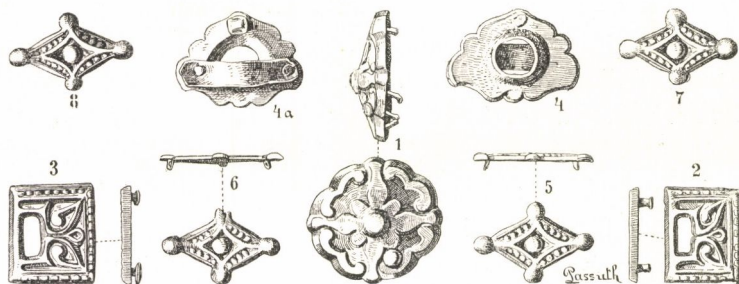
Az embereket feltalálva s kikérdezve, megtudtam, hogy a báró Sennyey Béla Liga homoka az, a melyből még szeptember hóban hordták a homokot s hogy ott voltak a vasak, a melyeket értékteleneknek tartván, elszórtak. Csupán egy csonka kardot és két kengyelt tudtam megkeríteni. Kimenve a helyszínére, megállapítottam, hogy a homokdombnak csak egy részét dulták fel, s hogy ott még kell érintetlen síroknak lenni. De szomorúságomra azt is láttam, hogy időközben az egész domb buzával lett bevetve, a mely már szépen díszlett s így le kellett mondanom arról, hogy a jövő évi aratásig a tulajdonos bárótól az ásatásra engedélyt kérjek. Örömöm annál nagyobb volt, midőn Sennyey Béla báró pár nap múlva értesülvén ásatás iránti szándékomról, levelet írt hozzám, a melyben felajánlja nemcsak azt, hogy az egész buzavetését felásattassam, hanem azt is, hogy a szükséges munkásokat rendelkezésemre bocsátja. Nem mulaszthatom el, hogy úgy neki, mint nejének, Nádasdy Julia grófnőnek azon páratlan szíveségükért és lelkes támogatásukért, melyben részesítettek s a melylyel lehetővé tették, hogy a magyar régészetnek szolgáljak, meleg köszönetet itt is ne mondjak.

A vett szíves ajánlat után azonnal a helyszínére utaztam, hogy az ásatást a zordabb idő beálltával megkezdve befejezhessem. A Liga homok a kisdobrai határban, a községtől mintegy 500 méterre, Bélytől másfél kilométerre, a Csap-Király-Helmecz—S.-A.-Ujhelyi útvonaltól 3,5 kilométerre, a Tiszától légvonalban 7 kilométerre fekszik. Hozzávetőleges számítás szerint 20 méter magas, alakzata: kör, talaja: sárga homok, egy méter mélységben azonban már erős kötésű agyagos homok. Kiterjedése 50 hold körül van.

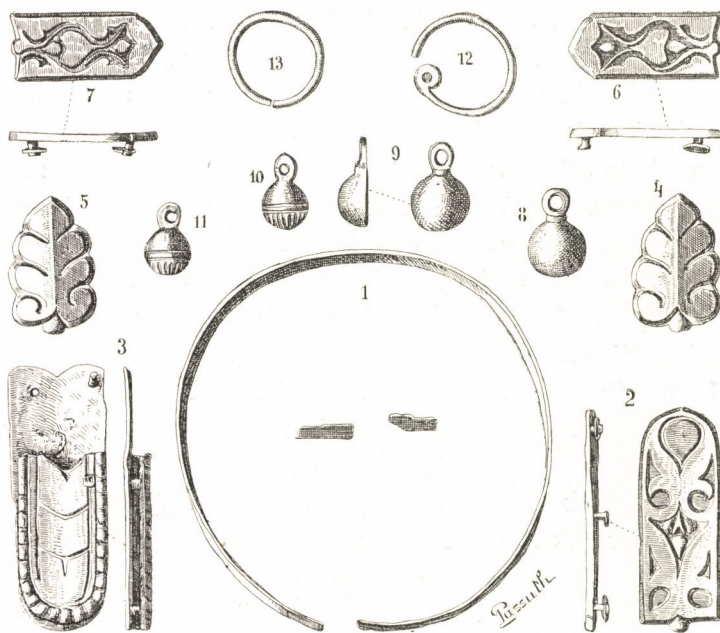
Az ásatást a domb nyugoti lejtőjén éjszakeről déli irányban huzott sáncz kihányásával kezdettem meg.

Már az első napon 60 cm. mélységben egy csontvázra akadtam, a mely arczczal keletnek, háton volt fektetve. Ettől ugyanazon vonalban délnek 6 méterre, a második; 2 méterre a harmadik és tovább

3 méterre a negyedik sírt találtam meg. Sem északi, sem déli irányban több sírt, daczára, hogy a futó árkot másfél méterre leásattam, nem találtunk. Átmentem tehát azon hely irányába, a hol a fuvarosok a homokhordás közben a kengyelt (2. tábla, 1. szám) találták. Itt is egy hossz-sánczot északról déli irányban kezdettem ásatni másfél mé-

3. KAROSI SÍRLELETEK.

4. KAROSI SÍRLELETEK.

ter mélységben, az első gyalog-sírtól keletnek 8 méter távolságban egy lovas sírt találtam, ettől délnek 3 méterre ismét egy sírra akadunk, a melyben azonban csak egy koponya volt; tovább 6 méterre ugyanazon vonalban a második lovas-sír került elő; de ez már 2 méter mélyen feküdt.

További ásatás (3 méterre ásva) eredményre itt nem vezetvén, a már megásott két sáncz között éjszokról délre egy új sánczot huzattam. Ebben 2 méter mélyen a második gyalogsír átellenében s attól mintegy 4 méterre: a harmadik lovas sírt találtam meg. Több sírt, daczára, hogy az egész dombtetőt hossz- és kereszt-árkokkal felásattam s 3 méter mélyen lehatoltunk, nem találtam. Négy ló nélkül és három lóval eltemetett egyén sírja lett összesen feltárva. Miután a mint a sírnek nyomait az ásók vagy én — a ki folyton mellettök állottam — észre vettük, minden egyes sírt sajátkezüleg bontottam fel és gondosan átvizsgálva, minden aprólékos részletet megfigyelve, tisztítottam meg; a tapasztaltakból a következőkben számolok be:

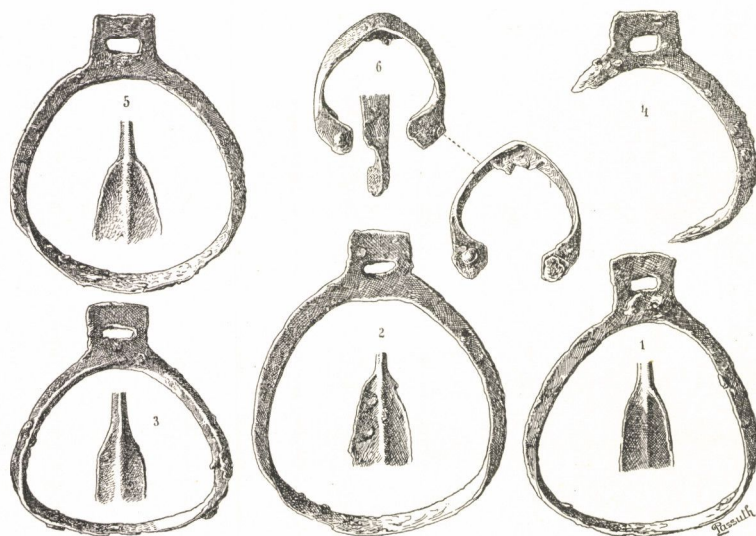
Az első számú sírban az emberi csontváz koponyája ép, külerőszak nyomai nélkül, fogai mind megvoltak, kora a koponyavarratokból következtetve, 40 éven felül lehetett; de ezt sokkal nem haladhatta túl, mert fogai épek s kevés kopást mutattak. Testmagassága 168 cm., fejbősége 52 cm. A kar és lábak szárcsontjai eléggé épek, a csigolyák, bordák, kéz és lábujjperczek érintésre szétmállottak. A koponya fül-üregéhez tapadva két rossz ezüst (I. tábla 15., 16. szám) karika, a mely nyilván füldísz volt. A jobb kéz alatt 5 drb vas-nyílhegy (I. tábla, 6., 7. szám). A második sírban emberi csontváz, hossza 158 cm., mindkét karján a kézfej csuklója felett rossz ezüst karperecz (I. tábla, 11 szám). A karpereczek kerülete 17 cm., szélessége 0'3 cm., alakzata: egyenlő szélességű és vastagságú lemez. Koponyájának fejbőségét nem mérhettem meg, mert széttörve került felszínre. A kéz- és lábszárok az első számú sírban találnál gyöngébbek, a fogak részben porladoztak. A koponya mellett mindkét oldalán (I. tábla 13., 14. szám) rossz ezüstkarikát találtam.

A harmadik sírban emberi csontváz, test magassága 165 cm. fejbősége 53 cm., a koponyavarratok és korhadtt fogakból ítélve idősebb ember lehetett. A koponya jobb oldalán (I. tábla 17. szám) rossz ezüst karika, a jobb kéz alatt aczél, kovakő és négy nyílhegy. Kéz és lábszárcsontok erősek s épek, egyéb csontrészek elmállottak.

A negyedik sírban emberi csontváz. Test magassága 170 cm., fejbősége 50 cm. A kéz és lábszárcsontokon a korhadásnak nyomai alig észlelhetők s erős testalkatra vallanak. A csontozat többi részei elporladtak. A koponya mindkét oldalán rossz ezüst karikák, a medenczecsonton három vasnyílhegy. Az első számú lovas sírban levő emberi csontváz hossza 173 cm., fejbőség 54 cm., a kar és lábszárok vastagok s eléggé épek, a fogakból az alsó állkapczában 13., a felsőben 16 meg volt s mind épek. A csontváztól keletnek vagyis baloldalán a balláb alszáraitól 15 cm. távolságra volt a ló csontváza, a fej a lovas felé fordított tekintettel, alsó állkapczáján nyugodott, a két első lábszár

behajtva a két hátulsó kinyujtva, s csigolyák és bordák a száruk alatt feküdtek, a miből azt következtetem s a gondos feltárásnál azt a benyomást is nyertem, hogy a ló hátára volt fektetve s a fej a nyak megcsavarásával volt azon helyzetbe hozva, hogy lovasára nézzen. A csontváz balkarja mellett azzal párhuzamosan a b.-vécsi lelet rajzai közt levő 8. táblán 6-vel jelzett kard volt úgy elhelyezve, hogy a markolat kézvédője a vállal vízszintesen s a balkarszáraaktól 10 cm-terre feküdt. A kard pengéjét fakorhadvány fedte, tehát hüvelyben volt, hossza 85 cm., pengéjének, mely hegye felé gyengén görbülő, szélessége 4 cm., kézvédője gömbbe végződik s hossza 9 cm., a markolat vasa, vagy a kézvédő középső része szétnyitott s abba tolatott be a

NAGYKÖVESDI SÍRLELETEK.

markolat vasa, ugyanolyan alakzatú mint a nemes-ócsai kard kézvédője, hegye tompa. A kézvédő vas alatt kivájás látható, a mit a rajz híven tüntet fel. A kard és lófej között oly helyzetbe, mintha a földbe bele sujtották volna, a balkéz mellett fokos, (1. tábla 1. sz.). Az egyik vége balta alakú, a másik vége hegyes gömbbe végződik s így védelmi eszközül kellett használatnia. Egész hossza 14 cm., baltájának hossza 6 cm., gombos része 6, a nyél befogadására szolgáló üreg átméroeje 2 cm. A balta éles része $3\frac{1}{2}$ cm., a vasának legnagyobb vastagsága $1\frac{1}{2}$ cm. Ily alakú csákányt hazai leleteink közt nem ismerek, mert a kárászi, székesfehérvári, gombási leletből valóknak balta formájuk van s foka mindeniknek lapos. Leginkább hasonlít a bodrog-vécsihez, csak hogy míg amannak foka is éllel bír, addig ennek hegyes gömbbe végződik. Ez tehát a valódi magyar fokos, a mely nem házi eszköz volt, hanem a vitéz

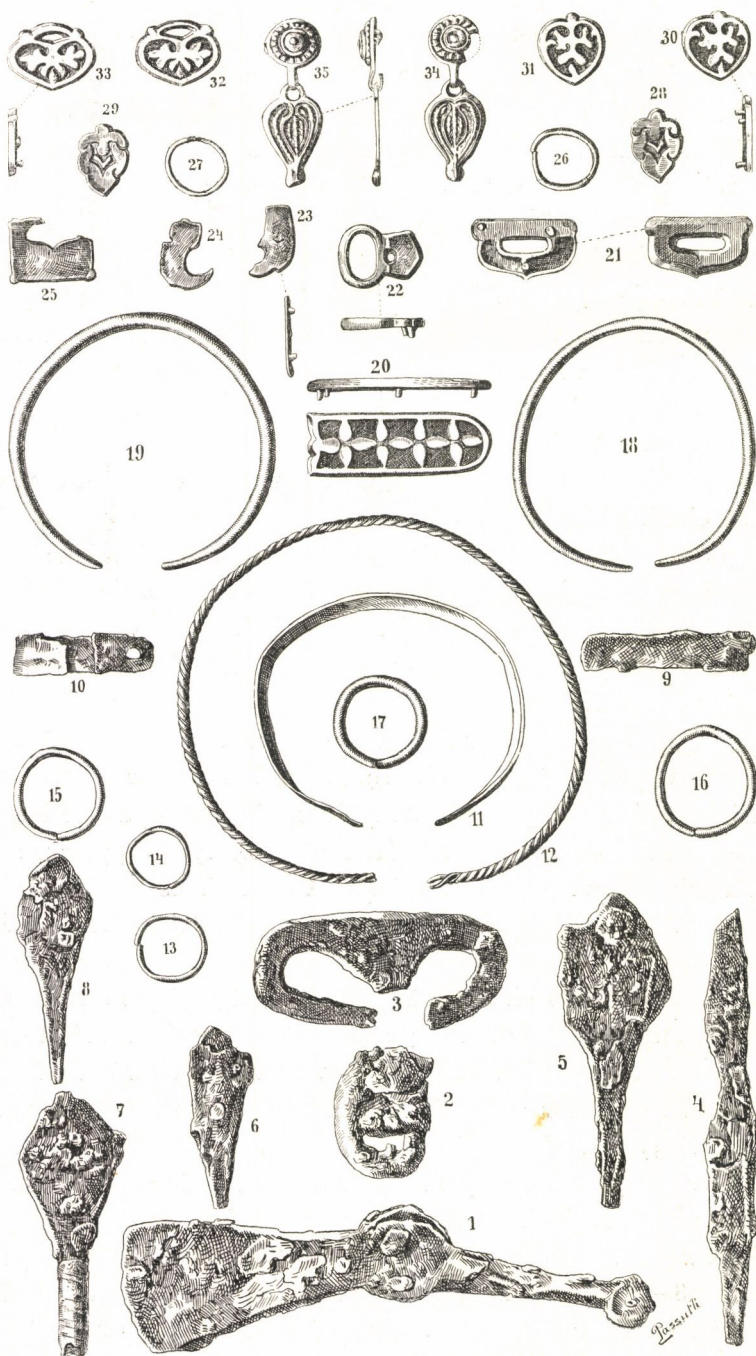

fegyverzetének kiegészítő részét képezte. A két kengyel (2. táb. 4., 6. sz.) az eddig ismertektől egészen elütő s csakis a b.-vécsihez hasonlít, egész magassága 17 cm., üregének magassága 12 cm., szélessége 11 cm., a szíj befogadására szánt üreg aránytalanul kicsi, mert szélessége $1\frac{1}{2}$, magassága 1 cm., talpvasának szélessége 4 cm., a vas erőssége általában $\frac{3}{4}$ cm. A talpvas alsó rész egy a száruk felé futó dudorodással két részre tagolt. Mindkét kengyel a ló fejétől 15 cméterre keletnek úgy feküdt egymás mellett, hogy az egyik kengyel lábán állt, a másik pedig hegyével volt lefordítva. A ló feje felett 10 cm., távolságra nyugotnak feküdt a pálczás csikó zabola (3. tábta 1. sz.). A pálcza csuklós, úgy, hogy a szájvas nemcsak a közepén, hanem a pálczák mellett is hajlott. A szájvas és pálczák érintkezésénél még egy-egy karika is volt beillesztve, nyilván a kantár fejrészének felerősítésére, míg a pálczára forrasztott karika a kantárszáruk felkapcsolására szolgált. A zabla szélessége a két oldalkarikával 20 cm., a pálczák hossza 12 cm., az oldalkarikák átmérője 3 cm., a pálcza karikájának átmérője 2 cm., úgy a szájvas, mint a pálczák vastagsága 1 cm. Hasonló alakú zablát csak a csornai leletből ismerem, mert az őrsi pusztán előkerült pálczás zabola karika helyett szegletes vas szolgál a fejrész felcsatolására.

A kengyelek és zabla elhelyezése azt igazolja, hogy úgy a kantár mint a kengyelszíj nem volt a lovon, hanem külön-külön lett a sírba bedobva.

A második számú sírban a vitéz csontváza elég ép volt; nagysága 174 cm., fejbősége 54 cm. Koponyája ép, fogai kevés kopást mutatnak, mind megvoltak s szépek, koponyavarratai összenőttek. A jobb kéz alatt kissé görbült kés-formájú vasdarab (1. tábla 4. sz.) hossza 41 cm., szélessége $3\frac{1}{2}$ cm. Valószínűleg nagy tör volt. Hasonló a csornai, szegedi, de legfőképpen a pilini vaskésekhez. A lovas jobb oldalán feküdt a ló. Feje gazdájához fordítva az állkapczán nyugodott, törzsének hátulsó része a vitéz lábai alá hajlott, míg első része a befelé tört első lábakkal a vitéz felső lábszáraitól 25 cm-terre voltak hanyat fekvő állapotban, a mit a gerincz, csigolyák és bordacsontok fekvése igazolt.

A vitéz medencze csontja és a balkéz közt feküdt a pálczás zabla. Ennek szájrésze vas, míg a peczek és karika rozsz ezüstből van (3. tábla 3., 4. szám). A szájrész hossza 14 cm., a pálcza hossza 11 cm. A pálcza közepén félkör alakú karika és ahhoz pedig egy négyszögű csatt van hozzá forrasztva a zabla háromszorosan török. Hasonló P.-őrös pusztai, a csornai lelethez tartozó zablákhöz. A kengyelvasakat egymás mellett a vitéz fejének (2. tábla 2., 3. szám) baloldalán s attól 15 cm-terre nyugotnak fekvő helyzetben találtam, a szokásos formájú kengyelek közé tartozik, de feltűnően kisebb. Magassága $13\frac{1}{2}$ cm., lábbősége

I. KIS-DOBRAI SÍRLELETEK.

10 cm., a talpvasának szélessége $3\frac{1}{2}$ cm. A szíj befogadására szánt üreg szélessége $1\frac{1}{2}$ cm., magassága 1 cm.

A csontváz csigolyái felett tehát eltemetéskor a mellen az áll alatt kezdődőleg és a felső lábszár közepéig egymástól egyenlő távolságra a b.-vécsivel azonos 9 drb *Semanida* durhemet találtam. Ezek elhelyezéséből azt következtetem, hogy azok a köntösön gombok helyett voltak felerősítve. Az egyik durhemen a ruhafoszálányai is rajta voltak s azt igazolják, hogy a köntösnek anyaga szövött volt; a szálak még most is jól kivetők. Az érem négy helyen át van lyukasztva, átmérője $2\frac{1}{2}$ cm. Ismail Ahmed Emir által 892—907 közt Balchban veretett s világkereskedelmi eszköz volt s hozzánk Ázsiából Oroszországon át került. Az érem, Kornbasch tanár közlése szerint, *szamonda* dirhemes előlapjának felirata magyarra fordítva így szól: Nincs isten az egyedüli Allahn kívül, nincs társa. A körirat: Isten nevében veretett ez a dirhem Balchban a 293. évben. A külső körben: Istené a parancs előbb és utóbb és a maga idején a hívők örvideni fognak isten segítsége miatt (Süre XXX. 3 és 4 vers.). A hátlapon: Istenért! Muhamet isten követje el = Muktafi billáh Ismáil b. Achmed Balch. A körirat: Muchamed isten követje, a ki küldte a jó vezetéssel és igaz vallással a bálvány imádók ellenkezése daczára (Süre IX. 23. vers). 293 = K. u. 906 év.

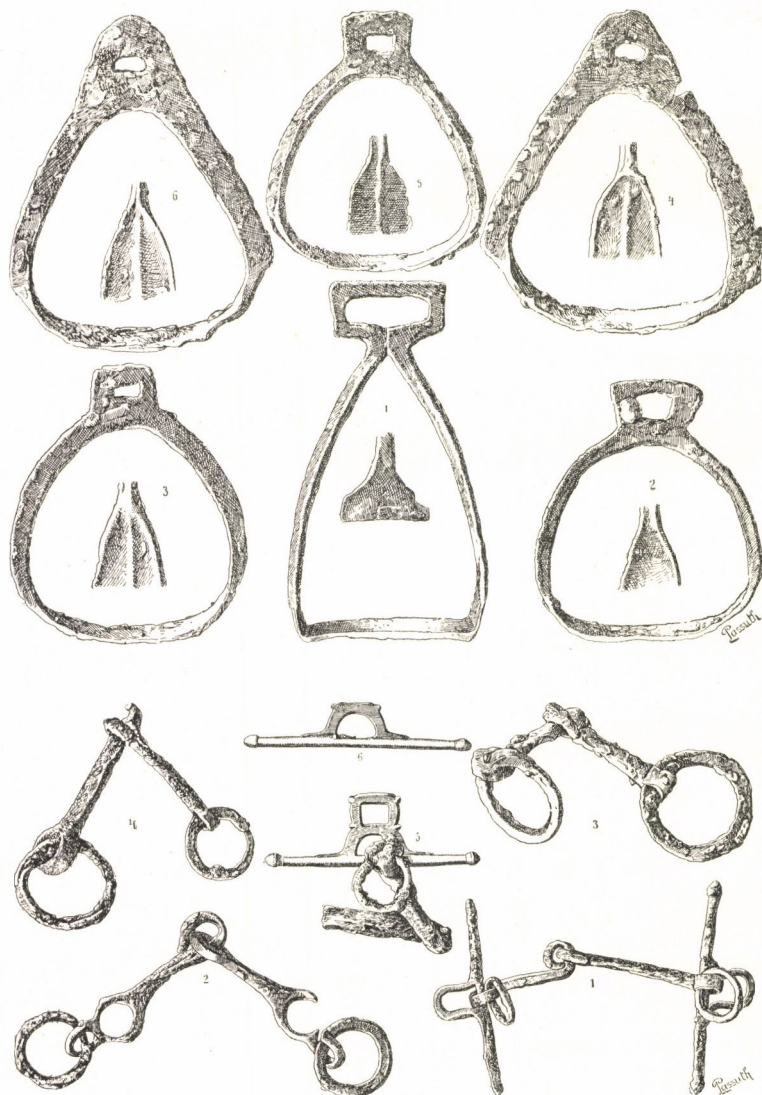
Úgy a jobb mint a balkaron 3 miliméter vastag gömbölyű alakú rozsz ezüst karperecz (1. tábla 18., 19. szám) kerülete 21 cm., minden ékítés nélkül, végei hegyesre vékonyultak. A koponya mellett találtatott két karikán függő fűldisz is (1. tábla 26., 27. és 34., 35. sz.) úgy a karikák mint a csüngők rozsz ezüsből valók. A csüngők ékítményesek s hasonlóak a székesfehérvári és nagyváradi leletekben előforduló függőkhöz.

A harmadik lovas sírban talált csontváz a legépebb volt. Hossza 192 cm., koponyájának kerülete 54 cm., hosszmetzetének mérete 40 cm., a kis agy dudora erősen kinőtt. Mind a 32 foga meg volt. Ezt a koponyát az embertani muzeum részére megtartottam. A felső lábszárak hossza 15, az alsóké 37 cm. A szájüregben a mely homokkal volt tele, az alsó állkapczán nyugodva egy rozsz ezüst karika és egy bronz lemez törmeléket találtam. Jobb keze alatt s a medenczecsontról mellett hét vas nyílhegy, aczél és kovakő volt. A váz körül ruhadíszeket (1. tábla 20—25. és 28—33. számok) rozsz ezüsből s többnyire virág díszítésűeket találtam. Ezen ruhadíszek hasonlóak nemcsak a hazai leletekben találtakhoz s különösen a bezdédihez, hanem mintára és alakra a liadiai és meriek (Oroszország) sírokban találthoz.

A ló a vitéz baloldalán hanyat fekvő állapotban volt elhelyezve, a két első láb betörve s a két hátulsó láb a hasra húzva oly helye-

tet mutatott, mintha mind a négy lába össze lett volna kötözve, ugyan így feküdtek a bezdédi lovas sírban is, a mi rám is azt a benyomást tette mint dr. Józsa, hogy a ló lábai össze voltak kötözve. A fej vissza volt fordítva úgy, mintha a gazdájára akarna nézni. A vitéz bal

2. ÉS 3. KIS-DOBRAI SÍRLELETEK.

keze és csipő csontja mellett feküdt a két kengyelvas, ugyanolyan formájú mint a két lovas sírban talált, csakhogy nagyobb és bővebb. A ló koponyájától északra 12 cm-terre feküdt a karikás, vasból készült csikó zabola. Szájvása 14 cm., karikájának átmérője 6 cm. A hazai leletek majd mindenikében előfordult közönséges alakzatú. Azt hiszem,

hogy nem csalódom ha azt állítom, hogy a ló nélkül eltemetett csontvázak nők voltak s hogy a nőket egy sorba, a lovasokat más sorokba temették, még pedig akként, hogy a temető közép részét a lóval elhantolt férfiak, a kevésbé előkelő helyen a nőket helyezték el. Az előbb feldúlt lovassírok is azon vonalba estek, a melyben a három lovas sírt találtam.

Ugyanezen dombon találtak a homokhordó fuvarosok két fél kengyelt, az egyik ugyanolyan mint a minőt a 3-ik sírban találtam, a másik azonban a ritkán előforduló alakúak közé tartozik (2. tábla 1. sz.) Magassága 18 cm., vékony szárai egyenletesen haladnak a talpvasig, itt kiszélesednek. A talpvas egészen lapos két oldalán homorú, a talp hossza 9 cm., szélessége a széleken 5, a középén 4 cm. A szíj befogadására használt rés hossza $4\frac{1}{2}$ cm., magassága 2 cm. Tudtommal ehhez hasonló alakú kengyelvas csak a b.-vécsi leletben fordult elő. Ugyancsak a fuvarosok találták a két karikás csikós zablát (3. tábla 2., 4. sz.) mind a kettő vasból való a 2. szám a szokott alakú csikó zabla, de a 4. már érdekes, mert azt hiszem, hogy az átmenetet képez azon zablákra, a melyeknél a kantár fejrészét és a kantárszárat külön-külön karikába erősítették s valószínűleg erősebb szájú lovaknál használták. Az egész zabla hossza 27 cm., belső karikájának átmérője 2 cm., a középsőé $1\frac{1}{2}$ cm. és a külsőé 3 cm. Hazai leleteinkben ilyen alakú zablát sehol sem találtam. Továbbá itt találták a b.-vécsi leletek közt levő 8. számú táblán *a*-val jelzett kardot is. Gyengén hajlított s rövid egyenlő kézvédője lapos és gombba végződik, hossza 58 cm., félkörű hegybe végződik, szélessége 4 cm.

Miután az egész homokdombot átkutattam s a fuvarosoktól részben megkerített tárgyakból azt kell következtetnem, hogy összesen hat lovas és négy gyalog sírnál ezen helyen többen eltemetve nem lettek. A leletekből azt állapíthatom meg, hogy azok egykorúak a b.-vécsi, tarczali, de különösen a bezdédi leletekkel s hogy a temetkezés béke időben történt, mert a sírok a kemény agyagos homokba szabályszerű alakba s csaknem egyenlő távolságra, még pedig a gyalogosok 2—3 méter, a lovasok 6—8 méternyire voltak elhelyezve. Meg kell még említenem ezen homokon talált még egy leletet. Az első és második lovas sír között, midőn a munkások ástak, ásójuk megcsörrent, azonnal beszünttettem a továbbásást s kis kapámmal bontani kezdtem a fedő agyagréteget, először egy koponyát találtam, a mely oly helyzetben volt, mintha tulajdonosa állva lett volna eltemetve, azonban tovább ásva több csontozatot nem találtam, az egész szomszéd területet felbontottam, de sem csontot sem annak törmelékeit nem találtuk. A nyakon egy sodrott ezüst karikát (1. tábla 12. szám) a koponya mellett egy 9 cm. magas, közepén domborodó keskeny nyakú, kihajlott szélű $5\frac{1}{2}$ cm. alapú,

durván égetett ugyanolyan bögrét találtam, mint a minő a bezdédi sírokból felszínre jött. A karika két ezüst huzalnak összesodrásával készült s mindkét végén horogra volt hajlítva, hossza a horgokon kívül 32 cm., összekapcsolva 33 cm. Minden esetre igen vékony nyakra volt alkalmazható, hacsak megfojtásra nem szolgált. A koponyát test nélkül kellett oda elhelyezni nemcsak azért, mert a homokbani kinyomata azt mutatta, hanem azért is, mert 2 méter mélységben érintetlenül s csontok vagy azok törmelékei nélkül találtam. Reám azt a benyomást tette, hogy oda egy lefejezett vagy, — a nyakszorító alkalmazása folytán, — egy akasztott embernek csupán a feje lett eltemetve.

Talán nem lesz érdektelen, ha a 3-ik lovas sírban talált ló részeinek — mivel mind a három egyenlő volt — méreteit ide jegyzem. A koponya hossza 59 cm., a homlokcsont szélessége 25 cm., az első lábak alsó szára 21 cm., a hátulsó láb alsó szára 26 cm., pata csuklócsont 4 cm., csűrök csont 9 cm.

A lócsontvázak fekvése s az, hogy a lócsontváz a vitéznek hol egyik, hol másik oldalán van s hol a lábai alá húzva, hol oldalt fektetve, továbbá az, hogy a lábszárak többnyire behajtvá s egymás mellett feküdtek, reám azt a benyomást tette, hogy a lovak élve kerültek a sírgödörbe s miután lábaik összeköttettek, élve lettek elföldelve. El is tudom magamnak képzelni, ezt az eljárást akként, hogy midőn a vitézt utolsó nyughelyére már elhelyezték, lovát a sírgödörhöz vezették s hátra felé léptették mindaddig, míg be nem bukott s akkor lábait gyorsan összepányvázva, fejét a vitéz felé fordítva elföldelték.

Az összes kiásott csontokat kivéve, a fent említett szabályos alakú s igen szép fogakkal bíró koponyát, — a melyet magammal hoztam, összeszedettem egy sírba, imát mondva pogány elődeink csontjai felett, — szokásaikhoz híven a lócsontokkal eltemettettem.

A négy leletből összesen: 27 darab ép, 7 darab tört kengyel, a melyekből 8 páros, a többi páratlan, tehát 24-féle; 8 drb. ép, 9 drb. tört karikás és pálczás csikó zabla, 2 ép és 2 tört kard, egy fokos, 2 kisebb ép, egy kisebb tört kés és 1 tört nagyobb vaskés, 8 ép és 4 tört karperecz, 5 gyűrű, 3 nyakkarika, egy tarsoly dísz, 29 vasnyíl-hegy, 5 tűzverő vas, 131 rossz ezüsből készült különféle ruha, bőr és szerszámdísz, 71 apró rozsezüst szeg; 14 fülkarika, 6 fülönfüggő, 39 különféle vas és rossz ezüst törmelék tárgy van birtokomban.

S.-A.-Ujhely 1899 december hó 2.

Dókus Gyula.

ŐSKORI SZOBROCSKÁK AZ ALDUNA VIDÉKÉRŐL.

Bella Lajosnak «Aldunai leletek»-ről szóló ismertetése (Arch. Értesítő U. F., XVIII. 103—115. l.) és báró Miske Kálmánnak «Őskori bálványképek Temes-Kubinról» című értekezése (u. o. XIX. 251—258. l.) méltán keltették fel a szakférfiak figyelmét, ezt az Alduna vidékének ama őskori emlékeire irányítván, melyek az azon korban virágzott plasztika ismeretéhez adatokat szolgáltatnak.

Jelen sorok is újabb adalékokkal kívánnak járulni ezen themához, részint az által, hogy bennök Dél-Magyarországnak eddig ismert emberi szobrocskáinak statisztikáját adom, részint pedig az által, hogy több, eddig ismeretlen délvidéki és egy szerbiai emberi alakot ábrázoló emléket bemutatok.

Mellőzöm tehát az állatfigurális edényeket, minőket Borjas (Tört. és rég. Értesítő, VII. 29. és 30. l.; rajzát l. u. o. I. füzet, I. tábla, 7. sz.) és Vattina (Arch. Ért., U. F. XIX. 173. l. 42—44. ábra) szolgáltatottak. Ugyasintén mellőzöm a másutt is gyakran előforduló emberi lábakat, melyek valószínűleg edénylábak voltak, s minők a Duna-Tisza-Maros-közben, Ujvárt, Vattinán és Verseczen találtattak (Milleker B.: Dél-Magyarország régiségleletei, I. 117., 140. és 156. l.). Ezen utóbbit már Pósta Béla dr. bizonyította (Arch. Ért. U. F. XIX. 148. l.), a m. nemz. múzeumban őrzött pilini régiségekre hivatkozva, melyek közt 3 kerek lapos tál 4—4 emberi lábalku durva lábbal van.

Ismertetendő anyagomat földrajzilag csoportosítom. A Duna mellékére esnek: Homolicz (Toront. vm.; páncsovai jár.), Kubin (Temes vm.; kubini jár.) és Ó-Moldva (Krassó-Szörény vm.: moldvai jár.), melyekhez a szerb parton Vég-Szendrónél előfordult bronz szobor csatlakozik. Versecz vidékén Versecz és a szomszédos Vattina és Nagy-Szredistye nyújtottak emlékeket. Míg Torontál síksága a kécsai és öregfalui leletekkel van képviselve. De nézzük sorban a leleteket:

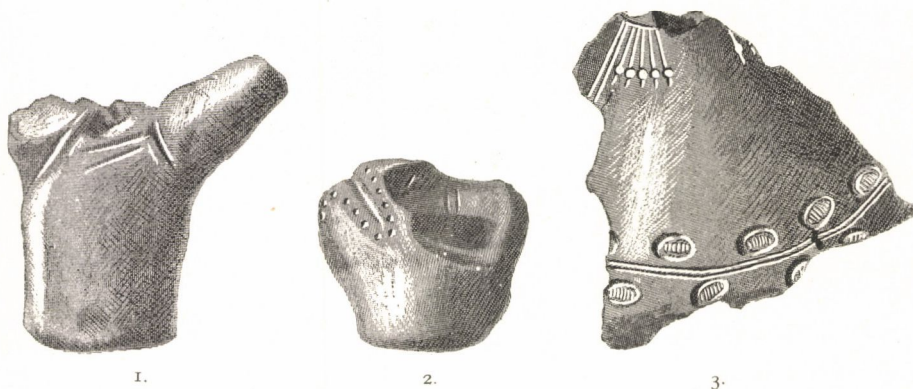
Homolicz. 1897. nyarán találtak ittt töltés készítése közben egy nyéllyukas serpentin balta élefelőli töredéke társaságában egy kbl. 0'12 m. magas durva tömör agyagbábnak 0'05 m. magas talp felőli töredékét. Szmik Antal birtokában (Milleker, i. h., 47. l.).

Temes-Kubin. 1895-ben Szmik Antal a Kubintól keletre fekvő Csollák-féle malomnál felfedezett őstelepről 2 töredékes agyagbábot kapott. Az egyik tulajdonképen csak fej kúpalakú tömör talppal, pecsétlőhöz hasonló. A domború orr sérült s a tárgy ketté van törve. Az arcban a szemek bekarcsolt vonalakkal vannak feltüntetve. Színe szürkés. A másik darab nagyobb lehetett, mert a láb-, ill. talpnélküli töredék már 0'08 m. magas. Ez utóbbinak színe vörhenyes (u. o. 72. l.).

1897-ben szerzett a verseczi múzeum az 1895. év nyarán ugyanott előkerült leletekből egyebek közt három szobortöredéket is. Az első mellszobor maradványa, mely bábnak eredetileg lábai nem voltak. Feje letörött és hiányzik. Két karját kiterjesztve fölfelé tartja; az egyik szintén letörött s a másik

csak egy 0'025 m. hosszú csücsök által van alkotva. Teste, mely lapos hengerből áll, 0'05 m. magas. Feketére van égetve helyenként vörhenyes foltokkal. A két vállról a hóna alá egy-egy bekarczott vonás húzódik. Dereka hosszában át van fúrva. (1. ábra). Hasonló átfúrás észlelhető egy csehországi emberalakú agyagbábbon is (Ethnologische Zeitschrift, 1896. 246—260. Weinzierl: Præhist. plast. Thonfiguren aus Böhmen). A fején befúrást mutat egy thrák szobor is (M. Hørnes: Urgeschichte der bild. Kunst, 209. l. III. tábla, 3. ábra).

A második töredék egy női alak melle, s 0'038 m. magas (2. ábra). A bal melle le van törve; a jobbik félkör vonás és mellette két pontozott ívonal által van díszítve. A hát ugyan le van törve, de mégis konstatálhatni, hogy a szobornak karjai nem voltak. Szintén fölülről lefelé át van fúrva. Hasonló beüzdelés a mellen butmiri alakokon is észlelhető (Butmir II. kt. III. t. 10. ábra és IV. t. 1. ábra).

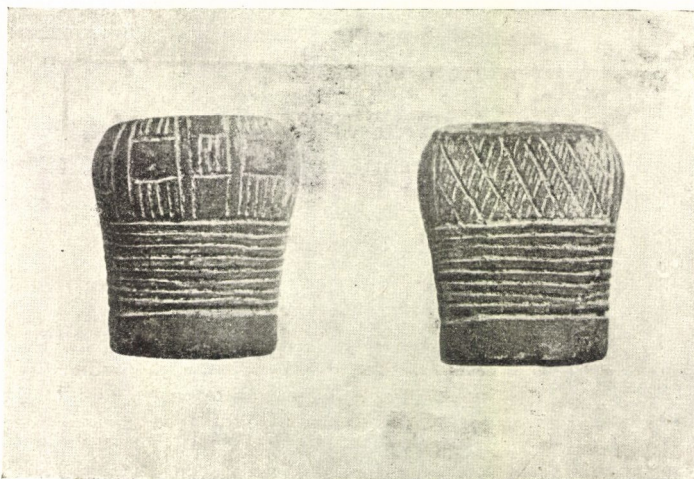

A harmadik töredék egy üres ruhás szobornak alsó, kúpalakú üres része. Feketére van égetve és krétabetétes rajzzal díszítve. Az öv alatt lelógó czafrang; lenn körülfutó szegélydísz. Magassága a talptól az övig 0'065 m. (3. ábra). Hasonló kúpalakú üres alsó testtel és díszítéssel bir azon híres szobor is, mely Kubintól nem messze, Klicsevácson, Szerbiában, találtatott (M. Hoernes: Eine præhist. Thonfigur aus Serbien. Mittheilungen der anthropol. Gesellschaft in Wien, XXI. 153—165. l.).

Ó-Moldva. 1896 nyarán a finánczok házá-nál a Duna partfalában Böhm Károly díszitelen cserepeket látott és egy agyagbáb töredékét találta, mely eredetileg csak fejből és felső derékből állott, tehát mellszobrot képez (4. a) b) ábra). A fej elveszett. A törzs magassága 0'05 m. Hosszukás alapjának hosszátmérője 0'023 m. Szélessége a vállnál 0'044 m. Csak a mell és a vállak domborodnak ki alig észrevehetőleg. A karok töve nincsen megjelölve. Bekarczott vonaldíszes. A mellén kettős vonalakból alkotott koczkadísz, melynek minden második négyzete függőlegesen schraffírozva van (sakktábla-minta). Alatta mintegy 0'02 m.-nyi széles sáv, párhuzamosan vízszintes vonalakból,

mely után végre egy másik kbl. 0'009 m. széles üres sáv következik. A háton ferdén keresztező schraffirozás. A két oldalán függőleges párhuzamos vonalak. Színe vörhenyes. Fehértemplom Böhm Lénárd birtokában. A Boszniában Butmir mellett feltárt neolithkori telep égetett agyagfiguráihoz u. m. nagyságra, alakra és színre hasonló (Radimsky u. Hoernes: Butmir, I. kt. 15. l. és III. tábla, 8. és 9. ábra).

4 a)

4 b)

Versecz. 1888-ban a város nyugati szélén csatornaásatás alkalmával telepmaradványok közt egy láb égetett agyagból is került elő (5. ábra). Ez a szokottnál jobb kivitelű és helyes anatómiai érzéket tételez fel készítőjéről. Hossza a térdtől a sarkig 0'10 m., s mutatja a térdet, a sarkot és a két bokát egész tisztaságukban; a lábujjak le vannak törve. A térd felett észrevehető törési lapból következőtve ezen darab egy egész emberi alak töredéke. Jelenleg a verseczi múzeumban (v. ö. Verhandlungen der Berliner Anthropol. Gesellschaft, 1891. 89. l.).

5.

1899-ben kapott a verseczi múzeum egy emberi alakot, mely 1896 nyarán a Kápolnahegy mögötti mély árok oldalfalából került napfényre (6. a) b) ábra). A lelethely átkutatása más prähistoricus nyomot nem eredményezett, minélfogva az alak szórványos leletnek tekintendő. A karok és a lábak le vannak törve. A csonka alak magassága 0'12 m.; eredeti magassága mintegy 0'20 m. lehetett. Az alak meztelen. Nemző része hiányzik ugyan, de bajusza mutatja, hogy férfit ábrázol. A feje kissé balra hajlik. A hajzat nincsen külön jelezve. A két szemet és az orrlyukakat betüzdelt vastag pontok helyettesítik; a száj egy mély harántos vonás. Az orr ívben

hajlott. A fej mindkét oldalán egy-egy körszelvény alakú dudorodás van, mely a fülkagylókat jelzi. Az áll hegyes és kiálló; mintha hegyes szakállat viselne. A bajusz erősen kifejtett. Az arczkifejezés marczosra emlékeztet. A nyak és a derék is anatomiailag szabályosan van alkotva. A két kar eredetileg külön, szabadon volt; a jobb kar vízszintesen indul ki a törzsből, a balkar lefelé hajlott. A jobb láb függőleges, a bal pedig előre lépőfélben lehetett. A fej magassága az áll hegyétől a koponya tetejéig 0'04 m. s ugyanannyi a szélessége az egyik fül szélétől a másikéig is. A törzs szélessége a hónaljban 0'045 m., a közepén 0'035 és a medenczénél 0'045 m. A törzs vastagsága 0'025 m. A kar vastagsága 0'015 m. és a lábé 0'022 m. Égetésre

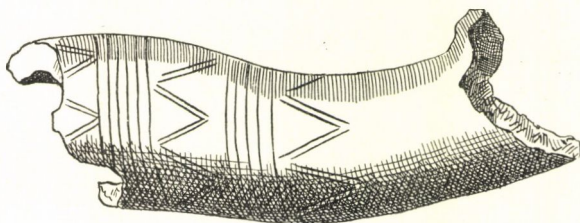
jó; színe vörhenyes. Felülete nincsen lesímitva; itt-ott még a készítőjének ujjbenyomásai láthatók rajta.

A munka helyes műérzékét árul el, ügyes kézre vall és ezekben valamennyi délvidéki őskori agyagszobrot fölülmulja. Az őskor végszakából eredhet. Hanem azért mégis találhatni rajta régi vonásokat is. A fülkagylónak erős jelzése például nem ritka prähistoricus alakokon; analógiáit kyprosi alakokon és thrák szobrokon találja (M. Hørnes: Urgeschichte d. bild. Kunst, 209. l.).

Vattina. 1896-ban találtatott az ismeretes homokbányában egy agyagtárgy, mely egy nagyobb üres emberi szobor jobb karját képezte (7. ábra). A csőalakú tárgy igen szépen mutatja a felső és alsó kar anatómiáját, a könyököt és a kéz tövét. Hossza: 0'15 m. Felső belső átmérője 0'035 m., az alsóé

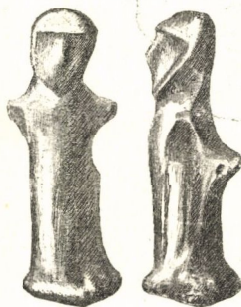
0'027 m. Falvastagsága 0'004 m. Külső, nem a törzsre néző oldalán vonaldísz van, mely áll felváltva alkalmazott kettős zig-zeg vonások- és vízszintesen futó párhuzamos egyenesekből. Égetése jó. Felülete le van simítva. Színe sárgás (v. ö. Arch. Közlemények, XX. kt. Vattina, I. tábla, 8. ábra). Az egész

7.

szobor magassága mintegy 0'40 m. lehetett, a mi a többi délvidéki alakokéhoz képest óriásinak nevezhető.

Nagy-Szredistye. 1895 őszétől 1896 nyaráig a Magyar Délkeleti h. é. vasút építése alkalmával Nagy-Szredistye határában (a 12'8—13'3 km. között) töltést emeltek, miközben 1 m.-nyi mélységben telepmaradványokra akadtak. Volt ott tűzhely cserepekkel és konyhahulladékokkal, kőeszköz és vörösréz-dolog, melyek részint a vasút engedményese, báró Sztojánovics György, birtokába Germánra, részint a verseczi múzeumba jutottak. Báró Sztojánovics dolgai közt van egy agyagból is. Ezen idol ép és sértetlen. Jól ki van égetve és sötétkékes szürke, csak hátul lenn sárgás színű. Agyagában apró kavics-

8 a)

8 b)

szemcsék vannak; tehát csak kevésbé van iszapolva. Az egész alak tulajdonképpen egy 0'002 m. hosszú henger, mely 0'02 m. átmérőjű és csak ott szorul össze székebbre, a hol a nyak van. A fej 0'025 m. magas. Az arc háromszögletű lap, melyből egy kis dudorodás emelkedik ki, mely az orrot képezi. Szem, száj, fül stb. nincsenek jelezve. A vállak helyén, a két oldalon, egy egy 0'005 m. hosszú vízszintesen kiálló csücsök a karokat helyettesíti, 0'03 m.-nyire a talp felett, hátul két egymás mellett vízszintesen kiálló 0'006 m. hosszú hegyes csücsök az ülep két pófáját jelzi. Más jel aztán már nincsen a testet és lábakat képező hengeren; tehát a szobor neme sem

állapítható meg. A szobor talpát egy 0'025 m. átmérőjű korong képezi (8. a) b) ábra).

Megemlítendő, hogy hasonló durva alakot Schliemann Troja «második városa»-ban lelt (Troja, 156. l. II. ábra.). Butmiron is fordult elő ilyen alakú durva emberi báb (Batmir, I. kt. II. tábla, 11. ábra). Egy harmadik hasonló agyagalak egészen északon került elő. Gácsországban Krakó mellett egy csontbarlangban neolithkori telepmaradványok közt találtak egy nőalakot, melynek szintén hengeralakú teste és ilyen csücsök alakú ülepe és pecsétlő alakú

talpa van. Ezt Hørnes a thrák-ægæi ősi művészet kisugárzásának legészakibb nyomának tartja (Hørnes: Urg. d. bild. Kunst, 215. l. 47. ábra).

Kécsa. 1893-ban Orosz Endre az ennek határában, a «Kurjácska Gréda» nevű dűlőben, felfedezett bronzkori őstelepről egy szürkés feketére égetett szobortöredéket szerzett. A töredék egész magassága csak 0'025 m. Ábrázolja a test felső részét a mellközéptől letört fej, karok és derék nélkül. Különös hosszúkás gerinczforma emelkedés vonul végig a nyaktól lefelé a törzs közepén, hihetően a mellső részen. A két kar oldal felé vízszintesen indul ki a törzsből, de mellette 0'005 m.-nyire már letörött. A törzs szélessége a hónaljban 0'023 m., legnagyobb vastagsága 0'02 m. A kar vastagsága 0'008 m. Az ép szobor magassága körülbelül 0'10 m. lehetett (Orosz Endre: A «Kurjácska Gréda»-i ősemléktelep, 21. l.; különleny. az «Erdélyi Múzeum», XIII. kötetéből.).

Öregfalu. 1895-ben szerzett Orosz Endre ennek őstelepéről egy 0'06 m. széles és mostani töredék alakjában 0'06 m. magas agyagtárgyat, melynek eredeti alakbeli minősége ismeretlen, de leginkább valamely szoborműnek képezheti alsó részét. Felső része hiányzik; alja lapos és mellső oldala egymásfelé lehajlított végű félkörökkel díszített (Tört. és rég. Értesítő, U. F. XIII. 71. lap).

Vég. Szendrő. (Szemendria, Szerbiában). 1894. októberben szerzett a verseczi múzeum egy bronzszobrocskát, melyet Joannovics Pál, festőművész, 1892-ben mint végszendrői leletet ajándékba kapott. Ez 0'09 m. magas, miből 0'015 m. a fejre, 0'03 m. a derékra és 0'045 m. a lábakra esik. (9. a) b) c) ábra). Az alak összetett lábakkal egyenesen, úgynevezett «alapállás»-ban, áll. A jobb kar letörött; a bal kar, ill. kéz, a csipőre van téve. Fejét az arcz majdnem egészen foglalja el, mely részleteiben nagyon durván és realisticausan van kidolgozva. A fejnek hátulsó része majdnem függőleges. A helyett van a test hátán a két lapoczká és a gerincz mély barázdák által jelezve. A czomb és a lábikrák jellemzően vannak alkotva. Az összetett lábfejekben függőlegesen alkalmazott szög látható, és ezen körülmény magyarázza a szobor rendeltetését is. A szobor ugyanis egy úgynevezett «táblás kocsi»- (Plattenwagen)-ról való.

★

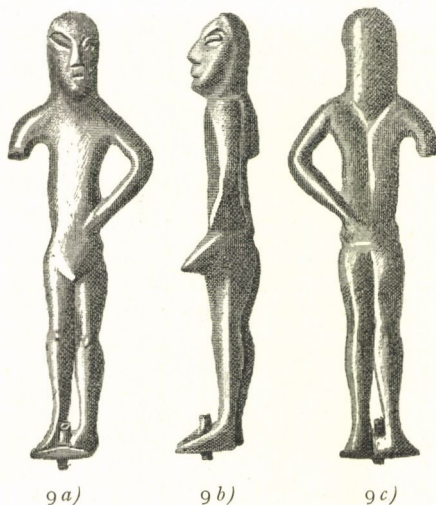
Ha a fenti 13 délmagyarországi szoborhoz — a szerbiait kivéve — az ezen folyóirat olvasói előtt már ismeretes délvidéki szobrokat adjuk, úgy tekintélyes csoportot kapunk. Névleg ide kell sorolni az Almássy birtokában lévő és Bella által leírt 2 klicseváci típusú harangalakú, díszített idolt Gályáról (i. h., 13. és 14. ábra) és 4 tömör egyszerűbb alakot Kubin-Csollákról (i. h., 9. és 11. ábra), továbbá a Miske által közzétett 4 töredéket (mindkét fajtából 2—2 példányt, i. h., 7—9. ábra) és egy töredéket, mely ülő alak maradványa (i. h., 10. ábra). Ezek által a délmagyarországi szobrok száma 24-re emelkedik. Végre még hozzá számítandó a Bella és b. Miske által 1898-ban a m. nemz. múzeum költségein rendezett kubini ásatás eredménye is, mely eredmény leírását, fájdalom, eddig ugyan még nem bírjuk, de melyben, mint Bella szíves közléséből tudom, szintén néhány agyagbáb van.

A fent leírt szobrok őskoriságához kétely nem fér. Más kérdés azonban az, hogy az egyes darabok az őskornak melyik szakából való. Nehezíti pedig ezen kérdés megoldását azon körülmény, hogy gyakran a leletkörülményeket csak hiányosan ismerjük, és hogy az emlékek alkotásában bizonyos közös, rokon vonások félreismerhetetlenek. De a mennyire a rendelkezésünkre álló anyag megengedi, mégis megkísértjük azt.

Dél-Magyarországon kétféle agyagszobor van: tömör és üres. Tömör bábok fordultak elő: Homoliczon, Kubinban, Ó-Moldován, Verseczen, Nagy-Szredistyén, Kécsán és Öregfalun. Üres szobrok találtattak: Gályán, Kubinban és Vattinán.

A tömör bábok ötfélék: Van a csípőig terjedő mellszobor. Ilyen Ó-Moldováról ismeretes (4. *a) b)* ábra). Van gömbölyű fej kúp tetején, tehát pecsétlő

alak. Ilyen van Szmik birtokában Kubin-Csollákról. Van hengeralakú szobor külön tagolt fejjel; ez Nagy-Szredistyén találatott (8. *a) b)* ábra). Negyedszer van olyan alak, hol a lábak is külön tagoltak; ilyen került elő Kubinban (Bellánál 9. *a) b)* és Verseczen (6. *a) b)*). Ezek a legtökéletesebbek. És van végre ülőalak is. Ez utóbbi Kubinban konstatáltatott (Miskénél 10.)

Az üres alakok (Bellánál 13. és 14. szám), melyek Gályáról Almássy birtokába jutottak, valamint az egy kubini töredék (3. ábra), mely a verseczi múzeumban őriztetik, alsó részükben üres kúp alakúak, vagy a mint Hørnes mondja, trombitaalakúak. Ilyen alakú a híres klicseváczi szobor lévén, ezen típust «klicseváczi»-nak nevezték el. Avattinai szobornál (7. ábra), úgy látszik, az egész alak üres volt.

A tömör alakok közt vannak okvetetlenül régibb példányok; az üres bábok ifjabb korúak.

Kőkori lehet a holmiczi, melylyel kőeszközök fordultak elő. Hasonkorú lehet a moldovai is, melylyel durva cserepek találtattak. Mindkét példány megtalálja analógiáját a butmiri szobrok közt.

A nagyszredistyei báb (8. *a/b*) ábra), melylyel köeszközök és rézdolgok kerültek elő, talán a fémkor elejéről való. Támogatja ezen föltevést főleg azon körülmény, hogy az ott talált két díszített agyagdolog czifrázata neolithkori szalagdísz, minő Szentesen és Munkácson konstatáltatott (Arch. Ért., U. F., XVI. 292. l., 9. sz. és 293. l., 5. sz.).

A verseczi báb (5. ábra) kora már nehezebben meghatározható, mivel a telep ugyan főleg a neolithkorban virágzott, de a bronzkorban is létezett és én a tárgy közelebbi leletkörülményeit nem ismerem.

A kécsai és öregfalui emlékek bronzkori telepekről származnak.

Könnyebb a kubin-csolláki, gálya-belibrégi és vattinai emlékek korát meghatározni. Ezek a vaskor elejéről valók. Ezt nem ingatja meg még az sem, hogy a Belibrégen olyan edény konstatáltatott, mely a Cyprus szigetbeli rézkori adatokra emlékeztet (Arch. Ért., U. F., XVII. 113. l., 29. ábra, és 114. l.), és olyan edénydísz fordult elő, mely «betűzdelt szalagdísz» név alatt Butmiron oly gyakori és a neolithkorra oly jellemző. Ez a délvidéken is, névleg Podporány, Maczedonia, Parác, Bogsán és Ó-Béba neolithkori telepein, uralkodó. De ezen díszítési mód, úgy látszik, azontúl is még sokáig tartotta fenn magát ezen vidéken, mert konstatálható ez a Varadia melletti Kilia dombon volt bronzkori telep cserepein is. A krétabetétes edények pedig a Duna-Tisza-Maros-közben a bronzkorban és a vaskor elején divatoztak. Neolithkori telep eddig csak egy — a dinnyási — szolgáltatott ilyeneket.

A gálya-belibrégi és kubin-csolláki telepek korának meghatározására a következő támpontok szolgálnak. Több urna abroncsalakú keretben állott. Egy díszes példánynak rajzát l. Arch. Ért., U. F., XVIII. 109. l., 19. sz. alatt. Hasonló abroncsok Palánkon is voltak, a «Karaula» nevű domb melletti urnasírokban. Az ottani sírokban pedig kétszer fordult elő egy-egy kis vas késpenge (Milleker i. h., 85—87. l.), melynek alakja összevág a Hallstatton talált kis vas késpengéével (Sacken: Hallstatt, XIX. tábla, 1. és 3. ábra).

A kubin-csolláki urnák szájában volt többször egy kis disztál elhelyezve (Arch. Ért., U. F., XVIII. 111. l., 23. és 24. ábra), minőt Palánkon is konstatáltam (Milleker i. h., 85. l.). Hasonlókat Versecz-Ludoson is leltem (Arch. Közl., XX. kt., Versecz, III. tábla, 38., 39., 40. és 42. ábra), és végre Vattinán is (u. o., Vattina, II. tábla, 15. ábra). Ezeknek díszítését, de urnákon, néha ugyanazon, máskor megint sokkal szebb motívumokkal és gazdagabb részletekkel találtam a gálya-belibrégi dombon is.

A vattinai leletek korának meghatározására pedig megint egy erős bizonyíték azon körülmény, hogy ott két alkalommal vasérczből készült, a «kina-gyoló» vagy «morzsoló»-kövekhez hasonló golyókat találtak. Tehát a kubin-csolláki, gálya-belibrégi és vattinai telepek virágzása a vaskor kezdetére helyezendő és evvel megkaptuk a kubini és gályai szobrok és a vattinai kar és állatalakos edények készítésének korát.

Kubin és Gálya kétféle szobrocskákat szolgáltatottak, egyszerűebbeket s néha mezteleneket és díszesen ruházottakat. Ez utóbbiak (Arch. Ért., U. F., XVIII. 107. l., 13. és 14. ábra), valamint a fent közölt példánynak (III. ábra) alakja és rajza és végre az ottani urnákon előforduló díszítés határozottan

emlékeztetnek a tulsó, szerb parton Klicsevácznál talált női szoborra, mely emléket Hørnes Mór (Urgesch. d. bild. Kunst, 220—224. l. és IV. tábla) a bronzkorból származtatja. De ez ép oly kevésbé állhat, mint báró Miske Kálmánnak azon véleménye, hogy a klicseváczi és kubin-csolláki szobrok a fémkor elejéről, azaz a rézkorból, valók lehetnek (Arch. Ért., U. F. XIX. 256. l.).

A mi a kubin-csolláki egyszerűbb szobrocskákat illeti, melyeken csakugyan butmíri rokon vonásokat is észlelhetni, úgy nincsen kizárva, hogy ezek is, a díszesen cifrázott ruhás szobrokkal egykorúak. Schliemann Henrik «Tiryns» című művében (171. l.) elbeszélvén, hogy ilyen idoloikat a királyi palota helyiségeiben találtak, azt tartja, hogy az idoloik durva alakját a vallási conservatismus a többi dolgokban észlelhető magasabb kulturális fok daczára megtartotta. Ugyanezt az idoloik durvaságáról mondja már «Ilios»-ában is, a bizánczi művészet szentképeire is hivatkozva (i. h., 372—374. l.), melyeket, mint tudjuk, a szlávok leginkább régies modorban szeretik. De hányszor tapasztaljuk a régészetben, hogy a fejlettebb kultúra mellett a régibb, alacsonyabb művelődés emlékei még sokáig fentartják magukat és a mai életben látjuk, hogy szegénység beéri az egyszerűbb dolgokkal.

Legkönnyebb a végzendrói bronzszobor (9. a) b) korának a meghatározása. A táblás kocsi leginkább Olaszországban találatnak, vagy onnan származnak, mint például a Stájerországban Stettweg mellett talált példány. A Dunától északra, úgy látszik, nem fordulnak elő. Ezen kocsiakotások a hallstatti kulturkörbe esnek és az első vaskor plasztikájának előkelő alkotásai (M. Hørnes: Urgesch. d. bild. Kunst, 448., 453. és 454. l. és VIII. tábla, 14. ábra.)

A verseczi agyagszobor (6. a) b) végre adatok hiányában nehezen osztályozható; de alakja, kivitele és technikája fejlettebb kultúrfokra engednek következtetni s nem fogunk talán merész véleményt kockáztatni, ha ezt is a vaskorba helyezzük.

Délmagyarországi bábaink legtöbbjénél a nem könnyen megállapítható. A verseczi Kápolnahegyen talált szobor, a mint ezt a bajusz mutatja, férfi alak. Férfit ábrázolhat a Bella által 9. szám alatt közölt kubini báb, a melyen a lábak külön tagolva vannak. De a két gálya-belibrégi (Bellánál 13. és 14. szám alatt), valamint az általam III. szám alatt közzétett kubini báb a szoknyát jelző üres kúpalakú alsó részök miatt, mely különben, a nőt ábrázoló klicseváczi alakéhoz tökéletesen hasonló, kétségen kívül nőket ábrázolnak. Női alak a fenti II. számú is, a mint ezt kidomborodó melle igazolja. Van aztán végre olyan báb is, mint például a nagyszredistyei, mely daczára annak, hogy teljes alakot képez, a nem meghatározására támpontot nem nyújt.

Sajnálandó, hogy délmagyarországi agyagszobraink közelebbi leletkörülményeit nem ismerjük. A tirynsi alakok a királyi palota helyiségeiben fordultak elő (Schliemann: Tiryns, 171. l.). Butmiron a legtöbb bábót a lakás-gödörökben találták (Butmir, I. kt., 15. l. és II. kt., 22. l.). Ellenben a thrák ülő alakok sírhalmokból kerültek elő (Hørnes: Urgesch. d. bild. Kunst, 207. l.); úgyszintén a klicseváczi szobor (Mittheil. d. anthropol. Gesellschaft in Wien, XXI. 157.). Egyetlen egy eddig ismert délmagyarországi alakról sem mondhatjuk határozottan, hogy lakásban vagy sírban találták; azért újra kell saj-

nálnunk, hogy Bella és Miske kubini rendszeres ásatásai eredményének tüzetes leírását nem bírjuk, mely, miután bábokat is leltek, talán ezen kérdésre is megadta volna a kívánt feleletet.

Ennek következtében nehéz is bábaink céljukat illetőleg határozott véleményt kockáztatni. Azonban daczára az említett adathiánynak, hajlandóbb vagyok ezen szobrokban inkább sacralis alakokat látni, mint egyszerű gyermekjátékszert.

A mi pedig a kulturbefolyást illeti, amely alatt azok létrejöttek, úgy erre is sorolható fel néhány adat. A nagyszredistyei szobor analógiáját egy trójai alakban leli; az ómoldovai báb analógiáját butmiri alakokban, melyeknél szintén a déli befolyás konstatáltatott, fellelhetni. Egy-két kubini bálvány pedig a thrák alakokra emlékeztet; például a Miske által 10. szám alatt közölt ülőalak. Ezek tehát az ősi görög világ kulturájának hatása alatt jöttek létre.

Csak a végszendrői bronzszobor eredetét kell Észak-Itáliában keresni. Ezen utóbbi kulturhatás alatt készülhetett a versecz-kápolnahegyi agyagalak is, mely a végszendrőivel sok rokon vonást mutat fel és ugyanazon korból származhatik. Az itáliai félszigeten ugyanis a görög befolyással keleti concurrált (Hørnes: Urgesch. d. bild. Kunst, 204. l.); az Olaszországból jövő áramlat az alsó Dunát a bronzkor végén, de leginkább a vaskor elején érintette.

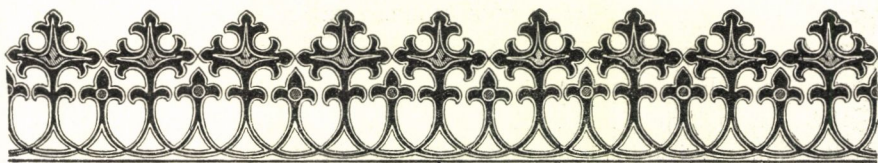
Versecz, 1899. október 15-én.

Milleker Bódog.

KECZÜLI VASLÁNDÁSÁK A VIII—IX. SZÁZADBÓL $\frac{1}{4}$ n. (V. ö. 96. l.)

LEVELEZÉS.

I. KEMÉNY LAJOS ÚJABB ADATOK KASSA MŰTÖRTÉNETÉHEZ. A törökkel vívott folytonos harcok mindegyre foglalkozást adtak a kassai *ágyúöntő-mestereknek*. 1559-ben Nádasdy Tamás nádor, a király parancsára hivatkozva, meghagyja a városnak, hogy az öntőházat engedje át Bereczk (Briccius) mesternek, a ki a király részére ágyúkat fog önteni.¹ 1560-ban maga Ferdinánd rendelte el, hogy a város, Paurntantznak nevezett, megrepedt ágyújából két faltörő ágyút öntessen.² 1565-ben pedig Poppendorf Ferencz, tokaji kapitány, sürgeti Illendfeldt Ferencz mestert három ágyú öntése végett.³ 1571-ben királyi ágyúöntőházat állítanak fel a városban s e célra a szepesi kamara két házát megvesz 450 frton.⁴ 1636-ban néhai Wening János Tamás «stuck und glockengiesser»-nek Eschenbachból (Ober-Churpfalcz) való rokonai nyugtatják a várost 1000 frtról, melyet az elhalt hagyatékából felvettek.⁵ A *pénzverés* már a 15. század közepén divott a városban, de kivált Bethlen Gábor alatt, a ki 1623 szept. 19-én elrendeli, «hogy azmely Ruber Györgynek háza az mi dispositionkra devolváltatott, azt hűségtek bocsátaná az cassai városunkban levő *pénzverőinknek* kezekben».⁶ Kassa iparosainak tág tere nyílik a tevékenységre. 1563-ban Verancsis Antal püspök ír a városhoz, hogy küldjön üvegeseket az egri templom ablakainak beüvegezésére.⁷ 1566-ban Svendy Lázár fordul Kassához, hogy Szathmár vára építésére kőművesekre van szüksége, legyenek azok *olaszok*, németek avagy magyarok.⁸ 1572-ben Bay Ferencz, beregi főispán, lengyelfalvi (Abauj) házát építi Czymmermann János s legénye Szaniszló.⁹ 1594-ben az egri káptalan a katonaság zászlajának festésére («decorationem») kéri meg a várost.¹⁰ 1628-ban Rákóczy János zétényi házát építi Kőműves Miklós, a ki előbb Kassán is dolgozott s most a kassai kőműves-czéh ebben őt gátolni akarja.¹¹ 1631-ben azonban maga Kassa Eperjeshez fordul kőfaragóért s Balczer Hermannal megalkuszik a «felső-malomnál való bástyához való kőnek faragására», a mit az eperjesi kőfaragó még ez évben elvégez.¹² 1635-ben Liszka városának dolgozik Kőműves György.¹³ 1616-ban Keöreösi Mihály «tokaji építő», a nádor parancsára, Kassához fordul kőművesekért a vár építésére.¹⁴ A Perényiek építőanyagért írnak sűrűn Kassához. 1561-ben Perényi Gábor meszet kér a sárospataki templom építéséhez.¹⁵ 1590-ben Perényi György nagyidai háza az előző év nyarán leégvén, téglát és meszet kíván s

¹ Kassa város levéltára. 2122. szám. — ² U. o. 2161. sz. — ³ 2652/152. sz. — ⁴ 3073. sz. — ⁵ 6608. sz. — ⁶ 6003. sz. — ⁷ 2435. sz. — ⁸ 2764/120. sz. — ⁹ 3102. és 3115. sz. — ¹⁰ 4452. sz. — ¹¹ 6226. és 6227. sz. — ¹² 6375. sz. — ¹³ 6584. sz. — ¹⁴ 5703/21. sz. — ¹⁵ 2290. sz.

kérését 1593-ban megújítja.¹ 1617-ben Perényi Ferencz szintén Nagy-Idán épít.² 1636-ban a Jászón székelő egri püspök a jászói templom építéséhez kér téglát.³ A 16. században Kassán működnek Maurer Máté és Maurer János kőműves, Nyitray Péter, Álc Jakab és Pupus István ácsmesterek (1563);⁴ 1566-ban Lőrincz kőműves, Várallyai Ferencz, a pozsonyi magyar kamara secretáriusának rokona;⁵ 1599-ben kassai Keömives András;⁶ 1606-ban Flasch András *pánczélgárdtő*,⁷ a kinek pecsétjén pánczéling, felette A. F. betűk, alatta az 1593. évszám látható. A városi levéltár okleveleiben 1618 óta szerepel *Képtő* Ellinger Gáspár;⁸ 1622 december hó 24-én már özvegyének hátrahagyott javait inventálják, köztük festékes dobozokat, továbbá «Des Musculi» vattern bild», «Illuminirbuch Valentini Bolczer (?)», «Ein schlecht Mahlerbuch», «Icones novi testamenti», «Formularbuch» s több vallásos könyv.¹⁰ 1639-ben feltűnik a *Spillenberger képtő család*. Első ismert tagja János, *mohlernek* írja magát, s építi az első papirmalmot Kassán, melyre első ízben 200 forintot, 1640-ben ismét 25 tallért vesz fel kölcsön.¹¹ Özvegy Spillenberger Sámuelné szül. Gatz Zsuzsánna 1645-ben kelt végrendeletéből¹² kitűnik, hogy néhai férje is üzte a nemes művészetet. Míg sógorára, a kinek neve szintén Spillenberger Sámuel, hagyja könyveit, addig mostoha fiára, Spillenberger Jánosra, 50 frtot, majd «Item die Karten Druckerey ist mir vor fl. 50 zugetheilt worden, die verlest sie auch Ihme», «In gleichen auch die farben, so mein theil belangt von fl. 30». Egyéb javait leányára a *Boroszlóban* férjénél levő «Susanna Schieferdeckerin»-re hagyja. Ez utolsó pontot azért sem hagyhattam felemlítés nélkül, mert egy *magyarországi származású* Spielberger János képtőnek, a ki a 17-ik században élt, több műve maradt meg a Siléziával szomszédos Morvaországban,¹³ s ha e művész a kassai Spillenbergerektől származott, a mi iránt alig lehet kétségünk, úgy e boroszlói rokonságban akadunk nyitjára vándorlásának. 1647-ben az ispotály-utczában kertet vesz 25 frton «der Kunstreiche herr Samuel Spillenberger mahler».¹⁴ 1664-ben néhai Spillenberger Sámuel és Klementisz Magdolna fiai, Pál és János óvást emelnek az egri káptalan előtt sógoruk, Schönlin János Fülöp «philosophiæ et medicinæ doctor», Eperjes város orvosa és elhunyt testvérük, Katalin férje ellen a hagyatékban maradt két bodrogkeresztúri szőlő, egy lőcsei ház s tarczali szőlő miatt.¹⁵ 1681-ben kelt a Képtő György végrendelete, a ki Eperjesen az Árok-utczában levő házát nejére hagyja.¹⁶ Maradt-e fenn nálunk e képtők működésének nyoma? Bizonyára ők festették a Kassán is sűrűn megforduló erdélyi fejedelmek, Bethlen és a Rákóczyak által nagy számmal kiadott címerleveleket; ők ékesítették meg a czéhleveleket s ha pl. a Künelné Böhm Margit hagyatékában¹⁷ felsorolt «conterfey König Mathias, das bildnisz Christi, 5 taffeln der Welt, tafel des Königreichs Ungarn, conterfey Gustavi Königs von Schweden, 1 alt wappen» részben a könyvsajtó termékei, részben idegen festők művei, de az ugyanitt

¹ 4214., 4215., 4262. és 4379. sz. — ² 5777. sz. — ³ 6648/7. sz. — ⁴ 2411. sz. — ⁵ 2764/138. sz. — ⁶ 4818. sz. — ⁷ 5169. sz. — ⁸ 5809. és 5855. sz. — ⁹ Musculus kassai evang. pap. — ¹⁰ 5974. sz. — ¹¹ 6716. és 6745. sz. — ¹² 7258. sz. — ¹³ Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen, *Morvaország és Silezia*. 382. lap — ¹⁴ 7540. sz. — ¹⁵ 8847. sz. — ¹⁶ 9747. sz. — ¹⁷ 8096. sz.

említett «3 conterfey der Eltern» mégis a Spillenbergerek műve lehetett, a mint az 1732-ben elhalt Tornyosy Tamás, kassai építőmester, hagyatékában¹ maradt «11 bemahlte Städt-Landschafften etc., wie auch die Tochter abgemahlter» valószínűen szintén kassai képirók művei. 1735-ben a kassai Domokos-rend két régi szentképét restauráltatja Sámuel festővel.² A régi *városháza*, mely a város főterén szabadon állott,³ ma már eltűnt a föld színéről. Már 1601-ben leégett, a mikor a tűzvész a város keleti oldalán az alsó kaputól a felsőig mintegy 200 házat elpusztított, köztük a hadi szertárt «stattzeughaus», a melyben sok hadi szerszám, ágyú lett semmivé.⁴ Ekkor költözködik a köz-igazgatás a mai városházába, megvásárolván Lövey I.-tól a szomszédos, délre eső házat is. A régi városházán őrizték a levéltárat s ez volt a város magtára, a miről egy 1647-ben kelt okirat szól «curiam seu antiquam domum senatoriam in meditulo seu publico istius civitatis foro estructam, ubi videlicet *archivum* universæque literæ et literalia instrumenta, necnon privilegia et omnes libertates ac immunitates sat., annona item prælibatæ civitatis veluti in loco — magis securo diligenter conservabantur».⁵ 1690-ben fedelét javítják.⁶ Itt őrizték 1734 óta a szepesi kamara parancsára a rabokat is.⁷ A királyi ház, melyet *ő felsége* vagy *az generálisok* háza néven emlegetnek, a prémontreiek mai háza helyén állott. Homonnai Drugeth Jánosnak a város átengedte «az ő felsége háza mellett az löcsei ház felé levő palotának egy részét, ki az köz-utcának felső fundamentumáig extendáltatik».⁸ Ezt az «öreg palotát» kéri 1643-ban gr. Forgács Ádám generális.⁹ A királyi ház 1655-ben már a jezsuiták kezére jut¹⁰ s a főkapitányok a máig Bornemissza néven ismert házba költöznek át (1653.),¹¹ melyet az előző évben elhunyt szendrői Bornemissza János alkapitány Vesselényi nádornak hagyományozott.¹² 1688-ban Kőmíves Tóbiás kijavítja.¹³ A mai vármegyeház 1735-ben kerül br. Perényi Jánosné kezéről vétel útján Abauj vármegye birtokába.¹⁴ A romladozó bástyák újraépítéséről is szólnak az adatok. 1647-ben Kőmíves Bálint a Forgács-utczai bástya mellett leomlott kőfalat építi meg 18 öl hosszaságban; magassága «az fundamentomtól fogva» hét és 1/2 öl.¹⁵ Ily építkezésekre a város 1668—1677 közt 10,879 frtot s 5 denárt költött. 1668—69-ben épült ugyanis a fegyverház, 1670-től kezdve délen a citadella s 1674-ben a fél város leégvén, 1676-ban a falakat újra építették.¹⁶ Az épülő citadella miatt 1675-ben a kőkapu- és kisutczabeliek házai elhánytatván, újonnan építendő házaikra a téglaszín hegy alatt, mely forrás-utcának neveztetett, mutattak ki az ottani lakosoknak házhelyeket.¹⁷ 1707-ben Keczer Sándor az ónodi táborból rendeletet küld¹⁸ a városhoz, hogy «Ecsed várának fortificatiója körül harmadéve dolgozott alább kőműves mesterembereket az felvett munkáknak continuatiójára minden. halasztás nélkül küldjék le; kőművesek nevei ez szerint következnek, kassai: Tobias Kaul, Otter Leopold; eperjesi: Joannes Frencz, Petrus Ekárd, Joannes Saffranko, Bartholomeus Stephanik, Georgius Albercsik; bártfai: Andreas Christoph, Andreas

¹ 20050. sz. — ² 17139. sz. — ³ 4223. sz. — ⁴ 4960. sz. — ⁵ 7574. sz. — ⁶ 10324. sz. —

⁷ 16845. sz. — ⁸ 6655. sz. — ⁹ 7006. sz. — ¹⁰ 3817/36. és 8323. sz. — ¹¹ 8140. sz. —

¹² 19413. sz. — ¹³ 10116. sz. — ¹⁴ 17311. sz. — ¹⁵ 7588. sz. — ¹⁶ 9573. sz. — ¹⁷ 9351. sz. —

¹⁸ 12722. sz.

Dakhonoczki ; lőcsei : Francziskus Tegléri, Simon Motovszki, Mathias Baumer, Lénárt Kálmán ; Kézsmárk : Jacobus Nyirklin, Bartholomeus Matthiás, Joannes Grausz, Adam Grausz, Michæl Gréb, Martin Tinik, Andreas Csauder. Hogyha pedig megnevezett kőművesek közül valamelyik vagy Munkácsra avagy Ungvárra kiigazították volna, azok helyett mások is acceptáltatni fogunk». Az ország elhanyaglott állapota miatt már a 17. században irigy szemmel nézték az idegen iparosok tevékenységét. 1675-ben Eperjes városa veszi oltalmába Harnis Márton és Veinhart Dániel eperjesi kőművesmestereket a kassai czéh ellenében, hivatkozván az öt város által 1635- és 1659-ben hozott articulusokra.¹ Tornyosi Tamás 1715-ben elvállalja az eperjesi sz. Józsefről nevezett Ferencz-rendű zárda építését, a mi ellen Eperjes városa tiltakozik.² 1733-ban Horváth Miklós szobrot óhajt felállítani a most említett zárda előtt s megalkudott Griming Simon kassai szobrászszal s e miatt Kirczell János és Praunik András eperjesi szobrászok panaszt emelnek.³ Grimingnél dolgozott Cziren Dávid Ignácz trencsenyi szobrász megszökött inasa.⁴ 1731-ben Kassa városa Czaikowszky Lőrincz lőcsei orgonaépítőhöz fordul az orgona javítása végett.⁵

Kemény Lajos.

II. TÉGLÁS GÁBOR: FELIRATOS KŐ A CASTELLUM ONAGRINUM TEMETŐJÉBŐL. A Castellum Onagrinum, melyet boldogult Fröhlich Róbert⁶ kartársam 1886 július 21-én Új-Futtak mellett Begecs szerb községtől délre a Duna balpartján szerencsésen fölfedezett, engem is annyira érdekelt, hogy a bács megyei «római sánczok» előzetes áttekintése czéljából 1899 augusztusában Ujvidékre utazva, a város helyettes polgármestere Mészáros Gáspár tanácsos által szíves előzékenységgel kalauzolásomra felkért Bruck Ferencz kereskedelmi akademiái igazgató és Berczeller Lipót városi mérnök urak, valamint az utazás fáradságait fényképezői minőségben velem megosztó fivérem, Téglás József ipariskolai tanár társaságában első kirándulásunkat mindjárt Begecsre irányítám.

Az Ujvidékről Uj-Palánkára vezető úttól kissé letérőleg Uj-Futtak tözsomszédságába eső terjedelmes helységet elérve, a község buzgó jegyzője, Csúpics Péter úr, az előljáróság tagjaival a legszivesebben szegődtek hozzánk s én is, mint Fröhlich Róbert, a helységtől délre épen Banostor átellenében eső s a folytonos szántás daczára jól kivehető terjedelmes castrumot jártam be előbb. A nép által «Kuva várának» nevezett terjedelmes négyszögű építményt a dusan tenyésző tengeri (kukoricza) daczára a castrum sánczait felmértük s tömérdek téglát forgattunk össze a nélkül, hogy csak egy bélyegesre akadhattunk volna. Visszatérve a szabályos utcáival, takaros házaival meglepő csinos községbe, felirásos és bélyeges téglá után kezdénk házalni. Végre egy szerb gazda nagy töprengések közt előmutatott egy írásos kőtáblatöredéket, melyen a tördeltség daczára három sor feliratrészletet azonnal megkülönböztethetünk. A kőzet a jobbparti Bánostor mellett Beocsin felé mutakozó porlé-

¹ 9398/7. sz. — ² 13759. sz. — ³ 16770. és 16789. sz. — ⁴ 17070 sz. — ⁵ 16308/1, sz.

⁶ Fröhlich Róbert: *Castellum Onagrinum*. «Arch. Értesítő», új folyam, IX. köt. 2. füzet. 98—107. 1.

kony krétamárga, s épen azért is pusztulhatott el oly könnyen. Különben erőszakos szétütés áldozata lehetett s csakis az alsó bal szöglete kerülte el a megsemmisítést. Nyilván abból a temetőből való, melynek kőeit száz esztendő előtt a szerb templom építéséhez felhasználták. A felíratot József öcsém le is fényképezé s így ezzel beszámolhatok, mert bácsmegyei expeditióm többi részét s összes méreteimet, felvételeimet tartalmazó becses jegyzeteim, fájdalom, a vasúton elvesztek, s a mit nagy fáradsággal több napon át gyűjtöttem, újból előlről kell kezdenem ismét. A begecsi felirattörödék szövege következő:

M · CAEC . . . . . | HYMAEN . . . . . | LI · POSVIT

Az írás jellege a III. század végére utal, miután, mint Fröhlich kideríté, Diocletianus 294 Kr. u. sirmiumi tartózkodása alatt a sarmaták földjén két várat építtetett, s azok egyike «contra Bononiam in *Barbarico* in castello *Onagrino*».

Onagrinum helyrajzához még más adalékokat is gyűjtöttem s különösen célom lett volna pontos méreteivel egészíteni ki Fröhlich Róbert tanulságos közleményét; de ezt, fájdalom, jegyzőkönyvem elveszése egyelőre megghusítja.

Téglás Gábor.

III. CZIRÁKY GYULA A BOGOJEVAI «RÓMAI SÁNCZOK»-RÓL.

Dr. Dudás Gyula úr az Arch. Ért. 1899. évf. deczemberi füzetében ugyanazon évfolyam juniusi számában megjelent cikkemre reflektálva, egyik-másik kifejezésemet helyteleníti. Azt mondja D. úr, «*hogy cikkíró nagy tévedésben van, ha azt hiszi, hogy a vármegye (Bács-Bodrogh) középkori térképén a római sáncz pontosan lerajzolható, vagy feltüntethető*». Nem középkori állapotokat feltüntetni hivatott, hanem a legújabbkori pontos térképektől is megkivánja a modern tudomány, hogy ilyen országos, mondhatjuk világhírű földműről lehetőleg hű képet adni iparkodjunk, benne az igazságot, a valót tüntessük fel. És ez ki is vihető, mert a római sáncz, írjuk csak helyesen «római sáncz», nem elvont fogalom, hanem egy manap is létező óriási földmű. A lehetőséget nemcsak Bauer Antal mérnök bizonyította be, hanem Fridrik és Bocskay tanító urak is megmutatták, a kik mindaketten lerajzolták a bogojevai nagy sáncz-kitérést. Ha pedig ők feltüntethették szerény külsőben megjelent kicsiny mappájukban e fontos adatot, feltüntethette volna ugyanazt azon monographiának térképe is, a mely éppen a «római sáncz» kérdésével aránylag terjedelmesen foglalkozik s a melynek szerkesztője nemcsak a rossz, hanem a legpontosabb térképekkel is rendelkezett. Vagy a monographia nem számított pontosság tekintetében annyi tekintélyre sem, a mennyi Fridrik s Bocskay urak mappáinak kijut? . . . Azt gondolom, hogy akkor, midőn hire járt, hogy a bácskai «római sáncz»-ok tanulmányozására valaki ki fog jönni, nem volt céltalan azon törekvésem, melylyel a pontos térképek fölemlítése által a jó ügynek — tehetségemhez képest — kevés szolgálatot tenni iparkodtam. Ha mi, kik saját szemünkkel láthatjuk még a sánczokat, nem szólunk a kérdéshez, hogyan fogják az eszméket tisztázni azok, kiknek e sánczokat láthatni alkalmuk nincsen? Hogy a monographia említett térképét nem a pontos

mappák között sorolhattam föl, az nem az én hibám; sajnálom, de nem tehetek róla.

Tovább így beszél D. úr: «czikkíró nem hajlandó elhinni, hogy az árok másutt valóban az északi oldalon van». Nem szabad az író egyes szavait kikapni s más értelmet adni azoknak, mint a minőt azok írója akart adni nekik. Én ezt írtam: «Ha másutt csakugyan megfordítva áll a dolog (vagyis az északi oldalon van), a mit nem vagyok hajlandó elhinni, azon esetben nem vonhatjuk egy kalap alá az egész sánczot. Nem abszolút hajthatatlanságról van itt szó, mint feltüntetni méltóztatott: látszik abból, hogy magyarázatot csatolok azon esethez, ha az árok másutt mégis az északi oldalra esik. Kapacitálhatlanság és kétkedés: két különböző dolog. (Talán ez az egyedüli haszna D. úr felszólalásának, hogy mindkettőnk megfigyelései jobban meg-hányatván, konstatálhatjuk, hogy az árok a sáncznak majd az egyik, majd a másik oldalán, néha — mint állítani tetszik — mindakettőn látható!)

«Az átvágások egymagukban — folytatja D. úr — mit sem bizonyítanak (és Cz. úr is adós marad a bizonyítással) mert nem lehet bebizonyítani, hogy e bevágások egyidősek-e a sánczokkal». Erre válaszom ez: Igenis be lehet bizonyítani s be is bizonyítottam. D. úr is megtalálhatta volna szerény értekezésemben, ha figyelmesebben olvassa. Szól pedig ez a bizonyítás eképen: *«Ezek nem vízlecsapoló közök voltak, mert olyan helyeken is megtalálhatók, a hol a víz nem ki, hanem befelé folytott volna»*. (270. l.) Ime ez a bizonyítás. Csak ép szem és helyes logika kell ahhoz, hogy rendeltetéssókkal tisztában legyünk. Vagy talán oly bárgyúságot tételez fel D. úr azon népről, hogy magára eresztette a Duna vizét?... Néhol meg egyáltalán nem érhetette a sánczot víz, miért vágták át ott? Talán az utak miatt?... «a midőn a sánczok környékén a forgalmi útvonalat szabályozni kezdték?...» (Mintha D. úr e nézet felé hajolna!) Én még nem láttam olyan utat, mely minden 80—100—120 m. távolságban kanyarodik. Ha e vélemény igaz volna, azon esetben az az út gyönyörű hullámvonalat irt volna le, a melyen egyik kanyarulat a másikat érte volna. Természetes észtt okvetlen föl kell tételeznünk minden népben, abban is, mely e földműveket átvágta: természetes észszel bíró ember pedig (legyen az akár barbár, mint egyes népeket nevezni szoktak) nem jár 200 m. távolságot be ott, a hol 100 m.-nyi úttal is eléri célját. De ha sem vízlecsapoló, sem útrövidítő közök nem voltak ez átvágások, én azt gondolom, vissza kell azok származási idejét tolnunk egészen a sáncz építési korába, hacsak azt nem akarjuk föltételezni, hogy egy később élt nép csupa komóczyból vágta át azokat.

Ne gáncsolja Dudás úr a központból az önzetlenül fáradozó szerény falusi munkást, hanem inkább segítse elő törekvésében. Ha téved s helyre igazítja, majd tudni fogja az kötelességét; de szörszálhasogató gáncsoskodással nem használ, hanem árt a dolognak.

Gombos, 1900 jan.

Cziráký Gyula.

IV. HÜBNER EMIL CZEGLÉDI RÉGISÉGEKRŐL. A város mellett elterülő Öreghegy nevű szőlőkben már régi idők óta találnak edénytöredékeket

és más régiségeket, melyek azoñban a munkások kezein elkallódnak. A nevezett helyen már több mint száz éve szőlők vannak s így a talaj annyira fel van forgatva, hogy csak ritkán sikerül teljesen ép tárgyakat találni. Pár év óta figyelemmel kísérem a leleteket s ily módon sikerült néhány darabot megmentenem. A leletek helye az említett öreghegyi szőlők területe. Az alábbi tárgyak lelhelye e szőlők azon része, mely a Cserhát végső nyulványán alacsony domblánczra van ültetve. Az 1897. év tavaszán Maczonka János tanító szőlőjében, mely épen a dombtetőn fekszik, fordítás alkalmával több régi edényt és edénytöredéket találtak mintegy 70 cm. mélységben, melyeket azonban összetörtek két darab kivételével, melyet a tulajdonos félre tett és nekem ajándékozott. Ezek egyike egy agyagból készült 6·5 cm. magas, részben sárga, részben feketére égetett kézi gyártmányu, az edény szélétől kezdődő és hasáig érő füllel ellátott bögre, mely teljesen ép. Ugyanilyen típusu kis füles bögrét találunk a tószegi őstelep leletei közt nagy számmal. A másik edény feketére égetett, korongon készült 9·5 cm. magas fületlen csésze, falai vastagok, szájnnyílása 12·3 cm. Teljesen ép. Van e leletek közt továbbá egy fekete csésze töredéke, melynek magassága 5·6 cm.; korongon készült, vékony falakkal, kihajló széllel ellátva. Szájnnyílása 10·4 cm. Egyik edényen sincs semmiféle diszítés. Általában véve az itt talált edényeken diszítés nincs és csak a folyó év tavaszán került elő egy edénycserép, melyen diszítés van pontok és szagatott vonalakkal bekarcolva. Leleteink között van továbbá egy kőbalta, melyet édesatyám szőlőjében, mely az előbbi szőlővel szomszédos, a folyó év tavaszán döntés alkalmával találtak a munkások. Hossza 5·6 cm. Szélessége 5 cm. Közepén lyukkal van ellátva, melynek átmérője 16—18 mm. Megemlítettőnek tartom, hogy e helyen sem ezen leletekkel, sem külön, fémtárgy nem találtatott, állítólag azonban Maczonka János szőlőjében csontok között egy bronz hajtű(?) is találtak, mely elveszett. Folyó év tavaszán e leletek helyétől kissé távolabb fekvő szőlőben egy nagy fekete, vastag falu urnát találtak, melyben megszenesedett gyermek csontok voltak. E lelethez hozzájutnom nem sikerült. Leleteink sorát bezárja egy római ezüstpénz, mely a folyó év tavaszán egy az előbbiekkal szomszédos szőlőben nyitás alkalmával találtatott s mely szintén gyűjteményembe került. Előlapján gyöngysoros peremben egy fej, mögötte egy elkopott, olvashatlan felirat; hátlapján vágató biga; a kép alján tőle vonallal elválasztott téren felirat, melyből csak ez olvasható: CALPVRNI.

Czegléd, 1899 október hó.

Hübner Emil.

V. CSÉPLŐ PÉTER: BRONZKORI LELETÉRŐL NAGYVÁRADON.

E napokban a nagyváradí főgymnázium régiségtára három érdekes tárggyal gyarapodott. Mind a három tárgy a történelmet megelőző korbá tartozik. Mind a hármát Knapp Sándor úr ajándékozta a főgymnáziumi tárlatnak s lelhelyők a Nagyvárad határában levő Knapp-féle téglatelep. E tárgyak: egy egészen ép kőbalta, egy bronztőr és egy bronzkard. Ezen tárgyak már régebben kerültek a felszínre és azzal Knapp úr birtokába. Mióta a biharmegyei és nagyvárad-városi történelmi és régészeti egyesület megalakult, azóta a váradí régészeknek mindig tudo-

másuk volt, hogy a város területén levő téglatelepeken több ízben találtak kőeszközöket obsidiánból, kovából és egyéb kőnemekből.

Feledhetetlen régész társunk Bölönyi Sándor, gyakran elsétálgatott ezen telepekhez és nem egy értékes késpengét, nyélcsúcsot, szilánkot hozott onnan, a múzeum számára. Hasonlóképpen Középeßy Gyula múzeumi helyettes őr, ma is ellátogat egyik-másik téglagyárhoz, a honnan ritkán tér vissza üres zsebbel. E sorok írója is többször megfordult ezen telepen, azonban ottan néhány obsidián és kovaszilánkoknál egyebet nem talált. Annál kellemesebben voltam tehát meglepetve, midőn Knapp úr szívességéből főgymnáziumi régiség-tárunk ilyen szép tárgyakkal gyarapodott és még inkább, mivel e tárgyak közvetlen Nagyvárad határából kerültek a felszínre. Knapp téglagyára ugyanis alig 1 kilométernyi távolságban fekszik a várostól, közel a Kőröshez.

A három tárgy közül legérdekesebb a kard. Ez minden díszítést nélkülöz, egyedül a pengének megerősítésére szolgáló középvonal fut rajta végig.

Az egész kard 44 cm. hosszú, markolattal együtt, mely mint a bronzkardoké, rendesen igen keskeny és 4 szeggel van megerősítve a pengéhez. Lehet, hogy új korában 1—2 cm.-rel hosszabb volt, mert hegye kissé eltompult. Ennél kisebb bronzkardot ritkán lehet látni. A 2-ik tárgy a bronz tör, mely fájdalom, 4 darabban került felszínre, de a 4 darab egy teljesen egészet képez. A tör hossza 21 cm. Munkája teljesen megegyez a kardéval, csak hogy markolatja hiányzik, de a penge végén ott van a 4 lyuk, melyekkel pengéje a markolathoz volt szegezve. Tehát éppen úgy, mint a kardé. A törön úgy, mint a kardon, nincsen semmi díszítés, hanem egyszerűen a közepén egy vonal kissé emelkedik.

Tekintve a két harci eszköz mintájának egyformaságát, bátran feltehetjük, hogy mindkét fegyver ugyanazon harczosnak szolgált fegyverzetül. Ha Reineckének ez év június havában az «Archæologiai Értesítő»-ben «A bronzkor» időszakaszairól megjelent értekezését jól értettem, úgy bronzeszközaink a régibb bronzkorszakhoz tartoznak. E mellett szól egyszerű formájuk, melyen semmiféle díszítésnek nyoma sincsen.

Főérdemök mindenesetre az, hogy Várad határában ásattak fel, a hol eddig tudtommal bronz eszköz nem fordult elő. Igen szép darab a kőbalta, vastagabb végén átfúrt és szépen kicsíszolt lyukkal. Hossza 12 cm., szélessége 4—5 cm. Anyaga: zöldes barna, quarz-csíkos homokkő. Csaknem egészen hasonló csíszolt és átfúrt kőbalta a biharmegyei és nagyvárad múzeumban több példányban fordul elő. Lelhelyök: Biharmegye területe. Megjegyzendő, hogy e balták jobbadán bronztárgyakkal vegyest kerültek a felszínre.

Cséplő Péter.

VI. Dr. KOHLBACH BERTALAN, A SIMONFAI BRONZLELETRŐL A KAPOSVÁRI ÁLLAMI FŐGYMNASIUM GYŰJTEMÉNYÉBEN. A simonfai (Somogyvármegye) tizenhat darab bronzrégiség valószínűleg kincslelet. E mellett szól ama körülmény, hogy az egyes darabok többnyire sérületlenek, és hogy megvan öt egyenlő alaku tokos véső. E lelet korát meghatározni igen nehéz; van e leletben tör, holott kard nincsen; van szárnyas véső, hengeres

kartekercs, öklöző gyűrűre emlékeztető karperecz és csüngő dísz (tölcsér alaku tutulus).¹ A mellett, hogy a IV. korszakba sorozzuk, szól a sok tokos véső és az egymás fölé nyuló végekkel bíró karperecz. Van a leletben régibb bronzkori emlék is, de ez nem vall a IV. korszak ellen, mert jó karban levő darabok szálltak nemzedékről nemzedékre, akár mint magánvagyon, akár pedig mint áru vagy beolvasztandó anyag visszamaradt egyes telepeken. A kor meghatározására az egyes darabok ornamentikája is szolgálhat; azt hinnők első sorban, hogy e bronz emlékek primitív vadásznép tulajdonát képezték, mert ornamentikájában szerepel az állatvilágból vett motívum² így a «kigyóbőr» utánzata a karpereczeken, a kigyó tekervényeinek mintázata a hengeres kartekercsben, mely csavaros sodronyban végződik. A lándsacsúcs szív alaku. De im utját szegi képzeletünknek — a sarló. Állattenyésztéssel, földmiveléssel foglalkozott tulajdonosa; oly korból ered tehát a Simonfán 1893-ban talált gyűjtelék, mint a többi somogymegyei lelet,³ és kiegészíthetné Dörre Tivadarnak: Bronzkori élet a lengyeli (Tolnavármegye) telepen című képét,⁴ mint legel a berekben, a tó partján a nyáj és hogy vágja sarlójával a nő vagy leány a hosszúra nőtt füvet vagy a gyékényfonáshoz szükséges nádat. Fantázia képe ez, melynek rekonstruálásához képzeletünkön kívül vajmi kevés van, és melyet elképzelni is csak ama, kevés változatban meglevő emlék enged, miket ismertetni célunk.

Vésők. A palstáb mint szárnyas, sarkos véső. (18. sz.) Vésőnk, mely 17.7 cm. hosszú, bír talppal, még pedig 7.6 cm. távolságban élettől, úgy hogy mélyen (10.1 cm.) volt megerősítve a fanyél hasadékaiba. A nyél megerősítésére szolgál a két, 4.7 cm. hosszú szárny, mely középen 2.1 cm. távolságra közeledik. Alakra nézve hasonló a kéri leletben levő szárnyas vésőhöz,⁵ és ha nincs is ennél talp és magasabban kezdődik a szárnya, mégis egy műhelyre vezethető vissza.

A celt vagy tokos véső. Van a simonfai leletben öt teljes és egy töredékes tokos véső; e hat darab (1—6 ábra) képvisel három, többé-kevésbé eltérő változatot. *a)* Egy műhelyből ered, *b)* díszesebb, karcsu és ékalaku, *c)* pedig egyszerűbb, csak kisebb munkára alkalmas véső. *d)* 15 cm. hosszú, az élig majdnem egyenletes vastagságú és kerületű tokos véső; elipsis alaku tokjának felső átmérője 4.5 cm., szélessége 3.2 cm., hossza 13.6 cm. távolságban a felső kávtól 7.2 cm. szélesedik és ez alapon nyugszik a körvonala él. Ornamentikája már geometriai rajz. Közös alapon, a felső kávtól 2.7 cm. távolságban, van két egymásban levő, öntött egyenlőszáru háromszög; hasonlít a pölöskei (Zalavármegye) kincs tokos vésőjéhez.⁶ Feltűnő, hogy ennél nincs oldallyuk, melylyel jobban megerősíthették volna nyeléhez.

¹ V. ö. Dr. Reinecke Pál: Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról Archæologiai Értesítő. Új folyam. XIX. kötet 3. és 4. sz.

² Ernst Grosse: Die Anfänge der Kunst. Freiburg i. B. és Leipzig 1894.

³ Az orczii, török-koppányi, gáloskéri, sárkánytói, ráksii és rinya-szentkirályi leletek, mikről beszámol Hampel József: A bronzkor emlékei Magyarhonban. Budapest 1886. és 1892. és az Archæologiai Értesítő. Új folyam. IV. és VI. kötete.

⁴ V. ö. Wosinszky M.: Tolnavármegye története I. és utána Pulszky Ferenc: Magyarország Archæológiája I. 172 laphoz. (Budapest 1897.)

⁵ V. ö. Hampel J. i. m. I. köt. CXIX. tábla 14. szám.

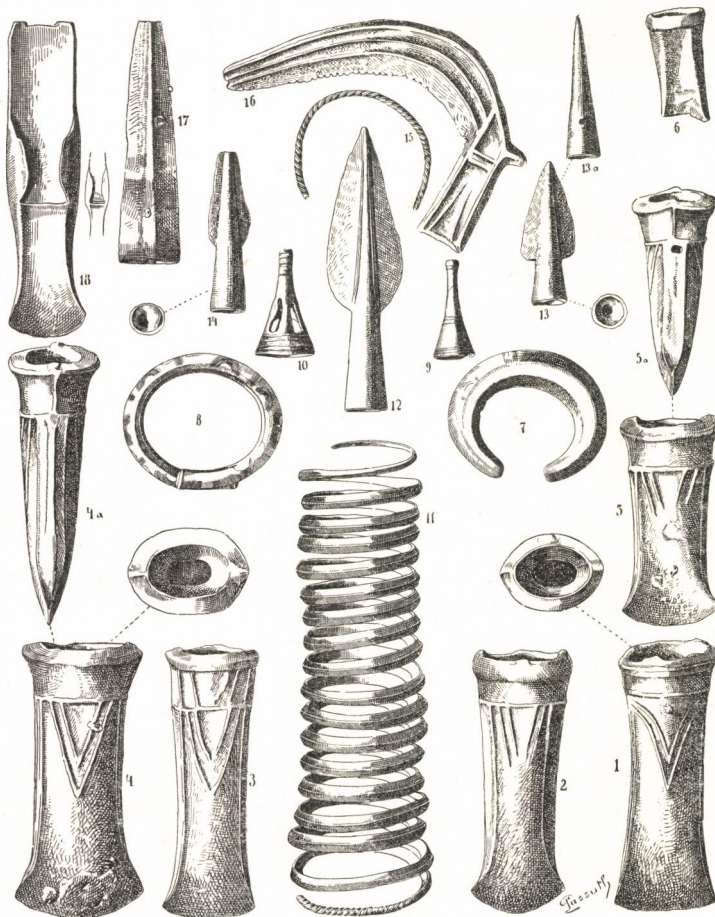
⁶ U. o. XCVIII. 7a; ennél van oldallyuk és ornamentikája négy háromszög.

A második *e*/ 14·7 cm. hosszú, átlag 11 cm. kerületű tokos véső, melynek szintén elipszis alakú tokja 4·5 cm. átmérőjű és 3·8 cm. széles. Diszitménye egyezik az előbbiével. Feltűnő, hogy csak egyik oldalán van lyuk, mi szokatlán. Lehetséges, hogy eredetileg nem volt, de ingott benne a fanyél, úgy hogy

EGY SIMONFAI BRONZKARPERECZ KITERITETT DISZÍTÉSE $\frac{2}{3}$ n.

SIMONFAI BRONZLELET $\frac{1}{4}$ n.

birtokosa a vékonyabb oldalán utólag furt lyukat, hogy aztán szöggel megerősítse a nyelet. Jóval kisebb ezeknél a harmadik. *f*) Csak 11·2 cm. hosszú; különben egyenlő a másodikkal mind alakjára, mind diszítésére nézve. Csak-hogy a kávétól 2·5 cm. távolságban van mindkét oldalán egy-egy öntött lyuk.*

* Hasonlít hozzá a török-koppányi tokos véső. V. ö. Hampel i. m. CXVII. t. 4. sz.

Tetszetős, még pedig fejsze-alaku a negyedik (II. 4.); hossza 15·8 cm. Felső kerülete 12·9 cm., közepén csak 10·7 cm., majdnem egyenes éle felé kiszélesedik úgy, hogy kerülete alig egy milliméternyi vastagság mellett 11·4 cm. (tokjának felső átmérője 4·7 cm., az él szélessége 5·7 cm.) Ornamentikája csak annyiban tér el az előbbiektől, hogy a két háromszöget képező öntött vonalak nem egyenesek, hanem befelé domborodnak, és hogy a belső háromszöget szimmetrikusan díszíti öntött gomb.

E négy tokos vésőtől elüt teljesen az ötödik. *g)* Karcsu, szép és tetszetős alakja, síma lapjai, gazdagabb ornamentikája arra bírta engem, hogy inkább valami dísz-vésőt lássak benne; igaz, hogy homályos előttem az ily dísz-véső rendeltetése, mert hiszen nem lehetett ezt talán úgy viselni, mint a bronzkori fokost vagy díszesebb fejszét. Igaz ugyan az is, hogy az elhunyt mellé sok használati tárgyat is adtak, hogy lelke ne kísértse a földön, hanem lelje maga mellett, ha már nem teljes vagyonát, de legalább is egy részét; de hiszen kincslelet a simonfai* és nem sírlelet.

Alig került ki somogyvármegyei műhelyből. Hossza 15 cm. 2·9 cm.-nyire a felső kávétól körülvésszi öntött vonal, melyen belül öntött trapez díszít mindkét lapját. Ez elválasztó vonalon, mint alapon nyugszik két háromszög. Élének szélessége 5 cm. Minden ornamentika nélkül szűkülökdi, ez ötnél kisebb, vékonyabb falu, és eszerint gyöngébb a tokos vésőtörödek (6.), mely nagyon hasonlít a bozsóki (Baranyavármegye) öntőműhely maradványai között levőhöz.** Hossza 5·4 cm. (teljes nagyságban lehetett 6·7 cm. hosszú), tokjai felső kerületének átmérője 3·7 cm., szélessége csak 2·4 cm. A törési elipsis átmérője 2 cm., szélessége 0·5 cm.; a kávétól 2 cm. távolságban van két oldalt egy-egy a nyél megerősítésére szolgáló lyuk.

Sarlónk (16. sz.) tisztán magyar, még pedig somogyvármegyei (?) típus.*** Nyélbe való egyenes, 5·6 cm. hosszú és 3 cm. széles trapez alakú szelvénye alkalmassá teszi arra, hogy a bronzkorban ismeretlen kaszát helyettesítse. A szelvény és a sarló előoldala díszes; ornamentikája geometriai domboru, öntött vonaldísz; a szelvényen elzár a szélével párhuzamosan haladó egyenes-pár trapezt, melyet díszít a széléből kiinduló hegyes szögben találkozó, öntött vonalpár. A szelvény belenyul magába a sarlóba úgy, hogy a trapez két oldalának öntött meghosszabbítása trapezoidot képez a sarló hátának végső részével, mely bütökben végződik. A sarló maga már nem idomtalan, hanem mint a régibb hallstadti kulturánál várható, szabályos (bütökére állítva kecskeszarvhoz hasonló) görbe vonal. Díszíti két hátával majdnem párhuzamosan haladó, domboru, öntött görbe vonal. A sarló éle csorba; a kicsorbulás csakis újabb lehet, mert úgy a kicsorbult fogak, mint a köztük levő rések frissek és patina-nélküliek.

* Még hetek előtt fordultam ez ügyben Simonfára, de maig sem kaptam választ; lehet, hogy nem emlékszik már a mellékkörülményekre az ottani tanító, ki Jambrich F. körjegyzővel együtt ajándékozta gymnasiumunknak 1893. e leletet.

** Hampel i. m. XCVIII. t. 5. sz.

*** V. ö. az orczii (Hampel i. m. CXVII. t. 5. sz.) és a kéri (u. o. CXVIII. t. 8. sz.) sarlót, miknek díszítése ugyan gazdagabb. Alakra nézve hasonlít hozzá a borjasi (Torontálmegye) öntőműhelyből való (LXXXIX. t. 12. sz.) és a díszítés nélküli sajó-gömöri (CXVI. t. 25. sz.).

A sarló hátsó oldala teljesen síma. A sarló hossza (pengéjének csúcsától a büttyök csúcsáig) 17·6 cm ; legnagyobb szélessége 3·5 cm. ; a legkisebb 1 cm.

A simonfai lelet *tőre i)* (17. sz.) 1·2 cm. és 3·2 cm. között váltakozó szélességű háromszögű törnek pengetőredéke ; a hosszukás dülény-átmetszetű, 13·7 cm. hosszú pengetőredéket tömörebbé teszi a végig huzódó borda ; alsó része 5·3 cm. hosszban elgörbült.

Hogy e IV. korszakbeli leletben található, nem feltűnő jelenség, mert vagy «a gyűjtélkes leletekben néhányszor előfordulnak kétélű törpengék . . . vagy ily pengék töredékei . . . melyek talán mint régibb, véletlenül meglett darabok kerültek a bronzöntő készletébe»,¹ vagy pedig szegény ember tulajdonát képezte.

Lándsacsúcsok. Van leletünkben két darab (12. és 14. sz.) ;² az egyik *j)* ép, 15·7 cm. hosszú levéalaku, melynek köpüje végig megy kúpalakban, mint a levél gerincze. A köpü átmérője a nyílásnál 2·2 cm. ; mint a 10 cm. hosszú levél gerinczét körülfogja — ügylátszik — öntött vonaldísz.³

A másik *k)* csonka ; hiányzik csúcsa, melylyel együtt 10 cm. hossza lehetett ; 17 cm. átmérőjű kerek nyílással bíró köpüje képezi a 6·5 cm. hosszú fűzfalevél-alak széles gerinczét. (A táblán 13. sz. alatt lerajzolt lándsacsúcs jákói lelet.)

Hengeres kartekercs. (11. sz.) A 25 cm. hosszú kartekercs *l)* csonka kúp alakú ; legalsóbb gyűrűjének átmérője 8 cm., a legfelsőbbé 6·3 cm. Áll 18 tekercsből ; a huzal kívül prismaalakú, belül síma, rendszeren 0·5 cm. széles ; csakis a kéz felé való végén 0·2 cm. keskeny, míg a könyök felé sodrozott huzallá lesz ; itt mutatkozik valami törés, mely vagy azt mutatja, hogy a sodronyozott huzal még képezett egy teljes spirálist,⁴ mint a felső-túri (Hontm.) leletben levő (Hampel J. A bronzkor emlékei Magyarhonban, I. k. XXXVI. tábla 3. sz.), vagy — mi szintén lehetséges — végződött egy korongidomu tekercsben a felső kar védelmére, mint pl. Hampel i. m. XCVI. t. 4. sz.

Ékszerek. Az egyik karperecz *m)* (7. sz.) tojásdad nyílt, kívül erősen domborodó, belül síma ; üres. A két kúpalaku vége közötti távolság 2·5 cm. A karperecz külső kerülete 22·6 cm., belső kerülete 13·7 cm. A külső vonaldísz utánzata valamely hernyó bőrének ; de gyakori használat által annyira lekopott, hogy csakis balfelé észrevehetni a két, kifelé tüskés egyenes között bezárt téren két-két szögpart, mely valószínűleg pikkelynek stilizált utánzata ; a jobb oldalon már — úgy látszik — teljesen lekopott. A pikkelyeket elzárja két-két concentrikus körszelvény, még pedig symmetrikusan fenn és lenn, egymástól 6 cm. távolságban. (19. sz.)

¹ Dr. Reinecke Pál az Arch. Ért. Uj folyam. XIX. köt. 4. sz. 322. lapján.

² Intézetünk gyűjteményében van egy Jákon (Somogym.) 1898. lelt lándsacsúcs (IV. 4.)

³ V. ö. Hampel i. m. CXIX. tábla 20a kéri (Somogym.) és különösen u. o. CXLVIII t. 6. sz. a pánczélcsehit (Szolnok-Dobokam.), mely feltűnően hasonlít hozzá.

⁴ Kiegészítő része volna akkor a leletben meglevő csavaros sodronyu bronzkarika (15. sz.), annál is inkább, mert a törésnél majdnem összeillik, másrészt eltér a karika rendes alakjától, mert a sodrony csavarossága végig megy, holott pl. a rovátkos sodronyu karika (Hampel i. m. XLVIII. t. 3. sz.) vége síma, vagy kiszélesedő bronzpánt mint a csavart bronznyakperecz (Arch. Ért. Uj folyam. XIX. k. 4. sz. 331. lap, VI. t. 1. szám.). Ez okból nem is tárgyalom külön az ékszerek alatt leletünk karikáját.

A másik *n*) (8. sz.) már megfelel a Villanova-kör (régibb Hallstatt-kor) karpereceinek; tömör, bír egymás fölé nyuló végekkel, egyenlően vastag; kívül befutja díszes vonal- és körékitmény, belül síma. Külső kerülete 29.5 cm., a belső 19.6 cm., a fölé nyuló vég hossza 3.4 cm. Ornamentikája igen szép, szimmetrikus váltakozása egyenes és görbe vonalaknak koncentrikus körökkel és körszelvénytárcsákkal, mint mutatja a mellékelt szalag. (20. sz.) A motívum itt is geometriailag stilizált kígyó- vagy gyikbőr?

Van végre leletünkben, a régibb hallstatti culturában már ritkán előforduló * tölcséralaku töredék (9. sz.) *o*), melynek rendeltetése nem elég világos. Van ily csüngő dísz (?) a rákospalotai (Pestm.) kincsben és az ú. n. új-szönyi (Komáromm.) öntőműhely leletében.** A töredék 5.6 cm. magas, igen vékony bronzlemezből készült tölcsér, melyet ékít bevéssett körvonaldísz. A tölcsér átmérője 2.2 cm., felső betapasztott (?) nyílásának átmérője 0.4 cm.***

Kaposvár, 1900 januárius.

Dr. Kohlbach Bertalan,
főgymn. tanár.

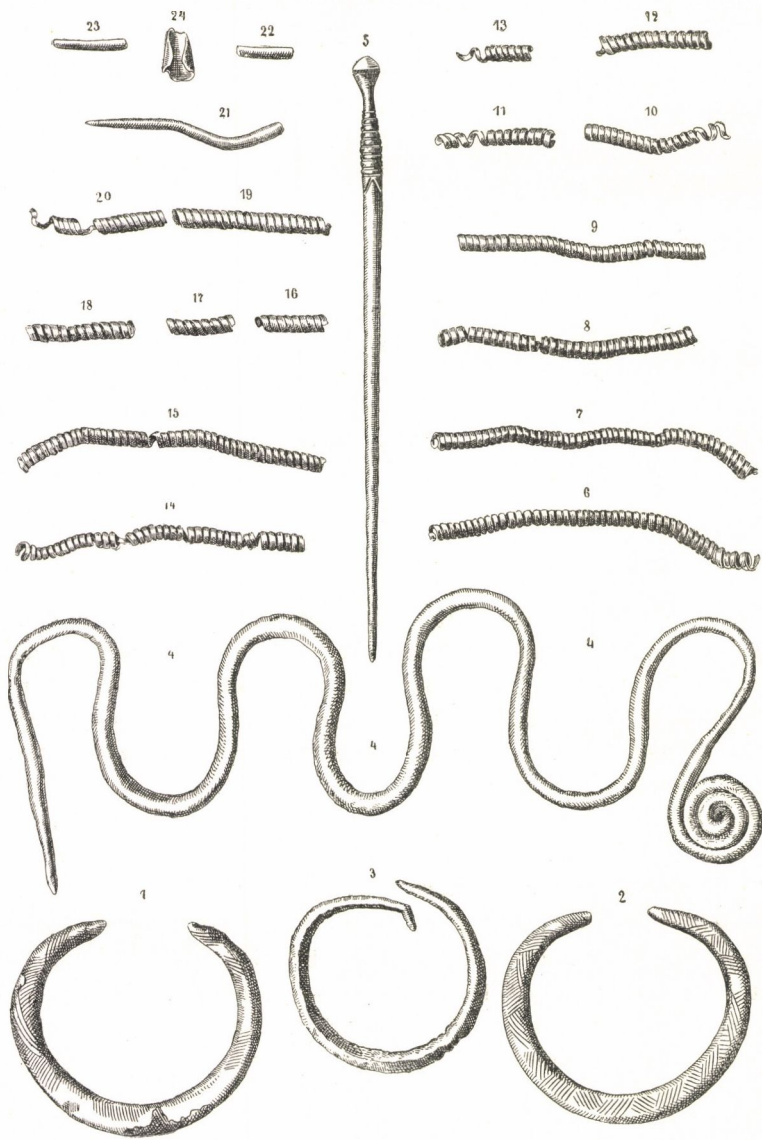
VII. RÉCSEY VIKTOR: ŐSKORI EMLÉKEK ÁSATÁSÁRÓL BAKONYBÉLBEN. Bakonybél község határában eddig régészeti leletek nem igen mutathatók ki. Rómer «*Bakony*» című könyvében mondja (156. l.) Bakonybélről: «Régiséget itt hiában keresünk, mert a hely nevén és történelmi emlékein kívül minden új. S ámbár nem valószínű, miszerint a tatár vagy török idejött volna, hogy a Szent István korából fenmaradt apátság épületeit lerontsa, mi az akkori időben bizonyosan még rosszabb utak miatt nagy merény lett volna; tudjuk mégis, mennyi bajuk volt az apátoknak a szomszéd várak uraival stb.» Rómer kutatási ideje óta sem igen találunk reá esetet, mely Bakonybél régészeti leleteket tárt volna elénk. Sem az «Archæologiai Értesítő»-ben, sem Hampel «Bronzkor Emlékei»-ben nem akadunk rá. Annál öröndetesebb volt rám nézve, midőn az 1898. évi tavasszal annak híre jutott el hozzám, hogy Bakonybél község határában a szent-gáli őserdő tözsomszédságában erdő-irtás alkalmával régiségekre bukkantak. Akkor ugyan a korán elhalt bold. emlékü *Villányi* Szaniszló apát úrral nagyobb ásatást terveztünk a helyszínén; de közbejött hirtelen halála s egyéb körülmények ismét a feledés fátyolát borították ez érdekes területre. Csak az idei aratás után volt alkalmam a szóban forgó helyen nagyobb mérvű próba-ásatást tenni. Bakonybél községe a Bakony kellő közepén őserdőborította hegyekkel környezett völgyben, mégis kiemelkedő magaslaton terül el. Kelet felé a Somhegy, nyugat felé a Gáthegy, éjszak felé pedig a komor Kőrishegy zárják el a Gerencze tekervényes vadvizet által keresztülkaszul öntözött regényes, üde tájékat. Dél felől a szent-gáli hegyekből szakad a *Gella* nevű csermely, melyről a községtől egy órányira fekvő völgy is vette elnevezését. Jobbról a Kövestető, balról a Hegyeskő emelkedik, köztük pedig a csúnyavíz-árok kíséri a Szent-Gálról idevezető utat; a lankás hegyoldalon már a szent-gáliak marhái legelnek. Itt két évvel ezelőtt még ősi bükkfa-

* V. ö. Reinecke az Arch. Ért. i. h. 328. l.

** Hampel i. m. LXXXVII. t. 10. sz. és CXXV. t. 8—10. sz.

*** Van még gyűjteményünkben somogy megyei (?) csüngő dísz, mely teljesen elüt alakjáról az említettétől. V. ö. (10. sz.)

erdőség volt és most a bakonybéliek egymás után összevásárolják a szent-gáli közbirtokosságtól az erdőséget, ezt irtják, hogy termőföldterületüket tágítsák. Így esett meg, hogy *Haik* nevű birtokos az «erdőlábnál», mint ott mondják, az irtást feltöretvén, ott a hol ember- emlékezet óta óriási, hatalmas bükkfák

I. LELETEK A BAKONYBÉLI SÍROKBÓL.

állottak, kisebb-nagyobb halmocskák tűntek elé, melyek felásásánál élükre állított, lapos kövek között máz nélküli, fekete edénytöredékek kerültek napfényre. Az egyszerű, földművelő népnek is feltűnt ez az ismétlődő jelenség és hírül vitték az apátságba. Mindjárt az első szándékos keresztárkolásnál kitarult

a tervszerűleg összeállított urna-sír. Agyagos, nedves föld az edényeket nagyon megviselte; két-két oldalt félméternyi hosszúságú kőlapok közt, melyek élükre voltak állítva, cseréptöredékekkel vegyest csakhamar előcsillámlott a bronz is.

Az első sírból csak két egyszerű bronz karkötőt emeltek ki. Az edények, a mint a napvilágra kerültek, azonnal el is enyésztek. Azután minden újabb kísérlet abban maradt és az ásatást elhagyták, mert a tavaszi munkálattal siettek.

Az idén az őszi munkáltatásnál az előbbiekhöz hasonló jelenségek mutatkoztak. Mikor odaérkeztem, még több halomszerű kidomborodást siker nélkül árkoltattam keresztül. Egyszerre azonban a Gella patak felé eső lejtőn hamvas földrétegre találtunk, majd harmincz centiméternyire vastag égetett földrétegre és midőn tovább mentünk, bronzsalak (II. 2.) is került elő, majd egy terméskőből emberi kézzel összerótt kormos építmény, melyben a kemenczét véltem felismerni.

A kövek egy sebes, rohanó vízár koptató erejétől simára vannak csiszolva, holott a törésük éles és metsző. Ide az öntőműhelyhez a szomszédos csúnyavíz-árokából hordták föl.

Ezen biztató körülmény újabb reményt nyújtott és az erdőláb felé utalt; ott a tizenkettedik halmot ástuk fel, midőn egy egész tervszerűen megalkotott sírt találtunk. Négy oldalt ismét élükre állított kövek fölé egy lapos fektetve tárt elénk, óvatosan leemeltük és a nedves, agyagos földet óvatosan piszkáltuk meg, midőn már cserépedény oldala látszott, majd hamvas-szürke föld, csontszilánkok; de mindhiába, egy ép edényt nem tudtunk kiemelni. Az egyiknek füle, a másinak pereme, harmadiknak talpa volt csak megmenthető; de úgy látszik a nedves agyagföld között ezek már réges-régen elernyedtek és ezért minden törekvésemet csak más tárgyak keresésére fordítottam. Ebben a leírt sírban egy lapos kőbaltát találtunk csak (II. 1.) és apró bronz-töredékeket.

A szomszéd halmocska már jobban fizetett. Itt a kőlapokkal körülvett agyagedénytöredékek közül már két darab reczés díszszel ékesített bronz karpereczet (I., 2. ábra) és egy 16 cm. hosszú erős, gombos és tekercs-díszszel ellátott bronz hajtűt (5. ábra) találtunk.

A harmadik sírleletnél egy 20 cm. hosszú, kigyóalakú, a végén tekercsbe végződő bronz sodrony (4. ábra) került elő; ugyanott volt egy kisebb kőbalta és egy fűró, és pedig nummulit mészkőből.

A negyedik sír, mely már a szent-gáli határ területén most még tényleges őserdő szélén volt, valami tizenhat darab kisebb-nagyobb bronz-tekercset szolgáltatott, melyek női nyakék töredékei (6—20. ábrák). Ugyanitt volt egy fibulának (?) letörött tője is (21. ábra) bronzból.

Az ötödik sírban ismét csak edényhamu és csont volt látható.

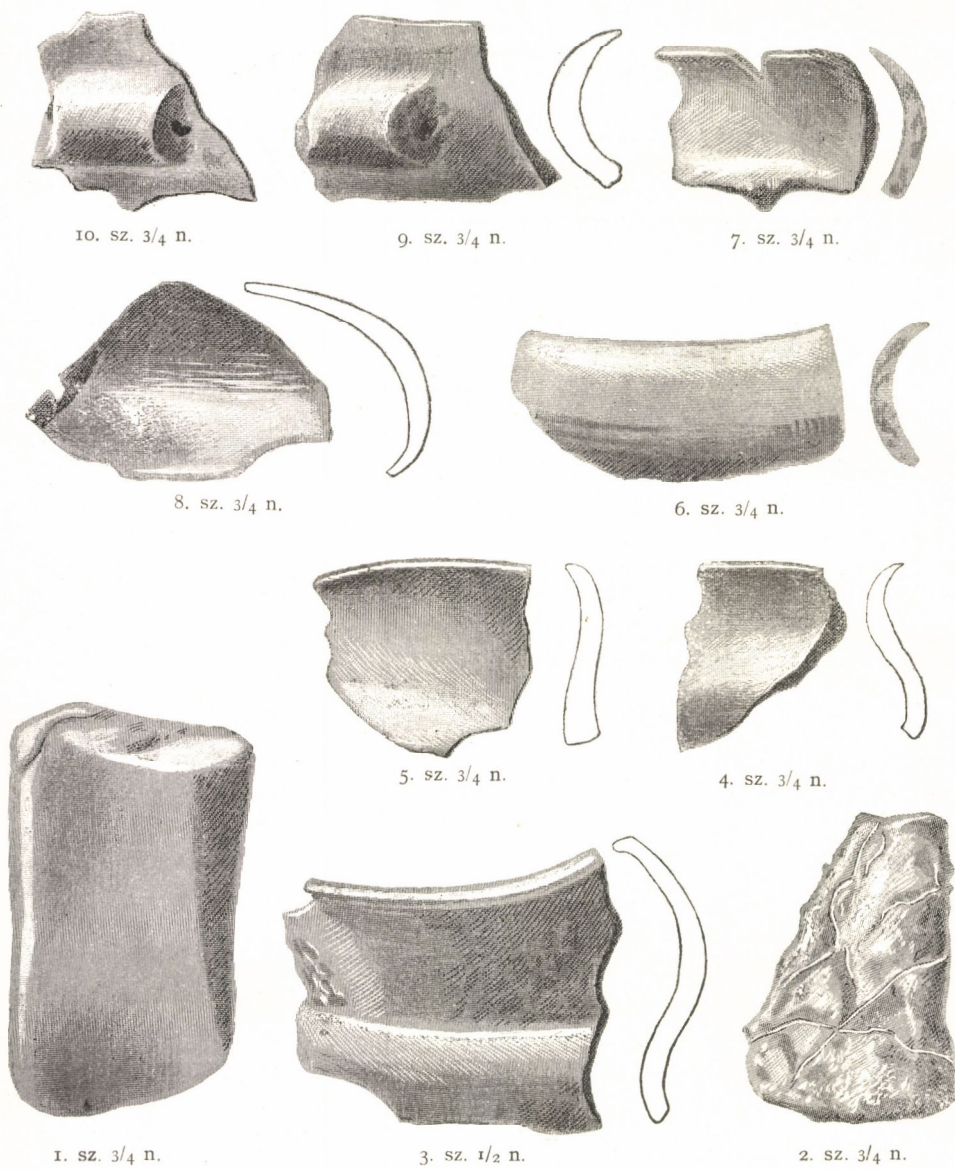
A többi próba-ásás már nem vezetett eredményre és esetleg csak a szomszéd bükkös irtása szolgáltatathatna alkalmat több és jellemzőbb tárgy fölfedezésére.

Az agyagedények minden dísz nélküli, primitív alakot, fül helyett csak átfűrt bűtyköt mutatnak. (II. 3—10. ábrák.)

Meg kell még jegyeznem, hogy az egész hét-nyolcz holdas terület, melyre ásatásomat kiterjeszthettem, agyagos talaj és geológiai viszonyai olyanok, hogy sziklás, termésköves rétegnek nyoma sincs. Az ásatásnál előkerült lapos és

simitott kövek mind a szomszéd csúnyavíz-árokából, meg a rohanó *Gella* patak árjából hordattak fel a hegyre.

A leletek között a vasnak hiánya és a kőszköz az ősiségnek jelei.

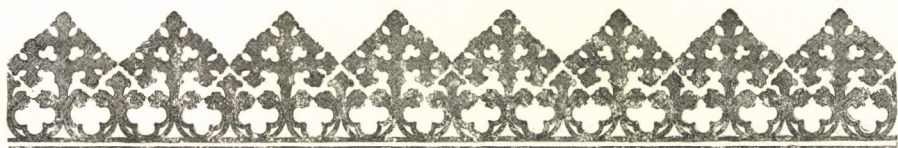
II. LELETEK A BAKONYBÉLI SÍROKBÓL.

Tanulságos tehát ez ásatás arra nézve, hogy a Bakonynak most divó, tervszerű irtása által oly népek emlékeire akadhatunk, kiket századokon át azon vidék vad természete következtében nem váltott fel más nemzet műveltsége.

Pannonhalma, 1899 november.

Récsey Viktor.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT december hó 27-én, d. u. 5 órakor tartotta ez évben utolsó rendes havi ülését, a M. Tud. Akadémia heti üléstermében. Jelen voltak Forster Gyula elnöklete alatt Mihalik József, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza, ig. vál. tagok, továbbá dr. Finály Gábor, Ernst Lajos, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és tiz más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *dr. Szendrei* János mutatott be több hadtörténelmi emléket, ennek kapcsán ismertette a magyar hadügy történelmi fejlődését.

Ezután Mihalik József tartotta meg értekezését a külföldi múzeumokban levő sodronyzománczos magyar emlékekről, melyek kapcsán több nagybecsű hazai emléket is bemutatott.

Az idő előhaladottsága miatt a folyó ügyek előadása a jövő ülésre halasztatván, elnök az ülést bezárta.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A N. MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1899. évi utolsó negyedben. A Csepel-szigeten Szigetujfaluban talált két őskori cserépedény és egy darab kőkalapács vétel útján gyarapította a prähistorikus gyűjteményt. Őskori cserépedényt a Surhoz (Veszprém m.) tartozó Csatár pusztáról ajándékozott Zatkalik János ev. tanító Csernyén. Bronzkori kardpengét magyarországi lelőhelyről vétel útján szereztünk. Regöly és Szegzárd határából származó kelta ízlésű bronzkarikát, hét borostyángyöngyöt és kék színű üveggyöngyöt vétel útján szereztünk. Regölyről szereztünk három La Tène ízlésű gyöngyöt aranypléhből. A n. múzeum Jászberényen a tetemházi halom hivatalos fölösása alkalmából ókori és ujabbkori apróbb régiségekkel gyarapodott. Állítólag ó-budai sírból származó római melléket és két fülönfüggőt aranyból kövekkel vétel útján szereztünk. Állítólag Brassó vidékén lelt antik aranygyűrűt áttetsző fehér quarczkővel vétel útján szereztünk. Ugyancsak kereskedőtől vettünk egy piros kövű antik aranygyűrűt, mely állítólag Duna-Pentelén került elé. Hír szerint Sabariából való terra sigillata csésze ugyancsak vétel, Csernyéről (Veszprém) származó antik csüngő lemezt bronzból ajándékozott Zatkalik János ev. tanító. Az antik gipszmásolati gyűjtemény számára Szász Gyula szobrász a múzeumban őrzött két bronzszobrocska másolatát ajándékozta.

Stein Manó úr a szilasi pusztán (Komárom m.) lelt honfoglalási sír-

maradványokat: két db füles gombot, három sima ezüstlemezt és két sasszanida-érmet ajándéku adott.

XVII. századi ezüst mentekötőnek 13 db láncszemét egy galgóczi leletből hivatalosan váltottuk meg.

Középkori vaskulcsot a Súrhoz tartozó Csatár pusztáról (Veszprém m.) ajándékozott Zatkalik János ev. tanító Csernyén. Ujabbkori vassarlót és vascsat darabját ajándékozta Hegedüs Sándorné úrhölgy. Állítólag Súr község templomából származó XVII. századi festett fafaragásu apáczaszent mellképét vétel útján szereztük.

Vétel útján szereztünk egy 1597-ik évvel jelölt ostyasütő-vasat. A tatai csapóczéh mérő lánczának csonka darabja szintén vétel útján került az osztályhoz.

Tajtékipipát a Csernye vidéki Pusztap-alota romjaitól nyugotra elterülő fensikről ajándéku adott Zatkalik János ev. tanító.

Ujabbkori rézgyűrű, fején czimeralak gyanánt kardot tartó kar, csillag és félhold, vétel útján érkezett szerzemény.

Thaly Kálmán közbenjárásával Kovássy Elemér t. főszolgabíró Nagy-Bereznán (Ung m.) ajándéku adta a tanulmányi alap mizslei uradalmának pecsénymóját Mária Terézia korából.

Löwenstein Adél báróné, szül. podhrágyi Popper ajándékozott üveges fedelű olajfa-casettába rakott két pálmaágot és két csokor alpesi gyopárt a bold. Erzsébet királyné genfi ravataláról.

Ugyancsak a kegyeleti emlékek gyűjteménye számára Jókai Mór és Feszty Árpádné úrhölgy ajándéku adtak egy arany és 15 ezüstkoszorút, melyeket Jókai Mór vagy Jókainé Laborfalvi Róza tisztelőitől kapott.

Hollán Ernő ny. cs. és kir. altábornagy ajándéku adta azt a tábori látcsövet, melyet 1849-ben Péterváradon a külső terep megfigyelésére használtak és ajándékozta Bem tábornoknak egy hajfűrtjét.

Püspöky Grácián úr annak a koszorúnak a szalagjait adta örök letétbe, melyeket a család 1899 okt. 8-án Csányi Lászlónak a kerepesi úti temetőben levő sirjára rakott.

Hpl.

A VERSECZI VÁROSI MÚZEUM 1899-ben is szépen gyarapodott. Összes gyarapodása: 183 érem, 783 régiség, 9 irat, kép stb., és 334 nyomtatvány, vagyis összesen 1309 darab. Az év végén a gyűjtemények állománya a következő volt: 4869 érem, 5350 régiség, 473 irat stb. és 2028 nyomtatvány; összesen 12.720 darab. Tavaly is sok tárgy ajándékozás útján került a múzeumba. A múzeum két osztálya, a régiségtár és a városi milleniumi tárgyak, felváltva 39 vasárnapon volt nyitva a közönség számára; a látogatók száma 1187 volt.

Tanulmányozás és szerzés céljából az ór 14-szer volt kiküldve, és pedig 4-szer a város határában és 10-szer a vidékre. Ásatás egy rendeztetett, és pedig Podporányon augusztus 21-én szép eredménnyel.

Tavaly is a legnagyobb gyarapodás a régiségosztályban tapasztalható. A növedékből említendő: 2 Nagy-Sándor-féle ezüst tedradrachmának barbár utánzata Vég-Szendrőről és egy Diocletianus-féle aranyérem Nagy-Szredistyről.

A podporányi ásatás eredménye: 206 kő- és agyagrégiség; töredékek ezek csak, de annyiban igen érdekesek, mivel — főleg a diszített cserepek — a Boszniában felfedezett butmiri neolithkori telep tárgyainak szakasztott másai. A város határában a «Kozluk» dűlőben volt neolithkori telepről, továbbá a «Füzesvölgy»-ben volt bronzkori telepről és a «Dolina» nevű dűlőben lehorodott halomból kő- és cseréptöredékeket kaptunk. Agyagedénytöredékeket szereztünk a német-sztámorei bronzkori telepről is. A verseczi «Kápolnahegy» mögötti szakadékok egyikéből hoztak egy aránylag szép emberi alakot égetett agyagból, melynek részletes leírását adandó alkalommal közölni fogjuk. Jablaniczáról (Krassó-Szörény vármegye) kaptunk ajándékba egy bronz fokos vésőt füllel, mely egy 17 vésőből álló letétleletből származik. Sándoregyháztól (Torontál vármegye) pedig szereztünk vétel útján két, 1895-ben töltés készítés alkalomával talált hasonló szerszámot; az egyik magyarországi típus (Analogiája: Hampel: Bronzkor, I. kt., XII. t., 1—3. ábra). Kaptunk továbbá egy La Tène izlésű vas lándzsacsúcsot és egy vas halászhorogot, melyek 1895-ben az aldunai «Kozla»-telep vidékén találtattak. Legtöbb tárgy azonban ismét Vattináról került a múzeumba. A tavalyi gyűjtés ugyan csekélyebb eredményt mutat fel, mint azt az 1896—1898. években tapasztaltuk; de még mindig tekintélyesnek mondható. Szereztünk ugyanis onnan 15 szállítmányban: 1 bronz-, 11 csont-, 47 agancs-, 61 kő- és 310 agyagtárgyat, vagyis összesen 430 tárgyat. Római korszaki kis kéesszürke agyagkorsócskát Podporány szolgáltatott, hol az mint csontváz sírmelléklete szerepelt. Népvándorláskori dolgokat is kaptunk. Így a verseczi «Nagy-Rét» keleti szélén volt iv. századbeli telepről egy lapos bronzkarikát és egy diszített agyaggyöngyöt; Nagy-Semlacról pedig egy hullaégetési sírból származó agyagurnát. Szereztünk középkori ezüst ujjgyűrűket; egy vasmoszarat, melyet 1848-ban a verseczi nemzetőrök mint ágyút használtak a szerbiánusok ellen stb. eff. Végre ajándékoztak a múzeumnak két antik cserépméceszt Samosszigetéről és 56 óegyptomi és bizánczi apróságot és töredéket.

A kézi szakkönyvtár, mely 1898-ban alapított, tavaly 47 művel 71 darabban gyarapodott.

Végül megemlítendő, hogy a közs. iskolaszék most azon fáradozik, hogy a városi múzeum és a nyilvánossági jelleggel bíró közs. tanintézetek könyvtára számára külön épületet szerezzen.

Versecz, 1900. januárban.

Milleker Bódog.

KÜLÖNFÉLÉK.

DARNAY KÁLMÁN: MAGYARORSZÁG ŐSKORA. Pozsony, Budapest, Stampfel Károly 1900. Ezen a czímen a Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtárban megjelent egy kilencz ívre terjedő kis 8-rét füzet hét képes táblával és 151 ábrával a szövegben, mely hiányt pótol népszerű irodalmunkban; mert Rómer «Műrégészeti Kalauz»-a a hetvenes években ugyan derekasan megfelelt a jeles szerző szándékának, hogy a kezdő kutatóknak első kalauza legyen, de az utóbbi évtizedekben oly tetemesen előbbre haladt az őskor maradványainak a földerítése, hogy a «Műrégészeti kalauz» idejét multa. Darnay kis kézikönyve van tehát egyelőre hivatva a Rómer-féle kalauz helyére lépni. Közérthető, könnyen folyó előadása s jó magyarsága kellemes olvasmányává avatják és számos sikerült ábrája biztosítja a főczélt, melyet maga elé tűz, hogy az őskor emlékei iránt érdeket keltsen azoknál, kik leginkább vannak hivatva azokat megmenteni, a nép embereinél s a fiatalságnál. Az író helyesen cselekedett, hogy szorítkozott a római hódítást megelőző korra, mert úgy látszik, hogy a hol a történeti kor megindul, ott ismeretei nem elég biztosak, miről az utolsó oldal végső két sora tesz szembetűnő tanulságot. A rómaiak (szerinte) a keltákat pannonoknak nevezték s azért kapta volna hazánk dunántúli része a Pannonia nevet. Nem keressük a hasznos kis munkában a hibákat, de ezen a végső mondáson mindenkinek önkénytelenül megakad a szeme s azért a következő kiadásban jó lesz azt elhagyni. Legjobban tárgyalja szerző azokat az emlékcsoportokat, melyeknek már valamennyire tisztázott hazai irodalmuk van, vagy melyeket módja volt szűkebb körében saját kutatásainál tanulmányozni. Kevésbé járatosnak látszik szerző az őskori agyagművességben és p. o. a La Tène izlésű formák kor szerinti megkülönböztetésében sem eléggé biztos, pedig épen ezeknek megállapításával vesződik legtöbbet szomszédaink tudománya.

Mindezek azonban nem szállítják le lényegesen a füzet hasznavehetőségét. Némely ábra nem került a maga helyére, más pedig, mint p. o. a somlyói diszített urna (123. l.) épenséggel kívül hagyandó, mert már a történeti korba tartozik. Általában mégis jól megválogatta az ábrákat s azok a siker felét biztosítják a csinosan kiállított könyvecske számára, melynek szakunk népszerűsítése érdekében kívánjuk, hogy mennél szélesebb körökben terjedjen és mennél előbb második javított kiadást érjen.

sz.

CSALLÁNY GÁBOR: AZ ŐSKOR. Szentés, 1899. 84 33 l. A csongrád-megyei történelmi és régészeti társulat kiadványa gyanánt megjelent e szerény értekezés, melyet a társulati múzeum derék őre, a ki Szentés vidékén szakunk lelkes művelője és népszerűsítője, a szentesi közönség előtt fölolvastott. Hazánk-

ban talán először történt, hogy az őskori életet vetítő készülék segítségével vezették a közönség elé, mint tette Csallány, mikor Szentesen ezt az előadást megtartotta. Bemutatta a barlangi lakást, tűzélesztést, a kőeszközök készítését, a czölöpös építményeken való életmódot, a temetkezési szokásokat stb. Azonkívül magából a szentesi muzeumból mutatott be eredeti tárgyakat és így szavaihoz és árnyképeihez mintegy az emlékszerű kútforrásokat is csatolta.

Természetes, hogy egy rövid előadás keretében a hosszú kort csak főbb körvonalaiban lehetett ismertetni; főcélját azonban, a figyelemkeltést bizonyára elérte, mert az életmódra fektette a fősúlyt és azt úgy jellemezte, a hogy leginkább gazdákból álló hallgatóságát érdekelhette. ab.

EGY PASSAUI KARDKÉSZÍTŐ MAGYAR SZABLYÁI. A XVIII. századbeli magyar kardpengék egyik csoportja különböző magyar harcosok, huszárok, hajduk s pandurok bevéssett rajzával van díszítve. E kardok kiállítása rendesen a III. Károly korabeli, vagy a Mária Terézia első időszaka alatti izlésnek felel meg, a mennyiben t. i. folszerelésük eredetinek látszik, korábbiakat eddigelé még nem ismerünk. Egy ilyen kardnak a rajzát közölte az *Arch. Értesítő* az 1898. évf. 245. lapján (IX. t. 1. sz.), melynél a készítés évét *Anno 1736* is ismerjük a penge fokának fölirata után.

Az ezen kardpengére véssett kucsmák magyar vitézhez csaknem teljesen hasonló rajzu kardot mutatott be Dillesz Sándor úr az elmúlt nyár folyamán, mely, nemzedékről nemzedékre szállt családi hagyomány szerint, Jaklin püspöké volt s így mintegy 40 évvel volna korábbi a föntebb említett 1736-iki kardnál. Jaklin Balázs ugyanis 1687-ben tinnini czimzetes, 1691—96-ban pedig nyitrai püspök és kancellár volt s a kardot egy bandérium élén, nyilván tehát 1687-ben, I. József megkoronázása alkalmával viselte, 1690-ben pedig kisapponyi Bartakovics Jánosnak ajándékozta, a ki tőle Alsó- és Felső-Elefántot megvette.

A kard folszerelése, ezüst markolata, kézmentője és keresztvása mindenestre későbbi. Mellőzve a markolat egész kiállítását, mely a XVIII. század dereka táján, nem pedig a XVII. század végén készült kardok csoportjába illik, minden ellenkező föltevést kizár az ezüst folszerelés ötvös bélyege: nyolcz küllős kerék fölött 1770 évszám, alatta 13, mellette M. S. betűk.

A penge kétségkívül korábbi ennél. Jelentéktelen eltéréseket beszámítva, annyira egyezik a föntebb említett 1736-iki pengével, hogy ugyanazon mester, t. i. Mayrschoffer János passauai kardkészítő munkájának kell tartanunk. Egy a kucsmás és két sor gombos, kendővel övezett rövid dolmányos magyar vitéz alakja, ugyanolyan módon tartja vágásra készülöben a kardot mindegyik, a fejük fölött levő jelmondat írásjellege azonos, a mit különösen a mindegyik pengén meglevő *Vincere Aut Mori* fölirat bizonyít s a vércsatorna jellege is hasonló, mindössze annyi eltérést találunk köztük, hogy a Jaklin-féle kard-penge felső része kettős völgyeletű, az 1736-iki n. múzeumi penge pedig egyszeres, de aztán alább a völgyelet mindegyik pengén szorosan egymás mellett a pengéhát alatt vonuló, egy borda által két ágra osztott keskeny vércsatornába megy át.

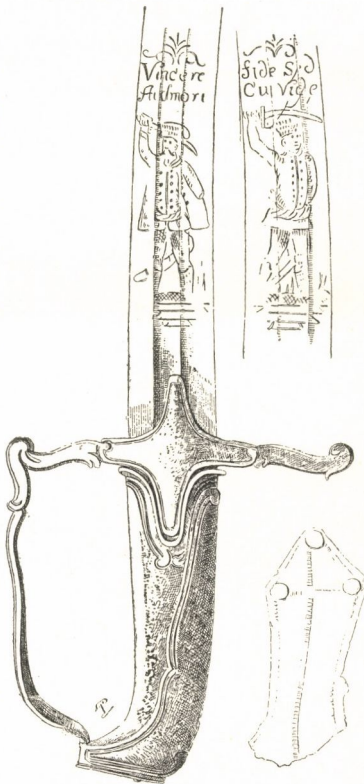
Ugyanezen műhelyből került ki a régiségtár egy másik szablyája is,

melynek pengéjén az előbbiekkal egyező vércsatorna van, rajza pedig a kucsmás vitézzel és magyar címerrel közelebből az 1736-iki kardnak felel meg. Ez már Mária Terézia korából való, még pedig Trenck pandurjainak idejéből (1741—56), a mit bizonyítanak a föliratok, ú. m. a magyar címer fölött és alatt *Vivat | Maria | Theresia — Regina | Hungariae | Et | Bohemæ*, a kucsmás vitéz fölött pedig *Pandhure*.

Van egy harmadik szablya is a régiségtár birtokában, a penge mindkét oldalán hasonló kucsmás vitézzel, melynek sárgaréz hüvelypántjai a barock és rococo közti átmenet kagylós díszítményeivel van ellátva. Úgy látszik, ez is Mayrschoffer készítménye volt.

Ha a Dillesz S. úr birtokában levő kard csakugyan Jaklin püspöké volt: akkor Mayrschoffer már 1687-ben készített magyar vitézek bevéssett alakjával ellátott kardpengéket s több, mint félszázadon át fennállt műhelye. Lehetetlennek nem lehetetlen ugyan, de mégis valószínűbbnek tartom, hogy a hagyomány tévesen tartja a szóban forgó magyar vitézes kardot egynek a Jaklin-féle karddal. A magyar vitéz viselete a III. Károly korabeli viseletnek felel meg leginkább, ha Mayrschoffer vagy akárki más már 1687 körül készített volna ilyen kardokat, a magyar vitézt hosszabb s azonfölül nem kétsoros gombu dolmányban ábrázolta volna.

ng.

AUGSBURGI ÖTVÖSÖK MUNKÁI TÖRÖKÖK ÉS MAGYAROK RÉSZÉRE. A XVI. és XVII. században rendkívül gyakran megesett, hogy a Habsburgoknak a török jóindulatát vagy a vele kötött békességet drága pénzen kellett megvásárolniok. Bizonyos, hogy a török szultán és főemberei szívesen látták a csengő aranyokat, azonban mégis többre becsülték a pompás arany és ezüst edényeket, drága óraműveket, ezüst szökőkútakat, arannyal vagy ezüsttel kiverfegyvereket s más efféléket. Uralkodóinkra nézve ez csupa szerencse volt; mivel az arany- és ezüsttárgyak többet mutattak és mégis jóval kevesebbe kerültek, mintha készpénzzel fizették volna meg a törököt. 1606-ban például 100,000 frt értékű ajándékot kellett a töröknek adni, s ez a százezer forintos ajándék nem egészen hatvanezer forintba került, s a szultán udvara mégis jóval többre becsülte 100,000 frtnál! Mivel a XVI. század közepétől kezdve alig múlik el esztendő, hogy Konstantinápolyba ajándéktárgyakat ne küldtek volna, természetes, hogy az ötvösöknek elég dolguk akadt.

A reánk maradt iratok szerint az arany és ezüst ékszereket, meg a díszedényeket majdnem kizárólag Augsburgban készítették. Az augsburgi ötvösö-

ket tartották ugyanis legügyesebbeknek és legleleményesebbeknek, de meg jelentős számuk miatt ezek tudtak a megrendeléseknek leghamarabb megfelelni. Ha végigtekintjük azokat a rengeteg sorokat, melyek a megrendelésekről s azok értékéről reánk maradtak, nincs mit csodálnunk azon, hogy az augsburgi ötvösség felvirágzott, s maguk a mesterek meggazdagodtak. A sok közül csak néhányat említünk föl. 1532-ben Nogarola gróf és Lamberg 53 aranyozott ezüstserleget vittek a szultánnak. A serlegek ezüsttartalma 303 márkára, értékük 5472 frtra rúgott. A serlegek Augsburgban készültek. Három hóval később már ismét 1700 arany értékű ajándék vándorolt Konstantinápolyba. 1540-ben 72,709 frtra rúgott a szultán számára vitt ajándékok értéke. 1581-ben a szultán, fiának körülmetéltetését ünnepeelve, a budai pasa idejekorán tudtul adá a bécsi udvarnak, hogy illő ajándékokról gondoskodják. Miután kérdést intéztek hozzá, hogy minő legyen a «Beschneidung Present», a jó pasa ezeket kíváná: «jó pánczélt, császárnak valót. Ismég oly puskát, kiből egyfelől óra vagy. Ismég oly gyűrűt, kiből óra vagy, ki császárt illőssön. Ismég oly skatulát, kinek egynéhány kivonó fia legyen, felől kristály födele legyen. Ismég oly képalakokat, kik ő magokban játékosok, ki császár fiát illősse. Ezök mindenik nyolcz legyen, mind pánczél, puska és az többi. Ismég apró ebescskéket». Az udvar nem elégedvén meg ezen utasítással, Sinzendorf János a király parancsára utána nézett az udvari kancelláriánál, mit adtak Szoliman idejében a császárfi körülmetélésekor. Megtörténvén ez is, Ilsung Miksát a «landvogel»-ot bízták meg, hogy a nevezett tárgyakat az augsburgi ötvösöknél összevásárolja. Ilsung 1581 nov. 7-én hozza a császár tudomására, hogy a megrendelt tárgyakat készen nem kaphatja. A művészi ezüst pánczél elkészítése húsz hétig tart. Puskát órával nem talál; félév kell a mesternek, míg újat készít. A ki az órával ellátott gyűrűt a mult alkalommal készíté, már gyenge szemű. Ezüst íróasztal sincs készletben. Ezüst skatulya kapható, azonban a kereszténység erényei vannak rajta dicsőítve, a mi a szultánnak nem igen lesz inyére; fiókja is kevés van, s ára 2000 frt. Mivel a kívánt tárgyakat készen nem kaphatták, s mivel az ajándékok sürgősen kellettek, másféléket vásároltak össze Augsburgban. Költségkimelésből aztán akkor küldték le ezeket Konstantinápolyba, mikor a rendes évi ajándékokat vitték 90,000 tallér értékben. Mind a két szállítmányt Nyáry uram vitte le. Megérkezése — a mint a konstantinápolyi császári residens írja — nagy örömet keltett a török fővárosban. Az átadás a circumcisio hosszú ünnepélye után akkor történt, mikor a szultán ismét visszavonult a seraglio-ba. A pasák roppantúl bámulták a fényes ajándékokat, 30—40 ezer aranyra becsülték. Legjobban tetsettek nekik a «galera!» A kedvező hangulatot — írja a császári követ — föl lehet használni, s a következő alkalommal hitványabb ajándékok is megjárják. Ugyanez alkalommal Sinán pasa 3000 tallért, s egy csomó arany és ezüst tárgyat kapott: Ő kigyelme azonban keveselte az ajándékot, s még 3000 tallért követelt. Ez az «ingratissima bestia» — jelenti a követ, — hallatlan szemtelen ember! «Azzal fenyegetett, hogy élve nem megyek haza, ha a 3000 tallért meg nem adom neki. Pedig annyi, mintha a Dunába vetném». Az 1606-ban Konstantinápolyba küldött ajándéktárgyak is Augsburgban készültek,

s úgy értékük, mint kiállításuk tekintetében fölülmúltak minden várakozást. Az egyik ezüst edény 1387 márkát nyomott és 40,225 frt értéket képviselt; egy másik edény 643 márka súlyú volt és 16,095 frtba került. Egy nyakláncz 3000 frtra becsültetett. A kisebb tárgyaknak se szeri, se száma nem volt. Azt a jó szokást, a mi Konstantinápolyban dívott, a Magyarországbán élő török pasák is hamarosan meghonosították. Az ajándékok nekik is kijártak ugyan, de ezek már korántsem képviseltek olyan értéket, mint a török fővárosba küldöttek. 1636-ban például a budai pasának egy augsburgi tálát (45 márka) és egy serleget (19 márka) ajándékoztak. 1647-ben ugyanaz ismét ezüst tálát, benne 69 márkányi ezüsttel, négy csészét és egy sodrott «Giesbeckh»-et kapott. 1649-ben Hasszán aga 11 márkás serleget, 1650-ben Murat pasa ezüst kelyhet, 1654 a budai pasa ezüst kosarat és egy csészét (2493 frt értékben) kapott ajándékol. Mindannyi augsburgi munka volt.*

Az erősen lábrakapott és divatba jött augsburgi ötvösmunkákat a magyar főurak is hamar megkedvelték. A reánk maradt főúri végrendeletekben már a xvi. században gyakran találkozunk Augsburgban készült ötvösművekkel. Így például Desewffy János pozsonyi kamarai elnöknek 1566-iki végrendeletében is több ezüst augsburgi műről van szó. A következő században meg szinte általánossá lesz nálunk is az a szokás, hogy ezüstöt vitetnek Augsburgba s kész tárgyakat hozatnak haza. Mivel azonban az ezüst kivitele sok nehézségbe és akadályokba ütközött, befolyásosabb főuraink császári útlevelet eszközöltek ki s vám- és harminczadmentesen vitették ki az ezüstöt Augsburgba s hozatták be a kész tárgyakat. Mellőzvé a kisebb mennyiségű ezüst kiviteléről szóló emlékeket, alább közlünk néhány jelentősebb mennyiségű ezüst kivitelére adott útlevelet.

Wesselényi Ferencz, Murány örökös ura, 1647. márczius 31-én (Köz. pénz. levélt. Hungarica fasc. 14515.) szabad útlevelet kap 250 márkányi öreg ezüstneműnek Augsburgba való szállítására, hogy az ottani híres ötvösökkel új s díszes ezüstneműt készíttessen. Az útlevél alapján sem harminczadot, sem vámot nem kellett sehol fizetni.

Nádasdy Ferencz gróf 1654. június 30-án (Közös pénzügyi levéltár: Hungarica fasc. 14533.) «passbrief»-et kap a királytól, melynek értelmében ötszáz márka ezüstöt szállíthat Augsburgba vám- és harminczadmentesen. Ez ezüsből az augsburgi ötvösökkel saját háza számára edényeket s más szükséges házi szereket készített. A kész tárgyakat ugyancsak vám- és harminczadmentesen hozathatja haza.

Az esztergomi érsek 1656. december hó 28-án (Közös pénzügyi levéltár: Hungarica fasc. 14539.) 100 márka tiszta ezüst kivitelére kér szabad útlevelet. Ő — úgymond — fogadalomból és kegyeletből («ex voto et devotione singulari Beatae Margarethae Virginis filiae Belae Secundi (igy!) regis Hungariae») boldog Margit iránt, a kinek testét Pozsonyban az apácák templomában őrzik és tisztelik, Augsburgban megrendelte ezüsből készitendő nagyszerű szobrát

* Közös pénzügyi levéltár: *Geheime Gesandschaft Acta* 18579. fasc. alatt vannak a Konstantinápolyba küldött rengeteg ajándékok jegyzékei.

(grandem ex argento Statuam). Erre a célra kéri a vám- és harminczadmentes útlevelet. Természetes, hogy minden nehézség nélkül megadták neki.

Wesselényi Ferencz nádor, (Közös pénzügyi levéltár: Hungarica fasc. 14539.) a ki már az előző években is nagyobb mennyiségű ezüstöt vitetett Augsburgba feldolgozás céljából, 1657-ben újra ezer márka színezüst kivitelére kér szabad útlevelet. Ferdinánd király patenslevél alakjában 1655. június 15-én állíttatja ki számára a vám- és harminczadmentes útlevelet. Ez útlevél szerint a szállítás Pozsonyból két részben történt. Mivel a nádor jóval több mint ezer márka ezüstöt vitetett Augsburgba, 1657. június 16-án újabb útlevél kiállításáért folyamodott. Kérvényében csak annyit mond, hogy az ezüsből házi szereket s edényeket készített. Ezek az útlevelek érthetővé teszik, honnét került az a rengeteg ezüstmű Széchi Mária birtokába, melyet Murányban őriztek s melyről egész legendák keletkeztek.

Nádasdy Ferencz, (Közös pénzügyi levéltár: Hungarica fasc. 14542.) a ki majd minden évben szállíttatott Augsburgba feldolgozásra kisebb-nagyobb mennyiségű ezüstöt, 1658. júl. 16. ismét szabad útlevelet kap 300 márka ezüst kivitelére Augsburgba s a kész ezüstművek hazahozására Augsburgból.

Dr. Takáts Sándor.

KECZÖLI VASLÁNDSAK (GYŐR VM.). Dr. Reinecke Pál nemrégiben értekezett szárnyas lándsa csúcsokról, s azokat a VIII—IX. századokba helyezi! * Nem szándékom itt érdekes fejtegetését újra közölni, csupán ama typusnak előfordulását hazánk területén constatálni. Hogy ezt tehetem, köszönöm gróf Cziráky Béláné ő nagyméltóságának, kinek engedelmével birtokában levő két ily szárnyas lándsacsúcsot ma e folyóirat hasábjain közölhetek. Eme két lándsacsúcs a Rábczaközben, keczöli határban 1896-ban báró Rummerskirchen bérletén szántás közben, minden valószínűséggel sírból származott, találtatott, ki azokat ő nagyméltóságának ajándékozta. A lándsák alakja tökéletesen meg egyezik a dr. Reinecke által 4. és 5. ábra alatt közlött példányokkal, ** s következő méretűek: a majdnem ép példány hossza 445 mm., lapjának legnagyobb szélessége 76 mm., a szárnyak 33.35 mm. kiállók és 30 mm. széles lappal birnak c. a 4 mm. vastagsággal. A szárnyak a köpü felett 25 mm. kezdődnek. Köpünek alsó átmérője 49 mm. A másik kevésbé jól fentartott példány, melynek egyik szárnya töredezett 424 mm. hosszú, lapjának legnagyobb átmérője 70 mm., a szárnyak 33 mm.-ert, kiállók 30 mm. szélességű lappal úgy 4 mm. vastagsággal. Szárnyak e példánynál a köpü felett 21 mm. magasságnál kezdődnek. A köpü alsó átmérője 48 mm. (Ábrák a 71. lapon).

Báró Miske Kálmán.

* Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 1899. 35. laptól 38. lapig.

** U. o. I. tábla 4. és 5. ábra.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ÚJABB HAZAI LELETEK AZ AVAR URALOM KORÁBÓL.

A mióta összefoglaltam a régibb középkor hazai emlékeit, ismét jelentékeny számmal tűntek föl leletek, melyek ismereteinket e homályos korról előbbre viszik. Némelyek e folyóiratban már megjelentek, másokat itt kívánunk közzétenni. Ezuttal azokra szorítkozunk, melyek a XVI. század közepétől mintegy a IX. század második feléig terjedő korból valók, melynek tartama alatt az avarok birodalmához tartozott hazánk. Azért is az avarokról kapta a kor az ő nevét, bár tudvalévő, hogy az avarok legyőzése után az ország nyugati és délnyugati része a frankok s részben a szlávok, keleti és délkeleti vidékei pedig a bolgárok kezére kerültek, nem is szólva a már korábban itt létezett egyéb néptörzsokről, melyek nem pusztultak el mind és nemis hagyhatók figyelmen kívül, mikor a korszak emlékszerű hagyatékát vizsgáljuk.

E maradványokat ideiglenesen úgy osztályozzuk, hogy megkülönböztetünk germán emlékcsoportot, sarmata s szláv csoportot és a sajátos «avar» elnevezéssel illetjük a többi, e csoportoktól különváló kincseket és lovas sirokat. Most csupán ez utóbbi sorozat emlékeivel kívánunk foglalkozni.

Ismeretes, hogy leginkább három régebben előkerült s VI. és VII. századi érmekkel datált jelentékeny sírlelet adta az első alapot az «avar» csoport fölismerésére. Nevüket Kunágotáról (Csanád), Szent-Endréről (Pest m.) és Pusztá-Tótiról (Fejér m.) kapták.* Az e sírleletekben előkerült fegyverek és ékszerek biztos stylistikus támpontokat szolgáltatottak arra, hogy későbbben feltűnt rokonizlésű leleteket is csatolhattunk a csoporthoz. Röviden ideiktatom a lelőhelyek neveit. Leírásuk az idézett összefoglaló munkában és e folyóiratban található: Adony (Tolna m.), Ártánd (Bihar m.), Csökmő (Bihar m.), Kassa (Baranya m.), Kecskemét-Miklóstelep (Pest m.), Madaras (Pest m.), Nagy-Mányok (Tolna m.), Nagyszentmiklós, (Torontál m.), Peszer-Adács (Pest m.), Presztovác (Pozsega m.), Rékás (Heves m.), Szegedőthalom (Csongrád m.), Tisza-Eszlár-Sinkahegy (Szabolcs m.) és Tisza-Füred (Heves m.)

* Lásd e leletek ábráit «A régibb középkor emlékei» I. k. XXXIX—LVII. tábláin és az ismertetésüket u. o. 53—60. ll.

Ezek a helyeken szórványosan sírleletek vagy kincsek kerültek elő és több esetben meg lehetett állapítani, hogy a sírok ú. n. lovas sírok voltak.

Tapasztalásaink az emlékcsoportról a sarmata temetők felkutatása által is gyarapodtak. Ugyanis azt a tényt lehetett bizonyos következtetéssel megállapítani, hogy a hol e sírmezőkön lovas sírok előfordultak, azok mindig az itt jelzett csoporthoz tartoznak; azonkívül elvétele jelentkeztek ékszerek, melyeknek a stylusa ugyancsak, az ú. n. avar csoport ízlésére talál. Ezen sarmata temetők szintén ismeretesek, nevük: Csuny (Mosony m.), Czikó (Tolna m.), Fenék és Keszthely (Zala m.), Regöly és Závod (Tolna), sőt germánnak vélhető temető is van, a bökény-mindszenti (Csongrád), a melynek leletei közt «avar» ízlésű emléktárgyak előkerültek.

Röviden felsoroltam a csoporthoz tartozó hazai emlékek állományát, mert a midőn most újabb jelenségekkel gyarapítjuk, természeteszerű, hogy esetről esetre korábban gyűjtött ismereteinkhez kell azokat hozzáfűznünk.

A most szóba kerülő lelőhelyek következők: Pécs-Üszög (Baranya), Igar (Tolna m.), Kölesd (Tolna), Keszthely-Gáta domb (Zala), Székesfejérvár, Esztergom, Német-Pereg (Pest m.), Török-Kanizsa (Torontál, Főnlak (Torontál.)

I. *Lovas sír a pécs-üszögi pusztáról.** Szmik Antal úr közlése szerint folyó 1900. évi jan. hó 30-ikán a pécsi határhoz tartozó üszöghi pusztán Grosz Antal földbirtokos munkásai földforgatás közben agyagos talajban mintegy 70 cm. mélységben arany- és vasrégiségekre akadtak, melyeket titokban magokhoz vevén a pécsi aranyműveseknél értékesíteni akartak. Hirét vette azonban a dolognak Szabó Imre, a bérleti uradalom tisztartója, s rögtön intézkedett, hogy a lelet darabjai az elkallódástól megmentessenek. Sikerült is sok darabot összeszednie. Röviddel azután Szmik úr vezetése alatt a lelet helyén ásatás folyt. De mivel a szőlőültetés céljából forgatás alá vett terület már teljesen ki volt egyengetve, sem a sír helye nem volt többé megállapítható, sem a meglévő maradványokat a hiányzó részletekkel nem lehetett kiegészíteni.

A munkások értelmetlensége és kapzsisága ezúttal ismét egy fontos hazai sírleletet rongált meg. A zablá tanuskodik róla, hogy lovas sírt fosztottak ki a munkások. A vastárgyakból szerencsére a lándzsa is helyre került, a kengyelvasak talán még valahol lappanganak. Arany tárgyat meglehetősen számmal lehetett megmenteni, de legtöbbje rongált

* A sírletről legelőször Szmik Antal úr tett közre egy ismertetést a «Pécsi Napló» 1900. évi februárius 11-iki számában, melyre Horváth Antal volt szíves figyelmeztetni. Nagy Sándor, országgy. képviselő úr, közbenjárása következtében az üszögi uradalom tulajdonosa Grosz Antal úr, ki az egész leletet a leendő pécsi múzeumnak szánta, volt szíves a leletet néhány napig rendelkezésünkre állítani.

állapotban van és fölötte sajnos, hogy nincs, a ki mint szemtanú a sírban a maguk helyén és épségükben látta volna; még kiméletlenebb bánásmódban részesült néhány ezüst tárgy, melyekből legkevesebb maradt.

Az emberi és a lócsontvázról már épen le kell mondani; az ásó és kapának ezek szoktak legelőbb áldozatul esni, széttörik és már csak azért is elhányják a töredékeket, nehogy azok esetleg az elkövetett büntett nyomaira reá vezessenek. A veszteség annál súlyosabb, mert előkelő vitéz sírját érte a baj, olyat, a minőket a régibb középkor avar szakaszából csak kevés helyen ismertünk, a legismertebb a Pusztatóti * Fejér és Tolna megyék határán. Csak ott tapasztaltuk azt a luxust, hogy még a zabla oldalszárait is arany lemezzel borították. Az üszögi sír halottja alighanem még gazdagabb volt, még több lehetett benne az arany tárgy, a mit megmentettek belőle, aranyban 100 grammnál nagyobb súlyt képvisel, pedig hiányzik az arany érem, nincsenek arany gyűrűk, esetleg szíjvégek, fülönfüggők, karpereczek, nyakgyűrűk s egyéb arany ékszerek is elveszhettek, a minők avarkori előkelő sírokban Kun-Ágotán, Szent-Endrén s egyebütt többször kerültek elő. Ha csak be nem olvasztották az aranyművesek, a nyomozás előbb-utóbb még sikerre vezethet és talán még akad több holmi, a mely a most meglévő, többször rejtélyes tárgyak egykori rendeltetését, idomát s alkalmazásuk módját földeríthetné.

A megmentett tárgyakról az idecsatolt ábrák és képes táblák segítségével adunk áttekintést.

1. *ábra.* A vaslándsa saját szerű abban, hogy pengéje lapos, nélkülözi a gerinczet, hossza 12.7 cm., tövén szélessége 3.7 cm.; a köpű hossza 15.4 cm. és alsó nyílásának átmérője 3 cm.; a nyílást 8 mmnyi párkány szegélyezi és egy réses áttörés szolgált arra, hogy a köpű falát a nyelire szögezzék.

Az eddig ismert lándsákból legközelebb jár az üszögi lándsa a czikói 552 lovas sírban előkerült példányhoz,** csak hogy ez utóbbi jóval kisebb. A hasonlatosság leginkább abban van, hogy mindkét esetben a penge nélkülözi a középső gerinczet.

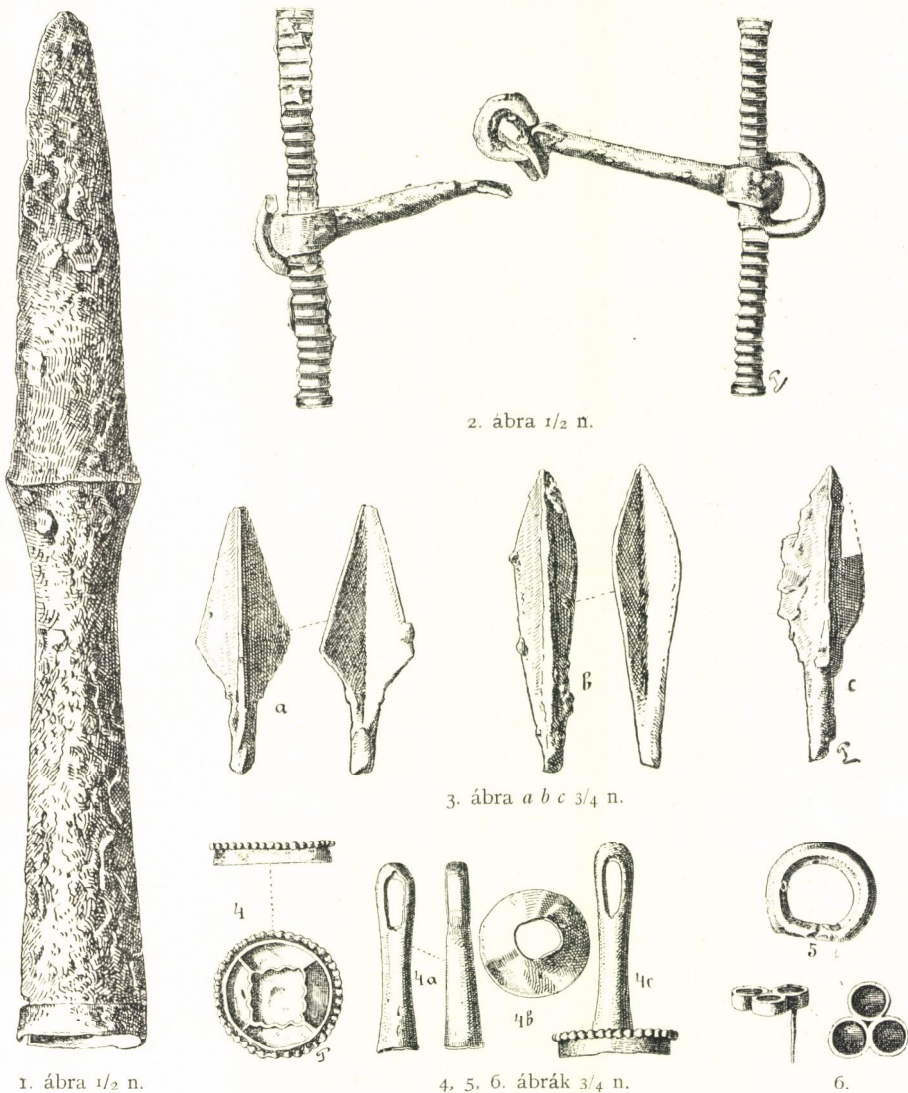
2. *ábra.* Vaszabla egyenes pálcájú oldalszárazakkal; a szárazak fölül alul párkánynyal végződnek és harántos hornyolatok ékítik, csak a közepük síma, a hol a szájrudak karikái fogják körül s a hol félkörű gyűrűs fül áll ki a szárból. A középrudak simák s hengerded idomúak és gyűrűs végükkel egymásba fogódzottak, az egyik rudat a középső gyűrűjének a tövén újabban letörték, a gyűrűk maguk egymásba rozsdásodtak, a bal szár gyűrűje is csonka. Az oldalszárazak hornyolt felületét s a végeiket vékony aranylemez borítja. Már föntebb idéztük a pusztatóti leletben fönmaradt két zabla szárát, melynek fölülete szintén

* A pusztatóti sírleletek ábráit lásd «A régibb középkor emlékei» I. k. LV—LVII. táblák.

** Ábráját lásd «A régibb középkor emlékei» II. k. CCXLIV. t. 4. szám.

arany kéreggel volt borítva; mindkét esetben a száruk egyenes pálczák idomát kaptak; de a fölület tagozásában különbség van, a pusztatóti száruk tagozása ugyanis az antik tojástagot utánozza. Még inkább közelíti meg az üszöghi zablát a kassai zabla (Rég. középk. Eml. CXXXXVI. 3.) csakhogy ez nélküli a hornyolatokat.

PÉCS-ÜSZÖGI LELETEK.

3. ábra a, b, c. Három meglehetősen ép nyílcsúcs vasból és egy nyílászár; mind a három nyílcsúcsnál csonka a szár. A csúcsok három szárnyuak és mindegyiknél a szárnyak idoma kissé eltérő, a-nál a szárnyak széle egy harmadmagasságban, a hol legszélesebb és a hol a szárat éri sarokban törik meg; a szárnyak hossza 3.6 cm. és leg-

erősebb kihajlásuk ca. 2 cm.; *b*) a szárnyak hosszabbak és keskenyebbek, szélük kétharmad magasságban hajlik ki legerősebben; hosszuk 4·5 cm., legnagyobb szélességük 5 mm., *c*) a szárnyak széle nem törik meg élben, de idomuk inkább hasonlít *a*-hoz mint *b*-hez.

A hármass szárnyú nyílcsúcs a kor rendes typusa. Az üszögheiekhez közel állanak nagyság és idom tekintetében a kecskeméti miklóstelepi példányok (Régibb középkor emlékei II. CCLXXXVI. 1., 2.) és a kassai nyílcsúcsok (u. o. I. CXLVI. 7—9.); a czikói (u. o. CCVII.) és csúnyi (u. o. CCLXV.) példányok rendesen jóval nagyobbak.

4; *4a*, *4b*, *4c* ábrák. Egy rekeszes fölületű arany korongocska szögfejét díszítette. Ábránk (4.) a korongot fölülről és oldalt mutatja. A körrekesz közepén négyszögrekesz ül, melynek fala hullámvonalas léczből áll, mind a négy sarkából egy léczes válaszfal a külső rekesz falával köti össze a középső idomot, így támadt öt osztály, melyeknek csak egyikében maradt meg a lapos almandin tábla; a körkeretet kívül gyöngyözött sor szegélyzi. A korong alján a széléből kiálló karima reáfeküdt egy ezüstlemezű korongra (*4b*), melyben benne állott egy pálczaidomú, síma szár (*4a*) egyik szélesebb végével, míg szabad végén hosszában álló rés van szíj áthúzására. A három tagot eredeti összeállítása szerint bemutatjuk *4c* rajzunkban.

Lehetséges, hogy az ékszer a nyereg, tegez, vagy lószerszám díszítésére szolgált.

5. ábra. Ezüst csat karikája, tüskéje hiányzik és lemeze is letört.

6. ábra. Ékszer, áll három egymással háromszög idomban összeforrasztott apró körformájú rekeszből, melyben most is benne van még az almandin táblácska; az ékszer két hegyes szögeccsel volt fa alapra erősítve, az egyik szög még helyén van.

Az ide csatolt táblán a leletből bőséggel előkerült kisebb-nagyobb aranylemezeket mutatunk be. Nem lehet róluk tudni a lószerszám díszítésére szolgáltak-e, avagy az elhunyt vitéz ruhájára vagy fegyvereire voltak-e erősítve.

7. A legnagyobb darab övforma, párhuzamos szélű arany szallag, közepe táján ketté szakadt, szélessége átlag 6—6·3 cm., mostani hossza 45·4 cm. Régi állapotában nyilván síma volt, csak a középén fut rajta végig mérsékelt magasságú gerincz és két hosszabb széle mellett fut végig egy-egy vonal, mely alighanem azt jelzi, hogy a széle eddig le volt hajtvá és úgy fogta meg két felől az övet, melyet díszített; lyukak, melyek más erősítést lehetővé tettek volna, hiányzanak rajta.

8. Keskenyebb arany sávnak két darabja, itt is a széllal párhuzamosan futó vonalak a behajtó karimát jelzik; a két vonal a lemez tompa vége felé szélesebbre tér el. Úgy látszik, hogy az öv vége felőli darabot birjuk és hogy a végének kihajló formája a régi állapotot mu-

tatja. A hol a szallag keskenyülni kezd, két apró lyuk van rajta, melyen vékony szögecskék járhattak át. A sáv átlagos szélessége 3·1 cm.

9. ábra. Sajátságos hajlított idomú arany lemez, melynek egyik

PÉCS-ÜSZÖG 7—15 ábra $\frac{1}{3}$ n.

vége épnek látszik, a másik csonka, hosszában vonuló szélei is épek. Ép végén két apró lyuk szolgált a megerősítésére és szélét helylyelközzel karimásan lehajlították az alapra. Fölületét hálószerű mustra

ékíti, mely egymást ferdén átjáró ponczolt párhuzamos pontsorokból alakúl. A hol a lemez hajlik, ott mintegy 2 cmnyi széles, többi részén keskenyebb. Idoma után azt lehetne föltételezni, hogy nyereg kápájának a homlokát díszítette; e föltevés szerint csonka végén hasonló hajlású lemez csatlakozott hozzá, mely most hiányzik.

10. *ábra.* Szélesebb, a három szögöt megközelítő arany lemez, melynek fölülete ép oly hálómustrával van díszítve, mint az előbbi lemez és mivel egyik tompított sarkán csonka, azt a benyomást kelti, mintha amannak folytatása volna; azonban míg a sávok szallag aranya halaványabb, addig ezé inkább vöröses. Rajzunk a lemezt hátsó oldaláról mutatja, szembe tűnnek a sarkain és közben is a szélén apró lyukak és a szélnek karimaszerű átalhajtsa.

Két példány van a leletben, a rajz az épebbiket mutatja, a másik egészen hasonló, de sokkal roncsoltabb és föntartása hiányosabb. A két lemez tehát párhuzamosan összetartozott, de ellentétesen állott, azt mutatja, hogy a behajtott karimája ugyanazon oldalon van, mint ennél a példánynál. A két lemez tehát talán tompa végén összefüggött és bőrsapka két oldalán állhatott. Talán nem fölösleges említeni, hogy mind-egyik lemez fölületéhez egy-egy igen apró ezüst lemezke tapadt.

11. és 12. *ábra.* Halavány aranyból munkált két levélidomú lemez. Idomuk hosszú ötszöget példáz, a hosszú tengely egyik végében gömbölyded, az ellentett vége egyenesen elmetszett, széle, középső gerinczvonala és az ebből párhuzamosan a szél felé futó bordák gyöngyözöttek; alsó egyenes végén párhuzamos gyöngyözött vonal síma sávot keretel be, melynek két alsó sarkában egy-egy gömbölyű fejű ezüstszögecs járt át. Egyik ábránk (11 *b*) mutatja a lemez hátát a lehajtott karimával, mely alatt a vékony bronzlemezű béllésből még néhány darabka kiáll. A másik levél (12.) kevésbbé ép.

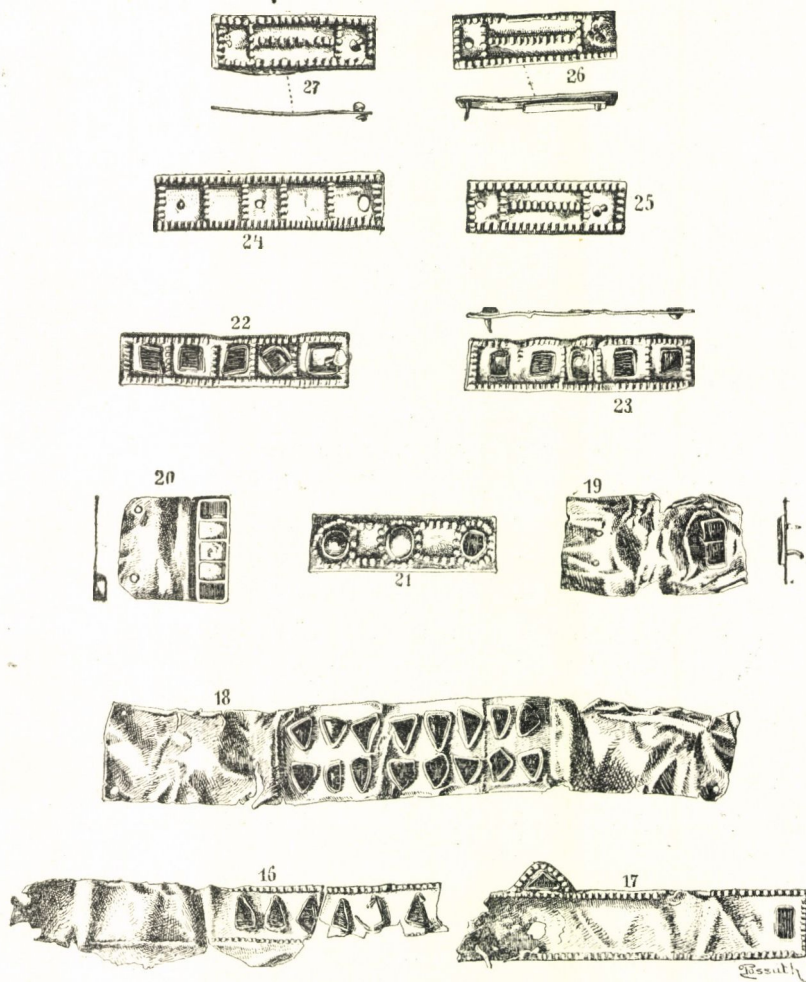
13—15. és 15a) *ábrák.* Arany lemezek, melyek csak részben tartották meg eredeti idomukat. Van négy épebb és mintegy hét kisebb formátlan darab, mely talán szintén ilyen lemezekből eredt. Az ábrázolt négy idom hol szélesebb, hol keskenyebb az egyik végén, míg az ellentett vége rendszeren két széthajló ágra tagozódik; ez ágak csonkák, még aránylag legépebb a 15a) alatt ábrázolt lemez egyik ága. A lemezek legtöbbször a hossz tengely irányában vonalféle látszik, mely azt is engedi föltételezni, hogy a két egyforma rétű lemez két rétre össze voltak hajlítva és csak újabban egyenesítették ki. De e föltevés sem visz előbbre annak a czélnek a megállapításában, melyre a lemezek szolgáltak. Nincs rajtuk sem behajtott szegély, sem apró lyukacska, melylyel alapra lehetett volna azokat reá erősíteni.

16. Keskeny szallag halavány arany lemezből, mindkét keskeny végén csonka, mindkét hosszú széle gyöngyözött, egyik széle karimá-

san le volt hajtva. Fölületét arany léczbe foglalt gránátkövek sora ékítette, melyből megvan öt; a kövek laposak és formájuk megközelíti a háromszögöt.

17. Ugyancsak halavány aranyból való, valamivel szélesebb sáv gyöngyözött szegélylyel, egyik keskenyebb szélén csonka. Ép végét

PÉCS-ÜSZÖG 17—27. ábra $\frac{2}{3}$ n.

arany léczbe foglalt négyszög gránát ékíti, mintegy öt cmnyire tőle, a hol most lyuk van, ott egy más keretes foglalású kő ült, melynek szét-hajlított foglalása még megvan; e helyütt az egyik gyöngyözött szélből háromszögű kiugrás van, melynek széle szintén gyöngyözött, benne aranyléczű keretbe foglalt háromszögű gránát ül.

18. Szélesebb arany szallag, négy sarkában leszögöztetésre szolgáló

apró lyuk, közepett mintegy 5.5 cmnyi téren két sor gránát, mindegyik sor nyolcz darabból, mely léczes keretbe van foglalva, idomult többnyire megközelíti a háromszögöt; a lemez vastagabb, mint az előbbie; a középső ékköves darabon túl két oldalt síma a sáv és az egyik szél le van hajlítva.

19. Eredeti idomából kivetköztetett arany sáv, mely egyforma szélességű az előbbi szallaggal, rajta megerősítésére szolgáló két apró lyuk, fölületét két négyszögrekeszbe foglalt gránát ékíti, melynek alján két apró szög.

20. Hasonló szélességű rövid sáv, egyik szélét öt négyszögű, rekeszbe foglalt gránátból álló sor ékíti, melyben még megvan négy darab, másik széle közelében két apró lyuk szolgál megerősítésére.

21. Négyszög sáv mintegy cmnyi széles halavány aranyból, rajta három gyöngyözött ovalis keret, mely egymással két párhuzamos gyöngyözött sorral össze van kapcsolva, két ovalis keretben tojásdad idomú üvegpaszták, a harmadikban gránátkő ül, mindegyik aranyléczes foglalásban; a két szélső foglalás alatt egy-egy szögecs volt a lemez megerősítésére.

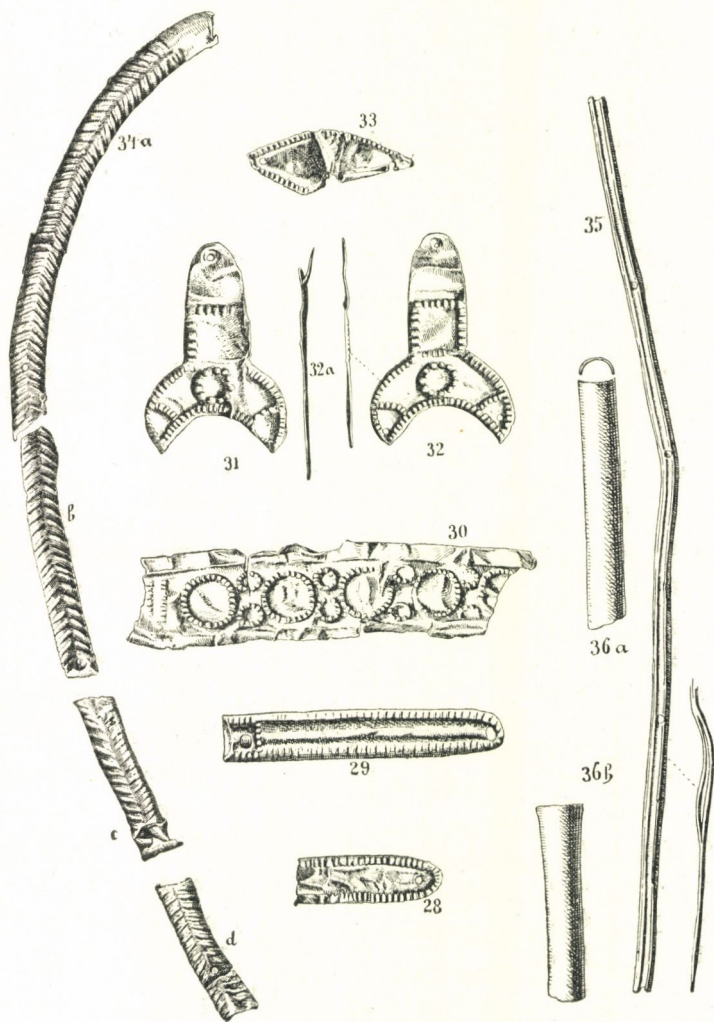
22—24. Gyöngyözött szegélyű sávok, melyeknek fölületét négy harántosan és párhuzamosan álló gyöngyözött vonal öt négyszögmezőre oszt. Két sávon mind az öt mezőben egy-egy aranyléczű foglalásban ült, más három sávon csak egyes mezőkben maradt egy-egy lyuk, mely mutatja, hogy benne kő ült, mely alatt szögecs állott lefelé. Az egyik sáv (22.) végső mezejében a keretből kihullott a kő, de megmaradt az ezüst akla, mely fölül vékony lemezkével a kő alá nyúlt úgy, hogy a kő rajta ült. Egy másik példányon (23.), szintén megmaradt a szögecs. Az egyforma nagyságú öt ötosztályú sávhoz, talán egy hatodik példánynak a végső darabkája járul, melynek négyszögében szögecsnek való apró lyuk van.

25—27. Halavány aranyból készült rövidebb lemezek, gyöngyözött szegélylyel, két végükön harántos gyöngysor négyszögöt formál s a négyszögben mindig szögecs megy keresztül, a két négyszög közti mezőn a tengely irányában gyöngyözött egyenes köti össze a két harántost. Egyik lemez (26.) alján szorító pántul szolgáló vékony bronzlemez maradt meg, mely elég tért enged arra, hogy bőrből vagy más anyagból való fölületre erősíthették a lemezeket. Egészben két ily aranylemez s egy csonka töredék van meg.

28. és 29. ábrák. Szíjak végeiről való aranylemezek halavány aranyból, van három ép és egy csonka darab; a szegély gyöngyözött; az egyik ép példány egyenes végén egy harántosan állított gyöngyözött vonal négyszöget formál, melynek közepén szög ül, a gömbölyded vég is át van lyukasztva.

30. Halavány aranyból való sávos lemeznek négy darabja, mely egészben mintegy 24 cm. hosszú, míg a szélessége átlag két cm. Ábránk egy csonka részletet mutat be; mindkét szélén keskeny karima nyilván behajlásra szolgált, fölületét gyöngyözött nagyobb körökkel váltakozó

PÉCS-ÜSZÖG 28—36. ábra $\frac{2}{3}$ n.

két-két kisebb gyöngyözött körsorozata ékíti. Az egyik kisebb darabkán a nagyobb körben keretbe foglalt gránát ül.

31. és 32. ábra. Félhold idomú ékítmények halavány arany lemez-
ből, a félhold külső hajlásából nyelvvidomú folytatás áll ki; a nyelv
végén apró lyuk, az egyik példányon a lyukban még finom hegyes
szögecs áll ki (32a. oldalnézet) az ékszer széle gyöngyözött, a «nyelven»

gyöngyözött négyszög keret, a félhold két csúcsát harántosan elrekesztő gyöngyözött vonal és a félhold közepén gyöngyözött kör. A félhold két csücskében is szögecsnek való apró lyuk volt. Négy darab maradt meg, egyiken még meg van az alján a vékony bronzlemezke.

33. Rhombus idomú lemezke halavány aranyból, gyöngyözött szegélylyel, két hegyes szögében lyuk.

34. *a, b, c, d.* Hajlított aranylemezű keret négy darabja, nem biztos, hogy a töredékek úgy illettek-e egymáshoz a hogy itt egymás mellett ábrázoltuk, az sem bizonyos, hogy eredetileg ilyen volt-e az egész hajlás. A lemez körszelvényben kihajlik és vonalas egész hosszában, e vonaltól kétfelé halgerincz módjára párhuzamos ferde hornyolatok sorakoznak. Néhány helyen látszik a kis lyuk, mely a keret felszegezésére szolgált.

35. Szegélypánt két egymásra forrasztott keskeny ezüstléczből, az alsó lécz síma, a felső hosszában közepett hornyolt, e hornyolatban vannak az erősítésre szolgáló apró lyukak. Egészben öt darab van, mely együtt véve mintegy 22 cm. hosszú.

36. *a, b.* Szegélyborító ezüstlemezű vékony félhenger; van egészben 12 csonka töredék, melynek hossza 37 cm. Végül említendő négy idomtalan puha, foszlányos aranylemez.

Igar (Tolna m.) A N. Múzeum egy sírleletet szerzett meg, mely az igari határban állítólag egy ép gyermeksírból került elé. A két nyakgyűrű (15. és 16. ábra) azonban azt mutatja, hogy itt két sír hagyatékával van dolgunk. A két nyakgyűrű síma ezüst huzalból áll, mely csak abban különbözik némileg egymástól, hogy az egymásba kapcsolódó végek, a hurokszerű gyűrű és a beléje járó kampó némileg mások. Mindegyik gyűrűn csüng egy hatoldalú hengerded tokocska arany pléhből, úgy van a gyűrűre erősítve, hogy egyik oldalából kiálló pléhes fül jár a gyűrűn, a két fül mindegyik szélén hornyolt lécztaggal van szegélyezve. Hasonló hornyolt léczek fogják körül harántosan közepett s a két szélén a tokokat, melyeknek oldalsó nyílását három helyen most is még síma arany lemez borítja, míg egyik oldalán (16. ábra) a lemez hiányzik.

Ezek az apró csüngő tokocskák most üresek, de ismerünk néhányat, melyekben kén van. A kén nyilván orvosszerű szolgált. Föltehető, hogy az igari tartályokban is valamikor orvosszerű lehetett vagy legalább oly anyag, melynek a babona gyógyító erőt tulajdonított. A pusztatóti leletben is volt nyakgyűrűn csüngő hasonló hengerded tokocska aranyból.*

A pusztatóti lelettel az igari sír tárgyai közül mások is mutatnak hasonlatosságot. Így p. o. az igari bronzcsat (7. ábra) a pusztatótiaknak szakasztott mása.

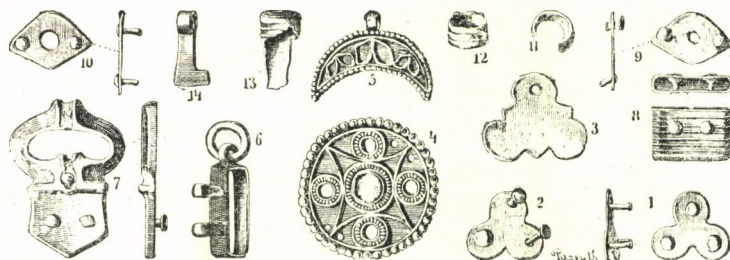
Hasonló továbbá a pusztatóti rekeszes díszű arany koronghoz**

* Ábráját lásd «Régibb középkor emlékei». LV., 9., 10., LVII. 4.

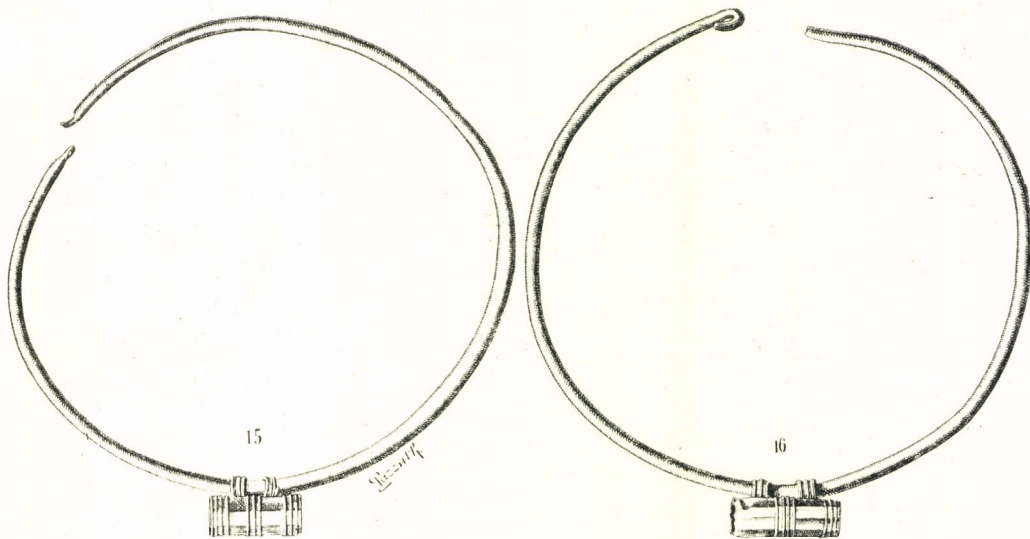
** Ábrája u. o. 1.

a rokondíszű igari korong (4. ábra). Gyöngyözött szegélyű kerek rekeszben hajlított oldalú négyszögrekesz áll, melynek csúcsai a külső keretet érik. A négyszögkeretben gyöngyözött szegélyű körrekeszben fehér üveglemez ül, a négyszög mindegyik hajlásában ugyancsak gyöngyözött szegélyű kisebb körkeret ül, melyből az üveg vagy kő kihullott. Két ellentétes helyen két-két apró lyukacska arra szolgált, hogy a korongot bőrre vagy szövetre fölvarrják. A rekeszes technikát még egy

1—14 ábra 2/3 n.

15. ábra 1/2 n.

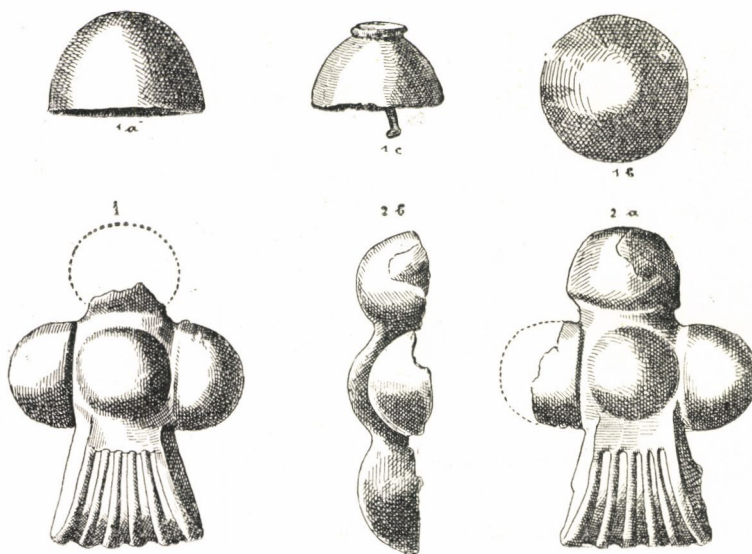
16. ábra 1/2 n.

IGARI LELETEK (TOLNA M.)

kis aranyékszer képviseli (5. ábra) egy apró füllel ellátott félhold idom, melynek gyöngyszegélyű keretében párosával hat mandolaidomú rekesz ül, ezekben is voltak valamikor gránátok vagy üveglemezek. A többi holmi ezüstből való s csupa oly tárgy, melynek igazi rendeltetése iránt nem vagyunk eléggé tájékozva. Egy kis hüvelypánt (6. ábra) keskenyebb oldalán füllel és benne kis karikával van ellátva, s hosszoldalából is két kis gyűrűs fül áll ki. Van egy más, szélesebb hüvelypánt (8. ábra),

falán két lapos fejű akla jár át, külsejét harántosan és párhuzamosan vonuló hornyolatok ékítik. Egy kis csövecskéből három darabka (11., 2. és 13. ábra) maradt meg, a cső mindkét szélén gyűrűzött hármasszegély volt öt rhombikus, közepén átlukasztott lemezke (9. és 10. ábra) hegyes csúcsaiban egy-egy átjáró aklaszöggel, öt kisebb hármasszegély lemezke (1. és 2. ábra) mindegyik karélyban egy lapos fejű szögecskel és három valamivel nagyobb lemezke három karélyú, az egyik karélyban szögecsnek való kis lyukkal, a karélyok félköre között ezúttal mindig egy-egy kis derékszögű kiugrás van.

A legkülönösebb egy gyűrűs végű kis bronztárgy (14. ábra), mely első tekintetre piczi baltának látszik, de valójában inkább antik tolókulcsnak tekintendő, a milyenek sírokban máskor is akadtak.

KÖLESD 1—3. ábra $\frac{3}{4}$ n.

III. *Kölesdről** (Tolna m.) a n. múzeum egy gyűjtő közbenjárásával 1897-ben ezüst ékszereket szerzett, melyek minden valószínűséggel lovas sírból származnak és alighanem lószerszám díszítésére szolgáltak valamikor. Csak kevés ép darab van a megszerzett 18 tárgy között és egészben csak kétfélék. Van nyolcz darab szögfej (1 a. b. c.) melyent sokszor leltünk, kupidomú sima lemezből, melynek belsejéből akla áll ki (1. b.) és van néhány meglehetősen jó állapotban fönmaradt boglár (2., 2. a, 2. b.), melynek formáját szintén ismerjük. Három keresztben álló félgömb, közepett ugyancsak félgömb dudorodik, ezekből ellentétes irányban hosszában hornyolt felületű nyújtvány áll ki, mely némileg

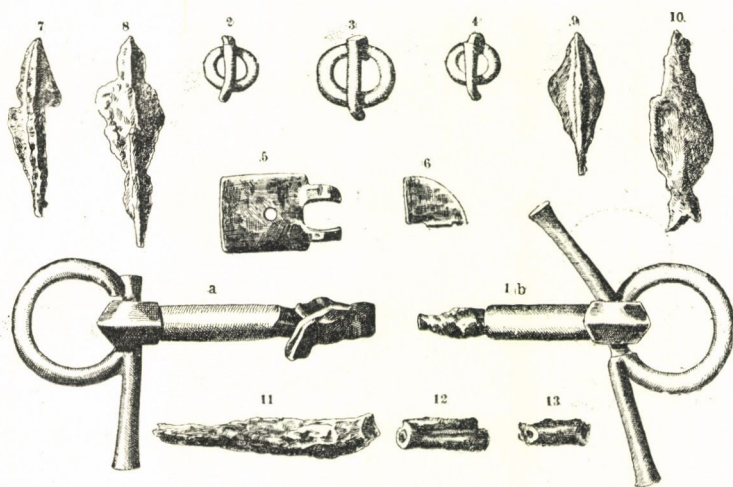
* Ezt a leletet röviden ismertettem ábrákkal a Régibb közép. Eml. II. k. 484. lapján.

modorosan utánzott rojthoz hasonlítható. Legelőbb a kunágotai sírleletben ismerkedtünk ilyfajta félgömbű s rojtos ezüst ékszerekkel,* ott valamivel kisebbek voltak és több gondnal készültek, de egyébként teljesen olyanok. Más alkalommal rokon formákkal Nagy-Mányokon találkoztunk;** és máskor Madarason és Artándon aranyból való «rojtos» boglárók kerültek elé*** oly leletekben, melyek a legpompásabbak közé tartoznak.

IV. *Keszthely* Gáthi domb. Az orsz. rég. társ. 1895-ben a nemzeti múzeumnak ajándékozott egy lovas sírból származó régiségeket, melyek a Keszthelytől nyugoti irányban mintegy két kilométernyire létező ú. n. gáthi dombban kötörés alkalmával előkerültek.

Volt ezek közt bronz zablának két darabja. (1. a. b.) A két szájba

KESZTHELY-GÁTHI DOMB 1—13. ábra $\frac{1}{2}$ n.

való középrúd félig vasból, külső fele pedig bronzból való, ez utóbbi hengerded, a rúd kívül erős gyűrűvel végződik, melyben benne áll az oldalszár s a szár külső karikája. A szár hengerded, a vége felé kissé szélesbül és laposan fejeződik be; egyik szár ép, a másik csonka.

2. 3. 4. Csattok ezüstműből, megvan a karika és a nyelv, de lemeze hiányzik.

5. Egy csathoz tartozó négyszögletes lemez, a lemez közepén át van lyukasztva.

6. Egy kis ezüstkorongnak a darabja.

7—10. Hiányos főtartású nyilcsúcsok vasból. Három darab (7—9.)

* A régibb középkor emlékei LI. 1, 2, 4, 5.

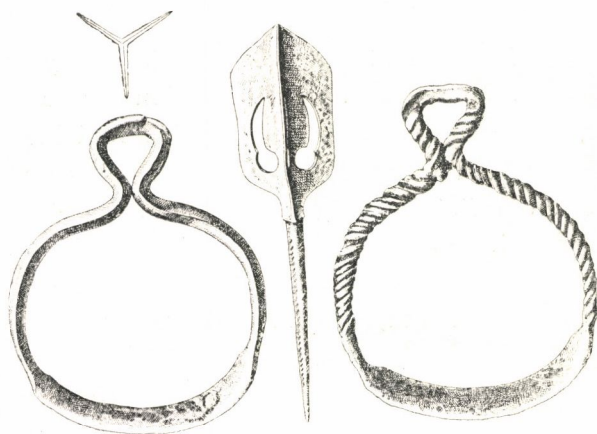
** U. o. CXXXXIII. 5—12.

*** U. o. CXXXXV. 3 és CCXXVIII. 13—16.

hármaz élű, de mindegyik másformájú, egy darabnak kétélű a pengéje. (10.)

11—13. Hengerded vascsőféle tárgy három töredéke.

V. *Székesfehérvár*. A múlt év deczember havában gr. Zichy Jenő úr múzeuma érdekes leletekkel gazdagodott Székesfehérvárról. Egyik egy kard, mely 1898 őszén a székesfehérvári sárbogárdi út melletti, Fehérvár felé eső területen a 3. és 4. kilométerkö között az ú. n. Őrhalom és Kuruczhalom környékén forgatás közben került elő. Azon a vidéken az orsz. rég. társulat 1892. évi vándorgyűlése alkalmával fölástak két sírdombot s az egyikben lovas sír maradványaira akadtak. Ugyanarról a tájról való egy nyilcsúcs, melyet aligha a karddal együtt

SZÉKESFEHÉRVÁR $\frac{1}{3}$ n.

leltek. Ellenben a karddal együtt volt állítólag két kengyelvas, két zabra és egy csat. Gróf Zichy Jenő úr szivességéből a kardot, a két kengyelvasat és a nyilat bemutathatjuk. A két kengyelvas meglepő kicsi, legnagyobb belső szélességük 9 cm., magasságuk 8—9 cm. Ahhoz a fajtahoz tartoznak, melyeknek a fülük egyszerű gyűrűs hurok. Egyiknél a száraz négyélűek (1. ábra.) és érdekesen megfigyelhetjük rajta, miként készült a kengyel. A négyélű vaspálczát közepén a talp alá szélesre kalapácsolták és belső oldalán lapították, a külső oldalán az egyik él megmaradt s most is végig fut, ezután a talprészt s a két szárt körded idomba hajlították, míg végei fölül összeértek, itt ismét kisebb körded hurok idomában kigörbítették és a hurok felső szélén látni, a hogy a két végét egymással tűzben összeizzasztatták. A másik kengyelnél (2. ábra.) a szárazakat csavarszerűen alakították és talpuk alja nél-

SZÉKES-
FEHÉRVÁR
 $\frac{1}{6}$ n.

külözi a gerinczet, a mi azt mutatja, hogy nem négyélű, de kerek átmérőjű pálczából kalapácsolták.

A nyilcsúcsra az összes meglévő régibb középkori emlékkészletben nem ismerek egészen megfelelő analógiát, a miért is hajlandó vagyok azt hinni, hogy nem tartozik ehhez a lelethez, hanem jóval későbbi, talán XI—XII. századi (nem magyar) készítmény. Az eltérés az e korszakban divó formáktól leginkább a három szárny idomában, igen nagy szélességében meg a szárnyak sajátzerű formájú áttörésében van. Még legközelebb járnak hozzá egy keszthelyi átlukasztott szárnyú nyilcsúcs (Régibb középk. Eml. XCVIII. 7.) és a 113. csúnyi sír nyílhegyei (40. II. 419. l.), bár azoknak a szárnyai valamivel hosszabbra nyulnak és más a formájuk, a tüskéjük azonban ép oly hosszú.

A kard legközelebb jár a tiszazslárhoz * és a kassaihoz (U. o. CXXXXVII.), a mennyiben a penge hajlított s egyélű, bár a székesfehérvári pengének ismét az a különossége, hogy éle a hegyén szögben megtörik és egész éle hosszában mindkét oldalon keskeny csiszolt sávot mutat; lehet, hogy ez átídomítás, melyre már a régi időkben szükség volt, talán mert a kard csúcsa letört és éle ki volt csorbulva. Az ellenző idoma figyelemre méltó finomságot mutat, két szélső ágát a penge tengelyével párhuzamos kettős finoman hornyolt lécztag díszíti. A markolatba való toldvány majdnem teljességében van meg, egyenletesen keskenyülő nyulvány idoma van, melyen a szögözésre való lyuk is megmaradt.

Úgy az egyik kengyelvas, mint a nyilcsúcs és a kard felülete finoman csiszolt síkot mutat, mely azonban néhol vékony rétegben lehámlott és ott a rozsda megtámadta a fölületet.

VI. *Esztergomban* a «Nagyhegyen» találtak az 1898 ik évben lovas sírokból való néhány vasrégiséget, mely a n. múzeumba jutott. A kengyelvasak (1. és 2. ábra) a korszak leggyakoribb jellemző idomát mutatják; kidolgozásuk bizonyos gondról és formaérzékről tanuskodik. A lefelé szélesbülő fül perimés és legszélsőbb pontján szabályos idomú széles harántos rés nyílik. A fülek karcsu nyakkal emelkednek a négyélű száraz lapos hajlásából; a talp széles és alján erős gerinczű.

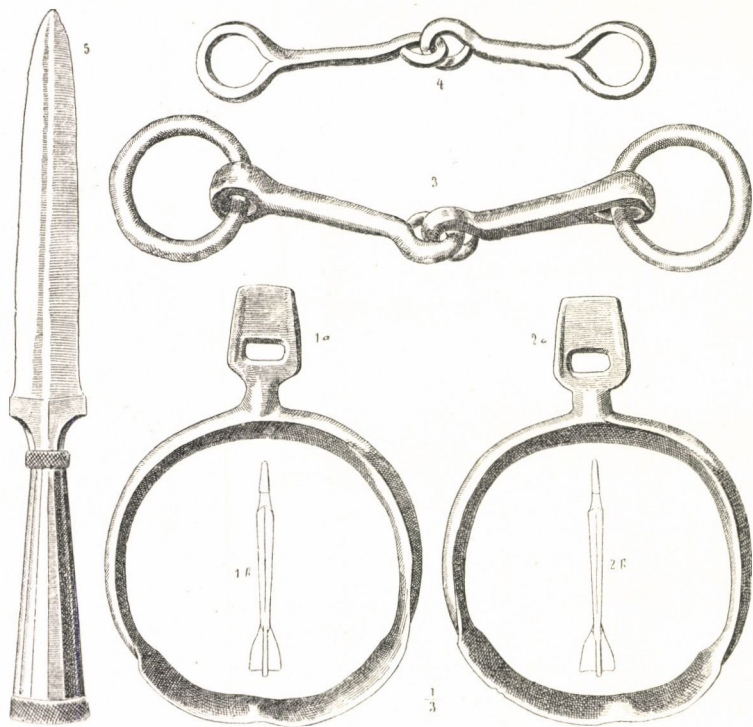
Két zablá is volt a leletben. Egyik karikás, (3.) a másiknak a külső (4.) gyűrűiben talán oldalszáraz állottak. Legjelentékenyebb a lándzsacsúcs (5.). Idoma leginkább a szentendrei példányt ** közelíti meg, de kidolgozása gondosabb és formája finomabb. Pengéjének lapos a középső gerincze, a penge tövén mérsékelt párkányos kihajlása van, innen a köpű felé négy keskeny profilozott lappal megyen reá a köpű

* A tiszazslári kard ábrájának helyébe az említett műben (CCCXXIX. tábla) tévedésből a kassai kard rajza került.

** Régibb középk. eml. LIV. 4.

legkeskenyebb pontján körül futó párkányára, a köpü alsó nyílását is párkányos gyűrű szegélyzi, mind a két párkány fölülete a hajdani recézés nyomait őrizte meg. A köpü egész hosszában tiz sima sávban van megtörve.

A lándsának s a két kengyelvasnak finoman csiszolt sima felülete van, a mely a rozsdá képzést nagyobbára megakadályozta. A csiszolási eljárás ugyanolyan, mint az imént bemutatott székesfehérvári kengyeleknél és kard pengéjénél.

ESZTERGOM 1—5. ábra $\frac{1}{5}$ n.

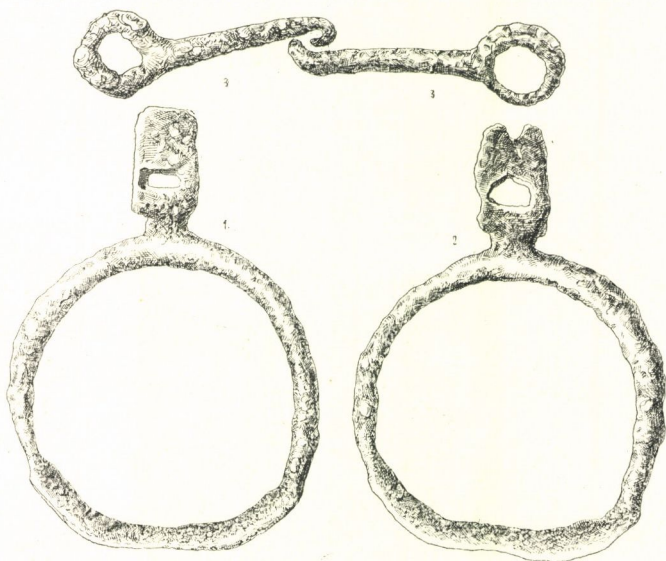
VII. *Német-Peregről* (Pest m.) a n. múzeum 1898-ban hivatalos úton lovas sírból származó némely régiségeket kapott. A kengyelvasak (1. és 2. ábra.), valamint a zabla (3. ábra.) azokat az idomokat mutatják, melyek ebben a korban a leggyakoribbak. Jellemző a kengyelvasaknál a fül hosszukás kiképzése és szűkülésük a szárok felé; a szárok ezuttal gömbölydedek, a talprész szélesbül s alul gerinczes.

A ló felszerelésének díszítéséből vannak félgömbös ezüst boglárók szegeccsel, a milyeneket sok helyről ismerünk. Vannak azonkívül szíjvégek sima ezüstlemezről (1—4.) csúcsba futó véggel, míg az ellentett végét hornyolt vagy sima pántocska szegélyzi és apró lyuk is van a lemezen, melyben néha a szögecs is benne áll még. Hasonló sima felü-

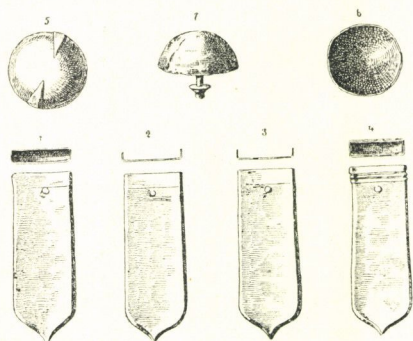

letű szíjvégek ezüstből nem tartoznak a ritkaságok közé, sarmata sírmezőkön többször fordultak elő.

Török-Kanizsa (Torontál m.). Az elmúlt 1899. év őszén Tallján Béla képviselőházi alelnök birtokán nagyobb területen forgatták a földet és ez alkalommal mindenféle korszakbeli sírokat romboltak szét a mun-

I. Kengyelvasak és zabla 1—3. ábra $\frac{1}{3}$ n.

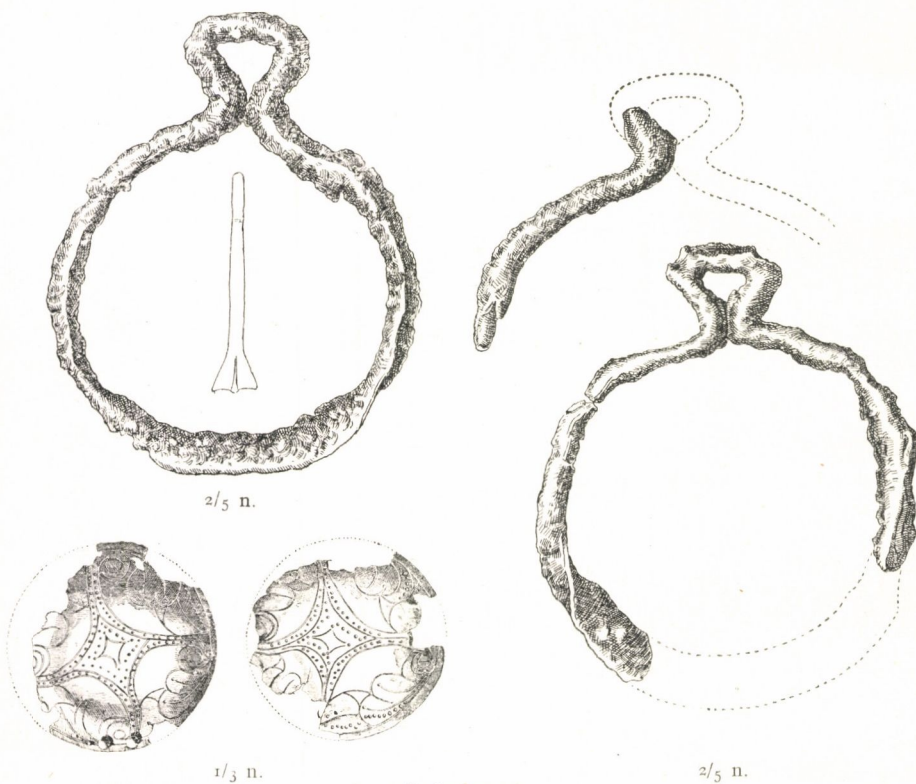
II. Szíjvégek és boglárok 1—7. ábra $\frac{1}{2}$ n.

NÉMETPEREGI SÍRLELET.

kások. A nagylelkű birtokos úr nemcsak azokat a régiségeket ajándékozta a n. múzeumnak, melyeket a munkások kezéből meg lehetett menteni,* hanem megengedte, hogy a n. múzeum a területet a jelen év márczius havában megvizsgáltathatta és a helyszínén ásatást rendezhetett. Dr. Éber László, az ásatás vezetője a korábban megmentett

* A jelen sorok írója ezekről értekezett az orsz. rég. társulat márcziusi ülésén.

régiségeket néhány sírlelettel toldotta meg, melyekről ő maga fog értekezni. Ezuttal csak néhány avar sírleletet kívánok bemutatni. A lelt tárgyak után ítélve az ősszel legalább két sír került elé és legalább még egy sírból való tárgyakat hozott a n. múzeumba dr. Éber László. Az előbbieket az ide csatolt ábrák mutatják. Két hurkos fülű kengyelvas és egy harmadiknak csekély töredéke arról tanuskodnak, hogy lovas sírok maradványaival állunk szemben. Ugyancsak lószerszám díszítésére szolgálhatott két gömbszelvényű bronzlemez, olyan, a milyen a 39. szí-

ráki sírból ismeretes.* Még a fölületet díszítő vonalas rajzuk is hasonló. Hajlított oldalú négyszög a domborulat legtetején négy ágát a szél felé bocsájtja, az oldalak sávosak és közben pontok sorakoznak. Középett egy kisebb üres négyszög, melynek minden oldalán ugyancsak pontsor. A nagyobb négyszög nyújtványai között az alsó szélből palmett formát alakító ferdén rakott levélidomok emelkednek, némelyekben vonal jelzi a középső gerinczet, másokban pontsor. A sziráki példányoknál valamivel szabályosabb palmettek díszítik e szelvényeket. Valószínű,

* Ábrájukat lsd. Rég. Középk. Eml. CCL. tábla 1. 2.

hogy e lemezes boglárfélék a ló fejét ékítették s ott ültek, a hol a homlokszíj s a pofszíj egymással találkoztak.

Ugyancsak a lószerszámhoz tartoztak a mellékelt táblán ábrázolt félgömb idomú ezüstlemezű boglárók (1—3). Ilyen sok volt, némelyek épségben maradtak s ezeken az erősítés módja világosan látszik. Egy példányt átmetszetben mutatunk (2. b.) Az akla alsó vége, mely a szíjon átjárt, tompa s kissé vastagodik, még rajta van a kis szorító lemezke, mely megállását a szíjon biztosította. Belső vége a gömbszelvény belsőjéhez simul, félkörben hajlik s a belső felülethez oda volt forrasztva.

Több leletben akadtunk már hasonló félgömbös boglárókra, melyeknek a szögecsé szintén hasonlóan van beleerősítve, némelykor azonban belé ölmózták a szögecset, mire szintén maradt példa.

A 4—6. számok alatt bemutatott léczes pántokra a kor leleteiben nem ismerünk még szoros analógiákat és azért idetartozásuk kétségesnek látszik.

Ellenben ide tartozik a 7. a. b. c. ábrákban bemutatott rejtélyes tárgy; egész hasonlóan ismerünk Peszer Adácsról,* mely szintén ezüsből való és épebb, azonban lemezes falai között nem maradt meg, mint ezúttal, a két lemez közé rakott fabéllés (7. c.). A tárgyat ékszernek képzeljük, de miképen alkalmazták, arra nem tudunk még magyarázatot adni.

Talán a nyereg díszítésére szolgált egy mandola idomú ezüstlemez (8. a. b.), melynek aljából két hegyes szög áll ki. Ezek alig szolgálhattak másra, mint arra, hogy a lemezt fára szögözzék.

Egy csonka formátlan ezüstlemez (a.) egy helyen át van lyukasztva, tehát bőrt vagy puhább anyagot boríthatott, melyre aklaszögeccsel erősíthették.

Szíjak végeire való lemezes ékítményeket is leltek. Kétféle nagyságuk, legtöbbször csonka (9—11.), csak egy maradt épségben (12. a.) s ezt oldalt is mutatja a rajz. A vékony ezüsthüvely egész hosszában fogadta magába a bőrszík végét, egyik lapja sima volt, a felsőt pedig belétrébelt mélyített sávokkal, három s négy szögökkel ékítették. Nyílt végén hármas vonalú párkány, a széle többi oldalán pedig kettős párkány között gyöngysor szegélyezte. A bekeretelt mezőben a rajz megtört kettős fonadékú motívumot mutat, közberakott tarkító apró négyszög, háromszög és pont mélyedésekkel. Nyilvánvaló, hogy a kor kedvelt témáját, a szállagfonadékot értelmetlenül utánozta az ötvös. Annyira mégis föl lehet ismerni a szándékát, hogy két hármas kihajlású sávós fonat úgy járja át egymást, hogy egymás mellett két pár nyolczas (8) keletkeznék, ha a vonalak minduntalan nem szakadnának meg.

* A régibb középkor emlékei II k. CCCXXVI. 4.

IX. Fönlakon (Temes m.) az elmúlt 1899. évben földmunkálatoknál ékszerek készítésére szolgáló trébelő mintákat leltek. Megmentésök Dömötör László szaktársunk érdeme. Most a n. múzeum őrzi a becses darabokat, együtt az adonyiakkal, * melyeknek rendeltetése csak most vált előttünk világossá. Valamennyi minta tömör, bronzból való és arany meg ezüstlemezek díszítésére szolgált.

TÖRÖK-KANIZSA I—12. ábrák $\frac{2}{3}$ n.

I. tábla 1., 2. és 3. Félgömbű gömbfők készítésére szolgáltak. Kétféle mód szerint lehetett a félgömböt kitrébelni, vagy a tömör félgömböt (1. és 2.) verték az ezüstlemezbe, vagy a bronzmintában (3. sz.) látszó félgömbű mélyedésekbe trébelték belé. A minta mindkét végén csonka, csak egy teljes és egy fél mélyedés maradt meg.

* A régibb középkor emlékei I. k. LXXIX. tábla.

Ily mintákkal készültek a félgömbű boglárok, melyeket Kunágotáról (R. K. E. LI. 4. 5.), Nagy-Mányokról (CXXXIII. 5—11.) és Szirákból (CCL. 7—19.), úgyszintén Kölesdről, Német-Peregről és Török-Kanizsáról ismerünk.

4. 5. 6. Diszesebb boglárokra szolgáló trébelő minták. Oldalt és felülről mutatjuk a tömör bronzmintákat. Kettő csak nagyságban különbözik egymástól (4. és 5.). Lehajlított szirmú virágokat példáznak. Legfölül síma gömbszelvény gyöngyözött gyűrűben emelkedik, a tojásdad formájú szirmok szorosan egymás mellett sorakoznak s lefelé keskenyülnek, alsó csucuk le van metszve. Egy harmadik gombmintánál meg van a gyöngykörből kiemelkedő síma gömbszelvény, a gyöngyözött gyűrű alatt négy pár ellentétesen állított hurokrahajló inda domborodik s alattuk síma sáv fut körül. Hasonló mintákkal készült arany boglárok akadtak Keszthelyen (CXV. II.), Ártándon (CCCXXVIII.) és Bökény-Mind-Szenten (LXXV. 11.). A gyöngysoros szegély máskor is szerepel (lsd. a 6—8, 11, 12. és 14. ábrákat).

7. Apró négyszögű bronzlemez, mind a négy oldalát gyöngysor szegélyezi és minden sarokban s a közepén mélyített vonal körbe foglalt mélyedés. Első tekintetre játék-koczká ötös jelzésű oldalára emlékeztet. A központi kör motivuma előfordul adonyi mintán (LXXIX. 1.).

8. Hatkarélyú hosszukás lemez. Karélyait kettős keret szegélyzi. Közepett apró mélyedéssel. A rajz harántosan álló nyolczas idomot mutat, melyből kétfelé két-két hurokszerű idom indul ki. Hasonló fonadékos mustrát mutat egy adonyi minta (LXXIX. 2. és 6.).

9. Két síma felületű bronzkorongcska ferdén metszett oldalakkal; csak nagyságban különböznek.

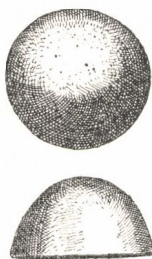
10. A minta csonkának látszik, felülete öt czikkelyre oszlik és idoma tengeri kagylót látszik példázni.

11. Négykarélyú, a karélyok félkörídomuak és középső négyszög körül csoportosulnak, a középső négyszögben és minden karélyban gyöngyözött szegélyű keret, a keretek végei a négyszög sarkaira talál-
nak. Jellemzők a gyöngyös sávú hurokforma idomok, melyek egymást derékszög alatt metszik.

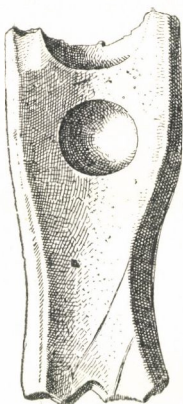
12. Csonka minta, csak két egymás mellett álló síma félgömbű dudor s a dudorok tövét bekeretelő gyöngyözött szegély maradt meg.

13. A minta kétszárnyú, kettős egyenszerű háromszög idomát példázza, mely főcsúcsában egyesül, a külső hosszoldal közepén mindegyik szél kissé kihajlik; erős keret vonul körül, mindegyik szárny közepén gyűrűben foglalt kör s a négy csúcsban kör két háromszög között, hosszukás háromszög választja közepett ketté a két szárnyat.

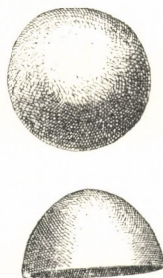
14. Mandola formájú minta, közepe felé kissé emelkedik, a színe

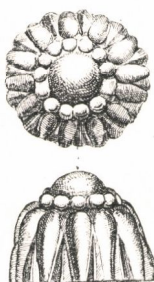
1.

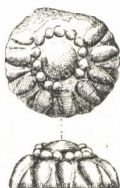
3.

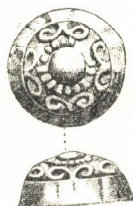
2.

4.

5.

6.

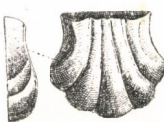
7.

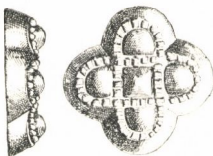
8.

9.

10.

11.

12.

14.

15.

13.

FÖNLAKI LELET I. TÁBLA (TEMES M.) $\frac{1}{4}$ n.

széle gyöngyözött és ebben dudoros keret fogja körül a középső sima mandola idomot.

Egy pálczaforma minta ábrája elmaradt, egyik végén három gömbdudorral; valószínűleg mindkét végén csonka. Talán fél csőszerű keret kidomborítására szolgált.

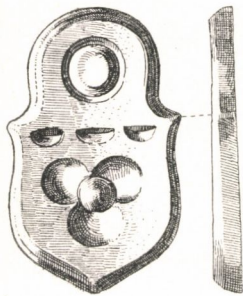
15. Ragadozó állatidom trébelésére szolgáló bronzminta, talán oroszlán akart lenni az állat. Szája nyitott, füle s szája külön tag gyanánt van kezelve s egyenes vonal rekeszti el a sörénytől, mely vízszintes párhuzamosokból és fölálló egyenesekből alakul. A test felé ismét egyenes határolja. Megfigyelendő a test alsó széle, ez körszelvényű és fél eliptikus behajlást mutat, a mivel azt jelzi, hogy mintegy ugrásra kész, ugyanezt mutatja a kifeszített első lába. Az a tagozó hajlam, mely a testet egyenesekkel részekre különíti, az első és hátsó lábakon is érvényesül, az elsőn elkülönítő harántos egyenes van a térdhajlason és a láb körmei fölött, a hátsó lábszárnál a czomb végén van az egyik egyenes elmetszés, a másik ugyancsak a körmöket jelző egyenes bemetszések fölött. Szembetűnő, hogy a hátsó lábán körme erősebb, mint az első lábón. A fark meglehetősen hosszú és körrel végződik, mely rojtját képviseli.

II. *Tábla.* 1—5. Különböző nagyságú bronzlemezek, szíjvégek lemezeinek trébelésére. Négy teljesen ép, csak egy csonka (4.). A bemélyített disztés igen egyszerű, hármásával csoportosított gömbszelvényű mélyedések, körgyűrűk, kampós egyenesek, félholdak vagy szárnyak módjára elrendezett tompa és hegyes végű vonalak körded mélyedéssel a sor közepén s végül háromszög mélyedések, tehát csupa geometrikus idomok ékítik a felületet, melynek nincs szegélykerete.

A mélyített félgömb mellett ez ornamentika jellemző motívuma az ékforma mélyedés. Ez kapcsolja össze ezt a sorozatot a legtöbb avarkori aranyékszer hasonló disztéseivel. Így p. o. a kúnágotai (L. 2—8.) s a pusztatóti ékszerekkel (LVI. 2, LVII. 1—3.) csak úgy, mint a fenékiekkel (LXXXVIII. 5.) és a nagy-szent-miklósi edények domborművein gyakran tapasztalható ékforma mélyedések is e szempont alá esnek. Akadnak ilyenek a 2. 3. 4. 7. 8. 9. 10. 13. 14. 15. 16. 19. és 21. edényén. Előfordulnak a presztováczi ékszereken (CLXXXXV. 1. 2.) és Kúnágotán (L.) Félholdak és ékek adonyi mintákon (LXXIX. 5. 9. 10. 11.).

6. Kéttagú díszlemez trébelésére szolgáló bronzminta. Nagyobbik tagja szíjvéget példáz, csak hogy oldalai nem egyenesek, de ki és behajlók, a másik tag köridomú. A disztés ugyanolyan mint a már bemutatott szíjvégeken. Az ékszer idomát ismerjük a kúnágotai lelet óta (L. b.) Pusztatótin is előfordult (LVII. 2.) mind a kétszer aranyból.

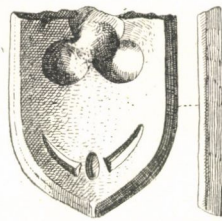
7. Talán egy szíj bekapcsoló végére való lemezt trébeltek rajta, akkor a hosszánégyszögű darab rajta ült a szíjon s a szűk ülésre reá járt

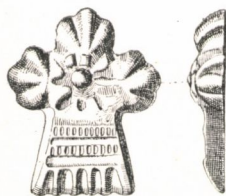
6.

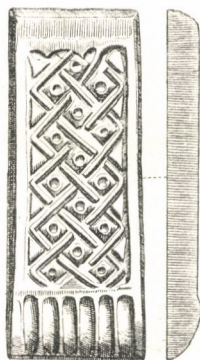
7.

4.

11.

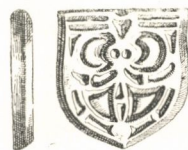
8.

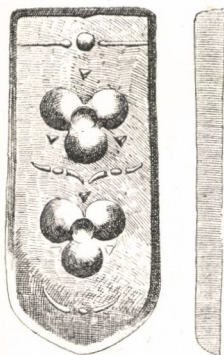
5.

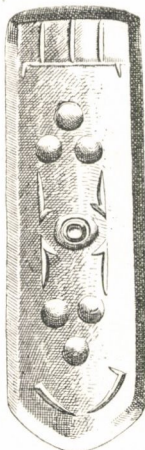
10.

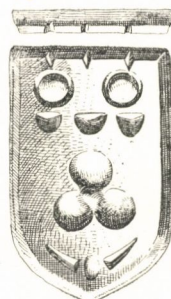
9.

1.

2.

3.

a hurok, melyet a kitáguló darab szélessége nem engedett lecsúszni; ez utóbbi tag háromszögbe állított három körídomú ágat bocsájt. Mindegyik körlepon központi gyűrű körül sávok kördudor domborodik, mely keresztben álló hármas mélyített vonalcsoporttal van átmetszve. A körök által határolt négyszög sávok szegélyzik, melyeknek egyik oldalán két, illetőleg három vonalas bemetszés nyúlik a szegélyből a sávba; a négyszöglemezen egymás mellett hurokra hajlított két pár sáv sorakozik, a hol a sávok hajlásai egymásra találhatnak két vagy három apró vonalas bemetszés élénkíti a sávot.

Az egymásba fonódó sávok s a sávok egyik szélén ismétlődő bemetszések kedvelt formák a kor ékszerein. Példákat idézhetünk Kassáról, Nagy-Mányokról és egyebünnen. (R. K. E. LXII. 3. LXIV. 4. és CCCXXV. 4.) Egy adonyi mintán is szerepelt a fogas bemetszésű sávidom (LXXIX. 13.).*

8. Valószínűleg szíj végére való lemez trébelésére szolgált; egyik keskeny szélén párhuzamosan sorakozó kidomborodó czikkelyekkel, melyek lecsüngő vastag rojtra emlékeztetnek. A lemez felületét rácsmustra ékíti, minden négyszögben bemélyített ponttal. A rácsmotívum általános kedveltségéről e korban tanuskodik az a tény, hogy a motívum az egész germánság ékszerein is jelenkezik. Hazánkból egy bezenyei fibulát idézek a 20. sírból. (CLVIII. 1. sz.)

9. és 10. Szíjvégekre való kisebb lemezek kevésbé hajlított hosszoldalakkal és csúcsba futó véggel. A szíj felé a lemezt kettős párhuzamos vonalmélyedés határolta, a két vonal közepett megtörik s ott a kisebbik szíj végen három szög, a nagyobbikon pont mélyedés van. A széle mellett egymás mellé helyezett ékidomú bemélyedések és ily ékek választják el egymástól a mezőt díszítő két idomot. Az egyik idom két félholdból áll, mely homoru oldalával egymásfelé fordul, közben két mélyített pont van. A másik idom két ékforma mélyedés és mellette mindkét oldalon háromszög a kisebbik szíjvégen, a négyszög a nagyobbik szíjvégen. A leírt motívummal rokon formát ismerünk Adonyból (LXXIX. 13.).

Idoma hasonlít a 7. számú mintához, a mennyiben ez is hármas karélylyal végződő lemez. Mindegyik karély fél kagylót példáz, közepén rozettaféle idom domborodik ki, a lemez második részén vége felé szélesbülő négyszög, rajta két harántos párhuzamos sorban vonalas mélyedések s a szélén olyfajta tagozás, mint a 8. sz. szíjvégen. Az ily idomú ékszerek aranyból s ezüstből többször fordultak elé. Aranyból valók voltak Kunágótán (LI. 1. 2.), Madarason (CXXXXV. 3.) és Ártándon (CCCXXVIII.); ezüstből való példányok előkerültek a cikói sírmező

* Megjegyzendő, hogy az adonyi mintát ékítő rajzot nem adta a rajzoló (2. h.) elég híven.

552. sírjában* és Nagymányokon (CXXXIII. 12.). Most Kölesdről közöltünk hasonlókat.

★

Hogyha a kilencz újabb leletből nyert eredményt áttekintjük, elég jelentékenynek mondhatjuk a nyereséget.

Fegyverek dolgában ismertünk eddig néhány egyenes kardot. (Nagy-Mányok és Mártély), valamint három görbe kardot (Kassa, Kecskemét, Tisza-Eszlár), most egy görbe karddal többet birunk; ismertünk három lándsacsúcsot (Czikó, Nagy-Mányok, Szent-Endre), most kettővel több van; a nyilcsúcsoknak eddig sem voltunk szükében (Artánd, Czikó, Kassa, Keszthely, Nemesvölgy, Kecskemét és Csúny) különféle idomokat ismertünk; most ismét három lelőhelyen négy változat volt képviselve, melyek között kettő új.

Lószerszám dolgában a zabla mindkét fajtájára, a «csikózáblára» s az oldalszárasra voltak példák és hasonlókép a kengyel mindkét típusa, a trapezoid fülű s a hurkos fülű többszörösen előfordult, csupán csekélyebb új változatokkal ismerkedtünk.

Az ékszerek dolgában fontos volt az emlékek statistikája szempontjából, hogy eddig ismert idomok újból ismétlődtek s így összekapcsoló láncszemekül szolgáltak az új s a már előbb ismert sorozat között, ilyenek voltak a félgömbű boglárok, sok szíjvég s számos egyéb forma. Érdekes volt oly típusok ismétlése, melyeket eddig csak egy-egy lelőhelyről ismertünk, ilyen volt a sziráki s a peszeradácsi jellemző ékítmények másodpéldányokban való feltünése. Természetes, hogy még fontosabb volt számos új ékszeridom, vagy legalább is eddig ismert ornamentális mintáknak újabb változatainak előfordulása. Végül legtöbbet nyom, hogy számos eredeti bronzmintával ismerkedtünk, melyek e kor ékszereinek az előállítására szolgált és a fönlaki mintákból az a további nyereségünk is volt, hogy az adonyi lelet tizenkét bronzlemezét most helyesen tanultuk megítélni, mert csak a fönlaki trébelő minták tanítottak meg arra, hogy a húsz esztendő óta szemünk előtt lévő adonyi leletben a kor legérdekesebb trébelő mintái maradtak reánk; igaz, hogy az adonyi lemezek rosszabb állapotban vannak, leginkább azért, mert már régi időkben is sokkal inkább koptatták, mint a fönlakiakat.

A fönlaki s adonyi minták nagyon erősen istápolják azt a föltevést, hogy az avarkori ékszerek, melyeknek előállítására szolgáltak, itt az országban készültek, a mi legalább részben ellenkezik azzal az eddig többször hangoztatott előítélettel, hogy az avarok és bolgárok a kincseiket mindenünnen összerabolták. Semmi kétség, hogy hadakozá-

* Az ábrákat lsd. Rég. Középk. Eml. II. 370. l.

saik alkalmával sokfelől raboltak össze kincseket, de ép oly valószínűvé vált most, hogy voltak ötvöseik, a kik nemcsak a lószerszámra, de a vitézek és asszonyaik ékítésére is tudtak drága fémből ékszereket előállítani.

Az ékszerek közt vannak olyanok, melyek az ízlés legalantasabb fokán állottak, de viszont akadnak mások, melyek e kor bárhol egyebüttl előkerült diszítványeivel kiállják az összehasonlítást, sőt hogyha, mikép mindinkább valószínűnek látszik, a nagy-szent-miklósi kincsnek az edényeit is bolgár vagy avar fejedelmek udvari ötvösei készítették, akkor e korból fönmaradt legkiválóbb ötvösremek ide való készítmények.

Technikai szempontból érdekes, hogy ez ötvösségben a trébelés a legkedveltebb művelési mód, míg az ugyanakkor még virágzó sarmata és germán ötvösségben inkább az öntés az uralkodó technika. Csak föltevés-kép magyarázzuk e jelenséget abból a tényből, hogy akkor a mi tájainkon még mindig sok volt a nemes fém, az arany és ezüst pedig a nyulékonyágánál fogva sokkal alkalmasabb trébelésre mint a bronz, mely viszont öntésnél inkább érvényesül, mint a trébelésben.

Az avar-bolgár ötvösség készítményei ízlés tekintetében is elütnek a germán, sarmata vagy szláv maradványoktól. Míg ez utóbbi három csoport mindegyikében aránylag csekély számú motívumok körül forog a fibulák, szíjvégek, csattok, mellkapcsok s egyéb csecsebecsék ornamentikája, úgy, hogy rögtön felismerhető a kör, melybe tartoznak, addig az avar-bolgár csoport ornamentális készlete egyetemlegesebb jellegű. Épen az a sokféle motívum, melylyel leletei kecsegtetnek, okozta a föltevést, hogy zsákmányokból eredtek. Azonban, bár a motívumok köre az imént bemutatott sorozattal ismét kibővült és változatosságban gyarapodott, módunkban volt tapasztalni, hogy az összefűző láncszemek is gyarapodtak, melyek a most már tekintélyes számra emelkedett leletek ékszereinek a körét összébb fűzik.

E sokféleség magyarázatára a legegyszerűbb föltevés az, hogy az ötvösök, a kik ez ékszereket készítették, minden ügyességük daczára sem igen birtak teremtő képességgel, hanem a világ mindenféle tájairól Indiától Longobardiáig és Egyiptomtól az éjszaki germánok területéig szedték össze a mustráikat. Így történhetett, hogy a nagy-szent-miklósi korszákon indus, persa, skytha s őskeresztény motívumok találkoztak és az adonyi trébelő lemezeken oly motívumokat látunk, melyek egyidejűleg Lombardiában divnak. Szeretik a sokféle szíjfonadékokat és rácsos mintákat, a minők akkor a keleten, Byzanczban s a germánoknál kedvelt motívumok, a keleti ornamentikából képzelmi állatok szerepelnek, keszthelyi szíjvégeken és korongos fibulákon és pusztatóthi szíjvégeken növényi motívumok az őskeresztény s a keletkező byzanci művészet formakészletére emlékeztetnek. Igazi eredetiség csak a legegyszerűbb

szerűbb geometriai idomokban, a három és négyszögű mélyedésekben, a pont, kör és félgömb formákban mutatkozik, ezek azok a primitív diszítő elemek, melyeket maguk az idevaló ötvösök találhattak ki, a mi már azért is valószínű, mert ezekre a mi határainkon túl még nem igen akadtak analógiák.

E rövid jellemzésben nem említettem az antik korból való bekeretelő léczdíszek, a gyöngysorok s hasonlók fönmaradását. Továbbá nem lephet meg, hogy úgy a pusztatóti, mint a tiszafüredi, az igari s a pécsi-üszöghi ékszereken többször akadunk a rekeszes ötvösségre s a vele járó gránátos betétekre, melyek a germán csoportnak oly jellemző ismérvei. Ez a jelenség egyszerűen arra vezethető vissza, hogy az avar és bolgár hódítók ötvöse között bizonyára lehettek gepida vagy más germán ötvösök is, a kik a régibb germán ízlésnek ezt a technikáját a kor ekklektikus irányai közepette is tovább művelték.

Budapest, 1900 április elején.

Hampel József.

A XI. OROSZ ARCHÆOLOGIAI KONGRESSZUS KIEVBEN.

(Második közlemény.)

(1899. AUGUSZTUS 13—31.)

II.¹

Az egyik legfontosabb s időrendben is az ember legrégibb korába vágó archæologiai felfedezéssel kezdjük meg a felolvasások ismertetését. A szerencséskezű és hangyaszorgalmú kievi Schliemann, Khvojko úr, 1893 őszén Kiev városának Szt-Kirill utcájában a Zival és Bagrejev urak birtokán egy palæolith telepet fedezett fel; a következő években e telepet mindjobban felfedték, míg végre a folyó 1899. év folyamán teljesen feltárták s ez alkalomból egy második palæolith telepre is akadtak.

Ezen palæolith telepeket Armasevskij P. J., a kievi egyetemen a geologia tanára, ismételten megvizsgálta s először 1896-ban nyilatkozott róluk,² melynek kivonata később a nyugati irodalomba is bekerült;³ az 1893- és 1894-ben előkerült tárgyakról Th. Volkov, a lebergi Sevcsenko-társaság kiadványában képeket is közöl, kiadván ez alkalommal a területről Armasevskij és Khvojko felvételei nyomán készült geologiai szelvényeket is;⁴ a későbbi ásatásokról és összegyűjtött

¹ Az első közleményt lásd I—16. II.

² Армашевскій, О геологическомъ строении Киева, 1896.

³ L'Anthropologie, V. 506.

⁴ Волковъ, Передісторичні знахідки на Кирил. Ул. у Києві, 1899.

anyagról azonban mindez ideig nem voltak adataink, mert a mit Armasevskij e kérdésről a folyó évben közzétett,* kizárólag a telepek korára vonatkozott.

A kievi archæologiai kongresszuson aztán Armasevskij bemutatta az egész anyagot, megvilágította a Khvojko által most már teljesen befejezett ásatások eredményeit. Az említett utczában levő azon halom, melyben e palæolith telepeket felfedezték, 15 százsen** magas s a felszíntől számítva 8 százsen mélységben találták a telepeket és pedig mamuth csontokkal, kovaeszközökkel és bőséges szénnyomokkal. Ugyanazon halom másik oldalán valamivel kisebb mélységben egy másik telep került elő, melynek szerszámai már kevésbé fejlettebb formákat mutattak. Armasevskij az összes leletkörülmények pontos ismertetése alapján kimutatja, hogy ez valóssággal emberi telep volt, az anyagot nem víz hordta össze s a vidék geológiájának pontos elemzésével megállapította, hogy e telep a jégkorszak utáni időkből való, mert a réteg, melyben a telep találtatott, morénak felett fekszik, s mert a mamuth e vidéken csakis a jégkorszak után jelenik meg. Alig ismeretesebb palæolith telep körülményei oly pontosan geologiailag, mint a kievié, s Armasevskij kormeghatározása semmiféle kétséget sem enged meg. Az alsó kultur réteg 35 százsen hosszú, 20 sz. széles s így 700 sz.² területű, vastagsága mintegy 40 cm. s a benne levő tárgyak rendnélkül össze-vissza voltak elhelyezve, holott, ha azokat a víz hordta volna ide össze, fajsúlyuk szerint rakta volna le. A mamuthcsontokból mintegy 50 egyénre következtethetünk; az összes kőszerszámok, mintegy 200 darab, pattintottak, igen durva művűek; sok szilánk mellett megtalálták a silextömböt is, a melyből azokat lepattintották; a szén közt égetett csontdarabok is kerültek elő. A felső telep semmiképen sem függ össze a most leírt alsó teleppel; ez a kulturréteg 1 1/2 százsennel magasabban feküdt mint az alsó, és egyes fészkekből állt, melyek átmérője 2—3 arsin; e helyen mintegy 3000 kovatárgy találtatott, valamennyi pattintott, de már tökéletesebb alakban, noha még mindig határozott palæolith alakokkal. Egyik helyen egész halmaz — több száz darab — kovaszilánk szerszám volt együtt s úgy látszik ez nagyobb készlet volt. E felső kulturrétegben már későbbi állatcsontok is voltak, medve, hyena stb., míg a mamuthcsont jelentékenyen kevesebb volt, a mi ez állat fokozatos kihalására utal. A legérdekesebb tárgyak azonban a mamuthfogból és csontból készült bunkók; ezek egyik vége gömbölyű, másik hasított és megfogásra alkalmassá tett. A mi már most a telep relativ korát illeti, az orosz palæolith leletek közt ez a legrégebb; eddig ugyanis 5 palæolith telepet ismerünk Oroszországból és pedig 1. Gonczy községből

* Армашевский, къ вопросу о послѣднѣтничныхъ образованіяхъ Кіева. 1899.

** 1 százsen = 2'34 méter.

a Lubenszk-kerületben; 2. Karacsarov-községből a Muromszk-kerületben; 3. Kosztenszk községből a voronyezsi kormányzóságban; 4. Sztudenicz-községből a podoliai kormányzóságban és 5. Kamenecz-Podolszk városból; ezek a palaeolith telepek azonban a föld felszínétől mindössze legfeljebb 4 lábnyira feküdtek, míg a kievi telep felett a lössz 8 százsen; ha figyelembe vesszük ezt a mélységet, valamint a kova tárgyak alakjainak kezdetleges voltát, úgy konstatálnunk kell, hogy Oroszországnak ez a legrégebb eddig ismert palaeolith telepe; ennek a kornak faunája teljesen kihalt, klímája megváltozott. A mi a telep abszolút korát illeti, már a mennyiben ilyen esetekben időszámítás egyáltalában megengedhető, úgy legalább 20.000 esztendőre kell tennünk azt.*

Ugyanazon kievi halomnak a tetején, melyben Khvojka palaeolith telepét fedezte fel, neolith telepre is bukkant. A megkezdett ásatások folyamán üregeket nyitott meg, a melyekben a neolith ember élt; ez üregek átmérője 5 arsin volt; az üregek fenekén sok tárgy került elő, köztük cserepek is, rajzzal is. Hasonló alakú és rajzú cserepek jutottak azután Khvojko kezéhez Tripoli közeléből, mely a Dnjeper jobb partján, Kievtől délre mintegy 70 verstre fekszik, mire a kutatásokat ott kezdte meg; itt aztán sikerült is neki azt a kulturát oly teljes mértékben megismernie, hogy kiderült, hogy egy Oroszországra nézve egészen új kulturát fedezett fel. A kiásott anyag a városi múzeumnak egy egész termét töltötte be, s említettük, hogy Khanenko szíves meghívása folytán a telepeket Tripoli mellett a kongresszus tagjai egy részének in situ megismernie is alkalma volt. Volkov ugyanazon cikkében, melyben a kievi palaeolith leletet ismerteti, leírja ezt a neolith telepet is, de a mikor ő ismertetését megírta, a tripoli-i leletek még ismeretlenek voltak s így e kultura jellegét egyáltalában nem lehetett tisztázni; a tripoli-i leletek ez alkalommal kerültek először a szakközönség elé, és Khanenko gondoskodott arról is, hogy e telepek legjellemzőbb darabjai tágabb körben is ismertek legyenek, a mennyiben idézett kiadványának I. kötetében 7 táblán mutatja be ezt a kulturát. E kultura egyik jellemző sajátosságát azok a horizontális lapok képezik, melyek égetett agyagból készültek, rendesen 20—30 cm. mélyen fekszenek a föld színe alatt s néhány — gyakran hat — réteg téglából is állanak; e lapok átlag nem nagyok, de akadt egy, mely 22 arsin széles és 40 arsin hosszú; olykor e rétegek darabjai csöves nyomokat mutatnak, mintha vesszők, ágak lettek volna belenyomva; sok téglán festéknyomok is láthatók, a színek különbözők, vörös, sárga és szürkés fehér s a festék oly vastag réteget képez, hogy azt máznak kell tartanunk. E rétegeken és alattuk sok tárgyat talált, így edényeket, különböző szerszámokat,

* E lelet jellemzőbb kovadarabjaiból 20-at Khanenko is kiadott egy photolithographiai táblán; J. h. I. tábla.

stb. A szerszámok gyakran mintegy fülkében feküdtek. Asatás közben pyramisszerűen rakott kőkupra is akadt, belül üreggel. A tárgyak túlnyomó része cserépedények, melyek alak és díszítés szerint két különböző — *A* újabb és *B* régiebb — kultúrára oszlanak. Az elsőhöz tartoznak a sajátságos és titokzatos binocle edények fenék nélkül, továbbá kerek, harang- és körtealakú edények, melyek díszítése parallel haladó, bekarcsolt, görbe vonalcsoportokból áll. A *B* kultúra edényein ember bekarcsolt és állatok (bika- és juhfej) domborművű ábrázolásai fordulnak elő. A *B* kultúrát kiválóan jellemzik a kis emberalakok, többnyire nőiek, égetett agyagból, durva konturokkal, s egy vagy két helyütt átfúrva, nyilván azért, hogy felfüggeszthetők legyenek. Az *A* kultúra emberei egyébként már elég magas fokon állottak s nemcsak megtelepülve éltek már, hanem a földmiveléshez is értettek, legalább ezt következtetik a házi állatoknak (bika és juh) az edényeken található bár igen durva ábrázolásából, továbbá, hogy a vert agyaglapokban buza és árpa maradványok kerültek elő s végül, hogy a kőszerszámok közt igen jól kiművelt sarlók is vannak, legalább Khvojko azoknak tartja őket. E kultúra korát az a négy darab rézfejszécske határozza meg, melyet a leletek közt találtak s a szerint a telepek a kőkorszak végéről valók. Oroszországban hasonló kultúra eddig nem került napfényre, de Khvojko óriási tetszéssel fogadott előadása után Miljukov rámutatott arra, hogy teljesen hasonló kultúra ismeretes Galicziából Csernovicz vidékéről, továbbá a boszniai Butmirből, a görög Mykénéből s hogy ez valószínűleg dél felől hatolt be a Balkánba s ágazott szét úgy nyugat (Bosznia) mint kelet (Oroszország) felé; a mire Anucsin legott megjegyezte, hogy az eddigi anyag alapján e kultúrának csak földrajzi elterjedését lehet megállapítani, az elterjedés irányát azonban nem.

Volhynia kőkorszakát a kievi archæologusok Nestora, V. B. Antonovics mutatta be. Volhyniában neolith emlékeket főként két területen talált. Az Usa, Zserevja és Norina folyóknál túlnyomóan szórványos leletek kerültek elő, a dubeni, kremeneczi és osztrozsi kerületekben a Goryna folyónál és mellékfolyóinál a Zvitenkánál és Viliánál ellenben 40 kőkori műhelyre akadtak túlnyomó részben csiszolt tárgyakkal. A jelzett területeken kör- vagy tojásdadalakú s fallal körülvett gorodiscsek is találhatóak. Az a körülmény hogy e gorodiscsek némelyikében kőkorszaki műhelyet is találtak, arra a feltevésre kényszerít, hogy ezek a gorodiscsek a legrégebbiek s ezek tényleg különböznek is a biztosan későbbi knyazseszky gorodiscsektől. A kőkori sírokban a temetkezésnek kétféle módja észlelhető. Az egyik a földbe ásott négyszögletes sír, melynek oldalait kőlapok fedik s mely felül is kőlappal van borítva. Az ilyen kőszekrényekben rendszeren néhány edény van, melyek szenet, égett csontokat és csiszolt kőszerszámokat foglalnak magukban. E síroknak

semmiféle külső jelük (Kurgán stb.) nincs s így rendkívül nehéz rájuk akadni. A másik már könnyen feltalálható, mert kurgános temetkezés s Antonovics 30 ilyen kurgánt felnyitott. A bennök talált csontvázak oldalt feküdtek, zsugorodott helyzetben, mellettük csiszolt és pattintott kőszerszámok. Van e temetkezésnek bizonyos átmeneti formája is s ha feltesszük, hogy a két temetkezési mód különböző időben volt gyakorlatban, akkor Antonovics szerint a kőládás temetkezést kell későbbinek tekintenünk.

A volhyniai kőkori leletek geographiai elterjedésének ismeretét bővítette ki L. K. Zsitynszkij, a ki a Bug és Sztjr völgyeiben talált neolith telepeket Verbnja, Khrinik, Kraszova, Zlaczsevk, Krasznova, Zsabokrik, Metisana-Lagodovki, Jelovics, Borjatina, Teremna, Kiszilina faluk határában. Az egész anyagból külön választotta azt a 117 kőfejszét, melyeknek egészen egységes és sajátos típusuk van, melyeket azonban már E. Majevszkij ismertetett (Toporki Kamennie wolicach Bagu i Styru).

Nagy és érthető féltünést keltett P. N. Miljukov felolvasása azokról az ásatásokról, melyeket a konstantinápolyi orosz archæologiai intézet számára 1898-ban végezett Makedoniában az Osztrovo tó partján Pateli falunál. A tóra egy alacsony halom ereszkedik le, mely két rétegből áll, a felső fehér homok édesvizi kagylókkal, az alsó tömött sárga homokból; a Miljukov által felnyitott 154 sír részben a felső, részben az alsó rétegben volt elhelyezve. Valamennyi sír kőláda volt, melyeknek feneke is ki volt rakva majd kőlapokkal, majd apró kövekkel. Égetésnek nyomát egyetlen egyszer sem találták. A hulla egyetlen egy esetben volt zsugorított helyzetben s akkor is a kisebb méretű sírok egyikében; a többi hasonló méretű sír t. i. mind gyermekek csontvázat tartalmazta; végül a kis sírok harmadik típusa nem bizonyult önálló jelentőségűnek, hanem a szomszéd nagyobb sírok kiegészítéséül szolgált. E nagyobb sírokban csaknem sohasem találtak egy magános csontvázat, hanem még a legegyszerűbb esetben is a teljes csontváz mellett még 1—2 koponya is volt, de olykor az ily mellétett koponyák száma még 12-nél is több volt. A teljes csontváz lábánál vagy oldala mellett a többi csontvázak csontjait is megtalálták egy rakáson. De végre is a sírban a hely szűk lett s akkor a régi temetkezések csontjait a sírból kidobták s vagy az ugyanoda ástott melléksírba helyezték el, vagy nagy agyagedényekbe rakták, vagy végül — s ez a leggyakoribb eset — külön kőládába helyezték, mely olykor oldalával a fősírhoz csatlakozott, olykor attól csekély távolságban állott. A temetkezés e módja arra a feltevésre kényszerít, hogy ezek családi sírok, s minden egyes sír egy-egy család tulajdona volt. A sírok csoportosak voltak, az egyes csoportokat vagy puszta térségek, vagy ha a hely szűk volt, álló kősorok választották el; az egyes

csoportok keretein belől a sírok egy középső el nem foglalt üres tér körül centralisan feküdtek, a középső tér valószínűleg a temetkezési szertartás helye volt; a csontvázak egész elhelyezése tényleg a sugarak irányával egyezett, a mi megerősíti a középső hely ritualis jelentőségének feltevését. Miljukov azt hiszi, hogy egy-egy ilyen csoport egy-egy törzsnek felel meg. Leleteik szerint e sírok a hallstatti periodushoz tartoznak, vagyis abba a korba, a mikor a vas először terjedt el Európában, a mi az archæologusok megközelítő chronológiája szerint K. e. 1500—1300-ig történt. A leletek typusa ezen korszaknak az első felére utal s átmenetet képez egy felől a Közép- és Felső-Duna, északi Olaszország és a Balkán északnyugati részének, másfelől a Görögország, a középtengeri szigetek és déli Olaszország hallstatti kulturája közt. A patellii temető keramikája élesen különbözik a tulajdonképeni hallstatti keramikától, s csatlakozik a középtengerihez, csakhogy annak előfokát képezi. Különösen jellemző a tisztán geometriai díszítés, melynek legközelebbi rokonait a régi cyprusi, boeotiai, protocorinthusi és protoitaliai vázákön találjuk. Itt nemcsak az ú. n. a dipylon stylusnak (állati és növényi díszítés) befolyását még nem találjuk, hanem hiányzanak egyes geometriai rajzok is, névleg a görbe vonalások és azok melyeknél két vonal egymást derékszög alatt metszi (p. o. a svasztika és a mæander). Nem kevésbé jellemző a pápaszemes fibuláknak kizárólagos előfordulása; ez alak ugyan a hallstatti kultúra egész területén megvan, de együtt más alakokkal, így a régi olasz *ad arco semplice* nevű alakkal, vagy ennek további kifejlődésével az ív és kigyó alakú fibulákkal, melyek Pateliban teljesen hiányzanak. A fibulák ezen egész gazdag fejlődése, mely délről Görögországból nyugatfelé déli Olaszországba és északfelé Boszniába és a Közép-Dunánál terjedt el, egyáltalában nem érintette a pateli-i sírmezőket, mely a kereskedelmi utaktól, úgy látszik, távol feküdt. Találtak egy vastört is, mely typusa szerint igen-igen régi, alakja a bronzkorra jellemző s analógiái Görögországból és a szigetekről ismeretesek szintén igen régi időből. Miljukov ezután áttért a temetkezésre. Az égetés és a temetkezés szerinte olyan szokások, melyek viszonylagos régiségét helyenkint kell megállapítani. Így csak a hallstatti periodusra szorítkozva északi Itáliában az égetés a régibb a temetkezésnél s minél régibbek a sírok, annál jobban uralkodik bennük az égetés. Viszont déli Itáliában és Boszniában a temetkezés régibb, mint az égetés, sőt ezt déli Itáliára nézve Orsi egyenesen törvényszerűnek mutatja ki. Ezeknek a síroknak sorában a Miljukov által megvizsgáltak a legrégiebbekhez tartoznak, mert hullaégetésnek e sírokban egyáltalában nyoma sincs. Szombathy és Hörnes, a kikkel Miljukov a sírokat megismertette, azt hiszik, hogy a temető korát a K. e. 800—700 évekre kell tenni s a priori feltehető, hogy az az illyr néptől származik. Az ugyanott össze-

gyűjtött anthropologiai anyag első átvizsgálása azt eredményezte, hogy a koponyák többsége rövidfejű, a His és Rüttimeyer által megállapított rhetiai typushoz tartozik, de vannak ezenkívül más típusaik is, sőt határozottan jellegzett hosszúfejűek is. Kétségtelen, hogy Miljukov ez ásatásokkal felfedezte azt az eddig hiányzott kapcsolatot, mely a Hallstatt-kultúra görög és dunai ágait összefűzi.

D. J. Evarniczik az alexandriai és khersoni kerületben végzett ásatásairól számolt be. A hely, hol ásatott, rendkívül alkalmas a megtelepült életmódra s azt tényleg ősidőktől lakták, a mit legjobban bizonyít a szerte szórt kurgánok óriási száma. Felnyitottak 10 kurgánt s ebből 3 kerek és szkyltha, 7 ellipszis alakú és kőkori volt. A kőkori kurgánok mindegyikében egy-egy csontváz volt a föld felszíne alatt oldalt fekvő, zsugorított helyzetben s a koponyák közül több be volt festve; e sírok kulturája igen szegény s a talált kőszerszámok mind pattintottak voltak. A szkyltha kurgánok belsejében sok főképen csontból és kőből készült tárgyat találtak. A kurgánok fenekén levő sírban négy fülke volt s ezekből is igen sok s minden rend nélkül összehányt-vetett tárgy találtatott, így edénydarabok, aranycsatok, ezüstkarpereczek, gyűrűk, bronz mécses, vaskés csontnyéllel, aranyboglárok, bronztálak, aranyfülbevalók, ember- és báránycsontok, tojáshéj, egy óriási váza, egy görög amphora, nagy bronz üst, stb. Legérdekesebbek voltak azonban azok a titkos folyosók, melyek a fülkéktől a földszínhez vezettek s melyek nyílása földdel és kövekkel volt eltorlaszolva. Bár Evarniczik tagadja Zabjelinnek azon föltevését, hogy e folyosókat utólag a sírfosztogatók ásták, mégis ellene szól az, hogy a sír minden kétséget kizárólag bolygatott s a csontok szétszórtak.

N. E. Brandenburg a kievi föld őslakóiról értekezett. Ő a kievi föld őslakóiul azt a legelső törzses népséget tekinti, a melytől azok a legrégebb kurgánsírok származnak, melyekben a csontvázak oldalt fekszenek zsugorodott helyzetben, behajlitott és összeszorított lábakkal. A temetkezés ezen típusa nagyon el van terjedve a kievi kormányzó-ságban, a melynek középső övében ez a Brandenburg által felásott kurgánoknak (200) mintegy 35%-át éri el. Utalva arra, hogy a temetkezési típus nemcsak egész Déloroszországban, hanem Nyugat-Európában is el van terjedve, áttér e sírok kulturájának megállapítására s szerinte ez nem valami tulságosan régi időkre vezet vissza. E sírokban meglehetősen gyakran találtak bronz tárgyakat — ékszereket és fegyvereket — s ezek nem engedik meg, hogy e temetkezéseket s velük talált tárgyakat a kőkorszak végére tegyék, mint azt megkísérlették s a mennyiben Brandenburg egy ilyen sírban vastárgyakat is talált, arra a következtetésre jut, hogy e sírok sokkal újabbak s a vaskor elejére helyezendők. Az ezen sírok által képviselt lakosságban Brandenburg a régi kimmerek

archaikus maradványait látja, a kik a Pontus mögötti tájakat lakták s a kiket innen a szkythák szorítottak ki, a minek történeti bizonyosságát őrzik Strabo és más ókori írók iratai s ezek alapján Brandenburg közeli időmeghatározást is megkísérlett. Megállapítván, hogy a vaskulturát Oroszország déli részébe a görög gyarmatosok hozták be a szkythák uralkodása idejében s hogy a kimmerek kiszorítása a szkythák részéről innen már csak a görög gyarmatoknak Déloroszországban való megtelepedése után történhetett, Brandenburg arra az eredményre jut, hogy a kievi föld benszülötteitől származó sírok kora a Krisztus utáni idők kezdetének felel meg, s így ez őslakosság kora alig több 2000 évnél.

E helyütt kell felemlítenünk bécsi kollegánknak Heger F. úrnak német nyelven tartott előadását a Kaukaszus præhistorikus kulturájának néhány idegen alakjáról. A nyolczvanas években a Kaukaszus történetelőtti kulturájának megismerése jelentékenyen előrehaladt; e kultura a vaskor elejéről való s azt néhány sajátos alakú bronzeszköz jellemzi. Ezzel a művelődéssel az Ossetiában végzett ásatásoknál ismerkedtek meg, különösen a Koban-aul, a Kazbek-állomás (Sztepan-Czminda), Komunta-aul, Faszkan stb. környékein. Ez a művelődés századokra terjed s magában a kobani sírmezőben is különböző rétegeket lehet megállapítani. A legrégebb sírok a K. e. első ezredévből valók, míg a legkésőbbiek a byzantin korszakra esnek. A legrégebb sírok leltárát jellemzik a szépen meghajlított bronzfejszék, nem ritkán díszítéssel és állatalakkal, egyenes bronzkusztaók sajátos díszítéssel stb.; jellemző hogy a legrégebb sírok fegyverei közt sem kardok, sem kopja- és nyilvégek, nincsenek. Ez az így megválogt legrégebb kultura a középtengerivel függ össze s némely buvár a legrégebb Homeroszi korszak analogiáit vélte itt feltalálni, a mennyiben az t. i. Schliemann ásatásaiból ismeretes. Van azonban e kulturának néhány olyan tárgya, mely a középtengeri kulturakörben idegen. Ezekhez tartoznak a szelid hajlású, durva konturú rézfejszék, melyek analogiái északkeleti Oroszországból és Szibériából ismeretesek, a kerék réztükrök majd rövid fogantyúval, majd közepén a hátlapból kiemelkedő füllel, olykor domborművű díszítéssel, melyek khinai eredetét tagadni nem lehet. Az ilyen alakok jelenléte azt igazolja, hogy a Kaukaszus kulturalis kapcsolatban állott úgy az északi tájakkal, mint a khinai kelettel.

D. J. Evarniczki ásatásai nyomán már megemlékeztünk a festett csontokról; ezekről a festett csontokról, az archæologia ezen egyik leghomályosabb s legtöbbet vitatott kérdéséről J. A. Kulakovszkij olvasott fel egy tanulmányt, mely ha a kérdést végleg meg nem oldotta is, de annak igen sok pontjára világosságot derített. Kulakovszkijt arra, hogy a kérdéssel foglalkozzék, az ösztönözte, hogy Niederle, a prágai cseh egyetem tanára, «a történetelőtti ember archæológiája» című

könyvében, mely Anucsin fordításában orosz nyelven is megjelent, még mindig azt az elavult feltevést ismétli, hogy a csontfestés úgy történt, hogy a hulláról még az eltemetés előtt leszedték a lágyszöveteket, aztán az egyes csontokat megfestették, az egész csontvázat összerakták s úgy temették el. Nem ismételjük Antonovics, Bobrinszkij stb. ellenvetéseit, melyekkel e feltevés ellen kikeltek, egyszerűen utalunk arra, hogy képtelenség feltenni az őskor embereiről azt az ügyességet, melyet ma az anatomus sokszor évtizedes gyakorlat után sem ér el s a mi ahhoz kell, hogy a hullát megtisztítsák, az egyes csontokat kiszedjék, megfessék s megint úgy rakják össze, a mint az természetesen feküdt. Kulakovszkij ezzel szemben azt hiszi, hogy a csontok megfestése kívülről a hulla puha részeinek közvetítésével történt oly módon, hogy a festékek az egész hullát bevonták s a festék a puha részek megsemmisülése után a csontig hatolt. A mi már most a csontfestés korát illeti, azt eddig a kőkorszakba s a bronzkor elejére helyezték: ámde N. J. Veszolovszkij a kaukázusi Kubánban oly festett csontokra akadt, melyek minden kétséget kizárólag sokkal későbbi korúak. A csontfestés jelentőségének magyarázatánál — mely Kulakovszkij tanulmányának második részét képezi, figyelmünket a régi római vallás néhány olyan jelenségére hívja fel, a melyek ősi korok maradványaiul tekintendők s melyek alkalmasak arra, hogy tájékoztassanak a hullafestés szokásának vallási jelentőségéről. A rómaiak vallási rítusában a kő- és bronzkor emlékei őrződtek meg. Így a fetialesek a disznót csak kőkéssel (silice) ölheték meg, a flamen dialis papja nem borotválkozhatott vas-, hanem csak rézkéssel, a Dea Dia templomába (kinek kultusza a legrégebb mezei kultuszok egyike volt, melyet még Romulus alapított meg) vastárgyat bevinni szentségtörés volt, melyet megtisztító szertartások (piaculum) követtek; némely szertartásnál csak agyagedényeket használhattak, fémből valót nem. Ezeket a római írók ismételtelen leírják, de e szokások semmiféle magyarázatát sem tudják megadni. Plinius Hist. Nat.-ban (XXXIII. K. III. §.) elmondja, hogy a legfőbb római istennek, a capitoliumi Jupiternek képét az ünnepeken vörös festékekkel befestették s hogy a triumphatorok bevonulásukkor arcukat vörös festékekkel bekenték, a mely szokás K. e. 400 körül Camillus idejében is megvolt. E szokás későbbi maradványa volt az, hogy a triumphumoknál használt unguentákba keverték vörös festéket. S így a rómaiaknál, mint kultuszuk eleme maradt meg a vörös festékekkel való befestés még a történeti időkben is és ily módon Kulakovszkij azt hiszi, hogy a történet előtti korok sírjaiban észlelt hullafestés szokása is tisztán vallási eredetű. Az érdekes felolvasást még érdekesebb vita követte. A csontfestés eredetének kérdéséhez J. N. Veszolovszkij adott igen érdekes adatokat. Kimutatta, hogy bár a festés színe — rózsaszín, halványrózsaszín, feketebarna, kiáltó piros,

sárga, sőt fehér is, — s a velük talált leletek természete igen különböző, a mennyiben a rózsaszínűekkel bronz-, arany- és kovatárgy, a kiáltó vörössel igen sok arany- és kovatárgy találtatott, a feketebarnánál igen kevés tárgy volt s arany egyáltalában nem fordult elő, mégis azt hiszi, hogy a csontfestés minden esetben egy és ugyanazon célból történt; ezt bizonyítja az a körülmény, hogy minden oly sírban, melyben festett csont volt, kivétel nélkül volt kőszerszám s a hullák kivétel nélkül zsugorítottak voltak. A csontfestést tehát a kőkorszakhoz kötni nem lehet s az együtt talált kőszerszámok egyszerűen túléltek korukat, a régebb korból megmaradtak s átmentek az újabbra is nyilvánvalóan azért, mert valami vallási szertartáshoz voltak kötve. Anucsin, noha Niederlét nem védi, nem fogadja el Kulakovszkij elméletét sem, a csontfestés módjáról, és hivatkozik az amerikai indiánokra, kiknél a hullafestés megvan s daczára ennek tőlük soha festett csontot le nem írtak. Ő mint anatomus lehetetlennek tartja, hogy a festék a bőrtől a lágy részekben át a csontig jusson.

Ugyanezen kérdéshez csatlakozik még N. J. Veszeloovszkij egy másik előadása is, a melyben római korbeli kőszerszámokról számol be két ásatás alapján. 1897-ben a Majkop-kerületben a Kubán vidékén nyitott fel kurgánokat, melyeket tárgyaik szerint a római korszakba, időszámításunk első századába kell helyezni. Itt az egyik sírban harczos pihent vaspánczéban és vassisakkal; ennek vállánál csiszolt kőfejszét találtak, mely a lábíg leérő vasnyélbe volt beerősítve. Másodszor a folyó 1899. évben a Khataszukajev-aunál ásatott s akkor egy női sírra bukkant, a melyben sok arany ékszeren, szkytha típusú rézkatlanon kívül — melyek ismét ugyanazon korra a római epochára utalnak — újból talált csiszolt kőfejszét. Veszeloovszkij ezekben a kőkori tárgyakban amuletteket lát, hasonlóan azokhoz a kovanyílhegyekhez, a melyeket Etruriából mint arany nyakékek csüngő részeit írt le A. Sz. Uvarov gróf.

Ezek után át kell térnünk azokra az előadásokra, melyek az ószlávok archæológiáját mutatták be. Ezek közül első helyen kell felémlítenünk V. B. Antonovics tanulmányát a nyugati Volhyniában eszközölt kurgánásatásokról. E kurgánásatások három kerületre terjeszkedtek ki; ezek közül a kremeneczi kerületben igen kevés kurgán volt s csak két jelentékenyebb sír került elő Szurázs- és Brykov-nál, ellenben a luczi és dubeni kerületben már sok kurgánra akadt. E kurgánok, mint a szláv kurgánok általában, igen szegények tárgyakban, többé-kevésbé kupolaalakúak, olykor csatornácska veszi körül őket, Antonovics nézete szerint a nedvesség ellen. Magasságuk 2 méter s a környező talaj földjéből vannak felhánva, néha a felső rétegben szénmaradékokkal, cseréptöredékekkel, állatti csontokkal, melyek bizonyos torok,

halotti emlékezések tanújelei. A csontvázak körül famaradékok voltak, oldalt gerenda, alul deszka, de két esetben fedélepítmény is találtatott kétlejtőjű $\wedge$ tető mintájára; a csontváz körül szegek is fordulnak elő. A hulla a föld színe alatt, középértékben 73 centiméternyire feküdt, a fej nyugatnak fordult; egy sírban rendesen egy csontváz van, csak olykor fordul elő még 1—2, de ezek mindig gyermekeké; a hulla hanyatt feküdt, a karok igen különböző helyzetben. A férficsontvázak termete középértékben 1'71 m., a nőké 1'55 m.; a koponya átlagban véve sub dolichocephal (76'5), a dolichocephaliától (72) a subbrachicephaliáig (83) való ingadozással. A mellékletek közt fegyver igen ritkán akad, valamint nincsenek edények (cserepek) és vásson- vagy bőrmaradékok sem; gyakoriak azonban a késecskék és a bronzból vagy ezüsből való ékszerek: hajlított spirálalakú gyűrűk, melyeket a hajban a nyakszirten hordtak, vagy újjon gyűrűként és fülben fülbevalóként viseltek; gombok és pitykék; gyöngyök (bár csak ritkán), s ezek közt bronzból valók és tövisesek; a karokon karpereczek a mondott spiralisán csavart vagy hornyolt karikákból; fülbevalók karikából, melyekre bronz vagy ezüst gyöngyöket fűztek. Egyetlen egy sírban találtak tegezmaradékokat három vasnyílhegyet és két kengyelt. Az előadást követő vitában Anucsin D. N., a moszkvai egyetem tanára legott konstátálta, hogy a nyugati Volhyniából bemutatott szláv kurgánleletek tökéletesen egyeznek a kozstromai kormányzóság szláv kurgán leleteivel, melyekből ő maga eddig 1500-at nyitott fel, ellenben a szlávok közül feltétlenül kizárja azt az egyet, melyben Antonovics a tegezdarabokat és a két kengyelt találta, mert ez szerinte valami ugor nomád néphez tartozott. Zavitnjejevics V. Z. kievi akadémiai tanár e sírok kulturájának centrumául a Pripet vidékét jelöli meg, melynek sírjaiban a bronzból vagy ezüsből készült nagy filigrán gyöngyök tipikus tárgyak. Végül Vittig varsói egyetemi tanár konstátálja, hogy ez a kultúra ezekkel a gyöngyökkel még északabbra a Nyéman mellékein is megvan a régi sírokban.

Antonovics párját ritkító tevékenységének legszebb termékei közé tartoznak azok az archæologiai térképek, a melyeket végtelen hangyaszorgalommal állított össze a kievi és a volhyniai kormányzóságok területéről, melyek közül az első már 1895-ben megjelent. a második kézírata pedig a kiállítás kartografiai csoportjában volt látható. A kievi kormányzóság térképébe 108 a kőkorszakra, 28 a bronzkorra, 156 a vaskorra vonatkozó adat, továbbá 13200 kurgán (ebből megnyitott 842), 435 gorodiscse, 104 történeti korú régiség és 339 érem és pénzlelet vagyis összesen 14370 adat van bevezetve. A volhyniai térkép még gazdagabb; gorodiscse 363, kurgán 15125 (ebből megnyitott 714) s ezenkívül még 1105 adat s így összesen 16593 adat van bevezetve. Antonovics buzdítására és útmutatása mellett most E. Szjeczinszkij

állítja össze a podoliai kormányzóság archaéologiai térképét, melybe eddig 3000 kurgán, 316 gorodiscse s több mint 200 egyéb lelet s így összesen 3 1/2 ezer adat van bevezetve.

Szorosan csatlakozott Antonovics tanulmányához Meljnik E. N. asszony jelentése a Volhynia kormányzóság rovnoi, luczi és dubeni kerületeiben végzett ásatásairól. Meljnik asszony 22 sírt és 260 kurgánt ásott ki azon a területen, a hol minden valószínűség a régi lucsán nép lakott s ásatásaival keletről nyugat felé haladva a drevlján föld határától a Szlucs folyó mentén addig a területig hatolt, a hol az első krónika drevljánja élt, vagyis Luczkig és Pereszopniczáig. A kiásott sírok kivétel nélkül szláv típusuak. A hulla a sírban rendesen egyenesen feküdt s olykor faburkolat nyomára is akadt. A tárgyak közt igen kevés edény volt s ezek közt érdekes egy faveder vasabroncsokkal; fegyver igen ritka, a 260 kurgánban 4 vasnyíl, 1 dárdavég és 2 kis fejsze találtatott csak. Kovatárgy is igen kevés került elő. A többi tárgyak közül egy bronz és egy vassúly említendő fel; az ékszerek közül a fülbevalók, melyek egyszerűek és gyöngyösek, továbbá gyűrűk, gyöngyök stb. A talált 379 fémtárgy közül 20 % vas, 62 % rossz ezüst és 18 % bronz. Arany csak egyszer került elő, de az is már a pereszopniczki kerületben. A hullaégetésnél Meljnik asszony azt állapította meg, hogy az nem volt a hullának teljes elégetése, hanem inkább csak megfüstölése; a csontok csak kevésbé voltak megszenesedve s egészen rendben feküdtek. Zavitrjejevics észleleteivel szemben, melyeket a dregovicz-kurgánokban — végzett, a bucsánoknál főképen a női sírokban volt az égetés megállapítható. Mindent összefoglalva Meljnik asszony az általa felnyitott sírok keleti csoportját a drevjanoknak, a nyugatit a bucsánoknak tulajdonítja.

Meljnik asszony jelentése már csak azért is rendkívül érdekes volt, mert az ásatásokból kikerült koponyaanyag — már a mennyiben azt a koponyák épsége megengedte — szintén vizsgálat tárgyát képezte. E vizsgálatokat A. M. Pokrovszkij végezte s az azokról szóló jelentését a kongresszus elé terjesztette. A sírban megmért csontvázak középtermete a férfiaknál 168·95, a nőknél 158·45 cm. volt. Megmért összesen 59 koponyát, ezeket jellemzi a dolichocephalia (a férfiaknál 74·39, a nőknél 74·7), meglehetősen csekély magasság és keskeny homlok; az arc elég rövid az aránylag széles járomívekhez képest; az orrnyílás elég széles, az orbiták alacsonyok és nem nagyok. A koponyák jellegei általában hasonlóvá teszik azokat a földközi tenger-melléki pelasg typushoz, egyébként pedig rendkívül hasonlítanak azokhoz a szláv koponyákhoz, melyeket Kievben találtak, s azokhoz a drevlján koponyákhoz, melyeket Antonovics ásott ki.

Antonovics és Meljnik asszony tanulmányait egészítette ki terüle-

tileg Sz. Sz. Gamcsenko értekezése, a ki azon ásatások eredményeit ismertette, melyeket a drevlján típusú temetkezés nyugati határának megállapítása céljából Miropolnál a Szluca medencéjében tehát ugyancsak a Volhynia kormányzóságban végezett. A miropoli sírmező 464 sírből áll, melyek egy középső gorodiscse körül 24 csoportban voltak elhelyezve; a sírokat alacsony kupolaalakú kurgánok jelezték; Gamcsenko a temetkezés e rendszerében bizonyos családi s nemzetségi eszme kifejezését látja. 32 sír felbontása a következő temetkezési típusok megállapítását tette lehetővé: 1. égetés két változatban a szerint, hogy hamvakkal és tárgyakkal megtöltött urna a kurgán halmának felsőbb részében, vagy pedig annak fenekén, tehát a horizontban volt felállítva; 2. a sírgödörben kőlapokból összeállítottak egy ládát s az elhunytat abban helyezték el; 3. koporsós temetkezés, a mikor is a koporsó majd egy fatörzsből kiégetett teknőből, majd négyszegűre faragott gerendákból összeütött koporsóból állott. Gamcsenko a sírokból vont tanúság szerint azt hiszi, a hogy drevljának a hullaégetés szokását steppés őshonukból hozták magukkal, új honuk azonban erdőben bővelkedett s így az égetést a temetés helyettesítette; a kőlapos temetkezést pedig átmenetnek tekinti a hullaégetés és koporsós temetkezés közt. A koporsós sírokban a hulla feje nyugatnak fordult, egyébként a hulla ki volt nyújtóztatva. Leletek dolgában e sírmező igen szegény volt; a tárgyak: edények, vaskések, orsósúlyok, gyűrűk, karpereczek, fülbevalók, gyöngyök; közülök némelyek a szerző véleménye szerint mint p. o. a cserép és vastárgyak helyi készítmények, míg a többiek a kereskedelem útján jutottak oda. Gamcsenko e sírok korát a K. u. V—VIII. századba helyezi, de V. J. Szizov azokat nem hajlandó a X. századnál régiebbeknek tekinteni.

Távolabbi vidékek szlávjaival foglalkozott részben A. J. Cserepnin előadása is, ki a rjazani kormányzóságban végzett ásatásait ismertette. Általános feltűnést keltettek a bemutatott leletek közt egy kitűnő állapotban megmaradt bőrczipőnek és gyapjúharisnyának maradáka, melyeket egy XII. századbéli kurgán női csontvázának lábáról fejtettek le. A rjazani kurgánok leleteiből az ásató azt következteti, hogy az Oka mellett, mielőtt ott a szlávok megjelentek, a mi csak a IX—X. századokban történt, fekete hajú, középtermetű, kiskezű s a talált fegyverek mennyiségét tekintve, igen harcias népek lakott, mely ismerte a lovat, a mint az a szerszámrészek maradákaiból kitűnik. Az őslakók temetkezésének kulturája mindenkor élesen elkülönül ugyanazon terület szláv temetkezéseinek kulturájától.

V. J. Szizov, a moszkvai történelmi múzeum titkára, a szmolenszki kormányzóság hosszú kurgánjait ismerteti; ezek hossza 40 arsin, magassága $2\frac{1}{2}$ — 3 arsin, rendszeren homokkal vannak felhantolva s merőlegesen

állnak hossz tengelyükkel a folyóra. Szizov figyelmét ezekre a kurgánokra legelőször Kukharenko hívta fel, a ki egy ilyen kurgánba három egymásba tett agyagedényt talált, melyek közül a legkisebbikben égetett csontok és hamú voltak, míg a kurgán felső rétegéből vörös és sárga zománczczal ékített jellemző fibula került elő. Szizov az általa felnyitott egyik hosszú kurgánban szintén talált hasonló zománczczal ékesített övboglárt. E kurgánokban általában a hullaégetés nyomaira találunk, de a hullaégetés itt észlelhető módja különbözik azokétól a kurgánokétól, melyek a bennük talált pénzek szerint a X. századból valók, melyeknél ezek a hosszú kurgánok feltétlenül régiebbek. Az ezen kurgánokban talált jellemző tárgyak a csontból kifaragott s felvarrás céljából átfúrt hattyúalakok, a trapezoid alakú csontfüggők, a szürke, kék és ritkán sárga gyöngyök, a nagy pitykék. A cserépedények durva művűek s a szláv korszak kiművelt és ornamentált alakjaitól erősen eltérnek, stb. Ezeknek a kurgánoknak az elterjedése azt mutatja, hogy a nép, a melytől származnak, nem sokáig tartózkodott e területen. Idő szerint feltétlenül régiebbek a X. századnál s a mennyiben a zománczos díszítés a gótok kulturájával mutat rokonságot, a VII—VIII. századba helyezhetők. Az előadás után V. Z. Zavitnjevics megjegyzi, hogy Szmolenszktől délre hasonló kurgán nem fordul elő; A. J. Cserepnin pedig constatálja, hogy az a rjazani kormányzóságban sem fordul elő; s noha a »gót« typusú zománczdíszítéssel ékített tárgyak szorványos leletekből onnan ismeretesek, ezek szerinte valószínűleg csak kereskedelmi úton jutottak oda.

Itt kell megemlékeznünk V. G. Ljaszkoronszkij tanulmányáról is, a ki a Szula folyó medenczében a Poszulja kerületben talált gorodiscsék- és hosszú földsánczokról értekezett. E terület azért fontos, mert a Szula völgye a legrégebb utak egyike volt azok közül, melyek a Don medenczéből a Dnjeprébe vezettek s ez az oka annak, hogy itt a megtelepült életmód igen régi nyomaival találkozunk. A talált emlékek első alakja a mocsaras völgyek kerek gorodiscséja, melyet mesterséges vagy természetes emelkedésre építettek; ezekhez az anyaföldnek fokszerű nyulványa vezetett, mely vagy teljesen el volt vágva a gorodiscsétől, vagy csak csekély mélyedés választotta el attól. E gorodiscsék nem nagyok, sánczczal vannak körülvéve, mely jelentékenyen magas (gyakran 2 százsen) s a sánczon 2, olykor 3 átvágás van, mely a kapuk maradékaul tekinthető. A sánczot a külső oldalról mindig árok veszi körül. A leletek: emberi csontvázak, nyílhegyek, vasfejszék, kardok, stb. Érdekes, hogy az arab Al-Bekri által leírt szláv gorodiscsék szerkezetükben teljesen azonosok a most leírtakkal. A gorodiscsék második typusa az elsőől csakis elhelyezésében különbözik, a mennyiben a folyókra néző emelkedett felsikok szélein építettek fel. A harmadik

typus már erődítmény számba megy s az előzőktől lényegesen különbözik nincs egységes alakja, felépülésében kihasználja a topografikus viszonyokat, a concentricus védelmi sánczok egész sorát zárja magába s ezenkívül egy nagy külső sánczczal van körülvéve, külső oldalán mély árokkal. Egy ilyenben sírt is találtak, mely téglával volt kifalazva s kék és zöld mázos téglával befödve. A negyedik typus a Szula völgy leg-sűrűben lakott helyein fordul elő s ezek már olyan városok romjaiból állanak, melyekről a krónikák is megemlékeznek. Ljaszkoronszkij a gorodiscsek ismertetése után leírja a «kigyó sánczokat», melyek gyakran rendkívül hosszúak s a legtitokzatosabb jelenségek közé tartoznak; egyik sajátosságuk, hogy a mellettük s velük párhuzamosan haladó árok soha sincs a folyó, hanem mindig a fensík felől s úgy a sáncz, mint az árok mind a mai napig kitűnő karban vannak; a leghosszabb az, mely Lubno városától indul ki s a folyó mentét 80 verst hosszú vonalban kíséri.

Mig az eddig ismertetett előadások általában az egész archæológiát érdekelték, azok a melyekről a következőkben emlékezem meg, minket magyarokat legközvetlenebbül érdekelnek, mert részben saját földünkkel s népeinkkel s részben a velünk szomszédos területekkel foglalkoznak. E sorozatban nagy feltűnést keltett Niederle Lubor prágai egyetemi tanár tanulmánya, a mely azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a szlávok északról jöve mikor költöztek a Kárpátokon át Magyarországra. Niederle, mellőzve Szamokvaszovnak és több más írónak azon véleményét, hogy a szlávok ősi hazája a Közép- és Al-Duna tájékain volt, a szlávok bölcsőjét a Kárpátoktól északra a Viszla mellékeire helyezi; innen indultak ki és terjedtek szét a szlávok szerinte úgy nyugot felé, mint a Kárpátokon át délfelé. A mai Magyarország északi kerületeiben Niederle szerint a szlávok már sokkal régebben jelentek meg, mint a VI. században, a mit Jordanis forrásaira alapítanak. E régibb beszármazás bizonyítása céljából Niederle történeti és archæologiai adatokat állít össze. A történeti adatok nagy része ismeretes, a Tserna, Pelso, Bustricius, Bersovia, Ulcus stb. helynevekből Niederle sem tud többet megállapítani, mint azok, kik e szavakkal illetékesebben foglalkoztak, sőt nem csökkentette az ezen adatok értéke iránt támasztott kétségeket sem. Sokkal meggyőzőbb ténynek tekinti Niederle azt, hogy a szlávok ősi területén a lakosság oly sűrű volt, hogy két nagy birodalom keletkezett csakhamar, a lengyel és az orosz, a mi alig lett volna lehetséges, ha a szlávok nagy tömegei későbbi időkben vonultak volna a Balkán félszigetre. A legmeggyőzőbb adatokat azonban szerinte az archæologia nyújtja s ebben Niederle a legnagyobb jelentőséget tulajdonítja annak a tökéletes azonosságnak, melyet egyfelől az Észak-Magyarországból származó s a turóc-szent-mártoni múzeumban őrzött

leletek és másfelől a sziléziai Lausitz (Luzsicz)-ból származó leletek közt állapított meg, mely leletek typusa szerint csaknem az egész szláv területen el van terjedve. E sírokat Domaniki, Modovarczi, Lisov és Szent-Antal községekben találták. Figyelembe véve, hogy hasonló sírok Sziléziában, Morvaországban és nyugati Galicziában is előfordúlnak, Niederle arra következtet, hogy a szlávok a Kárpátok északi oldaláról kerültek le Magyarországra a Vág, Garam és Ipoly völgyei mentén. Az archæologiai és történeti adatok egybevetéséből pedig arra a következtetésre jut, hogy a szlávok a Kárpátoktól északra eső hazájukból dél felé a Kárpátokon keresztül nem századokkal Kr. után nyomultak át és terjedtek el, s a Középső Dunánál nem a germán népek elvonulása után jelentek meg, mint azt a történészek eddig axiomaként állították, hanem már sokkal korábban s minden valószínűség szerint már a Kr. sz. előtti első évszázadban. A szlávok vándorlásának kérdését ezzel Niederle annyira új formában vetette fel s az mindenkit annyira meglepett, hogy előadásának megtartása után azok, a kik a kérdéshez hozzászóltak, a lényegét nem érintették. Egyedül A. L. Pogodin megjegyzése volt kiválóbb, a ki arra mutatott rá, hogy, ha a népek békességesen együtt élnek, az együttélésnek a nyelvben nyoma marad; már pedig, ha a szlávok már a Kr. u. legelső századokban Magyarországon voltak, csak békében élhettek, mert ha harczaik lettek volna, arról a történelem is tudna; ha pedig e földön békében éltek, akkor a szláv nyelvekben egy thrák hatás nyoma volna kimutatható, már a mennyiben a thrákok szókincse ez idő szerint ismeretes; ámde ily thrák hatásnak a szláv nyelvekben nyoma sincs s így a szlávok Magyarországra csak sokkal későbbben terjeszkedhettek, akkor t. i., mikor a thrákok már elvesztették nemzetiségüket. A Niederle archæologiai bizonyítékának kriteriumát az képezi, mit tud felelni erre a két kérdésre: Mely korból valók a sziléziai-lauziczi sírok s miért tekintti őket szlávoknak? Sajnos, Niederle nagy tanulmányát az ülésen csak rövid kivonatban adhatta elő s így ép e két kérdésre a részletes választ csak tanulmányának megjelentése után várhatjuk.

Ugyancsak hazai szlávjaink egyik ágával foglalkozott T. D. Florinszkij, a kievi egyetem tanára, «a morvai valahok eredete» czímen. Morvaország délkeleti részében, a Becsva folyó környékén, a nyugati Kárpátok lejtőjén, Zlina, Vyzovicz, Vszetina, Valasszkin, Klobukov stb. községekben él a morva nép egy mintegy 150.000 főből álló töredéke, mely magát valah (-oláh)-nak nevezi. Ez a főként a juhtenyésztéssel foglalkozó pásztornép sok ősi szokást, régi hagyományt és mondát őrzött meg. Nyelvjárásuk egyike a legkonzervatívabbnak, a többi cseh-morva nyelvjárástól rendkívüli tisztaságával és szépségével tér el s inkább a szomszédos tótok nyelvével mutat közelebbi rokonságot.

E valahok nyelvének egyik sajátja az, hogy egy csoport oláh eredetű szó van benne. E nép és nyelve iránt az érdeklődés aránylag új s a nyelvben talált oláh elemek eredetének kérdése élénk irodalmi vita tárgyát képezi. A vélemények kettéágazók, némelyek ugyanis a morva valahokban oláh vér nyomait látják s azokat elszlávosodott oláhoknak tartják; mások ellenben tagadják az oláhokkal való ethnikai rokonságot, s a morvai valahokat tősgyökeres szlávoknak tartják. Florinszkij maga e néppel 1898 nyarán a helyszínen foglalkozott s tanulmányai arra kényszerítették, hogy ő e valahokban tiszta szlávokat lásson, s őt ebben a feltevésben a következők erősítették meg: 1. A morva valahok testi jellegei, élete módja, hagyományai, dalai és nyelve arra mutatnak, hogy e nép tősgyökeres szláv nép, melyet semmiféle ethnikai kötelék nem fűz az oláhokhoz, s mely közel rokona egyfelől a morva népnek, másfelől a magyarországi tétnak. 2. A nyelv váza arra vall, hogy a morvai valahok a magyarországi tótság területéből szakadtak ki s onnan telepedtek a morva földre. 3. Sem a történetben, sem a hagyományban a legkisebb nyoma sincs annak, hogy a morvai valahok területén valamikor oláhok éltek volna. 4. A morvai valahok nyelvében jelenlevő oláh eredetű szavak nem igazolhatják azt, hogy azok területén oláh népesség is volt; így *a)* az a 20—30 szó, mely oláh eredetű, csaknem kivétel nélkül pásztorkodással függ össze; *b)* s ilyen jelentésű és eredetű szavak pedig még nagyobb mennyiségben fordulnak elő a szomszédos tót és lengyel népek nyelvében. E szavak jelenléte csak annyit bizonyít, hogy ezek az említett népek az oláh pásztorokkal összekötetésben voltak. 5. Végül valah nevük sem bizonyíthatja oláh eredetüket, mert hiszen e szónak kezdetben nem volt ethnikus jelentése, hanem csak pásztort jelentett, a mit más szláv népek maig is ezzel a szóval jeleznek, p. o. a tót: valach. Florinszkij tehát a morvai valahokat a magyarországi tótok egy kivándorolt részének tartja.

A mai magyarság egy töredékével, a jászokkal foglalkozott a szentpétervári egyetem híres tanára V. J. Lamanszkij, a ki azokat alánoknak tartja. A mai Dél-Oroszországban, már a K. előtti VI. században ott ültek a szkythák; a K. e. II. században pedig a fajrokon szarmaták vegyültek velök. A szkytháknak kétségtelenül tekintélyes része olvadt össze a velük rokon szarmatákkal, mely utóbbiak tulajdonképen a szkylha helyett a saját dynasziájukat erősítették meg. K. u. II. században megbomlik a szarmata uralom. A gótok uralkodása alatt a szkylha és szarmata népek ugyan folytatták életüket a délorosz steppéken, de erejük s uralkodóik jelentősége elveszett. E területen a IV. századtól kezdve fokozatosan megjelennek a törökök a hunok, bolgárok, avarok, khozárok, besenyők és polovczok (kunok) neve alatt, de a szkylhák és szarmaták maradványait ezek sem pusztítottak el; e maradványok lassan-

kint egy néppé olvadtak össze s ezek voltak Lamanszkij szerint az alánok. Ezeknek egy jelentékeny tömege vonúlt nyugatra, előbb a gótokkal, majd Attila hunjaival, majd végül az avarokkal, noha az ezekhez csatlakozottak száma már valószínűleg sokkal kisebb volt. Egyébként pedig a XI—XIV. században a kún birodalomban majd ennek a tatárok által való feldúlása után is, a történelem megtalálja az alánokat, ászoikat vagy jászoikat úgy Déloroszországban, mint a kúnokkal Moldvában és még távolabb nyugaton Magyarországon. A XII. századbeli orosz krónikából és Rubruquis XIII. századbeli útleírásából tudjuk, hogy a Fekete-tenger melléki pusztákon és a Krimben alánok-jászok és oroszok éltek. A byzanci görög és a XIV. századbeli arab írók egyhangúlag említik fel a nogájok és a kipcsakok typusának szépségét. Fel kell tennünk, hogy ezeken a pusztákon előbb a kúnok, majd a nogájok uralkodtak, a mi persze nem jelenti azt, hogy számbelileg is ők voltak a túlnyomóak. Hogy az alánok-jászok száma nagy volt még a XIII—XIV. században is, kitűnik az arab íróknak a kipcsakokról és az Arany hordáról közlött adataiból (lásd a Tiesenhausen-gyűjteményt és a florenczi Mariniolinak, ki 1339 vagy 1340-től 1346-ig élt Khinában, tudósításait). Marinioli szerint az ő khinai tartózkodása idejében Khinában az alánok-jászok száma mintegy 30.000 volt, általában «magas, jól megtermett szép és erős» nép volt. Hasonlóképen nyilatkozik az alánokról (πεγαθῶρον ἔθνος) Georgius Pachimer abból az alkalomból, hogy a nogájoktól 16.000 alán lépett át a byzancziak szolgálatába. «Az alánok a legjobb lovasok, a kiket csak a keleten találni lehet». Így nyilatkozik ezekről az alánokról a Muntemer Raymond kataloniai krónikája. Később 1322-ben I. Kantakuzin tanúsága szerint ismét ráakadunk az alánokra Filipopol alatt a bolgároknál — és pedig ez alkalommal az oroszokkal együtt. Hasonlóképen a XIV. század negyvenes éveiben a mongol khánokat szolgálják Khinában az alánok, jászok. A mint a IV. században az alánok egy része a gótokkal vonúlt nyugat felé a hunnok elől, azonképen 1238-ban egy részük a kunokkal ment nyugotnak a tatárok elől Magyarországra IV. Béla idejében. De az alánok-jászok már előbb is voltak Moldvában (Kumaniában) és pedig a kunokkal és oroszokkal (brodnikokkal) együtt; a jászok e korbéli emlékezetét őrzi Jassy (Jászváros) neve is. A Kuten nagy Khoten kúnjainak Magyarországon 1238-ban történt megtelepedése után ott feltűnnek a jászok is jász, iassones, iassini stb. néven. A XV. században Zsigmond okleveleiben és későbbben is e szó helyett a Philistæus elnevezés (a német Pfeil-sagittából) jó alkalmazásba olykor azonban a jász névvel együtt (p. o. 1425: Philistæorum seu Jazonum capitaneis). Hasonlóképen ezeket a jászokat nevezik ugyanakkor Philistinus-oknak is gyakran egy és ugyanazon oklevélben. I. Lipóttal megint új név kerül forgalomba, a jazyg (1668).

Jazyges, Cumani seu Philistæi; Philistæos seu Jezyges 1673; pro Jazygibus et Cumanis 1696; Districtus Jazygum (Jacygorum) et Cumanorum 1702. (Fejér Cod. Dipl. Hung. T. VIII. v. III. Budæ 1832 pp. 5 squ.)

A Filisztinus, filiszteus és jazyg elnevezés tisztán tudományos, mesterséges, könyvbéli. A nép csak egy nevet ismert és ismer és ez a jász. Hunfalvy szerint (Ethnogr. v. Ungarn 244.) a jász és ijász egy és ugyanazon szó s nyílazót jelent. De Hunfalvy itt csak azt a véleményt ismétli, mely Magyarországon meggyőződés volt s a melyet már Czoernig is (Ethnogr. d. öst. Mon. II. 95.) 1855-ben és Fejér is (u. o.) 1832-ben hangoztattak. De ez nem más, mint népies etymologia. Ha a magyarban maig is él az ijász szó, akkor minek kellett a polovczikat erről megjelölni, miért kellett azoknak Jászokká változni? A dolog úgy áll, hogy a jász egyszerűen orosz és általában szláv alakja az alán Asz (Osz) szónak. Hogy más volt a jász mint a polovecz és kuman (magyarúl kún) eléggé bizonyítja az, hogy ha együtt is említik, a jászok mindig saját nevükön szerepelnek, s a többiekkel «et» köti össze. Ha a magyar jászok polovczik lettek volna, nem lett volna külön nevük, mert hiszen nemcsak némelyik, hanem valamennyi polovecz tudott nyíllal löni s akkor az ilyen kifejezésnek «a jászok és kunok» tulajdonképen semmiféle értelme se lett volna. A XVII. századbeli hivatalos magyarlatin íratokban szereplő jazyg név maga mutat arra, hogy még a XVII. század végén is a jászok Magyarországon úgy típusukban, mint nyelvükben és öntudatukban is különböztek a kunoktól. Ha valakinek a magyar írók közül ötlött volna eszébe, hogy a jászok alánok, következőkép szármataék, a kik Pannoniában 567 körül éltek, honnan 568-ban a longobardokkal Itáliába mentek, nem zárkozhatott volna el a feltevés elől, hogy a mai jászok azoknak a jazyg-szármataéknak maradékai, a kik egykor a Tisza mellékein laktak. A magyarországi jászok alán vagyis iráni eredetére utal egyébként néhány személynévük is, melyeket a latin-magyar okmányok megőriztek. Így p. o. Róbert Károly egyik 1323-ból való oklevelében (Fejér, Cod. Dipl. T. VIII. vol. III. pp. 472—474): Larzan filius Zocan, Jwackan filius Furduch, Jakolus filius Keskene, Chareth filius Ambultan, Demetrius filius Pubul, Stephanus filius Bugzan, Paulus filius Mokzun, Andreás, Chakan, Zackaraz et Georgius filius ejusdem, Demetrius filius Kurman. Hurz, Arpan, Andreas filius Zvagan, Zaduch filius Kolhen, Georgius filius Magyar et Petrus filius Chomor, Jazones fideles nostri. E személynéveket megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 18 jász ember közül 10-nek oly keresztény neve volt, melyek noha nem ismeretlenek a római katolikusok előtt sem, mégis főként a keleti keresztények jellemző nevei. A mennyiben az okmány némely egyénnél az apa nevét is felemlíti, így tulajdonképen nem 18, hanem 30 személynév áll rendelkezésünkre, vagyis a

10 keresztény néven kívül még 20 nem keresztény. Ezek közül az egy Magyar kivételével, ha nem is mind a 19, de legalább is túlnyomó többségük, nem török, hanem iráni alakú és jellemű. A magyarországi kúnok akkortájt (1320 körül) még nagyrészt pogányok voltak s latin szertartás szerint kereszteltetvén meg főkép a latinoknál használt keresztneveket kaptak. A jász személynevek megállapítása czéljából Lamanszkij elővette Justi-nak «Iranisches Namenbuch» című könyvét (Marburg, 1895. 4°) s ezek alapján a következő kapcsolatokra hivatkozik: *Keskene* v. ö. Kesken-Kiskēn; *Larzan* talán Ardazanes, *Lanzan* v. ö. Manoyonan; *Furduh* v. ö. furt φούρτας; *Charet* v. ö. Harectaspa, Hartasp; *Chakan* vedd össze Xāki, Xakpai, Xaksar és Sahan; *Kurman*: Kur, Kuru, Kuruhan; *Arpan*: Arpas, Arpates. Harpates; *Chmoz*; Xamus: *Hurz*: Xordad, Xurdad, Xurdek vagy Xurös, Xurösi, Xurözān, Xürs; *Beegzan*: Wehactan, Wehdan; *Mokzun*: Muškan, Mökkas, Mökkös, Mökkous, Makajos, Makān; *Zackaraz*; Sakar v. Sahrzad-Satrwaraz; *Zvagan*: Sawah, Sabakes; *Zaduch*: Sagducht, Sahakduxt; *Kohlen*: Kalahun, Kalager; *Zokan*: Sahan, Tahen, Sahin; *Zwakan*: Jakanah, Jakand. Lamanszkij végezetül kimutatja, hogyan oszlanak meg földrajzilag a magyarországi iászok s a Duna-Tiszaközi telepeken kívül az abauji Jászó-Debröd, Jászó-Mindszent, Jászó-Ujfalu, a fogarasi Jász és az udvarhelyi Jász és Jászfalva nevű községeket sorolja fel. Lamanszkij azzal fejezte be tanulmányát, hogy rendkívül fontos volna a magyarországi jászok anthropológiáját és nyelvét tüzetesebben megismerni s engem személyesen is felszólított, hogy a jászoknál anthropologiai kutatásokat eszközöljek.

Minket érdeklő felolvasás volt még az is, melyet P. V. Goluhovszkij tanár a szekértáborról tartott. Goluhovszkij szerint a tábor szó a szekerekkel körülvelt erődítéssel való védekezést jelenti, kimutatja ennek pusztai jellegét, mely a lovasrablók ellen kíván védelmül szolgálni s így bizonyára a nomád népek találmanya. Az oroszok a pusztai rablókkal érintkezésbe jutván, a védelem e módját azoktól tanulták el s miután a szekértábor a középkori írók műveiből kimutatható a hunnok, magyarok, besenyők- és kunoknál is, s miután az oroszok a X. század körül már a mai Déloroszországban tanyáztak, arra a következtetésre jut, hogy az oroszok a szekértáborral való védekezést már a tatárjárás előtt megismerték és elsajátították. Az előadást követő igen élénk vitában N. G. Nikolajev adatokkal kívánja igazolni, hogy a szekértáborral való védekezés módja tulajdonképen a husszita háborúban fejlett ki, sőt K. J. Kadlecz tovább megy s azt hiszi, hogy e védelmi formát Oroszországban a csehek honosították meg, a kik t. i. ide a husszita hadjáratok elől menekültek; magát a tábor szót biblia eredetűnek tartja, mert hiszen tudvalevőleg a csehek topografiai elnevezéseik kiválasztásában

szerették a bibliai neveket (Tabor, Sion, Betlehem stb.). V. B. Antonovics szerint e védelmi formának Déloroszországban való meghonosítását annak a Fjedjok Osztrozsszkij hercegnek kell tulajdonítani, a ki Csehországban is járt, a hol e védelmi móddal bőven megismerkedhetett. D. J. Hovajszkij a védelmi formát a Vorszkla folyó melletti csatából mutatja ki 1399-ből, míg A. J. Markjevics arra utal, hogy e védelmi módot már a germánok is alkalmazták a rómaiakkal vívott hadjárataikban. Végül N. P. Daskevics a tábor szó husszita eredetét tagadja s azt hiszi hogy a hussziták azt a magyaroktól vették át, mert hogy e szó a magyarokhoz is tartozott, az kitűnik abból a lengyel tudósításból, mely a magyaroknak Mazóviába való 1383-diki beütéséről szól; ez adat pedig azt bizonyítja, hogy a déli oroszok a tábor szót már a husszitákkal való érintkezésük előtt is megismerhették és átvehették.

Fell kell még emlitenem azt a három felolvasást, melyet a bosnyák múzeum két képviselője K. Hörmann és Dr. K. Truhelka tartottak. Igaz, hogy e felolvasások nem voltak általános érdekek, de általános és igen kedvező feltűnést keltettek az ügyes rendezéssel. Kállay minster, a ki sokat áldoz arra, hogy Boszniát a külföldön minden tekintetben s minél előnyösebben megismerjék, ezt az alkalmat sem mulasztotta el és gondoskodott róla, hogy úgy a moszkvai archæologiai társaság, mint a kongresszus minden tagja maradandó emlékét őrizze annak, hogy Bosznia is részt vett a kongresszuson. Vajha nekünk magyaroknak is módunkban lenne az ilyen példák követése.

A szarajevói múzeum igazgatója. K. Hörmann, első felolvasásában az ó-bosnyák síremlékekkel foglalkozott; ezeket a nép «sztecsima», «byljezima», «mramorj» stb. néven ismeri s csak Boszniában és Hercegovinában, valamint Dalmáciának, Ó-Szerbiának, Montenegrónak és Déli Szerbiának Bosznia-Hercegovinával határos részeiben találhatók; elterjedésüket külön térképen, statisztikájukat kerületenkint grafikus táblázatban mutatta be Hörmann. Összes számuk mintegy 60.000, csaknem valamennyi keresztény, köztük muzulmán igen kevés akad. E síremlékeket a bogumiloknak tulajdonítják, de kétségtelen, hogy nem valamennyi ered azoktól; a XIII—XVI., de főként a XIV. és XV. századból valók. Alak szerint többnyire kőlapok és szarkofágok, ritkábban oszlopok és obeliszkek, s némelyek súlya és méretei igen nagyok. Az emlékek alatt nem mély sírban fekszik a halott, de a csontok mellett semmiféle emléktárgyak sem voltak találhatóak. Aránylag kevés emléken van felírat és pedig bosnyák nyelven s romlott czyrill betűkkel; e felíratok a halott nevét, életének idejét, olykor az emlék felállítójának nevét, a halott tevékenységét, néha a halál helyét és körülményeit adják meg. Nem ritkán találkozunk alakokkal és díszítésekkel is: virágok, körök, spirálisok, heraldikus jelek, kard, sárkányalakú állat, kereszt vadász-

jelenetek, kolo-ábrázolások fordulnak elő mint motivumok. Ugyanazon időből származnak azok a kőszékek, melyeket a néphagyomány szerint a vajdák és hercegek használtak pörös ügyek elintézésékor. Ezeket középkori várromok alatt, emelkedett helyen, a sziklából kivágva találták, olykor a tulajdonost jelölő feliratokkal.

Hörmann második felolvasásában a Mogorelo melletti római castrumot ismertette, a mennyiben t. i. ez már ma, mikor az ásatás még folyamatban van, lehetséges; hossza 100 m., szélessége 80 m., 500 főnyi őrség számára való; sajátossága, hogy belsejében északi, keleti és nyugati oldalához emeletes négyszögletes épület csatlakozik; az eddig előkerült leletek szerint Nero idejéből való s úgy látszik, valami katastrophá vagy tűzvész pusztította el, mert belőle semmit se vittek el, mentettek meg a katonák; Hörmann a katasztrófát a gótoknak tulajdonítja.

Hörmann mindkét előadását több száz fénykép, olajfestmény, térkép és alaprajz bemutatásával kísérte s előadásának befejeztével az összes képeket stb. a szarajevói múzeum nevében a kongresszust rendező moszkvai archæologiai társaságnak ajándékozta. Természetes, hogy egy ilyen ajándékot a kongresszus a kitörő éljenzéssel és a legmelegebb köszönettel fogadta.

Hasonló frappans hatása volt Truhelka felolvasásának is, a ki Bosznia és Hercegovina præhistóriáját mutatta be a szarajevói múzeum anyaga alapján; e múzeum, mint tudjuk, csak 15 év óta áll s máris mintegy 20.000 régészeti tárgyat foglal magában, miből 800 római és középkori, 360 kőfelirat, 10.000 pénz, érem, edénytöredék stb. s 250 koponya sírokból. Az anyag szerint Bosznia és Hercegovinában a palæolith korszak eddig konstatálható nem volt; a neolithkort a gyönyörű kiadványban jól ismert butmiri lelet képviseli, kő-, csont- és agyagtárgyaival s csodálatos szobrocskáival. A bronzkor csak szórványos leletekből ismeretes, ez a kultúra ezen területen nem volt önálló, délről jött, s emlékei sokban hasonlítanak a magyarországiakhoz. A vaskornak a Hallstatthoz csatlakozó kezdete már önállóbban lép fel, noha a déli hatás még mindig kimutatható, sőt némely bronz tiszta görög eredetű. Truhelka rövid előadását azzal fejezte be, hogy miután minden szónál többet mond a jó rajz és fénykép, a kongresszus tagjai közt múzeuma nevében szétosztja emlékül a boszniai és hercegovinai præhistorikus albumot. Az album «Documents Préhistoriques de Bosnie-Herzegovine; hommage aux membres du Congrès archéologique à Kiew 1899: par Dr. Ciro Truhelka» czimen jelent meg s a francia szövegen kívül 14 táblán 123 tárgy pontos rajzát mutatja be.

Dr. Fankó János.

MAGYAR MŰKINCSEK PUSZTULÁSA A VESSELÉNYI-FÉLE ÖSSZEESKÜVÉS IDEJÉBEN.

A Vesselényi-féle összeesküvés tragikus eseményeit rég föltárták már történetíróink. Tudjuk, miként vitték a börtönbe és a vérpadra hazánk legelső családfőit, ismerjük milyen gyászos vége lett e nagy nemzeti mozgalomnak! A sors úgy látszik tetézett mértékkel osztogatta csapásait; nem elégedett meg politikai és gazdasági életünk gyümölcseinek megvesztésével, hanem kiterjeszté pusztító hatalmát századok óta őrzött műkincseinkre is. Még ismeretlenek, még levéltárainkban rejtőznek azok a hosszú naplók, terjedelmes összeírások, melyek a Nádasdyak, Zrinyiek, Frangepánok, Tökölyiek, Petróczyak, Rákóczyak stb. lefoglalt vagy beszolgáltatott műkincseikről számolnak be. De ha csak egy pillantást vetünk e szűkszavú leltárakba, azonnal látjuk, mit veszített a magyar műtörténet a legelső magyar családok arany és ezüstműüinek beolvasztásával és felprédálásával. Ezer és ezer remekbe készült mű, mesteri szobrok, magyar felirású díszedények, arany és ezüst emlékérmek, ritka zsidó, görög, római és magyar ezüstpénzek, melyekről gyakran ma már mit sem tudunk, kerültek hozzá nem értő kezekbe vagy a bécsi és körmöczi pénzverőbe. Nádasdy Ferencz kincseinek összeírása egymaga *nyolcz könyvet* tesz ki. S e könyvekből kétség-telenül meggyőződünk, hogy a XVII. század legnagyobb gyűjtője, legkiválóbb műpártolója Nádasdy Ferencz volt! Pedig hát a leltárak csak a megmentett kincsekről szólnak. Azokról a tömérdek arany és ezüst edényekről s más értékes tárgyakról, a miket az élelmes kamarai biztosok meg mások elloptak, hallgat a krónika. Tudnunk kell ugyanis, hogy soha nagyobb arányú lopások nem fordultak elő, mint az összeesküvésben részes főurak javainak összeírásakor! S a tolvajokat nem a szegény utonállók, hanem a főurak, előkelő kamarai tisztviselő között kell keresnünk. A sichelbergi főkapitányról, Paradeiser Ernő grófról például hivatalosan jelentik, hogy Zrinyi Péter bucchari ingóságaiból százötvenezer forint értékű dolgokat elemelt. * Zrinyinek zágrábi palotáját is feltörték s még aranyozott ágját, a báni zászlóját, türkiszekkel kirakott ezüst lószerszámaint, háromszáz kövel kirakott arany dárdáját, szőnyegeit («csontár dicti»), kardját («gladium vulgo hegyestőr») stb. is ellopták. Hogy föl ne ismerjék a forrást, a honnét az arany és ezüst tárgyak kerültek, vagy szétzúzták, vagy beolvasztották s aztán tuladtak rajtok. Az «*Orientalische Compagnie*» nevű kereskedelmi társulat, melynek igazgatói csalás miatt később törvény elé kerültek, csupán két év alatt, saját bevallása szerint, háromszázezer forint áru egybeolvasztott (Pagament) vagy széttört ezüstműt szállított a bécsi pénzverő hivatalba! 1671-ben a brucki magyar harminczados megcsipte a Compagnie embereit, a mint hét mázsa ezüsttel Ausztriába igyekeztek. Bár semmiféle irással sem tudták igazolni, honnét viszik az ezüstöt, a magyar kamara tiltakozása daczára az udvari kamara visszaadatta nekik a lefoglalt ezüstöt. S noha

* Közös pénzügyi levéltár: Hungarica, 14580. fasc.

a törvény szigoruan tiltotta a nemes fémek kivitelét, patens levelekkel hirdette ki, hogy a ki Magyarországból a bécsi pénzverőbe beváltás céljából ezüstöt szállít, se vámot, se harminczadot, se adót nem köteles fizetni.* E biztatásra aztán a kereskedők tömegesen szállították az eddig rejtegetett ezüstneműt a bécsi pénzverőbe. Azokat a műkincseket, a mik nem kerültek idegen kézre, szintén Bécsbe vitték s ott az udvari kamara *Wilhelm de Horde* és *Isak Montens* jónevű udvari ötvösökkel megbecsültette. A becslésnél a műértéket semmibe sem vették s az arany és ezüst értéket is a minimális becslés szerint vették föl. Nádasdy lefoglalt kincsei között volt például Pádai szent Antalnak 2 1/2 rőf magas s 1 1/2 rőf széles ezüst képszoبرا. Ezt az arányaiban is hatalmas műtárgyat a nevezett ötvösök négyszáz forintra becsülték! Nem csoda hát, ha maga az udvari kamara is kijelenti, hogy «soha olcsóbbra tárgyakat nem becsültek, mint most!» Nagyon jól jártak tehát, a kiket ez időben követelésük fejében arany és ezüst tárgyakkal elégitettek ki. A Pálffyak például 33,120 frt értékű műkincseket kaptak a Nádasdy-féle javakból. A tárgyak között volt egy remek faragású ébenfa íróasztal jaszpiszszal kirakva, *Bachus* szekere ezüsből kiverve (472 frtra becsülték), sőtartó, mely hegyet ábrázolt s tetején Sámson szobra állott (626 frtra), kehely Dávid és Abigal szobrával (789 frtra), diszedény, Sámson harczával a filiszteusok ellen (1033 frtra), óriási ezüst kupa, talpig aranyozva, szarvas vadászattal és egy szíren szobrával diszítve, két korsó sodrott zománcz diszítéssel (595 frtra), színaranyval és ezüsttel átszőtt valódi perzsa szőnyegek (2000 frtra) stb. A hosszú sorozatot kitevő műkincseket az ötvösök először alig 20,000 frtra becsülték. A második becslésnél azonban már 10,000 frttal felrugtatták az árakat. De még így is potom áron kapták meg a Pálffyak. Kollonits Lipót kamarai elnök ugyanily árak mellett 14,881 frt 55 kr. értékű kincseket kapott a Nádasdy lefoglalt javaiból. Zrinyinek Bécsbe hozott ezüstneműit a fentebb említett ötvösök mindössze 7854 tallérra becsülték.** Ha tudjuk, hogy a Zrinyi-féle, drágakövekkel kirakott arany sörös kancsókat csak 904 frtra becsülték, nincs mit csodálnunk a hihetetlen csekély árszabáson. A lefoglalt kincsek közül a legszebbeket az udvar számára tartották meg. A Nádasdy félék között volt egy természetes nagyságú arany szőlőtőke («gol-dener Weinreben, so natürlicher weiss aus der Erden gewachsen») melyről egész legenda keletkezett. Ezt maga Lipót tartotta meg. Egy skatulyában találtak nyolcz nagy és 2962 kisebb gyémántot és smaragdot, meg nyolcz arany rózsát, melyek mindegyikét öt nagy és 31 kisebb gyémánt diszíté. A legszebb gyémántokból (14,080 frt értékben) a császárné születésnapjára készítettek egy nagyobb ékszert. A mit az udvar nem tartott meg vagy nem ajándékozott el, azt a pénzverő intézetekbe vitték. Ide kerültek a *Rákóczy család ősi kincsei!* Rákóczy család ugyanis, nem tudván a roppant váltságdíjat készpénzben befizetni, ezüst és aranyneműit szolgáltatatta be. Az ezüst tárgyakat azonban csak 38,000 frtra, az aranyból készületeket meg 50,071 frtra becsülték. Mindezeket

* Ugyanott: Hungarica 14572. fasc.

** Az arany és ezüst tárgyak egy részét Grácba vitték. Az ékszereket külön becsülték föl. (Köz. pénz. levélt. Hoffinanz 13825. fasc.)

Selmeczen olvasztották be.* A lefoglalt drágaságok között igen sok arany és ezüst emlékérem és régi, ritka pénz is volt. A mi el nem kallódott, azt Bécsbe szállították. Tökölyi javai között két tiz-tiz aranyat nyomó emlékérem, egy 15 tallér nehézségű ezüst érem és egy «polrath» (?) volt. Nádasdy, a ki szenvedélyvel gyűjtögette a régi arany és ezüst érmekeket, nehéz vasládában őrizte azokat. Kivégzése után a vasláda az osztrák udvari kancelláriához került. Úgy látszik, akkorára már alaposan megdézsmálták, mert a hivatalos összeírás szerint csak a következő arany és ezüst érmekeket találták benne: 1. ötven arany sulyu érem, melyet Puchaimb Kristóf János veretett; — 2. Zsigmond lengyel király öt arany érme, melyek közül egy 80, egy 61, egy 60 és kettő 41—41 aranyat nyomott; — 3. Lajos francia királytól 38 arany sulyu érem; — 4. egy darab «quintino» (ain haidnisch Stuck) 14 arany sulyu; — 5. *Bethlen Gábor nyolcz aranyat nyomó érme*; — 6. I. *Mátyás király* két aranyas koronázási érme; — 7. II. Mátyás 4 aranyas érme 1611-ből; — 8. tiz aranyas érem *Bolla János* képével; — 9. koronázási emlékérem Lajos magyar királytól; — 10. két magyar pénz, a magyarok vonulását ábrázolja Prágába; — 11. egy négyszögletes Lipót-féle érem; — 12. ezüst pénz, mellképpel és zsidó felirással; — 13. 36 darab koronázási emlékpénz (ezüst) II. Mátyás, II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, IV. Ferdinánd és I. Lipót királyoktól; — 14. 250 darab kisebb-nagyobb pogány (haidnisch) ezüst pénz; — 15. Szent Ilona érme; — 16. V. Kelemen pápa 15 aranyas érme; — 17. Mátyás főherczeg 16 aranyos érme; — 18. III. Ferdinánd 12 aranyos érme; — 19. III. Ferdinánd 18 aranyat nyomó érme; — 20. pogány pénz (haidnisch) tizenegy arany sulyu; — 21. Lipót aranyozott ezüst érme («bei Huldigung unsers allernädigsten Herrn»); — 22. 53 darab kisebb-nagyobb aranypénz (haidnisch); — 23. két Krisztus idejéből való szentföldi pénz.**

Úgy látszik, a magyar főuri asszonyoknak ez időben a drága kövekkel kirakott *arany rózsza* volt legkedvesebb ékszerük. A konfiskált javak között ugyanis száz és száz kisebb-nagyobb aranyrózsát találunk. A nyakszorítók, párták, reszketők, függők, karpereczek stb. majd mind drága kövekkel díszített arany rózsákból állanak. Így például Tökölyi Éva és Mária grófkisasszonyoknak 1670-ben lefoglalt ingóságai közt alig van ékszer, melyen egy-két arany rózsza ne volna. Sőt magában álló arany rózsát is közel ötvenet irtak össze. Nem lesz talán érdektelen, ha ez ékszerek közül néhányat itt feltüntetünk, mert nem csak ama kor főrangu nőinek izléséhez, hanem egyuttal vagyonságukhoz is világos bizonyítékokat nyújtanak. A két grófkisasszony arany és ezüst ékszereinek sorozata egy «*pendulum pectorale*»-nak nevezett arany tárggyal kezdődik, melyet koronás griff madár díszített; a koronát 39 rubin, hat gyémánt és öt igaz gyöngy ékesíté. Majd egy nyakszorító (collare aureum vulgo holzpont) következik, igaz gyöngyökkel és 54 gyémánttal kirakva. Szent Ilona képe (arany) követi ezt 27 gyémánttal, 11 rubinnal és ugyanannyi igaz gyöngy-

* Ugyanott: Hungarica 1671. május.

** Közös pénzügyi levéltár: Hoffinanz 13824. fasc. 1670. szept. 30. «Verzeichnuss, was sich in dem jenigen eysenen Trüchel des Herrn Grafens Nadast befunden.»

gyel. A magában álló arany rózsákat gyémántok, rubinok és igaz gyöngyök ékesítik. A nyakszorítók (collare) között különösen szép lehetett az, mely a leltár szerint gyönyökkal s kövekkel kirakott arany rózsákból állott, a rózsák közt négy fehér pegazus, fölül pedig az oroszánra rohanó Sámson szobrocskája állott. Egy másik nyakszorítón nagy gyöngyökkel díszített apró arany rózsák fűződtek egymásba. A párták szintén csupa arany rózsákból készültek; minden rózsában 5—5 szép nagy gyémánt ragyogott. Két karperecz közül az egyik 12, a másik hat nagyobb arany rózsából készült; a rózsák rubinokkal és gyémántokkal voltak kirakva. A feljegyzett arany lánczok egyike 50 aranyból készült; egy másik 22 gyöngygyel kirakott arany rózsából és ambra csomókból. Egy pár fülön függőt 24 rubin, egy másik párt 36 gyöngy ékesített. Az egyik arany övet, mely nyolcz színt játszott (8 diversis coloribus vulgo zobáncz variegatus) apró lecsüngő arany bilincsek díszítették. A gyöngy koronák szintén aranyrózsákból készültek. A leltár szerint egy ilyen homlokéken (frontalitum) 16 nagyobb és 19 kisebb aranyrózsát számláltak meg; mindegyik rózsá középet drága kövek tartották össze. Külön sorozatot képeznek azok a pompás ékszerek, melyeket a nők a fül mellett a hajban szoktak volt viselni. Az egyik ilyen ékszer virágcsokor alakú volt, fölül tiz gyémánt és zománczozott aranyrózsá («colore variagata rosa ad instar floris confecta») alul tiz kis virágban tiz kisebb gyémánt ragyogott. Egy másik ugyane célra használt ékszer félholdat és csillagokat ábrázolt, a közöket 28 rubin töltötte ki. Volt az ékszerek között több mellű is; az egyik például szívalakot ábrázolt s 45 gyémánt ragyogott rajta; egy másik egy csomó gyémánton álló, kiterjesztett szárnyu turul madárt ábrázolt; a madár mellét, szárnyait és fejét gyémántok és rubinok díszítették. A gyűrűket felül vagy apró arany rózsá, vagy gyémántokból alkotott szívalak foglalá be. Ezüst kandellaberek, ezüst kancsók, aztán ezüst kupák («pocula argentea vulgo *edgybenjáró*») a meghalt gróf címerével, kannák («amphorula vulgo aranyas kannácska») és csészék zárják be a több ívre terjedő összeírást.

Volt a grófkisasszonyok ingóságai között egy ezüst érem is Mátyás király képével, továbbá szép magyar könyvtár. Ez utóbbit azonban nem tartották érdemesnek darabonként összeírni. Mivel az értékesebb ruhaneműeket is lefoglalták, ezek is leltárba kerültek. Képzeltük milyen értéket képviselhettek e ruhaneműek, mikor az udvari kamara a két grófkisasszony szoknyáinak árából fedezték Likava meg szállásainak költségeit.*

Tökölyi Mária és Éva kincseivel egyidőben boldogult édes atyjuknak javait is lefoglalták. Az ezreket érő kincsek nagy részét a Likava és Árva várának ostromával megbizott Heister Gottfried generális kapta meg. A többbit 1671 január havában fedetlen szekereken Bécsbe szállították. Mivel a pompás perzsa szőnyeget (vulgo devan szőnyeg), az óriási gobellineket s a skarlát szőnyeget (tapetes Turcici), hiuzmálokat, spaliereket és Tökölyi gróf három remek sátorát zsákokba gyömöszölve szállították, az eső és hó anyyira átáztatta, hogy mire Bécsbe értek a szekerek, a szőnyegek jórészt tönkre mentek.**

Takáts Sándor.

* Közös pénzügyi levéltár: Hungarica 14580. fasc. 1670. decz. 21.

** Közös pénzügyi levéltár: Hoffinanz 13825. fasc.

A BESZTERCZEBÁNYAI PLÉBÁNIA TEMPLOM EGYKORI KINCSTÁRÁRÓL.

(Első közlemény.)

A beszterczebányai plébánia-templom kincstárának kiváló gazdagságáról sok írott emlék szól; magasztalólag emlékeznek meg róla egyes írók is, s ezek közt első sorban Ipolyi «Beszterczebánya műveltségtörténeti vázlatá»-ban és «Schematismus Historicus»-ában; de teljes képet még nem adtak róla íróink.

Városunk számadási könyvei, melyek az itteni élet élénk lüktetésének legbiztosabb tanúi, nem egy helyen jegyzik fel azokat a kiadásokat, a melyeket a tanács nemcsak a templomok építésére, hanem azoknak gazdag fölszerelésére is bőkezűen fordított. Az 1397. évi számadási könyv tartalmazza a legrégibb adatot,* s ettől kezdve szüntelenül minden esztendőben kisebb-nagyobb a templomra fordított kiadások összege. Majd a templom drága rézfedelének megújítása, a tornyok belső állványainak helyreállítása, harangok újraöntése, majd a kisebb templomok kibővítése és folytonos tatarozása évről-évre megújuló terhét képezik a patronusnak, a melynek ez a IV. Béla által adományozott gyönyörű vagyonból egyrészt, másrészt a polgárok adójából befolyt jövedelmekből mindig készségesen megfelelt.

De bőkezű adakozókra talált a templom egyes gazdag családokban is, a mint azt a múltnak hézagosan fenmaradt emlékei tanúsítják. Sőt ezen családok nemcsak mint olyanok említettnek, mint a melyek a templom felszereléséhez hozzájárultak, hanem úgy is, mint a melyek a templom és egyes oldalkápolnáinak bőkezű alapítói és gondozói. Ezek sorában találkozunk a Kolmanokkal, Guertelerekkel, Glocknitzerekkel, Guth- és Platth-családokkal, Mülstein Viddel s Königsberger Mihálylyal, a kiknek sírkövei ott állottak egészen az 1761-iki nagy tűzvészig a templom és az oldalkápolnák falában,** s a kinek emlékét a pápai széknél épen az általuk emelt kápolnák javára kieszközölt búcsúlevelek is megörökítették.*** Írásbeli följegyzések híján ma már bajos megmondani, hogy a fentemlített családok közül melyik mit épített, s mivel járult hozzá a templom fentartásához és díszítéséhez. Csak Platth Miklós, Mülstein Vid és Königsberger Mihály alapítványait ismerjük, s ezeket sem a maguk egész teljében. Königsbergert a múlt századok általában úgy emlegették, mint a plébánia-templom építőjét. Azonban ennek ellentmondanak az említett búcsúlevelek, a melyek tanúsága szerint a templom építése már 1300-ban, sőt valószínűleg valamivel előbb is kezdődött, s 1500-ig tartott, vagyis addig a korig, a midőn Königsberger élt. Így legfeljebb befejezését hozhatjuk nevével összefüggésbe. De ellentmondanak a városi számadások is, a hol a városnak a templomépítésre fordított költségei évről-évre fel vannak jegyezve. Königsberger életében is

* Civitas tenetur novem flor. auri ad faciendum seu comparandum berillum ad pixidem Corporis Christi anno domini M^oCCC^o nonagesimo septimo. (Vár. lvtár és Fejérpataky, Magyarorsz. Vár Régi Számadáskönyvei 93. l.)

** Bél, Not. Hung. II., 417. l.

*** Városi levéltár 448: 1, 2, 3, 6, 10, 11, 12, 14.

bőkezűen pártfogolta az említett egyházat, de hogy halála után is miként akart róla gondoskodni, azt legvilágosabban mutatja 1503-ban kelt végrendelete, a melyben 6555 frtot hagyott egyházi és jótékony célokra. Végrendeletében azt is hangsúlyozza, hogy a templom felszereléséhez már életében is hozzájárult, s hogy e felszerelést továbbra is a templom s egyik kápolnájának tulajdonában hagyja. Intézkedéseiből megtudjuk, hogy már életében is két misemondó ruhát, egy pirosat s egy fehéret, hozzávaló két-két dalmatikával, egy, illetőleg három pluvialéval, továbbá hat oltárterítőt s a kápolna számára egy kelyhet adományozott.* Az általa adományozott misemondó ruhákat ezentúl sokszor emlegetik a templomi leltárak, de legpontosabb leírásukat adja az 1787. évi leltár, melyet szó szerint idézünk: *Casula ex rubra holoserica, auro divite materia, cuius dorsalis pars 4. pedum 6. pollicum longa, 3. pedes lata, pectoralis vero duos pedes, 8 pollices longa, formam urcei prae se ferens conspicitur; in medio ejus est Crux 4. pedes longa, 9 pollices lata, aequae aureis filis rubro serico intermixtis, ad varias figuras eleganter dispositis, pertexta. Epiphaniam Domini repraesentans, signanter B. Virginem Jesulum sinistra manu, dextra Vasculum argenteum deauratum ab uno Magorum sibi oblatum, tenentem, demum tres reges seu Magos, unum a Sinistris in vasculo argenteo deaurato Thus Jesulo offerentem, alterum a dextris Jesulum adorantem, tertium sub B. V. M. aequae vasculum argenteum auro tinctum sinistra, dextra autem manu Sceptrum argenteum tenentem, ad calcem Casulae Insignia Michaelis Königsberger cum Litteris initialibus M. K. unionibus exscriptis apparent, Caeteroquin tota Crux omnesque eius Icones et figurae ornatus gratia applicatae, miro admodum manuum artificis gemmis innumeris distinctae, aureisque filis excellenti sane opere admodum pretiose descriptae sunt. Tota Casula in suis circumferentiis aureis fimbriis argento permixtis exornata existente, Latera Crucis circum circa recentioribus quam reliquae sunt, fimbriis argenteis ad $\frac{3}{8}$ pollicis latis circumdata esse videntur, unde nonnullis ea surgit suspitio, quod cum auctor Casulae huius nulli Labori, nullisque Sumptibus pepercerit, olim uniones majores in harum fimbriarum loco esse debuerint, uniones autem actu existentes primae classis circiter $4\frac{3}{4}$ Loth per 425 frusta numerando et a flor. 80 computando efficientes fl. 350, secundae classis 16 Loth per 650 frusta à 45 fl. 750 fl. Tertiae Classis $12\frac{1}{2}$ Loth per 1300 frusta à 22 fl. 275 fl. Quartae Classis $7\frac{1}{2}$ Loth per 1500 frusta à 15 fl. 112 fl. 30 cr. Tria argentea deaurata Vascula, ponderant 7 Loth 14 Löthig à 26 gross. 9 fl. 6 cr. Materia 15 fl. — Adeo tota Casula aestimatur 1481 fl. 36 cr.***

* A végrendelet idevágó pontja így hangzik: Zu der Kirchen unser Lieben Frawen in Neuensol beschaid ich, die Meszgewand, die ich hab lassen machen, das rot gulden stück, Kasel, Zwo Dalmatika, vnd den Khormantl, Mehr darnach dasz weisz gulden stückh, Kasel vnd Zwo Dalmatika vnd drey Khormäntel vnd sechs Altartücher Vnd den Kelch gieb ich zu der obren Capeln, Zue Lob und ehr Gott dem Allmechtigen vnd seiner Muetter Maria.

Alamizsnás szent János kápolnájára 1250 frtot, a még munkában levő oltárra 1000 frtot, ugyanannyit a templom fedelére, 600 frtot apróbb szükségleteire, 2200 frtot a szegények felruházására, mintegy 400 frtot lelke üdvéért mondandó misékre a helybeli s vidéki papságnak, ezek közt a zólyom(?)-lipcsei, továbbá a lechniczi (karthausi), győri és boroszlói zárdáknak. (Városi levéltár fasc. 229: 1.)

** Prot. Praet. 1801. 411. l.

A másikat így írja le az 1786. évi leltár a 12. pont alatt: *Casula ex Caeruleo holoserico plano confecta, cuius dorsale 4 pedes longum et 2 pedes 7 pollices latum, pectorale vero ampulae formam referens 2 pedes 7 pollices in longitudine, 2os pedes 1¹/₄ pollices in Latitudine habet, argenteis fimbriis undique circumdata et Cruce in Medio exornata est. Crux haec per totam posticae longitudinem protenditur, latitudinem habens 8¹/₂ pollicum, fabricata autem est ex aureis filis in varias formas textis exornataque Unionibus hinc inde sparsis exhibens a Capite duos angelos in lateribus itidem duos, in medio Salvatorem Mundi manibus expansis Stantem, ad calcem vero effigiem Sti Stephani Protomartyris et Laurentii, Gemmae in hac Casula existentes unius fere speciei sunt 3⁴/₄ Uncias circiter efficientes, quarum 800 frusta unam unciam ponderant et 20 flnis communiter aestimantur, exponuntur cum flnis 15. Materia vero Casulae 13 fl. Adeoque tota Casula efficeret circiter 28 fl.* — Ezen darabot csak későbbi leltárak említik mint Königsberger adományát, így Ipolyi is. Schem. Hist. 126. l. 13. sz. Megjegyzendő azonban minden esetre az, hogy a későbbi 1665—1667- és 1670-ből való leltárak e darabot «caerulea»-nak, Königsberger pedig végrendeletében fehérnek mondja: weisz gulden stuckh, Kasel vnd Zwo Dalmatika.*

Königsberger bőkezű adományain kívül ismerjük még a Mülstein- és Plath-féle alapítványokat, a melyek ugyancsak a plébánia-templom, jobban mondva a Corporis Christi, illetőleg a Borbála-kápolna szükségleteinek fedezésére voltak rendelve. A Corporis Christi-kápolnát, a mint azt egy 1473. évi búcsúlevél igazolja, Mülstein Vid, zólyomi kapitány és beszterczebányai polgár, építette s fentartására Újbányán lévő s a város által bérelt malmát hagyományozta. Ezen ajándéklevelet megerősítette Mátyás király is 1472-ben kelt oklevelében. A kápolna, mely különben szent. András tiszteletére is épült, mintegy szellemi központját képezte a hasonló nevű bányatestvérületnek, mely azonban sokkal régibb volt, mint a kápolna maga. Ipolyi ezt egy 1463-ban Rómában engedélyezett búcsúlevél, a mely ugyancsak ennek a testvérületnek növekedését és erősödését akarja előmozdítani, s úgy nyilatkozik róla, hogy az már régen létezik. E társulatnak köszönhet legtöbbet a plébánia-templom, mert ez szervezeténél s gazdagságánál fogva képes volt a maga elé tűzött feladatnak megfelelni. Ez pedig a kápolna fentartásában, díszítésében s egyházi szerekekkel való gazdag ellátásában állott. A templomi felszerelés leltárait lapozgatva azt látjuk, hogy legnagyobb része valami összefüggésben van a kápolna nevével s patronusával. Több ruhán rajta van szent. András és a Megváltó képe, vagy mint anyja ölében pihenő gyermek ábrázolva, vagy mint a halál felett diadalmaskodó Üdvözítő, vagy mint a Kálvárián haldokló istenember. De nemcsak a templomi felszerelést köszönhette a templom ezen fraternitásnak, hanem az ismételt javításokat is, s a mit első sorban kellett volna említenem, nagy harangját, a régiék előtt Heuerglocke néven ismeretes colossust. Ily nagy költsékezés mellett természetesen tekintélyes jövedelmi forrásokkal is kellett az egyesületnek birnia, hogy feladatának megfellen. Ezek kétfélék voltak, ú. m. az új-bányai malombér

* Prot. Praet. 412. l.

és az úgynevezett Liebfrauen-erz,* melyet a tagok mintegy tagsági díjúl nagy ünnepek alkalmával áldozatul hoztak, a melynek beváltásából évenként három-négyszáz forint jövedelme volt a testvérületnek. Messze vezetne a testvérület érdekes történetét a reformáció első századában, pereit a városi tanácssal, II. Lajos és I. Ferdinánd döntéseit s végül 1545 táján bekövetkezett feloszlását előadni. Csak utolsó szereplését, a midőn kincstári tárgyainak értékesítésével hozzájárul a templom helyreállítási költségeinek fedezéséhez, kívánjuk ismertetni.

A templom rézzel való befedése után a leszámoláskor a költségre nem igen volt fedezet a városi pénztárban, s így elhatározta a tanács, hogy a templomi drágaságokból ad el egyet-mást, hogy tartozásának megfeleljen. Nevezetesen a Corporis Christi-társulat vagyonából vette el az akkori feljegyzés szerint a következőket: Hat darab kisebb-nagyobb ezüst serleget, továbbá ezüst kanalakat, egy darab tömör aranyat és egy arany pénzt. Igénybe vette a tanács ekkor a templomi nagy kincstárt is, továbbá több letétbe helyezett, de vissza nem vett ezüst tárgyat, sőt még a szt. Erzsébet-aggápoló intézet templomából is néhány apróságot.**

Innét kezdve a corporatióról már alig van említés téve. Biztosra vehető, hogy eredeti céljának többé nem szolgált, s hogy végre is a bányászsegélyző testvérládának adta át helyét és tőkéjét, úgy a mint azt a bányászok ismételten követelték.

A Platth-féle 500 arany forintnyi alapítványt Kégel György 1479-ben anyósa, Platth Miklósné, emlékére s a Borbála-kápolna javára Kőrmöczbánya városánál tette le 5%-os kamatra. 1527-ben azonban már nem tudta a város a kamatot ismételt felszólítás daczára sem megkapni, mert a kőrmöcziek azzal állottak elő, hogy a tőkét már kamatokban visszafizették. Hosszabb tárgyalás után a két város 200 arany forintban egyezett ki, a melyet az adósok 1586-ban lefizettek. 1755-ben kezébe kerültek az erre vonatkozó iratok Ebenhöch jezsuita rectornak, ki a tőke további részét most a helytartó-tanács útján követelte a kőrmöcziektől, a melyet ezek 1762-ben le is fizettek. Tévesen állította tehát Ipolyi,*** hogy Újbánya és Kőrmöcz közös költségen tartották fenn a Corporis Christi- és a Borbála-kápolnát, mint a bányászok védőszentjéét. Nem volt ez önkéntes hozzájárulás, hanem az elsőnél bérösszeg, a másikon pedig kölcsön. Dúsnak mondható javadalma volt a templomnak a tizedből, az alapítványok kamataiból, a harangozási s sírhelydíjakból s főleg a Kriptákból, a melyeket a gazdag polgárság előszeretettel vett igénybe.

A plébánia-templomnak dús javadalma mellett a felszerelés is csak dús lehetett. A polgárság maga is tudta ezt, s büszkén mutogatta azt az idegeneknek; féltékenyen is őrizte a felhalmozott kincseket, s valóságos lázadásba tört

* A társulat olykor e néven is előfordul: Liebfrauen-Bruderschaft. Egy 1519-ből való zászlaján is egyik oldalt egy monstrantia, a másikon a b. Szűz képe volt látható ezen körirattal: Sub tuum praesidium.

** Aus dem Kirchle S. Anna genommen 2 silberne becher vnd 1 bildle barbara, so gewogen mrk 2 p 36. Prot. Jud. 1543--50. Ezen templom felszerelését már előbb megdézsmálták a Thurzók és Fuggerek, azon czímen vevén ezt magukhoz, hogy biztosabban megőrizték, mint a folyton váltakozó altaristák.

*** Beszterczebánya műveltségtört. vázl. 103. l.

ki, midőn egy alkalommal a közteher viselését ezekkel akarták megkönnyeb-
bíteni. S méltán, mert az itt felhalmozott kincsek úgy ritka szépségük, mint
gazdagságukkal méltán felkeltették az idegenek bámulatát. Történeti művek
említik, hogy a templomi felszerelés oly költséges volt, hogy ritkította párját,
s hogy az egyházi ruhák oly sűrűn voltak arany és ezüst szálakkal átszöve,
drágakövekkel s gyöngyökkel kirakva, hogy a papság szinte terhesnek találta
használatukat. A ruhákön lévő szentek képei drága gyöngyökkel voltak díszítve,
a képek pedig oly művészettel voltak hímézve, hogy szinte festésnek lehetett
volna őket nézni; egyebek közt különösen egy vecsernye-köpenyeget említenek,
a melyen a tizenkét apostolnak a képe ejtette bámulatba a szemlélőt, mert oly
drágakövekkel voltak ezek kirakva, hogy egy darabért még a XVIII. században
is 500 frtot kínáltak.¹

Idegenek is gyönyörűséggel nézték a dús felszerelést, ha a város falai
között időztek. Így tudjuk, hogy az 1703. évi tisztújításra leküldött kir. biztos,
Löwenburg János Jakab gróf, Sztrecsnó örökös ura és Békés vm. főispánja és
kisérete, befejezván a hivatalos teendőket, megtekintette a templom sekrestyé-
jében lévő páratlan szépségű misemondó ruhákat s a többi felszerelést, s nem
győzött csodálkozásának kifejezést adni.² Pedig tudnunk kell, hogy nem is az
egész felszerelést látta ez alkalommal, hanem annak csak azt a részét, a melyet
a karácsonyi és újévi ünnepekre a városházáról, a hol a legértékesebb s nem
mindennapi használatra szánt darabokat őrizték, elhoztak.

A kincstár szemlélői között találjuk gróf Bercsenyi Miklósnét is, ki a
Rákóczy-felkelés idején huzamosan Besztercebányán tartózkodott. Első alka-
lommal 1704-ben decz. 26 ikán jött a városba; ³ lakásul a kamaraudvart hasz-
nálta, a melynek házi kápolnájában a család udvari papja, egy Ferencz-rendi
barát, naponkint misézett. Márczius 13-án, miután a plébánia-templom gazdag
felszereléséről oly sokat hallott beszélni, ő is megtekintette azt; ezen alkalom-
mal két tanácsos kalauzolta a grófnőt s magyarázta neki a sok érdekességet,
a melyeknek látása valóságos bámulatba ejtette őt és kíséretét. Az egyházi
felszerelés legnagyobb részét a templommal szomszédos városházán + tartották
szoros őrizet alatt, s onnét vitték át alkalomadtán azt, a mire az ünnep fon-
tosságához képest szükségük volt. Mindennapi használatra csak a kevésbbé
értékes és féltős darabokat hagyták a templomban, s ezeket is leltár mellett
volt szokás a sekrestyésnek átadni, esküvel kötelezván őt azok becsületes őrzé-
sére és kiméletére.⁵ Hogy mily fontosságot tulajdonított a polgárság ezen

¹ Zerdahelyi, Chronographia 235. l. és Ipolyi, Schem. Hist. 124. l. A Topogr. M. reg. Hung. a 406. lapon szintén megemlékszik ezen remekműről.

² Prot. Praet. 1703.

³ Hac die circa meridiem appulit ad Civitatem D. C. Bercseniana, excepta a civibus collocataque in Domo Cameratica. Diat. Coll. S. J. Neos. 1704. decz. 26.

⁴ Képét közölte Divald «A felsőmagyarországi renaissance építészet» című művében; reprodukálta az «Arch. Ért.» XIX. k. 421. lapján és e sorok írója a «Besztercebányai főgymn. történeté»-ben.

⁵ Die Kelch, Meszgewandt vnd anders so' ihme — a sekrestyésnek — vermög hernach beschriebenen Inventory in seine gewarsamb überantwort vnd zugestellt werden, soll er fleissig verwahren vnd aufheben, darumbeu er khünftig seine Verantwortung thun könne. Így szól egy 1611-ből való leltár bevezetése. (Vár. levéltár 221, 9.)

eljárásnak, kitetszik abból, hogy ha véletlenül elfelejtették a sekrestyést megeskedtetni, a polgárság rögtön felvette a mulasztást a maga gravamenjei közé, s kérte a tanácsot, hogy tekintettel arra, hogy oly sok és értékes holmi van a kezén, ne mulasztssa el az esküt tőle átvenni.*

A levéltár szórványos feljegyzéseiből kivehető, hogy a templomi felszerelés a városházán sem volt mind egy helyiségben elhelyezve, hanem kettőben, s pedig az alsó és felső tanácsteremben (Obere — Untere Rathstube); mindegyikében nagy és erősen megvasalt szekrények (Ornatstruhe) állottak, a melyek mindegyike két kulcsra járt. Ősrégi szokás szerint az egyik mindenkor a város plébánosánál, később a jezsuita rendfőnöknél, mint a plébánia administratoránál, volt elhelyezve, a másik a kegyuraság képviselőjénél, a város bírájánál, ki azt a szerek kiadása vagy visszahelyezése alkalmával mindig annak a két tanácsbelinek szokta volt átadni, a kit a plenum az Ornatstruhe felügyeletével megbízott.** De felügyeletet gyakorolt a zólyom vármegyei vicearchidiaconus is, ki rendesen királyi parancs felmutatásával szokta volt a kincstárt megvizsgálni, s a nála is elhelyezett leltárral összehasonlítani. Ezen vizsgálathoz rendesen a tanács is delegált néhány tagot a maga köréből. Látni való mindezekből, mily gonddal és éberséggel őrködött az egész város közönsége a templomi kincstár fölött, s mily körültekintő kimélettel gondozta az egyes tárgyakat, a melyekhez nemcsak azért ragaszkodott, mert reájok mint őseinek vallásosságát s gazdagságát hirdető emlékekre hivatkozott, hanem azért is, mert műbecsüket ismerte s méltányolta. Hogy ez nem egyszerű phrasis, mutatja a tanácsnak Migazzi bíbornoknak 1768-ban adott válasza, midőn abbeli ajánlatára, hogy hajlandó a templom messze földön híres misemondó ruháit jó áron megvenni, önérzetesen azt felelte, hogy a templom drágaságainak megőrzésében nem hajlandó őseinek példája mögött maradni.*** Pedig talán soha sem volt a város szegényebb, mint akkor a nagy tűzvész után, a mikor minden krajczárnak megvolt a maga helye.

Furkovich Emil.

* Weill er so schöne undt kostbare sachen in seiner Inspection hat undt mit keinen Jurament verbunden ist zu praestirung solch Juramentes anzuhalten. 1690. évi gravaminák 2. pontja. Prot. Praet. 1690. 67. l.

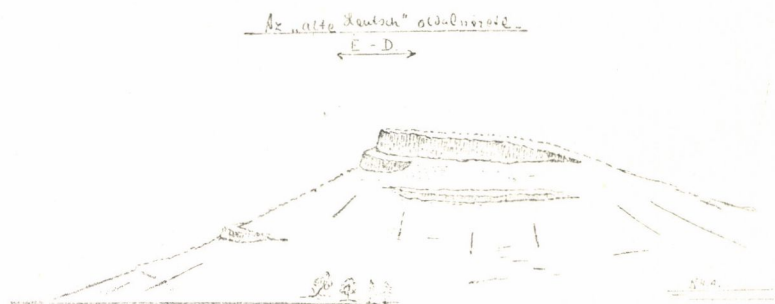
** Diarium Soc. Jesu Coll. Ners. 1766. nov. 31.

*** Prot. Praet. 1768. 495. l.

LEVELEZÉS.

I. Dr. HORVATH ÁKOS: AZ «ALTE LEUTSCH» NEVEZETŰ NEO-LITH TELEPRŐL. Lőcse városát az iglói úton dél felé elhagyva, nemsokára baloldal, tehát DDK. felé, a dombos terepen, mely az egyenletes völgyaljat ez oldal felé szegélyezi be, egy izolált meglehetősen hirtelen kiemelkedő feltűnő lapos hegydomb tűnik fel, mely a kis völgyet dél felől részlegesen határolja, úgyszólván a túloldaltól a jellemző homlokzatával tekint vissza. E domb, nagyon széles alapból sekély emelkedéssel magaslik ki a diluvialis omladékkal kitöltött,

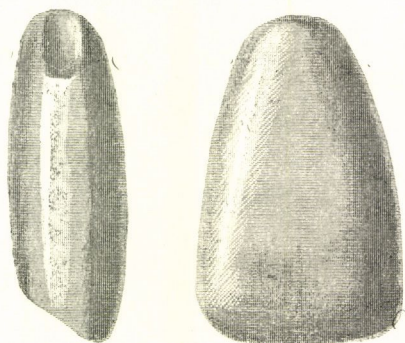
1. ábra.

AZ «ALTE LEUTSCH» NEVŰ NEOLITHKORI TELEP HELYRAJZA.

réttel, szántófölddel takart völgyből; fensíkja szélétől pedig oldalai vagy nyolcz méterre mesgyeszerűen $67-68^{\circ}$ -nyi meredekséggel emelkednek fel: s a lapos plateau-t patkó alakban olykép szegélyezik be, hogy az, további lejtős folytatásában csupán délfelé áll összeköttetésben a szomszédos dombképződményekkel. Ez irányban a határoló mesgye is keskenyebb lesz, anélkül azonban, hogy meredekségéből veszítene. (1. ábra.) Maga a fensík egy 80 m. széles, feltűnő lapos, a mondottak szerint minden oldalról élesen határolt, csak déli irányból nyitott, itt egyszersmind hajló s kissé szélesbülő térség, mely hosszirányában, tehát É-ről D. felé haladva, egy, hol alacsonyabb, hol embermagasságnyi sánczzerű kiemelkedés által majdnem két egyenlő félre lesz osztva. A fensík hátsó alacsonyabb része számos esővízmedret és barázdát tüntet fel, mely vízmósások folyton növelik az ez oldali lejtősödést. A fő- vagyis északi homlokzatra, közvetlenül a meredek szegély alatt, de annak nem egész szélességében egy négy méter széles, hirtelen emelkedő kisebbszerű Terasse simúl akkép, hogy szóbanlévő dombunk tetejének oldalképe (É-D) két hatalmas lépcsőhöz hasonlít, melyek

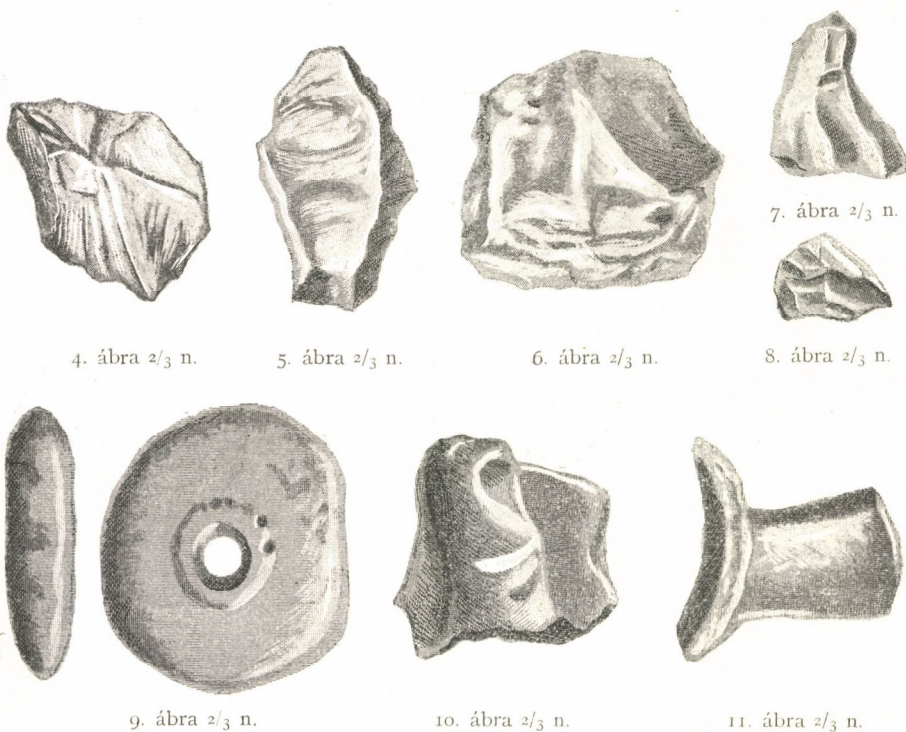
közül a második, illetőleg felső lépcső folytatólagos elterülése, magát a plateau-t képezi. A fokozatosan emelkedő domboldalakon, különféle távolságban a tetőtől, kisebbszerű keskeny hosszanti mesgék húzódnak. A hegyszerű magaslat exponált helyzete, tágas fensíkja, feltűnő lapos és egyenletes volta, annak éles és hirtelen meredek beszegélyezése, továbbá azon körülmény, hogy a domb négy történetelőtti helylyel áll optikai összeköttetésben, az «alte Leutsch» közelebbi átkutatására hívott fel. Az *Equisetum arvense* L. bő előfordulása a réteken a mellett látszik szólni, miszerint az igló-lőcsei völgy ezen ága is hosszú időközön át mocsarasodott állapotban volt, ezen elmocsarasodás előtt pedig bizonyosan, esetleg lassan, lefolyó tóvizekkel volt fedve. Tudjuk pedig a neolithikus telepekről, hogy azok előszeretettel vizek mellé alapítottak, vagy olyan magányosan álló hegydombokra, melyek völgyek felé fordultan ezeket egyszerűen uralták. Ez Európának legtöbb neolithkori telepeire nézve áll, különösen azonban a felső magyarországi, nevezetesen a Hernádvölgyi újabb kőkorszak-

2. ábra $\frac{2}{3}$ n.3. ábra $\frac{2}{3}$ n.

beli stációkra. A Hernád és mellékvölgyeinek e korba tartozó telepeinél majdnem kivétel nélkül mutathatók ki a jelzett viszonyok. A fensík és lejtőinek gondos átkutatása nemsokára arról győzött meg apró felszíni leleteivel, hogy e hely történetelőtti időkben lakott volt, s rendszeres átvizsgálása céljából haladéktalanul ásásokat rendeztem, annál is inkább, mivel a felszínleletek közti keramikai tárgyak anyaga eltérni látszott a többi Hernádvölgyi telepek anyagától.

Az említett sáncszerű hosszgerincz által határolt, nyugati, parlagon heverő fele a fensíknak, a nem mívelt homokos föld, sűrű tarka vegetációját viseli magán, mely növényzetnek egymásba font gyökerei egy jól határolt szivós, nehezen átmetszhető réteget képeznek, mely az egész térséget egyformán fedi be, usque 25 cm.-nyi vastagságban. Ez alatt világos sárga, feltűnő finom homok terül el 18—20 cm.-nyi mélységig. Végre a homok alatt következik a culturréteg, mely sötét, legtöbbször koromfekete összeálló földből áll, s 20—35 cm.-nyi szélességet érve el, tömegesen tartalmaz kisebb-nagyobb hulladékokat, és egyéb maradványait az egykori lakottságnak, u. m. széndarabokat, csonthulladékokat, de különösen cseréptöredékekkel valószínűsítve át és át van hatva olykép, hogy minden ásónyom metsző lapján az érintett maradványok

mint sárgás és vöröses helyek, illetve foltok tűnnek fel és az átmetszett földnek sajátos tarka jellegét kölcsönöznék. Egy fél arasznyi mekkoráságú, s egész férfi ökölnyi darabokból álló homokkő törmelékréteg, melynek példányai vörösre s porhanyóssá vannak égetve, határolja a culturföldet lefelé. A jelzett törmelékréteg után közvetlenül következik az anyakőzet. E jellemző egymásutánja a rétegeknek — kivéve a mélyebb vízmedrek alatt — csupán a felsik déli lejtős részén van olyformán megváltozva, hogy közvetlenül egy gyökerekkel átnőtt homokos rétegre következik lakott föld, mi a folytonos vízmosások által válik érthetővé. Maga a culturréteg nem mindenütt lelhető fel a plateau területén, ezen esetben egy nagyobb homokrétegen át közvetlenül, vagy egye-

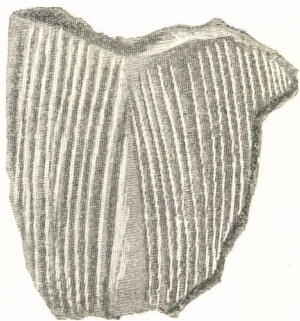
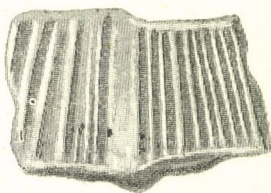
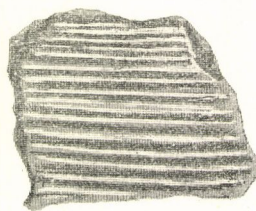
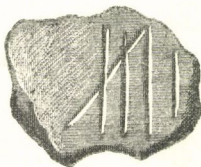
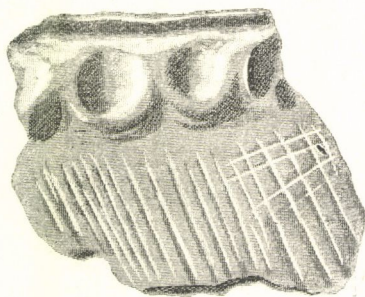
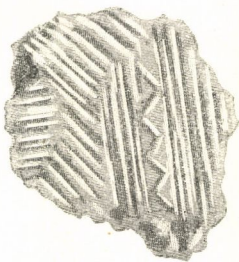
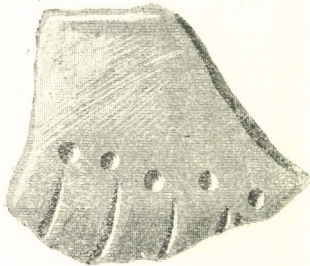
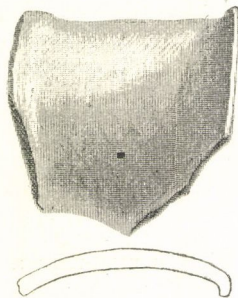

netlen — nem égetett — homokkő törmeléken át az anyaföldre érünk. A terep szélét, mely az egész körzeten keveset, de szemlátomást magaslik ki, a culturréteg néhány helyen két lépésnyire közelíti meg, dél felé pedig az egészen leterjed, s majdnem a nyeregyszerű lejtősödésig.

Sok ezeréves nyugalmukból hát a következő tárgyak lettek a culturrétegből napfényre hozva. Egy pompásan simára csiszolt 2 cm. vastag kőbalta-töredék (2. ábra), szerpentinből (ép állapotban 7 cm. hosszú s 4'5 széles lehetett). Lapos, simára csiszolt kőbalta-töredék, átváltozott — bazaltszerű — kőzetből, mely zöldes alapanyagban világosszürke ásványdarabkákat tartalmaz. A példány szélességi irányban van kettéhasítva (7 cm. hosszú, 1'5 cm. vastag). Egy teljesen ép, masszív, szorgosan csiszolt balta (3. ábra), kemény szürkés homokkőből. (10 cm. hosszú, 2'5 cm. vastag.) Hasonló nagyságú balta-töredék metamorph

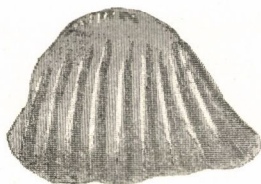
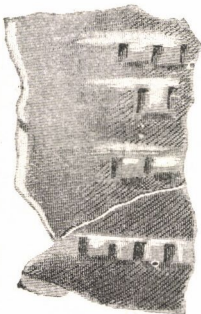

kőzetből, éles oldalélekkel, gyönyörűen fényesre csiszolva. Négy darab kovatárgy, mely minutiósus pattogtatás és hasítás segítségével nyíl, illetve lándzsa-csúcsokká alakítottatott át; nagyságuk különböző, legnagyobbikjuk 5·3 cm. széles, 5·2 cm. hosszú, többnyire érzékeny éles oldalakkal vannak ellátva. Tűzkő-hulladékok, köztük egy kicsi nagyon éles vakaró. (4—7. ábrák.)

12. ábra $\frac{2}{3}$ n.13. ábra $\frac{2}{3}$ n.14. ábra $\frac{2}{3}$ n.14. ábra $\frac{2}{3}$ n.15. ábra $\frac{2}{3}$ n.17. ábra $\frac{2}{3}$ n.16. ábra $\frac{2}{3}$ n.18. ábra $\frac{2}{3}$ n.19. ábra $\frac{2}{8}$ n.

2 cm.-nyi hosszú nyílesűcs (8. ábra), gondosan pattogtatva, éles oldalélekkel s hegyes csúccsal, barnás-vörös kárpáti márványból. Egy 5·7 cm.-nyi átmérőjű orsónehezék (9. ábra), gömbölyű éles szélű lyukkal a közepén; azonos anyagból mint a következő keramikai tárgyak. A cserépmaradványok legnagyobbbrészt rosszúl átgyúrt iszapos agyagból állnak, kevés quarccszemcsékkel; küloldalaikon

pedig vörösesre égetvék, úgyszintén, de sokkal kevésbé intenzíven a baloldaliakon is, úgy, hogy törlapjai közepén kivétel nélkül egy széles fekete zóna észlelhető, mely csupán fogyatékos hőbehatás alatt merevedett meg. Ezen anyagból $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{3}$ cm.-nyi falvastagságú edények valók, s agyagjok helybeli eredetű. Már a «Burg» nevezetű szomszédos nagyszerű neolith-telepen hason összetételű

21. ábra $\frac{2}{3}$ n.20. ábra $\frac{2}{3}$ n.22. ábra $\frac{2}{3}$ n.23. ábra $\frac{2}{3}$ n.25. ábra $\frac{2}{3}$ n.24. ábra $\frac{2}{3}$ n.26. ábra $\frac{2}{3}$ n.27. ábra $\frac{2}{3}$ n.

urnamaradvány nem fordul elő. Feltűnő kevés urnamaradvány viseli magán azon, a neolith-keramikára oly jellemző dús s sűrű szemcsézettséget, hol a legkülönfélébb homok, t. i. lett az anyagba keverve. Ily jellegű töredéket csak egyetlenegy példányban találtam. A szélek egyenesek, kivéve az apró igen csinos és gracilis csészeszerű edénykéknél, a hol kissé kifelé fordultak. Az edény-

fülek különfélék, az edények különféle nagysága szerint, előfordulnak hasonlók a manap használatban levőkhöz, melyek közül a legnagyobb 1 cm. vastag és 6 cm. széles (10. ábra); nemkülönben végre azon csücsökszerű fogantyú is van képviselve, mely a Hernádvölgyi neolith-edényeken oly jellegző módon lép fel. (11. ábra.) A maradványok vastagságából ítélve, és azok csekély öblösödéséről meglehetősen terebélyes urnák voltak használatban, szélesen nyitott szájadékkal, egyenes szélekkel s csekély öblösséggel. Külön csoportot képviselnek az apró, fekete, kissé öblös csészealakú edénykéek maradvékai.

A legtöbb edénycserép díszítést visel magán, bár a legprimitivebb módon is. Mindenekelőtt szembetűnik valószínűleg a még puha anyagba fapálczikával nyomott sekély vonalzat (12—18. ábrák). Ez úgy hosszharánt, valamint ferde irányban alkalmaztatott. Olykor az egymást hegyes vagy tompább szögben érő rövid vonalak egymás alatti sorozatai egymástól hosszvonalak kötegei által vannak elválasztva. Továbbá mélyebb párhuzamos vonalakat észlelünk az edény hosszirányában; ha a bemélyedett vonások szélesek, de egyszersmind sekélyek is, az esetben a díszítés reliefszerű jelleget ölt, és pedig hosszanti bordázat értelmében (19—22. ábrák). Ily hosszbordákkal van az említett feltűnő nagy lapos edénymarkolat is. Az említett fapálczika végével eszközölt egyszerű egymásmelletti benyomások által rendszeren a karima közelében (bemélyített) pontok is alkalmaztattak, s ezeknek megfelelőleg egy-egy vonal húzatott az edény talpa felé, más daraboknál a pontsor felett is láthatók, de vízszintes irányban hasonló vonalzat (23—24. ábrák).

Ama hossz, ritkábban harántbordák, melyek olyformán lehettek képezve, hogy a még puha anyagba esetleg újjhegygyel, azaz az újj tapintó kúpjával sávok vonattak egymás mellé, mi által az utólagosan még lelapított, illetve legömbölyített kimagasló közök, mint már is megjegyeztem, reliefszerű benyomást tesznek (25—27. ábrák). Domború díszítések az által lettek elérve, hogy az edény széléhez közel, vagy annak öblösödésére apró 2—3 cm.-nyi hosszú, karcsú sodrott agyag hengerkéek egymástól csekély távolságban, tapasztattak még puha állapotban. Ezen agyag hengerkébe pedig haránt benyomások alkalmaztattak, mely díszítési mód rendkívül kedves és gracios benyomást tesz. Eme eljárás tovább fejlődése abban áll, hogy nagyobb edényeknél, tálaknál közvetlen a szélhez, vagy pedig csekély távolságban alatta, az edénynyílás egész körzetére egy kisújjnyi vastagságú agyag gyűrű illesztetett, mely újjbenyomások által rendszeres bemélyedésekkel láttatott el, úgy, hogy a körgyűrűn kiemelkedés és bemélyedés láncszerűen következik egymásra; s csak azon esetben válnak kissé rendszertelenné, ha a díszítés idején az agyag gyűrű még túllágy consistentiájú volt, mivel ilyenkor kissé szétterült, illetve egybefolyt az anyag. Olykor az említett benyomások szándékosan ferdén, de egymással egyenközzűen vannak elhelyezve. Az urna-részletek egyikénél az imént leirt széldíszítés alatt közvetlenül sűrű bemélyített vonalrendszer következik ferde irányban.

Az edények kicsínosítására színanyagok is használtattak, legtöbbnyire, de kevés példányon vörös festőanyag maradványa észlelhető, mely azonban nagyon felületesen van jelen. Egy esetben kékes színezetet észlelünk a cserép felszínén, s végre egy apró bordázott urnatöredéken, a felszín graphittal látszik fényes

feketére színezve. A leletek inventáriumát végre 1—2 cm.-nyi vastag vörössé égetett agyagdarabok fejezik be, melyeknek anyagába kevés quarcz és csillám fővény van keverve, valamint kevés polyva is. Egyik felületök aránylag sima, hátoldalaik pedig a jellemző ág- és galylenyomatok által lehető egyenetlenné s barázdássá lesz téve. Kunyhótapaszt képviselnek. — Az összes agyagtárgyak feltűnően sűrűn mutatnak körömbenyomatokat; s a korongon való készítésnek jeleit teljességgel nélkülözik.

Ha a mondottakat és leírt leleteket összesítjük, kitűnik, hogy az «alte Leutsch» nevezetű magaslat az újabb kőkorban tényleg lakott hely volt, s mint ilyet ezennel a neolith korszakbeli tanyák sorozatába vezetem be.

A díszítések úgy a felső, mint a Hernád alsóbb folyása mentén előforduló díszítő motivumokra támaszkodnak, illetve ezekkel való összetartozásra vallanak. A kunyhótapasz majdnem teljesen azonos az összetételében a többi szomszéd telepekéivel. A neolith telepek egymásközi közlekedéséről — mit itt alkalmilag megjegyzek — egy nagyobb urnatöredék tanuskodik, melyet egy nap ut távolságnyra fekvő nagy telepen szedtem föl, s mely töredék nemcsak anyagra nézve viseli magán a jellegző helyi összetételt, de égetési módra is, hanem még a keresztezett vonaldíszítésben sem lehet egy és ugyanazon kezét felismerni, mely telepünkön működött. Stációnk keramikai anyaga, mely iszapos, kevés homokot tartalmazó agyagból áll, a mint már is említettem, elüt a környékbeli, többnyire e korra nézve tipikus anyagától. Valamennyi kőszerszám távolabbi anyagból való, csupán a quarczit fordul elő többszörösen a helybeli tertiár homokkőben. Feltűnik az ezen utóbbi ásványból való aránylag sok tárgy, melyek a hasadási irányok élelmes felhasználásával nagyon gondos csiszolás és aprólékos lepattogás által lándzsa, illetve nyílcsúcsokká alakítottak. Valószínű, hogy nagyobb ügyességet s biztosságot óhajtott az «alte Leutsch» lakója szerezni, mielőtt az értékes tűzkő feldolgozásához fogott volna; különben e szerszámok egy hosszabb megfelelő nyíl hasított végébe szorítva és gyékényvel odarögzítve, meglehetősen érzékenyen döfő fegyver benyomását teszik. Az orsó nehezékekhez hasonló középjükön átlukasztott tárgyak gyakoriak a neolithleletekben, s részint hálósúlyoknak, részint — többet magával egymásmellé fűzve elképzelve — éksztárgyaknak tartatnak. Hálósúlyokat a közelebbi környék telepein más alakban gyűjtöttem; ezek 2—3 cm.-nyi széles laposra, valamint szép köralakúra idomított homokkövecskék, tehát a telepünk halászó lakója is valószínűen ugyanilyeneket használt, ha a kivetett hálóinak súlyedését fokozni akarta. Az agyag karikának lyuka ezenfelül oly sima, csőalakú és éles szélű, hogy szinte kénytelen az észlelő egyszersmind az orsópálczikát is odaképzelnie, melylyel a még puha karikát átlukasztották, hogy annál jobban simúlhasson a nehezék az orsóra.

Mindenesetre lakott volt a fensík egész területe. Vajjon volt-e sánczczal körülvéve az egész telep? Délfelé a lejtős nyereg felé, jelenleg semmi nyom, mintha a túloldali dombozat felé földhányások védték volna a plateau lakóit. Magán a fensíkon pedig a kulturréteg sokkal közelebb ér a szélhez, mintsem hogy valamire való mekkoraságban sáncz terült volna a peripherián végig. Mind a mellett kicsi, de állandó magasságban emelkedik ki a telep széle körös-

körül. Nem lehetetlen hát, hogy legott ágak s gallyakból álló sövény húzódott közvetlen a meredek mesgye szélén, mely a belső oldal felől homok és törmelék által rögzítettett. A telep elhagyása után ebből csupán egy csekély kötőrmelék halmazatból álló sáv maradt hátra, s még mai napig is a lejtő felől felnyomuló növényzet segítségével szembetűnő magasságban tartatik fenn. Magától érthető, hogy a fensíkot beszegélyező meredek lejtő a természettől volt adva, — ugyanis a kárpátalji homokkő emelkedési viszonyaiból kifolyólag nagyon egyenletes mesgyeképződményekkel találkozunk a felső-szepesi dombrendszernél — de annak még jelenlegi feltűnő egyenletes volta, hol feltöltés, hol lehordás s kiszórás által lett, felette nagy szorgalom s kitartó erő kifejtés mellett elérve; nemkülönbén hasonló eljárás által nyerte a lapos fensík vízszintes jellegét.

A hajdani nép lakásmódjára vonatkozó támpontokat összefoglalva azt következtethetjük, hogy az egyenetlenül elhelyezett, gyakran egymáshoz nagyon közel érő kunyhók nád és gallyfonadékból állottak, melyeknek belső felületét homokos agyaggal kitapasztották, a kunyhó belsejébe rakott tűz által pedig teljes megmerevedésig sárgás-vörösre égették. Minden (kunyhó) lakhely alapja eredetileg egyforma homokkő-schotterrel gondosan ki volt szórva, ezen sor fölött fejlődött ki aztán a culturréteg. A hely nagyon soká tartó betelepítése mellett szól a culturréteg tetemes vastagsága, mely egész átméretében egyforma sűrűségben tartalmazza az őskori maradványokat.

A fémek jelenlétének legcsekélyebb nyoma sincsen, se rozsdafolt, se zöldes töredék nincs a lakott rétegben, s így mint már említve is volt egy tisztán neolithteleppel állunk szemben, mely nem átmenetileg, hanem úgyszólván állandóan szolgált lakhelyül. A felső rétegek egymásutánja, a mint megjegyeztem, egyöntetűen s hasonlóan van elrendezve a fensík területén, sehol jelei az emberi kéz által való felbolygatásnak, valamint a későbbi lakottságnak nem találhatók; valószínű tehát, hogy midőn a plateau lakója leszállt a magas telepéről, s csekély ingatlanait visszahagyta az idők behatásának, azóta legalább állandóbb lakó ott fenn nem tanyázott. Se bronz-, se vaslelet nem datálódik e helyről, és daczára a magaslat várszerű, sánczforma alkatának és exponált helyzetének, az utóbbi időszakokban nem volt lakva.

A traditio szerint ideiglenesen telepedett le itten a Szepességbe vándorló szászok egy csoportja, azonban vízhiány miatt tovább vándorolva, azon közeli lapos területű hegyen alkottak állandó telepet, melyen jelenleg Lőcse foglal helyet. Innen nevezetik az előbbi megállapodásnak a helye «alte Leutsch», azaz «Ó-Lőcse». — Tényleg a vízhiány nagy területre terjed, s a hosszú tartós és sűrű telepítés csak úgy nyer magyarázatot, hogyha ama nagy tavat, illetve lassan lefolyó vizet idézzük vissza emlékezetünkbe, melynek valószínűségét e közlemény elején említettem meg, s melynek feltételére különben geologiai combinatio is késztet.

Kékkő (Gömörm.) 1899 december.

Dr. Horváth Ákos.

II. A BALFI RÓMAI KORI FORRÁSRÓL. A Fertő tava délnyugoti szögletében fekvő Balf község tőszomszédságában több forrás fakad, melyek közül néhány igen erősen kénes, minélfogva ezeket már századok óta fürdőcélokra

használják. Vagy 400 éven át Sopron város volt az ide való fürdő birtokosa, de mivel ennek jó karban tartása sok költséggel járt, túladata rajta. Az új birtokos nagy összegek áldozásával egészen modern fürdővé varázsoltá át a kies fekvésű gyógytelepet. Az e célra szolgáló földmunkálatokat nagy figyelemmel kísértem, mivel a község határában már több ízben akadtam a különféle korok különböző maradványaira, nevezetesen római épületek romjaira is. Önkéntelenül merült föl a gondolat, hogy a balneologiai viszonyok iránt kiváló érzékkel bíró rómaiak az e helyütt előbukkanó forrásokat minden bizonynyal használták. Ezt a föltevést némileg igazolta a parkban levő Mária-forrás mélyítése, a mikor is hét m.-nyi mélységben vastag cementszerű lemezre bukkantak, melynek keresztültörése után a kénes víz nagy bőven tört fölfelé. E cementszerű lemez lerakásáról semmiféle időjelző említés nincsen meg, miért is tekintettel ezen anyagnak nem régi keletű alkalmazására, a szóban forgó lemez lerakásának idejét bátran a római korba lehet helyezni.

A fürdő átalakító munkálatokkal egyidejűleg a falú északi végén kisebb ház is épült, melynek földmunkájánál mintegy 60 cm.-nyi mélységben egy római út nyomaira bukkantak, mely innen északi irányban Rákos és Medgyes felé vezethetett, a két község között a Mithraeumot is érintvén. Ezen úttól K.-re levő szőlőkben számos cseréptöredék látható a hallstatti, latènei és római időkben. Az egyik szőlőt a fürdőtulajdonos megvette, mivel híre járt, hogy ennek alsó, a Fertő felé eső végében régebben egy forrás volt, melyet azonban betömtek, nyilván azért, hogy több földet nyerjenek vető alá.

E forrás csakugyan megkerült, vize pedig az elemzés szerint gazdag lithium tartalmúnak bizonyult. Mivel e vizet a tulajdonos exportálni akarja, a forrást szakszerűen foglaltatta, mely alkalommal a következő érdekes tapasztalatok merültek fel:

A forrást betömő felső kövek és dorongok eltávolítása után a kőalakban folytatott ásó-munka egy m.-nyi mélységig mindig televényföldben történt, ez alatt következett egy átlag 30 cm. vastag lápréteg, mely telisded tele van a Fertő palajával.* Erre újból televény föld következett mintegy 50 cm.-ig, a mikor is az ásó vastag tölgyfában akadt meg. Az óvatosan folytatott munka csakhamar kiderítette azt, hogy e tölgyfa voltaképpen egy óriási kivájt törzs, mely nyilvánvalóan a forrás foglalatául szolgált. E foglalat belső átmérője 70. cm., a fal vastagsága egyre-másra 10—15 cm. A foglalat körül kívül folytatott ásás egy mindenféle törmelékből álló 40—50 cm. vastag rétegre vezetett, mely leginkább római párkányos téglák és cserepek töredékeiből állott össze, melyek közt néhány üreges bronzdrót, égetett állatsontok és egy háromszorososan hornyolt üvegkarperecz töredéke fordult elő. Ezen réteg alatt egy fölötté vastag cementszerű réteg következett köröskörül a foglalat körül. Ennek megvizsgálása előtt kiszivattyúztuk a vizet a foglalatból, mely alkalommal kitűnt, hogy ennek északnyugati oldalán nagyobb nyílás van, mely a megéjtett kísérlet szerint a cementszerűben levő csatornának szolgált.

E csatorna utóbb 60 cm.-nyi magas és ugyanakkora szélességű nyílásnak

* Nádtorzsák és egyéb növényi maradványok.

bizonyult, mely a szőlők, tehát a domb felé vezet, hol már régebben egy épület alapfalait ásták ki.

Magában a foglalatban számos állatesont és cseréptöredéken kívül egy közepes római bronzérem és egy római bronzfibula is fordult elő. A foglalat kiemelése után, mely alkalommal ez sajnos összeszakadt, kitűnt, hogy a tulajdonképeni forrás a föld mai színétől számítva 3'15 m.-nyi mélységben volt.

Mindezekből kiviláglik, hogy e forrást a rómaiak egészen szakszerűen foglalták, a mennyiben lithiumos vizét a vastag és széles czementréteggel tökéletesen izolálták a tőszomszédos kénes vizű forrásoktól és tisztántartásáról a kivájt törzsből kivájt foglalattal is gondoskodtak.

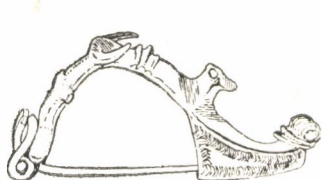
Még egy más tény is következik ebből, t. i. az, hogy a római korban a Fertő tava nem létezett, miképen azt már más alkalommal is az «A. É»-ben bebizonyítottam.

Sopron, 1900 márczius 27.

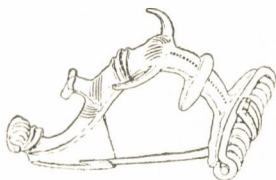
Bella Lajos.

III. REINECKE PÁL EGY PANNONIAI FIBULÁRÓL. A római-germán központi múzeum Mainzban nemrégiben egy rendkívüli alaku, pannoniai eredetű római bronzfibulát szerzett meg, a melyet állítólag Duna-Adonyban (Fejérmegye) találtak. A ruhakapocs hossza 62 mm., a kengyel fölhajlásának legmagasabb pontja 30 mm.-rel áll a tű fölött; súlya 28 gramm. Formája egészben megfelel némely korai római típusnak, talán az íves fibuláknak (több példányon az *Aucista* fölirattal) vagy a «noricumi-pannoniai» fibulák bizonyos változatainak (nagy példányaik rendszeren «szárnyakkal» ellátva), de a mi darabunk részleteiben teljesen eltér a különben szokásos korai római ruhakapcsoktól. A fejrész, a mely a kapocs szerkezetét magában foglalja, erős, 33 mm. hosszú harántos tagot visel magán, erős húros kampóval, a mely a másfél mm. vastag bronzsodronyból készült «felső húrral» ellátott tekercset tartja. A kengyel a felső részén először is egy 20 mm. hosszú harántos pálczát, azután egy hajlított, bikaszarvakhoz hasonló 35 mm. hosszú tagot tüntet fel; odább többszörösen rovátkolt csomó következik, majd egy, a fibula lába felé néző állatfej, a mely még leginkább kutyáéhoz hasonlít, végre a kengyelnek a lábhoz érő végénél egy többszörösen rovátkolt, az állatfej felé irányzott gomb, melyet a fölismerhetlenségig átváltoztatott emberi vagy állatalarcznak tekinthetünk. A fibula kengyelének egyes részei, mint azt az ábrán is láthatjuk, bevéselt vonalcsoportokkal vannak díszítve, valamint a húros kampót is vonalak díszítik. E kampó és a kengyel első szabadon álló harántos tagja között a kengyel közepén bevert pontok sora látszik. A széles, megközelítőleg háromszögű zárt, át nem tört tűtartónak egyik oldalán belekarczott vonalakkal álló díszítmény látszik. Reánk nézve ez a fibula azért különösen érdekes és értékes, mert nagyszámú archaikus jelenséget, igen eltérő régiebb korszakok tipikus részleteinek az ismétlését egyesíti. Főformája általában véve megfelel a császári kor kezdetén szokásos némely ívalakú típusnak, a mely középhelyet foglalhat el a már fenn említett fibula-fajták között. Csak az élesen elválasztott, a húros kampóval és hosszú tűtekercscsel ellátott végső tag szokatlan, bár hasonló jelenséget a «noricumi-

pannoniai» fibulák némely változatán is látunk, például ilyen típusú ruhakapcsokon a jezerinei sírmezőről Bihacs mellett, Bosznia északnyugati részében. Ebből láthatjuk, hogy a római fibuláknál sem lehet az egyes típusokat egymástól elég élesen elválasztani, mert igen jellemző formák más típusok részleteivel kapcsolatban is előfordulhatnak. Nagyon feltűnő a mi fibulánk első kiemelkedő harántos tagja; semmi esetre sem tekinthetjük talán elváltozott korongnak vagy csomónak, a milyenek gyűrűs, nyakú vagy csomós fibulákon vannak, de valósággal egy közép La Tène alakú fibulának igazi nyujtványával van dolgunk. A bikaszarvakhoz hasonlítható kiálló részek szintén nem tisztán római részlete a díszítésnek, hanem sokkal régiebb mintára vezethetők vissza: az a sajátságos, két állatfejjel ellátott nagy bronzfibula, a mely a Bihács melletti jezerinei 145. csontvázas sírból származik, bár korát alig lehet pontosan megállapítani, első sorban régiebb La Tène-kori mintára megy vissza és helyes fogalmat ad arról, hogyan kell a mi pannoniai ruhakapsunk részleteinek a mintáját elképzelnünk. A kengyel felső és alsó felét elválasztó csomó ismét inkább a római modornak felel meg; gyakran jelenik meg ily módon a «nori-

a) 3/4 n.

b) 3/4 n.

PANNONIAI FIBULA.

cumi-pannoniai» fibulákon szárnynyujtványokkal vagy azok nélkül egy másik, a láb kezdetén elhelyezett csomóval együtt, mindkettő azonban nem egyéb a közép La Tène fibula két föltolt golyójának maradványainál. A kengyellel kapcsolatban a lefelé néző állatfej nyilván a Hallstatt-kor ismeretes állatfibuláir- emlékeztet, a melyeknél a fej szintén a tartó felé fordul. Ezek az állatfibulák a régiebb Hallstatt-kor utolsó phasisaiban (kb. a VIII. században Kr. e., — Etruriában pld. a «Tomba del Guerrieró»-ból Corneto-Tarquiniiiben) már egészen általánosak, de még az újabb Hallstatt-korba is belenyúlnak (VII.—VI. század; Felső-Olaszországból pld. a «Situla Benvenuti»-t tartalmazó sírból Estében.) A kengyel végén levő durván stilizált ábrázlat, a mely különben korai római fibulákon föllépő gomb helyét pótolja, egészen megfelel a korai La Tène-stylus emberi ábrázattal és állati fejjel ellátott fibuláinak a befejezésével, a melyek ebben az alakban, kivált az V. században fordulnak elő és pedig úgy, hogy az emberi ábrázatokkal díszített darabok a régiebbek, a melyekből elkorcsosodás, új művészi minták megszűnése révén inkább madárfejalakú tag válik, a mely végre a Tischler-féle korai La Tène fibulán puszta lábbá zsugorodik össze. A mennyire egyáltalán megítélhetjük, a mi ruhakapsunk lábánál levő csomót emberi ábrázatnak kell tekintenünk, szarvak jeleivel és erőteljesen alakított hajdíszzsel. Ez a kis római provinciális tárgy nyilván több archaikus részletet

tüntet fel, mint a korai római időből származó bármely más ércmunka, ámbár általában épen a római provinciális fibulák nem szegények az ilyen archaistikus képzésekben és sok lelettel igazolhatjuk, hogy kevésbbé nyílt, beható, új művelődési befolyásoknak kevésbbé hozzáférhető területeken római jellegű ruhakapcsok mellett sokkal régibb typusbeliek is használatosak voltak. Ezt a körülményt rendesen arra vezetik vissza, hogy a római tartományok műhelyeiben a tiszta római jelleg csekélyebb jelentőségű a belföldi elem mellett, a mely határozottan túlnyomó volt és még sokáig megtartotta befolyását. Ily magyarázat sok esetben megállhat, de az archaismusoknak ilyen halmazatánál, mint a mi fibulánknál, aligha szabadulhatunk meg attól a benyomástól, hogy itt szándékosan valami ódon jellegű művet akartak előállítani. A római köztársaság végső ideje és még inkább Augustus és közvetlen utódainak kora a szobrászat terén csodálatos módon utánozta a régibb szoborműveket a görög archaikus művektől kezdve a hellenistikus korig. A művészi ipar is sűrűn használ föl régibb motivumokat, melyek közül különös kedveltségnek örvendtek az archaikus és szigorú stílus emlékei. Könnyen elképzelhető, hogy pusztán iparilag dolgozó római tartományi ércművesek is alkalmilag ebben az irányban működtek és archaikus részletek ilyen ismétléseivel hódoltak ez uralkodó divatnak, mely ódon jellegű tárgyakban lelte örömét. Különösen hangsúlyozzuk, hogy a régibb császárok idejéből elég olyan emlék van a római birodalom határain, a melyek typologiai vagy stílistikai szempontból épen nem, vagy alig állanak a római művészi ipar befolyása alatt. Elég jel árulja el a római tartományokban a régi, a római megelőző művelődéseknek az általános római elemtől egészen független utóhatásait, de a mi fibulánknak e jelenségekhez semmi köze. Ez nem római típust megelőző alak továbbfejlődése, módosulása, hanem igen különböző idők régibb motivumainak a keveréke. A római kort megelőző részleteknek megjelenése fibulánkon nem annyira egy barbár, római jelleg nélküli, új, idegen befolyásoktól ment iparnak a nyilvánulása, mind inkább szeszélynek vagy divatnak a következménye, mely tudatosan ódon jellegű motivumokat használt föl és különböző heterogen elemeket egy tárgyon egyesített.

Mainz, 1900 márczius.

Reinecke Pál.

IV. CSÉPLŐ PÉTER A PECZE-SZENTMÁRTONI RÉGI SÍROKRÓL.

A múlt őszön és még a tél folytán úgy a nagyváradi, mint a fővárosi lapokban sok szó volt a szentmártoni régi sírokról, hol állítólag számtalan halottat különböző helyzetben találtak. Annyiban hasonlítottak a napi közlemények egymáshoz, hogy mindegyikben volt valami sensatiót gerjesztő. A dolog ugyanis úgy történt: Van a jászóvári premontrei rendnek P.-Szt.-Mártonban egy csinos kastélya, melynek hátában nagy kert terül el. A nagy kert egyik részében, nyugatról kelet felé, több kisebb-nagyobb domb emelkedik. Ezen dombok egyikének és pedig épen annak, mely a közeli országúthoz párhuzamosan húzódik, a jelenlegi jószágkormányzó parkirozás céljából való lehordását rendelte el. A domb rendetlen ovál formájú, alig nagyobb 50—60 □-mtrnél, és magassága sem haladja túl a 1½ mtrt. Jelenleg gyümölcsfával volt beültetve.

A munkások alig fogtak a dologhoz, csakhamar több és különféle emberi csontokra bukkantak. Volt azok közt koponya, kéz, lábszár stb; és minthogy ezen csontdarabok látszólag össze-visszahányva kerültek elő a napfényre, azon balhiedelem terjedt el a munkások és innen később a közönség közt, mintha a pecze-szentmártoni kertben levő halottak ülő, álló helyzetben temetkeztek volna. Pedig a dolog egészen másként áll. Általában a fölszínhez közelebb eső halottak gyorsan porladnak el, de még a legkeményebb szövetű csontok sem egyszerre és egy időben enyésznek el, hanem egyik előbb, másik később. Sok mindenféle erő működik közre eme különféle testeknek felbomlásánál, de itten nincsen annak helye, hogy azt bővebben megmagyarázzuk. Elég ezt megemlítenünk, mint ezt minden régész, ki ősi sírmezők kikutatásával foglalkozott, tudja. Már most vegyük fel, hogy a koponya alatt csaknem közvetlenül lábszárak kerülnek elő, kész a balhít, hogy itten ülő helyzetben temetkeztek egykor, pedig tulajdonképen nem egy és ugyanazon embernek voltak ezek egykori részei. Mint a biharmegyei és nagyváradi történelmi és régészeti egyesület öre, tőlem telhetőleg figyelemmel kísérem a megye területén felmerülő archaológiai mozzanatokat, már mindjárt akkor feltevém magamban, hogy a legelső kedvező alkalommal kirándulok a helyszínére és a kiásott régiségeket tüzetesen tanulmányozom.

De kirándulásomban akadályozott a bekövetkezett esős, majd havas időszak, mely a helyszínen való tanulmányozást lehetetlenné tette. És így e kirándulásomat, noha erre a helybeli szerkesztőségektől és több barátomtól felszólítást kaptam, kénytelen voltam jobb időkre halasztani. Végre beállott a jobb idő és én az első tavaszi napot e célra szenteltem, midőn Des Echerolles Kruspér Károly úrral Pecze-Szt.-Mártonra kirándultunk. Fájdalom, sem a plébánost, sem a munkásokat vezető számtartót nem találtuk otthon. Szerencsénkre azonban a munkások dolgoztak és épen a domb másik felének eltakarításával valának elfoglalva. Tehát épen jókor értünk oda. Egy régen elhagyott, rég elfeledett temető volt ottan; csaknem minden csákánycsapásnál egyes csontdarabok kerültek felszínre. Még azok vizsgálásával valék elfoglalva, midőn a község tanítója megjelent. A tanítók legtöbbször érdeklődnek a régészet iránt. A mi tanítónk is mindig ott van a munkások mellett és mindent megfigyelt, a mi napfényre került. Az egész ugyan nem sok, de elég arra, hogy a temető korát meghatározhassuk. E közben egyik helyen a munkások alig egy méternyi mélységben egy közönséges fakoporsó szélére akadtak. Nagy óvatossággal takarítottuk el a környező porhanyós földet. Hasztalan! Az már csak a koporsó nyoma volt; maga a fa egészen földdé vált.

Csak sárga színe különbözött a fekete földtől. Ezen koporsóban találtunk egy vasdarabot, mely hihetőleg a koporsó deszkáinak megerősítésére szolgált és találtuk egy késnek, vagyis inkább törnek vaspengéjét. A koporsó közvetlen szomszédságában keletre vastag alapfal mutatkozott. A vastag falak külseje nagyrészen faragott mészkövek, belseje köröskövekből állott, melyeket nagyon kevés homokkal felkevert mész tartott össze. Az alapfal félkört mutatott, melynek átmérője alig két méter, valószínűleg a pecze-szentmártoni egykori templom szentélyének romjai. A templom mai felfogás szerint igen kicsi

lehetett és az alapzaton kívül egészen fából épült. Tehát a templom környéke középkori szokás szerint temetkezési helyül szolgált. Szt.-Márton község már az Árpádok idején virágzó helység volt. Az Anjouk korában a szt.-mártoni pap Jakab négy garas papi tizedet fizetett. Nem egészen három századdal később, a törökhódítás idején, Szt.-Márton község végkép elpusztult és csak újabb időkben, Várad visszafoglalása után, a XVIII-ik század elején kezdett újra épülni. De akkor már senki sem emlékezett, hol állott tulajdonképen a régi Szt.-Márton? Hol volt temploma? Hol volt temetője? Így történhetett azután, hogy az új templomot pár száz méternyi távolban, jobban nyugotnak építették, közvetlenül a kastély szomszédságába. Mindaz, a mi eddig napfényre jutott, mutatja, hogy az eddig kiásott szt.-mártoni sírok nem nyúlnak tovább a XVI. század elejénél és nem lépik túl a XVII. századot. Lehet azonban, hogy vannak még ottan alantabb fekvő sírok a régi időkből is, de ha vannak is olyanok, ezek még nincsenek felásva. Az eddig felásott terület mind összehordott földet mutat. Hátra van még megemlítenem azon tárgyakat, melyeket a véletlen és máig a munkavezetéssel megbizottak éber figyelme a felszínre hozott.

Mindenekelőtt megvizsgáltam valami 14 koponyát és egyiken sem találtam ütésnek vagy horpadásnak nyomát. Ennélfogva, ha tudjuk, hogy abban az időben a legtöbb esetben a löfegyverek kevés volta és tökéletlensége folytán a kézi viadalban fejre mért csapások okoztak súlyosabb megsebesüléseket és halált, bátran feltehetjük, hogy a p.-szt.-mártoni sírok nem a csatákban elesett hősök csontjait rejtik magukban, hanem a pecze-szentmártoni egykori lakóinak porait takarják, kik természetes halállal múltak ki. Úgy látszik azonban, hogy csak a vagyonosabbak temetkeztek koporsókban. Ennek nyomait csak két halottnál láttuk, de mindnyájan tisztességesebb ruházatokban helyeztettek örök nyugalomra, mint azt számos ruhafosztlány mutatja. Találtak két drb I. Ferdinánd-féle ezüstpénzt. Az egyiken 1539-iki évszám látható, a másikon az évszám láthatatlan. I. Ferdinánd-féle érmeiket gyakran találunk Váradon és vidékén. A mi különben természetes is, mert tudjuk, hogy a váradi várat több éven át Ferdinánd zsoldosai tartották megszállva, miután az Fráter György alkuvásai folytán a kezébe került. Ferdinánd zsoldosait bizonyára saját veretű pénzével díjazta. Az így forgalomba került pénz, az akkori pénzsűk világban sokáig forgalomban maradt. Érdekesebb Ferdinánd pénzeinél a 2 db emlék vagy egyesületi érem, mely hasonlóképen e sírokból került napfényre. Az egyik kissé hosszúkás ovál formájú, hossza 32 mm., szélessége 25 mm. Ennek egyik lapja Szűz Máriát a kis Jézussal mutatja, minőt régiebb pénzeinken látunk. Köriratából még a következő betűk vehetők ki: S. U. M. Clandiopol.

A másik lapja koronás királyi alakot tüntet elő, kezében kormánypálczával. Köriratából még a következő betűk olvashatók: F (?) — D — U. S. R. HUNGA . . . Melyekből épen úgy kikerülhet Ladislaus, mint Ferdinánd, ha a nagyon elmosódott betűt L-nek vesszük. Füllel van ellátva és anyaga sárgaréz. A másik drb érem szívalakú. Egyik lapján, valami emelvénnyel keveset látható körirata SS. Sangnis Christi. Tulsó lapján feszület mutatkozik. Szemben ezzel lovasalak, kezében lándzsával. Köriratának első fele kissé homályos: In Wein—Garten. A szív hossza 23 mm., szélessége 24 mm. Füllel van

ellátva és anyaga szintén sárgaréz. Ilyen jelvényeket viseltek a Jézusrendi atyák által alapított congregációk tagjai. Váradon a xvi. század második felében, a hírneves Szánthó (Arator) és Kolozsvárról vele jött társai a Báthoryak oltalma alatt nagy buzgalmat fejtettek ki az ellenreformáció érdekében. Alig tévedek, ha ezen jelvényeknek Váradon való elterjedését Szánthónak és velejött társainak tulajdonítom. Annyi bizonyos, hogy viselőik jámbor keresztények valának. Találtatott még: Egy női hajtű, aranyozott gombbal. Sok gömbölyű sárgarézgomb, minőt a m. k. honvédség visel. Sok zsinórfoszlány, itt-ott áttört arany- vagy rézsálakkal.

Egy pár sajátos formájú patkó és sok cserép. A cserépmaradványok mutatják, hogy a fazekas ipar a két utolsó század alatt nagyon finomodott és tökéletesedett, noha e leletben is találunk durva és kemény cserepek között fénymázzal bevont, sőt hazai motívumokkal ellátott csinos cseréptöredékeket. Végül még csak annyit említek, hogy a kiásott emberi csontmaradványokat bizonyosan a p.-szentmártoni új temetőben fogják örök nyugalomra helyezni. A kegyelet ezt mindenesetre megkívánja!

Nagyvárad, 1900 márczius elején.

Cseplő Péter.

V. KEMÉNY LAJOS A RÉGI KASSAI CSISZÁROKRÓL. Az egyesült lakatos (slosser), sarkantyús (sporer), pánczélgyártó (pangreczer) és *csiszár* (*swertfeger*) czéh legrégibb, németnyelvű czéhlevelét az 1461-ik évi városi jegyzőkönyv őrizte meg számunkra.

A czéhlevel szabadságot ad a csiszároknak, hogy az idegen műveket elko-bozthatják. Arról azonban nem szól, hogy a czéh használ-e hitelesítő jegyet. Nagy Géza a Harczias Fridrik első szász választófejedelem magyar kardján is látható farkasjegyben gyanítja a kassai fegyverkovácsok, helyesebben csiszárok hitelesítő jegyét s tehát «a hely, honnan e kardok valók, *talán Kassa volt.*»* A Felsőmagyarországi Múzeumban, Kassán, mint a város letéteményét, egy hóhérpallost őriznek, mely az ezredéves kiállításon is látható volt. A pallosra egy renaissance paizs van ráütve, melynek mezejét a rozsdá kiette; mellette ott van *a farkasjegy, a mi kassai eredetre vallana.*

Ezt az alább közlendő városi jegyzőkönyvi feljegyzés megerősíti; arról szól ugyanis, hogy a város hóhérja számára pallost készítettett s a mesterembereknek az érte járó költséget kiutalja. «1619. 8. Maii. Item conclusum, ut iis, qui *palos* pro fulciendis vitibus in rationem civitatis conficiunt, merces laboris competens detur et solvatur.» Alig lehet kétséges, hogy e sorokban a napjainkig megőrzött pallosról van szó s így tehát a farkasjegy a kassai csiszármestereknek volt a hitelesítő jegyük. E körülmény által a kassai csiszárok nagyobb érdekre tarthatnak számot s azért nem találjuk feleslegesnek a reájuk vonatkozó adatokat közölni. A névleg ösmert legrégibb mester Csiszár Mihály (1533.), czéhmesterek pedig Chyszár István és Chyzár János (1566.). Jakab mesterről (1566) azt írja Chyzár Balázs nagyszombati mester, hogy nála szolgált három évig s ekkor a nagyszombati czéh felszabadította.** 1563-ban a

* Archæologiai Értesítő. 1894. évf. 315. lap.

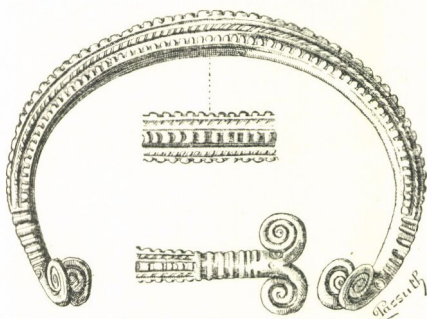
** Kassa város nyilvános levéltárában, lajstromozatlan.

kassai czéhnek az egri, 1617-ben a bártfai és eperjesi czéhhez van peres ügye legények és inasok miatt. 1580-ból ismerjük a Csiszár Kelemen, Cs. Jakab és Cs. István mesterek neveit. 1612-ben Csiszár Szaniszló a régi városházán levő pallosok tisztításáért és javításáért 3 frt 80 denárt kap; 1629-ben Kassa városa a szepsi csiszárok kérelmére kiadja a kassai czéh articulussait 20 frton. A XVII. században czéhmesterek Csiszár Balázs és Csiszár Lőrincz (1600); Cs. Kelemen és Bártfai Cs. János (1619); Bártfai Cs. János, Cs. György (1621); Cs. György, Cs. Lukács (1622); Cs. György, Cs. Szaniszló (1623); Cs. György, Bártfai Cs. János (1624); Bártfai Cs. János, Kapi Cs. János (1625); Kapi Cs. János, Cs. Mihály (1626); Cs. György, Bártfai Cs. János (1627); Bártfai Cs. János, Kapi Cs. János (1628); Cs. György, Bártfai Cs. János (1630 és 1631); Kapi Cs. János, Cs. Imre (1632); Bártfai Cs. János, Kapi Cs. János (1633); Cs. Imre, Kapi Cs. János (1634); Bártfai Cs. János, Cs. Mihály (1635); Kapi Cs. János, Cs. Mihály (1636); Kapi Cs. János, Kassai Cs. János (1637); Cs. Mihály, Cs. Lukács (1638); Kassai Cs. Mihály, Colnicz Cs. Miklós (1639); Kassai Cs. Mihály, Csiszár Lukács (1640); Kassai Cs. Mihály, Papi Cs. János (1641); Cs. Fál, Cs. Miklós (1642); Kapi István, Eperjesi Pál (1643); Cs. Pál, Eperjesi Bálint (1644); Cs. Pál, Cs. Lukács (1645); Kapi Cs. János, Érsek Cs. István (1647). A czéhmesterek sorozata ezzel megszakad.

Kassa, 1900 februárius.

Kemény Lajos.

ŐSKORI ARANYKARPERECZ SZÉKELYHIDÁRÓL A N. MUZEUMBAN $\frac{3}{4}$ n.

(Vsd ö. 181. l.)

IRODALOM.

REIZNER JÁNOS *«Szeged története»* című négy kötetes munkában tárja föl előttünk e nagyjelentőségű alföldi városunk multját. Természetes, hogy a szorgalmas történetbúvár, a ki ép oly lelkiismeretes archæologiai kutató, a Szeged területen előkerült emlékszerű maradványokat sem mellőzte, melyeknek legnagyobb részét éppen az ő körültekintő gondoskodása mentette meg a tudomány számára.

Az őskor hosszú tartamú homályát becses réz- és bronzkori leletekkel lehetett illusztrálni, az ókor is hagyta ott nyomait, a sarmatáknak volt valószínűleg telepük a szegedi szigetekeken és a régibb középkorban nyomukba lépett népek sirleletei pótolhatták a történeti följegyzések gyér voltát. E folyóirat olvasói ismerik e leleteket azokból a közleményekből, melyeket az Arch. Értesítőben róluk sikerült ábrák kíséretében maga Reizner közzétett; most értekezéseinek eredményeit összefoglalva ezekkel az ábrákkal jelentékenyen fokozza köteteinek érdekét. Legbecsesebbek a honfoglalók sírjai, melyek élénken tanuskodnak róla, hogy Szeged vidékén már a x. században volt magyar telep. A későbbi középkorból gyérebbek a maradványok. Főnálló templomai közül csak a Havi-Boldogasszony templom tartotta fön valamennyire xv. századi állapotát. Művészeti részletei ugyan nem avatják a hazai építészet remekei közé, de Alföldünk oly szegény középkori műemlékekben, hogy a ferenczrendieknek ezt a terjedelmes de szerény művét is meg kell becsülnünk.

Jóval több műtörténeti értékkel bírnak azok az építészeti maradványok, melyeket az 1880—81. évi várbontáskor mentett meg Reizner János a múzeumban (III. k. 412. lap). A vár délnyugoti körbástyája mellett volt láthatólag befalazva egy kőbárány, valamely román ízlésű templom tympanonjából kerülhetett oda. Az éjszaknyugoti körbástyában egész környezetben ugyancsak román ízlésű templomból való félköríves párkány volt befalazva, továbbá sok száz különféle faragott részlet, oszlopfő, oszloptő, vállkő, gerincz, zárókő, ívezet, ajtókeret, ablakbélés párkány s egyéb román és csúcsíves építészeti töredék került elé, mely külön, gazdagon illusztrált fejezetet érdemelt volna. Helyesen utal szerző arra, hogy az 1522-ik évi tizedlajstrom kilencz lapicidát említ, a mi bizonyítja, hogy a középkoron át sem lehetett hiány templomépítéshez szükséges hozzáértő munkásokban.

A szegedi határban több helyen akadtak «pusztatemplomok»-ra és néhánynak maga Reizner állapította meg a helyét; a csorvai rom közelében román bronzfüstölőt találtak. A Havi Boldogasszony kincsei közt a legbecsebb két régi kehely, egyik xv. századi, a másiknak az idoma a xvi. századra

vall, ábrájukat közli szerző a III. kötet 18. lapján. A barátok egy régi casula-részletet is őriznek, mely Mátyás királyi palástjából való és ugyancsak Mátyás királytól való egy casula, mely a szegedi Demeter-templomból került ide.

A kolostor könyvtárában van egy régi fa szék, a traditio szerint picenými szent Jakabé volt, a ki 1433-ban a kolostorban lakott s innen írtotta ki a bogumil tant, mely akkortájt a Szerémség felől déli Magyarországra terjedt.

Nagy hírű a templom csudatévő képe, mely állítólag 1525-ben a Csöpörke tó fenekére került és itt 1630-ig maradt elrejtve, a Segítő Boldogasszonyt ábrázolja és ma a templom főoltárát díszíti. Reizner valószínűnek tartja, hogy az 1512 körül élt szegedi képművész István festette. A képet olasz ízlésűnek mondja szerző, a miért azt hiszi, hogy Stephanus pictor Olaszföldön tanult.

A mult századból ismeretes Hogger János szegedi művész, a ki 1754 körül az alsóvárosi templomnak dolgozott és az egész vidék oltárképeit készítette. Talán ő tőle való III. Károly király és neje Erzsébet Krisztina életnagyságú olajfestésű képe.

Ezeket a műtörténeti adatokat szedtük ki, melyek mindenesetre tanúságot tehetnek arról, hogy az Alföldön is volt hajdan művészi élet és nem helyes az a szokásos állítás, hogy nem maradt róla semmi tanúság. Vajha minden városnak akadna oly derék monographusa, mint Reizner, a ki szeretettel minden kulturális mozzanatra egyaránt kiterjeszti gondos figyelmét. y.

AZ ANTIK SZOBRÁSZAT TÖRTÉNETE, írta Hampel József. Budapest, Franklin-Társulat. 1900, 8-r. 276 l., 39 ábrával. A kézikönyv tartalma: *I. Bevezetés.* Irodalmi források, a fönmaradt emlékek, a régi szobrok anyaga, szobrászati formák, hogy jöttek létre a görög szobrok, a képzőművészetek viszonya egymáshoz, az antik szobrászat korszakai, az ókori szobrászatról szóló modern irodalom.

II. Őskor. A görög művészet eredete, a szobrászat Homerosnál, kapcsolatok a mykenei és homerosi művészet között, külföldi hatások, a görögök hite saját művészetük eredetéről.

III. Archaikus művészet. A görög szobrászat első történeti korszaka, technikai haladások, díszítő szobrászat, ioniai emlékek, xanthosi síremlék és rokonai, szobor Samos szigetéről, repülő alak, a naxosi művészet, a therai Apollo, melosi és parosi szobrok, Delös szerepe az archaikus művészetben, emlékek Thasos és Samothrake szigetéről, ismeretlen eredetű ion művek, thessaliai emlékek, a legrégebbi attikai szobrászat, befestett archaikus szobrok, öltözött női alakok, archaikus attikai férfi szobrok, adatok a régi athenei mesterekről, újabb irány az attikai művészetben, ősrégi emlékek Krétából és Spártából, ősrégi emlékek a Peloponnesos különböző vidékeiről, selinusi metopék, boeotiai szobrok, irodalmi adatok egyes régebbi művészekről, argosi és sikyoni mesterek, aeginai művészek, a müncheni «ægineták», határozatlan származású archaikus szobrok, visszatekintés az ósdi művészetre.

IV. Az ötödik századi virágzás. A perzsa háborúk hatása, olympiai szobrok, olympiai metopék, Kalamis, Myron, Pythagoras, Phidias, Athene Parthenos, a Parthenon oromcsoportjai, a Parthenon zophorosa, a parthenoni

metopék, az olympiai Zeus, Phidias egyéb művei, a Theseion szobordíszai, Nike apteros temploma, az Erechteion szobrászati dísz, athenei domborművek az első virágzás korából Agorakritos, Kolotes, Theokosmos, Alkamenes, Praxias, Lykias, Kresilas, Strongylion, Kallimachos, az idősebb Praxiteles, Demetrios, Phigalia, Polykleitos, Polykleitos iskolája, Paionios, Nereida-émlék, a thryszai emlék domborművei, szicíliai emlékek, visszatekintés az v. századi virágzásra.

V. A negyedik századi második virágzás kora. A negyedik század szobrászata, Kephisodotos, Praxiteles, Silatnion és Euphranor, Timotheus, Bryaxis, Leochares, Skopas, a Maussolleion, attikai síremlékek, Thrasymedes, Damophon, Lysippos, Lysippos tanítványai, a Niobidák csoportja, a knidosi Demeter, melosi és athenei fej, domborműves oszlopok, a sidoni sírládák.

VI. A hellenistikus kor művészete. Nagy Sándor s a hellenistikus kor, a hellenistikus művészet gócpontjai, hellenistikus domborművek, gyerekek szobrai, Boëthos, a rhodosi óriás szobor, personificatiók, arczképek, pergamosi művészet, Attalos athenei szoborcsoportja, II. Eumenes-féle áldozati művek, a rhodosi iskola, Laocoon, a tralleszi iskola, a farnesei bika, ephesosi iskola, a belvederei Apollo, Artemis a szarvassal, a melosi Aphrodite, a samothrakei Nike, az ú. n. Eubulaios, Marsyas büntetése.

VII. A görög művészet Rómában és a római szobrászat. A görög művészet és Róma, az ú. n. új attikai iskola, Zeus Otricoli, medicei Venus, Arce-silaus, Pasiteles és iskolája, római szobrászat, arczképek, históriai szobrászat, Hadrianus kora, a római síremlékek. Ábrák magyarázata. Függelék. Ára 8 korona.

MAGYAR MINERVA a magyarországi múzeumok és könyvtárak cím-könyve, közrebocsátja a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége, I. évfolyam, 1900. gróf Széchenyi Ferencz arczképével. Budapest, kiadja az Athenæum irod. és nyomdai r. társulat, 1900. E címen megjelent hasznos zsebkönyv 8-as rétbén, 391 lapon közöl statisztikai adatokat 696 könyvtárról és 61 múzeumról. «A múzeumok közül egyelőre csak azok vétettek föl, a melyek a nagy közönség előtt nyitva állanak. A kötetből hiányzó gyűjtemények ismer-tetésére és egyéb hézagok pótlására a következő évfolyamok lesznek hivatva, a miben a főfelügyelőség a könyvtárak és múzeumok őreinek és igazgatóinak közreműködésére számít.» A múzeumok, melyekről a kötet hírt ad, a követ-kezők: Arad, a Kölcsey-egyesület múzeuma; Aranyos-Maróth, Barsvármegye múzeuma; Balassa-Gyármát, Nógrádvármegye múzeuma; Budapest, nemzeti múzeum, egyetemi régiségtár, orsz. iparművészeti múzeum, székes-fővárosi múzeum; Déva, a hunyadmegyei történelmi és rég. társulat múzeuma; Esz-tergom, az esztergom-vidéki rég. és tört. társulat múzeuma; Felka, Tátra-múzeum; Fiume, városi múzeum; Gyula, Békésvármegyei múzeum; Gyula-fehérvár, az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi-egylet múzeuma; Halas, az ev. ref. főgymnasium múzeuma; Kassa, felső-magyarországi múzeum; Kecskemét, városi múzeum; Keszthely, Balatoni múzeum; Kolozsvár, Erdélyi múzeum; Komárom, Komáromvárosi és megyei tört. és rég. egyesület

múzeuma ; Magyar-Óvár, a mosonmegyei történelmi és rég. egyesület múzeuma ; Nagy-Enyed, a Bethlen főiskola múzeuma ; Nagy-Szeben, a b. Bruckenthal-múzeum, a városi fegyvertár ; Nagyvárad, a biharmegyei és nagyváradi rég. és történelmi-egyesület múzeuma ; Nyiregyháza, szabolcsmegyei múzeum ; Poprád, a magyarországi Kárpát-egyesület múzeuma ; Pozsony, városi múzeum ; Segesvár, az ág. ev. egyház múzeuma, Sepsi-Szent-György, székely n. múzeum ; Sopron, Sopronvármegye és Sopron sz. kir. város régiségi múzeuma ; Szabadka, városi múzeum és könyvtár ; Szeged, városi múzeum ; Szegzárd, Tolnamegyei múzeum ; Szentes, a Csongrád vármegyei tört. és rég. társulat múzeuma ; Szombathely, a vas megyei kulturegyesület múzeuma ; Temesvár, a délmagyarországi tört. és rég. múzeum-társulat múzeuma ; Tiszafüred, városi múzeum ; Turóc-Szent-Márton, a tót társaság múzeuma ; Vác, a múzeum-egyesület múzeuma ; Zombor, a Bács-Bodrogvármegyei tört. társulat múzeuma.

Ezekon kívül léteznek a következő gyűjtemények, melyek még nincsenek a sorozatban : Arad, a főreáliskola régiségtára ; Brassó, az ev. gymn. régiségtára ; Debreczen, a főiskola régiségtára ; Eger, a püsp. lyceum régiségtára ; Eperjes, a ref. collegium régiségtára ; Esztergom, a primási régiségtár ; Győr, a Szent-Benedekrend múzeuma, a püspöki seminarium múzeuma ; Gyulafejérvár, a Batthanyeum régiségtára ; Hódmezővásárhely, az ev. ref. collegium régiségtára ; Jászberény, városi múzeum ; Keszthely, a gr. Festetich család éremtára ; Makó, a kir. főgymnasium régiségtára ; Pápa, a ref. iskola múzeuma ; Pozsony, az ág. ev. lyceum érem- és régiségtára ; Sárospatak, a főiskola éremtára ; Segesvár, az ág. ev. gymnasium múzeuma ; Szabadka, a városi gymnasium érem- és régiségtára ; Szentes, a kir. főgymnasium régiségtára ; Székesfejérvár, a fejérmegyei rég. társulat múzeuma ; Zircz, a cizterciek éremtára.

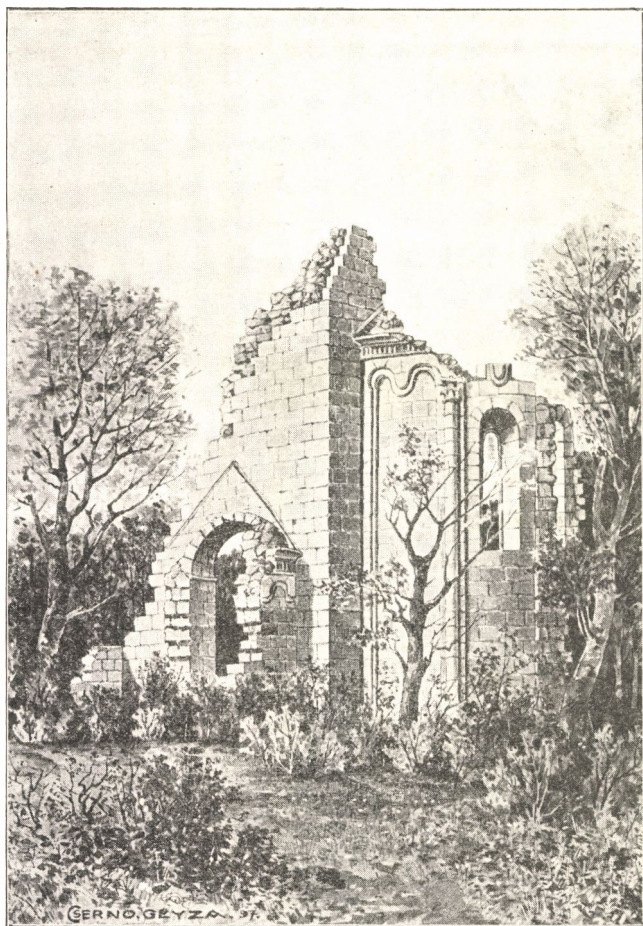
Mind e gyűjtemények ép úgy érdemlik a figyelmet, mint az iskolai és tanári könyvtárak és a rólok szóló adatokat könnyű lesz majd beszerezni. A kötetet megnyitja gróf Széchenyi Ferencz életrajza, melyet Fraknoi Vilmos írt. A zsebkönyv szerkesztésének munkáját dr. Schönherr Gyula és dr. Esztergár László urak végezték.

x. y.

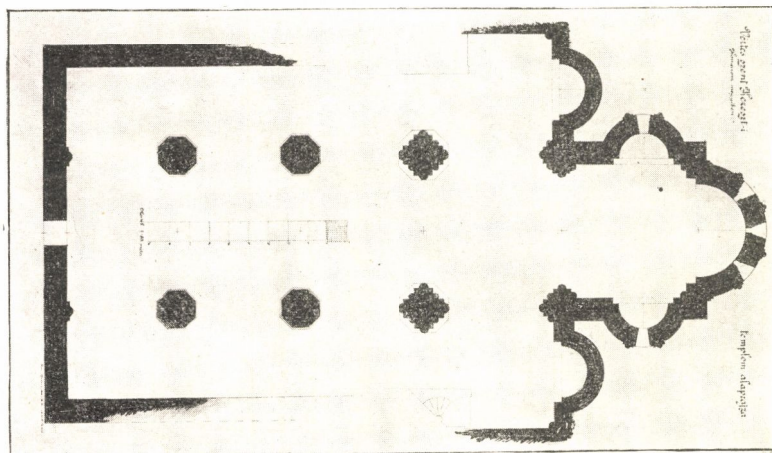
ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK. XXII. kötet, Budapest, 1899. 4r. 203 l., közrebocsátja a Magy. Tud. Akadémia arch. bizottsága. Három terjedelmesebb értekezés van a kötetben. Első helyen Darnay Kálmán összefoglalja azokat az őskori emlékeket, a melyek eddig Sümeghen és vidékén előfordultak. A vidék gazdag bronzkori leleteiről s az első és második vaskorból való díszes emlékéiről sikerült ábrákat kapunk. Jelentékenyek a sümeg-papföldi és kisapáti bronzkincsek ; érdekesek a sümegh-újhegyi trébelt bronzedények a Hallstatt-korból ; bronzkori és Hallstatt ízlésű leletekben gazdag a csabrendeki urnatemető, ugyancsak Csabrendeken akadtak remek Latène ízlésű lándsacsúcsok és igen sok cserépedény, más fontos lelőhely a somlyói őstelep, a hol régibb őskori leleteken kívül érdekes Hallstatt ízlésű sírok (köztük egy lovas sír) kerültek elő, a negyedik fontos vidék Szigliget és környéke, mely ugyancsak biztató eredményekkel jutalmazta a szorgalmas kutatót.

A kötet második értekezése a déli vidék rómaikori helyrajzába vág. Tég-

1. A vértesszentkereszti templom látképe.

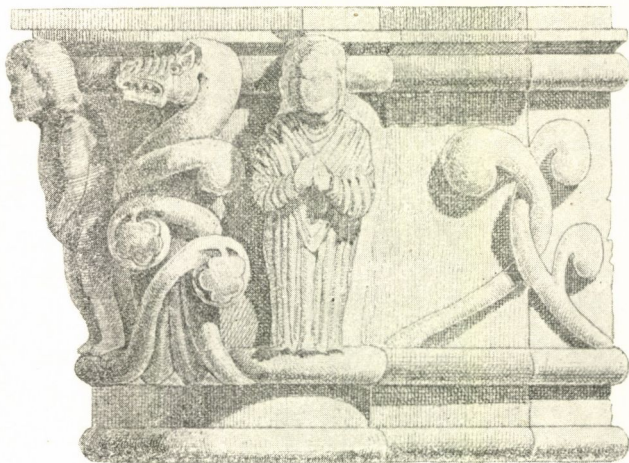
2. A vértesszentkereszti templom alaprajza.

MUTATVÁNYOK NÁCZ JÓZSEF ÉRTEKEZÉSÉBŐL AZ ARCH. KÖZL. XXII. KÖTETÉBEN.

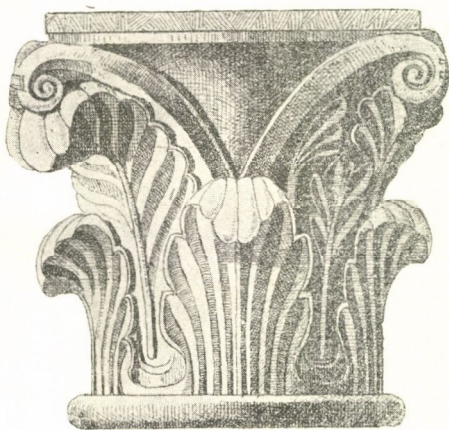
Arch. Értesítő. 1900. 2. füzet.

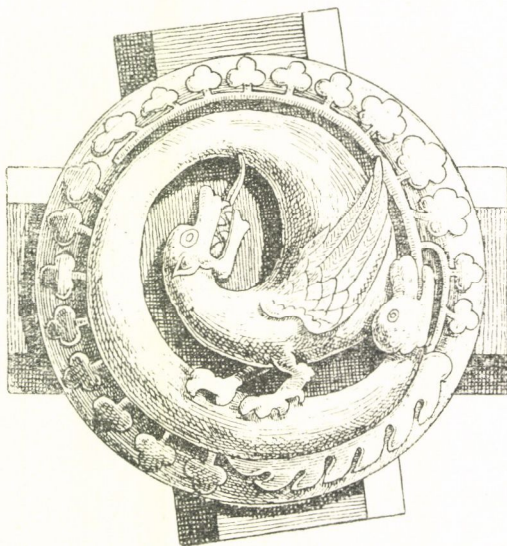
lás Gábor a tabula pentingeriana hármas daciai útvonalából az Uj-Palánkától Zsuppaig, vagyis a Bisztra-Temes egyesülésénél fekvő Tibiscumig terjedő főhadi útnak helyrajzát adja és hadállásának strategiai és közgazdasági jelentőségéről értekezik. Követi legelőbb a Dunától a régi Arcidaváig (Váradja) terjedő utat,

3.

4.

5.

3. és 4. Oszlopfők. — 5. Záró kő a vértesszentkeresztii templomban.

MUTATVÁNYOK NÁCZ JÓZSEF ÉRTEKEZÉSÉBŐL AZ ARCH. KÖZL. XXII. KÖTETÉBEN.

azután foglalkozik Arcidava helyrajzával, leleteivel és rendeltetésével, majd tovább nyomozza az utat Centum puteáig és e hely táboráról s katonai fürdőjéről értekezik, azután Berzováig követi az utat, Berzovánál megáll s a mit e helyről most tudni lehet, azt elmondja, tovább megyen Aizisig és innen

Caput Bubaliig, ez utóbbi helyen létező római erődöt ismerteti és még egy mintegy 10 km.-nyi útszelvényen elvisz bennünket Tibiscumig, melyet 1875-ben Ortway Tivadar állapított meg.

A kötet harmadik becses dolgozata Náczy József monographiája a Vértes vidékének történelmi műemlékeiről. Legelőbb a vidék nevééről, vallási és harczászati jelentőségéről szól, azután különösebben foglalkozik a védőrendszer fejlődésével, majd az egyes várakra tér át és többnyire pontos rajzok kíséretében ugyanannyi kis monographiát szentel mindegyiknek. Szóba kerülnek: a bánai várispánság, Csákvár és Csákyvár vagy Oroszlánkő, Gerencsérvár vagy Udvarhely, Vitan vára, Gesztes vára, Csókakő vára, Tata vára, Neszmély vára vagy Korokow, Szent-Györgyvár, Thekevár, Aposthal, Szőszvár és Leányvár, a gönyői vár, a füzegtői erőd és Szelunluka. Ezután ugyanoly monographiákban tárgyalja az egyházi góczpontokat, ilyenek voltak: a majki premontrei prépostság s a vértes-szent-keresztii benczés apátság, mely most is létező szép faragványai után ítélve, legdíszesebb középkori templomaink egyike volt és azért ezt tartjuk az egész dolgozat legbecsesebb részének. Közöljük itt mutatványul a monographiából az alaprajzát, látképét és néhány díszes oszlopféjét.

ab.

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉG. ÉS TERMÉSZETTUD. EGYLET kiadta tizedik évkönyvét, melyet az egylet titkára dr. Kóródy Péter gonddal szerkesztett. A többféle értekezés sorából a mi olvasóinkat leginkább dr. Cserni Béla közleménye az apulumi maradványok területén 1898—1899-ben teljesített ásatásokról érdekli. Most már a kilencedik ásatási időszakról szól a kitartó kutató. A kutatás területe ez időben a római fürdőtől délre eső vidék és a fürdő mellett éjszakra és északkeletre terjeszkedő falmaradványok területe volt. A délre fölászott terület 1600 négyzet-méterre terjedt, a falak e vidéken igen rossz karban voltak, még sem fölösleges munkát végeztek, mert akadtak kőoszlopok, oszlopfők, bélyeges téglák és egy csinos női szobor fej és kar nélküli maradványa. Kedvezőbb volt az eredmény a fürdőtől éjszakra s északkeletre elterülő vidéken. Itt számos kisebb-nagyobb szoba, terem, templom udvara, ház és folyosó került elé, melyekről a mellékelt gondos alaprajzok részletes fogalmat adnak. Itt is akadtak bélyeges téglák, az öt alfütési szerkezettel bíró helyiségből származó oszlopok és pillérek, piskóta-mozaik darabjai, egy megaranyozott bronzszobor jobb lába, mécses és kilencz darab római pénz a III. századból.

Értekező továbbá megemlíti jelentésében az 1897-ben a hidászok várbeli kaszárnyája területén előkerült alapokat, melyekről azt hiszi, hogy a római tábori épületből származnak.

Szóba kerül egy római temető, mely az ú. n. Kutyamál nevű hegy oldalán tüntt elé; az ott lelt tárgyakat sikerült a szerzőnek az apulumi múzeum számára megmenteni és a főbbekről áttekintést nyújt a X. képes tábla. Továbbá megmentett a múzeum részére római föliratos emlékeket, melyek a várban a Báthori-templom és kis gymnasium lebontásakor jutottak napfényre.

Más kedvező alkalom volt kutatásokra az az ásatás, melyet a katonaság a várterület éjszaki részén régészeti célból intézett.

A különböző helyeken lelt római fölíratoknak szövegét is kapjuk, egészben kilencz, egytől-egyig áldozati fölírat, három Jupiternek, egy Apollónak, egy Apollónak és Dianának szól s egy Aesculapius és Hygiæának, három csonka. A fölíratok érdemleges méltánylását szerző máskorra hagyta.

Az egyletnek 1897 végén 176 tagja volt; a múzeumban volt 1785 darab régi érem, 42 darab «különféle» régiség, 194 római bélyeges téglá és igen sok antik építészeti részlet. Ásatásokra az egyesület 1897-ben 300 frtot, régiségek vásárlására 8 frtot fordított. Ez idő szerint a múzeumi tárgyak méltó elhelyezése a legsürgősebb kérdés, melynek helyes megoldására kell minden erővel törekedni és úgy véljük, hogy nemcsak a társulatnak, de a megyének s a városnak is kell ez ügyben áldozatokat hozniok!

x.

EMLEKBESZÉD FINÁLY HENRIK LEVELEZŐ TAGRÓL, Márki Sándortól. Budapest, 1899. 68 l. Kiadja a m. tud. Akadémia. Nagy szorgalommal és szeretettel gyűjtött össze Márki Sándor minden adatot boldogult szaktársunk életéből és méltó emléket állított neki. Finály sokoldalú képzettséggel bírt és a tudomány legkülönbözőbb ágaiban otthonos volt. A matematikából és philológiából kiindulva, eljutott az archæológiához. Itt leginkább azokat az adatokat jegyezzük ki, melyek őt mint szakunk művelőjét mutatják be. Már 1860-ban értekezett az erdélyi bányákból előkerült viasztáblájú római szerződésekről és a régi római folyóírásról és ugyanazon évben tartott föl-olvasásokat a kolozsvári ötvösczéh 1473. évi szabályairól és a római zárokról. 1862-ben vette át az erdélyi múzeum érem- és régiségtárát és azóta soknemű elfoglaltsága közepette is mindig szakított időt a régiségtudománynak. Erdélyt sűrűn járta be és sok emléket mentett meg a tudománynak. Leírta és rendezte gr. Eszterházy László és a kolozsvári kath. lyceum éremgyűjteményét. 1864-ben reábukkant Debreczeni László kolozsvári pénzverőnek 1540-ben az aranyfinomításról írt könyvére és ennek tanulmánya vezette rá, hogy a régi magyar súlymértékkel foglalkozzék, melyről az Erd. Múz. IV. Évkönyvében becses tanulmányt tett közzé. Ezekben s a következő években sűrűn értekezett antik és magyar érmekről és becses adatokkal járult Coben ismeretes művéhez a római érmekről. 1878-ban a párisi világkiállítás retrospectiv emlékcsoportjáról értekezett (Erd. Múzeum 7—10. sz.), 1887-ben ismertette a krásznai aranyeletet (1887. 337—346) és 1889-ben szerencsés volt megmenteni az apahidai gazdag népvándorlaskori aranyelet jelentékeny részét, melyről úgy az «Arch. Ért.»-ben, mint az «Erd. Múzeum»-ban és az «Ung. Revueben» értekezett. 1872 óta a kolozsvári egyetemen a történelmi segédtudományok tanszékét látta el és e széles körben többször a numismatikának is juttatott collegiumot, egy ízben az őskori régiségtant adta elé és többször Róma városának a helyrajzával is foglalkozott. Minden előadását apróra kidolgozta és kézíratai között van egy 230 ívre terjedő dolgozat, melynek jelentékeny része Róma helyrajzát tárgyalja, míg a többi főkép a római magánrégiségekkel és Gajussal foglalkozik.

a.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

A NEMZETI MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA AZ 1900 év első negyedében. Állítólag Erdélyben lett dudoros ékítményű őskori aranylemezt kereskedőtől szereztünk. Őskori aranykarpereczet Székelyhidáról hivatalos úton vétel útján szereztünk (ábrája a 172. lapon); súlya 76 gr. Sarkad vidékéről (Bihar m.) nagyobb számú szórványosan előkerült régiségeket szereztünk. Volt köztük kőbalta, bronzkori öntőminta, sok agyagedény, gyöngy s néhány bronztárgy. A kiskőrösi határban egy urnatemetőben lett 26 drb cserépedényt vétel útján szereztünk. Őskori régiségek érkeztek a Tisza-Zugból és Szentés vidékéről, Bajóthról (Esztergom m.), Regölyről (Tolna m.), Duna-Penteléről (Tolna m.), Török-Kanizsáról (Torontál m.), a budapesti Dunamederből és Komárom megyéből. S.-A.-Ujhelyen lett 10 drb Hallstatt-ízlésű bronzkarperecz hivatalos úton jutott a n. múzeumhoz. Regölyön lett La Tène-ízlésű aranygyöngyöket és apró borostyánkő-gyöngyöket vétel útján szereztünk. Bajóthról (Esztergom m.) való egy La Tène-ízlésű edény. Ugyanonnan néhány római régiséget is szerzett a n. múzeum. Duna-Pentelén római sarkophagban lett tárgyakat részben Hattyúfy Dezső ajándéka gyanánt, részben pedig vétel útján lehetett megmenteni. Az elhunytak bőrsarútalpai, egy agyagmécses, kettősfülű mázaskorsó két strigilis, fedeles bronzüst s maga a fölírat nélküli, de ép kősírláda is a n. múzeumba jutott. Ugyancsak Duna-Penteléről hozott a n. múzeumnak ajándékol római tárgyakat s ugyancsak küldött két cseréptálat Tiszuczky Károly tanító. Fejér megyében lett bronzszobrocskát, mely Vénust ábrázolja, kereskedőtől vétel útján szereztünk; sajnálni való, hogy a kezei s lábai csonkák.

Dezső Kázmér Nagy-Kőrösről római bélyeges téglát küldött ajándékba.

Római korabeli régiségeket szereztünk még Szentesről s a Tisza-Zugból. Tallián Béla képviselőházi alelnök érdekes őskori sírleleteket ajándékozott, melyek törökkanizsai birtokán kerültek elé.

Ugyanonnan kapott a n. múzeum ajándékol régiségeket a kora középkorból és nevezetesen a honfoglalási időszakból. Esztergomi leletből származó kettétört fülönfüggőt a kora középkorból vétel útján szerzett az intézet. Szabó József hernádpusztai (Pest m.) birtokos, birtokán előkerült régibb középkori temető leleteit ajándékozta a n. múzeumnak és megengedte, hogy a sírmezőhelyen ásátások történjenek. A főnlaki régibb középkori trébelő mintákról ezüstlemezű lenyomatokat készítettünk. A mintákat lásd a 119. és 121. lapokon.

Egy románkori gyertyatartót bronzból vétel útján szereztünk.

Egy xvi. századi ép cserépedényt Tápió-Szecsőről, melyben ezüstérmekből álló becses lelet volt, az érmeikkel együtt szereztünk meg. Bronzmozsarat

a zborói várból G. RAKOCI PRINCEPS TRANSSELYVAN 1643. fölírral vétel útján szereztünk. Cs. Somorjánról vétel útján szereztünk egy M. F. 1682. jelzésű fedeles önkorsót. A bártfai lakatosok régi ezüst pecsétnyomóját kereskedőtől szereztünk; más három sárgaréz pecsétnyomó a közel múltból szintén vétel. Nyitrán lelt XVII—XVIII. századi vasrégiségeket, köztük baltákat, lándzsát és golyót szintén vétel útján szereztünk. Egy kis fedeles ezüstpohár a XVIII. század elejéről ugyancsak vétel útján jutott a n. múzeumhoz. A pohár három gömbön áll és oldalát Antonius, Ulpus Tra(janus) és Hadrianus domború arcsképe díszíti, az arc képek conventionalis módon ábrázolják az illető egyéneket és csak a mellé vésett fölírat jelzi a művész szándékát.

A XVII. és XVIII. századbéli királyföldi népies díszöveket, egészben 13 drbot vétel útján szereztünk. Kövi Árpád úr Nagyváradról ajándékozott a jelen század elejéről való ezüstkupakos fapipát. Erdély czimerével díszített tajték-pipát 1828. évszámmal vétel útján szereztünk.

H. J.

A M. N. MÚZEUM ÉREMGYŰJTEMÉNYÉNEK 1898. évi gyarapodása. 1898-ban szokatlanul sok érmelelet érkezett be az osztályba, összesen 38, melyek 79,758 db érmet tartalmaztak. Legnagyobb lelet volt a *richardpusztai* (Fehérmegyében), melyben 30,900 db Kálmán és II. Béla-kori apró magyar denár volt együtt s pedig Corp. Num. Hung. 40, 46, 48, 49, 54, 57, 59, 65, 71, 76, 78 számok, ezekre menő bélyegváltozatokkal. A nagy érmeleletet, melyhez fogható még eddig nem került a nemzeti múzeumba, egészben megtartottuk, a vele talált ezüst ékszerekkel együtt. Többi leleteink: *marosvásárhelyi* (Maros-Torda m.) lelet 11,581 db tallér, huszas és kisebb éremfaj a XVII. századból. Megtartottunk 43 db tallért s 314 magyar, német birodalmi és osztrák huszas és tízest. A következő leleteknél a megtartott darabok számát zárjel közé tesszük, tehát: *Baracska Ilona-féle* lelet 66 db osztrák és német tallér (8 db); *kis-czelli* (Vas m.) lelet 621 db II. Ferdinánd és Bethlen Gábor-korabeli kisebb éremfaj (9 db); *gödöllői* lelet 1974 árpádkori denár C. N. H. 118, 125, 126, 127, 131, 132, 133, 144, 145, 146, 160, (1974 db); *nagyszebeni* lelet 191 db Bethlen Gábor-féle garas, ezek között sok egykorú hamisítvány (13 db); *borosjenői* (Arad m.) lelet 175 db spanyol, német tallér s kisebb érem (7+5), *tordavidéki* lelet 41 db gyulafehérvári veretű arany 1787—1847. évekből (8 db); *csatai* (Bars m.) lelet 1562 db magyar denár (18 db); *szentgróti* (Zala m.) lelet 8720 db erdélyi, lengyel és németországi kisebb érem (50 db); *ismeretlen helyről* származó lelet 46 db osztrák és német tallér (6 db); *téglási* (Hajdu m.) lelet 2556 db német és lengyel garas és poltura (56 db); *tápió-szelei* (Pest m.) lelet 7042 db magyar és németalföldi kisebb-nagyobb érem (15 db); *lelei* (Csánád m.) lelet 801 db vegyes osztrák és német érem (12 db); *névedei* (Bars m.) lelet 98 db I. Lipót-kori 3 kros (2 db); *bihar-diószegi* lelet 65 db római ezüst denár (22 db); *sztarcsovai* (Torontál m.) lelet 2086 db habsburgkori magyar denár (2 db); *zahorjai* (Hont m.) lelet 1329 db tallér és huszas a XVIII. századból (18+8); *lovásberényi* (Fehér m.) lelet 300 db spanyol, francia és erdélyi tallér és garas (8 db); azokat a leleteket, melyekben gyűjteményeink gyarapítására egy darabot sem találtunk, nem soroljuk föl.

Ez év folytán következő ajándékokat vettünk :

Antik érmek : *Erich Franktől* Mersinából *Herman Ottó* közvetítésével 3 görög bronz érem, I. Hethum örmény király egy pénzével, *Császár Árpád* tanártól 1 görög, *Juhász Antaltól* 1 ó-kori ezüst, barbár munka ; báró *Miske Kálmántól* 4 db római bronz ; *Rév Zsigmondtól* 7 db római ezüst denár, *Takács Sándor* kegyesr. tanártól 5 római ezüst és bronz, *Fónás Jánostól* (Mohács) 4 db ezüst és réz, *Oldal Jánostól* ugyanannyi, *Kajászó-Szt.-Péter* községtől Aurelianus bronz érme, *Szabó Ádám*tól I. Constans rézpenz, végre *Repold Károlytól* 18 db római ezüst denár.

Magyar érmek : *Dániel Lászlótól* (Arad) 2 árpádkori denár, *Császár Árpádtól* 4 árpádkori, *Engel Bernát és társa* czégtől Budapest, Kún László denára, *Horváth Géza* állattári igazgatótól II. Ulászló denára, *Balás Főzseftől* I. Ferdinánd féltallérja, *Hlboky Páltól* (Nagy-Bresztova, Pozsony m.) és *Horváth Ödönnétől* II. Rákóczy Ferencz libertásai, *N. N.-től* Miksa denárának egykorú hamisítványa, *Szabó Róza* m. k. postamestertől (Dejtár, Nógrád m.) 7 vegyes magyar érem, *Halaváts Gyulától* hamis ezüst forintok készítésére szolgált öntő minta 1886. évszámmal.

Oszták és külföldi érmek : *Engel Bernáttól* 15 s *Kolonics Ferencztől* 1 bécsi fillér, *Császár Árpádtól* 1 középkori német fillér, *Tannenbaum Jenő* tanulótl a halberstadti püspökség XIII. századbeli bracteátja, *Vucsityev Mladen* községi bírótól (Goszpodince, Bács-Bodrog m.), *Szabitsály Májer Főzseftől* 1 spanyol rézpenz, *Ulbrich Ede* tőzsdei titkártól 1 angol fél shilling, *Horváth Gézátl* 1 görög drachma 1873-ból, *Sebestyén Gyulától* és *Petrik Ákostól* 1—1 svájci modern váltópénz, *Bárány Imrétől* raguzai ezüst grossetto, *Kádár Elemértől* Albert lengyel kir. félgarasa, *Pollák Zsigmondtól* (Braila) I. Mahmud török szultán nagyobb ezüst pénze, *Keresztes Teréztől* 5 db újkori folyó-érem, *R. L.-től* 30 db modern amerikai s más coloniális érem, 48 db porosz rézpenz.

Emlékérmek és jetonok : *Ö felsége szem. kör. miniszter* küldeménye : a szíami király 1897. évi európai útja emlékére vert ezüst érem, a *m. tud. Akadémia* főtitkári hivatalától a Wahrmann Mór-féle jutalom-érem fehérércz le nyomata, *íff. Romy Bélától* egy milleniumi emlékérem, *Tóth Gáspár* ügyvédtl a Duna-gőzhajótársaság pécsi köszénbányájának vas emlékérmé, ugyanaz *Wiessner Rajmundtól*, *Szontágh Gyulától* (Arad) 1849. évi emlékérem galvanoplasztikai másolata, *Király Dezső* huszár-főhadnagytól a buziási hadgyakorlatok emlékérmé, *Prokesch Gyula* orvosnövendéktől szabadságharczi emlékérem, *Diamant Teréztől* (Vágújhely) pápai emlékérem, *E. Kiss Margittól* XVII. századbeli magyar bányapénz, a *mosonmegyei tört. és rég. egylettől* a magyar-óvári polgárok ezüst jelvénye, *Hampel Beatrixtől* a budapesti önk. mentő egyesület báli jelvénye, *Révész Imre* festőművésztől szentesi szocialista jelvény, *Éber Lászlótól* budapesti tornaegyleti jelvény ; ezeken kívül ajándékoztak *Steiner Mór* (Esztergom) 1, *Fejér Főzsef* 4, *Teltsch Ede* 1, *Torma Izidor* kapuczinus rendtag, bécsi magyar hitszónok 1, *Halaváts Gyula* 12, *Hampel Főzsef* 1, *Richter Aladár* 1, *R. L.* 5, *Gohl Ödön* 204 db emlékérmét, kegyérmét és bárczát.

Papirpénzek : *Özv. Mozzgay Főzsefnétől* (Alsó-Szöllös, Nyitra m.) 38 db, *özv. Ferenczy Jánosnétől* (u. o.) 4 db Kossuth-bankó ; *özv. Szász Jánosnétől*

(Tass, Pest m.) 4 db new-yorki Kossuth-pénz (Hungarian Fund), *Biegelbauer Józseftől* 1866. évi 1 frtos államjegy, özv. *Jettmár Jánosnétól* egy 1777-ből való budai, *Reichenstädter Józseftől* pedig egy 1839. évi bécsi lottó-czédula.

Gyűjteményünk *vétel útján* következő darabokkal és sorozatokkal gyarapodott: 6 barbár tetradrachma, 3 római aranyolidus, 2 római ezüst denár, egy sassanida mintára vert arab ezüst pénz; 8 db árpádkori ezüst és rézpénz, 17 db vegyes és habsburgkori arany, 91 db vegyes magyar folyó-érem, 4 db ritkább erdélyi tallér és arany (Majnai Frankfurttól), I. Rákóczy György 5 és 1 aranyosa, Apaffy Mihály 10 és 5 aranyosa s egy más erdélyi tallér; 69 osztrák és külföldi ezüst s 3 arany-érem; Ő felsége a királyné halála emlékére vert öntött vas-érem, egy Haller Gábor-féle ritka ezüst-érem, Brandenburgi Katalin, Frangipanus Cornelius régibb emlékérmé, egy 5 arany súlyú körmöczi s egy 6 arany súlyú francia művü Szt. György-érem, a milleniumi emlékérmék és jelvények 70 dbból álló sorozata (magángyűjtőtől) s 131 db különböző emlék-érem és ide tartozó numismatikai emlék. Papírpénzt 12 dbot szereztünk, ezek között legnevezetesebb Kossuth Lajos philadelphiai magyar szövegű 1 frtos papírpénze 1853 márcz. 15-ki dátummal, dobsinai, sátoralja-ujhelyi, poprádi, fiumei papírpénzek a szabadságharcz idejéből, Georg Tretter pesti vendéglős 1815. évi német szövegű magán pénzjegyei s Szende Béla robotjegye a 60-as évekből.

Csere útján szereztünk 43 db szlavoniai denárt, Thököly Imre emlék- s a nógrádmegyei gazdasági egylet díjérmét, két forgalomba nem bocsátott körmöczi magyar aranyat 1879. és 1881-ből.

Hivatalos uton kaptunk: a körmöczi kir. pénzverőtől 7 db emlékérmét, a bécsi császári pénzverőtől 7 db 1897. évi veretet, a néprajzi társaság pedig 7 db bizanci bronz-érmet küldött át osztályunkhoz.

1898. évi gyarapodásunk, a richard-pusztai mintegy 30,900 db s a gödöllői 1974 db érmet tartalmazó leleten kívül kisebb leletek, ajándékok, vételek, cserék útján összesen volt 1252 db.

R. L.

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM. A m. kir. vallás- és közoktatási miniszter úr 785. szám alatt beadott az országgyűlésnek egy terjedelmes jelentést a «Szépművészeti Múzeum» jövőndöbeli szervezéséről, palotájának fölépítéséről és az építkezéssel járó pénzügyi kérdések megoldásáról. A főváros átengedett a múzeumépület számára a Városligetben egy 12,000 négyszög méter nagyságú telket, e terület 667,280 koronába került. E telken a Schickedanz és Herzog tervei szerint fog a palota épülni. A múzeumban három művészeti csoport lesz képviselve. 1. A régi és modern építészet és szobrászat. 2. A régi és modern festészet és 3. A régi és modern graphika. Ideiglenesen elhelyezik benne a történeti képcsarnokot és véglegesen oda teszik a műemlékek országos bizottságát az ő gyűjteményeivel. A jelentés részletesen felsorolja, hogy mi lesz a létesítendő múzeumban, teremről-teremre. Az új épületnek egész köb tartalma 237943 köbméter lesz és építési költsége fölmegeyen 4.237,282 koronára.

AZ «ERDÉLYI MÚZEUM» 1899. évi gyarapodásáról és állapotáról részletes jelentést tett közzé ez intézet új igazgatója, dr. Posta Béla, kolozs-

vári egyetemi r. tanár. A gyűjtemény ez időszerint kedvezőtlen helyen van, a hol rendszeres fölállítása és gyarapítása lehetetlen. A bold. dr. Torma Zsófia elhunytá után múlt évi novemberben fölvitték Kolozsvárra a boldogult becses gyűjteményét, mely már 1891 óta az erdélyi múzeum tulajdona. Ezt a gyűjteményt bérelt raktárban, lezárt ládákban kell tartani. Az ideiglenes helyiségnek más baja, hogy nedves, a mi különösen a vastárgyakra veszélyes. Azért legelőbb azok megmentéséről kellett gondoskodni. Más sürgős munka volt a régiségtár tárgyainak új számozása, a mi azért volt szükséges, mert eddig minden egyes szekrényben a számsorozat újból kezdődött, a minek föntartása a tárgyak újabb csoportosítását lehetetlenné tenné. Az éremtárt öt éremleletből lehetett gyarapítani, melyek közül a xvi—xvii. századi palatkai a legjelentékenyebb, a hol mintegy 21 kilónyi érmet leltek. Az éremtár egész gyarapodása 483 drb volt. A régiségtárban az őskori csoport gyarapodott öt drbbal, ugyanannyi a római csoport sacrescentiája; a honfoglalási sorozathoz járult egy vaslándzsacsúcs. A fegyvertár számára érkezett három drb xvi. századi sarkantyú, egy szélzászló vasból az erzsébetvárosi kastély keleti tornyáról s egy fekete bársony-tarsoly. Ötvösművek érkeztek: Marosvásárhelyről tíz drb régi czéhserleg, Erzsébetvárosról nyolcz drb ezüstserleg, Marosvásárhelyről egy címeres pohár és ugyancsak címeres pohár és talpas serleg Fogarásból. A palatkai leletben volt 10 drb ezüstmoglárészlet, hat egymásban járó ezüstpohár, két drb talpasserleg, egy ezüstkanál és egy díszes ezüstöv. Apró xvii. századi ékszerrészletek érkeztek Mócsról. A kolozsvári aranyművesczéh odaadta a czéhládáját és az ezüstpróbatűt. Egyéb szerzemények: egy 1783-ból való vetélő és 14 drb cseréptárgy, közte két Mátyáskori kályhacserép. A küüllővári templomból odakerült a papiszék csúcsíves-ízlésű oldaldísze, egy kőoroszlán Erzsébetvárosból s ugyanonnan Apaffy Gergely nejének emléktáblája 1567-ből, végül két xvi. századi kőducz Kolozsvár városának címerével. Ezekhez még járulnak fényképek, rajzok s más 196 drb tárgy. («Erd. Múzeum» 1900. IV. füzet 238—241 l.)

A SZENTESI MUZEUM GYARAPODÁSA 1899-ben. 1897 május havától, vagyis a megalakulástól 1898. év végéig a gyűjtemények száma 7723 drb. 1899-ik év végén pedig 12,030 drb, tehát a múlt évi gyarapodás 4307 darab, és pedig jelenleg van *a)* érmek és pénzek 4826 drb, *b)* régiségek és néprajzi tárgyak 4040 drb, *c)* könyvek és okmányok 2079 drb, *d)* képek, fényképek 160 drb, *e)* természettudományi gyűjtemények 925 drb, összesen 12,030 drb.

Ezen szép eredményhez legjobban járultak az 1899. évi eredményes ásatások, melyeket részint egészen új telepeken kezdettem, részint a már megkezdetteket folytattam. Lapróton feltártam nyolcz napi ásatás után 52 hun-sarmata sírt s a talált tárgyak száma 425 drb. Dónáton feltártam három nap alatt 10 sírt (bolgár-avar) s a talált tárgyak száma 168 drb.

Fábián-Sebestyénben, közel a puszta templom romhoz, feltártam három nap alatt 15, a honfoglalás körüli időkből való sírokat, a talált tárgyak száma 17 darab (de igen becsesek.) Mogyoróshalomnál három napig ásattam, feltártam két sírt; (jazyg) s talált tárgyak száma, beleszámítva a gyöngyöket is,

mik között szép chalcedon és más két kögyöngy is van — 1006 darab. Végül M.-Berényben a Körös parton hivatalos utazásaim alkalmával feltárt sírok száma nyolcz, melyek a népvándorlás korából valók s a talált tárgyak száma 139 drb. Igaz, hogy ez békésmegyei, de ha meg nem mentem, a vízáradás elpusztította volna őket. Ezek az ásatások eredményei, mik között nem egy van, a mely kiváló figyelmet érdemel. De vannak becsesek az ajándékozott tárgyak között is. Kőfejszék, balták, ékek, haló súlyok. Bronzkori kardok, sarló, tör, tokos véső, karperecz, stb. A könyvtár is Bartha János nyug. bíró úr 500 darabból álló adományával és az orsz. Főfelügyelőség útján kapott (Osztr.-M. Mon.) kötetekkel szépen gyarapodott.

Szentes, 1900 január 26-án.

Csallány Gábor.

A TISZAFÜREDI MUZEUM az 1899-ik évben. A Tiszafüred város közbizonyát képező értékes múzeum és jelentékeny becsű közkönyvtár a körülete tömörült egyesület gondozása alatt a múlt év folyamán is szépen fejlett és gyarapodott, bár csupán saját szerény bevételi forrására volt szorítkozva, a mennyiben a magas kormány 1899-re megszavazott évi segélye csak f. évi jan. hó elején utalványoztatott ki, s ez céljaira fordítván, jelen évre összeállított budget-ünk szép eredményt fog szülni kettős kulturális intézményünkre. — Múzeumunknak múlt évi történetére fényt vet azon körülmény, hogy jobban megismertette magát szétküldözött évi jelentésével, nagyszámú hasonló értesítéseket kapott a hazai múzeumi és történeti egyesületektől, tehát széleskörű kölcsönös bemutatkozás és ismerettségkötés terére lépett, másfelől sokkal élénkebb látogatásban részesült, mint az előző években, közel s messze megyékből jöttek megtekintésére, némelyek tanulmány céljából. Az országos főfelügyelőség részéről hivatalos kiküldetésben dr. Fejérpataky László felügyelő látogatta múlt év július havában múzeumunkat, főleg a könyvtár megismerése végett, melyről megelégedését jelentette ki azért is, hogy az olvasóközönség számára nagyon bő anyagot nyújt olvasmányokban, de felkarolja a tudományos szakkönyvek gyűjtését is, miknek beszerzését a látogató főfelügyelőségi tag úr is ajánlta, míg részéről méltató pártfogását ígerte. Múzeumunkat is megtekintvén, az szintén meglepte.

Lelemények és szerzemények tekintetében a múlt év sem maradt eredménytelen, mert bár a korán beállott őszi és téli hidegek miatt a célba vett ásatásokat nem teljesíthettük s azokat nagyobb mértékre szabva a múlt évről megjött állami segélylyel is erősödve e tavaszra hagytuk: mind az éremtár, mind a régiségek és vegyesek osztálya, mind pedig szerzeményekkel a könyvtár szépen szaporodott, — mint alább az eredményt számokban is bemutatandjuk. — *A régiségek osztályában* különösen felemlítendő a szomszédos Domaháza és Tiszaszőlős határában múlt év nyarán homokdomb elhordatása által felkerült sírleletek, ú. m. két koponya, három kengyelvas, három bronz lószerszám, két bronzkarika, egy lándzsahegy, három drb zablarész vasból, kis bronzkapocs és bronz lószerszám tagocska, három drb lócsont. Kár, hogy későn vétetvén észre a lelet, a munkások a többi csontokat és mellékleteket szanaszét föld alá temették. Ezeket Berár Lajos úr adta múzeumunknak. Ezen sír,

mint a helyszínén tartott szemle után meggyőződünk, nem temetőhely, hanem egyes sír volt, minden valószínűség szerint régibb kőkori lovas-sír.

Nevezetes továbbá a Tisza-Örvény alatti partszakadékból került agyagrostély vagy lyukacsos tűzpad. Ez töredékben is majdnem malomkő nagyságú és vastagságú nehéz, kemény agyagkorong, számos 4—5 cm. átmérőjű szabályos átfúrásokkal. Őskori pogány sírból került s valószínűleg a nagy tűz élesztésére és a hőfok emelésére szolgált. Itt vannak elhelyezve azon csontvázrészecskék is, melyeket tavaly az igari kettős halomból kiemeltünk. Ezen halom (mint az Arch. Értesítő m. évi 1-ső füzetében is elmondtuk), nyitott könyvként tárta fel világosan az alföldi kúnhalmok keletkezését és mivoltát, s láttuk, hogy e kettős halom valószínűleg kegyeletos temetkezési hely a hun-germán világ idejéből. Az igari halom félbemaradt ásatását folytatni fogjuk, mert még kétharmadrésze érintetlen s az abban eltemetve rejlő emberi csontokkal valószínűleg mellékleteket is fogunk találni. — A régiségek osztályába még szép példány ősemlős állatcsontok kerültek vétel és szíves adakozás folytán. Az *éremtárba* került érmek, egy-kettő kivételével, mind adakozások, köztük számos római érem Kr. u. 249—361 időből; továbbá magyar királyi pénzek, aztán bajor, hannoverai, porosz, helvét, orosz, török, olasz, amerikai pénzek, frisachi stb., hazai emlékérmek. — Az egyleti élet múlt évi történetének részletétől megemlíjtük, hogy alulírt titkár résztvett a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége által m. é. július havában a Nemzeti Múzeumban tartott archaéologiai és numismatikai szaktanfolyamban. A múzeumi tárgyak gyarapodása szám szerint jelezve a következő: Érmek évi szaporulata 70 drb, volt múlt év végén 2283, van jelenleg az éremtárban 2353 drb pénz, érem s egyéb. — A régiségek osztályában szaporulat 25 drb, volt az előző év végén 2248, jelenleg van 2273 drb. — A vegyes tárgyak osztályában szaporulat 12 drb, volt 817 s van itt jelenleg 829 drb tárgy. — A könyvtár szaporodott 112 drbbal, volt 2822 drb s van jelenleg a könyvtárban: könyv 2566 kötet, egyéb nyomtatványnyal, kézirat és képgyűjteménynyel 2934 drb. Szaporulat a négy osztályban 1899-ben 219 drb s van összesen jelenleg 8389 drb tárgy. A múzeumi tárgyak közül az ősemlős állatcsontok s a bronztárgyak rendezettek és lajstromoztattak; e munkát folyamatban van a kő-, csont- és agyagtárgyaknál, azután jön a vegyesek rendezése. — Az érdeklődés a közönség részéről a szíves adományozásokon kívül a múzeumi helyiség látogatásában a múlt év folytán is nyilvánult és pedig a szokottnál élénkebben. Az ajándékozók nevei adományaikkal együtt idősoros rendben a növedéki naplóba vezettettek s a kiállítandó terjedelmes évkönyvben a régiebbekkel együtt fel fognak soroltatni. A tárlatot a vendégkönyv kimutatása szerint 200 vendég látogatta a múlt évben s az előző évekkal 2430 látogatót jelez a névsor. Az egyleti rendes tagok száma 100, a tiszteletbelieké 33. A könyvtár használata igen élénk. A választmány javasolta a közgyűlésnek, hogy az igari kettős halom ásatása ez év folytán folytatandó, egyéb ásatás határunkban, az örvényi határban s a poroszlói rábélyi pusztán eszközzendő. Azt is javasolta a közgyűlésnek elfogadás és elhatározás végett, hogy a vízáradások folytán bekövetkező partomlásoknak megfigyelését a közel Tisza mentén eszközölni kell, mivel ily

alkalmakkor és helyeken, mint már itt a régi révben s Örvényen is történt, becses leletek jöhetnek napvilágra, mik megfigyelés és beszerzés hiányán elvesznek, elpusztulnak. A közgyűlés magáévá tette a választmány intézkedéseit. A választmány által már f. évi február 21-én megvizsgált és helyben hagyott pénztári számadást 419 frt 97 kr. bevétellel s ugyanannyi kiadással tudomásul vette, szintén helybenhagyta s a pénztárnok részére a múlt 1899-ik évről a felmentvényt megadni határozta. Majd a választmány által javasolt költségvetési előirányzat alapján megállapította a közgyűlés az 1900-dik évi költségvetést 2100 korona bevétellel s 2100 korona kiadással, mely kiadások a könyvtár gyarapítására, múzeumi tárgyak szerzésére, ásatásokra, személyi kiadásra, stb. vannak előírányozva, míg a bevételek államsegélyből, Tiszafüred évi adományából s tagsági díjakból fedeztetnek.

Tiszafüred, 1900 márcziusban.

Milesz Béla.

AZ ESZTERGOMVIDÉKI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT márcz. 4-ikén tartotta közgyűlését. *Pór* Antal apát-kanonok, mint elnök, megnyitó beszédével a lelkesülés hangulatának alapját megvetette. *Rózsa* Vitál első titkár, a társulat múlt évi mozzanatairól számolt be, a minek kapcsán Esztergomnak történetét dióhéjban változatos, meglepő színezettel adta elő. Ezután a számvizsgáló-bizottság elnöke megtette a pénztár állapotáról a jelentést, melyből kitűnt, hogy az évkönyv kinyomatására és a régiségek beszerzésére szükséges összeg megvan és a Feichtinger-féle Esztergommegye Florája költségét a társulat jötevői fizették. Most következett a múzeumőrnek, *Némethy* Lajos esperesnek előadása, a ki a lefolyt évben szerzett tárgyakból három csinos csoportot mutatott be, melyek szemléltető táblákra voltak erősítve. Az első táblán a bronztárgyak közül a szekerczék, függő disztmények, fibulák, ezek közt egy kiváló nagyságu vonta magára a szemlélők figyelmét. A második táblán sarkantyúk valának csoportosítva, korszakok szerint beosztva. A harmadik tábla bársonnyal bevonva, burnót-szelenczék remek választékát mutatta be, melyet a társulat jötevőjétől, *Knauz* Nándortól örökölt. Az előadó felemlítette, hogy az Esztergom környékén történt kirándulásaiból rendszeren szép eredménynyel tért vissza. Leányvárról régi szekrényt, Dömösről árpádkori oszlopfőket, Szőlgyénből bronzkori tárgyakat hozott magával. A társulat régiségei — mondá az előadó — a főegyházmegyei könyvtárban vannak ideiglenesen elhelyezve, a hol egy terem töltenek be csoportokban tetszetősen felállítva. Végre bejelentette *Némethy*, hogy a régiséggyűjtemény leltára a sajtó alatt levő Évkönyvben fog megjelenni. A figyelmes és ily szép eredménynyel megörvendezettett közgyűlés örömmel szavazott köszönetet az előadónak és mint a titkár, úgy a múzeumőr előadását az évkönyvbe felvenni határozta. Végre, betelven az ötévi ciklus, a tisztikar újból megválasztott. Elnökök: *Krupanicz* Kálmán főispán, *Pór* Antal apátkanonok. Igazgató *Walter* Gyula apátkanonok. Múzeumőr *Némethy* Lajos esperes. Titkár *Rózsa* Vitál benzéstanár. Pénztárnok *Prokop* Gyula ügyvéd. Jogtanácsos *Burián* János ügyvéd.

N. L.

A «DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MÚZEUM-TÁRSULAT» f. évi február hó 18-án tartotta meg XV. évi rendes közgyűlését Temesvárott, Deschán Achill elnöklésével. A főtitkár jelentése szerint a társulat az 1899. év folyamán is serényen munkálkodott. A folyó ügyeket majd minden hónapban rendes választmányi ülések intézték el, melyeken a társulat egyes tagjai érdekes felolvasásokkal is szerepeltek. Tagilletményként kiadta a társulat Milleker Bódog «Délmagyarország Régiséglelei» cz. derék művének befejező részét a délmagyarországi lelethelyek térképével és az «Értesítő» kettős füzetét, melyben igen becses dolgozat: «A temesvári könyvnyomdászat és hirlapirodalom története», Dr. Berkeszi István, társ. titkártól. A múzeum gyűjteményei is igen szépen gyarapodtak, nevezetesen a könyvtár, melynek Kovács Ákos, kir. főmérnök, egymaga több mint 600 értékes művet ajándékozott egyszerre. A közgyűlés mindazoknak, a kik a társulatot működésében támogatták és gyűjteményeit gyarapították, jegyzőkönyvileg fejezte ki hálás köszönetét és pedig legelső helyen a nmlt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrnak, a ki a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének javaslatára az 1899. évre 300 forintnyi segélyösszeget utalványozott ki a társulatnak szakkönyvtára gyarapítására. Patzner István főtitkár jelentése végén egyrészt örömmel, másrészt azonban bizonyos aggodással említi meg, hogy a múzeumi helyiségek maholnap elégtelenek lesznek az újabban érkező tárgyak befogadására s hogy egy-két év alatt e tekintetben okvetetlenül intézkedni kell. A társ. pénztárnok és az 1899. évi pénztári számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése és a f. évi költségelőirányzat megállapítása után felolvastatott Dr. Dudás Gyula, zombori kir. t. tanfelügyelő indítványa és «Tervezete a törvényhatósági műgyűjtemények és a népkönyvtárak felállítására nézve», melyet a közgyűlés elvben magáévá tett és beható tárgyalás és elintézés végett a társulati választmányhoz utalt. A közgyűlésen általános tetszést aratott Dr. Berkeszi István, társ. titkár felolvasása: «Társadalmi és művelődési viszonyok Temesvárott a XVIII. század végén.»

—n.

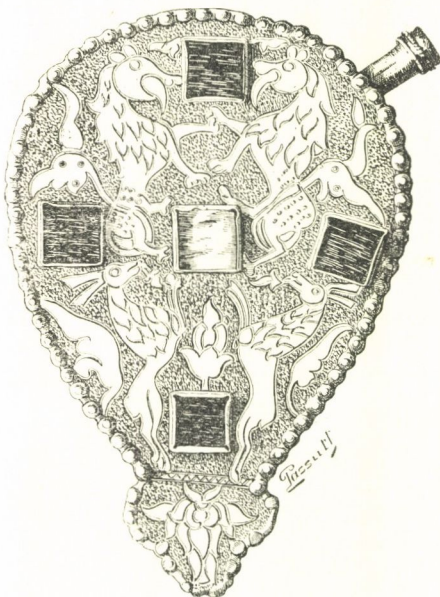
SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM. A múzeum életében kellő helyiség szerzése a főkérdés. Tervben van Szépsi-Szentgyörgyön a megyei árvaszék fölé egy emelet építése, a hol a múzeumot elhelyeznék. Az 1899-ik évben az éremtár 27 drbbal gyarapodott; a régiségtár gyarapodása: 3 drb őskori kőszerszám, 15 drb cserépedény, 3 drb bronzszerszám, egy vaseszköz, egy katonai felszerelés, egy lőportartó és két állatsont. Azonkívül gyarapodott a könyvtár, az oklevéltár, a térképgyűjtemény s a képtár. Mindezekről részletesen jelentést közöl Domján István múzeumi igazgató («Erd. Muz.» 1900. III. füzet 171. és 172. l.)

KASSAI MÚZEUM. A felsőmagyarországi múzeumegyesület és Kassa városa legutóbb megegyezett abban, hogy az egyesület összes gyűjteményeit a városnak bocsátja tulajdonába, mely azokat az újonnan fölépített díszes múzeumépületben közszemlére bocsátja. A múzeumnak az élén harmincztagú

választmány ellenőrizése mellett igazgató fog állani, a ki az épületben lakik, 1400 frt évi fizetéssel bir, a Bubics-féle 2000 frtnyi alap kamatját fogja élvezni és mint városi tisztviselő igényt tart nyugdíjra. A múzeumegyesület eddig felgyűjtött tőkéje a városra száll és abból 15,000 frtnyi múzeumi alapot teremtenek, melynek kamatai a múzeum gyarapítására szolgálnak. Örvendünk, hogy a múzeum kérdését Kassán ily kedvezően rendezték és most már a múzeum kedvező fejlődése érdekében csak azt kell óhajtánunk, hogy mennél előbb szakavatott lelkes igazgató jusson az intézet élére. *h.*

A «HONTVÁRMEGYEI MÚZEUMTÁRSULAT» múlt évi december hó 29-ikén tartott ülésében megalakult, elfogadván alapszabályait és megválasztván tisztkarát és választmányát. Alapítandó múzeumának igazgatója Pongrácz Elemér, helyettese pedig gróf Wilczek Frigyes. Kívánunk az új intézménynek kedvező sikert. *h.*

XVII. SZÁZADI TARÉJTARTÓ LEMEZ SÁRGARÉZBŐL A N. MUZEUMBAN $\frac{2}{3}$ n.

KÜLÖNFÉLÉK.

† MAJLÁTH BÉLA, a m. tud. akadémia s az archæologiai bizottság érdemes tagja, folyóiratunk egyik legrégebb munkatársa s kivált Liptó megye régiségeinek buzgó gyűjtője és ismertetője folyó évi márczius hó 23-án 69 éves korában hosszú szenvedés után elhunyt. Béke lengjen porai fölött!

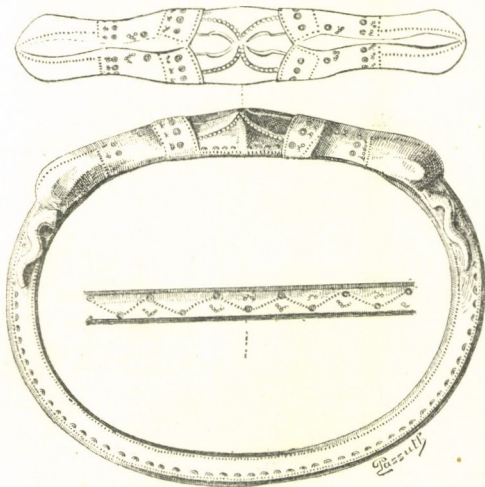
† KÖNYÖKI JÓZSEF, a pozsonyi városi múzeum megalapítója és több mint harmincz éven át buzgó igazgatója folyó évi márczius 1-én 71 éves korában örök nyugalomra tért. A hazai középkor emlékeit nagy szeretettel tanulmányozta és több dolgozata jelent meg, mely tisztelt nevét a hazai szakirodalomban fönn fogja tartani. Áldás emlékére!

A RÉGI SAVARIARÓL, különösen annak kereskedelméről és néhány iparágáról tartott e folyóirat szerkesztője Szombathelyen f. é. márczius 10-én az ottani új múzeumegyesület érdekében nyilvános előadást. Ritka római városról lehet oly pontosan tudni, hogy mikor keletkezett és mikor szűnt meg. Alapította Claudius császár az 1. század közepe táján és földrengés pusztította el 455-ben, szeptember 10-én. A római telepet barbár, valószínűleg illyr város előzte meg. Neve az illyr terület főfolyójára, a Savusra emlékeztet, közelében virágzott Mursella és Bassianæ, két hely, mely nyilván a Dráva Száva területén létezett hasonhangzású két város után kapta nevét. Savaria, Mursella és Bassianæ a Bojok pusztaságának a szélén létezett; valamikor talán erre vonult az illyr terület határszéle. Savaria azon út mentén feküdt, mely Aquilejából Eumonán és Pætovion át a steieri hegyek közelében, de többnyire sík területen Carnuntumba a Duna mellékre vezetett és ős idők óta a borostyánkő-kereskedésnek egyik legfontosabb útvonala volt. Ez magyarázza a sok borostyánleletet, mely Szombathelyen oly sűrűn előkerül. Ez az útvonal római időkben is megtartotta kereskedelmi jelentőségét, mert a nagy illyricumi vámterület éjszaknyugoti határvonala volt és Savaria mint e vámvonal egyik főhelye szerepel. Jelentékeny terményraktárai lehettek. Ilyenekre azért is szükség volt, mert a császári kincstár egyik præpositusának volt a székhelye, a kinek kezelése alatt állottak a felgyűjtött termények, különösen a gabona. Érdekes fölírat maradt fönn 349-ből Constant császár korából, midőn Vulcatius Rufus a raktárakat újjáépítette. A kereskedés más ágára, a fakeskedésre a római tábori mérnökök nyilatkozatából következtethetünk, kik Panoniat erdöktől sűrűn ellepott vidéknek mondják. A császári fiscus erdeinek egyik kezelőjéről is maradt fölíratos adat. A nyers termények kereskedése mellett ipari cikkekben is jelentékeny forgalom lehetett. Erről az a soknemű

kisebb-nagyobb régiség, mely múzeumunkban van, adhat képet. Voltak téglavetők, kőfaragói s egyéb az építészetbe vágó iparosai. De legtöbb emlék maradt az agyagművesektől, kik a házi használatra szükséges cserépedényeket, mécseseket s hasonlókat készítettek. Mécsesek előállítására szolgáló minták Szombathelyen bőségesebben maradtak, mint másutt, van a szombathelyi múzeumban és több példány került a Farkas, Petrödy és Bitnitz-gyűjteménnyel a n. múzeumba. A legfinomabb cserépedények, az ú. n. terra sigillata-edények voltak, valószínűleg ilyeneket is utánóztak Savariában; különösen érdekes mézeskalácsoknak való néhány minta, mely 1823-ban a Farkas-féle gyűjteménnyel a n. múzeumba jutott. E mintákat Halitzky óta, a ki a Tud. Gyűjtemény 1823. évi folyamában róluk röviden értekezett, többször ismertették. Rómer a n. múzeum fölíratos emlékeiről szóló nagy művében (1873.) kettőről színes képet is adott. Idomuk korong, sekélyen körülfutó karimával, a mélyedésben figurális jelenetek díszlenek fölíratokkal, melyek mindig a császár dicsőségére s üdvére vonatkoznak. Egyik minta keretén DVLC(iarius) = czukrász szó olvasható, a miért semmi kétség sem lehet, hogy savariai czukrászok használták. A savariai pékek s czukrászok collegiuma Savariában úgy, mint Rómában, hivatalos felügyelet alatt működő iparágat űzött, nemcsak a katonaság számára sütötték nap-nap után a szükséges kenyeret, de a császár a szegény polgárságnak juttatott annonát is kenyér idomában osztogattatta, mihez a császári raktárból kapták a búzát. Már e hivatalos függőség is eléggé magyarázza, hogy miért dicsőítik az ő legfőbb urukat, a császárt, mézes süteményeiken.

X.

ŐSKORI ARANYKARPERECZ MUZSNÁRÓL A N. MUZEUMBAN $\frac{3}{4}$ n.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

MAGYAR VONATKOZÁSÚ FALI KÉPEK RUNKEL-STEINBAN.

Tirolban, Bozen közelében, a Sarnevölgy nyílásánál emelkedik a régi festményeiről nevezetes Runkelstein * vára. A várat 1237-ben a trienti püspök területén és engedelmével a Wanga urak építették, kiknek 1320-ban történt kihalta után az a trienti püspökségre szállott. A püspökség ismét hűbérbe adta s így került a Chnogerek, Schennák és Vilandersek, 1395-ben pedig a Vintlerek kezére, mely utóbbiak az éjszaki szárnynyal kibővítették s ezt valószínűleg festményekkel is díszítették. 1463-ban a vár Zsigmond főherczeg birtokába jutott. Miksa császárnak, midőn a várat meglátogató, igen megtetszettek az ottani képek és 1503—4-ben kijavításukról is gondoskodott. 1531-ben a Brandisok, 1538-ban a Lichtensteinek urai a várnak, mely azonban 1754-ben az uralkodóra került vissza. Mária Terézia visszaengedte azt a trienti püspökségnek. A váron és festményein sokat pusztított az 1520-ban támadt tűzvész. Aztán — úgy látszik — keveset törődtek a festményekkel, utóbb teljesen elhanyagolták, mígnem 1868-ban a vár egyik fala a rajta levő képekkel együtt leszakadt és teljes megsemmisülés fenyegette e nagybecsű műkincseket, melyekről *Schnaase*,** *Woltmann**** és mások annyi méltánylattal írtak. Görres figyelmeztetett rájuk legelőbb; I. Lajos bajor király ismételve meglátogatván a várat, a régi festményeket szintén figyelmére méltatta. De a bécsi K. u. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale is mindent elkövetett, hogy e drága műkincseket megmentse. Kiküldötte jeles tagját, Schmidt Frigyeszt, a bécsi sz. István-főtemplom nagynevű restaurátorát a helyszínére, hogy a teendők iránt tanácsosal szolgáljon. Schmidt 1875-ben előadott jelentése fölötte siralmasnak írta le Runkelstein állapotát. A vár tatarozása pedig oly rengeteg összegbe került volna, mi-

* Irják Runglstein- és Runggelstein-nak is. Közönségünk ismeri e vár képét az özvegy trónörökösné, Stefánia főherczegasszony ő fensége szép rajza után, mely megjelent «Az osztrák-magyar monarchia» X. kötete 65. lapján.

** Die Geschichte der österr. Malerei im XV. Jahrhundert: Mittheilungen der Central-Commission 1862, 206.

*** Gesch. d. Malerei, I, 390. és Gesch. d. deutschen Kunst V, 193

szerint javaslata egyelőre tovább nem terjedhet, mint hogy az ottani műemlékeket lemásoltassák, hogy legalább emlékek fönmaradjon. Tanácsát a fönttiszelt központi bizottság megfogadá és 1876-ban két rajzoló: Ad. Becker festészt és E. Nordio építészt bizta meg, hogy Runkelsteinban mindent lemásoljanak. Ez megtörtént és belekerült a nevezett bizottságnak 3475 frtjába. A még 1876 végén elkészült képeket aztán kiállították Bécsben, hol azokat a császár és király ő felsége is megtekintette, Innsbruckban, a monarchia egyéb városaiban, sőt Párisban is. Hogy Runkelstein vára az állam terhelhetése nélkül esetleg fönmaradhasson, az osztrák miniszterium annak eladását határozta el (1881), müncheni festők Gabel tanárral élükön ajánlottak is érte 8500 frtot; utóbb (1882) János Salvator főherczeg vette meg és Ferencz József ő felségének ajándékozta, ki e páratlan műemléket ugyancsak Schmidt Frigyes által tömérdek költséggel restauráltatta s 1893 szeptember 24-én Bozen városának elidegeníthetetlen tulajdonául ajándékozta.* A runkelsteini (nem al fresco, hanem al secco készült) festmények, melyek egy részéről irni akarunk, leszámítva a kápolna szinte teljesen elpusztult képeit, két-félék: romantikusak, melyek a Tristan, Garel, Wigalois mondakörre vonatkoznak vagy a triasokat ** ábrázolják; továbbá a főtornyot, donjont ékítő történetiek, ugymint a tornázás, lapdázás, táncz, halászat és vadászat, melyekhez az úgynevezett fürdőszoba ablakfülkéjében látható két személy álló képe is tartozik. Mi ez alkalommal a tornát és a két vadászati jelenetet kivéve, főleg a nevezett történeti képekkel foglalkozunk annál inkább, minthogy az érintett mondaköröket illusztráló képeknek szakavatott magyarázóit találkoztak.*** Figyelmemet különösen fölköltették a runkelsteini festmények, midőn azokról «Kunstgeschichtliche Charakterbilder aus Österreich-Ungarn» című munkában Neuwirth Józseftől, e jónevű műtörténésztől ezen értekezést találtam: «Karlstein in Böhmen und Runkelstein in Tirol». Nem annyira az értekezés, mint inkább az ahhoz mellékelt kép, mely a lapdázást feltüntető runkelsteini festmény másolatát közli, keltette fel érdeklődésemet. E kép megjelent ugyan Seelos-Zingerle imént említett művében is, még pedig színezve, de a hozzá tartozó címerek nélkül. Neuwirth képe (Grubhofertól) ellenben

* «Mittheilungen der Central-Commission» 1875, 6, 7, 8, 9. 1881, 2, 7 és 1894. évfolyamait

** Hármasával a leghíresebb pogány, zsidó, keresztény hősöket, királyokat, lovagokat, óriásokat és óriás nőket, a legjobb kardok viselőit, lovak lovasait, a legnemesebb szerelmes párokat.

*** Fresken-Cyklus des Schlosses Runkelstein bei Bozen, gezeichnet und lithografiert von Ignaz Seelos, erklärt von Dr. Ignaz Zingerle, herausgegeben von dem Ferdinandeum in Innsbruck, 1857. — Wigalois-Bilder von Ernst Carl Grafen von Waldstein. (Mittheilungen der K. K. Central-Commission für Baudenkmale, 1887.) Garel von dem Blüenden Tal, ein höfischer Roman aus dem Artussagenkreise von dem Pleier, mit den Fresken des Garel-saales auf Runkelstein. Herausgegeben von Dr. M. Walz, Freiberg i. B. 1892.

a címereket is adja, mint azóta meggyőződni alkalmam volt, igen sikerült másolatban. A runkelsteini történeti képek fölött, ugyanis, czimerek vannak alkalmazva, melyek az ábrázolt személyek főbbjeire vonatkoznak, megjelölésükre szolgálnak.

A «lapdázás» fölött három czimer volt: középen a brandenburgi három oroszán, balról tőle az «anjoukori magyar czimer», jobbról is volt czimer (talán az osztrák), de ez a falról szinte egészen lemállott. Mit keres itt a magyar Anjouk királyi czimere, mely — mint általánosan ismeretes — az Árpádok ezüst és piros, váltakozó pályáiból és az Anjouk kék mezőben elhintett arany liliomaiból van összeállítva? Kire vonatkozhatik az? Ezen kérdés tolt elém legelőbb. Nem volt nehéz kitalálnom. Királyi személy az egész képen csak egy van: a koronát viselő s a lapdázásban szintén résztvevő királyi asszony, kinek ruhája az azon kor ízlése szerint stilizált liliomokkal van mustrázva. Ugyanezen koronát, ugyanezen sugár, de a runkelsteini képen kissé meghajlott alakot láttam én már a bécsi képes krónikában, hol az Erzsébetnek Lokietek Ulászló lengyel király leányának, I. Károly (Károly Róbert) magyar király feleségének és Nagy Lajos király anyjának van föltüntetve.

Nekem tehát kétségtelennek látszott, hogy idősb Erzsébet anyakirályné van lefestve Runkelsteinban, és pedig — mint utóbb személyesen meggyőződtem, négyszer; 1. a lapdázást, 2. a tánczot, 3. a halászatot tárgyazó csoportokban, 4-szer egymaga, koronáját kezében tartva, az úgynevezett fürdőszoba ablakfülkéjében. De ekkor gyűlt meg igazán a gondom. Mert hinni valamit, a történet terén nem éppen bír meggyőző erővel, és habár találkoznak, kik szakképzettségükre támaszkodva divinációképpen állításokat kockáztathatnak, lesznek is, kik iurabunt in verba magistri; de nekem a műtörténetben (szerénység nélkül legyen mondva) laikusnak, ki fogja a föntebbiekben kevésbbé megokolt állításomat elhinni, midőn most is, hosszas, beható tanulmány után, aligha fognak hiányozni, kik kételyt-kételyre, ellenmondást-ellenmondásra halmozva, tamáskodnak majd (a mihez teljes joguk van) tanulmányom eredményében annál inkább, minthogy nem minden kérdésre, melyet magamnak fölveték, tudtam teljes érvényű adatokat szerezni. A kérdések pedig, melyeket magam elé tűztem, a következők: Mikor és mely alkalommal került idősb Erzsébet királyné azon fejedelmi társaságba, melyben őt a runkelsteini képeken találjuk? Kik azon fejedelmi személyek, kiknek társaságában mulat? Hol rendezték azon mulatságokat, melyekben a magyar királyné részt vett? Ki festette ezen történeti képeket és miért éppen Runkelsteinban? Mikor készülhettek azok?

I. A felvetett kérdéseket megfejtendő, elsőben is az anjoukori magyar czimerrel kell foglalkoznunk. Ezen az Árpád-kori pályák-

ból és anjou liliomokból egy pajzson kombinált címert, kizárólag a magyar Anjouk használták; tehát I. Károly, Nagy Lajos királyok, Mária királynő, a hozzájuk tartozók, azaz családjaik tagjai s a kiknek (főleg városoknak) ezen címere vagy egyes részletei viselését megengedték. Mivel pedig a nevezett királyok 1300-tól 1395-ig uralkodának, tehát nem is egy századig volt e címér Magyarországon használatban; minthogy Zsigmond király, Mária társkirálya, aztán utóda, már első pecsétjében az anjou liliomoknak semmi nyoma, ugyanezt állíthatjuk második pecsétjéről és pénzeiről.¹ Meg nem haladjuk e századot akkor sem, ha Nagy Lajos ifjabb leányát, Hedvig lengyel királynőt, Jagyelló Ulászló feleségét, kinek öröklött, kétségtelen joga volt atyja címerével élni, figyelmen kívül nem hagyjuk, miután Hedvig 1399. július 17-én megszűnt élni. Sőt esetleg csorba eshetik a teljes évszázadon azáltal is, minthogy nem tudjuk pontosan meghatározni, mikor kezdette I. Károly királyunk e kombinált címert használni, mivel első kettős pecsétjébe sem a pólyákat, sem a liliomokat — csak a kettős keresztet vésette.² Föltéve, hogy a runkelsteini történeti képeken csupán élő, aktuális címereket használtak, mint erről az ott lefestett többi címerek tanuskodnak; tudva, hogy a szóban forgó magyar címér a XIV. század végével megszűnt aktuális lenni;³ előlegesen is azon következtetést vonhatjuk, hogy a runkelsteini főtorony belső falait ékítő képek tárgya XIV. századbeli események, sőt maguk a képek is a XV. század előtt készültek. Ha azonban az anjoukori kombinált magyar címert gondosabb figyelmünkre méltatjuk, azt észleljük, hogy I. Károly király korában (+ 1342 július 16-án) a liliomok a pajzsaknak címertani jobb felében, a pólyák annak bal felében vannak.⁴ Ellenben Nagy Lajos király és Mária királynő és a hozzájuk tartozók kombinált címerében a pólyák (heraldice) jobbfelül, a liliomok balfelül szemlélhetők.⁵ Miből

¹ Ezen pecsétek és pénzek rajzai ujabban kiadva «A magyar nemzet történetében» III, 421, 429, 593.

² «A magy. nemzet tört.» III, 137.

³ A magyar pólyákból és anjou liliomokból kombinált címér nem egészen múlt ki. A Durazzo hercegi család mind e napig használja azt, a mint Genova templomaiban, nevezetesen S. Lorenzoban és S. Annunziátában, nem különben a Durazzo-Pallavicini palotában többszörösen tapasztalám, azzal a különbséggel mégis, hogy míg a magyar Anjouk címérpajzsát függőleges vonallal osztották kétfelé, a Durazzo hercegi címerben a pajzs vízszintes vonallal van két részre hasítva, a felső rész kék mezejében az aranyliliomok, az alsóban pedig váltakozva a vörös és ezüst pólyák, összesen nyolczan, többször azonban kevesebb is, változnak.

⁴ Ezen elrendezés következetes. Megtaláljuk ezt négyszer I. Károly király második pecsétjén («A magy. nemzet tört.» III, 142), harmadik pecsétjén (Pray, de Sigillis tab. I, fig. 6.), pénzein («A magy. nemz. tört.» III, 144, 145.), Erzsébet királyné kettős pecsétjén 1338-ból («Orsz. dipl. ltár», 3137.), Lajos herceg pecsétjén ötször («M. nemz. tört.» III, 127.) és mind azok pecsétjein, kik a királyi címert használni jogosítva voltak, pl. Boleszló herceg és esztergomi érsek (lásd ily című értekezésemet 45. lapján).

⁵ Itt is következetesen. Így Nagy Lajos második kettős pecsétjén («M. nemz. tört.» III, 562. az elsőn csak a kettős kereszt van), közép (törvényszéki) pecsétjén (Nyáry, Heraldika,

joggal azon következtetést vonhatjuk: minthogy a runkelsteini magyar címeren is a pólyák feküsznek jobbról, a liliumok pedig balról, a kép tárgya és valószínűleg a kép maga is a XIV. század második feléből való. Ezen következtetésünkkel tehát a runkelsteini történeti képek eredetét immár a XIV. század második felére vontuk. Még szűkebb körre határozhatjuk a nevezett képek eredetét, ha a lapdázást föltüntető kép fölött látható másik címerről is levonjuk a tanulságot. A brandenburgi három oroszlános címer a nevezett festmény közepére jutott, miből arra kell következtetnünk, hogy a főszemélyre, talán a házi gazdára vonatkozik. E főszemély ott is áll a két lapdázó csoport közt ünnepi fehér ruhában csupasz fiatal arczczal. Ez már korára való tekintettel se lehet más, hanem Bajor Lajos brandenburgi örgróf és (Maultasche) Margit tirol grófné fia, ki magát hivatalosan így címezi; «Mi Menyhért (Meinhard) Isten kegyelméből brandenburgi és lusnizi örgróf, rajnai palotagróf, bajor és karinthal herczeg, tirol és görzi gróf, az aquilejai, trienti és brixeni egyházak védnöke.* Megjegyzem, a mit egyébiránt mindenki tud, hogy Menyhért voltaképpen csak bajor herczeg és tirol gróf volt, egyéb címei többé-kevésbé éppen csak címek valának. Minthogy pedig ezen III. Menyhért bajor herczeg és tirol gróf sat. 1361. szeptember 17-től 1363 januárius 16-ig uralkodott csupán, azaz atyja halálától a saját élete fogytáig, a runkelsteini festmények eredetét az imént megjelölt rövid időközben kell keresnünk.

II. Ha kutatásaim eddigi csekély eredményét tényül elfogadjuk, vagy legalább a valószínűségét, még kevesebbet mondok: a lehetőségét megengedjük, okvetetlenül azon kérdés tola kodik elénk: mily indító ok, mi czél, mely alkalom hozta a magyar királynét e fejedelmi társaságba, melyben őt a runkelsteini képeken látjuk? Volt-e általában, s ha igen,

206.), titkos pecsétjén (*Nagy Lajos* című művem 376. lapján), gyűrű pecsétjén («Magy. nemz. tört.» III, 174.), Mária királynő kettős pecsétjén (Ugyanott, III, 360.), Mária királynő titkos pecsétjén (Ugyanott, III, 365), ifjabb Erzsébet királyné titkos pecsétjén (Ugyanott, III, 118.), Nagy Lajos és Mária pénzein (Ugyanott, III, 281, 298, 347, 366.). Ugyanezen címer látható a Nagy Lajos által Mária-Zellnek ajándékozott kép keretén, az aacheni egyház kincstárában őrzött ajándék-tárgyakon («A magy. tört. ötvösmű kiállítás lajstroma», 34. és köv. lapok. — *Bock*, Die Geschenke Ludwig des Grossen an die Kirche zu Aachen in den Mittheilungen der Central-Commission, 1862, 113.), a drezdai billikomon («M. nemz. tört.» 378.). — Ugyan így írja le *Suchenwirt* Péter Nagy Lajos király címerét ékes német rímekben (*Primisser* kiadása 3. lap); így Péter krakói püspök latinúl («Monum. Polon.» V, 135.)

Ezen különbözés nem tekinthető esetlegesnek már csak következtetése miatt sem; de főleg azért sem, minthogy a heraldikai készütség azon időben, a Sassoferatto korában magas fokot ért el. Ehhez képest a ketté részelt címer jobbik fele volt a becsültebb. Azon véleményyt koczka ztatom tehát — indokolván a különbözést, — hogy míg I. Károly király nagyobb súlyt helyezett születési jogára s e miatt első helyre tette családi címerét; addig Nagy Lajos király inkább a nemzet egyhangú választásából merítvén jogát a királyi koronához, ennek és vele a régi magyar pólyáknak, szemben születési jogával és családi címerével, az előbbkelő helyet juttatta.

* Wir Meinhart von Gottes Gnaden Margraf ze Brandenburg und ze Lusniz, Pfalzgra. bey Rein, Herzog in Peuren und in Kernden, Graf ze Tyroll und ze Gerz, Vogt der Gotsheuser Agley, Trient und Brixen. (Steyerer, Comment. pro hist. Alberti II, 654. et passim.).

mely viszonya volt III. Menyhért bajor herczegnek és tiroli grófnak Nagy Lajos magyar királyhoz, mint a kinek képviselőjeül kell idősb Erzsébet királynét e helyt tekintenünk? Jóllehet *Huber* Alfons, a nagynevű történetíró, ki föladatául tűzte azon kor tiroli történetét tanulmányozni, és e föladatát két jeles művében¹ lelkiismeretes szorgalommal és nagy elmeéllal megfejtette, ismételve azon vallomást volt kénytelen tenni, hogy munkája közben sok zavaros, sőt megfejtethetlen adatra bukkant:² Kétség az iránt nem foroghat fönn, hogy Nagy Lajos király, illetve idősb Erzsébet királyné közt egy részről, másrészt III. Menyhért bajor herczeg és tiroli gróf, valamint anyja Maultasch Margit közt élénk és szoros viszony szövődött 1362-ben, mely, fönnállott Menyhért halála után és 1363-ban, minthogy ezen viszonyról, helyesebben: kölcsönös szövetségről hiteles okiratokkal rendelkezünk.

Mely alkalomból történt e szövetkezés, azt röviden elő kell adnunk.³ Ismeretes, hogy IV. Károly császár 1361-ben a magyar követek előtt idősb Erzsébet királynét annyira megsértette, hogy e sérelem megboszulására Nagy Lajos király hadat izent a császárnak. A magyar király szövetségesei valának: Kázmér lengyel király, Erzsébet anyakirályné öccse; IV. Rudolf osztrák herczeg, mely utóbbit valószínűleg Erzsébet anyakirályné kecségtetései vontak a magyar király, mondhatnók: királyné pártjára, minthogy a megizent háború voltaképpen az ő háborúja volt, melynek céljául a császár teljes megrontását, megbuktatását tűzték ki. Hisz Budán, 1362. márczius 10-én kelt okiratukban arra nézve is meggyeztek a szövetségesek, hogy a mit a megindulandó hadjárat alatt elfoglalnak, abban egyenlően megosztottnak.⁴ IV. Rudolf herczeg ennek következtében immár a szövetkezés lelke, minden buzgalmával azon volt, hogy a szövetkezők számát szaporítsa. Egyebek közt megnyerte sógorát III. Menyhért (felső-) bajor herczeget és tiroli grófot. Rudolf és Menyhért herczegek nemcsak megpecsételték a magyar királynak kiadott szövetséglevelet, de az összes szövetkezőkkel együtt, kik közt alighanem Frigyes alsó-bajor herczeg is volt,⁵ lejöttek Pozsonyba, hogy ünnepélyes esküjökkel is megerősítsék a magyar királylyal kötött barátságot.⁶ (1362 márczius 31.)

¹ Geschichte der Vereinigung Tirols mit Österreich und der vorbereitenden Ereignisse (Innsbruck, 1864.) — Geschichte des Herzogs Rudolf IV. von Österreich. (Innsbruck, 1865.)

² Übrigens ist in diesen ganzen Wirren, vieles ausserordentlich unklar, und vielleicht nie zu lösendes Räthsel. («Vereinigung», 76. és egyebütt.)

³ Részletesebben azért nem szükséges bocsájtkoznunk a tényállás előadásába, mivel nem régen bővebben írtunk erről a «Századok» jelen évi folyamában e cím alatt: Nagy Lajos király szövetkezése IV. Károly császár ellen 1362-ben.

⁴ *Fejér*, CD. IX—III, 287.

⁵ Hogy Frigyes alsó-bajor herczeg Pozsonyban volt, arra az vall, mert 1362. április 1. Bécsben tanuja IV. Rudolf herczegnek. (*Huber*, Vereinigung, 11. lap.)

⁶ *Prag*, Annal., II, 115. — *Fejér*, CD. IX/III. 292.

Ezt ugyan nagyon megkeserülte III. Menyhért. A császár, ugyanis, szintén kivetette hálóját, hogy III. Menyhértet, s a többi bajor hercegeket: idősb Istvánt, ifjabb István, Frigyes és János fiait megnyerje. Menyhértet kinevezte tanácsosának, házi barátjának, biztosította őt és népét ótalmáról, hogy minden ellensége ellen megvédi, tanácsosainak és udvari népének pedig meghagyta, hogy urokat híven szolgálják.¹ A többi (landshuti vagy alsó-) bajor hercegeket is megerősíté minden, a birodalomtól nyert szabadalmaikban.² Ez utóbbiaknál, nevezett szerint idősb és ifj. István, nemkülönben János hercegnél egyelőre czélt is ért a császár; de III. Menyhértnél (és Frigyes hercegnél) czélt tévesztett, mert Menyhért inkább hallgatott IV. Rudolf osztrák hercegre, kivel Bécsben együtt nevelkedett, és a kinek aztán feleségül vette nővérét, Margitot. — Rudolf levelében óva intette III. Menyhértet, hogy ne higgyen a császárnak, ki vesztőket keresi,³ a miért, mint említők, a magyar királyhoz pártolt nemcsak ő, hanem idősb István herceg Frigyes nevű fia és tanácsosai egy része. Ennek következtében, minthogy az alsó-bajor hercegek részéről — úgy látszik — önző czélok is járulának, nagy ellenkezés támadt a két párt, mondhatjuk: a császári és magyar párt közt Bajorországban. Üldözőbe vették Menyhértet, elfogták, Münchenben felügyelet alatt tartották; a bajor nemesek és városok egy része föllázadt ura ellen, fölmondotta neki az engedelmességet és gyalázattal tetézték.⁴ — Levelaikben a bajor nemesek és városok előadják, hogy az alsó-bajor hercegek eljöttek Münchenbe és látták a nagy megtévelyedést, gyalázatot és kárt (Irrsal, Schmach, Schaden), melybe Menyhért herceg tanácsosai az országot sodorták, a miért ama hercegek egyetértőleg velők abban állapodtak meg, hogy kiszabadítják Menyhértet azok gondnoksága, tanácsa és rendelkezése alól, kik ekkora romlást hoztak az országra és népre; visszavonják (widerrufen) mindazt, a mit ezek rendeltek, annak sem engednek, a mit megerősítenek a pecséttel, melyet azok készítettek. Ha tekintjük, hogy III. Menyhért Pozsonyban, 1362. márczius 31-én szövetkezett a magyar királlyal, e bajor levelek pedig 1362. május 5-én keltek, annál kevésbbé lehet kétségünk arra nézve, hogy e lázadás (vagy ha tetszik, nevezzük forradalomnak) a császár érdekében történt s a magyar szövetség ellen irányult, minthogy ugyane bajor levelekben azt is kívánják III. Menyhért hercegtől, «das er auch dem Heiligen Romischen Reich des pas werden mug ze dienst».⁵ Ki lehet olvasni ez okiratokból, hogy az alsó-

¹ Huber, Vereinigung, 240, 241, 242. számú regesták.

² Böhmen, Regesta imperii, VIII, 3809, 3810. számok.

³ Hontheim, Hist. Trevirensis diplomatica II, 222.

⁴ Huber, Vereinigung, 71. lap, 246—249. sz. regesták. — Rebdorf ap. Böhmer, fontes rr. Germ. IV, 548.

⁵ Steyerer, Comment 660.

bajor hercegek s velök tartott urak és városok akciója a császár érdekében történt. Ők nem helyeslik, sőt ellenmondanak annak, hogy Menyhért a császár ellen szövetkezett, hogy e szövetség levele alá pecsétjét függesztette, csakhogy e ballépés okát színeskedve nem neki, hanem tanácsosainak tudják be; ezek vezették őt tévútra, ama pecsétet is ők készítették. A dolog pedig úgy áll, hogy III. Menyhért inkriminált tanácsosai, sőt Frigyes alsó-bajor herceg is egyetértettek IV. Rudolf osztrák herceggel s hogy a szóban forgó pecsét az illetékes herceg rendeletére készült. Fallácia tehát, ha felelőssé teszik Menyhért híveit azért, a mit urok elhatározása szerint cselekedének. — Mindezt egybevetve, habár az eddig földerített adatok burkoltan tüntetik is föl az állapotot, az kétséget alig szenved, hogy III. Menyhért igen kellemtelen helyzetbe szorult. Ekkor segítségére sietett idősb Erzsébet magyar anyakirályné, III. Menyhért szorult helyzetének főoka és IV. Rudolf osztrák herceg, kik együtt Passauon át Münchenbe érkezvén, a császárpárti bajor hercegeket nemcsak kibékítették III. Menyhérttel, hanem a magyar szövetségbe is bevonták őket.

Idősb Erzsébet királyné különösen kötelezve érezhette magát, hogy III. Menyhért segítségére siessen, minthogy e háború — miként azt másutt* kifejtettük — főleg miatta indult meg s az voltaképpen az ő háborúja volt. Czélt ért. Idősb István, nemkülönben fiai: ifjabb István és János hercegek, ugyanis, szövetséget kötének IV. Rudolf osztrák herceggel és testvéreivel mindenki ellen, ki őket, tartományaikat, alattvalóikat vagy jogaikat megtámadja.** Hogy ezen, Passauban 1362. július 31-én kötött szövetséglevele, óvatos fogalmazása mellett is a császár ellen irányult, kitetszik abból, mert míg a bajor hercegek kiveszik e támadó szövetségből bajor rokonaikat, köztük III. Menyhértet is; az osztrák hercegek pedig kiveszik Lajos magyar, Kázmér lengyel királyokat és ugyancsak III. Menyhért herceget, a salzburgi érsekkal és passauai püspökkel egyetemben, kik szintén szövetségesei a magyar királynak: a császárt nem veszi ki egyikök sem. Ellenben hozzájárulnak a bajor hercegek ahhoz, hogy a szövetségbe mások is fölvétessenek.*** III. Menyhért helyzete pedig annyira megjavult, hogy nemsokára azután Münchenből Tirolba tette át székhelyét. Hogy idősb Erzsébet magyar anyakirályné e passau-müncheni kirándulásban részt vett, arról írott adatunk eddigelé nincs. Erről ezidő szerint csupán a runkelsteini történeti festmények tanuskodnak, melyek az ezen alkalmából Münchenben rendezett ünnepségeket ábrázolják, úgy vélem, és melyeken IV. Ru-

* «Századok», 1900. évfolyam, 300. l.

** Steyerer, i. h. 662.

*** Lichnowski, Gesch. d. H. Habsburg IV, 401. sz. regesta.

dolf herczeg közvetlen a magyar királyné társaságában látható. Az út Pozsonyból indult ki, a hol IV. Rudolf herczeg július 3-án és 6-án tartózkodik; 13-án Bécsben, 22-én St.-Floriánban, 22-, 27-, 28- és 30-án Passauban keltez a herczeg, 31-én köti meg ugyanitt a szövetséget. Augusztus 5-én Münchenben, és augusztus 26-án megint Bécsben van, hogy aztán Magyarországon, Trencsénben fölkeresse Nagy Lajos királyt.¹ Ez az útja természetesen a magyar királynénak is, mely nem ellenkezik általam összeállított tartózkodásaival. Idősb Erzsébet királyné 1362. június 24-én Visegrádon keltez,² ugyanazon évi augusztus 30-án pedig megjelenik fia, Nagy Lajos király előtt a Lipócziak ügyében (Német-) Lipcsék.³ Közben sem találok más adatot idősb Erzsébet királyné tartózkodásáról, így tehát ellenmondás nélkül beilleszthető passau-müncheni kirándulása itinerariumába. E helyt hátra van még megmutatnunk, hogy a szövetség, melyet III. Menyhért Nagy Lajossal kötött, ennek 1363 januárius 13-án bekövetkezett halála után fönmaradt. «Idősb (Maultasch) Margit brandenburgi örgrófnő, bajor és karantán herczegnő, tiroli és görcki grófnő» Botzanoban (Bozen), 1363 februárius 3 án kelt okiratában megújítja a szövetséget, melyet néhai fia, Menyhért brandenburgi örgróf sat., az osztrák herczeg társaságában Lajos magyar királyal kötött.⁴

III. Megkísérlem immár a runkelsteini történeti képeken megfestett személyeket meghatározni. Kezdem a lapdázást föltüntető képpel nemcsak azért, minthogy e képen a legtöbb személy, tizenhárom látható, hanem azért is, mert a lapdázás — ha jól tudom — tulajdonképpen a tánczos választását jelentette, tehát a tánczot megelőzte. Részt vett e mulatságban (a runkelsteini kép szerint) tíz fejedelmi személy, hat hölgy, négy úr; szemlélői a kíséretből ketten, egy hölgy, egy úr; végre szerényen meghuzódva a szögletben egy férfi, kit az eddigi magyarázók szolgának tartottak, én azonban, ha a kezében levő két eszközt festéktömlőknek jól látom, magát a festőművészt szemlélem benne. Előre kell bocsátanom azon megjegyzésemet, hogy midőn Erzsébet magyar királyné arra határozta el magát, hogy az osztrák herczeg kíséretében teszi meg útját Passauig, Münchenig, ez csak úgy eshetett meg, hogy az osztrák herczeg felesége luxenburgi Katalin herczegnő is részt vett a kirándulásban. Minthogy pedig a fejedelmi hajadonoknak, kik rendszerint tizenkét éves korukban már férjhez mentek, a gyermekszobában volt helyök, és «szalonképeseknek» nem tekintették

¹ Lásd Rudolf herczegnek Huber által összeállított itinerariumát *Gesch. Rud. IV.*, 201. lap. Továbbá a bécsi tud. Akademia «Notizenblatt»-ját 1851. 16. — Steyerer, i. h. 662.

² *Fejér*, CD. IX/III, 319.

³ «Orsz. dipl. levéltár» 5135. sz.

⁴ «Anjoukori dipl. emlékek», II, 595. V. ö. Steyerer, i. m. 364. lap.

őket, föl kell tennünk azt is, hogy a képen előforduló fejedelmi férfiak hitestársai. Három egyént már ismerünk: idősb Erzsébet magyar anyakirálynét címere, koronája és lilimokkal behintett ruhája után; III. Menyhértet, a házigazdát címere, csupasz arcza és a csoportban elfoglaló állása után, végre a serkedő szakállú IV. Rudolf osztrák herceget, ki ruházatában folyton, a hányszor a runkelsteini képeken megjelenik, háza színeit viseli és a királyné mellett van itt is, a halászatnál is. — III. Menyhért feleségeül a legifjabb hölgyet kell vennünk, az egyetlen mezítelen nyakú osztrák Margitot, ki éppen vetni készül a lapdát. Szomszédja, kinek itt arcát és két karját látjuk és a ki kezében szintén lapdát tart, alighanem IV. Rudolf felesége. Ki a két férfiú, kiket a lapdázó fejedelmi csoportok mögött, az egyiket jobbról, a másikat balról látjuk, valamint hogy ki a két hölgy, kik egy vonalban a magyar királynéval harmadiknak és negyediknek állanak? meghatározni képesek nem vagyunk, mivel semmi ösmertető jel rajtuk nincsen. Gyanítjuk mégis, hogy alsó-bajor hercegi család tagjai, teszem idősb István herceg, ki a kép jobb szélén zöld, hosszabb és szűkujjú kabátban áll. Idősb István herceg ekkor már 46 éves volt, megilleti tehát a kifejlett szakáll és bajusz, valamint a régiebb divatú kabát. Azon időben, tudniillik, szerfölött rövid és bőujjú zekéket viseltek, amin sokan, még a pápa is megbotránkozott. Ilyen rövid, bőujjú kabátban jelentkeznek IV. Rudolf és III. Menyhért, valamint a magyar királyné mögött álló fejedelmi ivadék, talán Frigyes, alsó-bajor herceg.

Ha e két utóbbi férfiúnál eltaláltuk volna kilétöket, akkor a két főtebb megjelölt nő iránt is aligha lehetünk kétségben: az egyik idősb István herceg második felesége, Hohenzollerni Margit, János nürnbergi várgróf leánya, kivel 1359 február 14-én kelt egybe; a másik Neusseni Anna, Frigyes bajor herceg felesége. Hátra van még egy fejedelmi hölgy kilétének megállapítása, azé, ki jobbfelől a hosszabb kabátos férfi előtt és az általunk Osztrák Margitnak és luxemburgi Katalinnak fölismert hercegnők mögött áll. Alkata és két fonatban lelógó haja idősb asszonyra vall. Jellemző födeles kalapja, mely arcát beárnyékolja és melyet, a hol megjelenik Runkelsteinban, mind a négy képen: a tornán, lapdázásnál, táncznál és halászatnál állhatatosan visel. Legkevésbé sem kételkedünk benne, hogy ez III. Menyhért anyja, özvegy (Maultasch) Margit tirol grófnő.

Hogy e fölvétünket valószínűvé tehesük, a tornát ábrázoló kép is meg kell értenünk, jóllehet e kép értekezésünk körébe nem tartozik, minthogy a magyar történelemre nem vonatkozik.

Nézetünk szerint e tornakép az ünnepséget vázolja, melyet Passauban a vár alatt, 1358 júliusban tartottak azon alkalomból, midőn III. Menyhért feleségül vette II. Albert osztrák herceg leányát, IV. Rudolf

hugát, Margitot,¹ ki ezután tekintettel anyósára, ifjabb Margitnak nevezte magát. Nagy tornát rendeztek ekkor. Hogy kik vettek részt benne, azokat a kép körét díszítő címerek jelzik; minthogy pedig némely címér tulajdonosa kevésbbé volt ismeretes, oda is írták, hogy kinek a címere, pl. aragon, denmarkia, norvegen.

Föl kell tételeznünk azt is, hogy a fejedelmi lakodalmon csakis meghívott vendégek vettek részt, kérdés támadhat tehát, mily kötelékek fűzték az aragon, dán és norvég királyi családokat, hogy oly messze vidékre is elfogadták a meghívást? E kérdésre megfelel a Wittelsbachok genealogiája, mely szerint idősb István alsó-bajor vagyis landhuti herczeg első felesége Frigyes szicíliai király leánya Erzsébet vala az *aragon* királyi házból; Bajor Lajos, a völegény atyja első felesége pedig II. Kristóf *dán* király leánya; Bajor Lajos nővérét Beatrixot pedig elvette Erik *svéd* király, II. Magnus fia. Ez mind összevág.

Ezen, valamennyi runkelsteini kép közt a legnagyobbat még sem láttam egészen lemásolva, a helyszínén is magas fekvésénél fogva nehezen kivehető. Waldstein gróf² közöl róla egy alakot, mely nyilván valamely osztrák herczeg vagy személyesítője, mint ezt a herczegi koronával és pávatoll bokorral díszített sisakja és pajzsán látható címere tanúsítja. Közöl továbbá egy érdekes részletet, melyen előkerül a mi kalapos alakunk, mint legelőkelőbb női szemléelője a tornajátéknak, a mint azt a passauai vár alsó balkonjáról nézi. Ki lehetett ez alkalommal előkelőbb az örömanynál, a házi asszonynál?³ Támogatja fölvétemet az is, hogy idősb (Maultasch) Margit, 1362 augusztus 7-én, midőn a Runkelsteinon festett ünnepélyeket Münchenben töltötték, ugyanitt időzött,⁴ miről ott kelt leveléből értesülünk. A lapdázást feltüntető képen balról oldalt álló két személyről, kik nyilván a kísérethez tartoznak szintén elmondom vélekedésemet. A férfi hosszú, bokáig érő ruhában előkelő pap, valószínűleg Lichtenwert János brixeni prépost, IV. Rudolf herczeg bizalmas embere és III. Menyhért kancellárja.⁵ A másikat,

¹ «Annal. Matsee» (Pertz, Monum. Germ. XI, 831.): 1358 reconciliati sunt episcopi et duces Wawarie in Pataua (Passau) ante diem s. Viti (június 15 előtt), ubi conuenerunt dux Austrie (Albertus II.) et marchio (Ludovicus) celebrantes nupcias cum pueris suis; quibus interfuerunt infiniti domini et populi hastiludentes. — «Annal. Rebdorf» (Böhmer, fontes rr. Germ. IV, 545.): 1358 de mense iulii (július 20-án) obiit Albertus dux Austrie cuius filiam paulo ante duxit Meinhardus filius ducisse Karinthe (Maultasch) et Ludewici marchionis Brandenburgensis et ducis Karinthe, neptem in quarto gradu, ex dispensatione sedis apostolice, et «solempnes nupcie in Patavia celebrate fuerunt».

² «Nachlese aus Runkelstein» (Mittheilungen der Central-Commission, 1894, 6. lap.)

³ A tornaképen «haben die angesehensten Personen auf dem untersten Balcone Platz genommen. Eine (wohl die Vornehmste der Frauen) trägt hier dieselbe Kopfbedeckung mit weit über die Stirn vorragendem, nach aufwärts gebogenem und zulaufendem Schirme, die wir (bei je einer der weiblichen Gestalten auf den Bildern des hübschen Tanzes und Ballspieles a halászatnál is) sehen», ugymond Waldstein gróf az idézett helyen.

⁴ Huber, Vereinigung, 76. lap, 2. jegyzet.

⁵ Huber, Vereinigung regest. 259.

a hajadon hölgyet, a magyar királynő udvari hölgyének tartom, a mit liliomokkal mustrázott, a magyar királynééhoz hasonló ruhája után következtetek. Nem lehetetlen, hogy ez udvari hölgy a Tét nemzetségbeli Pokori Klára, kinek idősb Erzsébet királyné végső rendeletében egy falut, egy hintót, hat lovat, negyven márka ezüstöt és breviariumát hagyta.* A második, az udvari tánczot ábrázoló képen négy pár tánczos van lefestve, kik bal irányban, kézenfogva egymást, lánczot képezve lejtének. A magyar királyné vezet párjával, a házi urral; a második pár Katalin osztrák herczegasszony (mint véljük) Frigyes bajor herczeggel; a harmadik pár ifjabb Margit herczegnő bátyjával IV. Rudolf herczeggel, ki ugyan más ruhát visel, mint akár a lapdázásnál, akár a halászatnál, de házi színeit meg nem tagadja; a negyedik pár idősb Margit herczegnő idősb István alsó-bajor herczeggel. Jobb kéz felől két zenész működik. A lapdázás csak úgy, mint a táncz a szabadban, pázsiton folyt, a kertben, mint azt a fák jelzik. A harmadik, a halászatot ábrázoló kép a három közt a legélénkebb. Sötétvörös hátterét égszín felfutó növények harangalakú virágai és stilizált fák tarkítják. A fák törzsein s az azokra fektetett póznán négy sólyom ül, agyanannyi madár szabadon röpköd. Nagy kár, hogy ez a kép a legcsonkább. Egy jó harmada hiányzik jobbról, mint ezt a kép fölött elvonuló ékítményből hozzávethetjük. Hiányzik, ugyanis, az ékítményből egy virágmező s a másik címér, mi annál sajnosabb, minthogy a fönmaradt címérpajzs is üres: letűnt róla a címerkép. A balfelől tapasztalható hiány kevésbbé jelentékeny. — Az előtért zöld mezőben halakban bővelkedő tó foglalja el. A tónál hét fejedelmi személy látható csupán: a négy férfi, kik a középen álló magyar királyné mögött foglalnak helyet, közvetlenül mellette IV. Rudolf herczeg piros-fehér csíkos zekéjében; jobbról a királynétól idősb Margit herczegnő, balról — úgy vélem — Katalin osztrák herczegasszony. Hiányoznak tehát a legrosszabb esetben hárman a fejedelmi hölgyek közül és a kíséreti személyzet. Hárman a jelenlevők közül viselnek anjou-liliomokkal díszített ruhákat: a királyné, mint a már leírt két képen, idősb Margit herczegnő és a mellette álló fejedelmi férfiú, úgy vélem, III. Menyhért. Tudnunk kell, hogy a gazdag és bőkezű magyar királyné sohase kelt üres kézzel útra, valaminthogy egyebeken kívül drága lilimos szövetekkel is kedveskedett vendéglátó gazdáinak, több mint valószínű. Viszont az ajándék által megtiszteltek nem késtek fölhasználni a ruhakelmét, hogy a magyar királyné színeiben jelenjenek meg, mint a

* Item (legamus) domine Clare de Pukur villam nostram Derze nuncupatam, prope Weroche habitam, empticiam, item unum currum mobilem cum sex equis currikeris. Item valorem seu precium quadraginta marcarum argenti et unum breuiarium nostrum legamus eo modo, quod usque ad vitam suam horas suas legat in eodem, suumque post decessum claustrum b. Virginis reliquatur. (Orsz. ltár dipl. oszt. 6692. szám; kiadta hibásan Katona Hist. Crit. X. 671. segg. — A Tét nemzetségről I. Wertner, M. nemzetségek, II, 350.)

hogy hasonló figyelmetességek fejedelmi körökben mind e napig ismétlődnek. Meglehet azonban az is, hogy a restaurálást ismételve végző festők, kikre sűrű a panasz, követték el e metamorphosist, valamint kétségtelen, hogy ők, az értelmetlenek, látták el szakállal és bajuszszal a két előbbi képen csupasz arcú Menyhértet és Frigyes herceget Visszatérve a képhez, úgy látszik, hogy Erzsébet királyné hálóval, a két másik fejedelmi hölgy horoggal halásznak. Idősb Margit horgára épp egy hal akadt, a másik hölgy zsákmányát szomszédja tartja kezében. A tó tulsó partján szolga térdel, ki alighanem a halak gyűjtésével foglalkozik; jobbról tőle két vízi madár, balról két eb töredéke látható. Idősb Margit előtt a tóban levő alakot megfejtteni nem tudom.

Az úgynevezett fürdőszoba* ablaka fülkéjében két festmény látható, melyek egyike idősb Erzsébet magyar királynét ábrázolja. E festmény hátterét kékezőben aranyliliomok képezik, a mi annál inkább jelzi a magyar királynét, minthogy a tőszomszéd fal tiroli vörös sasokkal van mintázva.

IV. Nem fölösleges a fölött is tépelődnünk, ki készítette a runkelsteini történelmi festményeket? Minthogy az előadottak után alig kételkedhetünk, hogy a runkelsteini fönmaradt festmények, valószínűleg az igen megcsonkult vadászjelenetek is III. Menyhéltre vonatkoznak, az ő élete kiötlőbb eseményeit tárgyazván; közel esik a föltevés, hogy ő maga gondoskodott róla, miszerint a tartózkodásául kijelölt runkelsteini várban leendő lakosztályát megfestesse, díszíttesse. Mert kezdetben, midőn tiroli hű jobbágysai szíves meghívására** 1362 október 21-én Tirolba érkezett III. Menyhért, nem Runkelsteinban szállott meg, hanem Tirol várában.*** Ugyanott, a tőszomszéd Meránban hunyt is el 1363 január 13-án. Tehát nem egészen három hónapig tartott a fejedelem tiroli tartózkodása, mely idő kissé rövidnek látszik arra, hogy ama tágas tért befessék. Azon gondolatra jöhetnénk tehát, hogy özvegy anyja őrizte meg egyetlen fia emlékét a szóban forgó történelmi képekben, s ő készítette azokat, melyek csakis részben jutottak reánk, főleg ha bír jogosultsággal azok véleménye (Waldstein gróf), kik állítják, hogy a

* Egy 1493-ból származó leltár, mely föllelhető az innsbrucki helytartósági levéltárban, Miscellanea 92, kiadta Schönherr Dávid: Das Schloss Runkelstein, 47—56. lap, a vár egyik helyiségét így nevezi: «Harnasch Kamer, genannt Neythart». Azt vélem, hogy ezen Neythart-szoba a mest úgynevezett fürdőszoba, minthogy a tömérdek fegyverzet, melyet a leltározó itt talált, csakis ezen tágas helyiségben férhetett el. — Tudom ugyan, hogy Neidhard (Nithart, Neythart) híres bajor lovag és igricz volt a XIII. század elejéről, neve a XIV. század végén talán ismertebb is vala Meinhardénál; épp azért tekintetbe véve az ismeretlen vagy eltorzított elnevezéseket, melyek a szóbanforgó leltárban előkerülnek, aligha túlmerész azon hypothesisem, hogy Neidhard elnevezés lapsus memoriae-ból eredt, s a kérdéses termet Meinhard-Kammernek nevezték, mely név inkább is ráillik a Meinhard herczeg képével díszített teremre.

** Lásd e gyöngéd meghívó levelet Huber-nél, Vereinigung, 75.

*** Ugyanott, 77. lap.

torony, mely ezen festményeket őrizi, eredetileg egy emelettel magasabb volt. De mi ezen fölvetelt, jóllehet nem tartjuk Maultasch Margitot oly szívtelennek, sőt gonosznak, milyenül őt a teljesen megbízhatatlan hagyomány ecseteli,¹ nem éppen véljük elfogadhatónak, főleg azért, mert a művész, ki e képeket festé, nem fejezte be teljesen földadatát. Azt látjuk, ugyanis, hogy műve az u. n. fürdőszobában megszakadt. A fürdőszoba ablakfülkéjének két álló alakját ő, vagy valamelyik segédje festette, a mellette levő falat a tiroli vörös sassal szintén ő mustrázta; de ugyane szoba többi falainak festése, valamint azok felső díszítése nem az ő munkája, hanem valamely, nálánál sokkal gyöngébb ecsetkezelőé, talán *Kölderer* Györgyé, kit Miksa császár 1503-ban bízott meg a runkelsteini képek kijavításával.² Vagy az lehetséges tehát, hogy III. Menyhért Münchenből előre küldötte a festészt, hogy több segéddel mielőbb végezze a rábízott munkát, vagy hogy a mester a megkezdett munkát a herczeg halála után is folytatta szegődsége, talán előre fölvelt fizetése erejéig. Csakhogy azon föltevésünkkel, miszerint III. Menyhért esetleges tartózkodása helyéül Runkelstein várát szemelte ki, s azért festette ki a torony belsejét saját életére vonatkozó jelenetekkel, ellenkezik a vár története kutatói eddig elért eredményével, levén, hogy egyetlen egy adatot se képesek fölmutatni, mely azt bizonyítaná, hogy Runkelstein vára Zsigmond főherczegig (a XV. század közepéig) egy perczre is a tiroli grófok birtokában volt. Sőt erről a Zsigmond főherczegről se tudják, mikor és miképpen jutott Runkelstein birtokába.³ Nincs éppen semmi tudomások arról, hogy akár III. Menyhértnak, akár atyjának vagy anyjának valamelyes joga volt volna Runkelsteinra.

Mely jogon akarhatott tehát III. Menyhért abba bevonulni s ott udvart tartani? Tudtommal ketten valának, kik Runkelstein történetével behatólag foglalkoztak: P. *Ladurner* Jusztinián⁴ és *Schönherr* Dávid dr.⁵ Mindkét értekezés nagy szorgalommal összeállított adatokat közöl; de mindkettejük figyelmét elkerülte, a mit Huber Alfonz ugyancsak 1864-ben megírt,⁶ hogy t. i. a háborúban, melyet IV. Károly (utóbb) császár János öcscsének Tirolból való gyalázatos elűzése végett Lajos tiroli gróf és Maultasch Margit második férje ellen indított, a trienti püspök, Runkelstein hűbéradó ura, azonképpen a Villanders-család, akkor Runkel-

¹ L. Die Sagen von Margaretha der Maultasche. Von Dr. Ignaz Zingerle (Innsbruck, 1863.)

² *Schönherr*, Das Schloss Runkelstein, 32. lap.

³ *Ladurner*, Archiv f. Gesch. Tirols, I, 299: Unbekannt wann und auf welche Weise kam... Schloss Runkelstein sammt allem, was dazu gehörte, in die Hände des Landesfürsten, Herzogs Sigmund.

⁴ «Schloss Runkelstein» im Archiv für Geschichte und Alterthumskunde Tirols, 1864. évfolyam, 292—304. lap.

⁵ «Das Schloss Runkelstein bei Bozen», 56. lapos 8r. füzet, mely megjelent Innsbruckban. Wagnernél 1874-ben.

⁶ «Gesch. d. Vereinigung», 40 és köv. lapon.

stein hűbértartó birtokosa, az ország fejedelme, Lajos tirol gróf ellen fogtak fegyvert. — IV. Károly vereséget szenvedvén, ők is megsínlék győztes fejedelmök boszuló karját. Villanders Engelmárt, előbb Tirol országos kapitányát utóda a kapitányságban Teck Konrád herceg 1348 február havában a vár előtt, melyet öcsce átadni vonakodott, lefejeztette,¹ jószágait elvétette s a Villandersek minden birtokát, szövetkezve a görzi grófokkal, elfoglalta: megosztottak rajtok.² Minthogy pedig ez alkalommal a trienti püspök is, ki szintén IV. Károly (utóbb) császárral tartott, székvárosával együtt csaknem minden birtokának kárát vallotta, sőt trienti kastélyát is elfoglalta Brandenburgi Lajos, magától foly, hogy Runkelstein is a tirol grófok kezén maradt.

Ezen időtől, vagyis 1349-től fogva III. Menyhért haláláig hiteles adatot nem is találunk arra, hogy a Villandersek tényleg birták volna Runkelsteint. Csak 1385-ben, midőn a Habsburgok uralkodása alatt új korszak nyílt Tirolra, jelentkeznek új birtokosok, kik hosszú huzavona után jutottak Runkelstein birtokába. Ezek a bozeni Vintler Miklós, Lipót főherceg tanácsosa, főtisztje s ennek testvére, Vintler Ferencz. A Vintler család tagjai mívelt emberek voltak; egyikök Vintler János rímelt is.³ Épp ezért nem is alaptalanul, általánosan azt vélik Tirolban, hogy Vintlerék festették a képeket a Tristan, Garel és Wigalois mondakörökhöz. Sőt voltak, kik az összes runkelsteini képeket általok rendeltették meg és készíttették el; de ez utóbbi véleménynyel csakhamar ellenkezésnek nemcsak Seelos-Zingerle idézett művekben, Becker, a festő, ki a bécsi Central-Commissio megbízásából a képeket másolta,⁴ hanem a nagy tekintélyű Lind Károly is, a nevezett közlemények szerkesztője,⁵ kik kétséget kizáró határozottsággal állítják, hogy a torony festményei a legrégiebbek.

¹ «Hist. Corturior.» ap. Muratori St. rr. ital. XII, 928: Hengelmarius de Villandres, qui in Padua magnas diuitias congregauit, qui etiam auctor fuit captionis principis Joannis, filii regis Boemie, mariti Tyrolis comitis, quam indebite (Lajos) marchio Brandenburgensis duxit uxorem: qui etiam tractauit adventum regis Caroli (de iis scribitur supra), licet fuerit affidatus, a Marchione predicto fuit carceratus, inculpatus, quod vellet prodere Marchionem in manibus regis Caroli. Item quod spoliasset cives in Feltre et Cive (Belluno), qua de causa domino Carolo se dederunt; nec eius fratres voluerunt se et castra sua libere dare in manibus marchionis, qui propter hoc et alia multa delicta sibi apposita fuit publice decollatus in 1348. mense februarii. — És «Chronicon monasterii s. Marie auctore Gosvino eiusdem loci priore» ap. Huber, Vereinigung 273: (Dux de Tekke) expugnator urbium et castrorum fuit. Castrum Purchstal funditus destruxit, castrum Griffenstein dilapidauit et «plura alia castra sibi subiugauit». Hic dux dominum Engelmarum, qui unus erat, qui dominum Carolum de Moravia vocauerat, captiuit et eius caput precipit.

² Az okiratot, melyben Teck Konrád herceg, Tirol kapitánya ura, II. Menyhért brandenburgi markoláb nevében szövetséget kötött Landeckben, 1349. május 5-én Henrik és Menyhért görzi grófokkal, hogy a Villandersch javait közösen, egymást segítve elfoglalják és megosztottnak rajtok, I. Huber, Vereinigung 167. lap, 132. számú regesta.

³ Költeménye czíme: «Die Fluemen der Tugend». Kiadta Innsbruckban 1874-ben Zingerle Ignác.

⁴ «Mittheilungen der Central-Commission» 1878. évf. XXIII. lap.

⁵ Ily czím alatt: Noch einige Worte über Runkelstein. (Ugyanott 1894. évfolyam.)

Gondosabb vizsgálat után talán nem fogják elvetni azon igénytelen nézetemet, hogy Runkelsteinben legalább négy mester keze ismerhető fel: 1. ki a torony történeti képeit készítette; 2. ki az úgynevezett Sommerhausban a miniaturszerű romantikus rajzokat vázolta; 3. ki a fürdőszoba legnagyobb részét díszítette (Kölderer?); 4. végre a brixeni Lebenpacher Frigyesé, ki Miksa császár 1504 ápril 19-én kiadott rendeletéhez képest a triadokat (Recken) festette. Súlyt azonban e laikus véleményemre nem fektetek. Engem, ki a magyar Anjouk történetét évek során búvárlom, első sorban az érdekelt: mit keres ott a runkelsteini kép fölött az anjou-kori magyar czímer? Nyomról-nyomra, nem egyszer tűnődve és bukdácsolva, haladtam előre, míg végre nézeteimet e helyt szerényen előadhatám. Mások dolga megbírálni jelen vállalkozásomat, ha ugyan erre érdemesnek találják.

Esztergom, 1900. április 17.

Pór Antal.

ŐSKORI CSERÉPEDÉNY OLDALRÓL ÉS ALULRÓL TEKINTVE
GERNYESZEG VIDÉKÉRŐL (MAROS-TORDA M.)

Ifj. gr. Teleky Domokos gyűjteményében cca 1/2 nagys.

A BESZTERCZEBÁNYAI PLÉBÁNIA TEMPLOM EGYKORI KINCSTÁRÁRÓL.*

(Második közlemény.)

A kincstár legelső igénybevétele, a melyről levéltárunk megemlékszik, az 1526-ik évben történt, a midőn nemcsak az itteni templom, hanem az ország számos más egyháza is megvált ősi díszétől, hogy annak árán a haza szabadságát és függetlenségét biztosítsa. Csak ismeretes dolgokat mondanánk el, ha felemlítenők, mily veszély fenyegette ez évben hazánkat, a melynek kormányát egy gyöngye király mellett önző országnagyok tartották kezükben; mily üres volt az ország pénztára s mily kevés a hitele. A török hadak már a déli végvárokhöz közeledtek, midőn Rómából felhatalmazás érkezett, hogy a hadi költségek fedezésére a templomi arany és ezüst felszereléseket is szabad igénybe venni. Június 17-ikén intézkedett a királyi tanács, hogy a templomi pénzek és felszerelések felerészben való átvételére mindenhová királyi biztosok menjenek s az átvett holmikat a királyi pénzverdékbe továbbítsák. A királyi biztosok útjukban sokféle bajjal találkoztak, mert a kegyurak és a lelkészek több helyütt megtagadták a felszerelés kiadását, vagy pedig a király részére kiválasztott darabokat egyelőre biztos helyre kívánták elhelyezni, míg az elkobozási rendelet visszavonását kieszközik. Olyan esetek is fordultak elő, hogy az egyházak alkura léptek a kiküldött biztosokkal s kincseiket készpénzben váltották meg. Beszterczébánya közönsége nem lépett az alku terére, hanem megnyugvással fogadta annak a királynak rendeletét, a kinek jóindulatát a közelmúltban már több esetben tapasztalta. Július első hetében jelennek meg itt is a kiküldött királyi biztosok, János veszprémi prépost és Dóczy Ferencz barsi főispán** s kiválogatják azokat az egyházi szereket, a melyek bizonyára már kevésbbé használhatók, de még mindig értékesek voltak; az átvételről július 8-án oklevelet is állítottak ki, a mely még 1612-ben megvolt a városi levéltárban, azóta nyoma veszett.***

* Az első közleményt lásd 151–156. l.

** Dóczynak és kísérfőinek a tanács az 1526. évi számadások szerint értékes ajándékokat is adott: Dem Grosgraffen vnd Ratzkay Caspar vererth tzwenn silber Uberguldte Koppl mit Reformirung silber p fl 128. Mehr jenn geschenkt Wein 3 kuffen vnd dem Dotzy Ferenz 1 kuffen p fl 90.

*** Nos Joannes Præpositus omnium sanctorum in arce Vesprimiensi et archiepiscopatus Budensis necnon Franciscus Doczy de Nagyluche, Comes Comitatus Borsiensis et Cubiculatorius Regiæ Majestatis Recognoscimus et fatemur per præsentis literas nostras ex mandato Serenissimi Principis et Domini Domini Ludovici Regni Hungariæ et Bœmiæ regis et spectabilis ac Magnifici Domini Joannis Antonii Baronis Nuntii Apostolici, nec non Reverendissimi in Christo patris et Domini Ladislai miseratione divina Archiepiscopi Strigoniensis, Commissariorum Sanctissimi Domini nostri Domini Clementis Papæ Septimi, de sacristia Parochialis Ecclesiæ Beatissimæ Virginis Mariæ In Civitate Bistriciensi et per consequens in castro eiusdem Civitatis fundatæ, de rebus argenteis eius Ecclesiæ videlicet; Monstrantiis, Crucibus, imaginibus aliisque vasis argenteis divino cultui dedicatio pro facienda expeditione contra infideles Turcas fidei Christianæ hostes perpetuos, nona die mensis Julii quadraginta duo Marcas cum medio excepissem et levassim, imo excepimus et levarimus cum effectu sub spe restitutionis futuræ per Regiam Majestatem fiendæ. Super quibus rehabendis dictam

Az átvett kincs, a mint a közölt adóslevélből kitűnik, 42 és fél márka súlyú tárgyakból állott, tehát tekintélyes értéket képviselt, eltekintve természetesen a meg nem fizethető műbecstől, a melylyel ezen tárgyak birtak.* Mindezen tárgyakat sub spe restitutionis per Regiam Majestatem fiendæ, a visszatérítés reményében vette át a bizottság. De bizony hiú volt a remény! Odavesztek ezen kincsek, minden kárpótlás nélkül. Harmadfél század múlva súlyos csapás nehezedett Besztercebánya városára. Az 1761 augusztus 5-iki tűzvész egy rövid éjszakán át romba döntötte az egész várost; lakosai koldusbotra jutottak, az ország határán túl is hires temploma kívül-belül elpusztítva, még nyoma sem látszott a polgárok régi jólétének. Mindent újból kellett a polgárságnak építeni és beszerezni s pedig majdnem egészen a maga erejéből. Folytak ugyan gyűjtések az országban és a külföldön, de ez még a legégetőbb szükségletek gyors beszerzésére is kevés volt.

Ekkor elhatározta a tanács, hogy ő felségéhez folyamodik, hogy a Barkóczy Ferencz elhunytával megüresedett primatiális szék intercalaris jövedelméből folyósítson egy nagyobb összeget a templom restaurációjának költségeire; kérelmét a tanács akkor főleg azzal támogatta, hogy 1526-ban ugyanezen templom felszereléséből 42 1/2 márkát vettek át a királyi biztosok a visszatérítés kötelezettsége mellett, de hogy annak értékét a templom sohasem kapta meg.** Kérelmének azonban nem volt foganatja. Chronologikus rendben folytatva a veszteségek felsorolását, a melyek a templomi kincstárt érték, fel- emlíjtük az 1545-ik évi templom fedelezési munkálatokat, a melyekhez a költségek egy részét, mint láttuk, a Corporis Christi-társulat templomi készletéből is vették, másik részét pedig a plébánia templom dús felszereléséből. Az ezen alkalommal elvett tárgyak jegyzékét szintén az 1543. 50. évi Prot. Ind. jegyezte fel. Ezen feljegyzés szerint akkor — 1545 jún. 1-én — a következő tárgyakat értékesítették: Ist nachbeschriebenes silbergeschmeid den Hern Georg schaffer der Zeit richter zu verkaufen eingereicht worden, vndt das gelt zum baw vndt dach der Kirchen zu wenden beschlossen. Item 8 par schulter spangen, item 19 silberne kneffel, 1 silbernes getl, 2 silberne nadel, 1 becher, so mit-eynand gewogen mrk 1. p 36. vndt 5 guldene ringe, 1 guldene parthe mit silber beschlag vndt par gelt flor 2, 86. Ist seliges Georg prustels (Prustel György 1519—1541-ig a belső tanács tagja). Item 1 schinbecher so gewogen p 46 vndt 2 flor golt vndt auch 2 thaler, die ein hussar auf byberspurg (Vöröskő, Nagy-Szombat mellett.) zur Kirchen verlassen hat.*** De nemcsak

Ecclesiam Bistriciensem nomine Regis assecuramus literasque Majestatis suæ obligatorias super præmissis marcis argenti omnibus Ecclesiis ex nunc procurare et iisdem restituere promittimus et pollicemur, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bistriciæ Nona die Mensis Julii Anno Dni 1526. Prot. Jud. 1543—50. 245. l. — Körmöczbányáról ugyanezen biztosok három nappal később csak 24 márka súlyú drágaságot vittek el.

* Krizko. A körmöczb. r. kath. egyházközség tört. 23. l.

** Prot. Præt. 1773. 435. l.

*** Az 1608. évi Prot. Præt. július 8-án azt írja, hogy ez alkalommal még ezüst szobrokat is értékesítettek volna: Item wurde den Eltesten aussen Stadtbuch von Anno 46 fürgelesen, dass man zur selben Zeit Kirchengut vnd Waisengelt zum gepen der Kirchen angewendet, vnd dass die Silbergötzen dasselbmal von der Kirchen werwendet worden. Az 1545-iki jegyzőkönyv azonban erről nem tesz említést, a Stadtbuch pedig már nincs meg.

hadi költségre és építkezésre tellett a templomi kincstárból, hanem ajándék és emléktárgyakra is és éppen az a kevés ezüst, a melyet 1576-ban egy emléktárgy készítésére a templomi kincstárból vettek, maradt meg, még ma is legféltettebb kincse és emléke annak a családnak, melynek őse azt a várostól a vele folytatott jó viszony és barátság jeléül kapta. Ez a hazai irodalomban jól ismert ötvösmű a Radvánszky-féle nász-pohár. 1576 nyarán ünnepi nász van készülöben a zólyom-radváni ősi kastélyban. György úr, ki már 1557-ben Zólyom vármegye alispánja volt, asszonyt készült a házhoz hozni. Nem is megy messzire, hanem csak a szomszéd Királyfalva birtokos családjának egyik leányára veti szemét, azt akarja otthonába feleségül vinni. Meghívja annak rendje és módja szerint a szomszéd nemességét s nagy szomszédját is, a besztérczebányai tanácsot.

Megindul erre a tervezgetés a tanácsban, mi szépet lehetne a város e régi jó szomszédjának nászemlékül adni, a mi méltó lenne úgy ő hozzá, mint a házasulandóhoz. Ekkor egy értékes billikomban állapotnak meg, olyanban, a minőt már más alkalommal is adtak emlékül vendéglátó szomszédjaiknak. Elhivatják Khün Jánost, a jeles aranyművest s megbízzák a terv kivitelével; anyagot is a tanács ad hozzá a templomi kincstárból; töredezett, ócska ezüst holmit, a minek már csak így lehet hasznát venni.* Így jött létre az a csinos mű, mely a besztérczebányai ötvösség oly érdekes tanuja.

Leírását legelőször Radvánszky Béla br. koronaőr adta az Arch. Értesítő új folyamának III. kötetében, utóbb az ötvöskiállítás lajstromában jelent meg, azután Pulszky Ferencz, Magyarország Archæológiája című művének, II. köt. 257. lapján mellékelve egyszersmind a műtárgy díszítményeinek az előbbi munkákban közölt kiterített rajzait is.** De az idézett helyeken hiányzottak még a serlegre vonatkozólag a közelebbi adatok. Ezekért Besztérczebánya városának régi számadási könyveihez folyamodtam, mint a melyek a városi élet leghívebb képét tárják eléink s ott az 1576. év július 7-én a következő feljegyzést találtam: «Dem Herrn Georgen Radwanszkhy zu seinen hochzeitlichen ehren vnd freuden ainen Hofbecher Inwendig vnd auswendig verguldt verehrt, welcher von Altem vergülften Silberwerch, so man auff der Kirchen zusammenklaubt gemacht worden, zahlt dem Hanns Khuen goltschmidt vom macherlohn vnd was vom golt mehrers darzukommen p alles zusammen fl 6 den 32.

A városnak 1605. évi pusztulása alkalmával úgy a templom, mint a harangtorony, bár a tűzvész ezeket megkimélte, mégis sokat szenvedett az ellenséges puska- és ágyúgolyóktól, úgy, hogy a kijavításról, ha a nagyobb

* Ugyancsak serleggel kedveskedett a tanács a Radvánszky-család nősülő tagjainak már máskor is; szólnak erről a városi számadáskönyvek pl. 1526-ban: Dem hern petter Radwantzkie auff sein hochzeit geschenkt ein Becher p fl 10 d 75., és 1602-ben Die 22 febr dem H Jonas Hauermann p 1 becherl so zur H. Radwanszky hochzeit verehrt worden fl 10.

** E sorok írója is adta ezen rendkívül érdekes serleg leírását a Besztérczebánya és Vidékének IX. évf. 51. számában azon alkalomból, hogy br. Radvánszky János, Zólyomvármegye korán elhunyt s feledhetetlen emlékü főispánja, főispáni székébe való beiktatása után adott díszlakomáján e serlegből ivott Besztérczebánya város lakosságának egészségére s a családjá és a város közt századok óta létező meleg viszony és rokonszeny ápolására.

kárt el akarták kerülni, komolyan kellett gondoskodni.* A háború és a tűzvész által szenvedett károk, a bányászat teljes pangása, a dögvész a legnagyobb szegénységbe kergette a megtizedelt lakosságot, mely, hogy a folyton rá nehezedő terheknek eleget tehessen, kénytelen volt adósságot adósságra halmozni. Hitelezői között a legtürelmetlenebbek voltak a bécsi kereskedők, a kik az itteni rézkereskedelmet tartották kezükben s a kiket az uzsorakamat sem volt képes elhallgattatni. A város szorultságában magához Mátyás főherczeghez volt kénytelen folyamodni, sőt felkérni, hogy befolyásával bírja türelemre a nyugtalan hitelezőket. Nagy volt ekkor a városra rótt hadi adó, a zólyomi contributio, a legszükségesebb középületek helyreállítási költsége s kivált a városi körfal kiépítésének a terhe, a mit még rövid időre sem lehetett elhalasztani. Ily nyomasztó körülmények között támadt az a gondolatuk, hogy az egyházi szerekből az elkopott és elavult darabokat értékesíteni fogják s hogy annak árából helyrehozzák a tornyot és a templomot. A mi akkor eladásra került, az nem volt ugyan sok, de a mód s az alaptalan titkolódzás, a melylyel a tanács az eladást eszközölte, úgy szintén a személyes motivumokon alapuló ellenségeskedés, mely akkor két elkeseredett pártra szakította a polgárságot, oly kellemetlen helyzetet teremtett, mintha legalább is ezekről lett volna szó. 1608 május 3-ikán Lessl János bíró, Drechsler János várkapitány, Meno Joakim, Hentschl Boldizsár és Lehner Kristóf tanácsosok a mondott célból a városházán őrzött templomi felszerelés egy csekély részének eladását határozták el, a melynek értékesítéséről egyébiránt már az 1605-iki zavarokat megelőzőleg is szó volt. Az eladásra szánt tárgyak jegyzéke szószerint a következő:

Ein gemaltes Marienbildt, mit betragener silberarbeit, wiegt sambt der taffel mrk 4 lot 4. Item ein gemaltes Magdalenæ bildt wiegt sambt der tafl mrk 4. Acht Levitenknopf, wägen 3 mrk 12 lot sambt den Dolln, so gewogen lot 28. Ein schiltl in goldstuck und der heiligen Dreifaltigkeit, in silber verfasst, wiegt also ganz mrk 2 lot 8. Item ein Kleeblatt mit dem Englischen Grusz, wiegt 9 lot. Ein Ornatmantl in goldstuck und den Aposteln vornen angehefft. Ein Meszgewandt in Goldstuck mit dem Marienbildt und etlichen Aposteln sambt dem humeral. Ein Meszgewandt in goldstuck mit den Crucifix und Apostel Joannes mit der Marien unterm Kreutz. Zwey pacem mit geschmeltzter Arbeit mit etlichen granateln versetzt, wägen mrk 2. Item noch zwey schlechtere pacem, wägen mrk 2. Drey Pater noster und ein hirschen Zantl von Corallen wägen mrk 1 lot 6. Ein weisser girtl mit einem goldenen borten wiegt ganz mark 1 lot 6. Zwey Messkänal wägen lot 17. Ein Pater noster hat 32 grosse Corallen, wägen lot 8½. Ein goldenes Agnus dei wiegt mit etlichen Steinl und Perl 18 ducaten.**

Meno éppen a maga ügyében Krakóba készült, magával vitte tehát a felsorolt tárgyakat, hogy azokat ott értékesítse. Néhányat sikerült is az ottani pénzverdében, a többit pedig magánosoknál értékesíteni s pedig az egyik kimutatás szerint 25 márka 15 lat ezüstért, márkáját 8 frtjával számítva

* Prot. Præt. 1609. nov. 19.

** Prot. Ind. 1543—50. Függelék 242. l.

kapott 201 1/2 frtot,¹ a számadási könyv szerint pedig 171 frt 89 denárt.² A pluvialét azonban és a két misemondó ruhát nem tudta eladni, mivel elavult minták voltak.³ Ezeket tehát Schleiffer Márton üzlettársánál hagyta, hogyha ő tudná valamiképen értékesíteni; valami apróságot pedig vissza is hozott s átadta azt a pénzzel együtt a tanácsnak.⁴ Ez eladás úgy a tanácsra, mint az egész városra soknemű bajt és vizsályt hozott, melynek részletes előadása csupán a város belső története szempontjából birna érdekel.

Jurkovich Emil.

¹ Anno 1608. Die 13. maj hatt Herr Joachim Meno 25 mrk 15 lot Pruchsilber in die königl. Münz zu Krakau umb bar geldt verkauft jede mark pro fl. 8 fl. 201 1/2 . U. o.

² 1608. évi Stadtraitung Herr Joachim Meno bracht mit von Cracau umbetlich verkauft Silbercørck, so zu des Glockenthurms gepeu verwendet worden fl. 147 den. 59.— Mehr werden hiemit inn Empfang genomen, so umb verkauft Pruchsilber von Cracau gebracht worden fl. 24 den. 30. Ez valószínűleg magyar, amaz pedig lengyel értéket jelent.

³ Alte verlegene sachen, weil dieser Zeit neue muster aufkomen. U. o.

⁴ Ugyanott.

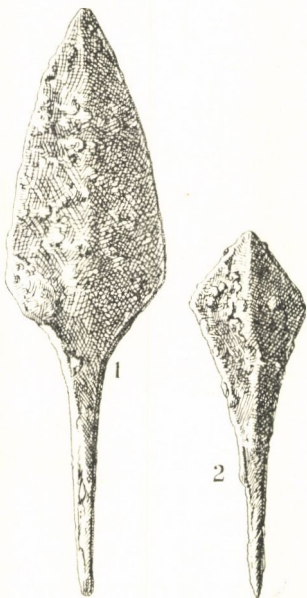
ŐSKORI CSERÉPEDÉNY OLDALRÓL ÉS ALULRÓL TEKINTVE
GERNYESZEG VIDÉKÉRŐL (MAROS-TORDA M.)

Ifj. gr. Teleky Domokos gyűjteményében cca 1/2 nagys.

EMLÉKEK A HONFOGLALÁS KORÁBÓL.

A thuzséri stroke (Szabolcs m.). A bezdédi honfoglaláskori temetőtől, — melyről az Arch. Értesítő 1896 5-ik füzetében beszámoltam — délre mintegy hat kilométer távolságban egy északról déli irányba vonuló több magas homok-domblánczolat nyúlik el. Ezen homokterületből, az ú. n. Ráday-féle birtokból a tulajdonos özv. Salamon Tivadarné, szül. gróf Forgách Margit úrnő 130 holdat osztott ki szőlőtelepítésre. Midőn már mintegy 100 holdat felforgattak, csontvázakra akadtak a területnek Boszorkány-hegynek nevezett részén, melyet Gergely István komorói lakos forgott fel szőlőnek. Dr. Sziklássy Béla járásorvos és Vidovich László főszolgabíró barátom, — a kinek a bezdédi leletet is

TUZHÉRI 2. SÍR. $\frac{2}{3}$ n.

köszönjük, — akkor jutottak a leletnek tudomására, mikor már négy sír részben fel lett dűlve. Vidovich Lászlónak jegyzetei nyomán, a ki a leletet szives volt múzeumunknak átengedni és saját észleleteim alapján a következőkben számolok be. A sírok délről északra vonuló irányban voltak egymás mellett elhelyezve. Összesen hat sír találtatott, tehát a hat sírnek öt köze volt. Az első három köz másfél, a két utolsó köz két méter széles volt. A csontvázak fejjel nyugotnak, lábbal keletnek, hanyattfekvő helyzetben kinyújtóztatva feküdtek. — Az alkarok mindegyiknek ölébe voltak hajlítva, csupán a hatodiknál volt a jobb kar a medencze alá görbítve. A koponyák azonban nem egy vonalba estek, hanem azon egyenes vonal, mely a rigolirozott területnek keleti határát képezte, az első csontvázat a medenczénél, a másodikat nyakánál, a harmadikat vállánál, a negyediket a

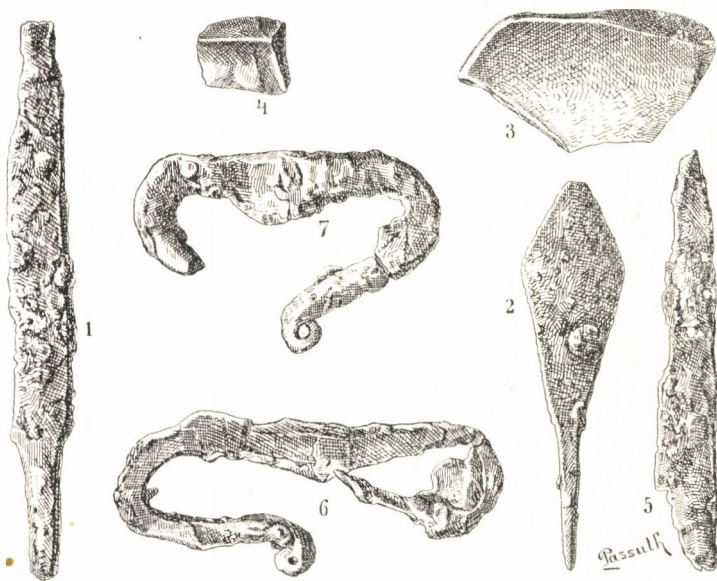
bélcsont tarajánál metszette ketté. A két utolsó azonban kelet felé hátrább állván, azokat a munkások meg nem bolygathatták.

A déli 1. számú sírnek melléklete nem volt és csak a koponya került dr. Sziklássynak birtokába.

A 2. számú sírnek feldűlt részéből két nyílhegynél egyéb nem akadt. (1. 2. ábra $\frac{2}{3}$ n.) — A koponya dr. Sziklássynál van.

A 3. számú sírban a csontváznak a válltól felfelé való részét a rigolirozók szétdűlték, a koponyát széttörték. A feldűlt részből került

ki utólag az 1. sz. vaskés. El van ugyan erősen rozsdásodva, mint az ezen területen talált összes többi vastárgy is, de azért tisztán látszik, hogy ugyancsak éles és foka öt mm. vastag volt. Hossza 118 mm. Ebből 30 mm. hosszú azon vége, a mely fanyélbe lehetett szúrva, mert a késnek hossz tengelyével párhuzamosan futó farostnyomokat vélek rajta látni. 2. sz. Vasnyíl, 82 mm. hosszú. Nyélbe szúrható vége 30 mm., hengerded, farostnak nyomaival. Deltoid pengéjének legnagyobb szélessége 22 mm., mely a nyílnak kissé tompa hegyétől 16, a nyélbe szúrható végétől (tövétől) 36 mm. távolságra esik. — A bal bélcsont fölé behajlított alkar felett lapján feküdt, párhuzamosan a csontvázal, hegyével a fej, nyelével

TUZSÉRI 3. SÍR. $\frac{2}{3}$ n.

vel a láb felé irányítva. 3. sz. 55 mm. hosszú, 33 mm. széles, kemény homokpalakő. Vastagabb végén odatapadt vasrozsa. Mindkét oldala homorúan kopott, tehát nem fenték a vashoz, hanem nyilván a nyilakat horzolták hozzá olyan módon, mint a hogy az asztalos a gyaluvasat köszörüli. 4. sz. Csiholó kova ugyan itt találtatott, csak hogy nem a csont alatt, hanem felette. Élei a sok használat miatt igen le vannak kopva. Hossza 23, szélessége 15, legnagyobb vastagsága 7 mm. Ugyanitt 5. sz. 9 cm. hosszú, 12 mm. széles, 5 mm. vastag foku vaskés, melynek nyélbe járó vége 22 mm. hosszú. Hegyével a bal czombcsont felső harmadának irányult és fele hosszában fánccsont alól kinyúlt. 6. sz. Csiholó aczél. Végei horog alakúlag hátra és egymásfelé hajlítva. Egyik vége csigaalakban végződik, a másik végről ezen részt a rozsa már leette. A tompor mellett lapjára, a csontvázal párhuzamosan, hor-

gaival kifelé fektetve. Hossza 83 mm. 7. sz. Ugyanilyen a czombcsont alsó végének külső oldalán, hasonló fekvésben az előbbivel. Ez csak 64 mm. hosszú és kunkorodásban végződő egyik horogszerű ága a kiemeléskor letörött.

A *negyedik str* a sorban nyugot felé jóval hátrább állván, a csontváznak medenczéje esett a rigolirozott területnek északról délre irányuló határvonalába úgy, hogy csak az alvégtagok voltak bolygatatlan területen. A csontváznak felső része a munkások által szétdulatott, de itt állítólag sírmelléklet nem találtatott. A jobb alszár alatt a jobb orsócsontnak alsó felerésze volt részut le- és kifelé irányította elhelyezve. A kézizület feletti rész rézrozsdával van áthatva, a mely csakis karperecz nyomának tekinthető; csakhogy ez igen vékony lemezből lehetett készítve, mert a nagy gonddal keresett karperecz található nem volt, tehát azt a rozsdá teljesen elette. Ugyanezen helyen a csonthoz tapadva vastag bőrnek nyomai is észlelhetők voltak.

Az *ötödik str* az előbbitől északra $1\frac{1}{2}$ méternyire 35 cm. mélységben épnék találtatott, miután a sorban annyira állott beljebb kelet felé, hogy a rigolirozott területnek észak-déli irányu határvonala ezt nem érintette.

A földnek nyomása folytán az arcz észak felé, az állkapocs pedig dél felé volt fordulva. A koponyától délre 10 cm. távolságra volt az 1. sz. nyíl. Egész hossza 49 mm., melyből a deltoid-alaku 25 mm. széles pengére 34, a hengerded tövisre 15 mm. esik. A pengének mindkét lapján gerincz fut végig. Ettől kifelé 10 cm.-re egy ép fog. A bal fül mellett 1 mm. vastag, hengerded huzalból készült nem kihegyesedő, nyitott végű 17 mm. átmérőjű fülkarika. (Lásd 2. sz.) A jobb válltól délre 25 cm. távolságban a 3. sz. nyíl. Egész hossza 95 mm., melyből a deltoid-alaku 29 mm. széles pengére 62, a farostnyomos hengerded tövisre 33 mm. esik. Végigfutó gerincznek nyoma alig látszik. A rendes fekvésű jobb felkar közepe és a bordák széle között éllel függélyesen és hegygyel nyugotnak sűrűn egymás mellé helyezett 4., 5., 6., 7. sz. nyíl a puzdra vasalásának darabjaival. A 4. sz. nyíl 65 mm. hosszú. Végén letört és így csak 12 mm. hosszú tuskéjén a farostok igen szépen látszanak. Deltoid pengéje 26 mm. széles és gerincze alig észrevehető. Az 5. sz. nyíl 68 mm. hosszú. A 27 mm. széles deltoid-alaku pengéje 42, a hengerded farostos tövisre 26 mm. esik. A pengének tisztán látható gerincze van. A 6. sz. deltoid-alaku nyílnak egész hossza 65 mm. A 29 mm. széles penge alig észrevehetőleg megy át a körülbelül 20 mm. hosszú tuskébe. Gerinczének nyoma alig látszik. A 7. sz. és az előbbinél karcsúbb nyíl 87 mm. hosszú, melyből a pengére 52 mm. esik. Pengéje 29 mm. széles. Gerincze nincs. Ezen négy nyíl puzdrába volt a halott mellé téve. Az ezek körül talált tárgyak alakjuknál és

TUZZSÉRI 5. SÍR. $\frac{2}{3}$ n.

elhelyezésüknél fogva nem tekinthetők egyebeknek, mint puzdra vasalás és ékítésnek. Az élére sűrűn egymás mellé helyezett nyilak alatt harántul a két darabra tört, alig észrevehetőleg ívalakra hajlított $1\frac{1}{2}$ mm. vastag, 7 mm. széles és csak egyik végén 15 mm.-re kiszélesedő, keskenyebb végén aklaszeggel ellátott vaslemez volt elhelyezve. A nyilak felett szintén harántul, egy 15 mm. széles, 2 mm. vastag, 33 mm. hosszú, ugyancsak gyengén ívalakra hajlított vasdarab, melynek a nyilak felé néző, homoru felületén a farostok tisztán fölismerhetők. 8., 9. sz.

Ezen — a puzdra nyilását körülfogó — pántok külső (déli) találkozó pontjától lefelé, azaz keletre nyulólag, egy vasdarab találtatott, hossza 138 mm., mely nem lehetett egyéb, mint a puzdrának külső, — nem a bordák, hanem a felkar felé néző — szélére erősített, hosszában futó, ép állapotában csinos vasmunka, mely két aklaszeggel volt az 5 mm. vastag, belül fa, kívül bőrrel borított puzdrára alkalmazva. A lemeznek az egymástól 52 mm. távolságban álló aklaszegeivel ellentétes oldalán egy ζ alakú kihajlás van, úgy hogy itt ez által egy fül, egy nyilás marad a puzdrának fala és a vaspánt között, melyen egy 6 mm. széles szijat lehetett áthúzni, melyen a puzdra csüngött. 10 a—10 b sz. A puzdrának másik végén, szintén harántul elhelyezett, — egy halháj vékonyságú — középtáján két darabra tört 93 mm. hosszú, 4—6 mm. szélességű csontlemez, mely a puzdrának díszítéséül szolgálhatott. 11. sz. A nyilak a puzdra szájadékánál lehettek. A füles oldal vasalás (10) és ezen (11) csontlemezke vagy 20 cm.-rel lejjebb feküdt. Ezen alól nem találtattak olyan tárgyak, melyeket puzdra tartozékának lehetne tekinteni. Miután pedig a nyilak 20 cm.-nél sokkal hosszabbak voltak, a puzdrának alsó vége csak bőr- vagy szövetzacskó lehetett, mert különben itt is vasalásra lett volna szükség. A 12. sz. egy 13 mm. széles, 2 mm. vastag, $31\frac{1}{2}$ cm. hosszú, három darabra tört vasabroncs-részlet, egy helyen egy 2 cm. hosszú vasszeggel átütve. Ezen abroncsdarab egy 25—30 cm. átmérőjű faedényt tartott össze és ezzel szeggel volt reá erősítve. Egy — az abroncs mellett talált — szegen (13. sz.) a farostok tisztán észlelhetők. Ezen abroncs a jobb térdizület mellett függélyes helyzetben találtatott. A két térd között 3 darab vastörödek igen elrozsdásodott állapotban. Egyik darabhoz farostok tapadtak oda. Valószínűleg késtörödek. (14 a, b, c.) Az egész csontváz alatt és felette több helyen ujjnyi vastag fekete korhadék; talán maradványa azon pokrócznak, melyre a hulla fektetve, illetve betakarva is volt.

A hatodik legérdekesebb sír az előbbtől északra két méter távolságban, 50 cm. mélységben, a munkások által meg nem bolygatva találtatott, mivel ez is a sorban kelet felé előbbre volt tolva és így

TUZSÉRI 6. SÍR. $\frac{1}{2}$ n.

még a rigolirozást kikerülte. E csontváz is úgy feküdt, mint a többi, azon különbséggel, hogy a jobb alkar nem a medencze fölé, hanem alá volt hajlítva. A fej mellett semmi sem volt. A bal fülhez tartozó $1\frac{1}{2}$ mm., — mindenütt egyforma — vastag, hengerded bronz- vagy rézhuzalból készült, nyitott végű karika is nem itt, hanem a bal felkar középtája felett találtatott (20. sz.) A gyalog vitéznek bal válla felett 8 cm.-nyire a legszebb rendben. Közvetlen egymás mellé öt darab négyélű, keskenyhegyű nyíl volt vízszintesen, hegyükkel nyugot felé, a csontvázal párhuzamosan elhelyezve. (1., 2., 3., 4., 5. sz.) Mindegyiknél a három tagozat, penge, nyak, tövis, mely a nyélbe szurattott, tisztán megkülönböztethető. A tüskéken farostoknak nyomai felismerhetők. 1. sz. Egész hossza 83 mm. szabályos négyszögátmetszetű, 7 mm. vastag. Pengéje 53, hengerded nyaka 25, tüskéje 25 mm. átmérőjű. 2. sz. Egész hossza 115 mm. Pengéje négyszögű, legszélesebb részén 7 mm. átmérőjű. A penge 50, a hengerded nyak 33, a tüske 32 mm. hosszú. 3. sz. Egész hossza 130 mm. Pengéjének átmetszete dülény 4—8 mm., hossza 50 mm., négyszögátmetszetű nyaka 38, hengerded tüskéje 42 mm. hosszú. 4. sz. Eredeti hossza 102 mm. volt, de hegyéből 5 mm. le van törve. Dülény átmetszetű pengéje 30, hengerded nyaka 37, tüskéje — mely a kiemeléskor kettétört — 35 mm. hosszú. 5. sz. Hossza 99 mm. Dülény átmetszetű pengéje 42, nyaka 25, tüskéje 32 mm. hosszú. Az öt nyársalaku nyílon egy — még most elrozsdásodott állapotában is éles — legyezőalakú nyíl feküdt. (6. sz.) Egész hossza 90 mm. 42 mm.-re kiszélesedő tövénél 6 mm. vastag, de innen hirtelen vékonyodó pengéje 50, tüskéje 40 mm. hosszú, melyen az odatapadó farostok tisztán láthatók. Tüskéje, melylyel a vesszőbe volt erősítve, ugyanolyan mint a többi nyilaké, a pengéjének pedig nincs olyan válla, hogy vágásnál vagy nyomásnál a nyélbe be ne hatolt és így azt szét ne repesztette volna. A nyilak alatt keresztben egy 5—7 mm. széles, mintegy 160 mm. hosszú, 1 mm. vastag, talán egy kissé lapjára görbített, öt darabra tört vasdarab feküdt, (8. ábra) a mely a puzdrának hátsó lapjára volt erősítve. A nyilak felett közvetlen és keresztben fekve egy 3—5 mm. vastag, 10 cm. hosszú, kevésbé töredezett végén 45 mm. széles, a kiemeléskor két darabra tört vasláncz találtatott, melynek belső lapján farostok nyomai látszanak. A lemeznek felső széle befelé volt görbítve, olyanformán mint a szijgyártóknak azon műszere, melybe az összevarrandó szijakat beszorítják. Ennek homoru oldalán egy cm.-nyire egy négyszögcm. mekkoráságú 2—3 mm. vastag lemez áll ki merőlegesen, melyen egy 3 mm. átmérőjű kerek lyuk van. A lemeznek másik végén is hasonló nyujtvány látszik, melynek egy része le van törve; de azért mégis meglátszik, hogy ott is lyuk volt. Ezen két lyukas vasat nem csinálhatták oda cifraságnak, hanem annak céljának kellett lenni. A puzdrának másik oldalán egy

megfelelő hasonló lemez lehetett, a mely azonban vagy már a temetéskor hiányzott a puzdráról, vagy pedig vékonyabb volt és ezer év alatt teljesen elrozsdásodott. Ezen most már hiányzó darabnak is megfelelő lyukkal ellátott nyújtványainak kellett lenni, úgy, hogy ha a négy lyukon egy peczket dugtak végig, a puzdrának szájadéka be lett zárva és a benne levő nyilak, — bármiként dobálták is a puzdrát, — abból ki nem hullhattak.

A temetéskor a puzdra nyitva volt, mert a nyilaknak hegyei ezen vaslemeznek felső szélén kissé túlnyúltak. A puzdra a csontváznak hossztengelyével párhuzamosan volt a bal felkar felett elhelyezve. Külső szélén vasalás nem volt; belső szélén azonban 616 mm. hosszúságban egy 3 darabra tört, mintegy egy cm. széles vaslécz futott végig, mely két helyen négyszögű retesznyílás alakulag volt megtörve, vagy jobban mondva kikovácsolva, azaz fület képezett, úgy, hogy azokon két szij volt áthuzható, melyen a puzdra úgy csünghetett, mint a mai kardoknak hüvelye két karikán csüng. (9 a, b, c.) Ezen hosszában futó vasalásnak alsó vége alatt a 10. ábrán látható 105 mm. hosszú, egyik végén bunkósan felhajló vaslécz feküdt keresztben. A puzdrának felső vége és a csontvázhoz közelebb eső széle fából volt, a többi része bőrből, vagy szövetből lehetett, de ezen utóbbi résznek nyomai már teljesen elenyésztek. A nyilhegyek alatt és pár cm.-nyire kifelé hat darab apróbb alaktalan vasdarab feküdt. Alkalmasint a puzdrához tartoztak. Nem kevésbé fontos lelet a tarsoly, mely épen úgy, mint a tarczali és bezdédi, a bal czombnak felső és középső határán találtatott. Lapján feküdt és hossztengelye a csontváznak hossztengelyével mintegy 45 fok szögletet képezett, egyenes széle délkeletről északnyugotra irányulván. (15. ábra.) A szolyvai süvegdisztől, a galgóczi, tarczali, bezdédi, bodrogvécsi ezüsttarsolyoktól abban különbözik, hogy lapján disztítés nincs. A rozsz ezüstműből készült két egyforma lemez egy bőrdarabot szorít közre. A három réteget összeszorító aklaszegek fél lencse mekkoráságú és alaku domborulatban emelkednek ki a felső lapnak szélein. A hátulsó lapon csak mintegy 2 mm. átmérőjűek és simán végződnek. Az egyik szélén eredetileg 11 volt, de kettő már a találáskor hiányzott, a másik oldalon csak 10 szeg lett alkalmazva. A felső — egyenes — szélén, ha a szögleteken levő kettőt nem számítjuk, csak két — az előbbiekhöz hasonló — lencsealaku aklaszeg van. A lemeznek egyedüli disztítését négy — csaknem egy cm. átmérőjű — domború, hét bunkós küllővel disztített, kiemelkedő körrel határolt rozetta képezi, mely egyszersmind aklaszegül is szolgált. Kettő az egyenes oldálnak közepén volt egymás mellett $1\frac{1}{2}$ cm. távolságban elhelyezve, de egyik már a találáskor hiányzott; a másik kettő pedig az átellenes körszelvényes szélén egymástól ugyanolyan távolságban. A lemeznek hossza 132, legnagyobb

szélessége 120, egyenes szélének hossza pedig 94 mm. A thuzséri lemeznek szegényes diszítése nem von le az értékéből semmit, mert eddig csupán ez szolgáltat teljes bizonyítékot arra nézve, hogy ezen lemezek csakugyan tarsolynak mellső oldalát képezték. A szolyvait Lehóczky Tivadar nemezsüvegen találta és ehhez nemcsak azért nem fér kétség, mert ő alapos megfigyelő, de azért is, mert a szolyvai lemez lapjára van görbítve úgy, hogy az a fejnek kerületére illik, míg a többiek sík lapok, tehát fejre nem alkalmaztathattak. Lehet azonban, hogy eredetileg ez is tarsolylemez volt és csak későbbben alkalmazták süvegre.

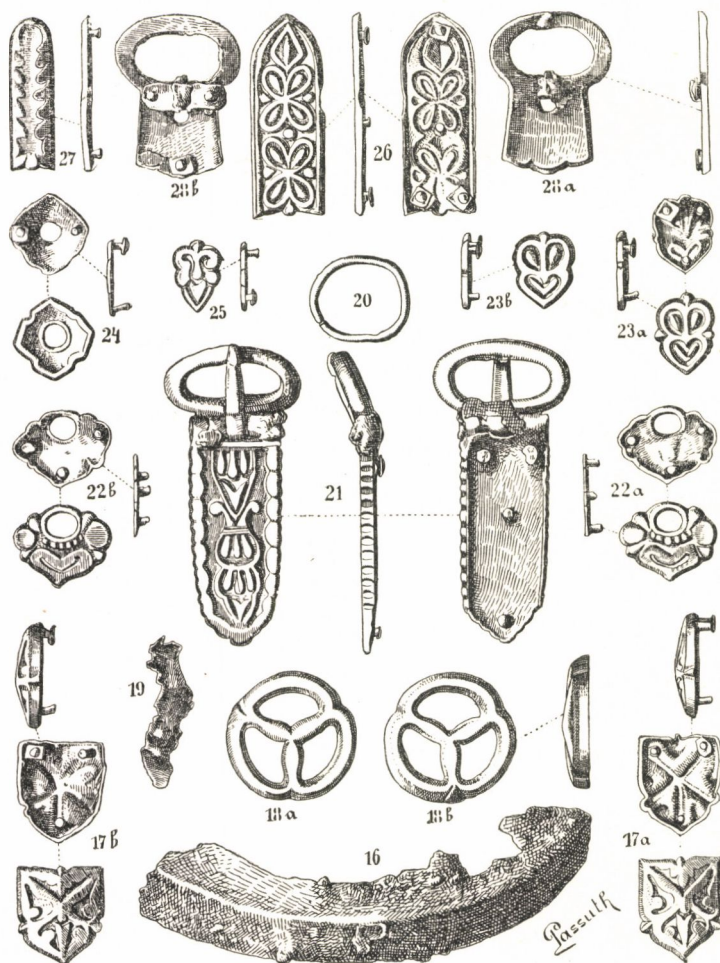

15

TUZSÉRI 6. SÍR. $\frac{2}{3}$ n.

A galgócziról nem tudni, hogy a csontváznak mely részén és milyen fekvésben találták. A tarczali és a bezdédi a csontváznak ugyanazon táján és helyzetben találtattak mint a thuzséri. Igen valószínűnek látszott tehát, hogy azok tarsolyok voltak. A gyanu még alaposabb lett, midőn a bodrog-vécsi lemeznek hátsó lapjához odarozsdázott csiholó aczélt találtak tapadva. A thuzséri lemez azonban kétségtelen bizonyíték arra, hogy ezek csakugyan tarsolylemezek, mert tőle lefelé 15 cm. távolságban szinte a czombcsonton egy vaslemez került (16a b), mely egy hosszában derékszögre hajlított pár milliméter vastag pléhdarab, melynek lapjára hajlított 17 mm. széles része a tarsolylemeznek körszelvényes alsó széléhez hajszálnyira odaillesik. A lemeznek függőlegesen álló —

élére görbített — része pedig a tarsolynak hátulsó falának alsó részét képezte. A két tarsolylemez közé szorított bőr hosszan nyulhatott ki és szorította ezen görbített vasat a tarsolylemeznek alsó széléhez és képezte egyszersmind a tarsolynak hátsó falát is. Valószínű, hogy a földnek súlya szakította le eredeti helyéről.

TUZSÉRI 6. SÍR. 2/3 n.

A tarsolyban egy csíholó tűzkő volt, melyet a becsomagoláskor vesztettünk el és egy kés (11. ábra), mely a tarsolynak alsó végéből félig kinyúlt és ennek 3 darabra tört részben fa, részben csontnyelének maradványa, annyira elkorhadva, hogy alig lehet megkülönböztetni, hogy tulajdonképpen fából volt-e készülve vagy pedig csontból, (12., 13., 14. ábra.) A 21. sz. szépen díszített ezüstcsatt a jobb bélcsont alatt bőrrel odatapadva, aklás lapjával felfelé, peczkés végével kifelé volt

irányítva. A másik 28. sz. egyszerű csatt aklás lapjával szintén felfelé, de csattos végével, melynek peczke hiányzott a jobb alkar felett, a csontváznak középvonala felé irányulva találtatott.

A két csattnak két szíjvégdíszítés felel meg. Egy nagyobb és díszesebb (26. ábra) a 21. sz. nagyobb csatthoz, a kisebbik (27. ábra) pedig a 28. sz. csatthoz tartozhatott. Mindkettő a medenczének baloldali bélcsontja felett volt, hegyükkel körülbelül a csattok felé irányítva, díszített lapjukkal felfelé fektetve. A csattoktól azonban 20—30 cm. távolságra állottak, tehát azokba befűzve nem voltak. A szélesebb övszíjnak, melyen a tarsoly csünghetett, szolgálhattak díszítésül azon három-küllős rozsa ezüsből készült 27 mm. átmérőjű karikák, melyek közül egyik a jobb bélcsonton, a második a keresztcsont felett, a harmadik a bélcsont felett találtatott. (18. ábra.) A 24. ábra 3 darab jól aranyozott $\frac{1}{2}$ cm. hosszú aklás díszítés közül egy a tarsoly aljától egy kissé ki- és lefelé, kettő pedig a bal bélcsont alatt találtatott, egy cm. vastag, igen elkorhadt, de felismerhetőleg összegyűrött nemezre erősítve.

Ugyanitt volt négy darab azon hat szívalakú ezüst aklás díszítés közül is elhelyezve, melyeknek ábráját a 22. sz. mutatja.

A másik kettő közül egyik a bal alkar közepén, egyik pedig a bal alkar külső szélén találtatott. A 23. sz. ezüst díszítés a jobb felkar alsó vége felett, a másik a farcsik-csont alatt volt. A 25. sz. legkisebb ezüst díszítés a két csomócsont felső harmada között, de 13 cm.-rel magasabban volt. Hogy ezen utóbbi tárgyak, valamint a mellkasnak jobb felén talált hártya-papír vékonyságu alaktalan, tiszta ezüsből készült lemezke mit díszíthetett, ki nem világlott. A bal kézfejnek ujjai vastag bőrnemű anyagba voltak burkolva. Lónak, vagy más állat csontjának maradványa egy sírban sem fordult elő. Mindkét sírtól több méternyire huzott kutató árok több sírra nem vezetett. Lehet azonban, hogy kelet felé más sírsorozat is fog a még fel nem forgatott talajban akadni, de idő hiánya miatt a további kutatás egyelőre abban maradt.

Nyiregyháza, 1900 április 4 én.

Dr. Fősa András.

A NAGY-BISZTERECZI KELTA ÉRMEK.

A nagy-bisztereczi éremlelet, habár név szerint, nem ismeretlen e folyóirat olvasói előtt; először az Arch. Ért. r. f. XIII. (1879) kötetének 410—411. lapjain, aztán az Orsz. rég. és embertani társulat 1886. évi évkönyvének 101. lapján volt szó róla; utóbbi helyen magának a találónak, ifj. Kubinyi Miklósnak «Árvamegyei régészeti emlékek» című

cikkében. E cikkekben csak röviden történt említés az érmeokről és a hozzájuk fűződő numizmatikai és történeti kérdések szóba sem kerültek, azért most, mikor a tulajdonos, ifj. Kubinyi Miklós úr, nagyra-becsült szíveségéből módomban volt azokat beható tanulmány tárgyává tennem, kimerítően ismertetem az érdekes érmekeket.

A leletet ifj. Kubinyi Miklós találta 1879 június 23-ikán, az Alsó-Kubin közelében fekvő Nagy-Biszterecztől éjszaknyugatra mintegy egy kilométernyire fekvő «Trnini» nevű sziklacsúcs alatt, ásatás alkalmával, alig néhány centiméternyire a föld színe alatt. Az érmekeken kívül egy 39 cm. átm. 14 cm. vastag homorú örlőkő és egy kerekded arany ékszer is került elő, melynek ábráját itt közlöm. Alakja külső oldalán pikkelyszerű levelekkel szegélyezett, szélteben megnyujtott gyűrűhöz hasonlít. Az éremlelet tizenegy arany- és tizenhat ezüstpénzből áll, úgynevezett barbárpénzekből, melyek közt több, egymástól anyagra vagy típusra élesen különböző, de másrészt egymással közel rokon éremfajt különböztethetünk meg, mindegyik fajtából egy-egy jellemző példányt mutat táblánk.

I. *Aranypénzek*: 1. Az 1. sz. alatt ábrázolt éremfajból egyetlen egy van a leletben. Veretét illetőleg a többiektől teljesen elütő típust, sőt, a mennyiben a rendelkezésemre álló bőséges, bár nem kimerítően teljes irodalmi anyagból,* a kelta, különösen pedig a gall érmek ismeretése után ítéltetnek, eddigelé még ismeretlen éremfajt képvisel. Alakjára nézve a 2. és 3. képen bemutatott lapátforma érmekkel rokon, úgy szintén anyagát illetőleg is, mely nem színarany ugyan, de meglehetősen finomsági fokú, a rendesen sárgább elektrum, vagyis — ez esetben természetes — arany-ezüst ötvözet. Domború hátlapján lobogó lángocskához hasonló éremkép látható, melyhez hasonlót hiában kerestem az ókori, első sorban a kelta, de főképen a gall érmekeken. Az érem homorú oldala gazdag szimbolikus típusainál fogva fontosabb mint a hátlap, egészében ugyan nincs analógiája, de egyes elemeit megtaláljuk a gall érmek egyik-másik fajtáján, leginkább a főtípust kísérő melléktypusok közt. Balról egy «lituus» vagyis augur — (madárjós) botot látunk. Ilyen kivitelben, t. i. kettős vonallal, nem található ugyan érmekeken, egyszerűbb alakban azonban Ackerman (ancient coins) adja a XX. tábla 18. sz. érmén, Lelewel a VI. tábla 26. érmén, a nap lovának képe mögött és a X. táblán a jelvények és szimbolumok sorozatának 83. és 84. sz. képeiben. Diodorus szerint a galloknak voltak jósaik (*χρῆνται δὲ καὶ μάντισιν*). Bertrand (La religion des gaulles 258. l.) bizonyítja, hogy madár- és béljósai (augurok és haruspexek) és pap-

* Ackerman, Bertrand, Donop, Duchalais, Lambert, Lelewel, Pichler, Promis, Streber stb. stb. művei s a német Numizm. folyóiratok és a Revue Numism. újabb folyamainak idevágó cikkei.

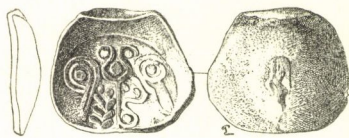
jaik (druidák) voltak. — A lituus mellett gallyat látunk érmünkön, két sor levéllel. Egy babérkoszorú részének is mondhatnók. A gallok nagyban üzték a növények és fák kultuszát, a babér pedig, mindenki tudja, Apollónak a napistennek volt szentelve, kit a gallok Belenus néven főistenként tiszteltek. A középső kép egy hosszú nyélen ülő, tulipán-féle (?), vagy két S alakból összetett tárgy. Az S — jegy, — (Lambertnél «Esse» néven nevezett jelvény) — nap-szimbolum, az egész itt ábrázolt tárgyat pedig Lelewel (*Études Numismatiques*, I. type gaulois ou celtique) 9. lapján a címképen mint a druida-papok sceptrum (vagy caduceus)-féle jelvényét adja. Látható még Lelewelnél a VII. tábla 15. és 67. sz. érmein is. Az a három pont, vagy golyócska, mely e tárgy felső részének közepén és két oldalán látható, egyike a legismeretesebb kelta nap-symbolumoknak, melyek galliai, noricum, pannoniai és dáciai kelta érmek főtipusait (ló, lovag, fej, stb.) mellékjegyek gyanánt kísérik. — Következik, ismét a három golyócskával környezve, egy kigyó képe. Itt már ismert úton járunk. A galliai pénzekben — mellékjegy gyanánt, előfordul a szent kigyó képe, a vindeliciai érmeken, nevezetesen a Streber (Regenbogenschüsselchen I. k.) első csoportjába tartozó szivárványtálakon, pedig mint főtypus, azonkívül jelentkezik galliai kelta köemlékeken (Bertrand i. h.). Végül: egy vonallal elkerítve (vagy talán azzal összetartozólag), az érme jobb oldalán egy nyélen ülő kör látható, benne egy ponttal. Ez a jelvény (Lelewel i. h. 94. és 135. l. «rondelle à queue,» «patère de druides ovates sacrificateurs» vagyis nyeles áldozócsésze) a gall érmek lovas alakjainak kezében gyakran fordul elő, Lelewel fent említett címkéjén pedig egy druida tartja kezében. Látszólag ehhez hasonló jelvény azon kalapács is, melyet Bertrandnál (i. h. 318. és 354. l.) a «Jupiter au maillet»-nek nevezett gall istenszobrok mellett, illetve kezében láthatunk. Nyél nélkül mint napsymbolum közönséges a kelta pénzekben. Mindezen symbolumok és symbolikus jelvények a gallusok ősvallása, a druidismus körébe terelik figyelmünket, és ha egyéb bőséges numizmatikai analógiák nem is állának rendelkezésünkre, már ezek is elég bizonyítékot szolgáltatnának arra, hogy ezen érmet kelta népnek tulajdonítsuk, a melyet a nap- (Belenus = Apollo) imádás symbolistikája és hagyományai még erősen áthatottak, sőt, tekintve hogy az öt jel nemcsak mind a Belenus cultusára vonatkozik, de ezen felül van köztük három (a két szélső és a középső), mely egyúttal a druida papok és jósok által viselt szent jelvény, arra kell következtetnünk, hogy a népnél, mely ezt az érmet gyártotta, a druidák hierarchikus hatalma még virágzásban állott. E föltevés nélkül nem igen volna érthető, hogy az érmekre, melyek az egész ókorban vallásos jellegűek, a galloknál pedig, legalább régiebb időkben, a druidák befolyása alatt verettek, könnyebben megérthető és népszerűbb jelvények (pl. a nap

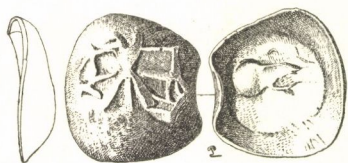
lova, a nap kocsija, stb.) helyett öt meglehetősen elvont jegyet, ezek közt pedig három papi jelvényt alkalmaztak. — Az imént leírt érem súlya 5.94 gramm, átmérője függélyes irányban 17, vízszintes irányban 19 mm. Felső keskeny oldalán a széle, mint képünkön is látható, domború oldala felé vissza van hajtva és leszorítva.

2. A 2. sz. éremkép egy halványabb, a színaranyhoz képest majdnem zöldes-sárga, az előbb leírt érem színétől is különböző árnyalatú electrumból készült érmet ábrázol. Fölülete erősen homorú és felső keskeny széle könnyed hajlással a homorú oldal fölé hajlik vissza. Ezen a homorú oldalon elég erős, tányéralakú kerek mélyedésben egy sajátos éremkép (tipus) látható, melynek analógiáit, így a hogy itt van, szintén hiában kerestem az eddig közzétett kelta érmeiken. Legközelebb hozzá a vindelicziai és csehországi szivárványtálakon (Strebernél i. h. a 2. csoportba sorozott érmeiken) gyakori, s mi fő, szintén egyedül álló, tehát főtypusként használt, bár mindenesetre a mi érmünknel hasonlíthatatlanul tökéletesebben és világosabban ábrázolt (szemmel és nagyrészt görbe csőrrel ellátott) madárfej-typus, melyet eddig galambfejnek magyaráztak, lévén a galamb Belisama kelta főistennő (Aphrodite Urania, esetleg Minerva vagy Diana) szent madara. Más esetekből következtetve (így: a nap lovának hátán ülő és annak fülébe sűgó madár képe galliai és noricum-i kelta érmeiken), azonban a napistennek szentelt ölyv fejének tarthatnók ezt a madárfejet. Addig, a míg esetleg közbeeső átmeneti éremtypusok vagy újabb combinatiók nem merülnek föl, teljesen megnyugtató, kétségbevonhatatlan magyarázattal nem szolgálhatnék és az imént leírt legvalószínűbb analógiákhoz csatlakozom. Rendkívül érdekes még érmünknek domború oldala is. Itt széles, egyenes vonalából igen durván alakított emberi alak látható, kinyújtott karokkal, melyekről több ágú lebbentyűk függnék alá. Hogy hasonló idomokat találjunk, elég messzire kell mennünk, és ezek sem elég megnyugtatók: A Morvaország déli részében és az attól délre eső vidéken, le egészen Bécsig (— Stolzenthalgasse-i lelet), de különösen a Znaim és Eggenburg közti vonalon (Monatsblatt 154—155. sz., 1896) egy hajdani kereskedelmi útvonal mentén fordulnak elő különböző nagyságú és súlyú (8.3, 2.72, 1.5, 0.56 és 0.31 grammnyi) kelta aranypénzek, egyik lapjukon sisakos Pallas-fejjel, másikon epirusi görög érmekekről durván másolt dárdavető Pallas alakjával. Ez utóbbi szolgáltatja a kor és technikai kivitel dolgában távoli, de mégis, a kelta érmészet körében egyedüli *lehetséges* analógiát, melynek említését szigorúbb bírálóim esetleg méltán kifogásolhatnák, ha már dr. Cupido (Eggers Num. Monatshefte II. 144 stb. l.) nem úgy fogta volna föl ezeket, mint a szkordiszkusok (scordisci) (— epirusi érme mintájára készült —) *régibb* érmeinek későbbi, a bójok által gyártott utánzatait. «Ime tehát itt azon

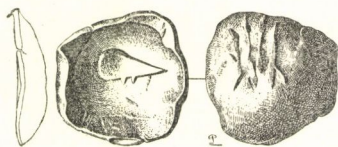

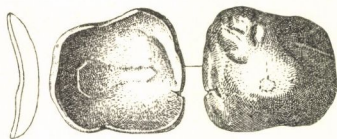
I.

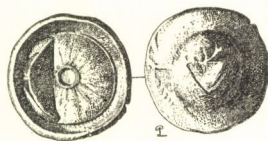
2.

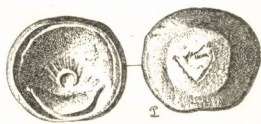
3.

4.

5.

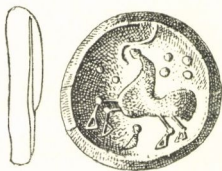
6.

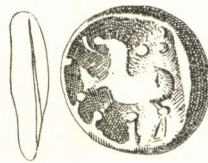
7.

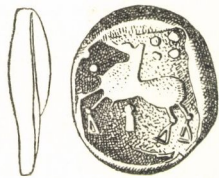
8.

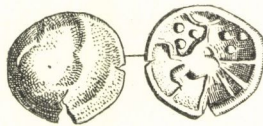
9.

10.

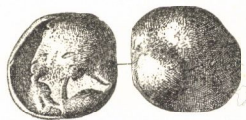
II

12.

ARANY- ÉS EZÜST-ÉRMEK A NAGY-BISZTERECZI (ÁRVA M.) LELETBŐL.

érem, melyet Cupido még nem látott, és mégis rá hivatkozott!» — mondhatnám most. — Csakhogy másképen áll a dolog, és nem a sokkal délibb szkordiszkusok, hanem, mint az alábbiakból kitűnik, legfőlebb a Morvaországban, később pedig Felső-Magyarországban települt Kotinok (Cotini) érmével van itt dolgunk; a nevezett morvaországi aranyoknak pedig aránylag elég gyakori ezüst példányai (3·16 gr., 15 mm. átm. a m. nemz. múz.-ban) is vannak, a mi nem illenék rá a bójokra Csehországban. A mi ezen éremfaj korát illeti, a kérdés aligha áll oly tisztán, mint a hogy azt Kenner (Monatsblatt 155. sz., 367. l.) soraiból gondolhatnók, ki ama morvaországi aranyokat a római pénzláb alapján ítélvén meg, a róm. császárság első századába helyezi, nem vévén tekintetbe azon *szintén* 8 gr. körüli — (8·14—8·16 gr. a m. nemz. múz.-ban és 7·92—7·93 gr. az idecsatolt képen ábrázolt és Felső-Kubinban, a «Szalka» szikla alatt lelt példányok) — hasonlóképen színarany kelta pénzeket, melyeknek korát durva öntvényüknél s a podmokli meg nádasdi bójus aranyokkal való elég szoros technikai rokonságuknál fogva lehetetlen a római császárságig előre tolnunk, viszont pedig a mily távol állanak technikai tekintetben a Pallas-fejes aranyoktól, olyannyira egymás közelébe helyezendők súly és pénzláb dolgában, mint a közép-európai kelta aranypénzek legsúlyosabb válfajai. Sem a szivárványtálak (Streber szerint a Kr. e. v. századig) nem olyan régiek, sem a Pallas-fejes aranyok nem olyan újak; a mi 2. sz. érmünk tehát, mely mindkettőjükkal valamennyire összefügg, mindkettőjükhöz közelebb áll, mint első pillantásra látszik, és ha föltevéseim helyesek, korát visszafelé Pyrrhus (295—272.) epirusi királynak 5·8 grammos, a valószínűség szerint előképül föltételezhető aranyai és ezüstpénzei határolják. Érmünk súlya 5·44 gramm, átmérője 18, illetve 19 mm.

3. A 3-ik képen ábrázolt érem homorú lapján az előbbihez hasonló éremkép (madárfej) látható, baloldalt két kis peczekkel, melyeket, utalva a következő éremre, nem tartok technikai véletlennek. Domború lapján egymásba futó bizonytalan vonalak vannak. Alakjánál és előre hajlott felső szélénél fogva is hasonló a 2. sz. éremhez, anyaga azonban a következő két éremmel azonos, sárgább, de szintén ezüsttartalmú arany, olyan mint az 1. sz. éremanyaga, melyet szintén még electrumnak mondhatunk. — Súlya 5·50 gramm, átm. 17, illetve 18 mm.

4. Az előbbihez hasonló alak és anyag dolgában, azon különbséggel, hogy a homorú lapon lévő typuson a 2. sz. érmen is látható kettéágazás észlelhető, a két kis peczek pedig, melyre a 3. sz. számú éremnél utaltam, nem az éremkép oldalán, hanem annak felső szélén fordul elő. Domború lapján nincs semmi éremkép, legfőlebb mintha egy kör nyomait vennők észre. Súlya 6·09 gramm, átm. 17, illetve 18·5 mm.

5. A két előbbihez hasonló, alak, anyag és typus dolgában, de egészen lapos; felső széle derékszög alatt az előlap felé van hajlítva. Az éremkép tökéletlenebb mint a 3—4. sz. érmeké, a kis peczkek sem fordulnak elő rajta. Hátlapja egészen síma. Súlya 6·10 gramm, átm. 17·5 mm.

6. A 4. ábrán látjuk ezen érem rajzát. A homorú előlapon látható éremkép a 3—5. sz. a. leírt érmekével lényegében azonos, de nagyobb méretű és lenn határozott háromszögű csúcsban végződik. Hátlapja üres. A főkülönbség az előbbi, és a lelet összes egyéb érmeihez viszonyítva abban áll, hogy határozottan vörhenyes, tehát más ötvözetű, nagyobb réztartalmú aranyból készült, mely más vidékről vagy esetleg más bányából vagy érből került elő. Alakja is különbözik az előbbiektől, a mennyiben tálalakú ugyan, hanem felső széle nincs visszahajlítva mint az 1—5. sz. érmeken és nem lapátalakú, hanem oldalai középtájt behúzódznak. Súlya 5·15 gr., átm. 18·5 és 17 mm.

Leletünk második csoportja már ismeretesebb kagylótypust viselő arany érmekből áll, melyeket általánosságban a bójoknak szoktak tulajdonítani. Ezen éremfajról kimerítőbben egy nádasdi éremlelet alkalmából szándékom értekezni; itt röviden utalok Streber (i. h.) 7-ik éremcsoportjára (108—116. sz.), és megjegyzem, hogy az itt közlendő példányok a kagylótypusú aranyaknak két újabb, az eddigi leletekben előfordúltaktól jellemzően különböző változatát képviselik.

7. Az 5. ábrán bemutatott érem egyik lapján az ismeretes kagylótypust látjuk, melyet a régibb érmészek napnak és holdnak értelmeztek, míg Streber óta egy — Belisama kultuszával állítólag összefüggő — kagylót látnak benne. Kivitele sokkal durvább és szabálytalanabb, mint az egyéb leletekben előkerült hasonló érmek legnagyobb része; a sugaraknak csak gyöngye nyomai láthatók, maga a félhold alakú emelkedés nem kerekdeden domború, hanem meredeken lefutó oldalakkal bíró fönstík, főkülönbsége és jellemző újdonsága e válfajnak azonban abban rejlik, hogy a központi kis mélyedést keskeny, kidomborodó gyűrűszerű karima veszi körül, továbbá hogy az éremkép szélén kis barázda fut körül, melyből az mintegy kiemelkedni látszik. Az érem túlsó oldala domború, hanem mint az ábrán is látható, közepén egy többé-kevésbé kerekded laposabb tér van, sajátságos alakú és különböző elágazásokkal és vonalakkal környezett háromszögletes (vagy szívalakú), homorúan benyomott idommal. — Anyaga halvány arany, súlya 5·43 gramm, átm. 16·5—17 mm.

8. Az előbbihez hasonló érem, némi csekély változatokkal, különösen a domború oldalon lévő homorú idomot illetőleg. Súlya 5·37 gramm, átm. 16·5—17 mm.

9. A 8. sz. éremmel tökéletesen egyezik. Súlya 5·32 gramm, átm. 16·5 mm.

10. Az előbbi éremhez hasonló, igen csekély eltérésekkel az előlapon. Súlya 5'20 gramm, átm. 17 mm.

11. Kagylótypusú érem (6. ábra), hasonló a 7. sz.-hoz, hanem a félholdalakú domborodás belső oldala erősebben ki van kanyarítva, a központi mélyedést környező gyűrű körül pedig — (mely az ábrán bemutatott példányon kissé meg van kopva alsó oldalán, és azért látszik nyílt karikának) — erősebb kivitelű, de nem koncentrikus, hanem inkább rézsútosan fölfelé irányuló rövid sugarak láthatók. Domború oldalának homorú typusa is elűt az előbbiektől. Súlya 5'39 gramm, átm. 14—15 mm.

Ezek az (7—11. sz.) érmek véleményem szerint öntött darabok; erre mutat typusaik általános kerekdedsége, és mert a mindkét lapjukon itt-ott előforduló szabálytalan kerekded hajlású rögök csakis az öntési eljárásból magyarázhatók meg. Éppen ezért, félreértések elkerülése végett használtam leírásuknál más kifejezést az általánosabb értelemben használt «veret» helyett. Nem mulasztom el mindazáltal, megemlíteni, hogy vannak, a kik a kagylótypusú érmekeket is verteknek tartják. — Maguk a lapkák kétségkívül öntés útján készültek. Az imént leírt 7—11. sz. érmek anyaga inkább aranynak, mint electrumnak mondható, de nem az a mélyen sárga színű arany, mint pl. Macedóniai Fülöp vagy Sándor aranyai, hanem halványabb, ezüsttartalmú arany.

II. *Ezüstpénzek*: 1. (7. ábra.) Rövidre nyírt sörényű fejetlen ló balfelé, előtte három, fölötté négy golyócska, alatta golyócskával tetőzött kurta, lent vastagabb rúd. Mindez csekély homorulatú mélyedésben fekszik. Hátlapján csakis egy kerek, lencsealakú domborodás van, mely azonban nem foglalja el az érem egész fölületét, hanem körülötte három oldalt aránylag laposabb karima marad fönn. — Súlya 9'12 gr., átm. 20'5 és 21'5 mm. (Két irányban mérve.) 2. Mint az előbbi; súlya 8'87 gr., átm. 20 mm. 3. (8. ábra.) Mint az előbbiek, hanem a ló nyakán nincs sörény; súlya 9'15 gr., átm. 20 és 22 mm. 4. Mint az előbbi; súlya 9'84 gr., átm. 19'5 és 21'5 mm. 5. Mint az előbbi; súlya 9'49 gr., átm. 20 és 21 mm. (Fent csak három golyócska látszik.) 6. Mint az előbbi; súlya 9'15 gr., átm. 19'5 és 20 mm. 7. Mint az előbbi; súlya 9'03 gr., átm. 20 és 20'5 mm. 8. Mint az előbbi; súlya 9'03 gr., átm. 19 és 19'5 mm. 9. Mint az előbbi; súlya 8'69 gr., átm. 20'5 és 21'5 mm. (A hét golyócska egészen kicsiny.) 10. (9. ábra.) Mint az előbbiek, hanem a ló nyakán ülő golyócskával és e fölött fordított S alakra hajlított vonallal; súlya 9'70 gr., átm. 20'5 és 22 mm. 11. Mint az előbbi; súlya 9'15 gr., átm. 20'5 és 22 mm. 12. Mint az előbbi; súlya 8'84 gr., átm. 19'5 és 20 mm. 13. (10. ábra.) Az előbbiekhöz hasonló, typus hanem a ló nyakán kurta sörénnyel, nyaka végén ülő golyócskával, feje helyén lefelé görbülő ívvonallal; a golyócskák nem vehetők ki

mind határozottan; súlya 9.06 gr., átm. 18.5 és 21.5 mm. 14. Mint az előbbi; súlya 8.56 gr., átm. 20 és 21 mm. 15. (11. ábra.) Az előbbiekhöz hasonló typus, közvetlenül a nyak előtt ülő golyócskával; súlya 8.90 gramm, átm. 19.5 és 22.5 mm. 16. (12. ábra.) Kis pénz. Balfelé futó ló, melynek fejét egy ívonal alkotja, hátsó lábait négy sugárszerűen szétágazó vonal helyettesíti. Előtte és fölötte három-három golyócska áll. Hátlapján szabálytalan alakú enyhe domborodás látható. Az érem alakja gyöngén homorú. Súlya 2.10 gr., átm. 15 mm.

Leletünk 1—15. sz. nagyobbfajta (8.69—9.84 gr.) ezüstpénzeinek valamivel magasabb eredeti alapsúlya vagy a 11.27—11.33 gr. perzsa ezüststaterből származtatható le, melyet Macedóniában, Traciában és Epirusban a Kr. e. V., illetve IV. században egyidőre az ottani pénzláb alapjául elfogadtak, vagy pedig, a mi szintén lehetséges, ezen alapsúly a pæoniai, Lyceiustól Audoleon első uralkodási éveéig (Kr. e. 359—306) használt, s az ú. n. alászállított súlyú macedóniai pénzláb alapján vert tetradrachmonok révén jött divatba a keltáknál, a mely érmek 13.86—12.18 gramm súlyúak és nemcsak gyakran előfordúlnak hazánk, kivált pedig az egykori Dacia területén, hanem úgy barbár utánzataik, mint a typusaik részleges fölhasználásával vert kelta pénzek sem ritkák a norikumi és pannoniai kelta éremleletekben. Ezen pénzláb a 9—11.5 gramm úgynevezett régibb norikumi barbár ezüstpénzekben is érvényre jutott és ez a barbár pénznem uralkodott hazánkban a Dunántúlban és Horvátországban és különböző változatú típusokat viselő néma, és föliratos (Nemet, Atta stb.) érmekkel van képviselve. Pontos súlymeghatározás nem adható, mert ugyanazon leletnek azonos típusú példányai közt is sokszor több grammnyi súlykülönbséget tapasztalható.

Érmeink egyik lapját kerek dudorodás jellemzi, melynek szélén olykor (más leletekben, pl. Késmárkon) két egymás mellé helyezett golyócska is látható. Ugyanezen két golyócska olykor norikumi barbárérmeken is előfordúl, a mi szintén a Norikummal való érmelelési összefüggést bizonyítja. — Vörös rézből verve is előfordúlnak nálunk öt-hat gramm súlylyal. — A 9. ábrán adott typus a stradonicei (Csehország) éremleletben is előfordúl különböző régibb és újabb kelta éremfajok társaságában. A hazai kelta éremfajok közül domború lapjuknak primitív, képnélküli alakítása révén a gömöri, barsi-, nógrádi- és hontmegyei hasonló súlyú ezüstpénzekkel állanak rokonságban. A nagybiszterecki ezüstéremtypusok más példányai Késmárkon és Ó-Huttán (Borsod m.), (itt 11.05—11.73 gr.) fordultak elő mint beigazolható lelhelyeken. — A ló körüli három, négy sőt olykor öt golyócskából álló szimbolumok, mint fentebb említém, a napisten kultuszával függnek össze. Vajjon a szerszámozatlan ló képét a galliai, vagy pæoniai, thrák vagy macedóniai érmekről vették-e át keltáink, nehéz eldönteni; erre nézve eltérő

vélemények uralkodnak, főképen, ha tekintetbe vesszük a különböző kelta törzsek érmein tapasztalható típusátvételnél gyakran, mint alább példákkal bizonyítom, egymástól igen távoli területekre kiterjedő eseteit.

A 12. ábrán bemutatott (12. sz.) kis pénz 2·10 gr. súlyával mint részdarab, vagyis az előbb felsorolt nagyobb ezüstpénzek negyedrésze mutatkozik be. A kelták úgy arany- mint ezüstpénzeik körében egyrészt az $\frac{1}{4}$ -es, másrészt az $\frac{1}{12}$ -ig sőt $\frac{1}{24}$ -ig terjedő $\frac{1}{3}$ -os darabolási rendszert használták. Kenner szerint (Num. Zeitschrift 27. kötet. 66. 1. stb.) az előbbi a régibb és a régi fajta pénznemek $\frac{1}{4}$ -e az újabb fajták $\frac{1}{6}$ -ának felel meg. A nagybisztereczi kis pénz típusának van egy változata, melyen a hat golyócska hiányzik a ló körül, helyette azonban van alatta egy Λ alakú jegy, túlsó lapján pedig egy jobbfelé tekintő durva művű fej látható. Ennek egy példányát a mármaros-megyei junczádi leletben találtam. Súlyja 2·905 gr. Ugyanezen válfajnak más példányai (a nemz. múz.-ban) 3·10, 2·65, 2·65, 2·40, 2·35 és 2·10 gr. súlylyal birnak, átlagos súlyuk tehát 2·54 gr. Egy harmadik változata (a nemz. múz.-ban), mely a bisztereczitől csak domború lapjának félkörben görbült enyhe domborodásával különbözik, 11 mm. átméretű és 1·68 gramm súlylyal bir. Megjegyzendő még, hogy vannak Lapujtőről (Nógrád m.) származó olyan érmeink is (a nemz. múz.-ban), melyek átmenetről, illetve kapcsolatról tanúskodnak a nagybisztereczi és a nógrádmegyei pilini és lapujtői kelta ezüstpénzek közt, nemcsak súly, hanem típus és technika dolgában is. (V. ö. Arch. Ért. r. f. II. köt. 294. l., ábrákkal.)

A fentebbi egybevetésből kitűnik, hogy leletünk ezüstérmei hazánk éjszaki részeiben, névszerint főképen a «Cotini» és «Osi» által lakott vidéken fordulnak elő vagy mutatnak föl többé-kevésbé rokon fajokat, másrészt pedig Csehországban (Stradonicén) is előfordulnak. A meglévő egyéb példányok jó részének ismeretlen lelhelye miatt nem bocsátkozhatom itt, csupán az ezüstpénzekre alapított határozottabb állításokba, mindazáltal a meglévő adatok is elégségesek arra, hogy egyéb, kivált az együtt lelt aranypénzekből merített érveket támogatva, hozzájáruljanak leletünk közelebbi meghatározásához.

Már most azon feladat vár rám, hogy a lelhely és a lelet körülményeire s a kínálkozó analógiákra támaszkodva, tehát lehetőleg reális alapon összegezzem mind azt, a mit érmeink koráról, eredetéről, értékéről tudni lehet. Újból konstatálni kívánom, hogy éremleletünk külső megjelenésében, nincsen egységes jellege; az aranypénzek nemcsak típusaikra, hanem anyagukra nézve is három-négy különböző fajtához tartoznak, súlyukra nézve azonban közeli összefüggésben vannak egymással; az ezüstök egyneműbbek, csak a kispénznek van a többitől elütő típusa. Az egyes darabok fentebbi leírásánál utaltam rá, hogy a

tálatalkú aranyak közül az 1. sz. érem druida elemeket mutat veretében. Analóg példányok hiányában bajos lenne ezt minden kétséget kizáró módon valamely közelebből megnevezhető néphez vagy vidékre beosztani, a vele föltűnő alaki, technikai stb. rokonságban álló 2—5. sz. érmekkel való egybevetés azonban (az anyag hasonlósága, a lapát alak, a felső szélek behajtása, a tányérszerű mélyedésben ülő típus, a súly hasonlósága) megkönnyíti munkámat és *egyelőre* bizvást állíthatom, hogy kelta pénz, és hogy nyugat felől, a Rajna tájáról kellett származniok vagy azoknak, a kik (esetleg újabb hazájukban) gyártották, vagy pedig magának az éremnek. — Éppen ezért szükséges itt egy pillantást vetnünk azon országok kelta érmészetére: A kelet- és délfelé szétágazó nagy kelta vándorlás idején, Kr. e. 400 táján, Galliának csak délibb részeiben szabad érmelést föltételeznünk, míg éjszakibb részeiben csak fokozatosan és később terjedt el a pénzverés (eleinte öntés) művészete és szokása. A nemzeti típusok e tájakon Lambert szerint Kr. e. 200—100 közt virágzottak (— a délibb vidékeken ez a korszak előbb is beállhatott —), ez időszak második felében azonban a tálatalkú pénzeket a lapos alakúak váltották föl.* — Tudjuk továbbá, hogy az electrum használata átlag korábbi az aranyénál az antik numismatikában. Az electrumból való érmelés különösen dívott a Rajna, Majna és Duna közében és a Dunától délre, a Bóden-tóig, miért is különös tekintetbe kell vennünk a 2—5. sz. érmek típusainak főntebb jelzett valószínű összefüggését az e tájakon és Csehországban, azonkívül Felső-Itáliában Vercelli mellett — (Lásd Promis: Ricerche, etc. és Berliner Blätter für Münz... kunde III. köt. 1866. 169. l.; Friedländer cikkét) — előforduló electrum érmekkel, másrészt pedig főntebb jelzett rokonságukat az 1. sz. éremmel, mely ennél fogva legfőllebb aránylag csekély korkülömbiséget enged föltételeznünk, végül számot kell vetnünk érmeinknek ama nyugatibb kelta pénzekéhez képest csekély súlyával, a mi rendszerint későbbi kornak ismerve az ókori numismatikában.

Mind ezeket egybefoglalva azon következtetésre jutottam, hogy nemcsak az 1., hanem az 1—6. sz. aranypénzek a Kr. e. II. század folyamában készültek valamely, a Közép-Rajna vidékéről mifelénk vándorolt kelta nép használatára. Ennél korábbi időszakot föltételezni az 1. sz. éremnek nemcsak nagyon fejlett, hanem elvontságával és túlterheltségével mondhatnám hanyatló symbolismusa, továbbá az 1—6. sz. érmek könnyű átlagos súlya tiltja. A gall aranyak eredeti alapsúlya (a mennyiben az éppen metrologiai szempontból fogyatékos közleményekből megtudhattam, 8 gr. körül volt, a szivárványtálak 7.5 gr. körül

* A különböző országokban gyártott kelta pénzeknek egymás közti erős visszahatását tekintve, bizvást föltehetjük, hogy ugyanezen alaki változás fokozatosan tovább terjedve a Galliától kelet felé lakó szomszédos kelta népeknél is csakhamar beállott.

állottak, a kagylótypusú bójus színanarypénzeket 7·7—6·5 gr. körüli súlyban öntötték. Itt tehát nyilvánvaló, hogy súlyreduktióról van szó, mert sem a feles, sem a harmados darabolás alapján nem magyarázhatók meg érmeinket részdarabok gyanánt, hanem csakis egész statereknek tekinthetjük, ép úgy, mint az 1—5. sz. ezüstpénzeket tetradrachmonoknak, vagyis igazában véve kettős statereknek (distater). Azt a föltevést, hogy nem ősi hazájában, hanem újabb települési helyén, mihozzánk közelebb gyártotta őket, magukkal hozott, vagy átvett tradíciók alapján valamely *kisebb* kelta nép, a lelőhely földrajzi helyzetéből, ezen éremfajnak nyugatibb leletekben való hiányzásából, és a bójokról vett analógiával bizonyítom, kik névvel ellátott aranyat, ezüstöt pedig egyáltalában csak harmadik hazájukban, Magyarország nyugati részében kezdtek gyártani. E pénznem ritkasága a mellett szól, hogy kisebb népnek csekély mennyiségben kibocsájtott pénzéből való. A 2—6. sz. érmek anyagának nagy változatossága, hogy t. i. sárgás, zöldes-sárga és vörhenyes aranyötvözetből készültek, szintén ezt bizonyítja, és azt is, hogy az érmelesre szánt anyagot apránként és különböző forrásokból szerezték, tehát aligha tulajdoníthatók egy nagy, hatalmas, aranyban dúskáló népnek. — Arra a másik föltevésre, hogy 1—6. sz. érmeink korát a Kr. e. I. századig hozzuk közelebb, a 7—11. sz., alább tárgyalandó aranyaknak egyéb, különösen pedig Biatec-féle kagylótypusos érmekhez arányítva igen könnyű súlya csábít, föltűnően közel állván egymáshoz e két éremcsoport átlagos súlya (az 1—5. sz. 5·814 gr., az 1—6. sz. 5·703 gr., a 7—11. sz. 5·342 gr. átlagos súlylyal bir), a miből legalább is csekély korkülömbiségre lehetne következtetnünk. Viszont a tál-alak, és az 1—6. sz. érmek mintaképeiül szolgáló érmek magasabb kora, az alább tárgyalandó historiai nehézségekkel egybevetve az ellenkező föltevés mellett szólnak.

A 7—11. sz. aranypénzekről azok leírásánál említettem, hogy a kagylótypusú pénzek általában a bójoknak tulajdonítandók (L. Strebert és Kennert i. h.), a kik régi hazájukban Csehországban (Boiohæmum), hová Kr. e. 400 táján költöztek a Rajna mellől (Müllenhof i. h. II. 268.) és a Kr. e. I. század első feléig laktak, már ilyen pénzekkel, és nyugati szomszédaikhoz hasonlóan aranyvalutával éltek. Erről majd másutt szólok bővebben, itt csak azon nevezetes körülményt említem, hogy míg egyrészt *egészen új* változattal van dolgunk a typust illetőleg (l. fentebb), másrészt az is új jelenség, hogy e fajta érmek 5·43—5·20 grammnyi csekély súlylyal előforduljanak. — Ezt a pénznemet a bójok Csehországban, mondhatnám, mint *nemzeti* pénztypust igen hosszú ideig gyártották (innen a sokféle változat is), mely idő alatt alapsúlyuk is lassankint alászállott. A látszat szerint ítélve a nagybizsterecki példányokat is ebbe a sorozatba kellene illeszteni, és akkor e fokozatos

reduciónak legalacsonyabb fokát képviselnék. De tekintetbe véve, hogy a nagybisztereczi kagylótypusú aranyak a 6·5 gr. körüli Biatec-féle, nyugatmagyarországi bój kagylótypusú aranyaknál 1—1·3 grammal könnyebbek, és hogy emezeknek keletkezési ideje a szintén Biatec-féle ezüst tetradrakimonoknak és kisebb ezüstpénzeknek mintaképeiül szolgáló római köztársasági denárokkal visszafelé Kr. e. 82, 54 és 48-ig határolva van, vagy azt kellene föltennünk, hogy a Boerebistestől vett vereség után (és mindenesetre Biatec uralma után is) a «deserta Boiorum»-ban itt maradt bójok (e nép roncsai), tovább is érmeltek, még pedig a megkezdett ezüstvalutától vagy legalább a bimetallismustól a régihez visszatérve ismét aranyat érmeltek, megszokott typusukkal, de még alább szállított súlylyal, és, a mi numismatikai szempontból alig hihető: visszaesésképen a kétlapú verettel bíró, névvel ellátott tetradrakmonok után ismét egylapú, néma, öntött érmekeket, melyek az előbbieknél sokkal tökéletlenebb kivitelűek, vagy pedig azt kell sejttenünk, hogy valamely más nép átvette a bój kagylótypust, mely ekképen két ágra szakadt továbbfejlődésében és e kettéágazás révén egyik, t. i. a bój ágon a Biatec nevet viselő (6·5 gr.) aranyokkal, a másik ágon pedig a durvább művű nagybisztereczi (5·2 gr.) érmekekkel érte el legutolsó (legkönnyebb súlyú) stádiumát. — Hasonló esete a különböző kelta törzsek érmei közti typusazonosságnak, a szivárványtálacskáknál fordul elő, melyeknek azonos fajait Streber a bójokon kívül részint a vindelikeknek, részint a Volcæ Tectosages-eknek, részint a helvéteknek tulajdonítja. A fentebbi okok tehát arra kényszerítenek, hogy ne a bójoknak, hanem typusátvétel révén más kelta népnek tulajdonítsuk 7—11. sz. kagylótypusú aranyainkat. De vajjon mely népnek?

Nagybiszterecz táját a Kr. u. I—II. században a germán búrok (Lugii Buri) lakták; előbbi lakóiról nincs értesülésünk. A germánokról Tacitus tanúsága alapján és az ellenkezőre kényszerítő okok hiányában eddig az a vélemény uralkodik, hogy nem vertek pénzt. Tehát melyek voltak a legközelebbi kelta törzsek?...

Lelőhelyünkől éjszak felé a legközelebbi ismeretes kelta törzs a Kr. e. I. század első három-négy évtizedéig a Jablunka szoroson túl, Ptolemæus szerint a Visztula forrásainál, újabb kutatók állítása szerint pedig attól nyugat felé, Morvaországban (Tac. Germ. 43. — Müllenhof i. h. II. k. 267. és 277. l.) lakó Kotinok (Cotini) voltak, kik úgy mint a Csehországban lakó bójok, eredetileg nyugat felől költöztek ide, valószínűleg körülbelül ugyanazon időben, mint ezek, vagyis Kr. e. 400 táján. — Később, a Kr. e. I. század első felében a kotinok nagy része a bójokkal együtt hazánk területére költözött, a maradék pedig tovább is a mai Morvaországban maradt. A beköltözött rész itt a Garam és Ipoly völgyének felső részeiben, Müllenhof szerint (l. i. h. II. 267, 277,

326 l.) a tőlük délre lakó Osi nevű pannoniai vagy talán kelta néppel együtt Bars, Zólyom, Hont és Nógrád megyék területén települtek meg és itt (Tac. Germ. 43. fej.) vashányászattal foglalkoztak, a mely bányák (a Ptolemæus-féle *σιδηρορυχία*) Suess véleménye szerint a felső Garam vidékén voltak és bizonyára jó jövedelmi forrásul szolgáltak. — Ezen új hazájukban ismét a kotinok voltak a nagybisztereczi lelőhelyhez legközelebb lakó kelta nép (Müllenhof i. h. II. 343. l.), pénzeik tehát akár éjszaknyugatról a Jablunka szoroson át, akár délfelől közvetlenül és aránylag könnyen juthattak e lelőhelyükre, azonban nemcsak imént vázolt földrajzi helyzetüknél fogva kell első sorban a kotinokra gondolnunk, hanem főképen azért is, mert egyszersmind ők voltak, a kiktől tudjuk, hogy régi hazájukban a bójoknak hosszú ideig szomszédai, költözésükben szövetségeseik és utitársaik voltak és így minden tekintetben indokolják azon föltevést, hogy, ha egyáltalában valaki, úgy ők voltak, a kik a bój kagylótypust átvették és saját pénzeiken is alkalmazták. De ugyanezen föltevés, tekintettel a Strebertől részben szintén a bójoknak tulajdonított electrum szivárványtálaknak Csehországban való gyakoriságára, magyarázatát adhatja az 1—6. sz. electrum pénzek ide kerülésének is, mert ugyanazon joggal föltehetjük a kotinokról, hogy már a bójok régiebb szivárványtálpénzeit is utánozták (ép úgy durvább kivitelben és megkönnyített súlylyal, mint későbbi kagylótypusú aranyakat), másrészt az 5·2 grammos aranyaknak a Biatec-félénél korábbra datálását is megengedhetővé teszi a kagylótypus két ágra szakadása és egymástól különböző forgalmi viszonyok közt két ágon való parallel tovább fejlődése révén (mert a bójoknak a leletek tanúsága szerint nyugat felé gravitáló forgalma érdekükké tehetette, hogy szomszédaikra való tekintetből föntartsák a 6—7 gr. közti pénzlábat, míg a kotinok összeköttetése a velük szomszédos, és könnyű pénzlábat használó Norikummal éppen a súlykönnyítésre szolgáltatott nekik okot), végül pedig, mint már említém, föltevésünk kulcsot szolgáltat a leletünkben talált ezüstpénzek meghatározásához is, melyek egyrészt csehországi (Stradonice), másrészt felsőmagyarországi leletekben talált érmeikkel azonosak, vagy technikai, vagy tipologiai rokonságban vannak. Mind ezeknél fogva tovább kell mennem következtetésemben, a mire a leletünk 1—6. és 7—11. sz. érmeiből álló két aranypénz-csoportnak, mint említém, egymáshoz feltűnően közel álló átlagos súlya kényszerít. (Az 1—6. sz. átlaga 5·70 gr., a 7—11. sz. átlaga 5·342 gr.) Valószínűnek látszik ugyanis, hogy mindkét éremcsoport (vagyis az összes nagybisztereczi aranypénzek) egy és ugyanazon népnek a pénzeit, csak hogy az előbbi csoport a régiebb fajtát (szivárványtál-typus, tálalak, kissé súlyosabb), a második csoport pedig az újabb pénznemet (kagylótypus, laposabb alak, kissé könnyebb) adja kezünkbe, sőt hogy a velük talált

ezüstpénzek is, alább kimutatandó átszámítási súlyarányoknál fogva velük összetartozóknak tekintendők. Mert egyrészt az 5—6 gr. átlagos súly semmiféle más, különösen közép-európai kelta arany pénznemnél, a nagybisztereczi leleten kívül nem található föl, és ha nem akarnók e két fajta pénzeket ugyanazon egy népnek tulajdonítani, egyáltalában semmiféle indokolt véleményt nem alkothatnánk magunknak származásukról, másrészt pedig mert mindkét fajta aranyaink mintaképét (a szivárványtálakat is, a kagylótypust is), a bójoknál találjuk föl, végül, az ezüstpénzt illetőleg, mert azonkívül, hogy a kotinok mindkét hazájának táján előfordulnak különböző leletekben, ezüstpénzeink átlagos súlya a tizenötös átszámítási alapon (15 staterláb) pontosan megfelel a velük talált 5·70 gr. átlagú aranyoknak súlyban és értékben. — Az arany és ezüst pénzdarabok egymásra való kölcsönös felváltása vagy átcserélése végett ugyanis már az ókorban bizonyos megállapított átszámítási kulcs létezett, a mely szerint egy arany staternek bizonyos meghatározott számú ezüst stater felelt meg mint egyenérték, és mindenütt, a hol arany és ezüst egymás mellett használatban volt, e két anyagból készült érmek súlya e kulcs tekintetbe vételével szabályoztatott. Köztudomású dolog, hogy az ókorban egy arany staternek különböző országokban vagy 10, vagy 15 ezüst stater volt az egyenértéke. A kotinok Morvaországban éjszak és nyugat felől a kizárólag arany valutával élő bójok szomszédai lévén, ezüst pénzeik pénzlábját déli szomszédaiak, a norikumi kelták ezüst valutája és pénzlábjja szerint szabályozták, közgazdasági érdekből. Minthogy pedig, könnyebb ezüst staternek könnyebb arany stater felelt meg az átszámításban, aranyaik súlyán könnyítettek, nem pedig az ezüstöt verték súlyosabb darabokban, mert akkor magukra maradtak volna, közgazdasági kárukra, pénzrendszerükkel, a norikummal való forgalomban. — A kelták régesrégén, a Kr. e. III. század óta kedvelték a macedóniai pénzt és pénzlábat, erre vall a macedóniai típusok gyakori utánzása és a macedóniai pénzek gyakori előfordulása hazai leleteinkben. A macedóniai aranyak pedig *tizenöt* ezüst stater (didrakmon) felelt meg értékben. Ezért kell nekünk is, mint az eredmény igazolni fogja, helyesen, a tizenötös alapon keresnünk az átszámítási kulcsot nagybisztereczi arany és ezüst pénzeink közt.

Ezen alapon tehát, ha az aranyaknak mint anyagnak értékviszonya az ezüsthöz = 13·3 : 1 (a mi az ókorban átlagos norma volt), akkor az 5·7 grammos arany staternek az 5·05 grammos ezüst stater vagyis a 10·1 grammos distater (tetradrachmon) felelt meg. Ez a számítás, itt alkalmazva, tekintve a nagybisztereczi 15 nagyobb ezüst pénz (tetradrachmon) 9·129 gr. átlagos súlyát, és a *teljesen azonos* fajta, Ó-Huttán (Borsod m.) talált négy ezüst pénznek (11·05, 11·31, 11·51 és 11·73 gr.) 11·40 gr. átlagos súlyát, továbbá a m. n. múz. 10 ismeretlen lelhelyű példányá-

nak 10'585 gr. átlagos súlyát és a bécsi cs. kir. múzeum további négy példányának 9'694 gr. átlagos súlyát, vagyis a rendelkezésemre állt 33 példány 9'927 gr. átlagos súlyát, teljesen, sőt bizvást mondhatom, hogy feltűnően megfelel a várakozásnak, főképen, ha tudjuk, hogy a kelta ezüstérmek súlyának mérésénél a darabolás tökéletlensége folytán igen nagy súlyeltéréseket tapasztalhatunk (így csak a nagybisztreczi fajta ezüst pénz minimális 8'56 gr. példányát és ugyanazon pénznem ó-huttai maximális 11'73 gr. példányát említem példa gyanánt), miért is egyedüli módja annak, hogy biztos eredményt érjünk el, lehetőleg sok példány átlagos súlyát venni alapegységül.

A mi aranypénzeink *typusait* illeti, ezek, mint említém, szintén kedveznek föltevésünknek. Egyikük sem vall eredetiségre, hanem mint kimutattam, máshonnan vett reminiscencia vagy utánzás, a mi annál kevésbbé kelthet föltűnést, mert úgy a korábbi kelta pénzek görög, mint a későbbieknek római mintaképei igazolják ezt az eljárást. Csak a kivitel és részben (az 1. sz.-nál) az összeállítás új. — Még ott is, a hol, mint Galliában, valóságos erősen nemzeti vagy locális éremtypus fejlődött ki, ez is magán hordja mintaképeinek — bár homályos — bélyegét. Kivételt e tekintetben csak szivárványtálak (Streber 86. és 87. sz. kivételével) és a kagylótypusú aranypénzek képeznek. A kotinokról is számos apró adataink egybevágása alapján bizvást föltételezhetjük, hogy eleinte nyugati első hazájukra valló druidistikus reminiscenciák (1. sz.) vezették pénzverő mestereik kezeit, aztán szomszédaiktól átvettek más, szintén szimbolikus, hanem egyszerűbb, már a bój és vindelikumi szivárványtálakról kölcsönzött elemeket, végül pedig a bój kagylótypust utánozták. Az ilyen typuskölcsönzés nagyon általános dolog a kelta érmészetben. Eltekintve az idegen népek (görögök és rómaiak) érmeiről vett utánzatoktól, és csupán az egyes kelta törzsek egymás közti typuskölcsönzésére szorítkozva, hosszas keresés nélkül is egész csomó tanulságos példa áll hamarosan rendelkezésemre. Így a heliakus három pont, a központi ponttal ellátott kör, a tüskés vagy sugaras kör, az érem mezejét négy részre osztó keresztvonal, az ú. n. «Odin szeme», a triquetrum, valamint az ívonalba (torques?) foglalt golyócskák, mind olyan elemek, melyek galliai, részben vindeliciai, továbbá norikumi, pannoniai és dáciai kelta pénzekben egyaránt előfordulnak. A lant galliai, vindeliciai és noricumi, a hátsó lábai helyett több ágú farkkal bíró ló galliai érmeken és a nagybisztreczi és junczádi leletekben, az egyenszárú kereszt (Lelewel i. h. 135. l. a druida papok által viselt jelvény) galliai és romániai kelta érmeken és a nádasdi (Sopron m.) lelet egyik arany pénzén, egy nagyobb pont körül körben elhelyezett kisebb pontok a ló fölött: galliai érmeken, továbbá a simmeringi (Bécs), és kerülösi (Arad m.), meg erdélyi leletekben, a heliakus

S-jegy («Esse») galliai és sebeshelyi (Erdély) érmeiken, a massiliaihoz hasonló oroszlán galliai érmeiken és Nonnos (noricumi) érmén, végül a felirat négyszögletes keretelése: hispániai (Kr. e. 234—210) kelta érmeiken és úgy a régibb (11 gr. körüli), mint az újabb fajta (17.2 gr.) noricumi, különböző neveket viselő érmeiken, az ágasbogas, korallszerű fa, a harpia, az apró félkörökből összeállított keret, stb. szintén különböző nevekkal ellátott újabb fajta noricumi érmeiken fordul elő.

A cotinok tehát, mint mondtam, eleinte a szomszédos bójoktól vettek mintákat mindkét fajta aranyaikhoz, egy hatalmas, gazdag néptől, mely valószínűleg egyéb tekintetben is befolyásolta kulturájukat, a kikkel sokáig voltak szomszédi, és bizonyára szorosabb bajtársi viszonyban is, erre vall az együttes beköltözésük ide, hazánk területére. Később az arany beszerzésének megnehezült körülményei, vagy pedig déli szomszédaikkal, a noricumi keltákkal való, természetesen föltételezhető kereskedelmi összeköttetéseiknél fogva, ezeknek pénzlábjá szerint ezüstöt is kezdtek érmelni, (a hogyan a régebbi érmek közül Streber 84. sz. szivárványtálypusát ezüstben is föltaláljuk, másrészt pedig látjuk, hogy később, szintén Noricummal való szövetségük és közelebbi szomszédságuk idejében a Dunántúlra költözött bójok is kezdtek Biatec korában arany pénzeik *mellett* ezüstöt is verni). — Egyáltalában úgy látszik, hogy a kelták régibb arany valutája, a hol ez egyáltalában dívott, később mindenütt az ezüst valutának engedte át a teret, így volt ez Galliában is, hol a későbbi időkben az ezüst uralkodik, így látjuk a bójoknál az ezüst pénz behozatalát, azon törzsek pedig, melyeknek csak későbbi érmeit ismerjük, tudomásunk szerint csak ezüstöt érmeltek, mint pl. az araviscusok a Duna mentén. Aranyat a későbbi időkben csak szórványosan, és inkább csak az akkor már itt is forgalomban lévő római aranyok utánzataként érmeltek és az is kétséges, hogy e pénzdarabok egyes törzsek pénzeiül, vagy csak egyes vállalkozók gyártmányaiul tekintendők-e. Egyáltalában a Kr. u. I. századtól kezdve hazai «barbár» érmeinkre csak fokozott óvatossággal szabad a «kelta» jelzöt alkalmaznunk. Még egy további fokozatot mutat-hatunk föl, az érmelés anyagát illetőleg azt, t. i. hogy hazánkban itt-ott rezet vagy bronzot is érmeltek a kelták. Ilyenek a Regölynél, (Tolna m.) Tolnánál és Gerjennél lelt régibb típusú réz pénzek (átlag 7—8 gr.), melyeknek típusai azonban ezüst és billon (rossz ezüst) példányokban is ismereteseek, továbbá éppen a nagybisztereczi lelet ezüst pénzeivel részint azonos (7.4 gr.), részint rokon (4.5 és 5.6 gr.), réz pénzek, aztán a daciai, világos bronzból készült tálalakú nagy tetradrakmonok (Lásd: Arch. Közl. r. f. I. köt. 211. l. és harmadik tábla 50. sz.) és végül a Tiszántúl, a Maros mentén előforduló kis, vékony

kelta bronz pénzek, III alakú feliratokkal, melyeknek előlapja a Kr. u. III—IV. századbeli római érmek császárképeit utánozza, hátlapjukon pedig, mint a régi szivárványtálakon egy gömböcskékben végződő ívonalba (torques?) foglalt golyócskák, még mindig a régi kelta napcultus jelvényei, láthatók. (Galliában a bronz pénz elterjedése úgy látszik korábbi időbe esik mint nálunk, és itt már csak melleleg említem.)

Túlsokra vállalkoznám, ha meg akarnám mondani, hogyan került leletünk a Trnini szikláira. Az érmekkel együtt talált örlőkő és ékszer, ha egyáltalában velük összetartozik, csak azt sejteti, hogy egykori gazdájuknak, ha rövid időre is, tanyázó helye volt e csúcs.

A kelta törzsek pénzeinek specializálását és egyes törzsekhez való beosztását a faji összetartozásnak a vallás egységével támogatott erős érzete nehezíti meg, mely pénzeik typusaiban s a typusátvétel főntebb kimutatott gyakori eseteiben tükröződni látszik. Biztos eredményt csakis minél több biztos lelhelyű lelet pontos metrológiai és typológiai egybevetésével és ezzel kapcsolatban a jól megrostált régészeti, történeti és földrajzi adatok fölhasználásával érhetünk el. — A cotinokra vonatkozó főntebb hypothesisemet egyrészt az e föltevést támogató különböző körülmények és apró adatok egymást kiegészítő egybevágóságára, másrészt az ellenkező esetek tarthatatlanságára alapítottam, és ha későbbi leletek vagy újabb adatok egynémely tekintetben módosítanak is véleményemet, azt hiszem, hogy egészben véve megközelítettem az igazságot és helyes utat választottam ez oly sokáig elhanyagolt hazai emlékeknek, az úgynevezett «barbár pénzeknek» általam szándékkolt tudományos földolgozásához.

Gohl Ödön.

A XI. OROSZ ARCHÆOLOGIAI KONGRESSZUS KIEVBEN.

(Harmadik befejező közlemény.)

(1899. AUGUSZTUS 13—31.)

III.*

Jelentésem ezen utolsó (harmadik) részében még azokról a leletekről kell beszámolnom, melyek hazai archæológiánkat s annak is legérdekesebb részét, a honfoglalás korát a legközelebbről érintik. A kievi városi muzeum archæologiai kiállításában ugyanis találtam egy tárló anyagot, melyben különösen két kard legott eszembe juttatta azokat a honfoglalás korabeli kardokat, a melyeket Hampel József «A honfoglalási kor hazai emlékei» című s Budapesten 1896-ban megjelent össze-

* A második közleményt lásd 125—146. ll

foglaló munkájában ismertetett. Az ezen tárlóban kiállított többi tárgyak szintén mind olyanok voltak, melyek élénken emlékeztettek a honfoglaláskori emlékekre, s ezek arra kényszerítettek, hogy a lelet körülményeiről részletesebb adatok beszerzését kísértsem meg. S minthogy e leleteket Khvojko úr állította ki, tényleg sikerült is tőle a leletekre vonatkozó pontos adatokat beszereznem.

Khvojko úr elmondta nekem, hogy a kievi kormányzáság területén végzett ásatásai közben mintegy negyvenszer akadt olyan lovas sírra, a melyet ő is és orosz szaktársai a VIII—X. századokból datálnak s melyet ő egyenesen a honfoglaló magyaroknak, illetőleg azon népeknek, a melyek akkor a magyart képezték, tulajdonít. Khvojko e sírokról mindenkor pontos jegyzeteket vett fel, a talált archæologiai és anthropologiai tárgyakat, a mennyiben azt azok megtartási állapota megengedte, megmentette.

E lovas sírokban a temetkezés módja meglehetősen állandó és jól jellegzett.

Igaz, hogy a sírok kurgánokban voltak, de azoknak mindig legfelsőbb rétegében, míg alattuk rendesen még egy vagy két teljesen máskorú sír volt elhelyezve, a mi azt bizonyítja, hogy a kurgánt nem ez a lovas nép emelte, hanem ez halálozás alkalmával egyszerűen a már meglevő kurgánok legfelső részét használta fel a temetkezésre. Khvojko úr rendkívüli pontossággal vezetett ásatási naplójából egy ilyen sír fekvését vázlatkönyvembe át is rajzolta; a méretek szerint a kurgánok a föld felszínétől számítva rendesen 2—5 méter magasak s a lovas temetkezés benne a csúcstól lefelé számítva 0.5—1.1 méternyre fekszik. Ezzel teljesen összhangban van az, a mit Hampel ír a magyar honfoglalók sírjainak elhelyezéséről: «A temetkezésre szánt helyet (a honfoglalók) legtöbbször lankás emelkedésű tájakon keresték. Csak egy mesterségesen rakott sírhantról: a kárásziról, van tudomásunk; más négy esetben Szolyván, Monajon és a szegedi Király- és Bojárhalom alkalmából a kutatók a dombokban lelték ugyan a sírokat, de ekkor inkább azt kell feltételeznünk, hogy a környező völgy vagy síkságból már kiemelkedő dombokat használtak fel.» (160. l.)

Végtelen kár, hogy a magyar honfoglalási «sírok felbontásánál ritkán volt jelen gondosan figyelő szaktudós és azért csak gyéren vannak a sírleletek elhelyezéséről teljesen megbízható adataink,» s ma, mikor immár nem egyes magyar archæologiai tárgyakhoz találtunk oroszföldi analógiákat, hanem a délorosz területen minden valószínűség szerint honfoglaló magyarjaink sírjaira akadtunk, az összehasonlítás csak nehezen lehetséges, mert míg a magyar leletkörülményeket pontatlanul vagy egyáltalában nem ismerjük, addig Khvojko adatai a lehető legpontosabbak és legszakszerűbbek.

Khvojko egy sírban csak egy lovas vitézt talált. Khvojko úr szíves volt ugyancsak naplójából vázlatkönyvembe átrajzolni a csontváz rendes fekvését a talált lócsontokéval együtt. E szerint az általa felnyitott lovas sírok egyik állandó jelleme az volt, hogy a sírban a lónak csak feje és végtagjai voltak meg. A magyarföldi honfoglalás-kori sírokból az tűnik ki, hogy az egész lovat eltemették, de Kecskeméten és az egyik csornai sírban a lóból csak némely csont rész maradt meg. Így Csornán Bella Lajos, leglelkiismeretesebb ásatóink egyike, oly lovas sírt nyitott fel, melyben az emberi «csontváztól jobb kézt lócsontváz is volt, melyből a fejet s csak a négy lábszárcsontot lelte Bella, a mit ő lovastul eltemetett lócsontvázaknál máskor is tapasztalt már, a miért hiszi, hogy a ló husosabb részeit áldozatnál vagy tórnál elköltötték.» (Hampel, i. h. 59. 60.) A kecskeméti lovas sírban «a jobb alsó lábszárcsonton csikókoponyát találtak; a koponya orral nyugotnak jobb pofáján feküdt; hátsó része alatt a csontváz bal alsó lábszárcsontján, a bal lábfej felett egy lónak négy alsó lábszárcsontja olyformán volt elhelyezve, hogy három lábszárcsont közvetlenül egymáshoz szorítva és patával a váz felé fordulva, a negyedik közvetlenül a három darab alatt nyugot felé, kissé rézsutosan, de patával szintén a váz feje felé volt fordulva. Ebből következteti Kada, hogy a lovat nem egészben temették el . . . s a kecskeméti temető korában már nem divott a lóval való együttes temetkezés, de úgy mint a csornai sírban már csak egyes lórészeket, a fejet s a lábakat rakták a sírba.» (I. h. 82.)

Khvojko a lovas sírokat szétszórtan találta, egész temetőre nem akadt, a mi teljesen megfelel a nomád életnek és megfelel részben a magyar honfoglalási sírok elhelyezésének is, melyről Hampel így ír: «Ugyanegy helyen rendszerint egy vagy csekély számú, legfeljebb öt sírt leltek a kutatók; csak Kecskeméten és Székesfehérvárott és talán Tolna-Szántón kerültek elé egy-egy helyen nagyobb számú sírok és sűrűbb temetőszerű temetkezést eddig csak Kecskeméten lehetett megfigyelni.» (I. h. 160.)

Khvojko a lovas sírokban soha sem találta nyomát sem koporsóknak, sem a sírgödör semmiféle kitapasztásának; Hampel a gödrök kitapasztását vagy padmalyszerű aláásását csak igen ritka esetben konstataulta, «legtöbbször semmi ily különlegességet a sírgödör elkészítésénél nem jegyeztek fel a kutatók». (Hampel, i. h. 160. 1.)

Khvojko a csontvázak orientációjában nem talált szabályszerűséget; ezzel szemben Hampel a magyarföldi honfoglaláskori sírokról azt mutatja ki, hogy azokban a csontváz feje «inkább» nyugotnak, a láb «inkább» keletnek irányult. Ez a két «inkább» arra látszik utalni, hogy a magyar adatok nem pontosak.

A Khvojko által lerajzolt csontváznál a jobb láb egyenes, a bal

a térdben kissé hajlott; a jobb kéz alkarja a test ölén keresztül van fektetve, a balkéz az ölben nyugszik. Ez sem egyezik Hampelnek a magyar sírokra vonatkozó észleleteivel, a ki szerint «rendes szokásnak látszik, hogy az elhunytat kiterítve, szorosan a testhez záródó végtagokkal rakták a sírba» (160. l.).

A ló csontjai az oroszföldi lovas sírokban rendszeren a baloldalon voltak és pedig az emberfej közvetlen közelében, a lófej orrával a fej felé; ez elhelyezésre Khvojko tréfásan azt jegyezte meg: «úgy feküsznek, mintha egymást meg akarnák csókolni.» Közvetlen a fej alatt az emberi törzs baloldalán hevert a ló két mellső lába, míg ugyancsak a baloldalon az ember lábaitól kis távolságban a ló hátsó két lába hevert. A magyarföldi sírokban «a ló csontjait hol jobbra, hol balra a férfi tetemtől lelték, egyszer a lovast a ló alatt találták, máskor úgylátszott, mintha a lovas rajta ült volna a lovon, de lehanyatlott róla.» (Hampel, 161. l.). Ez utóbbi eset a pilini sírban volt, a hol is «a csontváz elhelyezése a kutatóra azt a benyomást tette, mintha rajta ült volna a lován és előtestével a ló elejére nehezedvén, került volna feje a ló feje mellé.» (I. h. 11. l.) E szerint tehát a pilini sírban az ember és a ló feje szintén egymás mellett voltak, hasonlóképen a Khvojko által lerajzolthoz.

A leleteket Khvojko igen egységeseknek mondta s a mellékletek elhelyezésének schemája csaknem mindig ugyanaz. Általában megjegyezte, hogy a sírok arany, ezüst és egyéb díszített darabok dolgában szegények, de vastárgy volt csaknem mindegyikben és pedig csaknem mindig ugyanazok. A tárgyak megtartási állapota igen rossz s Khvojko panaszkodott, hogy a 40 sírból alig lehetett valamit is megmenteni, mert mihelyst kiszedték a vasrészeket, azok legott teljesen széthullottak. A megmaradt részek közül nem lehetett mindent kiállítani, mert az anyag még be van csomagolva s csak azt állíthatták ki, a mi a mostani kiállítás szervezése alkalmával véletlenül kicsomagolásra került. De ezek a tárgyak is teljesen elegendők arra, hogy a magyar honfoglaláskori leletekkel való azonosságukat megállapítsuk. Ezek a tárgyak mind a kievi kormányzóságban Csernjakhova és Novoszeljki közt kerültek elő és a következők:

Két teljesen egyforma kard, melyek egyélűek, gyengén hajlók, markolatjuk ferdén áll vagyis a penge középtengelyétől elhajlik; ellenzőjük sajnos nem volt megmenthető. A penge hossza 90 cm., a markolaté, mely csak részben maradt meg, legfeljebb 9—10 cm. lehetett. E kardok idoma teljesen összevág a magyar honfoglaláskori sírok közül a tarczalival, következésképen a híres Nagy-Károly-féle karddal, továbbá a szolyvai második karddal. Igaz ugyan, hogy az a kardalak, mint azt Hampel idézett munkájában kimutatja, nem képezte a honfoglalók kizárólagos tulajdonát, de ez ebben az esetben teljesen mellé-

kes, mert hiszen e sírok hovátartozóságát nem csupán e kardok alapján állapítjuk meg. A kard a hulla baloldalán feküdt. Az egyik példány igen érdekes volt még azért is, mert nyirkéregből készült tokja vagy tokjának nyirkéregborítéka is részben még megmaradt.

A kard mellett, attól balra volt a tegez, melynek csak a széléit beszegő fehér csontlapjai maradtak meg; bár Hampel azt konstatálja, hogy a nyíltartó tegez egy magyarföldi sírban sem maradt fenn, s a pilini sírból előkerült csontgyűrűt sem hajlandó tegezhez tartozónak elismerni, mégis, hogy ezen lovassírból kikerült csontlemezek csakugyan tegezhez tartoztak, bizonyították az ugyanezen helyen talált nyílhegyek, melyek egyetlen tömeggé rozsdásodtak össze; egy másik sírból kikerült magános nyílhegy a tömeggel teljesen azonos alakú volt; ez pedig úgy alakilag, mint méretileg teljesen egyezik azokkal, melyek hasonló rozsdás állapotban a pilini, csornai, verebi (stb.) magyar sírokban találtattak, rhombikus idomúak, csúcsos szárúak, 6—10 cm. hosszúak, lemezükön nincs gerincz, élük körülfutó s csúcsuk nem kihégyezett.

Ugyancsak a nyílhegyek mellett talált Khvojko egy nagyobbát is, mely 12 cm. hosszú, ő ezt kisebb lánssahegynek tartja, de alakilag annyira egyezik a nyilakkal, hogy bajos volna tisztán a méretek alapján a nyilaktól elválasztani.

A ruházatból csaknem semmi sem maradt meg; mindössze a deréktájékon a medenczében került elő egy apró, kerek, félgömbalakú de teljesen rozsdáette boglár.

Az ékszerek közül is csak egy tárgyat talált Khvojko s ez egy 1—1.5 cm. átmérőjű, sima, körátmetszetű, egyik végén tompa, másik végén hegyes aranygyűrű, melyet mindenkor a csontváz jobb fülnyílása és jobb vála közt találtak (fülbevaló? hajgyűrű?). A magyar honfoglaláskori sírokból vannak ugyan hasonló alakú és nagyságú gyűrűk leírva, de majd bronzból, majd ezüsből, majd a fém megnevezése nélkül, de pontosan egyező alkalmazásban ilyen alakú aranygyűrűkre nem emlékezem.

A csontváz jobb oldalán, a derék tájékán, Khvojko rendesen kést talált. A leghosszabb darab, mi ebből megmaradt, csak 9 cm. hosszú s ez a penge végső darabja. A magyar honfoglaláskori sírokban egyaránt jelen van a kés, mely rendesen csak kicsi s egyedül a törteliben van egy 32 cm. hosszú; ez azonban teljesen eltér a csernjakhovaitól, mely vastaghátú, hegybe futó, alúl csonka, éle csorbult s fölülete erősen rozsdás s ennél fogva a pilini, csornai, kecskeméti, monaji stb. sírokéval még körülbelül a nagyságban is egyezik.

A kard mellett, ettől balra feküdt az egyik kengyel s tőle kis távolságra a párja. Khvojko megjegyezte, hogy a jobb kéz csontjait oly

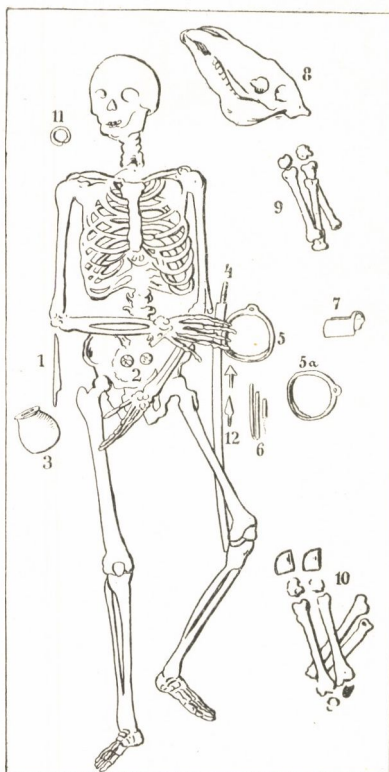
helyzetben találta, mintha a lovas jobb kezével a kengyelt fogta volna. A kengyel alakilag csatlakozik azokhoz, melyek honfoglaláskori leleteinket, így a Csornáról, Pilinről, Monajról, Öthalomról stb. valókat jellemzik. Azt mondom «jellemzik», mert Hampel idézett tanulmányában pontosan kimutatta, hogy az ezen sírokból előkerült kengyelformák mind olyanok, hogy sem példát, sem analógiát nem ismerünk hozzájuk a népvándorláskori temetőkből, melyeket viszont oly «hun»-nak és «avar-germán»-nak nevezett kengyelek jellemeznek, melyek ismét teljesen hiányoznak a honfoglaláskori sírokból. Ezeket a kissé kihajló, széles, olykor bordás talp a csúcsos ívben vagy $\frac{3}{4}$ körben emelkedő s legtöbbször lapos száruk, és a száruk összefutásán külön egyenes zárású tag gyanánt kilépő szíjtartó lemez jellemeznek. A Khvojko által kiállított kengyelek ettől csak annyiban térnek el, hogy a szíjtartó lemez csekélyebb mértékben emelkedik ki a száruk ívéből s így sarkai legömbölyítettek.

A lószerszámból megmaradt a zabla is; az a zablaalak azonban, mely egy példányban épen ki volt állítva, teljesen eltér a magyar honfoglaláskori sírok zablájától, mert míg ennek alakja «a mai csikózablára hasonlít, vagyis középrúdja gyűrűkben összekapcsolt két pálczából áll s mindegyik pálcza külső vége is gyűrűs, melyben nagyobb gyűrű jár» (Hampel, i. h. 178), addig a Khvojko által kiállított zabla középrúdja csak egy darabból áll, ennek két vége aztán szintén gyűrűs s ebbe szintén nagyobb gyűrű jár. Khvojko ezt a zablát a lovas sírokra nem tartotta jellemzőnek, de a jellemző alakot akkor nem tudta megmutatni; mint látni fogjuk, a jellemző alak is előkerült később, Knauer ásatásaiban.

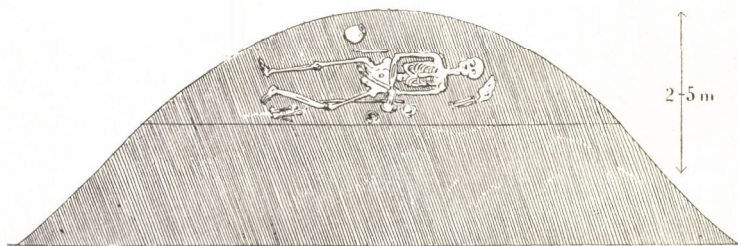
A lószerszámból maradtak még csatok vasból, hosszénégyszögű kerettel és tüskével, mely a hosszirányban áll s a kerettel egészen össze van rozsdásodva: ezek alakilag és méretileg egyeznek a csornai, (súlyhegyi), de különösen a kecskeméti sírból való hasonló darabokkal.

Végezetül a kengyelektől balra volt a nyereg, melynek Khvojko csak teljesen elmállott részeit találta meg. De e helyütt került elő egy egyenes vasszög, lapos, négyszögű fejjel, négyélű szárral, melynek felényi rövid, de alakra nézve teljesen egyező mása a székesfehérvári (demkóhegyi) sírból ismeretes (i. h. 113. l.).

Tekintve a temetkezés módját és a talált tárgyakat, melyeknek analógiái — a zabla kivételével — egytől-egyig megtalálhatók a magyar-földi honfoglaláskori sírokban is, alig foroghat fenn kétség az iránt, hogy Khvojko akkor, mikor ezeket a sírokat leleteik szerint a kievi területen átvonuló magyarságnak, illetve az azt alkotó népeknek tulajdonította, noha a magyar összehasonlító anyagot nem ismerte, egészen helyes uton járt. Meg kell jegyezni, hogy Khvojko e sírokat épen

1. Kés. — 2. Övboglár. — 3. Edény. — 4. Kard. — 5. Kengyel, melyet a jobb kézzel fogott. — 6. Tegez csontból. — 7. Nyereg-részek. — 8., 9., 10. Lőrészek. — 11. Aranykarika. — 12. Nyíl és kis lándsa vég.

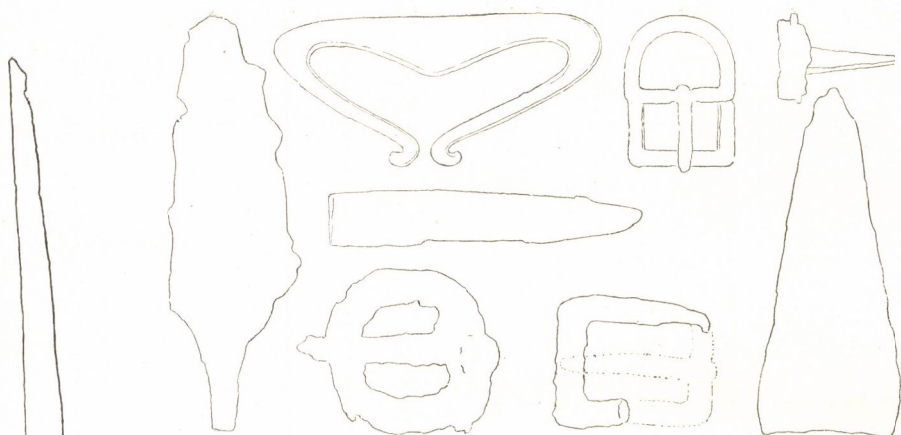
A KURGÁN IDOMA S BENNE A SÍRLELET ELHELYVEZÉSE.

Vázlatos képek a Csernjakhova és Novoszjeljki közt lelt magyar érdekű sírról.
(Dr. Jankó vázlatai után.)

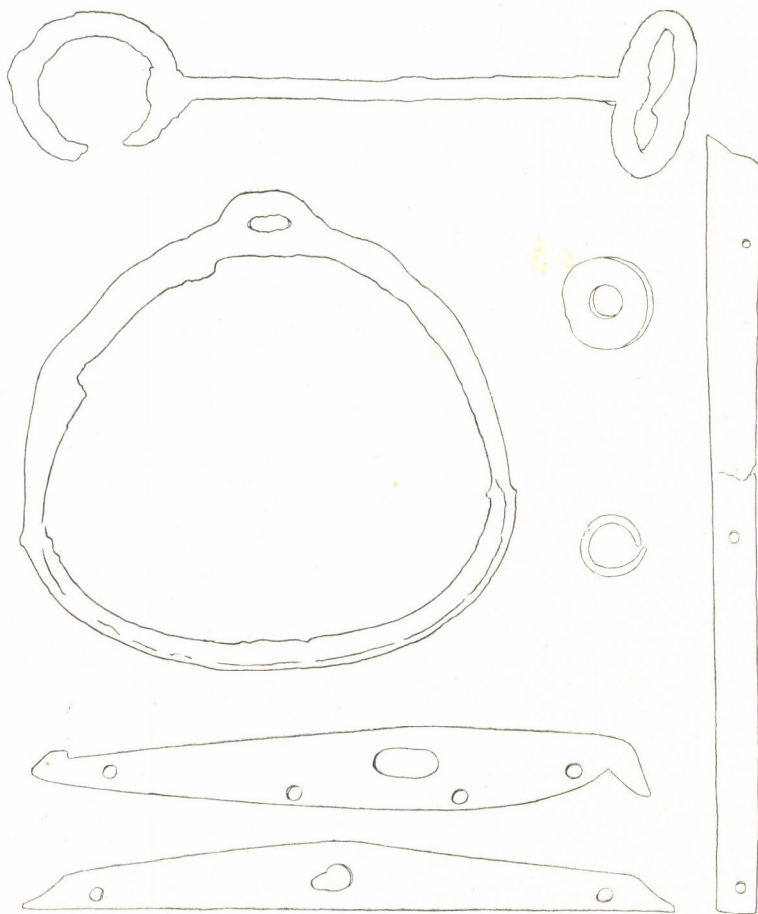

nem kereste, hanem, ha rájuk talált, összegyűjtötte s a kurgánokat tovább kutatta azon csoportok szempontjából, a melyek őt közelebből és specialisan érdekelték. Ha sikerülne Khvojko urat arra megnyerni, hogy ugyanolyan speciális érdeklődést tanúsítson e csoport iránt is, kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarság oroszföldi tartózkodásáról époly felfedezés számba menő kutatásokat várhatnánk tőle, mint a minőkkel a palæolith és neolith korok ismeretét gazdagította. Khvojkot egyébként abban, hogy ezek csakugyan honfoglaláskori leletek, 1898-ban megerősítette Pósta Béla dr. is, a Zichy expedíció archæologusa, ki akkor a leletek egy részét maga is látta s a kitől ennél fogva azoknak az enyémnél szakszerűbb leírását is várhatjuk. Khvojko anyagát kétszeresen becselessé teszi az, hogy a síroknak nemcsak archæologiai, hanem csontleleteit is megőrizte s így ezekből anthropologiai tájékozást is nyerhetünk. A kiállításon e sírokból mindössze három koponya volt kiállítva, a többi még mind el van csomagolva s erről a három koponyáról alább még megemlékezem.

Igen természetes, hogy engem ezek után rendkívül érdekelt az, hogy Oroszország legelső archæologiai szaktudósai e leletek kora és hovátartozósága felől miképen vélekednek. Első sorban emlékezzünk vissza V. B. Antonovicsnak a volhyniai kurgánásatásokról szóló jelentéseire; az általa felnyitott kurgánok egyik jellemvonásául azt említi fel, hogy a mellékletek közt fegyver igen ritkán akad s mindössze egyetlen egy sírban talált tegezmaradékokat, három nyílhegyet és egy kengyelt. Ezeket magam is láttam s úgy a Khvojko által bemutatottakkal, mint a magyar honfoglaláskori sírok darabjaival teljesen egyezőnek találtam. Emlékezzünk arra is, hogy D. N. Anucsin, a moszkvai egyetem tanára legott konstataálta, hogy a nyugati Volhyniából bemutatott szláv kurgánleletek tökéletesen egyeznek a kosztromai kormányzóság szláv kurgánleleteivel, melyekből ő eddig 1500-at nyitott fel, ellenben a szlávok közül feltétlenül kizárja azt az egyet, melyben Antonovics a tegezdarabokat és a két kengyelt találta, mert ez szerinte valami ugor néphez tartozott. Antonovics e leletek korát a VIII—X. századokba teszi s erre nézve az orosz szaktudósok teljesen egyetértének. Mikor Anucsin először kereste fel a városi muzeumot s Khvojko lovas sírleleteit még nem látta, megmutattam neki a három koponyát s megkérdeztem, mi a véleménye azokról; Anucsin röviden jellemezte azokat s arra a következtetésre jutott, hogy a mennyiben azok dél-orosz földön találtattak, semmi esetre sem lehetnek szlávok s egyedül csakis magyarfajta népeknek tulajdoníthatók s az ilyen koponyákat rendszeren lovas sírból kapják; mire aztán elvezettem őt a leletekhez, melyek neki teljesen igazat adtak s melyek koráról és hovátartozóságáról ő is Antonovicscsal és Khvojkoval egyértelműen nyilatkozott.

II. 1/2 n.

I. 1/5 n.

III. 2/3 n.

Vázlatos képek a Csernjakhova és Novoszeljki közt lelt magyar érdekű régiségekről.
(Dr. Jankó vázlatai után.)

A kongresszus legutolsó napjainak egyikén T. J. Knauer tanár tartott felolvast, a melynek kapcsán a Khvojko leleteivel teljesen azonos leleteket mutatott be; míg Khvojko előttem az általa felásott negyven kurgánnak csak általános jellemzését adhatta, mert az egész anyagnak csak aránytalanul kis töredéke volt kicsomagolva, Knauer jelentéséből részletesen megismerkedhetünk a leletkörülményekkel, sőt a tárgyak leltárát is gyarapíthatjuk; Knauer jelentése egyébként azért is érdekes, mert míg Khvojko adatai a kievi kormányzóságra vonatkoznak, Knauer a maga ásatásait sokkal délebben a besszarábiai kormányzóság akkermani kerületében végezte.

E kerületben a kurgának rendszerint egyesével szétszórva találtnak, egyetlen egy esetben talált Knauer kurgán-csoportot; ez esetben az egyik oldalon egy egészen különálló nagy kurgán volt; ettől északra csekély távolságban egy másik kisebb kurgán volt, s közvetlenül mellette egy harmadik; még északabbra feküdt a negyedik kurgán, melyet a harmadikkal földsáncz kötött össze; ezek közül Knauer felásta a legdélebben fekvőt, továbbá a sánczczal összekötött kettőt, valamint magát a sánczot is. A legészakibb kurgánban a temetkezésnek még nyomára sem akadt, hanem a kurgán kellő közepén egy délnek fordított lófejet talált. A következő kurgánban felnőtt ember csontvázát találta, a mellékleteket a balkézben tartott bronzkés, gyűrű, csat s egyéb bronztárgyak képezték; a csontvázról jobbra és balra két gyermek-csontváz feküdt, míg a férfi koponyája és a balján fekvő gyermek koponyája közt egy nagy agyagkorsó állt; a férfi arczczal északnyugatnak fordult. A két kurgánt összekötő földsánczban egy férfi csontvázát találta ülő helyzetben, alatta lócsontvázal. A csontvázak ez elhelyezését Knauer a következő feltevessel magyarázza meg: az egyik kurgánba eltemették az urat, a másik vele szembe fekvőbe a lovat, a két kurgánt összekötő földsánczban a szolgát lóháton. Mindezek a csontvázak a kurgánok felső részében voltak. A gyermekes férfi kurgánjában azonban az alsó rétegben még öt csontváz került elő, még pedig két felnőtté és három gyermeké; ez alatt és már a föld színe alatt egy sírgödörben pedig vörösre festett csontvázat talált; e csontvázaknál semmiféle melléklet sem volt, a gödröt magát kőlap burkolta és fedte. Ezen kurgán-csoport legalsó rétege tehát a kőkorszakhoz tartozik, míg a bronzleletek a szkytha korból valók. A harmadik különálló kurgán felső rétegeiben két felnőtt és három gyermekcsontváz feküdt. Az egyik felnőtt csontváz koponyája mellett közvetlenül egy ló feje és lábai feküdtek; a csontváz mellékletei vaskés, vaszabla, tegezdarabok, tűzcsiholó acél, csatok és egy aranygyűrű volt, mely utóbbi a ló feje alatt feküdt. A két gyermekcsontváz alatt korsócska, a harmadik csontváznál kő volt. Ugyanezen kurgán középső rétegei-

ben Knauer semmit sem talált, de a föld színe alatt ismét egy sírgödört nyitott fel ugyancsak festett csontokkal, burkoló kőlapokkal, minden melléklet nélkül. A kurgán alapjának széléhez közel megint egy sírra akadt, ebben is festett csontváz volt, melynek térde körül egy festett kőre és egy kovakés darabjára találtak. Ugyanazon irányban még egy gyermeksír is került elő, a hol is a csontváz mellett egy darab festék, egy edény és két bronzgyűrű találtatott; a kurgán tulsó, szemközt fekvő oldalán hasonló sírban két festett gyermekcsontváz feküdt. Mindent összefoglalva az így felásott kurgánokban három kor különböző temetkezését ismerhetjük föl, a legalsó réteg a kőkorszak és a bronzkor elejéhez, a legfelső réteg a szkitha korszakhoz és a népvándorlás kezdetéhez tartozó emlékeket őrzött meg; Knauer ugyanis a népvándorlás elejéhez számítja a lovas temetkezést és a vasfegyvereket.

A Knauer felolvasását követő vitában Antonovics szólalt fel elsőnek s legott megjegyezte, hogy ez a lovas temetkezés a maga vaszközeivel nem tartozik a népvándorlás korának elejéhez, hanem ellenkezőleg ahhoz a végéhez, melyet az oroszok a «nomadizáló népek» (кочевники) korának neveznek s mely csaknem teljesen megfelel a mi honfoglaláskorunknak, noha Oroszországban kissé tovább tart s a X. sőt XI. századba is belenyulik. Antonovics a kor meghatározását a zabla és nyílak formájával s a tegezdarabok maradékaival okolja meg, melyek a népvándorlás korában más alakúak. Egyébként elfogadja Knauer kormeghatározásait. A második felszólaló Szizov volt, a ki a lovas temetkezés korát szintén a X. század körüli időkre, tehát a népvándorlás végére tette. Knauer egy hozzá intézett kérdésre még kifejtette, hogy a kurgán földje a lovas temetkezés helyén sokkal porhanyóbb volt, mint a kurgán többi részei és ezt csak azzal magyarázhatta meg, hogy a nomadizáló nép a már kész kurgánt használta fel a maga temetkezési helyül.

Közvetlenül Knauer felolvasása után mutatta be A. M. Pokrovskij azon négy koponyát, melyek a Khvojko felásta lovas sírokból kerültek elő; a négy közül egynek csak fényképét mutathatta be, a többi hármat természetben. Ezeket a koponyákat a Pokrovskij által megejtett mérések szerint rövid fej (brachycephalia), aránylag csekély magasság, keskeny homlok, rövid arcz, erősen kiálló járomcsontok, széles járomivek jellemzik. Összehasonlítva az ezen területen talált szláv koponyákkal, a nomád koponyák arcza sokkal rövidebb, járomivei sokkal szélesebbek az orrüreg nyílása sokkal keskenyebb, az orbiták nem nagyok, alacsonyok s a típus teljesen orthognath. Pokrovskij egyébként a koponyák legfőbb jellemét sajátos általános alakjukban látja; a négy közül háromnak típusa teljesen egységes, az, a melyet

Sergi tanár trapezoides-nek nevez. Pokrovszkij előadását így fejezte be: «Micsoda nomád néphez tartoztak e koponyák, azt egyelőre megmondani igen nehéz; Pósta Béla dr., a magyar tudós, a koponyák közül látott egyet s azt rokonnak mondta a magyarföldi honfoglaláskori sírókéival. Magyarok voltak-e e nomádok vagy mások, ha ezt megoldani talán lehetetlen is, de annyi teljesen világos, hogy a koponyáknak oly mongolos típusuk van, mely őket élesen elválasztja a szlávoktól.»

Minél több részletet hallottam a leletekről, annál inkább meggyőződtem arról, hogy ezek a Khvojko és Knauer-féle temetkezések magyar fajta népekhez tartoztak s ennek hatása alatt fordultam Khvojko úrhoz, hogy ajándékozná a három koponyát a M. N. Muzeum Néprajzi osztályának; ezeknek a koponyáknak az összehasonlító anyaga nálunk Magyarországon van, ez minket a legközelebből érdekel s ezzel a kérdéssel első sorban a mi kötelességünk foglalkozni. Miután Bobrinszkij gróf úr, a császári orosz archæologiai commissio elnöke, az engedélyt okaim meghallgatása után a legnagyobb készséggel megadta, Khvojko úr a koponyákat a M. N. Muzeum Néprajzi Osztályának ajándékozta, a mit neki e helyen is a legmelegebben megköszönni kedves kötelességemnek tartom. A koponyák közelebb részletes feldolgozás alá kerülnek s ez alkalomból meg fogjuk kísértetni a honfoglaláskori magyar sírok koponyáival való összehasonlítást is.

S ezzel jelentésemnek végéhez értem. Nem az archæológiának, hanem csak egy rokon szaknak, az ethnographiának művelője vagyok; a mit, mint ilyen láttam és hallottam, leírtam; ebből kitűnik, mennyivel többet láthatott és hallhatott volna az, a ki teljes szakismerettel ment volna ki. Bennem ez az orosz út is csak újból megerősítette azt a meggyőződést, hogy a magyarság a maga őstörténetét csak az orosz területen, csak a keleten ismerheti meg. Ex oriente lux. A magam részéről a kongresszuson annyit tanultam, hogy a leghálásabb köszönettel tartozom Hampel József úrnak, hogy Pósta Béla barátom visszalépése után ez útra engem szemelt ki, Szalay Imre m. n. muzeumi igazgató úrnak, hogy e küldetésre felterjesztett, és dr. Wlassics Gyula miniszter úr ő nagyméltóságának, hogy a kongresszuson való részvétellel megbízott.

Dr. Fankó János.

LEVELEZÉS.

I. MIHALIK JÓZSEF: HANN SEBESTYÉN KÉT ISMERETLEN ÖTVÖSMŰVÉRŐL. Az 1900-ik évi párisi világkiállítás magyar történelmi pavillonjában rendezett műtörténeti kiállítás érdekében országszerte megindult érdeklődés és anyaggyűjtés a Királyhágón túl fekvő területen több olyan emléket fedezett fel, a melyek a szakkörök előtt idáig teljesen ismeretlenek voltak. A míg a kiállításban a Magyarország egykori művészetének és művészi iparának magaslatáról tanuskodó gazdag anyag az egész művelt világ elismerését vívta ki, addig egyik-másik darab a mi speciális tudásunkat viszi előbbre, mert új adataival újabb fényt vet a magyar műtörténet egyik-másik homályos ágára.

Így a régi magyar ötvösség története szempontjából a *zalatnai* ev. ref. templom két ötvösműve révén érdekes adatok birtokába jutottunk, mert azok mestere gyanánt *Hann Sebestyén*, a híres szebeni ötvöst, volt módunkban megállapítani, kinek munkálkodását ez által részint új művekkel szaporítottuk, részint pedig néhány esztendővel kiterjesztettük azt az időközt, a melyben ez a mester jelesebb munkáit létre hozta.

A szóban forgó tárgyak közül az egyik egy ezüsből vert s aranyozott fedeles kupa. (1. ábra.) Teste a szokásos felfelé szűkülő hengeralakot mutatja; talpa kiugró sima lemeze fölött domborodó tag vonul el, melyen hullámvonalban haladó indán trébelt s vésett virágokat s leveleket látunk naturalisztikus előállításban. A virágok kiképzése olyan természetű hogy közöttük tulipánt s a nagyobb virágú öt szirmú ranunculust föl lehet ismerni. E virágfüzér fölött hornyolt gyűrűn bevésve eme felirat foglal helyet:

SZÉKELY LÁSZLÓ CSINÁLTATTA EZ EDÉNYEKET | A SZ. SAKRAMENTUMNAK KISZOLGÁLTATÁSÁRA. | EMBER, JÖVENDŐBEN A KINEK KEZEDBEN AKAD, MÁS SZÜKSÉGÉRE NE FORDÍCSAD, HOGY EL | NE VESZ BOLDIZSÁR KIRALYLYAL DAN. CAP.V. | A 1680. A kupa testét laposan trébelt leveles virágornamentum borítja. A száraz s a levelek stilizálva vannak, ellenben a virágok elég természetűen kezelvők, hogy azokat közelebről is meghatározhassuk. Köztük a tulipánok naturalisztikus ábrázolások, a talpon előforduló ranunculusok itt azonban már hol öt, hol hat szirmúak s ezen felül az indák között olyan dúsabb termőkkel bíró virágokkal is találkozunk, a melyek leginkább compositákhoz tartozó carlinákhoz hasonlítanak. Bár ezt a virágmotívumot XVIII. század művészetében, himzésben és ötvösségben egyaránt és igen sűrűen szerették fölhasználni, alkal-

mazása a xvii. század második felétől lép föl s elsőben azokon a németországi és salzburgi ezüstpoharakon constatálható, a melyek rendszerint kicsiny, golyóalakú lábcskákon nyugosznak.

A kupa lombozata között, a fül két oldalán, egy-egy szárnyas kis génius-

1. ábra.

nak trébelt alakját látjuk lépő helyzetben; térdig járnak a gazdag lombozatban, kezükkel pedig az indák kanyarodó szárait fogják.

A fedél csipkézett szélű kiugró lemeze fölött ismét domború gyűrűt látunk, melyen a talpon konstatált virágkoszorú ismétlődik, a fedél csúcán pedig öntött fenyőtohoz alakú disz foglal helyet. A fedélnek nyitópeczke alatt jobb s bal felől egy-egy hatszirmú rozetta ül; ez alatt foglal helyet a kecses-

sen hajló barokk fül, mely tömören van öntve és vésve. A talp peremén s a fedél szélén Hann Sebestyén ismert bélyege, a négyszögű mezőbe zárt S. H. betűk vannak beütve.

A második ötvösmű vert ezüstből készült megaranyozott kehely. (2. ábra.)

2. ábra.

Hat karélyú talpának kidomborodó czikkeit hullámvonalas indákra fűzött ötszirmú növényornamentumok s tulipánhoz hasonló virágok ékesítik. A stylus mezőiben alul egy-egy hatszirmú virágot s ebből kinövő s a gyűrűhez felfelé haladó stylizált leveles szárat látunk. Gyűrűi simák, hengeralakúak. A gomb nyomott lopótök idomú s felületén szintén stilizált levelek között ötszirmú virágokkal ékesített. A cuppa kosara áttört növényornamentuma szép hajlású leveles

szárakat tüntet elő, melyeknek csigavonal módjára kanyarodó öbleiben egy-egy nagyobb virágot találunk. A kosár peremének kiemelkedő gyűrűje fölött hullámvonalasan haladó levélpárta foglal helyet, melynek alsó hajlásaiban mindenütt egy-egy hármás levélke ül. A fedeles kupa 1680-ról lévén datálva, a szakirodalomban idáig ismert Hann-féle művek között a legidősebb, chronológiai sorrend tekintetében tehát Hann-nak most már 19 darabra rugó alkotásai közül a legelső.* A két zalatnai ötvösmű bizonyosságot tesz arról, hogy Hann Sebestyén 1680-ban, vagyis mesterré lételének ötödik esztendejében, még mérsékelt domborulatban emelte ki a domborműveket s csak később vált a reliefeknek tulzott mértékben való kidomborítása sajátos technikájává, a mint azt a Sába királynéját Salamon előtt, a triumphátor diadalmenetét stb. ábrázoló későbbi alkotásain látjuk. A két zalatnai tárgy meglep részleteinek finomságával; a trébelés művészi kivitelű, nem keresi a túlzást, de kellő összhangban van a többi elemmel és azzal egyetemben hoz létre æstetikailag szépet. Bizvást mondhatjuk, hogy Hann Sebestyén eme két munkája a XVII. századvégi magyarkorú ötvösség két legszebb alkotása s mintegy utóhangja a régi magyar ötvösség egykori dicsőségének. Nyomunban — sajnos — már csak hanyatlás lép, melyet a multak tradíciói itt sem birtak megakadályozni.

Mihalik József.

II. VÁSÁRHELYI GÉZA KÉT RÉGI EMLÉKMARADVÁNYRÓL BUDA VIDÉKÉN. A cultura terjedése nem kedvez a régészeti emlékek fennmaradásának, legkevésbé a főváros környékén, hol már a régibb idő óta nagyobb tömegben együtt lakó népesség által a művelés alá kerülő föld értéke emelkedvén, a rajta levő emlékek a szántó ekéjének útjába állván, ezek elpusztítására vezettek. Két régi maradványra óhajtom szaktudósaink és az érdeklődő nagyközönség figyelmét felhívni, melyek megérdemlik, hogy velők tudósaink tüzetesebben foglalkozzanak és szakértőleg megvizsgálják. Egyik Buda vidékének kies nyaralóhelyén Török-Bálinton, a régi Torbágyon van, melyre a mult tavasszal a község jegyzője Győri Sándor úr tett figyelmessé. Ez emberi kéz által emelt nagyobb terjedelmű halom, mely az uradalom tulajdonosa, Reiter Ferencz úr birtokán, a falutól mintegy negyed óra távolságra észak felől, egy az újabb időben kiirtott erdő területén, jelenleg szántóföldek között áll. Két

* *Sebastian Hann* eddig ismert művei a következők: 1. Fedeles kupa, 1682-ből, Salamon ítélete és Sába királynéja jeleneteivel. A nagyszebeni ev. presbyterium tulajdona. — 2. Fedeles kupa 1684-ből, Salamon ítélete és imperátor diadalmenetével, Barcsay Kálmán tulajdona. — 3. Ugyanaz, Nagy Lajos tulajdona. — 4. Fedeles kupa, a M. N. Muzeum tulajdona. — 5. Két darab gyertyatartó 1691-ből, a nagyszebeni ev. presbyterium tulajdona. — 6. Fedeles kupa, Anchises, Hercules és Servius Tullius jeleneteivel, Lüdecke Ernő tulajdona. — 7. Fedeles kupa, bibliai jelenetekkel. A dévai ev. ref. templom tulajdona. — 8. Csésze, Sába királynéja Salamon előtt, gróf Bánffy Gy. tulajdona. — 9. Csésze, a leánya emlőjét szopó rab jelenetével. A Bruckenthal-Muzeumban. — 10. Fedeles csésze, Krisztus utolsó vacsorája jelenetével, a nagyszebeni ev. presbyterium tulajdona. — 11. Ékszer tartó csésze, Justitia, Fides Spes, Fortitudo, Innocentia és Charitas alakjaival, gróf Haller Fanny tulajdona. — 12. Plaque. Sába királynője Salamon előtt jelenetével, gróf Zichy Ferencz tulajdona. — 13. Talpas pohár, három génusz-fejjel, Schul Henrikné tulajdona. — 14. Fedeles kupa, Schul Henrikné tulajdona. — 15. Gyömbértartó, gróf Bánffy Gy. tulajdona. — 16. Cassette, Wesselényi Istvánné báróné tulajdona. — 17. és 18. A két zalatnai ötvösmű.

halom magassága saját felmérésem szerint 30 méter, a teteje lapos kerek, melynek átmérője 22 méter, a halom alsó körzete a tövénél 76 méter; a körülötte elterülő lapályos szántóföldön, főleg a halom északi oldalán, még ma is láthatók azon elmosódott vágások és mélyedések, honnan a halom számára a föld ki lett emelve, bizonyoságul annak, hogy ez emberi kéz műve.

A halom kevésbé magas nyugoti oldalán, egy a völgyből annak tetejére vezető 18 méter széles, útnak látszó bevágás van, melynek meneteles iránya arra vall, hogy a halom tetejére vezető útnak készült. E vágás úgy mint a halom maga, eléggé sűrűn van 50-ba éves erdei fákkal és bozóttal benöve, jelölül annak, hogy ez nem az újabb időben készült, hanem valószínűleg egyidős a halommal. A halom mellett egy kisebb patak csörgedez, melynek vize e hajdan erdőborította vidéken a régi időben mindenesetre tetemesen bővebb lehetett, mint jelenleg. A halom tövében szétszórta több durván faragott, nagyobb mohlepte kő hever, mely a régiség minden jellegével bir, a nélkül, hogy azokon a legcsekélyebb jelét látnók annak, hogy ezek valami épület részei lehettek volna. Ez csupa oly jelenség, mely fölhivja a kutató figyelmét.

A másik emlék szintén ezen vidéken, a budai és török-bálinti határ között fekvő Buda-Eörs község határában, a Bia-torbágyi vasút mentén levő 42-ik őrház mellett emelkedő közép nagyságú korhány, a mit azonban még nem volt alkalmam a helyszínen megvizsgálni. E halom hajdan mindenesetre nagyobb lehetett, de szántóföldek között lévén, a szántó ekéje által bizonyára sokat veszthetett eredeti nagyságából.

Tekintve Anonymusnak Árpád vezérre és e vidékre vonatkozó szavait, kapcsolatban a községnek ősi Eörs személy nevével, lehet, hogy e tumulus honfoglaló őseinktől származik. A halom maga, a mint a távolból kivehettem, még nem lett megbolygatva s így a szakszerű átkutatást megérdemelné.

Vásárhelyi Géza.

III. CZIRÁKY GYULA : BOGOJEVA RÉGI EMLÉKEIRŐL. Legutolsó jelentéseim * beküldése óta végzett munkálkodásomról a következőkben van szerencsém beszámolni. I. *Kökor.* Östelepünkön nem dolgoztattam azért, mert a munka igen költséges s az aránylag csekély siker nem fizetné meg oly bőségesen a fáradságot, mint egyebütt. Mindazonáltal e telepet sem hagytam figyelmen kívül s utánjárásomnak meg is volt a haszna: újabban két sírt találtunk. A harmadik sír is a lakások között a székesi telep keleti oldalán került felszínre s most már biztosra vehetjük, hogy itt külön álló temetővel nem lesz dolgunk; kiki lakása közelében találta meg sírját, úgy mint több hasonló telepnél is tapasztalható. A másik, a mi bizonyos, az, hogy a temetésekre — mivel alkalmas ásó s kapa hiányában hamarosan gödröt nem áshattak — vermeiket használták fel, melyek azelőtt magtár vagy konyha gyanánt szolgáltak. Ebből magyarázható csak meg azon körülmény, miért van az egyik veremben magtartó edény, a másikban konyhahulladékkal betakart emberi csontváz. Sárga földet igen kis mennyiségben találhatni a sírok humusz-töltelékében,

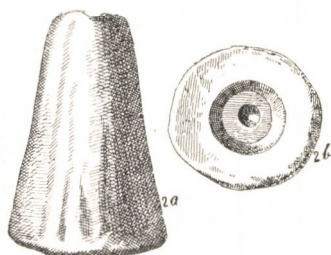
* V. ö. Arch. Ért. 1899. 3. f.

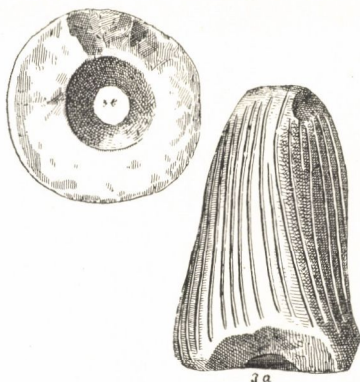
több benne a kagyló-, cserép- és csontdarab a legnagyobb össze-visszaságban. Ha valaki meghalt telepünk lakói közül, egy vermet kissé átalakítottak; ha a szükség úgy kívánta, alul kiszélesítették (innen az igen kevés sárga föld), beletemették a megholtat; azt a földet pedig, mit ráhánytak, a verem környékén kaparták össze (ezért van benne sok olyan tárgy, a mi inkább a konyhát juttatja eszünkbe). Ha egyszerre több halott volt, kettőt is bele szorítottak egy gödörbe. Ilyen kettős csontvázat rejtő sír a harmadik. Mélysége 110 cm., a csontváz fölött 90—100 cm.-nyi föld volt. Az egyik csontváz fejjel délnek, lábaival éjszagnak feküdt (ennek fejét levágták a téglavetők). Baloldalára helyezve nyugotnak nézett. E csontváz hűen bemutatja a telepünkön már előfordult sajátos zsugorítást. Bal lábát annyira feje felé húzták, hogy czombcsontja a gerinczczel még a derékszögnél is kisebb szöget képezett; alsó lábszárát pedig annyira legörbítették, hogy lábujjai még a jobb térd csuklójánál is feljebb estek. A jobb láb czombcsontját nagyon kissé hajlították csak előre, alsó szárcsontja pedig 45° szöget képezett vele. (Első sírunknál nem volt a bal láb annyira összehúzva.) A második csontváz ennek háta mögött kevés kelet-nyugoti elhajlással szintén éjszak-dél irányban *hanyatt feküdt*, csakhogy éppen megfordítva, mint a másik: feje éjszakon, lábai délen pihentek. Feje keletnek fordult. Kezeit hátra emelve, feje alá rakták, nem értek azonban össze: 25 cm.-nyi térség maradt a két kézfej között. Jobb kezében egy $1\frac{1}{2}$ cm. hosszú, vékony állati borda-csontot tartott, melyen a megmunkálásnak semmi nyomát sem lehetett felfedezni. Mind a kettő felnőttnek a csontváza volt. 1898 novemberében jutalmat ígértem Berkó Istvánnak, ki a telepen időközönként homokot hány, ha sírra talál s engem az esetről idejében értesít s addig, míg odamegyek, a csontvázat épségben megőrzi. Talált is. Negyedik sírunknak s most már örömmel írhatom, teljesen ép csontvázunkról kezdő fényképészem gyakorlatlansága miatt nem a legtökéletesebb, de a valót bemutató fényképet készített. — 1899 aug. 31-én éppen az archæologia érdekében indultam ki a községből. Mellém csatlakozott *Dink János* fényképész, midőn egy kocszi megállt előttünk s a rajta ülők tudtunkra adták, hogy a *Székesen* csontvázat talált a munkás. Kimentünk, kitisztogattuk s lefényképeztük. Iránya a rendes, földje teljesen megegyez a már leírt sírokéval. A hulla megtámasztására itt is megégett földdarabokat használtak. Hanem a zsugorítás az első három sír csontvázainak zsugorítási módozatától eltérő. Itt a csontváz hanyatt fekszik; feje balra fordult; jobb kezének fejét egészen a nyakhoz húzták, a balét valamivel lejjebb a mellen helyezték el. Mindkét térdét felhúzták a törzs felé, a mennyire csak lehetett s azután széjjel nyomták úgy, hogy a czombcsontok forgóikból kicsuklottak. Az alsó lábszárak közül a jobb 45° szöget képez czombcsontjával, a bal csaknem párhuzamosan halad vele. Azt, hogy verem-sírja volt-e, vagy nem: ennél nem konstatálhatjuk, mert mikor emberem ráakadt, akkor már csak 1—2 cm. magas föld takarta. Mélysége 120 cm. 2—3 drb díztelen cserépen, égett, vörös földdarabokon kívül egyéb mellékletet nem találtunk.

Helyén valónak tartom megemlíteni, hogy határunkban ezen teleppel körülbelül egyidejű még két másik őstelep is létezik. Az első a térképen

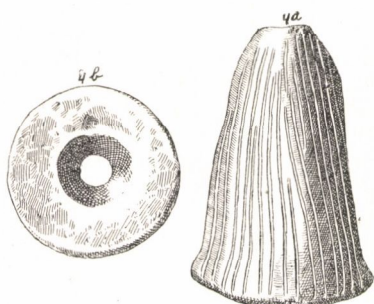
(l. Arch. Ért. XIX. 269. l.) I-vel van megjelölve s a *Sziucs testvérek* tulajdonát képezi. Itt is téglát vetnek s az e czélra szolgáló gödörben verem és árok alaku lakásokat találtam. Egy verem lakásnak alsó felét kihányattam (a többi már feldolgozták) csak azért, hogy láthassam, milyen kényelmet nyújtott őseimberünk, ha az időjárás a föld alatt való tartózkodásra kényszerítette. Azt tapasztaltam, hogy kényelme egyáltalán nem volt irigylésre méltó, mert a helyiség, melyben ilyenkor lakott, szűk is volt, alacsony is volt s csak guggolva mehetett benne egyik oldaltól a másikig. A megyei múzeumba innen egy silexszilánkot, két kőbaltafeleket s egy az Arch. Ért. XVIII. k. 19. l. 20. ábrán bemutatott bögrével teljesen megegyező agyag-edényt küldöttem. Annyira

2. a) b) ábra 1/2 n.

3. a) b) ábra 1/2 n.

4. a) b) ábra 1/2 n.

5. ábra 3/4 n.

BOGOJEVA (GOMBOS).

nagy a hasonlóság e két bögréske között, hogy bátran mondhatnók azokat egy kéz munkájának. Ugyaninnen *Hadanich Jenő* tanító birtokába egy obsidián darab s egy csont-ár került. — A második ezekhez hasonló telep a szent *János* szobra körül elterülő magaslaton fekszik id. *György András* s szomszédainak udvaraiban. György fundusán a kútgeimtől 17 lépésre éjszakra találtunk egy verem-lakást. Míg körülötte mindenütt kemény humuszba, vagy sárga földbe hatolt az ásó, a veremből lapáttal könnyedén lehetett kidobálni a porhanyó homok s fekete föld-keveréket. Méreteit nem vehettem fel, mert a veremnek csak egy szelvénye volt meg. A másik verem ennek szélétől éjszakra két méternyire feküdt. Szélessége 180 cm. volt ott, hol a legszélesebbnek látszott. A belőle előkerült tárgyak a következők: a) Három darab agyagból égetett kúp (2 a, b, 3 a, b, 4 a, b.) Magasságuk: 6, 6,9, 7,1 cm., alsó kör lapjuk átm.: 17*

4·2, 5·1, 4·6 cm. Függélyes tengelyök irányában egy lyuk halad alulról fölfelé, mely átm. alul 2, 2·3 cm. E lyuk a kúpnak közepe táján lapban végződik (2 b), vagy összeszorul (3 b, 4 b) s oly keskeny nyílásban folytatódik a kúp csúcsáig, hogy csak vékony zsineg húzható rajta keresztül. Ebből azt következtetem, hogy nehezek gyanánt szolgált szövőszéknél. Kettő közülök felülről lefelé futó, bekarczott vonalakkal van ékítve, mint a rajzok hűen feltüntetik. b) Ugyanitt egy felül 3·3 cm., alul 2·6 cm. átmérőjű gyermek munkára emlé-

8. ábra 1/2 n.

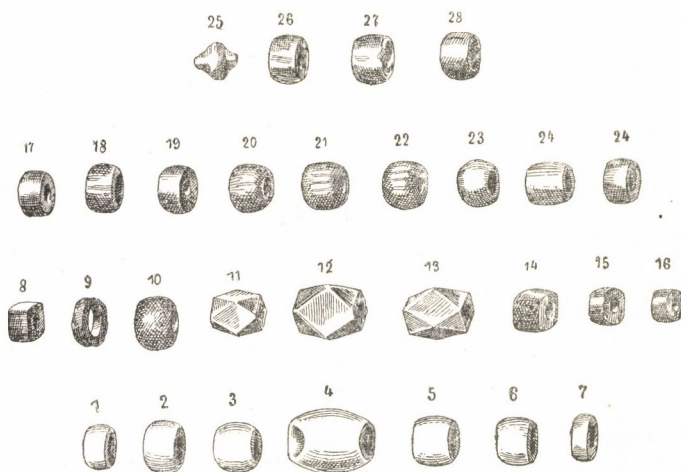
BOGOJEVA (GOMBOS).

7. ábra 1/2 n.

keztető, rendkívül primitív, kicsiny bögrét is találtunk (5. á.), melynek fülét az oldal kinyomása által készített idomtalan nyújtvány pótolja. *Horváth Mihály* fundusán a töméshez ásott gödörben két másik vermet találtam. Bennök a durva, vastag cserép-darabok mellett sok állatcsont jött elő. Nem lehetetlen, hogy ezek temetőjét is megtaláljuk, mert innen 2—300 lépésre éjszakra, *Terzits Mihály* udvarában, már évekkel ezelőtt találtak egy csontvázat.

II. *Vaskor*. Régen bántott már az, hogy a neolith kor szép számmal kép-

viselt emlékei mellett egy darab sincs olyan, mely az urna temetkezés ideje kulturájának ittvoltát bizonyítaná. Végre sikerült ilyet is találnunk. *Kámán Gergely* háztulajdonos évekkal ezelőtt, mikor háza végében kerítést készített, két nagy, hamuval telt fazékra bukkant. Elbeszélése nyomán a mondott kerítés mellett, Horváth István harangozó kertjében, megkíséreltük a kutatást s csakhamar ráakadtunk egy nagy urnára (6. á.). Mag. 42 cm., fenekének átm. 18,5, felső karimájáé 28 cm. A szép, vörösre égetett cserép vastagsága circa egy cm. Felső szélé csínos peremben végződik. Fenekét kiütötték, szájával lefelé nagy mennyiségű égett csonttal kevert hamura borították, lyukas fenekébe pedig egy másik, kisebb, szintén feneketlen, hosszúkás fazekat illesztettek. Mindkettő tele volt égett földdarabokkal, megpörkölt fa- s csontdarabokkal. Bronz patinának nyoma itt-ott fel volt fedezhető, de a bronzot nem talál-

9. ábra 3/ n.

BOGOJEVA (GOMBOS).

tuk meg. Az urnasír környéke a tüzelés nyomait viseli magán. Mivel az urna korongon készült, alighanem vissza kell jönnünk származási idejével a keltákig.

A keltákra különben két késünk is emlékeztet. Az egyik (7. á.) 24½ cm. hosszú. 10,5 cm. hosszúságú pengéje fölfelé hajlítva hegyes végben fejeződik be. Egy dm.-nyi markolata csavart munka s ennek másik végén a pengeszerű 7,5 cm. hosszú nyújtvány vége vissza van hajlítva, úgy hogy horgot képez. A másik (8. á.) circa egy dm.-nyi csavart nyelének mindkét végén penge van. Az egyik, csonka pengének hossza hat cm., a másiké öt és fél; egyik egyenes, a másik görbe. Analógiájuk az Arch. Ért. XVIII. k. 409. lapján a 2. és 5. ábrák alatt látható; de leghűebben a mellékelt rajzok mutatják be, mindkettőt ½ nagyságban. Egy harmadik jóval nagyobb késnek csak 17 cm. hosszúságú csavart nyele került elő. Lelőhelyük: a régi, kivágott erdő helyén elterülő, úgynevezett «Schlog».

Ide kell sorolnom még egy 28 szemből álló gyöngyfűzért (9. ábra), mely a szakértők állítása szerint a Kr. u. I—III. századból való. *Biber Mária* sárga

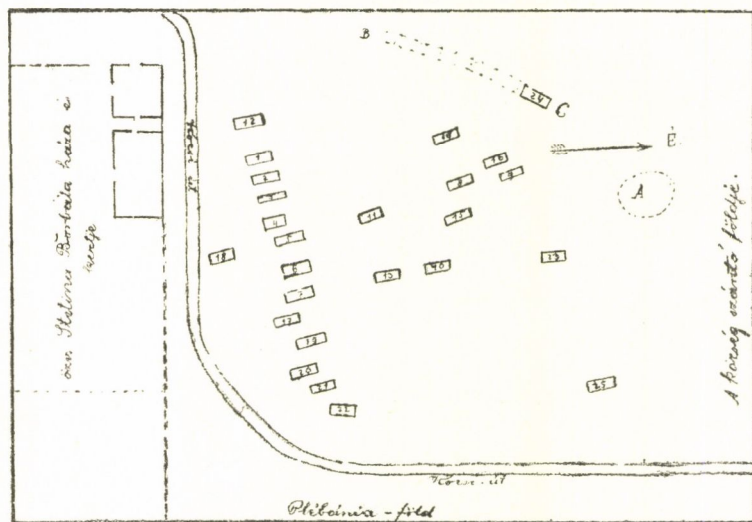

föld szedés közben csekély mélységben a «Papszállás» éjszaki árka mellett találta. A füzér legnagyobb szeme (4) kagyló, a három dülény oldallapú, szabályosan csiszolt (11., 12., 13.) vörös granát; van azután köztük zöld és fehér opál is. A 25., 26., 27., 28.-nak színe kék, áttetsző.

III. Régebbi középkor. a) Első temető. (L. az Archæologiai Ért. XIX. k. 3. számát.)

17. sír. 170 cm. hosszú csontváz; alsó lábszárai egy dm.-rel lejjebb fekszenek törzsénél. Jobb kezében csontnyelű vaskés és egy darab ólompléh volt. Lába fejénél egy 47 cm. hosszú, ívszerűleg görbülő borda ketté törve s egymásra helyezve feküdt. Állat-csontváznak volt része. Mélys.: 160 cm.

18. Fejetlen csontváz, a sok fagyókér által összekuszálva. Lába fejénél görbe, lyukas, cifrázott csontlemezek (késtok-díszek) heverték keresztben.

I. ábra.

BOGOJEVA (GOMBOS) A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL VALÓ TEMETŐ TÉRRAJZA.

Ugyanitt egy állatgerincz-csont, jobb kezében pedig vaskés volt. Mélység: 160 cm.

19. Két m. hosszú csontváz (megmértem!). Jobb kezében három vaskés darabjait találtuk; a legnagyobb mellett vékony csontlemez feküdt. A medence táján bronzlemez nyomai s egy S alakúra görbített bronz sodrony-darab hevert. Mélys.: 170 cm.

20. Középnagyságú asszony csontváza. Alsó állkapcsát hasa táján találtuk meg. Lába fejénél csirke-csontok heverték. A bal fülénél egy három cm. átm. nagy bronzfüggő volt. Két üveggyöngy, kisebb-nagyobb gömböcsökből álló díszítések által összekötve, képezi lóggóját (legaljáról egy kis gömböcs hiányzik). Az alsó állkapocs körül egy dinnyemag-alakú, fekete csüngőt találtunk, melyben teljesen ép kenderfonál látható. E mellett egy kicsiny bronzkarika feküdt, mely a csüngővel együtt a nyakékból való. A derék táján egy

darab kova, a bal kézben orsó s a lábak fejénél ívszerűleg görbülő, négyszegletes, vas lábbeli dísz volt.

21. Kis fiú csontváza. Lába fejétől csirkefejet s csontokat szedtünk ki. Mélys.: 50 cm.

22. Középnagyságú férfi csontváza. Fejét a térdeken találtuk meg. Mindkét felső lábszára közepén át volt vágva. Jobb könyöke táján különböző nagyságú, három szárnyú vasnyílak heverték (kettő közülök egygyé rozsdásodott). Ugyanitt lyukas állatesontokba illesztett nyilnyeleket is találtunk. Vas-ár, vasgerely (?), vaskés, vascsat s kés tokról való csontlemezek (egyiknek egyik végén bronzszeg, a másikon vaskarika feküdt) képezték a többi mellékletet. Melléről bronz került elő. Mélys.: 2·10 m.

23. Egy hegyes vaskés melléklettel ellátott csontváz.

24. Földhordó emberek ásták ki, de megbizottam a mellékleteket beszálította. Innen került elő egy három szárnyú vasnyíl; egy felakasztásra alkalmas, lyukkal ellátott, felül ketté ágazó szarvasagancs-darab (10. ábra), melyet az íjnál használhattak s egy szép, díszes fazék (11. ábra). Tetszetős alakú testének felső részét párhuzamos, körülfutó vonalak s köztük három sor 4—4 darabból álló hullámvonal-csomó díszíti. Remek példánya az ismeretes, szláv díszítő motívummal ellátott hasonló alkotásoknak. Anyaga finoman iszapolt, szürke agyag. Korongon készült. Mag. 19, felső karimájának átm. 9·5, fenekéé ugyanannyi, legnagyobb öbléé 17 cm. Sikerült rajza fele a természetes nagyságnak.

25. 1899 aug. 21-én Roediger és Costa titkár urak s Gubitza tanító úr jelenlétében bontottuk fel e sírt. Benne a koponya 3—4 dm.-nyi távolságban feküdt a csontváz többi részétől. Két nyakcsigolya volt csak rajta, a többi a törzsön maradt. Jobb kezében egy vaskést tartott, e mellett pedig egy vascsat volt. Iránya rendes.

Nem magam találtam, földhordó embertől szereztem egy csákányt, mely mivel csakugyan régibb középkori, érdemes a megemlítésre. Egész hossza 29 cm. Nyéllyukának oldala fel- s lefelé csúcsokban hegyesedik ki.

Ezen első temetőnek helyén ma egy óriási sárgaföldes gödör fekszik. Egyik-másik helyén elporladt csontokat dobáltak ugyan ki belőle a földhordók, de rendes sírokra, különösen sorokra ma már nem akadnak. Meghúzott kutató árkaik is cserben hagytak s azért nem nagy a valószínűség, hogy e helyütt még sírokra akadunk. Bemutatom tehát egyúttal I. temetőnk térrajzát (1. ábra). *A)* tüzelő hely volt fazékdarabokkal s állatesont-hulladékkal. *BC)* egy 30—40 cm. szélességű régi árok, melyből egy csontváz (a 24. sír) került elő.

Első temetőnk korát a VII—VIII. század avar-szláv kulturájának idejébe helyezzük. E mellett szól a három szárnyú vasnyíl, a szláv díszítésű, hullámvonalas fazék s az analogia.

β) *Második sírmező.* Egy ház nem falú, négy sír nem temető... Tulajdonképen nem kellene e pár sírt sírmezőnek neveznünk; de mivel nem tudjuk, nem következik-e be valahol, ezektől kissé távolabb, a folytatás s mivel a tőlök csak pár száz m.-nyi távolságban elterülő telep (C-vel van a térképen megjelölve) ezt nagyon is valószínűvé teszi: talán nem vétek, ha külön czím alatt számolok be mindarról, a mik e sírokból előkerültek.

Ha községünkől Rác-Militics felé kimegyünk, a köves úton jobbról egy 8—10 m. szélességű útra akadunk, mely a határ alsó, déli részét (a «Schlog»-ot) egészen a «Pusztafalu»-ig keresztül metszi. Ezen útnak belső, falú felé eső árka mellett — ott, hol a «kisebb római sáncz» azt keresztül vágja — a sáncz külső oldalán áll a «Tölgyfa-kút». Ettől délre mintegy 100 méterre két dülőút vágja a főutat keresztül. A keletnek futó dülőút és a főút határolja két oldalról *Náray Márton* telepesnek négy holdnyi földjét. Náray a dülőút mellett árkot húzott s a főúttól keletre 100 m.-nyire egy emberkoponyát talált. Nem bántotta, hanem beizent hozzám s kevés fáradsággal találtunk még másik három sírt is.

10. ábra 1/2 n.

11. ábra 3/8 n.

BOGOJEVA (GOMBOS).

1. sír. Női csontváz. Kicsiny gyermeke mellén keresztbe volt fektetve, úgy hogy feje a bal karon pihent. A nagy csontváz hanyatt, kinyújtott helyzetben feküdt. Balkeze a test mellett volt, jobbját hasára tették. Nagysága: 170 cm. Medenczecsontja kellő közepén egy 5·6 cm. átm. vaskarika; jobb szélén egy bronzcsat volt, melynek tüskéje vas. A medenczecsont alatt — annak közepén — egy vascsat, jobb kezében pedig egy 5·5 cm. hosszú, 2·2 cm. széles vaskés penge-darab volt. Bal hóna alatt, éppen a felső kar közepén, egy 9·6 cm. hosszú, ellapított fejű vastű, hegyével a fej felé, a karcsonttal egy irányban feküdt. Iránya: ÉÉ Ny—DDK. Mélys.: 35 cm.

2. 165 cm. hosszú női csontváz. Feje 25 cm.-rel magasabban feküdt, mint dereka. Feje mellett két darab különböző nagyságú függő volt. Az első nagyobb s ezüstözött hatszögű, a második gömbölyű bronzsodronyból készült. Közepén bronz nyomok voltak láthatók. Mélység: 60—85 cméter. Iránya: ÉNy—DK.

3. Egy csecsemőnek teljesen elkorhadt csontváza, minden melléklet nélkül.
 4. E sírban a koponyát megtaláltuk, mellette két függő is volt. Álla alól két világoskék, gömbölyű oszlopalakú, egy sötétkék dinnyemag-alakú s két bronz, csöves, kereszt-sávokkal ékített gyöngyöt szedtem ki. Medencze-csontja közepén egy négy gömbös vaskarika, jobb keze feje táján egy 15 cm. hosszúságú egyélű vaskés feküdt a rozsdá által nagyon megrongálva. A többi csont egy dm. hosszú darab kivételével mind elkorhadt. Mélys.: 160 cm. Iránya: Ny—K.

Második temetőnk három sírjának iránya teljesen megegyez az első sírjainak irányával s alighanem egyidejű is lesz azzal.

γ) *Harmadik sírmező.* Benn a faluban, házak között, az utcán s kertekben terül el. *György Fános* a «Biboja-utca» legelső, 93. sz. házát a nyolczvanas években építette. A ház falainak feltöméséhez szükséges földet az udvar hátulsó részéből hordották ki s ennek következtében ott nagy gödör képződött. A gödör nyugoti oldalában két emberi csontvázat találtak. Mint az asszonyok rebesgették, nemcsak megnézték e csontvázakat, hanem az «olvasót» és «medáliát» is elszedték mellőlök. *Kis József* juhász, a ház mai birtokosának engedelmével, 1899 ápr. 3-án egy árkot huzattam a ház végében azon irányban, a melyben a két sírt lenni idősebb emberek gyanították. Nem tévedtünk. Megtaláltuk nemcsak ezek egyikét, hanem találtunk többet is.

1. sír. Ennek szedték el mellékleteit házépítéskor, hanem eredeti fekvésében meghagyták. Koporsónak semmi nyoma. A csontváz hossza 170 cm., iránya téli Ny—K. A fej nyugoton, a lábak keleten pihentek. Hanyatt feküdt; kezeit a medence fölé húzták. A második, hír szerint kifosztott sírt nem néztük meg, hanem május 9-én az udvar homokában huzattam árkot emberemmel.

2. Egy csecsemő elporladt csontváza minden melléklet nélkül.

3. 12—14 éves leány csontváza. Füleiben vékony bronzsodronyból készült függők (I. t. 2, 3.) voltak, melyeknek lóggóit sodronyból összetekert kúpok képezik. Nyaka körül egy mindkét végén lyukas bronzdarab (I, 4a, 4b); egy kanálhoz hasonló, egyik végén kilyukasztott bronz csüngő (I, 1a, 1b) s egy átlukasztott, kopott, kicsiny, réz-érem volt. Felírását szabad szemmel nem lehet elolvasni. Alighanem *Valentinianus*, *Gloria Romanorum* felírások voltak rajta. Jobb kezében ehhez hasonló, de sokkal épebb *II. Constantinus* (337—340), *Providentia Aug.* felírási érme feküdt; de ez is ki van lyukasztva. Erről már szabad szemmel is leolvashatók a szavak. Mélys.: 90 cm.

4. 160 cm. hosszú férfi csontváz. Bal füle táján egy circa 3—4 mm. vastagságú, gömbölyű, bronzsodronyból készült (25 mm. átm.) nagy függőt (I, 5) találtunk. Egyik ellapított vége S alakban fejeződik be. Iránya az előbbié.

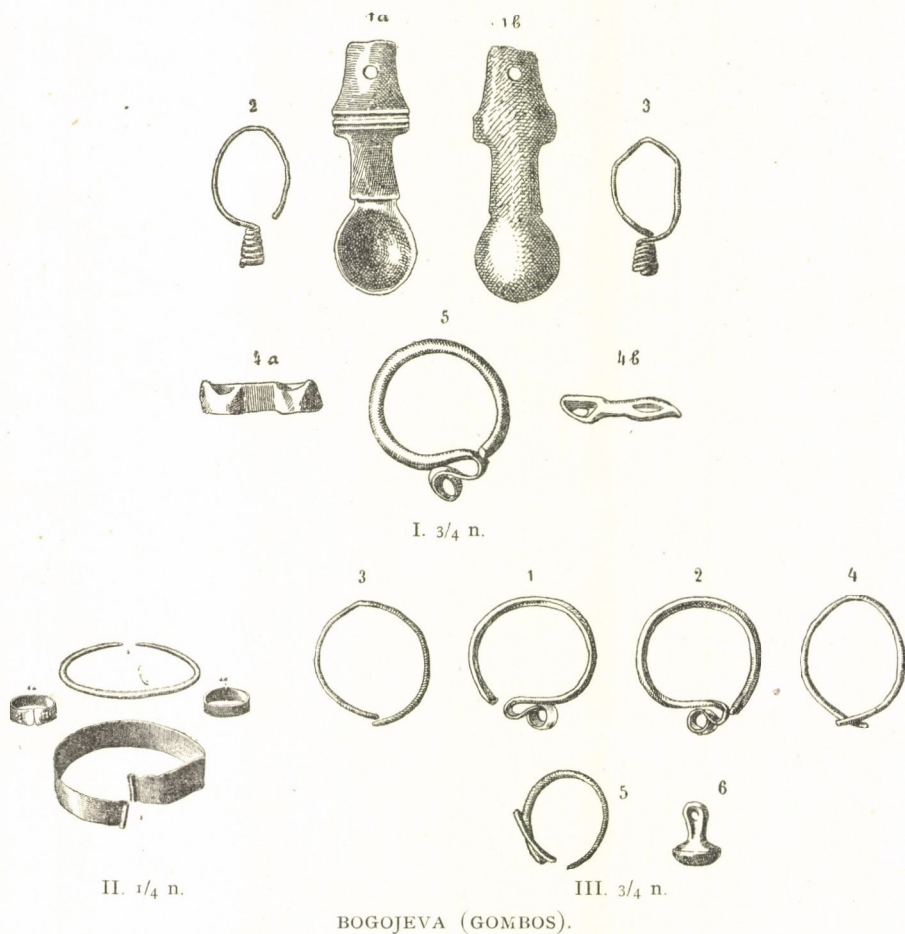
5. Felnőtt csontváza. * Jobb keze alsó szárán (a könyökhöz közelebb) lapos, bronzlemezből készült (14 mm. széles, II, 3); bal keze ugyanazon részén gömbölyű, végei felé vékonyodó második bronz karpereczet (II, 2) találtunk. (Átm. cca. 6½ cm.) Nyaka táján egy öt mm. széles, egy mm. vastag, 10—12

* A szép koponyát beszállítottam a bácskai múzeumba.

mm. átm. erős bronz gyűrű (II, 1 a, 1 b) feküdt. Két vége — mivel nem szakadtan kör — tetején (ott, hol ma a követ hordják) ellapul s csak éleivel ér össze. Az ellapított rész alatt, mindkét oldalon, három gömböcs van, a többi részt pedig három vonal között két sor domború kalászdísz ékíti. Mélys.: egy méter. Iránya nem téli, hanem nyári Ny—K.

6. Kis lány csontváza egy m. mélységben. Koponyája mellett S-ben végződő, négyszegletes, bronzsodronyból készült két függő (III, 1, 2) feküdt.

7., 8. Apró gyermek-csontvázak, nagyon elporladva, minden melléklet nélkül.

9. Kis lány csontváza. Két gömbölyű, bronzsodronyból összehajtott, egyszerű függő (III, 3, 4); a kezén egy hasonló gyűrű (III, 5), egy bronz pityke (III, 6) s egy cipő-alakú szurokgyöngy volt a melléklete. Az utóbbiak dereka táján feküdtek.

10. Öreg ember csontváza, tátott szájjal, melléklet nélkül. Mélys.: 120 cm.

11. 130 cm. hosszú, vézna csontváz egy m. mélységben. Iránya rendkívüli: DNY—EK.

12. Felnőtt csontváza melléklet nélkül.

13. Asszony-csontváz. Fekvése a 11. síréval megegyez. Egyik keze a feje alatt, a másik hasán volt. E négy utóbbi sírt *Dobsay József* kertjében ástuk ki.

14. Az utcán. Felnőtt csontváza. Bal kezét nyaka alá a mellére, a jobbat kinyújtva hasára tették.

Harmadik temetőnk sírjainak rendes iránya a nyári és téli Ny—K. Néhány sírt már akkor kiáshattak, mikor az itt állott urad. dézsmakert köré széles árkot húztak. A húzak és fák megnehezítik munkánkat. E temető semmi összeköttetésben nincs a «római sáncz»-czal, mert azon kívül, tőle egy km.-nyi távolságban van.

Gombos (azelőtt Bogojeva), 1900 febr.

Czirák Gyula.

IV. Dr. JÓSA ANDRÁS A FEKETEHALOM FÖLÁSATÁSÁRÓL (SZABOLCS M.). A Feketehalom ásátását f. évi február 26-ikán kezdettem meg és csak azon napokon szüneteltem, mikor az időjárás vagy betegsége-m gátolt. Hogy ezen rigolirozó saisonban az érdeklődést ébren tartsam, minden héten írogatok a «Nyirvidék»-be. Ezekben ismertettem a halmot is, de nem fejeztem be, mert az ásással sem vagyok még készen. Bizony nagy munka. Most röviden csak annyit tudatok, hogy öt méter mélységben, a függélyes közép-vonaltól tizenhét méter távolságban, a halom felszínétől egy méter mélységben egy M. Aurel. Antoninus-féle érmet is találtam, tehát a halom nem lehet ennél régibb (161 Kr. u.). Öt méter mélységben megtaláltam az egyik szétrombolt tölgyfasírt. Két kis köpczös kifli alakú ezüst fülbevalón kívül a fosztogatók egyebet nem hagytak. 11.5 méter mélységben egy másik tölgyfasír van. Pár nap múlva meglátom, ki van-e fosztva vagy sem.

Nyiregyháza, 1900 márczius 28.

Dr. Jósa András.

V. Dr. RÉCSEY VIKTOR RÓMAI KERAMIKUS LELETEKRŐL PANNONIA KÖZSÉG TERÜLETÉN. Pannonhalma tövében kutattam római községre vonatkozó jellemző leletekről e helyen már szólottam.*

Ezennel ezeknek néhány újabban lelt járulékát van szerencsém bemutatni, melyek ugyanazon ásátásom területén a mult év őszének késő szántási munkálatainál kerültek napfényre. Mindannyi a római keramika emlékeit képezik s azért ez újabb leleteimet ezen kollektiv cím alá foglalhattam. Ezek pedig következők:

1. Két *akroterion*, illetőleg antefixum.

A római homloktéglákkal legalaposabban foglalkozott *Furtwängler* («Archæol. Ztg.» 1882 évf. 341 és k. lapjain) és legújabban *Benndorf* «Über den Ursprung d. Giebelakroterien» («Jahresb. d. aest. archæol. Institutes» 1899, II. k. 1—51. l.), a melyre Drezdából *Treu* «Zur Entstehung d. Akroterien und Antefixe» (U. o. 199 és k. l.) reflektált. *Dörpfeld* is hozzászólt régebben. A terrakottának a görög épületek geison-ján és ereszen való alkalmazásáról értekezett (1881.) *Livius* (XXVI. 23) a figurális díszszel ellátott *homloktéglákat* nevezi antefixumoknak.

* Arch. Ért. 1898.

Ezeket csak azért bocsátottam előre, hogy leletem jellegét meghatározzam, mivel az egyik akroterion, melyet a pannonhalmi Paczkalló völgyben találtunk, szintén olyan Gorgoneion-féle tátottszájú torzkép, mint a milyent Benndorf Spártából, vagy a milyent Treu «Olympia» (III. 88. tábla) után a fennemlített értekezésekben, mint tiryinsi agyag-antefixumot mutat be. Ez a Gorgó-fő idővel a rómaiaknál tragikus álarcz formáját öltötte, mint az aquincumi leletek között, a papföldi közfürdő¹ és a canabák területén² talált homloktéglák mutatják. A paczkallói egyik homloktégla is tragikus álarcz kifejezésével bír (1. ábra), tátott és széleit lefelé eresztő szájjal. Csakhogy a hajzata nincs annyira stilizálva, mint az aquincumi példányokon; inkább hullámosan és természetesebben aláömlő, hosszú hajfürtöket tüntet fel. Az egész, jól kidomborodó relief teljes épségben van. Legnagyobb magassága 18 cm., alul legnagyobb szélessége 20 cm.

2. A másik homloktégla női fejet szemléltet (2. ábra), még erősebben kidomborodó arczczal. A kecsesebb: kifejezés, a gurgula szemek, kis orr és apró, összecsucsorodott száj női ábrázatot mutat. Ennek is fürtös hajzata van; a homlok fölött valami fejdísz határozatlan nyoma látszik. Kis orrahegye már régebben tört le. Ezt Medusa-fejnek is lehetne mondani. Legnagyobb magassága 14 cm., szélessége is 14 cm.

3. A harmadik értékes keramikus lelet (3. ábra) egy terra sigillatából való tálnak a feneke és aljának egy kis darabja, melyen kidomborodó figurális díszítésnek néhány alakja és a figulus gyári bélyege látható. A szép korall-vörös szín, a fényes máz s az edény kecses formája, melyre e darabról lehet következtetést vonni, a provincialis figlina becsületére válik és beillenék itáliai munkának. A domborművön gombos-vonaldísz által bekerítve, képzeleti állat-alak, melynek másik fele halba végződik; közbe-közbe építészeti oszlop-dísz látszik, majd elszórtan fenyő-doboz, azután egy lónak hátulsó lábai, alattuk kis amphora. Ezen ábrázatok közé függélyesen van alkalmazva a figulus mondatszalogán P(?)ERAIMOF(?) (P. Esaimo fecit) betűket olvasom. A bélyeg bemélyedő (incus) és igen határozatlan betűket mutat, melyek egymásba futnak és nem tárnak elének értelmes szót. Sem Torma Károly ismert jegyzékében,³ sem a Corpus Inscriptionum-ban, sem az újabb aquincumi leletek között nem találunk hasonló bélyeget.

4. A másik terra-sigillata edény-töredék egy igen ízléses kis csészének kihasalását mutatja. Felső peremének szalagdíszje ugyanazt az ornamentikát szemlélteti, mint a papföldi közfürdő területén talált töredék,⁴ úgy, hogy közös gyárból előkerültnek kell minősítenünk. Ezen mintán kívül egy korongon belül lebegő szárnyas amorett és mellette szőlőlevél lekanyaruló indával látható.

5. Vörösre égetett, egyfülű agyagkorsócska is van a keramikus leletek között. Füle csatornás és igen keskeny kis nyakán levő apró szája formásan nyílik lefelé. A kis bögre magassága 11 cm., legnagyobb kerülete 27 cm., nyaka csak 6 cm. széles.

¹ Hampel J. «Papföldi közfürdő» «Budapest régiségei» II. k. 16. ábra

² Kuzsinszky Bálint. U. o. 142. l. 30. ábra.

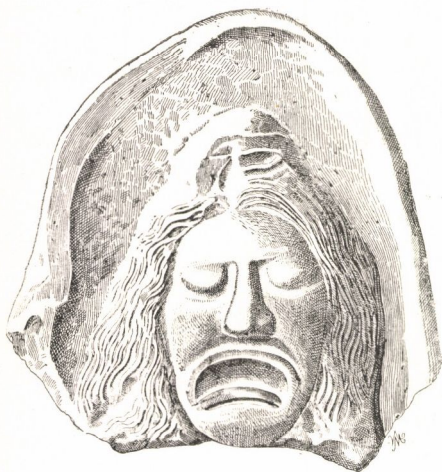
³ Arch. Ért. 1883 1—49.

⁴ «Budapest régiségei» II. k. 1890. évf. 71. l. 2. ábra.

6. Egy vörösre égetett egyszerű és minden ékítés és bélyeg nélküli agyag mécses is előfordul ezen újabb római leletek között.

7. Előkerült még egy jókora agyag-gyöngyszem, mely kékre van festve és melyen bemélyített rovátkozás díszlik.

A keramikus leletekhez ugyan nem tartozik, de mivel ezekkel egy helyen és egy időben kerültek elő, szintén felemlítem, hogy római üveg-edények

1. ábra $\frac{1}{3}$ n.

2. ábra $\frac{1}{3}$ n.

3. ábra $\frac{1}{3}$ n.

4. ábra $\frac{1}{3}$ n.

opalizáló töredékeit is hoztak múzeumunkba az ásatás színhelyéről. Többi között érdekesebb egy zöld üvegből való, szépen hornyolt töredék, mely pohárnak a darabja. Mindezek a leletek, melyeket az eke és ásó az alapfalak között folyton-folyvást napvilágra vet Pannonhalma tövében eszközölt ásatásom területén, megerősíthet minden érdeklődőt azon feltevésben, hogy itt lakott római község maradványaival van dolgunk és érdemes volna itt alaposabb kutatásokat végezni.

Pannonhalma, 1900 februárius.

Dr. Récsey Viktor.

IRODALOM.

AZ ORSZ. KÉPTÁR METSZETGYŰJTEMÉNYÉNEK LAJSTROMA.

Mikor a magyar állam 1871-ben a herceg Eszterházy-képtárt megszerezte, ezzel együtt nagyterjedelmű és igen érdekes kézrajz- és metszetgyűjteménynek is jutott birtokába. Azonban ezt a műkincset ódon, hiányos kiállítású porte-feuillekben, alkalmatlan formájú papírkéregre való rögzítésével s elavult be rendezése miatt alig élvezhette valaki igazán. Ha olykor-olykor találkozott ember (rendesen külföldi), ki tanulmányozás céljából a gyűjteményt fölkereste és kész volt idejét meg munkáját érte föláldozni, fáradozása a nagy halmaz rendezetlen volta miatt alig járhatott kellő eredménnyel, mivel a képek többnyire nem is a metszők, de a festők szerint voltak elhelyezve. Lehetetlen volt összehasonlító kutatást végezni, vagy a metszőművész sajátjaival behatóan megismerkedni s a felszerelés fogyatékos volta miatt a becses gyűjtemény szemlélete is csak kétes élvezettel járt. E fogyatkozások gyökeres, a grafikai muzeumok modern igényeinek megfelelő orvoslását az országos képtár szakavatott örének, dr. Térey Gábor-nak köszönhetjük, a ki az imént ernyedetlen munkásságának eredménye gyanánt két katalogust* hozott nyilvánosságra. A csinosan kiállított füzetek kisebbike a látogató közönség számára, nagyobbik a buvárkodó szakemberek részére, betűsoros rendben foglalják össze az *angol és német metszők* csoportját, századok szerint. Angol lap van 3962, német lap 14506, melyekből 701 újabb szerzemény. Rovatokban kimutatva látjuk a porte-feuille-ben való elhelyezést a nemzeti csoportot, melyben a mester képviselve van, az újabb beszerzések kitüntetését, az utolsó rovat mutatja, hogy minden egyes mestertől hány lap van egészben.

Ezt a lajstromot, mely *francia* nyelven is megjelent, követni fogja a német-alföldi, olasz, francia stb., nemkülönben hazai metszőinkről szóló kimutató, mely ugyanoly beosztással készül. Ezek a füzetek nélkülözhetlen és becses előmunkálatok a hazai közönség számára készülő nagy leíró és magyarázó katalogus (C. saisonné) számára s melyeket mostani alakjukban is nagy nyeménnyel tartunk.

Dr. Térey Gábor-nak az által, hogy az országos képtárban időről-időre a régi és újabb metszetekből speciális kiállításokat rendezett, nálunk úttörő munkájával nemcsak érdeklődést keltett és fényes sikert ért el, de szakavatottságáról tanúságot tett és bebizonyította, hogy a reá váró nemes föladat magaslatán áll.

* Az Orsz. képtár metszetgyűjteményének betűsoros Katalogusa I. Angol és német metszetek. Budapest, 1900.

E kiállítások a látogatóknak nagy tömegére nevelő hatással volt, hozzászakították szemüket a művészi szemlélethez, finomították műizlésüket, gyönyörködtek a szép eszményi alkotásaiban és kedvet kaptak arra, hogy ezután a művészetnek saját otthonukban is helyt engedjenek. De bármily magasra becsüljük, ez eredményeket még magasabbra helyezjük azt éveken át folytatott zajtalan munkásságot, melynek most tanujelét vettük és a mely a sokszorosító művészet itt őrzött gyöngyének a tanulmányára úgy a szemlélő szakkedvelőknek, mint az alkotó modern művészeknek módot nyújt. Hogy ily tanulmányok mily termékenyek volnának, hogy hiányuk mennyire érezhető, az legjobban kiviláglik abból, hogy hiába keressük a modern művészet nyilvánulásának legnagyobb részében a régiek alkotásainak naivságát és ihletét.

Azért ajánlom az országos metszetgyűjtemény minél gyakoribb és mennél behatóbb szemléletét. E nagy hazai kincs varázsereje épen abban fog nyilvánulni, hogy becse és értéke annál inkább növekedik, mennél többen használják és élvezik.

Az országos képtár metszetgyűjteményének betűsoros kimutatásából legutóbb a második rész is megjelent, ez kimutat 9050 hollandi lapot, 8554 francia lapot, 11055 olasz lapot, 138 spanyol és portugál lapot, 31 svéd és dán lapot, 40 orosz és lengyel lapot és végül 114 magyar lapot. *Petrovics Arzen* főmérnök és képtári őr készítette, ugyanazon szempontok mellett, mint a hogy az angol és német metszeteket átölelő rész készült. Az összesített kimutatásból látjuk, hogy az országos képtárban van 47440 darab régi metszet. A modern osztály lapjait e kimutatásban még nem foglalták be.

Budapest, 1900 május 20.

Dr. Elischer Gyula.

WISSENSCHAFTLICHE MITTHEILUNGEN AUS BOSNIEN UND DER HERCEGOVINA, herausgegeben vom bosnisch-hercegovinischen Landes-Museum in Serajevo, redigirt von Dr. M. Hoernes, VI. kötet, Bécs, 1899, 8r. 898. l., 28 képes táblával és 737 ábrával a szövegben.

A boszniai kormány céltudatosan gondoskodik róla, hogy a megszállott tartományok archæologiai kifürkészése serényen haladjon. A tartományi múzeum Serajevóban rendszeresen gyűjti a leleteket. A gyűjtésben segítségére van a politikai közigazgatás minden tényezője. Kiküldött szakemberei minden irányban átkutatják az országot, sikeres ásatásokat rendeznek és tisztviselői negyedéves folyóiratban, (*Glasnik*) bosnyák nyelven a tudományos kutatások eredményeit föl is dolgozzák. A kutatások csakhamar oly fontosságot nyertek, hogy érdemes volt az európai tudományos világot is megismertetni velök. Ezen célból alapult egy német nyelvű évkönyv, melynek immár hatodik vaskos évfolyama jelent meg. E kötetek az archæológián és historián kívül a néprajzra s a természettudományra is terjeszkednek, de az első rész mindig a legterjedelmesebb; most is 544 oldalra terjed. A kötetet megnyitja a boldogult Fiala életrajza Reiser tollából. E fiatal tudós a boszniai múzeumnál a præhistorikus szakot képviselte; 37 éves korában ragadta ki hirtelen a halál sikeres tevékenysége köréből. A jelen kötetben is nem kevesebb, mint hat közlemény tanuskodik. A cikkek sorát megnyitja Dragiuevič Tamás jelentése Nove Šeher

a «Kraljevinen» 1896-ban végzett próbaásatásról. Az előkerült tűzköszilánkok, csiszolt kőszerszámok és a szalagos díszű cserepek kétségtelenül tanúsítják, hogy e helyen újabb kőkori telep volt.

Következik Fiala közleménye az 1896-ban a Glasinacz híres fösnsikjén és környékén fölösott illyr tumulusokról és ugyancsak egy más értekezése a glasinaczi tumulusok folytatása gyanánt déli Boszniában jelenkező sírhalmok fölösátásáról 1897-ben. E halmok közt voltak bronzkoriak is és a vaskoriakban akadtak görög régiségek. Még fontosabb Fiala következő terjedelmes értekezése a Sanskimostban fölösott 176 sírról. Ez bőséges alkalmat adott a Kr. e. első évezred közepe tájától mintegy a negyedik század kezdetéig divott izlés tanulmányozására. A sírmezőn tett tapasztalásokat 1896-ban ki lehetett egészíteni a hozzátartozó lakótelep tanulmányából, a hol egyebek között vasöntő műhelyet találtak. Ugyancsak Fiala folytatta 1895-ben a «Debelo brdo» nevű hegy præhistorikus omladékán kutatásait. Itt a rétegcsuszamlás következtében a legkülönbélebb korszakok maradványai kerültek együvé. Az érdekesebbekről ábrákat kapunk. Fialának egy más közleményében szórványosan előkerült bronzkori leletekről nyerünk áttekintést; e sorozatban Travnik táján előkerült két rézkalapácsról is van hír és ábra. Érdekes három görög bronzsisak ismertetése, ugyancsak Fialától. Egyet Herczegovinában Ljubuski közelében találtak, idoma a korinthusi typust mutatja és kora a Kr. e. VI—V. század. Hasonló sisakot őriz az erdélyi múzeum Kolozsvártt. Más hasonló bronzsisak előkerült Travnik közelében 1884-ben. A harmadikat a Száva mentén Bosnyák-Gradiska közelében találták s ez is korinthusi idom, da valamivel régibb typus mint az előbbie. Közleeső föltevés, hogy ezek a sisakok, csak úgy mint sok egyéb görög régiség Apollonia és Dyrrhachium révén jutott Boszniába.

A jelen kötet legterjedelmesebb és legbecsesebb közleményét (154—273. l.) Dr. C. Patschnak köszönjük. Ezúttal a római Dalmátiáról harmadik tanulmányát közli. Becses mit benne a Japydokról ír. Privilicán e nép előjáróitól állított föliratos és domborműves emlékeket leltek s ez alkalmul szolgál, hogy a nép lakóhelyeinek területéről, történetéről, politikai közigazgatásáról és kulturális viszonyairól érdekes monographiát kapunk. Más igen becses fejezetben a Konjicán földértett Mithræumról értekezik a tudós szerző. A leletben legérdekesebb a domborműves tábla, melynek egyik oldalán a szokásos bikaáldozatot szemléljük, míg a tulsó oldali kép közös étkezést, communiót ábrázol, melyben a különböző foku beavatottak (Patsch hatot ismer föl) vesznek részt, nevezetesen a Korax, a Leo, a Perses, Miles, Heliodromos és Pater. Két bihači áldozati emléket (210. l.) szintén a Mithras tiszteletre vonatkoztat a szerző. Egyik «Leo»-nak van szentelve, az oroslán a tűz jelképe; a másik egy aquincumi fölirat segítségével (C. J. L. III. S. 10462.) volt kiegészíthető, az t. i. Fonsnak volt szentelve, tehát a víznek. A kövek valószínűleg talapzatul szolgáltak egy-egy szobor felállítására. A fölirat második soráról, a mely mind a két esetben ugyanaz, szerző csak annyit mond, hogy ebben rejlik a fölajánló (dedicans) neve, de megfejtését nem kíséri meg. A nehézség abban van, hogy a végső S betűt megelőzi két betűösszetétel, egyik három betűs, a második pedig négy betűs. Talán így oldandók meg a betűk: TPR | IORV | S és akkor

A) *Első típus.*

IV. Béla.

a) Királyi denárok.

b) Királyi hercegek denárjai.

c) Obulusok.

V. István.

Joákim banus (?)

az értelmük T(itus) PRIOR V. S. volna. A közlemény harmadik fejezetében összeállítja és leírja szerző a Boszniában előkerült apolloniai és dyrrhachiumi érmekeket. Ez a fejezet bennünket közelebbről érdekel, mert ez Adria melléki kereskedő városok a mi tájainkra is eljuttatták az ő érmeiket, a mit Patsch is említ, hivatkozván Schlosser, Jung és Kenner dolgozataira. Művészeti becsű emlékekkel ismerkedünk a Vršaniból származó Apolló szobrocskában. A csinos bronzszobrocskát szerző Praxiteles ízlése szerint készült római kori másolatnak tekinti, mely azonban nem készült a mai Boszniában. A régi Delminium táján jelentékeny számú fölírtas oltárokat és sírládákat találtak. Az istenek nevei között Dianaé többször és néhányszor Armatus istené is fordul elő, a ki valószínűleg belföldi istenség volt, úgy mint Bindus, kinek oltárát Bihać táján lelték. Ez utóbbit Neptunussal azonosították. Egy más fejezetet Dalmatia és Dacia kölcsönös viszonyairól hazai kutatóink figyelmébe ajánlunk. Itt szerző ismét utal a Daciában gyakori éremleletekre, melyekben Apollonia és Dyrrhachium pénzei előfordulnak, továbbá dáciai kereskedőkre, kik a római Dalmatiában letelepedtek, utóbb Trajanus Daciát megnyitotta dalmátiai telepések számára és az erdélyi aranyhegységbe csapatosan kerültek dalmátiai bányaművelők, sőt a daciai bányászati igazgatást valószínűleg dalmátiai minta szerint szervezték és a szervezés végrehajtására Dalmátia székhelyéről Salonából áttették a procuratort Daciába. Más kapcsolatot létesített a vámközösség, Dacia és Dalmatia ugyanabba a közös nagy vámterületbe tartozott, mely Illyricumról vette a nevét. A vám egy nagy vállalkozó társulatnak volt bérbe adva, melynek tisztviselőit hol itt, hol ott találjuk. Végül csekélyebb volt, de mégis említésre méltó, a katonai szakban tapasztalható kapcsolat. Mellékesen egy esztergomi (C. I. L. III. 36. 52.) és egy tordai fölírtas (C. I. L. III. S. 7691.) megfigyeltetését kapjuk az élelméjű kutatótól. Csak futólag említünk két nagybecsű történeti értekezést. Thallóczy Lajos Hervája vajdára vonatkozó értékes okmányt magyaráz és Sišić a nikopoli csatát (1396. szept. 25.) tárgyalja. Részletesebben kell méltányolnunk Truhelka és Nuber dolgozatait a szlavoniai érmészetéről. Ez mindig hazai numismatikánk homályos fejezetei közé tartozott, mert sem a köriratok, sem az ábrák nem adtak elég támpontot szorosabb kortani megállapításokra, úgy, hogy sem a sajátos érmelés időtartama, sem az egyes változatok chronologiai csoportosítása tekintetében nem voltunk tisztában. A most közzétett két értekezés jelentékenyen előbbre viszi ismereteinket. Nemcsak az okmányok, de az utóbbi időkben sűrűbben előfordult s gondosan áttanulmányozott jelentékeny éremleletek, melyekben szlapon érmekkel magyarországi királyi érmek találtak, továbbá az állandó főtípus kísértő mellékjegyeknek sokszor kellő értelmezése voltak a tudományos magyarázat biztos eszközei. A báni denárok, a hogy a szlapon pénzeket nevezték, a XIII. században indultak meg, mikor az előbb nagyon kedvelt frisatikus pénzek jósága tetemesen alászállott és indokoltnak látszott kiszorítani a rossz pénzt jó ezüstű denárokkal. Ezek jóságuk és csinos külsejük miatt nemcsak a Dráva-Száva közben, de Boszniában, sőt Magyarországon is csakhamar közkedveltségre tettek szert. Eleinte a pakraczi érmelében készültek, utóbb 1260 körül Zágrábban, a miért denarii Zagradiensis vagy grecensesnek nevezték, a zágrábi felső város után

IV. László.

IV. László. Babonczics István bán.

III. Endre.

Ottó (?)

Subics Pál († 1312) és Mladén († 1322) bánok.

Velencei soldinusok utánzásai.

Róbert Károly és János bán (1309).

Róbert Károly és Baboneg István bán (1310—1313, 1316—1318).

Baboneg István bán (1310—1313, 1316).

(Grech), a hol a báni kamara és pénzverde székel. Mitroviczán is volt pénzverde, de az nem tartozván az akkori Szlavonia területéhez, nem a bán alá tartozott és ott nem is vertek báni, hanem királyi pénzeket. A báni denárok érmelése nem indult meg a XIII. század közepe előtt, nincs a XIII. század második fele előtt sehol említés báni pénzekről; legelőbb 1256-ban a pakrácsi érmeldére vonatkozó okmányban mint «moneta usualis» szerepelnek és valószínű, hogy Guth Kelad István herczeg és bán kezdte azokat veretni. Erre mutat, hogy Robert Károly utóbb az «István-féle pénzeket» mintaszerűeknek mondja, a mi nyilván azt jelenti, hogy István bán szabta meg legelőbb a pénzlábat, mely szerint készültek. A báni érmelésnek Nagy Lajos törvénye vetett véget s így a szlavoniai érmészet csupán egy századra terjedő időszakot képvisel.

Mikor a báni denárok megindultak, akkor oly tiszta volt az ezüstjük, hogy $14\frac{2}{3}$ lat ezüsthöz csak $13\frac{1}{3}$ lat rezet keverték, a mi a combustió x-nak felel meg és azért «denarii boni banales»-nek nevezték; azután is még föntartotta magát a 14:2 arányban, de később alászáll a jóságuk mintegy 12.5%-al, 12 lathoz 4 lat rezet keverték, a mit combustio quartanak neveztek.

A szlapon pénzsúlyból (marca) szokás volt 200 báni denárt verni. Truhelka gondos egybevetések alapján a szlapon marca súlyát 237.24 grammra teszi, ez ugyan 27%-al több mint kétszáz egyenként mérlegelt darab súlya, de ekkora különbség az érme készítésénél a középkorban épen nem föltűnő, sőt a nominalis súly és a valódi súly között gyakrabban még jelentékenyebb az eltérés.

A denáron kívül forgalomban volt a fél denár, melynek obulus volt a neve és még kisebb részletegység volt a bagatin, t. i. a denár 12-ik része, de ilyeneket még nem lehetett egészen biztosan megállapítani.

A denár típusában rendszeren szereplő két főidom a nyest és a kettős kereszt nem szorul indokolásra, előbbi Szlavonia czimere, a másik Magyarországé. A nyest a régibb pénzekben jobbra ugrik, a későbbiekben balra, a legrégibb változatokon két csillag közt van az állat, utóbb a felső csillagot korona helyettesíti; ez Robert Károly alatt történik és valószínűleg Szlavonország czimerének bővülése abból az alkalmából, hogy 1300. Zágrábban királylyá koronázták, nyolcz évvel előbb, mint Magyarországon. A jobbra futó nyest alatt a régibb időszak végén a csillaghoz alul félhold járul, erről azt gondolja Truhelka, hogy a csillaggal együtt a régi Illyricum jelvényeinek az emlékezte, mely Dalmatia czimere volt és a hatalmas Subić család czimerében is jelenkezik.

A kereszt alsó ágai alatt két egymásfelé forduló koronás férfi fő jelentőségét nem lehetett még véglegesen eldönteni. Truhelka helyesen utal arra, hogy két ily fej XIII. századi magyar pénzekben is már II. András óta szerepel s innen juthatott a szlapon pénzekre. Egyes sorozatokban pont, kör és lilium tűnik föl, mint mellékes jegyeknek helyük a félhold fölött a hátsó oldalon van; elmaradnak attól kezdve, mikor a félhold s a csillag az előlapra a nyest alá jut és helyettük a hátsó oldalon a kereszt alsó karjain ülő két ellentétesen helyezett madár tűnik föl. A madarak a koronával együtt jelennek meg és azért indokolt a föltevés, hogy talán az Anjouk heraldikus állatát, a struczfit képviselik. Egyéb mellékes jelek a kereszt sarkaiból kinövő virágok vagy bogycsokrok s

B) *Atmeneti típus.*

Róbert Károly.

C) *Harmadik típus.* (Melléketük nélkül.)

Migs bán.

Róbert Károly.

Lendvay Miklós (1343—1346).

a mezőben is néha apró liliumféle virágocskákat, köröket s pontokat látunk, melyeknek nyilván az a céljuk, hogy az egyes alkalmakkal kibocsájtott érem-sorozatokat egymástól megkülönböztessék. Az így jellemzett típusok alapján az összes szlapon denárok három csoportra oszlanak. Az Anjoukat megelőző csoportba sorozandók azok, melyeken a nyest két csillag közt jobbra fut; az átmeneti csoportot képviselik azok a változatok, melyeken a jobbra futó nyest korona és csillag, avagy korona csillag és félhold között van; a második csoportban a nyest balra fordul, a súly mintegy 20%-al apad s az ezüst tartalom 12%-al rosszabb, a legvégén még inkább hanyatlak az értékarány és az addig még meglehetősen gondos technikai kivitel helyett igen hanyagul dolgozzák.

Az érmek köriratában a rövidítést sokáig helytelenül fejtették meg. A körirat középkori majusculákkal rendesen *moneta regis per Sclavoniam* olvasandó. Valószínűleg a királytalan időközben történhetett, hogy elmaradtak a «*regis per*» szók.

Meglehetősen ritkák a denárok, melyeken a király helyett a herczeg szerepel s a hol a körirat így szól: *Moneta ducis per Sclavoniam*.

Hanyagul készített értelmetlen köriratú denárok is akadnak, ezek valószínűleg Nagy Lajos korából valók, mikor gyorsan sok pénzt kellett verni. E fölfogást támogatja az a tapasztalás, hogy a hanyagul vert pénzeknek a pénzlába is jelentékenyen hanyatlott és a legerősebb bizonyíték a föltevés mellett, hogy gyakran Széchy Miklós bán (1346—1350.) czimere is megjelenik rajtuk.

A mezőben a kereszt alatti két-két betűben a legtöbb kutató eddig királyok nevét sejté és a báni denárok osztályozását e siglák értelmezésére alapították. Így olvasták Imre (Henricus), András, István és László királyok neveit.

Csak hogy ily értelmezés mellett a királyi névsor hiányos volna, p. o. Béla király nevére nem akadna jegy, továbbá az *R* betű, mely *rex*et jelentene, többször hiányzik és van sok oly betű, mely nem talál semmi király vagy herczeg nevére. Más szembetűnő baj, hogy ez értelmezés mellett igen jól készített példányok, p. o. a *RR* jelűek Imre királynak tulajdonított veretek a középkor oly időszakára tétetnének, a mikor legtökéletlenebb a pénzverés állapota és furcsa stylistikus ellentét tünnek föl Imre magyar s állítólag Szlavonia számára vert pénzei között. Egyébként nincs is bizonyíték reá, hogy IV. Béla előtt báni denárok már léteztek. Csak IV. Béla alatt kezdték és csak 1256. óta, mikor a pakrácsi érmeldének a működése megindul, van báni pénzről említés. E fölfogást támogatja a dunaszekcsői éremlelet, melyben báni érmekkel együtt IV. Béla, V. István, IV. László és III. Endre pénzei is előfordultak. A lelet a XIII. század hetvenes (?) éveiben kerülhetett föld alá. Az ócsai leletet ugyan-ezen század végső éveiben áshatták el és csak mintegy évtizeddel utóbb jutott föld alá a pulai lelet.

A milyen fontosak voltak ezek a leletek a báni érmek első csoportjának a megállapítására, oly jelentékenynek mondható a sanskimosti kerületben Brdariban előkerült nagy éremlelet az átmeneti s a második csoportra. A lelet 1198 dbra megy s nem akadt köztük más, mint olyan, mely az Anjouk korából való.

Széchy Miklós (1346—1352).

59.

60.

61.

István szlav. hg. (1350—1354).

62.

63.

64.

Értelmetlen köriratu denárok, verték Lendvay Miklós és Széchy Miklóstól kezdve az autonom pénzverés végéig.

65.

66.

67.

68.

69.

70.

71.

Obulusok az Anjouk korából.

72.

73.

Miklós bán.

74.

75.

D) Bagatinok.

76.

77.

78.

79.

80.

Ezeknek az éremleleteknek tanulmányozása a typus, technika, köriratok, legendák, siglák és czimerjelek szempontjából, valamint a chemiai és metrologiai vizsgálatuk már most lehetővé tette a legtöbb báni pénz numismatikai megállapítását és az egész tanulmány eredménye gyanánt kapjuk a báni denárok rendszeres és chronologiai ismertetését sikerült ábrák kíséretében. (405—450 ll.) *

Az Árpádkori pénzek az első typus alá tartoznak és IV. Bélával indulnak meg. Béla király alatt vannak *a)* királyi denárok, *b)* hercegi denárok és *c)* obulusok.

a) A királyi denárok (1—7. ábra) négy fő változatát lehet megkülönböztetni; az elsőbe sorolja szerző azokat, melyeknek előlapi köriratába a király kezdőbetűjét tétette, Moneta B(elæ) regis p(er) Sclavonia, a negyedik változat hátlapjának $\overline{R} \overline{R}$ siglája még nincs megfejtve. *b)* A hercegi denároknak (8—9. ábra) szintén négy fajtája van, a harmadik fajtán a rejtélyes $\overline{R} \overline{R}$ jelzés ismétlődik, a negyediken az σ a jelzés szintén nincs megfejtve. *c)* Obulus (10, 11. ábra) három fajta van, az első kettő királyi, a harmadik hercegi.

V. Istvántól (12—14. ábra) két fő változatot különböztet meg a szerző, mindkettőnél a hátlapon következetesen $\overline{S} \overline{R}$ vagy $\overline{R} \overline{S}$ sigla jelenkezik, a mit már a korábbi írók helyesen Stephanus rexnek magyaráztak. Egy változaton (15. ábra) a nyest fölött egyenszárú keresztet mutat s ezt Joákim bán családi czimerjelvényének véli szerző.

IV. László (16—19. ábra) két változatának hátlapján az $\overline{R} \overline{L}$ jelzést már korábbi kutatók helyesen e király nevével fejtették meg, a harmadik változaton jelenkező $\overline{S} \overline{L}$ sigla még megfejtetlen.

IV. László egy más változatán (20, 21. ábra) a nyest fölött egyenszárú kereszt Babonczic István bán czimerjelvénye lehet.

III. Endre (22—25. ábra) két denárváltozatán a király nevét jelzik az $\overline{R} \overline{A}$ betűk, ugyane siglák a király obulusán is szerepelnek. Tizennégyféle sigla e fejedelemnek tulajdonított denárokon még nincs megfejtve. Ezután Subic Pál és Mladennek hat pénzét közli szerző, melyek velencei soldinusok mintájára készültek (25—27. ábra), tehát báni pénzek ugyan, de szorosan véve nem valók a jelen sorozatba.

Az Anjouk korában készült sorozat megindul Robert Károly és János bán (28. ábra) pénzeivel (1309), a hátlapi siglák $\overline{K} \overline{I}$ elseje Károlyra, a második Jánosra vonatkozik, ugyancsak Robert Károly névjegyével két időközben (1310—1313. és 1316—1318.) Stephanus Baboneg bán kezdőbetűje $\overline{S}$ fordul elé (29—31. ábra), és ugyanattól a bántól van háromféle denár (32—34. ábra), melyeken a nyest fölött az ő családi czimerjele a kinövő oroszlán mutatkozik, a hátlapon $\overline{R}$ madár, $\overline{A}$ madár és $\overline{K} \overline{S}$ jelek mutatkoznak.

Az átmeneti typusban (35—39. ábra) az előlapi balra futó nyest fölött korona áll, a hátlapon $\overline{M} \overline{K} \overline{M} \overline{A} \overline{K}$ és $\overline{S} \overline{M}$ siglák állanak; szerző három változatot sorol a typus alá.

* Az ábrákból dr. Hörman Konstantin udv. tanácsos és serajevoi muzeumi igazgató szivességéből jellemző sorozatokat közölhattünk itt, a miért neki e helyütt is köszönetet mondunk.
A szerk.

E) Függelék.

Szlavoniai minták után hazánkban vert érmek

IV. László.

81.

IV. Béla.

82.

83.

88.

Róbert Károly.

84.

85.

86.

87.

89.

90.

III. Endre.

91.

92.

V. István.

93.

A harmadik typust megnyitja (40. ábra) egy sigla nélküli változat. A második változat igen gazdag, itt a sigla **B M** Banus Mighet jelent (41—45. ábra). Ez a Mikac Prodanič bán Robert Károly kedves embere volt és sokáig vitte a bántagságot. Az átmeneti csoportban is a **K M** siglákban Karolust és Mighet sejtí a szerző. E bán pénzei nagy számmal készültek és Migs bán címén népszerűek voltak; szerző két főváltozatát és 25 bélyegváltozatot sorol föl tőle. Magára áll egy **M B** siglász változat (56. ábra), melyen ki van írva a király neve **MORETT REGIS I KAROLI** ✱.

A két utolsó bán, kitől szlapon denárokat ismerünk, Lendvay Miklós (1343—1346) és Széchy Miklós (1346—1352). Előbbinek a denárjain (37—38. az előlapi körirat **MORETT NICOLA IBTRI** s a hátlapon a kereszt alsó szárai mellett álló siglák **B R** «banus Nicolaus»-t jelent, a kinek czimeralakja a bikafej egyenszárú kereszttel a két szarv között mindkét keresztkar alatt ismétlődik. Épúgy szerepel a kétfejű sas, a Széchy család czimere, ezen bán pénzein (59—63. ábra) a nyest fölött és mindkét alsó keresztkar alatt és a kereszt karjai mellett legtöbbször **R I** jelző áll, melynek első betűje Nicolausnak olvasandó. Utolsó a sorozatban egy érem, előlapján az Anjoulium van, hátlapján pedig zárt sisakon az Anjou struczfej patkóval csőrében s mellette két pávatoll; az előlapi körirat **M(oneta) DS(ducis) p(er) SCLAVONIAM**, megmondja, hogy ez István királyi herceg pénze (64. ábra) és rajta van Széchy Miklós siglája is **M(B)A** Nicolaus Banus.

Ezután a Brdari leletből tizenkét csoportban és 79 bélyegváltozatban zavaros köriratú denárok következnek (65—71. ábra), melyeknek hátlapi siglái legtöbbször **MB** néha **MW** és **WY**. Ugyanebből az időszakból csak hat fajta obolus (72—74. ábra) ismeretes. Kettő Miklós bántól (75. ábra), a többi pedig **MB**, **MK**, **YM** és **ML** jelzéssel. A legkisebb fajta pénzekből, a bagatinokból, csak öt bélyegváltozat ismeretes (76—80. ábra), négyen a betűjelzés **B L**, egyet pedig **A** betűvel a hátlapon és félholddal meg csillaggal az előlapon II. Andrásnak tulajdonítanak.

Az éremsorozat befjezi 11 magyar éremváltozat (81—93. ábra), mely nyilván a szlapon pénzek mintájára készült IV. Béla, V. István, IV. László, III. Endre és Róbert Károly idejében, végül megjegyzendő, hogy Robert Károly a régibb báni denárokat utána verette és ezeket leginkább csak a súly különbsége révén lehet az igazi régiektől megkülönböztetni. A bánok névsora és a mennyiben czimerök ismeretes, a czimerek sora és terjedelmes oklevéltári gyűjtemény zárja be Truhelka elismerésre méltó dolgozatát.

A második ugyancsak a báni denárok magyarázatával foglalkozó értekezés, mely függetlenül az előbbtől keletkezett, Nuber eszéki numismatától való. Szerző utal arra, hogy már Rómernek és Réthynek voltak kételyei a Rupp-féle determinációk ellen, előbbi az éremleletek tanulmányából, utóbbi a szlapon pénzek és a magyarországi veretek összehasonlításából merítette érveit.

Már Réthy utalt rá, hogy a szlapon érmek kezdete nem mehet túl IV. Béla korán. Most Nuber az érmek típusainak gondos tanulmánya alapján és a leletekből szerzett ismeretek egybevetése segítségével lényegében ugyanarra az eredményre jut, mint Truhelka, sőt némely tekintetben még előbbre

viszi az ügyet, a mennyiben p. o. megállapítja annak a tizennégy emissiónak a sorrendjét, melyben az érmekeket készítették és valószínűséggel kimutatja hogy a zágrábi érmeleő műhelyben azok készültek, a melyek két köröcskével ○ ○ jelöltettek. A siglák megfejtésében is előbbre viszi ismereteinket. Luschin tanárral a IV. Béla alatt jelenkező **℞ R** siglát h(ungariae) r(ex)-nek vagy r(egnum)-nak magyarázza; az OT siglát Ottonnak olvassa (24. ábra), K I szerinte K(arolus) I(ohannes), M I M(oneta) I(ohannis) és K M K(arolus) M(ladenus).

Igen öröndetes tény, hogy a hazai numismatika ezen homályos fejezete az itt valamivel bővebben ismertett két értekezés oly sok világosságot derített és remélhető, hogy most már a még megfejtetlen kérdések is aránylag kevesebb fáradsággal fognak megoldatni.

Végül még néhány őskori leletről kell megemlékeznünk, mely közelebbi érdekelteti hazai szakértőinket. Figyelemreméltó egy tömeges bronzlelet Dalmáciából (521—522. l.) egy lapos rézvéso Nemilából (525. l.) és egy érdekes bronzkori kardpenge Pridražičből (525. l.), mely a keskeny, hajlított szélű típust képviseli, a mely déli vidékről származott át Közép-Európa némely vidékeire s nálunk is néhány példányban előfordult. A kötet más közleményei inkább a történetírókat fogják érdekelni.

ab.

DER RÖMISCHE LIMES IN ÖSTERREICH, Heft I (1900). Miután a limeskutatás Németország területén befejezéséhez közeledett, az osztrákoké sem késhelett tovább. Összefoglaló képünk azon erődítési vonalról, mely a római birodalom határát észak felé a Rajna torkolatától a Duna torkolatáig biztosította, másképp nem is lehet, csak úgy, ha egész hosszában a részletekig ismerjük. Az oláhok is már évek óta foglalkoznak a limeskérdéssel, még csak Szerbia és *Magyarország* vannak hátra. Mint Németországban egy darabig a Majna, úgy Ausztriában és Magyarországon a Duna mint határfolyó pótolta a mesterséges földsánczokat vagy bátyafalakat. A védelem főképp tehát azon táborhelyekre szorítkozott, melyek az állandó őrség befogadására a Duna jobb partján épültek. Ausztriában Carnuntum és Vindobona voltak a legfontosabb táborhelyek, mint legioállomások. A távolság köztük nem olyan nagy ugyan, de annál távolabb esett Carnuntumtól Brigetio s ettől Aquincum, úgy hogy a nagyobb közöket kisebb, másodrendű táborokkal és őrtornyokkal kellett biztosítani. Németországban minden 7 km. távolságban állott egy castellum. Hiába valók azonban a táborok, ha nincs kitűnő út, mely azokat összeköti s lehetővé teszi, hogy a katonaság minél gyorsabban egyik helyről a másikra juthasson. Így a limeskérdés szempontjából az erődítmények kutatása mellett nem kevésbé fontos az úttrendszeré. Sőt a mennyiben a táborok mellett lakó telepek keletkeztek, azok topographiája sem hagyható figyelmen kívül. Vindobona a mai Bécs alá lévén temetve, hozzáférhetetlen, legfőlebb a véletlentől várhatjuk ismereteink gyarapodását. A carnuntumi tábornak és környékének felkutatását azonban Petronell és Deutsch-Altenburg között nem gátolja semmi. Különben is Carnuntum a legfontosabb katonai hely volt Pannoniában. Az osztrák limesbizottság eljárása érthető tehát, midőn kutatásainak kiindulási pontjául Car-

nuntumot választotta. A mi valamit ígérő hely volt ott, azt amúgy is már fölásták, a castra praetoriumát, az amphitheatrumot, több szentélyt, fürdőt, stb. Goller ezredesnek, ki a kutatásokra vállalkozott, főképp az lehetett most már feladata, hogy a tábor bástyafalait, tornyait, kapuit pontosan meghatározza, megállapítsa a tábor kapuiból kivezető útvonalakat s kutassa fel az őrtornyokat. Az eredményeket közli az osztrák limespublicatiók előttünk fekvő első kötete 72 negyedréti lapon és I—XIV. táblán.

A táborról szóló fejezet az új felfedezéseket a régebbi kutatásokkal kapcsolatban ismerteti, nevezetesen tekintetbe veszi C. Fragan megfigyeléseit. Részletesebben vannak leírva a *porta principalis dextra* és *sinistra*, a tábor délkeleti sarkán álló Torony s annak déli oldala. Figyelmet érdemel Groller részéről annak megállapítása, hogy két törmelékréteg van s az alsó a 167. év kezdetén elpusztult táboré. Tudvalevő azonban, hogy a carnuntumi táborat már 73-ban is restauráltak, csak hogy abból, mi való ezen évet megelőző időből, semmit se sikerült constataálni.

Az Itinerarium Ant. és a Tab. Peut. szerint 3 főút ágazott el Carnuntumból, egy Vindobona, a második Scarbantia, a harmadik Brigetio irányában. Eddig csak az utóbbinak egy része ismeretes; ellenben további négy út került még felszínre, úgy hogy Carnuntum legalább is hat nagy útvonal gócpontjával szolgált. Ezek egyike a legrégebbi sírok útja, melyet 2,5 km. hosszúságban fölfedeztek. Mindkét oldalán akadtak sírok, a X. és XV. legiók sírkövei, melyeknek feliratait E. Borman külön fejezetben ismerteti s azon következtetésre jut, hogy Traianus korát megelőző időkből valók.

Az osztrák limeskutatás abból indul ki, hogy a Duna széles folyama elég védelmet nyújtván, másodrangú táborhelyekre nem igen volt szükség, csak őrtornyokra, melyek idejekorán értesíthették a legioállomásokat az ellenség mozdulatairól. A Deutsch-Altenburgtól keletre eső Pfaffenberg széles púpja messze kilátásával különösen jó megfigyelőpont és Goller tényleg meglelte rajta a római őrtornyot. Szomszédságában azonban még három épület alapfalai kerültek napfényre s 12 külön álló talapzat. Az előbbieket templomok voltak, a mit a feliratok s egyéb leletek is bizonyítanak, úgy hogy a Pfaffenberg teteje valószínűleg szent templomnegyedre képezett.

Egy-egy fejezet szól még a Duna bal partján az «Öde Schloss» neve alatt ismeretes castellumról, továbbá a Braunsberg és Duna között fekvő szűk területen meredező falmaradványokról, melyekről Goller azt hiszi, hogy szintén őrtoronyhoz tartoztak.

A könyv tanulságos mintául szolgálhat nekünk, ha majd a magyarországi limeskutatás eredményeit közlésszűk. De magára a limeskutatásunkra is például vehetjük az osztrák bizottság eljárását. Németországban a limesvonalat több szakaszra osztották s a kutatások egyidejűleg folytak az egyes szakaszokon. A németországi limes mentén nincsenek oly gócpontok, a milyenek Pannoniában Carnuntum, Brigetio és Aquincum. A mint tehát Ausztriában Carnuntum, úgy Magyarországon *egyelőre* Aquincum szolgálhat a kutatások kiinduló pontjával, annál is inkább, mert Aquincum topographiája távolról sem áll annyira tisztában, mint Carnuntumé.

Kuzsinszky.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 27-én, d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes évi és választó közgyűlését. Jelen voltak báró Nyáry Jenő elnöklete alatt dr. Boncz Ödön, dr. Czobor Béla, dr. Gerecze Péter, Gohl Ödön, dr. Hampel József, Halaváts Gyula, Huszka József, Kunvári Fülöp, Mihalik József, Nagy Géza, dr. Réthy László, Semayer Vilibáld, Szumrák Pál és Vásárhelyi Géza igazgató választmányi tagok, továbbá Tallián Béla képviselőházi alelnök, Mahler Ede, Ernst Lajos, dr. Láng Nándor, dr. Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és öt más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, dr. *Hampel József* a törökkanizsai leleteket mutatta be, melynek kapcsán azok átengedéseért a társulat *Tallián Béla* úrnak meleg köszönetet szavaz. Ezután titkár olvassa fel évi jelentését a társulat mult 1899-ik évi működéséről, mely szerint a hazai szaktudomány legújabb fejleményeinek és eredményeinek méltatása s a felmerülő újabb és újabb régészeti leletek bemutatása céljából a lefolyt évben nyolcz ülés tartatott, melyen *Darnay Kálmán* a zala-szántói kunhalmok lovas sírjairól, dr. *Boncz Ödön* Hunyadi János kormányzó állítólagos síremlékéről Gyulafehérvárrt, dr. *Éber László* a fővárosi múzeum középkori aquamanilejéről, *Mihalik József* több ízben régi magyar ötvös művekről, dr. *Gerecze Péter* a pécsi püspöki múzeumról, dr. *Récsey Viktor* a pannonhalmi templom egy régi domborművéről és a bakonyvidéki bronzleletről, dr. *Éber László* a jász-alsó-szentgyörgyi ásatásokról, *Nagy Géza*, Szent István király kardjáról és végül *Szendrei Fános* Spitzer Mór régi övcsat és ruhakapocs gyűjteményéről, a bodrogvécsi honfoglaláskori leletekről és magyar hadtörténelmi emlékekről értekezett, másfélszáz régészeti emléket és leletet mutatva be.

A társulat anyagi viszonyait illetőleg jelenti, hogy a vagyon jelenleg 20,992 korona 92 fillér. Jelenti továbbá, hogy a titkári hivatal a lefolyt évben 1003 ügyszámot intézett el, melynek 2000 postai expedíció felelt meg, mely széleskörű működés onnan magyarázható meg, hogy a vidékről régészeti kérdésekben évenként számosan keresik fel társulatunkat. A lefolyt évben tíz társulati tag halálozott el, kik közül Pulszky Károly, Szilágyi Sándor és Torma Zsófia választmányi tagok tudományunkra nézve is súlyos veszteséget jelentenek, míg alapító tagjaink sorából gróf Szirmay Alfrédet és báró Liphay Bélát veszítettük el.

Végül az elismerés hangján emlékezik meg a társulat szakközlönyének az «Archæologiai Értesítő»-nek szerkesztőjéről, melynek folytán a közgyűlés, midőn a titkár jelentését tudomásul veszi, egyszersmind a szerkesztőnek,

dr. *Hampel Józsefnek* meleg köszönetet szavaz. Ezután *Mihalik József* pénztár-vizsgáló bizottsági tag olvassa föl jelentését a megejtett pénztárvizsgálatról, melynek folytán a múlt 1899-ik évre nézve a fölmentvény *Lipcsey József* pénztárnoknak és az elnökségnek megadatik. Majd ugyancsak *Mihalik József* bemutatja a társulat múlt évi mérlegét, nyereség és veszteség számláját és végül folyó évi költségvetését, melyek alapján a 3382 korona és 92 fillér bevétellel és 3280 korona kiadással, tehát 602 korona 92 fillér pénztármaradványi előiránnyal elfogadtatott.

Ezután a választmány, elnökség és tisztikar megválasztatása került sorra, melyre nézve a szavazatok egybegyűjtésére dr. *Czobor Béla* és *Vásárhelyi Géza* választmányi tagok kérték föl az elnök által.

A választás folytán most már a társulat vezetősége a következőleg alakult: *Választás alá nem eső állandó választmánya 1900-ban.* 1. *Budapesten:* Boncz Ödön, Czobor Béla, Forster Gyula, Fejérpataky László, Fraknoi Vilmos, Hampel József, Kammerer Ernő, Ráth György, Révay Ferencz báró, Radics Jenő, Réthy László, Schulek Frigyes, Szumrák Pál, Thaly Kálmán, gróf Zichy Jenő. 2. *Vidéken:* Apponyi Sándor gróf Lengyel, Bubics Zsigmond Kassa Odescalchy Arthur hg. Szkiczó, Radvánszky Béla br. Sajó-Kaza. *Ideiglenes választmány.* (Most három évre (1900—1902) újra választva.) a) *Budapesten:* Dedek Crescens Lajos, dr. Gerecze Péter, Gohl Ödön, Huszka József, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Mihalik József, Nagy Géza, Semayer Vilibáld, Szontagh Antal, dr. Török Aurél, Vásárhelyi Géza, Varju Elemér, dr. gr. Vigyázó Ferencz, dr. Éber László. b) *Vidéken:* Bunyitay Vincze Nagyvárád, Csoma József Devecser, Darnay Kálmán Sümegh, Foltin János Eger, ifj. Kubinyi Miklós Árva-Váralja, Könyöki József Pozsony, Kandra Kabos Eger, Lehóczky Tivadar Munkács, br. Miske Kálmán Kőszeg, Némethi Lajos Esztergom, Pintér Sándor Szécsény, dr. Pósta Béla Kolozsvár, dr. Récsy Victor Pannonthalma, Spitzer Mór Pozsony-Széleskut, Széll Farkas Debreczen, Téglás Gábor Déva, dr. Thallóczy Lajos Bécs, Wosinszky Mór Szegzárd. *Tisztikar.* (Most három évi tartamra (1900—1902) újra választva). Elnök: Bárány Jenő. Másodelnök: Forster Gyula. Titkár: dr. Szendrei János. Pénztárnok: Lipcsey József. Ügyész: dr. Fejérpataky Kálmán.

Végül elnök a közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. *Réthy László* és *Nagy Géza* választmányi tagokat kérvén föl, a közgyűlés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A M. T. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK MUNKÁSSÁGA 1899-ben. Az archæologiai bizottság közzétette az Archæologiai Közlemények XXI. és XXII. kötetét. Előbbinek tartalma Kassa város ötvösségének története Mihalik Józseftől, leginkább a kassai levéltár felhasználásával és tekintettel a fönmaradt emlékekre. A XXII. kötetben három terjedelmesebb értekezés van. Első helyen Darnay Kálmán összefoglalja azokat az őskori emlékeket, melyeket ő és mások Sümegen és környékén szinre hoztak. A kötet második értekezése déli vidékünk római helyrajzát gyarapítja; Téglás Gábor a Tabula

Peutingeriana hármastemes daciai útvonalából az Új-Palánkától Zsuppáig, vagyis a Bisztra-Temes egyesülésénél fekvő Tibiscumig terjedő fő hadi út helyrajzát adja és hadállásának stratégiai és közgazdasági jelentőségéről értekezik. A harmadik dolgozat Náczy József monographiája a «Vértességi vidékének történelmi műemlékeiről». Mind a három közlemény értékét nagyban emeli a számos ábra, alaprajz, látkép s egyéb illusztráció. A bizottság folyóiratából, az *Archæol. Értesítő*ből megjelent az *Újfolym* XIX. kötete, rendes időközökben közzétett öt füzetben, harmincz ívnyi terjedelemmel. Egészben negyvennégy író működött benne közre és tartalma egyaránt felölelte az őskort, mint az ó-, középkor- és újkort. Közleményeit lehetőleg ábrák kísérik. A múlt évi kötetben volt 52 képes tábla, 180 szövegbeli ábra és két képes melléklet. A bizottság már régóta kívánta volna a rohamosan fejlődő szakirodalommal lépést tartva, folyóiratát bővíteni, de szerény anyagi eszközei ezt nem engedték eddig. A bizottságtól tervbe vett nagy monographia számára, mely a régi kassai dómot fogja tárgyalni, a múlt évben ismét csak néhány rajzlap készült, egészben négy nagyobb lap. A lassú haladást leginkább a munkában közreműködő művészek másfelé való igénybevétele okozta. A bizottság képes dűczait, úgy mint azelőtt, a múlt évben is a hazai és külföldi irodalomnak szabad rendelkezésére bocsátotta. Úgy a fővárosi, mint a vidéki szakemberek és múzeumtársulatok kiadványaik számára igénybe vették, a kölcsönvevők száma 30 volt, a kölcsönvett dűczok száma 551 darabra emelkedett. Folyó ügyeit a bizottság decemberi ülésében intézte el, a mikor költségvetését és évi jelentését is megállapította. Tagjai sorából elvesztette a múlt évben Pulszky Károlyt és Szilágyi Sándort, kiknek emlékét jegyzőkönyvbe iktatta. Rendes tagjai sorába lépett Forster Gyula akad. t. tag és segédtagjainak sorát hg. Odescalchi Arturral gyarapította. (Ak. Ért. 1900 229—230. ll.)

A DÁN NEMZETI MÚZEUM ÁSATÁSAI.* Még nincs több mint nyolcz éve, hogy Dániában az állam az ő nemzeti múzeumának szakszerű ásatások végzésére rendes évi átalányt engedélyez. Először 1893-ban kapott a koppenhágai múzeum 14000 frankot (mintegy 6500 forintot), ezt az összeget a következő években megújították és 1899-től kezdve öt évi sorozatra engedélyezték. Ez tetemes lépés volt előbbre, mert azelőtt a nemzeti múzeumnak régiségek vásárlására mindössze 2600 forintja volt, míg az országban létező hét vidéki múzeum állami javadalma 1886 óta körülbelül 5200 forintba ment.

Csak a mióta a múzeumok ily jelentékeny összegekkel rendelkeznek, lehetett a régi tumulusok s egyéb sírok kifosztásának haszonleső kincskeresők által bizonyos pontig gátat vetni. E fosztogatások már régen bírták a dán nemzeti múzeumot arra, hogy komolyan visszautasítsa az ily fosztogatásokból eredő leleteket, kivéve azokat a gyér eseteket, a mikor kiváló becses vagy ritka régiségi tárgyak akadtak. Ezt a magatartást a sírfosztogatókkal szemben a vidéki múzeumok is magukévá tették.

* S. Muller értekezése alapján, melynek franczia fordítása megjelent: *Mémoires de la société royale des antiquaires du nord* 1899, 229—294 e czímen: *Notice sur les fouilles faites pour le musée national de Copenhague pendant les années 1893—1896.*

Az ásatási javadalmat első sorban oly őskori emlékművek kutatására fordítják, melyeket veszély fenyeget. A kutatás vezetése a nemzeti múzeum dolga és az állapítja meg, hogy melyik nyilvános gyűjtemény fogja megőrizni a föl-
ásott régiségeket.

A múzeum nem szokott az ásatási engedélyekért fizetni. A tulajdonosok szívesen megadják az engedélyt; mert tudják, hogy az előforduló leleteket méltányosan megváltják tőlök. Az arany és ezüstitárgyakért teljes pénzértéket s a többiért is méltányos árt kapnak. Rendszerint teljes bizalommal vannak a múzeum iránt, tudják, hogy az nem kívánja őket megrövidíteni és hogy ott ismerik legjobban a régiségek becsértékét. Az ásatás által okozott károkért is szolgáltat az intézet méltányos kárpótlást, a mi különösen akkor fontos, hogy ha az ásatás eredménye nem járt a tulajdonosra nézve jutalmazó anyagi haszonnal. Az ásatásoknál irányadó eljárást még 1893-ban a következő négy pontban állapították meg: 1. Az arany- és ezüstitárgyakat a földtulajdonosnak megfizetik a királyi pénzverdében megállapított hivatalos becslés szerint, úgy, a hogy a kincsleletekről szóló törvény rendelkezik. 2. A többi régiségért méltányos megváltási összeg jár, melyet a nemzeti múzeum állapít meg. 3. Minden közvetlen kárért, melyet az ásatás okoz, a földtulajdonossal egyetértésben állapítják meg a kárpótlási összeget. 4. Az ásatásból támadó jelentékenyebb föld-
üregeket kiegyenlítik és a föld fölületét ismét használható állapotba helyezik. E szabályok ritkán érvényesülnek betű szerinti értelemben. Úgy a kisgazdák, mint a nagyobb birtokosok szívesen mozdítják elő a múzeumi ásatásokat és áldozatokat is hoznak a nemzeti ügyért.

A nemzeti múzeum 1893—1897-ig 46 különböző helyen ásott föl kő, bronz- vagy vaskori sírokat vagy temetőket, halmokat vagy egyéb maradványokat és ez ásatásokból több mint 10,000 számra menő szerzemények kerültek az intézetbe. Minden egyes ásatásról pontos jelentés készült, a rajzbeli fölvételek száma 269 lapra, a fényképes fölvételeké 130-ra emelkedett. Az ásatások folyamata közben nagy súlyt fektetnek lehető pontos mérésekre és a fényképi fölvételekre; ezek alapján utóbb készíthetők részletesen kidolgozott rajzok. A helyszínén az alaprajzokat és átmetszeti vázlatokat egyötvened nagyságban szokták készíteni. A mérésekre alapul szolgál az ásatás közvetlen közelében lévő «nőtt talaj» felszíne, az ezen 0 vonal alá eső méréseket $\div$ jellel jelzik. A magassági és szélességi méréseknek lehető számosaknak kell lenniök. A jellemző jelenségekről lehető hű fényképeket szoktak fölvenni, a mi különösen fontos oly állapotokról, melyek nem tarthatók meg az ásatás folyamában, valamint a tökéletesen kitisztázott leletről az ő egészében. Csak az ily fölvételek és számos méret egybevetése alapján lehet az ásatás befejezése után a régi állapotról hű fogalmat adni. Az ásatások helyes vezetéséhez nem elég a lelkes buzgalom, kell hozzá archæologiai ismeret, kellő tapasztalás, elegendő idő, költség és minden szükséges szerszám. Ezek nélkül is lehet régiségeket a földből kiemelni, de a tudományra nézve sok jelenség kárba vész, melynek följegyzése hasznos és lehetséges lett volna.

A BUDAPESTI ORSZÁGOS KÉPTÁR OLASZ KÉPEI.

Magyarország szép fővárosának képgyűjteményében az emiliei festőiskola méltóan szerepel.

Ferrarat, az emiliei renaissance festészet nagy szülejét, mindenek előtt Cosmè Tura egyik társa, Magyar Mihály vagy Pannoniai Mihály (Michele Ongaro v. Michele Pannonio) képviseli.

Michele dai unii-t (Hún Mihályt-t) 1415-ben találjuk először Ferraraban, mikor is egy lobogót* szándékozik színezni; azután 1427-ben, mikor egy másik lobogót fest, megdíszítve azt Lionello d'Este marchese jelvényeivel: gyémánttal és margitvirággal.** Ezt a hadijelvényt elküldték a táborba, annak a seregnek, melyben Braccio di Montone condottiere alatt katonáskodott Ferrara jövendő ura is. Majdnem húsz év múlva újra látjuk festőnket, szerény foglalatosságban: Baroncelli Nicolò florenczi szobrásznak, (a ki Ferrara piazzáján estei III. Miklós lovas-szobrát készítette),*** rézangyalait aranyozza be. Lionello d'Este udvari kápolnája számára hat rézangyalt rendelt Baroncellinél, két nagyot, két középezt és két kicsit; viaszba formálta azokat a szobrász 1443-tól 1445-ig, megöntötte és megcsiszolta 1446-ban; bearanyozta Magyar

* R. Archivio di Stato in Modena. Camera Ducale. — Ammne. — Leonello d'Este Rego 1442—1444.

«1415 intra e spexa a Ce 123 Vno stindardo per taffeta rosso e bianco pexa oncie 24.

«A m^o Mechile dai Junij per depinzere lo dito atute sue spexe de horo arianto e «fatura — — — £. 60.

«Oncie 19 di franza in lo dito lo quale fue fato aladiuixa di Mo Vguzone la quale fue «posta in campo quando lui la prixe dalo S.

** R. Archivio di Stato in Modena. Cama. Duce. — Ammne. — Leonello d'Este Rego 1442—1444.

«1427 a Cte 123.

«Vno stindardo de tafeta bianco pera oncie 26 lo zenda.

«Aue Mo Mechile depintore per depinzere lo dito adiamanti e malgarita de horo e da «riente atute sue spexe saluo la di zendale e franza tasa per bennastru ducati 25 a soldi 41 «per ducato — £ 5¹ soldi 5.

«fue mandato in campo ale zente d'arme de lo S.

*** I. Venturi: I primordi del Rinascimento artistico a Ferrara (Rivista storica italiana, vol I, fasc. IV, anno 1884).

Mihály.* Ez említett alacsony föladatokból nem kell azt következtetni, hogy Magyar Mihályt mint festőt kevésbe vették volna, mert az összes művészekre, még az udvar legkiválóbbjaira is, jutottak ilyen apró tennivalók. Ettore di Bonacossi, a Galasso, Bono, Cosmè és Francesco del Cossa nemzedéke előtt a legnagyobb ferrarai festő — lobogót festett; Cosmè Tura avval kezdi munkás művészetét, hogy szekrénykéket aranyoz és befesti azokat estei jelvényekkel, levél- és granátalma-díszszel.

1447-ben Magyar Mihályt még jelentéktelen munkában látjuk: **

* R. Arch. di Stato in Modena. Cama. Duce. Registri di Guardaroba; Creditori e Debitori 1446 f: a cte 98 retto. — MCCCCXLVI.

«E di dito (ossia: 5 aprile) per folgij otozento doro batudo fino posto a ducati uno per «centenaro a sol: 47 per ducato Aue mechile ongaro dipintore fige dare galioto per dorare «quatro Anzolz de otone de la Capela de lo signore de Corte de li quali folgij apare mandato «no 56 a cte 6. — L. 9. — sol: 16. — den: — Fato In suma de folgij 1100 s. — appare posto «In questo a cte 173 folgi 300.

Ugyanott, a cte 170 retto. MCCCCCLVI. XV. Novembre.

«Mechile Ongaro dipintore de auere lire quatoridize soldi quatoridize marchesane zoe «L. 14 soldi 5 per manifatura de auere dorato da dipintore anzolz sie de otone zetadi de man «de mastro Nicolo baronzeli postoge lo precio per galioto a ducati uno L. uno a soldi 47 den. «6 per ducato. E soldi 9 marchesani per peze desdoto doro a den. 6 Luna posto de suo a «compire de dorare diti anzolz fati per uxo de lo altaro de la Capela de corte de Lo signore «de Li quali danarj apare mandato — — — L: 14 — sol: 14 — den. —

Ugyanott a cte 169 tergo. MCCCCCLVI. Adi 15 Novembre.

«Mechile Contrascrito de dare lire quatoridize soldi quatoridize marchesane per uigore «de uno boletino per mj Zoane Antonio fatoge per la Contrascrita Ragione e sotoscrito e «bolato con l'ordine. — L: 14 — sol: 14 — den. —

U. o. a cte 173 retto. MCCCCCLVI.

«E di 28 dito (ossia: 28 9-mbre) per peze trezento doro batudo fino a ducati 10 per «centenaro Aue mastro mechile ongaro dipintore per dorare duj Anzolz de otone Li quali «fize nicolo baronzeli per uxo de la Capela de Corte de el signore e forno Li pizolz de lo «quale oro apare mandato In suma de peze 1100 a cte — e peze 800 apare in questo a cte: «98, a diti 47 den: 6 per ducato . . . L. 7. sol: 2, den. 6.

** R. Arch. di Stato in Modena. Cama. Duce. Registri di guardaroba; 1447. Debitori e Creditori - G - a cte 36 retto. MCCCCXLVII.

«E di 27 marzo per le infrascrite Robe Aue mechilo ongaro per dare de uerde una «gabieta dase che he jn la Capela del signore, In la qual sta lo signore a holdire mesa den- «tro — uidelicet —

«per libre quatro de azuro uerde a soldi 7 per L: 1, sol: 8; den. — per libre una de «zalo — a soldi: — per L. — sol: 8; den: —, de le quali Robe apare mandato no: 17 — «L: 1 — sol: 16 — den: —

Ugyanott: 36 tergo. MCCCCXLVII.

«Mechile Ongaro Contrascrito de dare a di 28 marzo libre noue marchesane per uigore «de uno suo boletino per mj Zoane Antonio sotoscritogli per la contrascrita Ragione e soto- «scrito e bolato con lo hordene — — — L: 9 — sol: — den. —

U. o. 37 retto. 1447.

«Mechile ongaro depintore de auere adi 27 marzo per sua fatura e spexe de Auere «dipinto uno Aromaro de la Ancona de la Capela de corte de lo signore In questo modo zoe «uno stelado fato a tuto sue spese zoe de azurazo posto de soto alo azuro fino al qual fino «Aue lo dito dal fontego In questo a cte 31 e spexe de cole e zesi e stele 354 ha Relenade «mese de suo horo fino. —

«E per fature e spexe de oliy Colurj de Auere Colorito y uixi le mane e i pedi a 4 «Anzolz de la Capela sopradita de otone e sono de la suma den. sey che stano suxo Lo altaro. «Li altri duj erano coloridi. — —

«E per fatura e uerdazo cola posta de suo a dare el uerde a una gaiba de Ase fata in

I. PANNONIAI MIHÁLY: ALLEGORIKUS ALAK.

(Országos Képtár 44. sz.)

t. i. a hercegi kápolna egy oltárképének szekrényét festi be és díszíti csillagokkal; 1450-ben végre azonban a ferrarai kathedralis sekrestyéjének boltozatát ékesíti, festvén ott egyebek közt Atya-Istent szeráfokkal, Szt. Pétert és Szt. Pált.* Az aranyozó, a decorator alakok festéséhez is értett, s lefestette S. Domenico, aquinói Szt. Tamás és S. Pietro Martire alakját angyalok között, a ferrarai kastély u. n. órás tornyában (torre delle ore); másokat, Jézus képével, a város és a Capitano jelvényei között — a kapitány házának bejárata fölött, Borso d'Este arczképét az u. n. oroslánkapu fölött 1452-ben.** Még 1454-ben is Borso d'Este szolgálatában találjuk,*** és az 1455-iki estei lajstromokban neve ismét

«dita Capela In la qual sta lo signore a holdire mesa dentro de le qual tute dite Cose galioto
«getasa lire noue como apare mandato n° 17 — L: 9 — sol: —; den. —

«Lo uerde fino Aue Lui in questo a cte 36.

U. o. a cte 31. — 1447.

«E di 20 mazo per onze zinque de Azuro de Alemagna a soldi 8 Aue mechile ongaro
«dipintore per fare uno stelado de drito de la Ancona de la Capela de lo signore zoe tuto el
«tabernacolo de la dita Anchona de corte de lo qual azuro apare mandato segnato n° 17 — — —
«L. — — 2; sol: — den. —

* Arch. Capitolare del Duomo di Ferrara. — *Scalabrini Giuseppe Antenore. — Memorie della Cattedrale di Ferrara.* — Cod. cart. Sec. XVIII. Vol. 2. cc. 336—446 n. n. Mss. Cl. I n 447. Dal vol: II. [c. 74^v 75^r].

«Libro della Fabrica segnato + fol. 56. MCCCCL de decembre XXX. Mo Michielle
«Ongaro depintore de aue L. XX. s. 1. per lo sotoscrito lauriero per lui fato de soi choluri
«collo zofrano, ollio vernixe liquida al uolto fato de novo in la sagrestia soura la porta da
«lado dento e oure date per lui al dito lauriero chomo apresso vedriti: prima per trecento-
«trenta cinque stelle doro como le broche a s. 40 el co messe in lo uolto de soura e in lo
«ciello L. 6; s. 13; d. 6 e per cento setanta doe peze d'oro per L. 3; s. 3 el co meso in oura
«al dito uolto capilieri goze et archit e roxe L. 5; s. 7; d. 10 e per lir quattro de colla per
«sol. 2 per dare al uolto dito per dare li coluri e la vernixe suxo L. o: s. 8 e per onze sedexe
«de azuro per sol. 5 lonza per dare al ciello del dito uolto e in lo frontespixo et in la groxiera
«L. 4; s. o: d. o e per quattro foli de stagno per din. 10 el foillo s. 3; d. 4 e per lir quattro
«de uernixe liquida per sol. 4 la liba per dare ai legname del dito uolto L: o: s. 16; d. o e
«per lir una de ollio de noxe L. o: s. 1; d. o e per lo dito lauriero e per sol. 1: d. o de
«zofrano per darlo alle staze . . . (olvashatlan szó) cornixe al ciello soura la porta e per sie
«oure per lui date e messe oure cinque de nocte a sol. 10 per oura a fare li diti choluri
«cholla zofrano e mexollo in oura al dito uolto: L. 2; s. 10 in tutto L. XX. S. 1: d o e die
«auè adi 22 de aple 1451 L. XV: s. o: d. m. per soa manefactura oro coluri biacha et ogni
«altra cossa depinzere et adornare uno Dio Padre cho dui serafini da lado in la sagrestia soura
«del Vescuado de la porta dentro e uno San Paullo li a man drita e uno San Pietro li rin-
«peto da l'altro cho de l'armario in la dita sagrestia e metter doro dui fioruni sotto al dito
«San Pollo e San Piero e fare razzi d'oro suxo i campi del dito Dio Padre San Piero e San
«Pollo e dare de azuro a li campi aprouo (?) el muro driedo ali diti dui Santi e meter doro
«le diademe tre zoe de Dio Padre San Piero San Pollo e metterli in oura et alquanto ador-
«nare le alle di diti serafini a discrezion del dito 110 Michiell. L. XV.

** V. ö. L. M. Cittadella, *Notizie relative a Ferrara.* Ferrara, Taddei, 1864.

U. a. *Documenti ed illustrazioni riguardanti la storia artistica ferrarese.* Ferrara, Taddei, 1868.

*** R. Arch. di Stato in Modena. Camera Ducale. = Registro-Memorale dall'anno 1454 a 1471 = a cte 10. MCCCCLIII.

«Antonio de Rainaldo olim ufficiale sopra li laurerij de la cita de corte del nostro
«signore de dare adj VII. de marzo lire uentinoue de marchesane per luy ad mastro Michiel
«Ugato depintore per resto et Liuro pagamento de lire 43 de marchesane che luy dovena
«hauere per piu Laurerij per luy facti del anno presente ad lo Illustrissimo nostro signore
«Como appare Allibro de li Laurerj del computo de dicto officio a carte 21 per bulletino
«de guielmo fuxaro Sucessore del dicto Antonio de di 7 Nouembre 1452 cum sotoscriptione

2. COSMÈ TURA ISKOLÁJA: ALLEGORIKUS ALAK.
(Strozzi marchese gyűjteménye, Firenzenben.)

előkerül.* Négy esztendővel későbbben a ferrarai katedralis számára függönyt fest, s azon Adám és Éva teremtését ábrázolja.** 1464-ben már halott, a mint azt egy lányára és örökösére, Luciara vonatkozó okiratból következtethetjük.***

Pannoniai Mihály, ámbár Cosmè Tura nemzedékét megelőzi, azon művészi formák hatása alatt van, melyek Paduából, Francesco Squarcionetól áradtak széjjel. Természete hajlékonyságánál fogva, előrehaladott kora ellenére is sikerül neki Cosmè Turával együtt díszíthetnie Ferrara urának dolgozósobáját. Erre vall legalább a budapesti országos képtárban levő képe (1. ábra), az egyetlen, melyet tőle ismerünk. Fiatal leány ül a trónon, hajfürtjei körül kerékalakú kalászfűzér, fűrtös venyige a

«per mandato de li generali facturj et bollato del suo bollo et posto in filzamore solito et
«per lo dicto Michiel Ongaro de comissione del spectabile facturj ad mastro Jacomo de
«Sagramorre et Simone depinturj et compagnj et posto dal dicto mastro Jacomo et Simon
«depintorj L: XXVIII — sol: —; den: —.

«Dixit petrus afarina.

«Antonio de rainaldo alibro a cte 206

«Mastro Jacomo de Sagramore a libro a cte 223

«et Simone campagni.

* U. o. Massaria Rego 1455.

«MCCCCLV. E die XXXI. de zenaro stara trentasette modenese de formento per lo
«pretio del quale in raxone de soldi 26 el staro fue consignato in pagamento per la dicta
«camera Antonio de prosperi a Mo Michiele Ungaro depinctore et a Mo Andrea depinctore, el
«quale Antonio era debitore a libro Resti 1453 per dicto conto vechio cte 124. come appare
«al Memoriale P. de conto vechio predicto 1454, cte 187 in due partite,

«posto dicto Antonio deba hauere a libro Resti 1453 predicto ce 124 stara XXXVIII. 1/4.

U. o. Registro. Memoriale dall'anno 1454—1471 a cte 187; p. MCCCCLV.

«Mastro Michielle Ongaro depinctore per suo conto che luy ha in Libro p de conto
«vechio a cte 337 de dare adj xxxI de Zenaro Lire vintesepte soldi septe de marchesane li
«qualli se fano bonj per luj de commissione di soperiurj et de volenta et Consintemento de Mar-
«tiny di prospari figliolo de Ser Antonio di prospari ad Uguloto de facin massaro de Modena
«per altrettanti che al dicto mastro Michielle se consegnato Impagamento el dicto ser Antho-
«nio di prospari debitore in Libro di resti de Modena 1453 a cte 87 consegnato ad exigere
«al dicto Uguloto per ser Nicolo di troti fo Massaro de Modena el qualle debito si e stara
«37 frumento modenexe Al qualle frumento se da pregio per li dicti soperiurj in ragione de
«soldi 26 el staro che uene a valere £ 43 sol: 2 marchesani per le quale £ 27, 7, o el dicto
«Martini in nome del dicto Antonio so padre si promete et constituisse si principale debitore
«del dicto mastro Michielle a pagargie dicti denarj. uidelicet la mitade a sancto Michelle
«proximo venturo et l'altra mitade a sancto Michielle 1456 et cosso dicto Mastro Michielle e
«remasto cum luj dacordo et posto che dicto Uguloto debia hauere L. XXVII sol: VII den. —

«Dixit petrus de le farine,

«Mastro Michelle allibro p. a cte 337.

«Uguloto allibro p. a cte 328.

** V. ö. Cittadella, op. cit.

*** U. o. Camera ducale. Ammne dei paesi. — Ferrara-Registrum Gabellarum, 1464, a cte 44 tergo. MCCCCLXIII.

«Lucia filia quondam et heres Magistri Michaelis Ungari pictoris jure usus ab ecclesia
«sancte Marie de Buco Soluendo omni anno solidos decemseptem et denarios sex marchesa-
«norum vendidit Bertholino de Nouaria filio quondam domini Johannis unam partem cum
«dimidia habito respectu ad quatuor partes et omne Jus quod habet in reliquis partibus quas
«conducebat dictus quondam magister Michael ad afflictum a domina Magdalena uxore Thome
«Moscardini unius domus cupate murate et solerate cum cortili posite in contracta sancti
«Gregorii Ferrarie juxta suos confines pro pretio librarum centumquinquaginta marchesa-
«narum nitidarum. Ex Instrumento manu Johannis de Agolantibus die vicesimo octavo Julij.

«Bertolinus de Nouaria — L. XV sol: —

3. COSMÈ TURA ISKOLÁJA : ALLEGORIKUS ALAK.

(Strozzi marchese gyűjteménye, Firenzében.)

jobbában, baljában fehér rózsaaág. Vörös bársony bélésű köpeny takarja, mely mintegy bíbor kagylóba zárja szűzies testét. Az arannyal, drágagyönggyel és gemmákkal ékesített trónon puttok ülnek, kik körben vagy

4. ERCOLE GRANDI: EV. SZENT JÁNOS.

(Országos Képtár 63. sz.)

párhuzamos ívekben alma- és barackágakat tartanak az istennő feje fölött. Lent két, foglalt gemmával és gyönggyel ékített váza, melyből lilium nyúlik föl a lány felé. Jobbra és balra a tróntól hegyek látszanak,

5. IPPOLITO SCARSELLO SCARSELLINO : SZENT KATALIN ELJEGYZÉSE.
(Országos Képtár 169. sz.)

ív- vagy szarvszerűen görbülő csúcscsal, mint Marco Zoppo képeinek háttérében; S alaku utak, tele kis sziklakkal; síkok, melyek meg-meg-törnek, mint a ferrarai miniaturákban, de nem olyan geometriai és kvarczkristály módjára, minthogy ez a talaj itt puha. A felhőknek különös hal alakjuk van, pikkelylyel, úszószárnnyal és hosszú fogakkal.

Ekként ábrázolta allegorikus alakban az ültetés művészetét vagy a növény művelését művészünk, ki képére ráírta nevét: EX . MICHAEL . PANONIO, és egy kis táblán megjelölte festményének tárgyát is: PLANTANDI . LEGES . PERME . NOVERE . COLONI. Mint később Pinturicchio a Vatikánban, a Borgia lakosztályban, az Osiris által tanított művészeteket, s köztük a növények culturáját is ábrázolta, úgy alakította meg Pannoniai Mihály a művelés istennőjét Borso d' Este számára, a ki egyik szobáját a művészetek alakjaival díszítette, — rá festvén e képre a ferrarai herczeg jelvényét is. Ez a jelvény, az ú. n. *paraduro*, melyet gyakran látni a herczeg képes kódexeiben, a ferrarai cathedralis tornyában, Schifanoia salonjának előszobájában, a ferrarai Certosa misekönyveiben etc.: egy zsilip vagy gát, (a minőt a Pón szoktak csinálni) közepéhez erősítve egy tők, mely a hullámokon lebeg, s fölötté ez a szó FIDO. Egy másik kis táblán, a kép tartalmának megvilágítására, az előbbi latin fölírat görög fordítása: ΦΥΤΕΙΑΣ ΓΕΝΟΜΟΥ ΑΠΕΜΟΥ ΑΗΓΝΩΤΕ ΓΕΩΥΓΟΙ.

Pannoniai Mihály nőalakját kúpformájúnak, magas mellűnek és keskeny derekunak rajzolta, mint a hogy Cosmè Tura szokta, a kinek hatalmas energiája azonban nincs meg a magyar festőben. Cosmè Tura szögletes körvonalai, ércszerű ruhái, feszült izmai nem találhatók föl e képben, melyben minden elpuhúl, és átázottnak, ragadósnak, lágynak látszik. A köpeny, a márványozott (moiré) tunica bélése inkább a mészkő, mint az érc keménységére emlékeztetnek; a dagadt húsban kék árnyékok, az arcz pírja olyan, mintha sáfrányfolt volna, fehére pedig arra az ezüstös nedvességre emlékeztet, mely a csigák útját jelöli; a kézen nincs meg Tura csomóssága, s az ovális körmök belemerülnek az ujjakba. Rubin és drágagyöngy pazarul mindenütt, a párkánytagok hosszán; itt-ott egész ékszerek, fölöttük korona.

Ez a kép valószínűleg azon allegorikus alakok sorához tartozott melyek Borso d'Este dolgozószobáját ékesítették. Tudjuk, hogy 1458-ban Cosmè Tura megkezdte a herczeg írószobájának díszítését,* s valószínű, hogy Magyar Mihály ebben segédkezett neki. Ha számba vesszük azon négy allegorikus alakot, melyek ezen budapesti képnek megfelelnek, t. i. az egyiket a Layard gyűjteményben Velenczében, a másik kettőt Strozzi marchese gyűjteményében (2. és 3. ábra), Firenzében,

* V. ö. A. Venturi. Cosmè Tura. (Jahrb. der k. preuss. Kunstsammlungen.)

6. FRANCESCO FRANCIA : MADONNA.

(Országos Képtár 48. sz.)

a negyediket a berlini múzeumban, föltehetjük, hogy a budapesti képen Magyar Mihály utolsó művét, festői végrendeletét bírjuk. Strozzi marchese két képe, Cosmè Tura egy másik tanítványának műve, méreteiben megegyezik a miénkkel; azokban is mezei művészetek allegorikus alakjait láthatjuk; azokon is előkerülnek Borso d'Este jelvényei, minők: az egy-szarvú, sziklán, datolyapálma árnyában, a mint szarvát lefelé fordítja és annak hegyét a vízbe mártja, vagy a galambitató, azaz egy edény, melyből több kerek nyiláson át bugyog a víz. Azonban csak a Layard gyűjtemény képén, Velenczében, határozódik meg teljes erejében Cosmè művészete, nagy ellentétéül Magyar Mihály művészetének: itt a vas festő üllőn veri ki alakját, szűrös pikkelyű és tüskés uszójú halakkal díszített trónba ülteti, mint valami tengeri barlangba delfinek közé, melyek a szék karjai alá hajolnak, alját tartják és támláját ékesítik. Az allegorikus alak homloka széles, haja hátravonva, arcza körül apró fürtök csüngenek le, mint megannyi ércz spirális; ruhája bársony, damaszt díszszel, és redőit mintha kalapácsveréssel kovácsolták volna ki.

Hogy Tura Borso d'Este dolgozószobájának díszítésében másokat is foglalkoztatott, joggal föltehetjük; nemcsak abból az okból, hogy Magyar Mihály képének s a két Firenzeben, Strozzi marchesenél levő képnek méretei megegyeznek, hanem annál az összefüggésnél fogva is, melyben mindezen képek az 1894-ben a berlini múzeum számára megszerzett és ott Francesco del Cossanak tulajdonított allegorikus alakkal vannak. E műnek nem Francesco del Cossa a mestere. Az allegorikus alak zöld, megszántott, fával beültetett fensíkon áll; a földeket sövény keríti el, a dombok körvonalait növénykék szakítják meg; itt-ott egy-egy világos kék tetőjű épület; a háttérben apró alakok, csipőikre feltűrt ruháik olyanok, mint kis vert érczlapok, a hogy Tura szokta azokat csinálni. Az allegorikus alak jobb térde körüli redők is Turara emlékeztetnek, ép így a fölül hegyes, alul vastag czimpáju bal fül. A ruha hervadt rózsaszínű; az összes színek annyira bágyadtak, gyöngék, hogy tökéletesen lehetetlen ezt a festményt Francesco del Cossanak tulajdonítanunk, mint a hogy azt mások tették.* De ha nincs is meg benne ezen festő színezésének ereje és zománcza, azért kedves ez a kis alak, szőlőággal a kezében, zöld övével, mely körülöleli és keble közepén fut csomóba; kedves világos színhangulata, a mint élénken elválnak a kék, lent a látóhatár szélén sugárzó égboltozattól. A háttérben parasztok, a kik gabonát csépelnek, s ez azt a gondolatot kelti bennünk, hogy itt is a földművelés valamely allegoriájával van dolgunk. A kép a ferrarai iskola egy mesterének a műve, a ki Cosmè művészetéből merített és a kitől két kecses zenélő angyal látható a budapesti galleriában: (az

* Bode Jahrbuch der k. preuss. Kunstsammlungen.

egyik 49. sz. alatt a raktárban) az egyik angyal fuvolán játszik, a másik hárfán és szemmeláthatólag egy oltárkép töredékei. E képek Nerio

7. BERTUCCI: SZENT KATALIN ELJEGYZÉSE.

(Országos Képtár 60. sz.)

Malvezzi marchese házából, Bolognából származnak, a hol hét esztendővel ezelőtt láttuk azokat.

Reméltük, hogy Cosmè Tura egy másik tanítványának, t. i. a drá-

mai és hatalmas Ercole Robertinek is megtaláljuk nyomát a budapesti képtárban. Raffaele Maffei di Volterra, az u. n. Volterrano, *Anthropologia*jában, 1506-ban, azaz kevéssel a művésznak 1496-ban bekövetkezett halála után, róla írván, arról értesít, hogy Ercole De'Roberti Magyar-

8. GIROLAMO DE MARCHESIS DA COTIGNOLA: KRISZTUS SIRATÁSA.

(Országos Képtár 46. sz.)

országon, a hol sokáig *tartották*, művészetének némi próbáját is hagyta. Talán Corvin Mátyás, a ki az olasz renaissance művészetének kitárta Magyarország kapuit, Ercole Robertit udvarába vette; és itt Benedetto da Majano sculpturái, Andrea del Verrocchio mellszobrai, Filippo Lippi

festményei között mutatkoznok kellett Ercole lelkes alakjainak is. Az Országos Képtár metszet- és rajzgyűjteményében csakugyan van egy rajz, melyről Thausing értesítése nyomán Fritz Harck emlékezett meg: * a lap színén egy lovas, hátulról nézve; a lap visszáján pedig ez az

9. ANTONIO ALLEGRI CORREGGIO: MADONNA.

(Országos Képtár 55. sz.)

írás: «1562 Diz soll gemalt haben erchol de ferrar, ist vor 100 ettlich Jaren ein köstlicher maller gewest, hat die Capelle in San Piero ge-

* Fritz Harck Jahrb. d. preuss. Kunstsammlungen.

macht, so gestift haben das geschlecht der Gangan. (Garganelli)». És nem ez az egyetlen rajza ezen gyűjteményben: teljes biztossággal neki tulajdoníthatunk egy másik számozatlan és névtelen rajzot is. Tollrajz, és Dávid diadalát ábrázolja; a bibliai hős lovaktól vont bigán áll, melyre e szavak írvák; DAVID REX; körülötte foglyok és harcosok. Sajnos, a papir nagyon megkopott, s a rajz nem mutatja többé azt az erős folytonosságot, mely valaha megvolt benne. Mindamellett összehasonlítva Ercole Roberti eddig ismeretes rajzaival, s egynéhánynyal, melyre különböző-gyűjteményekben sikerült akadnunk (Keresztrefeszítés Münchenben, n. 2144, Ercole Grandi neve alatt; Pietà vázlat a British Museumban, n. 75; Egy mártir elfogatása, szintén a British Museumban, 52. 4. 24. 96 jelzéssel), nem maradhat semmi kétségünk a felől, hogy ez a rajz csakugyan a ferrarai iskola fő mesterétől származik. Hogy mikor tartózkodott s mikor dolgozott Magyarországon, nem ismeretes; de Mátyás udvarában bizton voltak munkái; így tudjuk, hogy Ippolito I. d'Este, esztergomi érsek, mikor 1487-ben Magyarországba készülődött, Ercolelevel egy kis képet festetett magának.* Talán föl lehetne tenni, hogy Ercole De'Roberti elkísérte Magyarországra az ifjú érseket, a mint hogy később Rómába követte Don Alfonso d'Estet, mikor ez nemes kíséretével az új pápa, VI. Borgia Sándor elé járult, hódolni.

Ha Ercole Roberti műveivel nem is, követőjének, Ercole Grandinak egy gyönyörű festményével dicsekedhetik a budapesti képtár: evangelista szt. Jánosnak térdig látszó, nőies szépségű, fiatal nemes alakjával (4. ábra). Elmerülten tekint a szent lefelé, melancholikus várakozásban, tollát magasra tartva, s szeliden megszakítva az írást az ujjai között tartott, félig nyitott könyvben. A lent elterülő tájból alig csillanik ki egy facsúcs (balról) vagy egy lombozat (jobbról); szinte úgy látszik, mintha az édes alak a föld fölött, a ragyogó égbe nyúlnék. A fényből, az átlátszó felhőktől barázdált kékségből kidomborodik mély bársony-veres köpenye, kissé keményen rajzolt vonalaival, és vastag és felfútt redőket vet a szintén bársonyos zöld tunica körül; a szép fő lehajlik, nimbusa keresztalakú, mint a Megváltóé; nagy a szemöldöke, teli az álla; szép haja fürtökben omlik vállára. A fény lefelé mind melegebb; rózsaszínű a látóhatár szélén; meg-megcsillanik a szent alak kezén, és megvilágítja gömbölyded ujjabütykeit. A síkon hosszú kék árnyékot vetnek a foltszerűen festett fák, melyek mögött párhuzamosan emelkednek a sziklák. E gyönyörű kép emlékeztet Szt. György viruló

* Arch. di Stato in Modena. Libro del Cardinale Ippolito 1487, a carta XL:

«E adi XXVIII. ditto (*május*) L. octo m. per la signoria sua a Nicolo dala farina «banchiero per tanti che luj ha pagati contanti a m^o hercule di roberti depintore per oro et «factura de uno quadretto de ligno per l'andata de sua signoria in ongaria al memoriale c. 25 «e questo da luj a c. 41. — duc. — L. VIII. — s. — d.

IO. GIROLAMO MAZZOLA : A SZENT CSALÁD.

(Országos Képtár 170. sz.)

ifjú fejére, Ercole Grandi oltárképén, a londoni National Galleryben, s némileg Keresztelő Szt. Jánoséra, ugyanazon oltárkép lunettejében, a Lombardi-örökösöknél Ferraraban. Ha ez utóbbi, szintén balra hajló fő vonásait nem húzná össze a fájdalom, úgy látszanék, hogy a mestert egy és ugyanazon ifjú modell lelkesítette, annál is inkább, mert itt is hasonló módon árnyékolja be a szent arczát a gazdag hajzat.

Ezen képek és a Costabili palota mennyezet díszé az egyetlen képcsoport, mely Ercole Grandival rokon és neki tulajdonítható. A többit mind bizonytalan hypothesisek alapján írják rovására. Azon csoport, melyet az *Egyptomi Mária*,* a ferrarai Ateneóban, a *Szt. Sebestyén*, Nosedanál Milanóban, a *Keresztrefeszítés*, Santini ferrarai gyűjteményében, *Szt. Rochus*, ezelőtt a Barbi Cinti gyűjteményben, Ferraraban, — alkotnak, egy eszközeiben elég szegényes mester művei. A puttoknak, kik az egyptomi Mária cz. képben a felhőket tartják társaik lába alatt, fejük vastag és nyakuk vékony, orruk hegyes és nincs arányosan arczuk közepén. Ugyanez vehető észre a Santini-gyűjtemény alakjaiban is; és mindezen képek háttérében a hegyek körvonalai élesek, mintha pléből volnának; a kék völgyek tavak, maremmák, tengeröblök lehetnének, melyek elliptikus görbékkel nyomulnak a hegyek közé; a fák lombja haraszszerű. Ennyi elég az említett első csoport festőjétől, azaz Ercole Granditól, különböző művészi személyiség megállapítására. És ismét más a *Pietà* szerzője, mely képet a ferrarai képtárban szintén az ő nevére irtak, mert ezen kép arczarányai elűtnek Grandiéitől; a derékszögű, négyzetes fők nem felelnek meg az ő ovális fejeknek; és az egyesvonalu, mély és vastag völgyű ránczoknak nincsen másuk ama festő hajlott és kigyózó redőiben; a *Pietà* alakjainak hajzata valóságos vendéghaj, míg a londoni oltárképben és a Lombardi lunettában a haj finom, szellős, röpke. Végül a bibliai képek sora a velencei Layard; a bergamoi Morelli-, a milanói Visconti-Venosta gyűjteményben minden valószínűség szerint nem Granditól, hanem Lorenzo Costa műhelyéből származik; sőt talán ugyanazon ábrázolásoknak tekinthetők, a melyeket a Gonzagák művészeti lajstromai Mantuában említenek, mint Costa műveit. A ferrarai San Paoloból származó oltárkép is, most Ferrara képtárában, technikában és stílusban különbözik az összes itt említett képektől, Ercole Grandi biztos vagy kétes műveitől. Mióta ezt a művészt megkülönböztettük Ercole De'Robertitől, úgy látszik, ő napról-napra jobban kimulik a történetből. És ma, elvévén tőle ifjúsága állítólagos műveit, s másokat érett korából, azon időszakból, midőn, a mint hiszik, Mantuában együtt dolgozott Lorenzo Costával — bizony kevésre olvadtak össze művészi munkásságának próbái.

Ercole Grandiról Dosso Dossira térünk (n. 86.), egy kép töredé-

kére, mely eredetileg nyolcszögű volt s valami decoratív czélnak szolgált: jobbra néző fő, erős, tüzes reflexekkel, keskeny, megvető ajkkal,

II. AMBROGIO BORGOGNONE: KRISZTUS SIRATÁSA.

(Országos Képtár 65. sz.)

főlemelt állal; a szőke haj megromlott, a szemek szigorúan fölfelé tekintenek; a napfény csakúgy veri a bronzszínű fő, s életet ad a piros ajaknak. Ugyanígy fordul jobbra Dossonak egy arcképe, a brunswicki

hercegi múzeumban, ott szintén Giorgione neve alatt: hatalmas harcos, büszke tekintettel, erős árnyékokkal arczán, meleg és intensiv szinekkel.

Battista del Dossot a képtárban csak egy másolat képviseli: az

12. BERNARDINO LUINI: MADONNA BAMBINOVAL ÉS SZENTEKKEL.

Országos Képtár 58. sz.)

a kis idylli kép (n. 175.), mely az egyptomi menekülés pihenőjét ábrázolja, Szt. Józseffel, a ki a szamarat hozza rendbe az útra. A krétás, vak színek, az ornament élettelenisége, a frissesség teljes hiánya bizo-

13. BERNARDINO LUINI: A SZENT CSALÁD.

(Országos Képtár 51. sz.)

nyítják, hogy a kép régi kópia, s erről könnyen megbizonyosodhatunk, ha összehasonlítjuk Battista del Dosso egyéb műveivel, Rómában a Borghese-galleriában, Bergamoban és Oldenburgban.*

A Garofalonak tulajdonított képet is csak iskolamunkának tekinthetjük. Krisztust és a házasságtörő nőt ábrázolja, sok hosszú nyúlánk mellékalakkal; rikító kékje Garofalonak nem sajátja; sárgája halvány, míg a mester sárgájáról azt hihetnők, hogy aranyhalak pikkelyéből vette. Az egészben van valami üvegszerű; egyes típusai, minők az a csúf alak a házasságtörő nő mellett, s a nőalak, mely az öreggel beszél, balról — a mesternél nem fordulnak elő. Végül van egy érdekes különössége, a vitatkozást úgy fejezi ki, hogy a kézben a hüvelykujj derékszögben áll a mutatóujjra; erre az erőszakos gestusra az enyhe és gyenge Garofalo sohasem jutott volna.

A XVI. századi ferrarai festészet körét Scarsellino (5. ábra) zárja be, elég tisztességgel, Szt. Katalin eljegyzését ábrázoló hiteles képével, (n. 169.), mely teljesen a Bassanok befolyása alatt áll, a mint az az ég zöldes és a Madonna ruhájának borszínű voltából kitetszik. Valami az egykori gazdagságból, egy sugár a régi színpompából látható még balra, a szent püspök pluvialeján; míg Scarsellino élénksége, kifejezésbeli könnyűsége Szt. Józsefben nyilatkozik meg, a ki két tenyerét ráteszi a könyvre, melyet aggodalmas figyelemmel olvas. A budapesti gyűjteményben van egy rajz is — Szent Család angyalokkal — mely némely részletben magára a képre emlékeztet, s melyet, bár rajt a régi írás: Scarsellino da Ferrara, mégis Simone Cantarini da Pesaro-nak tulajdonítottak. (Jelzése: 10, 34.)

A bolognai iskolát három festmény képviseli; mind a három Francesco Rajbolini, az ú. n. Francia nevét hordja; a 48. sz. kérdőjellel, az 59. és 61. sz. mindennemű gyanujel nélkül. Pedig épen az első áll legközelebb az öreg Francia művészetéhez, úgy, hogy a kérdőjelet inkább a második és a harmadik számára kellene föntartani. Az első (6. ábra), a kérdőjeles, de valódi, a Szent Szűzet ábrázolja a Gyermekekkel és a kis Szt. Jánossal, a ki egyik térdével egy könyöklőn elhelyezett könyvre térdelve, jobbában szorosan tartva keresztet, beszél a kis Jézussal. A Bambino fölemeli szemét a könyvecskéről, melyet ott tart, keresztbe rakott lábacskaín, — őt imádó isteni anyja ölében. A kép színe némileg kiszáradt ugyan, mind a mellett szembeötlenek rajta az ötvös fedelem — a minő Francia volt — sajátos finomságai: nézzük csak a Bambino szálanként kidolgozott, damascusi érczmunkára emlékeztető haját; a Szűz ruhájának és köpenyének finom, hosszú, rendezett redőit; a fákat, arany fénypontjaikkal; a kis Szt. János köpenyének vésett kör-

* A. Venturi. La galleria Crespi in Milano. Milano, Ho epli 1900.

14. AURELIO LUINI: ALEXANDRIAI SZT. KATALIN.

(Országos Képtár 50. sz.)

vonalt és zománczos rubin színét; a háttér sziklájáról lehajló fűzfászerű ágakat, a Madonna típusát, melyen meg vannak Francia legrégibb, fiatalos, fátyoltalan Madonnáinak jellemző vonásai: a vállra omló szép haj, az arany ékítmény a nyak kivágása körül, a zsinórdísz; (entre-lagues); és nézzük végül Giovannino csonttalan kezét és kerekded szemeit.

Mennyire más a két következő kép! A Madonna a Bambinoval és két angyallal (61. sz.) biztos, hogy nem a mestertől való; elég meg-

15. GIAMPIETRINO : MADONNA.

(Országos Képtár 47. sz.)

figyelné némely az árnyékba bemetszett körvonal durvaságát, s a Szűz köpenyét, melynek redőiből hiányzik az öreg Francia szabályossága és rendszeres nagysága, s melynek nagy hajlásaihoz képest a Madonna karja és keze nagyon kicsiny. Az angyalok, nagyrészt átfestve, homlokukon à la ferronière dísz viselnek, a mi Franciánál szokatlan; szemök szivárványhártyái kerek, domborúság nélkül, s párhuzamosan helyezték el, mint a lencsék a messzelátóban. A compositióban sincs meg Francesco Francia alakjainak kedves csoportosulása; a Szűz a gyermekkel alacsony, bársonnyal fedett fal előtt van s e mögött állanak

az assistáló angyalok. Jóval rosszabb és későbbi időből is származik a másik kép (n. 59), mely Szt. Katalin eljegyzését ábrázolja. A Bambino

16. BOLTRAFFIO: MADONNA.

(Országos Képtár 52. sz.)

elvesztette naivságát, és a többiek mind olyan bizalmatlan arcot öltenek, hogy Szt. Katalin maga is kétségeskedni látszik, mikor kezét

nyújtja a jegygyűrűt fölajánló Bambinónak. A szent keze megkövéredett, a körvonalak megvastagodnak, a félhomály zavarossá lesz, a ránczok rajza bizonytalan, a fátyol nem végződik többé pontocskákban, hanem kigyóvonalban. Ez a kiskorúságból kinőtt művészet, mely az öreg Francia tanításai alól szabadulni igyekszik, Giacomo és Giulio Francia művészete!

★

Bolognából Romagnába fordulva, egy «Szt. Katalin eljegyzése» tárgyú kép alkalmából (7. ábra) Marco Palmezzano di Forlì neve cseng a fülünkbe. Szt. Katalin a mártíromság pálmáját tartja jobbában s közel igyekszik a Bambinóhoz; ez pedig egyik kezecskéjével ebbe a pálmaágba fogózva, a másikkal a gyűrűt nyújtja a szentnek. A Szűz és a Bambino csoportja árnyékát egy virágdíszes ibolyaszínű szövetre veti mely egy fülke arany alapú, színes ékítményű pilléreire erősített vasról csüng alá. Az alakok húsa zöldes, árnyéka ólmos, a ruházat redői mintegy ígákat alkotnak; a fülke márványa hamúszürke, a pillérek díszítményei közé szárnyak és ívelt testek vegyítvék, váltakozva vörös, kék vagy ibolya színben. Ez nem Palmezzano modora, hanem igenis a faenzai Bertuccié. Ezek az ő gömbölyded, ólomszín alakjai, melyek a háttér gazdag apparatusával sehogys sem hangzanak össze; ez a faenzai festőnek, ki szemét az umbriai művészet felé fordította, halovány természete.

A Toscanába, Emiliába és Umbriába vivő művészeti utak faenzai keresztezőjénél, Bertucci az utóbbinak indult. Ezen képén is sok minden Umbriára vall; így a szemeket vető redők, egyik köpeny fűzöld belseje, a mely szín a peruginesk képeken látható; a Szűznek Pietro Perugino módjára alakított keze feje. De a háttérben, a tarka színű grottesk díszben, a romagnai decoratio ünnepélyessége nyilvánul. Ezen jellemző vonások mellett azonban ott vannak az ő külön sajátosságai is: az ő szürkéi, az ő kedvelt ibolyaszíne, pazarul alkalmazott ultramarinja, olajzöld husai, paraszt szelleme. Ilyennek találjuk őt Fænzaban, Berlinben, Londonban is. Berlinben, a királyi képtárnak «Jézus imádása» cz. képében, a három királyok parasztok uri ruhában, s ezen jelenetnél, mely ünnepélyes akarna lenni, a művész egy összetörött edény cserepeit festi az előtérbe. Londonban van egy Üdvözítője, Szt. Tamással, a ki sebét érinti, és páduai Szt. Antallal, a ki szórakozottan mutatja be védenczét Christusnak, s ugyancsak a National Galleryben «A Szent Szűz megdicsőülése», *umbriai iskola* név alatt, hol a Szent Szűz egy fehér és szürke márványból alkotott előtér, egy szintelen rét és egy hegytorok fölött száll mennybe.

Palmezzanonak is van egy Szent Családja a magyar gyűjteményben, csak hogy nincs kitéve a képtár termeiben a közönség számára: számtalanszor megrajzolt és megfestett ábrázolása a száraz, hideg, unal-

mas festőnek, ki éveiben előre haladván, nem lépett ki többé festői megszokásának bűnös köreiből.

Egy másik romagnai, a ki szintén képviselve van a képtárban,

17. CESARE DA SESTO : A SZENT CSALÁD. (Másolat).

(Országos Képtár 56. sz.)

Girolamo Marchesi da Cotignola, a 46. számú, a keresztről való levételt ábrázoló kép szerzője (8. ábra). Alakjai hullaszerűek, szemök igen-igen kicsiny, mintha mind elvesztették volna a lelküket. Nicodemus tartja

Christust, míg Magdolna a holttest balját emeli föl s hozzászorítja ajkait; az illatszeres edényt arimathiai József fogja. Minden hideg, szomorú, őszies; Magdolna ruhája az egyetlen kissé élénkebb színfolt; a többi szín hervadt, az alakok körvonala földszínű, a ruházata fekete. A szikla, mely Nicodemus mögött emelkedik, egymásra rakott kövekből áll, kisarjazott repedésekkel, és úgy elveszi a helyet Nicodemustól, hogy ez szinte nem tud mozogni. A papirszeletkén:

<i>Hieronymus de Cotignola</i>	<i>de Marchesijs faciebat.</i>
------------------------------------	------------------------------------

Nem sokkal jobb a ravennai Luca Longhinak tulajdonított s valószínűleg annak lányától, Barbarától származó Madonna kép se, (68. sz.), a Madonna virágszállal s a kedves jól táplált Bambinóval, ki lábacskaival a vánkoston hadonáz. A tájban itt sincsen fény, a hús krétaszerű, a Bambino takarója sárgás; a Szűz ruhájának fakó rózsaszíne, s a halványpiros fény a vánkos zöldjében mutatják itt is, mint mindenütt, a rózsaszín uralmát és egyuttal az élénk fehértől és mindennemű életrevalóbb színtől való félelmet Luca Longhi és lánya képeiben.

★

Visszakerülve a Via Emilián, Romagnából Parmába, Correggio egy mesterművével a «Madonna del Latte»-vel találkozunk (9. ábra), a mesternek a drezdai «Szent éj»-hez közeli korszakából. Sugárzó fény önti el a három gyönyörű alakot, a Szűzet, a Bambinot, s a kis angyalt, a ki fehér ruhácskáját fölfogva, ölet almával és körtével szedte teli, s kinyújtott kezecskéjével fölajánlja kincseit az isteni Gyermekeknek. Ez nyitott jobb kezével az anyai kebelhez fogózik, vágyó balját kinyújtja az ajándék után, míg Mária jobbjával gyengéden emléjéhez nyulva, ép tejet akar adni isteni Fiának, mondhatlanul édes anyai gyönyörűséggel. A fény játszik a két gyermek szőke fürtjei között, megvilágítja a szép elefántcsont testeket, veri a tiszta homlokokat s a viruló arczokat, ráesik Mária szempillájára, mely alatt nyugodtan tekintenek ki a nagy szerelmes szemek s besugározza az élénk, ívezett ajkak mosolyát. Az egész fény szinte összegyülemlik a Szűz köpenyében, mint valami zafir kagylóban. Ez a kép eredetije az Eremitage-ban levőnek, nem megfordítva, mint Fritz-Harck * vélte, mert a pétervári képben az impasto durva, mint soha Correggionál, a vörös élettelenebb, a haj kevésbbé szellős, a félhomály kevésbbé szelid. Kétségtelen, hogy az Eremitage képe ezen csodás festmény régi másolata.

* Repertorium für Kunstwissenschaft.

A kép 1530 körül készülhetett, a mely évben a grátiák festője a Madonna della Scodella-t fejezte be, s színezése élénkségénél fogva időben megelőzi a másik kis Madonnát, a londoni National Galleryban, melynél az anyaság öröme is kifejeződik a lehajló, gyönyörűségtől

18. GENTILE BELLINI: CATERINA CORNARO KÉPE.

(Országos Képtár 101. sz.)

behúnyt szemekben, a mosolyban, melylyel a Madonna a szépség virágjára, a fehér, kékszemű, szőkehajú, rózsaajkú Bambinóra néz. De a szín itt meggyöngült: a vörös megfakult, az ibolya halovány; míg a «Madonna del Latte»-ben a színezés erős és ragyogó.

19. VINCENZO CATENA : A SZENT CSALÁD.

(Országos Képtár 78. sz.)

20. VINCENZO CATENA : MADONNA.

(Országos Képtár 74. sz.)

A pármái iskolából való a képtárnak egy másik képe is, mely Girolamo Mazzola műve, s nem Francesco Parmegianinoé, a kinek tulajdonították (10. ábra). A szent Családot ábrázolja Szt. Ferenczczel, és tiszta, finom, kényes munka, mely Francesco Mazzola műveivel összevetve olyan, mint biscuit a márvánnyal szemben. A Bambino élénk fiú, jól fésült urficska; bal kezét hátra nyújtja, hogy elvegye a cseresznyét a Szűz tenyeréről, a kin a magába merültségnek kissé keresett kifejezése ül. Szent József élénk agg, kis satyr fővel, ki úgy látszik, a távol állóknak a hívek Anyját mutatja, míg a halvány arcú Szt. Ferencz, a lelkesült barátocská, szemét fölveti a nyitott könyvből s rászegzi az ő Királynője szemeire. Úgy tetszik, hogy ezzel a képecskével, s általában a szintén Parmegianinonak nevezett Girolamo Mazzola művészetével bezárul a correggioi hagyomány. Mintegy megkövesedik ezen mesterben, a ki megtartja a szerkesztés correggioi elrendezését, az alakoknak az átló mentén való elhelyezésében is, de a ki elhallgattatja a színek harmoniáját. Hallgat ez a Lelio Orsi da Novellaranak adott 479. számú festményben is, mely teljesen megegyezik a bécsi képtár «Mansuetudine» című képével, csak hogy itt a meghajló nő karjában bárány van, míg a mienknél alvó gyermek. Lelio Orsi modora elüt úgy a budapesti, mint a hasonló bécsi festmény szerzőjétől; ő olyan két festői formát vegyített össze, a melyek összeegyeztethetlenségnek látszottak: Correggioét Michelangeloéval. És keverék fattyuformák lettek az ő formái.

*

A milánói iskolát néhány igen becses festmény képviseli a gallériában, köztük Borgognone kiváló képe (11. ábra): «Levétel a keresztről» (65. sz.) Christus a fájdalomtól s a kínszenvedéstől csontvázra fogyva, mélyen beesett szemmel, megfeketült ajakkal, Anyjának és Nicodemusnak térdén fekszik; a Madonna félig lehúnyt szempillával, fehér arcczal, balját erőltlenül Christus testére ejtve a két kegyes nő karjába ájúl. Szt. János közeleg a kegyeletes csoport felé, kétségbeesetten összehúzza vállát, Magdolna széttárt karokkal áll ott, a lábra nézvén, melyet illatos kenőccsel hintett vala meg; és arcuk vonásai mindkettejüknek vörösek a sírástól. Köröskörül egyéb alakok, fájdalomban; köztük arimathiai József arany lánczczal nyakában (talán a rendelő arczképe), egy kezét tördelő nőalak a háttérben, melyet mint sötét színei is mutatják, mestere Foppa sugallt Ambrogio Fossano Borgognonenek; végül egy barát mély üregű szemmel, a Megváltó töviskoronájával kezében. Ezen utóbbi alakok, balról a hol szent sír nyilik, a napnyugta következtében ólomszínűek, mert az est utolsó fénye a kép jobboldalán gyülemlik össze. S a nap, mely a végső csillámokat csalja ki az aranyfelhőkből, ráveti visszfényét a hegyekre, s az erdők üstökeire, megszántja sugaraival a Calvaria sziklaalját és tűzbe gyújtja a jeruzsálemi házak falait.

21. MARCO BASAITI: ALEXANDRIAI SZT. KATALIN.
(Országos Képtár 103. sz.)

Borgognone mellett van a szelid Bernardino Luini két szép képe: az egyik (12. ábra), fekete háttéren a Madonnát ábrázolja a gyermekkel és két szenttel; jobbról Szt. Borbálával, kire vártornyos medaillonjáról és a *BARĒ VIRĠĪ* fölírásról ismerhetünk rá; balról Szt. Katalinnal, kire elől ráfestette a kereket. Magán a Szűzön ezen felirat: *VIRGINIS (!) MATER*. Mutatja ez, hogy Luini értett az imádságos képek festéséhez, tisztára megmagyarázván a hívőknek a szent alakok kilétét: s lionardoi szépséget adott a Szűznek, finom korallajkakát Szt. Katalinnak és mind a hármuknak kék kerek szemet, arany fénynyel a szivárvány hártýában, és gyűrűbe font, szép aranyos szőke haját. Erős a félhomály, de az egész kissé vontatott, síma, a hogy a festő öreg korában szokott dolgozni, mint pl. a «Hiúság és Szerénység» című képében, ezelőtt a Sciarra gyűjteményben, most Rothschildnál Párisban; és egyhangúvá és nehézkesé vált volna, ha a sötét benyomást nem szakítja meg a zöld redőjű, pirosas sárga asztalkendővel, melyen a Bambino lapozgatja jobb kezecskéjével a piros és fekete betűs könyvecskét.

Sokkal kiválóbb Bernardino Luini másik képe (13. ábra), mely ott függ a közelben: isteni Fiával ül a Szűz, míg a kis Szt. János, anyja segítségével feléje fut, hogy virágszálát átnyujtsa a Bambinonak. Az imént leírt képben Szt. Katalin nagy szemével maga elé tekint; Szt. Borbála kecsesen meghajtja a fejét; a Szűz, elöntve pirral, lesütött szemmel, mintegy azt nézi, micsoda szép idézetre fog akadni a könyvben lapozó tudós Bambino; az alakok mind szinte ki vannak állítva, kitéve a bámulatnak s az imádatnak — e második képében ellenben édes szép idillt teremtett a művész. A Szűz merengve néz a kedves jelenetre, Erzsébet pedig, mintha a messze távolba szegezné szemét, míg fiacskáját tartja, ki a köre hág, hogy átnyujtsa Jézusnak a réten szakított hosszúszerű violát. Majd hogy nem halljuk a kis Szt. János csicsergő hangját, itt a mezők imádságos csendjében. Egy szemes szárnyú pillangó szállt ép a Szűz trónjára. A *sfumato* édes és mély; a kék és ibolya, a vörös és sárga tónusok csakúgy nevetnek a háttér zöld levelei közül.

Nincs messze ettől alexandriai Szt. Katalin képe (14. ábra), Aurelio Luininak tulajdonítva, Bernardino utánzójának, ki annak típusait megörizte ugyan, de elnagyolta, elveszítvén enyhe bájukat. Méltóbb Luinihez Giampictrino, a Madonnát és isteni Fiát ábrázoló képével (15. ábra). Jézus Szt. Jeromos köve után nyúl, melyet ez egy könyvön hozott oda neki. Szt. Mihály a mérleget tartja, melynek szálait egy denevérszányú, kecskeszarvú, hátrahajtott fülű, facsart szemöldökű, maskaraszemű-szájú démon ragadta meg. Nem abból az időből való, mikor lionardoi bájjal virultak Giampictrino alakjai s Madonnáinak bronzszínű orczái, hanem azon korszakból, midőn alakjai betegeseknek tetszenek, zúzott, megkékült szemekkel és viaszhalvány testtel; midőn fehérje ólmossá válik, körvonala feke-

tévé, s a tájak erejevesztett fénye mintha homályos üvegen szűrődne keresztül. Mindamellet a Szűz merész fejmozdulatában, a Bambino lionar-

22. ANDREA PREVITALI : MADONNA.

(Országos Képtár 77. sz.)

dói típusában frissebb képei nyomát őrizte meg a művész; és még mindig ő az, a szorgalmas, a derék Giampictrino, ki soha nem vete-medett könnyelmű munkára, mint tanuló társa, Marco d'Oggiono. Eszméi

szűkkörűek; decoratív érzéke nincs, a mint az kis démonjából, s a nyelvét kiöltő címerszerű oroszlánból látható; szerkesztő ereje csekély, és alig mer kilépni a félalakok és a Madonna-Bambino csoportok teréről. És még itt is, a Bambino mozdulata erőltetett, s az egész alkotásból kiérzik a művész erőlködése. Egyik leggyakrabban ismételt főalakja a Magdolna, mely művének egy próbája a budapesti képtárban is megvan, milánói iskola név alatt (n. 49.), foltokkal és javításokkal agyonrongálva.

Giampictrinak, a szelid és félénk művésznek ellentétéül ott van az országos képtárban Boltraffio, a büszke nagy úr; míg Giampictrino finom gonddal rajzolt, és mosolyt hintett a színek szomorúságába, sugarat a felhők közé: Boltraffio rajzában keveset törődött a grammatica törvényeivel, s gazdag szövetek hatásos színeivel takarta el hibáit.

Boltraffio feketű alapú Madonnájának (16. ábra) első benyomása kedves; különösen hatásos a Szűz kecsesen lehajtott feje és választékos kékszínű ruhája, melyen az aranysárga, vörös belsejű köpeny nyugszik. De figyelmesebben oda nézve észreveszszük a Szűz sárga haját, az erős árnyékot a pillák között, mely azt a benyomást kelti, mintha a művész egy bronzba metszett szemű és kristályirisű alakot festett volna le; észrevesszük a test bronzszínét és a barna ajkakat; a lányos vállon és derékon az asszonyfőt és asszonykart; s végül a túlságos nagy kezét. A jobb váll erővel teljesen van ugyan rajzolva, de a kar nagyon fönt fűződik hozzá, és megtöri hajlását. A Bambino koponyája túlságos nagy, homloka majdnem kétszeres, karja keskeny, alsó karja szélesebb és óriás kézfejen végződik; a jobb kéz ujjai nincsenek helyükön, és ballába a hibás rövidülésnél fogva csonkának látszik. Észrevenni itt a nagy és a kicsiny ellentétét, sőt a gyatra és a hatalmas formák egyesülését. Mindamellet, részben mert lionardoi szépségek nyoma, emléke lelhető benne, részben a színezés bájánál fogva, vonzó ez a kép, és csakúgy csillog a könnyöklő mögött, melyet a pávatoll módjára ékített váza díszít. A vánkoston ülő Jézus balra nyújtja kezeit, mintha valamit várna, és a Szűz is ide tekint, honnét az ajándéknak kellene jönnie. Tovább folytatódott ezen az oldalon a festmény? Vagy talán Boltraffio valami nagyobb képből vette csoportja motívumát és nem gondolt azzal, hogy alakjai mozdulatának meg legyen az összefüggése másokkal vagy a kellő kiegészítése? Talán a decoratív hatás feledtette el vele a logikát, mint előbb a formákban a grammatikát. A szegény Giampictrino pedig minden tőle telhető gonddal festegette azalatt az ő színtelen, szenvedeteg és szomorú Madonnáit, míg Boltraffio bársonyban, damasztban, s brocatban ragyogott.*

Giulio Carotti ezen képről szólván ** megjegyzi, hogy ezen műben

* Nem teszek itt említést a képtár Cesara da Sestonak tulajdonított «Szent Család»-járól (17. ábra), az anyai ölben alvó Bambinóval, mert a kép szemmel láthatólag másolat.

** «Gallerie Nazionali Italiane». Anno IV, 1898—99.

23. GIROLAMO DA SANTA CROCE : KERESZTELŐ SZT. JÁNOS.

(Országos Képtár 99. sz.)

a római korszak nyilvánul, mikor a festő a fenséges Rómának, Michel Angelo, Raffaello s Sebastiano del Piombo hatalmas és erős formáinak hatását érezte. «A rajz» ezt írja, «lehet hogy Rómától távol, Lombardiába való visszatértekor készült, de tagadhatatlan, hogy a Madonna típusa a szokottnál is formásabb és szoborszerűbb, hogy a leonardo-i ideal hagyománya megváltozott a plastikusabb formák keresése közben.» Mi igazat szólván, itt michelangeloi befolyást nem tudunk találni; s inkább azt kérdezzük, hogy az évek multával, az isteni Lionardo szűk béklyóinak lazultával, nem próbálta-e meg a művész önnön formáinak megnagyítását, saját művészetének önkénytes ösztönéből, hogy lépést tartson a többiek művészetével, mely a cinquecento haladtával egyre szélesebbé, nagyszerűbbé vált? A Madonna valamivel későbbinek látszik Boltraffionak a Casio család számára festett oltárképénél (1500), mely ma Párisban, a Louvreban látható, úgyszintén a Rómában, Sant Onofrióban levő freskónál. Benn van Boltraffio munkássága utolsó idejének sajátos formássága és gazdagsága, mely korszaknak egy keltezett példáját birjuk 1508-ból, a Madonna Lodiban, Pálffy grófnál Pozsonyban.

*

A velencei iskola Carlo Crivelli fiatal, merengő és szemérmes szőke Madonnájával kezdi példányai kiállítását. A Madonna fejét korona és nimbus veszi körül, fátyol és kendő takarja, mely csak mintegy a széltől mozgatva nyílik szét, hogy az isteni fő látható legyen. Teste köpenybe van takarva, mely vert arany pléhnek látszik, domború, préselt spirális díszszel, gótikus reminiscenciákkal, ékítve gránátalmákkal, pelikánokkal, ruczákkal. Ujjacskáival egy nagy alma csutkáját fogja; az almát a Bambino tartja bal tenyerén, és érinti két jobb ujjával, mintha meg akarná áldani a föld e gyümölcsét. A Szűz háta mögött ibolyaszín szövet omlik le, ércpálczikás zsinórral megfeszítve; a trón alját porfir és serpentin lapok diszítik, a padlat vörös márvány; a trón mögött aranyozott és rajzzal ékített fal. E fölírást hordja: OPVS. CAROLI. CRIVELLI. VENETI.

Mint Frate Francesco da Negroponte, a Velenczében, S. Francesca della Vignaban levő oltárképéről, a Szűz gazdag trónjának reliefjeiről ítélve, nyilván Squarcione iskolájában nyerte ihletét, úgy Crivelli is Squarcione iskolájából tanulta minden gazdagságát, fényét, pompáját. Valószínű, hogy Squarcione, a himzőmester befolyása alatt választott Crivelli brocátot és damasztot Madonnái számára, és diszítette őket arannyal, gyöngyös és gemmás ékszerekkel. A dalmát Schiavone, Frate Francesco da Negroponte, a nagy diszító, az archaistikus Pizzolo, Bernardo Parenzano a finom miniator, Bartolommeo Vivarini, az egyszerű muranoi, a zománczos és érczes Crivelli, az elfacsart Marco Zoppo, a vas Cosmè Tura végre a márvány Mautegnaban találják meg ideáljaik prototipusát.

24. CIMA KÖVETŐJE: MADONNA.
(Országos Képtár 98. sz.)

Squarcione a gazdag és fáradságos ékítményekben, a classikus szépség és ritmus szeretetében szíve közepén van ennek az egész megújult és ragyogó művészetnek. Irányát elterjesztik tanítványai, kik iskolájába siettek mindenünnen, Negroponteből, az ægei-tenger szigetéről, Dalmátiából, az istriai Parenzoból, a velencei lagunákból, az Esték fővárosából s a tudós Bolognából. Bizonyos, hogy Crivelli, ki miután a szárazföld

25. PALMA VECCHIO : NŐ KÉPE. (Másolat).

(Országos Képtár 84. sz.)

fuvalatától megújult velencei művészetet a Le Marche földjeire vitte, később is megtartotta squarcionesk emlékeit, s ezen képen is elárulja azokat a csuklóknál szűk végtagok rajzában. Valószínű, hogy ezen mű ugyanazon időtájból való, mint a laterani múzeum Madonnája, (Anno 1482), és a Brera triptychója a Szűzzel, a Bambinoval és négy Szenttel, mely ugyanazon évben, Camerino egyik temploma számára készült. Ezen utóbbi festményben a Madonna trónon ül, mely mögött ott is, mint a

mienkben, nagy virágos mintájú fal emelkedik háttérül; és a virágminták közt néhány mind a két képben előkerül, mintha ugyanegy présel

26. PALMA VECCHIO: NŐI KÉP. (Másolat).

(Quincy O. Schax gyűjteménye, Bostonban.)

nyomták volna őket. A két képnek ilyen és egyéb különösségei megengedik, hogy a mienk idejét megközelítőleg 1482 köré telessük.

Ezen kép mellett van ime Cornaro Katalin arczképe Gentile Bellini-től (18. ábra). Méltóságos királynői alak, apró lánczocskák hálójába burkolva, nyitott ellenzőjű sisak módján elhelyezett fátyollal a fején, himzett és zsinórozott ruhában, tele gyönggyel és rubinnal. Fejét entrelaques művű főkötő fedi, kék diadem futja körül, ördögcsomóival; és egy aranyláncz húzódik rajt végig; a főkötő és a diadem között a gemmás királyi korona. A nyakéket egy láncz keresztezi, mely lehull a kebelre, foglalt szarvacskájával, és nagy, szabadon csüngő gyöngyszemével. A képnek valamivel 1500 után kellett készülnie, a mely évben Gentile Bellini Cyprus királynőjét a vízbe hullt, de alá nem merült, s a velencei Scuola di S. Giovanni Evangelista őre által visszaszerzett kereszt csuda jelenetében ábrázolta. Ez emlékezetes jelenet Velenczében, az Accademia di Belle Arti képtárában látható, azon confraternitas keresztjének egyéb csudái között. Azonban Cornaro Katalin itt nincs olyan lelkiismeretes pontossággal megfestve, mint a mi képünkben, mely Pyrker Lászlónak, (1820 októberétől 1826 novemberéig Velence patriarchájának) gyűjteményéből került a budapesti képtárba.

Vasari megemlíti Cornaro Katalin egy arczképét, melyet Jacopo Bellini, a velencei iskola alapítóinak atyja készített; * de bizonyára tévedett és Gentile festményét tulajdonította Jacoponak, a ki előbb halt meg, semhogy a fölserdült Katalint lefesthette volna. Bizonyos, hogy a Cornaro házban a két testvérnek voltak művei; így többek közt, Katalin öcscsének, Györgynek képmása; ** ennek halálát siratva mondta Giorgio Cappello: «quam enim decora forma fuit; quanta oris majestate! qua totius corporis pulchritudine!» Talán Vasari a Cornarok házában a Bellinik művei között látta Katalin egy képmását, és ezek atyjának tulajdonította, pedig Colbertaldi *** tanúsága szerint azt Squarcione egy tanítványa festette «Dario di Treviso pittor chiarissimo».

A budapesti gyűjtemény arczképe biztos, hogy Gentile Bellini műve, kinek nevét a kép fölirata is magasztalja, hogy oly kis táblán ily nagy személyt ábrázolt.

CORNELIA GENVS · NOMEN FERO
VIRGINIS QVAM SYNA SEPELIT
VENETVS FILIAM ME VOCAT SE-
NATVS: CYPRVSQ_(ue) SERVIT NOVEM
REGNOR_(um) SEDES · QVANTA SIM
VIDES, SED BELLINI MANVS
GENTILIS MAIOR · QVAEME TAM
BREVI EXPRESSIT TABELLA

* Vasari, edizione Samsoni, III. 150.

** Vasari, ediz. cit.

*** R. Bibl. Marciana. Cl. VII., Cod. 925—928.

27. CREMONAI FESTŐ: SZENT NŐ.
(Országos Képtár 76. sz.)

A kép kivitele a művész utolsó éveibe esik, a mint kitetszik, ha meggondoljuk, hogy Cornaro Katalin 1454-ben született és itt ötven esztendőnél idősebbnek mutatkozik. S minthogy Gentile Bellini 1507-ben meghalt, föltehetjük, hogy a festmény ezen év felé készülhetett. A királynő elvesztette már szépségét, melyről Giblet * szerint a nép azt mondta, hogy Venus tért vissza Cyprus szigetére. Samido ** is, leirván őt (mikor a királyságot ott hagyva hazájába tért) fekete bársony öltözetben, fátyollal fején, ciprusi ékszerekkel — felkiált: «è bella donna!» De az évek nem kimélték meg szépségét és a finom vonásokat megváltoztatta a kövérség. Gentile Bellini nem hizelgett neki. Cyprus királya Giacomo, mikor jegyesének, Cornaro Katalinnak Dario da Treviso festette, senatus küldte arczképét megpillantotta, fölkiálthatott, hogy lányt soha ennél szebbet nem látott; — nekünk, ezen képmás előtt bajjal sikerül megértenünk ragyogása hírét, elképzelnünk kalandos életét, visszaálmodnunk őt az asoloi ligetek aljába. Giorgione talán, a Vasari szerint Cornaro Katalinról festett képében, vissza tudta tükröztetni e vonásokon a napzállta utolsó csillámaid; de Gentile Bellini csak a túlérlett aggnőt adta nekünk, az elvirult formákat, a kimerülést, mely megszállja Cyprus, Jeruzsálem és Orményország királynője képét.

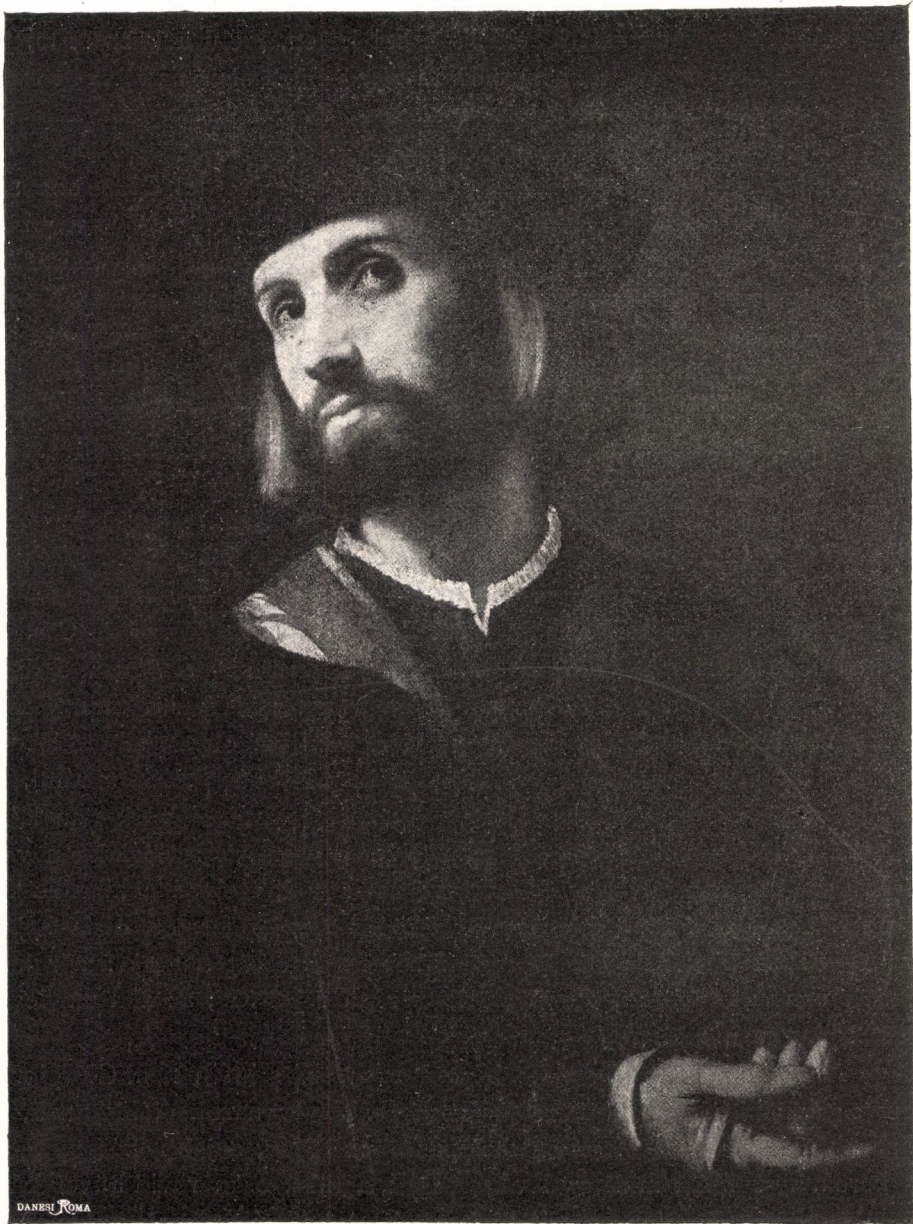
Ezen arczkép mellett ragyogna, ha a restauratio tönkre nem tette volna, Agostino Barbarigo doge Giambellinonak tulajdonított képe. Cornaro Katalin finoman megrajzolt alakjával szembeszállna ezen festmény színeinek nagy élénksége; ma azonban nem bámulhatunk benne mást, mint a brocat fejedelmi süveget és a virágosra szőtt szép arany köpenyt, zsinórzataival. Minden egyéb át van festve, még az ablakon keresztül látszó táj is. Az arcz maskaráján keresztül itt-ott áttetszik az élő test színe; úgy, mint a hogy a romhalmazban akadunk néha egy-egy színes töredékre, mely valaha a büszke palota termeiben tündöklött.

Egy másik arczképben, mely Sebastiano del Piombo nevét hordja, bár mód nélkül megromlott, még mindig föl lehet ismerni szerzőjének, Giorgionenak bűbájos művészetét. Sarcastikus ajkú alak, nagy, megvető, mély, kék szemekkel; ököltre szorított jobbja mellén, a kabátja nyílásában, mintegy a férfi vehementiájának jeléül. A zöld függönyről élénken leválik nagy fekete sapkás alakja; sötét gesztenyeszín haj fogja be tüzes, négyzetes arcát; a himzett nyaku ing, fehérén fehérrel festett apró redőivel, ragyogó fehérségével, valamint a kabát, vörös színével, átmetszik, megtörik a köpeny bársonyos feketeségét. Daczára a sok romlásnak, a fölpattogzott firnisznek, a szép, kékbe merült, lenn élénk fényű háttér megnyúzásának, daczára annak a metszésnek, mely a jobb szem-

* Giblet. Historia de' re Lusignani. Bologna 1647.

** I. Diarii Venezia. tip. Visentini.

28. LORENZO LOTTO: FÉRFI KÉPE.

(Országos Képtár 90. sz.)

től kezdve áthúzódik a homlokon s a bal szemet érinti, — Giorgione hatalma ünnepélyesen megnyilatkozik benn. Még a megrongált hajban is mutatkoznak az ő finom nyomai; az arcz a bécsi képtár ú. n. «Három bölcs»-ének arany tonusát lehelli; s a bal kézen, mely a keztyűt tartja s a kereszben elhelyezett könyv hátán nyugszik, ámbár az ujjak át vannak festve, ott vannak Giorgione velencei, Giovanelli képbeli nőalakjának világos szép színei.

A budapesti galléria többi, Morellitől és másoktól Giorgionenak adott képei határozottan nem erednek tőle: értjük a töredéket a pásztorokkal az Ida-hegyén és Antonio Broccardo képét. Az első talán omló hajú és tarka lábszáru alakjai viseletével csalta meg a szemlélőket, mint a hogy egy mázoló néhány képe Sant Alviseben Velenczében, az alakok ruházatánál fogva Carpaccio nevét bitorolta. De elég kissé közelednünk ezen két, Ida hegyi sánta pásztorhoz, kik ugyan Giorgione egy alkotásának leszármazottjai,* hogy észrevegyük, mily gyatrán áll lábán ez a két fejszével faragott fabáb és mennyire nem illő Giorgione nevét kiejteni hiába. Ezen töredék alkalmából semmikép sem lehet azon vászonra gondolni, melyet Anonymusnak nevezett könyvében Michiel idéz, a következő szavakkal: «la tela del pæse con el nacimiento de Paris con li due pastori ritti in piedi fu de mano de Zorro de Castelfranco e fu delle sue prime opere».** Jaj a tanultságnak, mely a dolgokra veti magát a nélkül, hogy a szem irányozná! Durva tuczatmunkával van itt dolgunk; az egyik pásztor, kék bársony testhezállóban féllábát levegőbe emeli, s inog, mint a ki féllábon próbál ugrálni, a másik, vörös testhezállóban, rosszul épített lábszárakon, alaktalan lábfejen áll, melynek nincs rövidülése. A hegyen vastag, s sarlóalakú növények emelkednek, és egy fehér kendő terül el, melyen a kis fiúcska látszik. Az egyik fából faragott fej, középütt szétválasztott omló hajával, — kissé kinyitja ajkát és apró fehér fogak sorát mutatja; a ruharedők conventionalisak, durvák, ötletszerűen rajzolvák, az alattuk levő test ismerete nélkül.

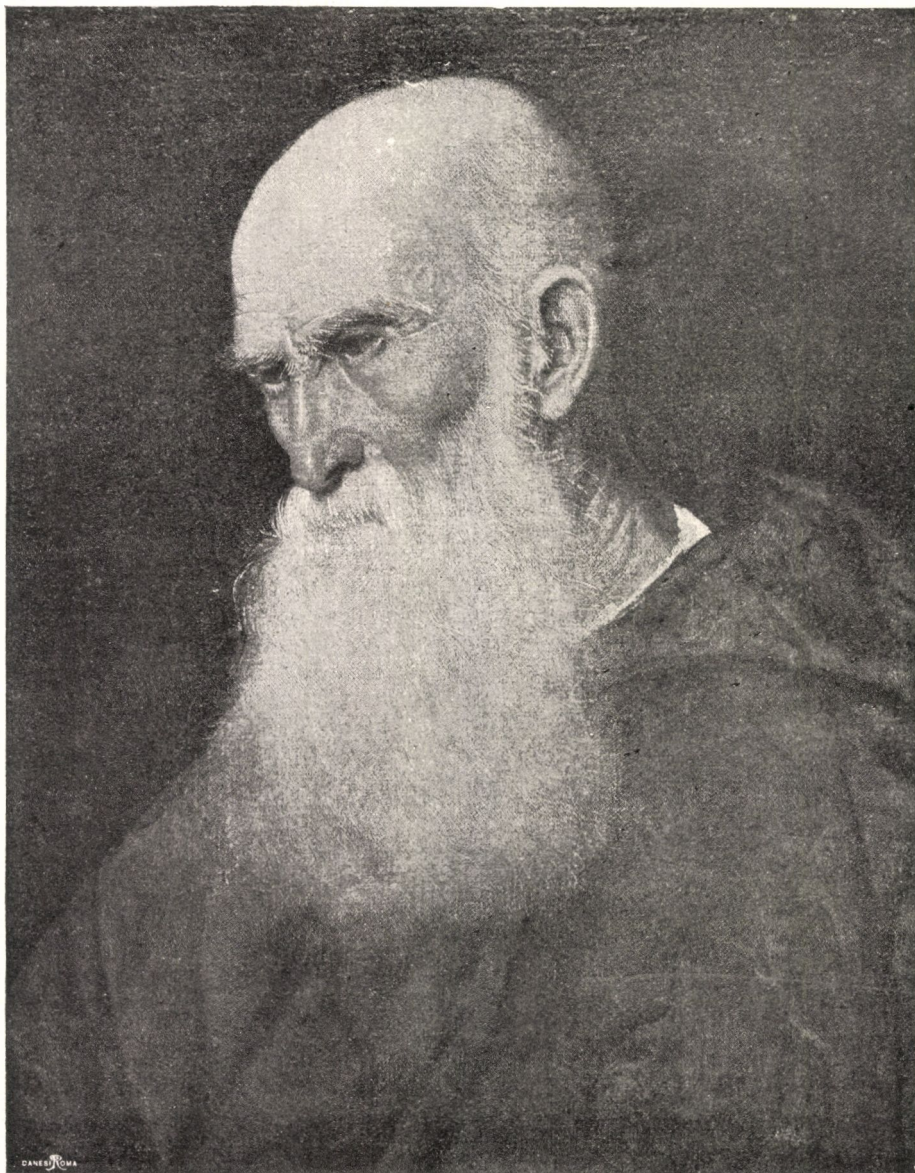
Antonio Broccardo szürke képmása (94. sz.) szintén nem Giorgione műve; az alaktalan bal fül, melyet vörös ecsetvonások élénkítenek, a durván, feketével rajzolt orrlyukak, az ólmos fény, a jobb kéz nyitott, s kerek hegyüknél mintegy levágott ujjai, a tulságosan rövid hüvelykújj nem engedik Giorgione nevét kiejtenünk. A hosszú arcznak ugyanazon különös proportiói vannak, mint néhány, Licinio Pordenone festette képmás arczának, mint pl. Stefano Nani-ének, a londoni gallériában, Ottavio

* Egy régi metszet Giorgione műve után publikáltatott a «Jahrbuch der Kunstsammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses»-ban, Bécsben.

** «A vászonra festett tájkép Páris születésével és a két álló pásztorral Giorgio di Castelfranco kezéből eredt és egyike volt első munkáinak.»

Grimaniénak, a bécsi képtárban, és egy nő képének, Bergamoban. Nincs benne sehol Giorgione finomsága, sem a felhős égben, sem a háttér

29. GIACOMO BASSANO : BIBORNOK KÉPE.

(Országos Képtár 108. sz.)

hegyeinek vonalában, sem a varratos, zsinóros selyem köntösben, sem az ábrázoltra vonatkozó, ügyetlenül elhelyezett jelekben, minők: egy cylinderekalap, föléje V. írva; egy kalászból, rózsákból, fürtös szőlő-

ágból és gránátalmákból (az évszakok jelvényeiből) font koszorú, közepében három egyesített fővel; egy majdnem olvashatatlan fölírású tábla. De mindenekelőtt nincsenek meg Giorgione finom formái és vidám tündöklő színei ezen emberben, a ki szomorú, beteg nőnek látszik. Az ábrázolt neve meg van jelölve a képen:

ANTONIVS. BROKARDVS. MARII. F.

Foderini «Cittadinauze Veneziane» cz. genealogiai fájából* csakugyan kitűnik, hogy Antonio Broccardo Dottor Marino titkárnak fia volt. Emberünknek 1527 május 20-án kelt végrendeletéből** következtethetjük, hogy egyetlen fia volt, Giov. Battista, patikáros a Giudeccában; és hogy ő, Antonio Broccardo, Benedette Brognolo iskolájában járt, Bartolommeo Bontempoval együtt. Végrendeletében meghagyja, hogy ezen Bontempo fiának adják vissza a pergamen Virgiliust, melyet atyja írt, s a Zantani testvéreknek az Aritomati (Herotemata) két másolatát, melyek egykor Pietro Zantaniéi voltak. Fiának egyéb rendelkezések között pecsétgyűrűt és «arany képét» hagyja; s ajánlja neki, hogy ha könyveit, közöttük Plutarchos «Életirat»-ait nem tudná jó áron eladni, ajándékozza azokat szegény és szorgalmas barátoknak és megparancsolja, hogy vesse tűzbe Luther arczképét és műveit, ha azok könyvei között találtatnának. Az 1538. jan. 20-áról (more veneto) kelt függelékéből kitetszik, hogy ekkor már Giov. Battista, Antonio fia is halott volt és fiát, Antonio Mariát tette örökösövé. Az itt említett dátumok alapján azt hihetnők, hogy Antonio Broccardo képmása egyike volt Bernardino Licinio Pordenone első munkáinak, azon időből, mikor ő még Giorgione befolyása alatt állott; azonban számba kell vennünk, hogy egy másik Antonio Broccardo, Marino orvos fia, a bolognai egyetemet 1525-ben látogatta. (V. ö. Sanudo Diarii. Vol. XXXVIII. Ut. oldal.) Így tehát a képmás ez utóbbié lehetne, s dátuma összesnék Licinio egyéb képeinek keltével.

Sebastiano del Piombótól, kinek nevét, mint említettük, Giorgione valódi és tulajdon festményének adták — egy nagy arczkép van a budapesti képtárban; az, a mely a Scarpa gyűjteményből származik, s a mely néhány év előtt Milánóban, mint Raffael képmása adatott el. Amde soha Sebastiano del Piombo le nem festette volna Michelangelo vetélytársát, azt, ki a Farnesinában vele is megmérkőzött. 1518-ban, mikor a Psyche-loggia frescoi elkészültek, Leonardo Sellaio így ír Rómából Michelangelonak: «É schoperta la volta d'Agostino Chigi, cosa vituperosa a un gran maestro: peggio che l'ultima stanza di palazzo

* Archivio di Stato in Venezia. Kézirat.

** Arch. di Stato in Venezia. Testamento di Antonio Broccardo, tra i testamenti del nota is Gir. Canali. (busta 189, sezione notarile al n. 16.)

30. BERNARDINO BELOTTO CANALETTO : A PIAZZA DELLA SIGNORIA FLORENZBEN.

(Országos Képtár 645. sz.)

assai; di modo che Bastiano non teme di niente».¹ Az arczkép ezen frescók leleplezésének ideje (1518 eleje) körül készülhetett, mert már Michelangelo befolyása látható a négyszögletes kezekben, a básison nyugvó kéz derékszögű útjaiban és a másiknak szélességében és izmoságában. A széles mellű alak nagyszerűsége is michelangeleszk, s a vonalaiban egyszerű, hatásában monumentális architectonikus hátteret is hatalmas mestere sugallta Sebastianonak. Ez mindamellett nem áldozta föl neki velencei természetét, és meleg színe borítja a Nazareus typusu, hosszú szemöldökű, mandola szemű nagy alakot. A háttérben Sebastiano teljesen Giorgione hagyományaihoz ragaszkodik: a napnyugta meleg felhői tovább-tovább halványulnak, távolodván az éghatártól és elnyulván a sötétkék dombok várkastélyai, a Giorgione háttereiben gyakori félkörű épületek s a parasztkunyhók fölött. Elöl tündöklő lovas vágtat, talán kicsinyben ugyancsak az ábrázolt nemes ember, a ki egy basisra támaszkodik, mint valami szónok, ki ép a néphez beszél s uralkodik azon pillantásával és hatalmas személyével.

Az arczkép minden valószínűség szerint ugyanaz, mint a mely a modenai estei galleria egy leltárában (1720 körül) egyszerűen mint: «Raffaello Ritratto di si stesso» említetik.² Hogy ezen lakonikusan jelzett festmény azonos a budapesti képtárával, arra Scanelli³ értesítése enged következtetni, ki az estei kincsek között említi Ráfáelnek egy gyönyörű, természetes nagyságú a szemlélőre néző, majdnem teljesen en face önarczképét. A modenai herczegek ugyanazon képgyűjteményének 1744-iki jegyzékében újra olvassuk: «Ritratto di Raffaello d'Urbino dipinto da sè medesimo».⁴ Az udvarnál maradt a kép valószínűleg 1797-ig, mikor Cerretti apát, a költő, a modenai Accademia di Belle Arti elnöke iparkodott az estei galleria maradványait megőrizni a francia usurpatiotól. De Cerretti gondoskodott a maga zsákmány részéről is: és képeket kért egy beszentelő beszédjéért, képeket egy nyomtatott himnusáért, képeket a francia hatóságoknál elért engedményekért; sőt a mi még bántóbb, egyéb galleriabeli képeket is tartott magánál letétben, melyeket azután nem adott vissza; és néhány nála levő képet más, accademiabeliekkel cserélt ki. Akadtak néhányan, a kik megtámadták Cerrettit, a hatalmába kerített képek birtoklásáért, de ő I. Napoleontól törekedett megnyerni, örökös, prózai és verses kérvényekkel, kétségbevont tulajdonjogát. Polgártársainak pedig azt írta, hogy nem utánozza Socrates hiúságát, ki főbenjáró ítéletre hivatván az atheniek elé

¹ «Agostini Chigi menyeyete (a Farnesina Psyche-loggiájában) már látható; gyalázatos dolog egy nagy mesterre, jóval rosszabb a palota utolsó stanzájánál (az Incendio-stanza a Vaticanban); úgy hogy Sebastiano nem fél semmitől.»

² L. A. Venturi. La R. Galleria Estense in Modena, Modena 1882.

³ Microcosmo della pittura. Cesena, 1657, 169. o.

⁴ V. ö. Pungilconi, 203. o.

31. GIOVANNI B. TIEPOLO : SAN FERNANDO.

(Országos Képtár 649. sz.)

azt mondá nekik: «Polgártársak, a helyett hogy halálra akarnátok engem ítélni, nyilvános emlékkal kellene inkább megörökítenetek hálátokat, melylyel nekem tartoztok»; s e helyett gipszsobrokat ajánlott föl nekik, hogy jogosnak ismerjék el képei birtoklását. Cerretti szónoki phrasisaitól meg nem csalatra, a modenaiak egyre szorították őt a képek visszaadására; de ő 1808-ban, Paviában, mint az ottani egyetem rektora, meghalt és életjáradéki szerződése értelmében összes képeit Antonio Scarpara, a híres professorra hagyta. És Scarpa maga leírta képünket Luigi Bossihez intézett levelében, ki később kinyilatkoztatta «miként azon időben, midőn az estei gallériából két bámulatos festmény Drezdába vitetett volna, Tibaldeo képe Ceretti apát kezébe esék, a ki azt eladta, több mint húsz esztendővel ezelőtt Antonio Scarpa professornak, a kinél ez jelenleg őriztetik. Megjegyezzük, hogy 1746-ban, midőn az estei galleria száz híres képe Drezdába vándorolt, — száz és nem kettő —, Cerretti még meg sem született; és hogy tehát a kép birtokának tisztességes színben való föltüntetésére hazugsághoz fordult. Mint Tibaldeo arczképét metszették rézbe Quatremère de Quincy Ráfáelről írt könyvének olasz fordítása számára; és Bossi ezen műhöz csatolt levelében megjegyezte, hogy «Antonio Tibaldeo Stanzáinak Giovanni Mozzarello da Ferrara néhány versével egyesített külön kiadásában, Nicolo Zapino által 1522-ben, és minden költői munkái másik kiadásában, melyet Francesco di Alessandro Bindoni és Mafeo Basini készítettek 1525-ben, Velenczében, két fába metszett en face arczkép látható, melyek az arcz vonásaiban, a vállak hosszán leomló haj által nagyon hasonlítanak a hírneves Scarpa birtokában levő képhez». Ujra megtettük az egybevetést, de a kívánt hasonlóság nincs meg; s föltehetjük, hogy a hasonlóságot csak erőszakkal lelte föl az, a ki Bembo biboros gyászbeszédéből emlékezett Tibaldeo arczképére. «Ráfáel», így írt vala Bembo, a S. M. in Portico biborosához, «oly természetesen festette le a mi Tibaldeonkat, hogy ő maga nem hasonlít úgy magához, mint ez a kép, és én nem láttam soha sajátabb hasonlóságot».¹ De nem gondoltak arra, hogy Tibaldeo, ki 53 éves volt, mikor Ráfáel a mint hiszik a Parnassus frescóján, a vatikáni stanzákban lefestette, — nem lehet az az éveinek virágjában levő férfi, kit a mi képünk, ma a budapesti galleria ékessége, ábrázol. Már Passavant, a ki a képet Scarpa fivérénel, Mottaban, Treviso és Udine között, látta, kizártnak tartotta, hogy az ábrázolt személy Tibaldeo legyen, ámbár a képet Ráfáel tulajdon keze művének hitte, s csak azt siratta, hogy oly durván átfestették ezt a szép, a nagy Urbinói legjobb római korszakából való arczképet.² Crowe és Cavalcaselle³

¹ Bottari, Raccolta di lettere. Ed. milanese. V. k. 2c6. o.

² Passavant. Raphaël d'Urbain. II. Firenze, Le Monnier, 1889.

³ Raffaello, la sua vita e le sue opere. Firenze, Le Monnier, 1891.

32. LUCA SIGNORELLI KÖVETŐJE: TIBERIUS GRACCHUS.

(Országos Képtár 64. sz.)

ellenben Sebastiano del Piomboénak ítélték, de úgy látszik, nem voltak róla meggyőződve, mert erőlködnek kimutatni, hogy Sebastiano némely arczképében Ráfáel modorát követte; ez pedig viszont Sebastianoval vetélykedett s őt utánozta. A két bíráló ezer megkötéssel élt állításai-
ban, de phrasis-gyártásba estek és nem győztek meg senkit sem. Úgy látszik, mintha mindenkinek eleget akarnának tenni, és az eltérő véle-
ményüek számára valami békéltető szert találni, s ezt abban keresték,
hogy Sebastianot fölmagasztalták egész Ráfáelig, emezt pedig lealacso-
nyították s csak egy szép arczképpel bizonyították be vele, hogy gonosz-
nyelvű vetélytársa rágalmazta. Tény, hogy a képek egy csoportja közel áll a mienkhez, ezek:

1. A Fornarina, az Uffizi Tribunájában;
2. del Monte cardinalis arczképe, ezelőtt Fabrisnél Rómában, jelenleg Angliában;
3. nőarczkép, a blenheimi galleriában, Angolországban.
4. Ferry Carondelet és titkárja arczképe, Ráfáel neve alatt, Craf-
ton herczegnél, Angliában.
5. a Violinista arczképe, ezelőtt Sciarra herczegnél Rómában, ma a Rothschild gyűjteményben, Párisban.

Mindezeknek olyan közös jellemző vonásaik vannak, melyek Ráfáel-
nél soha sem fordulnak elő. Erről mindenki meg van győződve.

Frizzoni * 1895-ben, midőn a Scarpa-gyűjtemény Milanóban nyilvános árverésen eladatott, visszatért a régi hithez és Morelli véleményéhez, hogy ezen festmény Ráfáel képmását adná nekünk, s nézete szerint nem tisztán véletlen hasonlóságokat vett észre közte és a Marc Anton és Marco Dente metszette képmások között. De ismételjük, hogy a kép sok michelangeleszk részleténél fogva szükségképpen későbbi időszakba helyezendő, mint a melybe Frizzoni teszi, abba az időbe ugyanis, mikor Sebastiano del Piombo úgy beszélt Ráfáel alakjairól, hogy: «parevano fossero state al fumo, o vero figure di ferro che lucenotutte chiare e tutte nere».** A firenzei Tribuna Fornarinájától kezdve a viterboi Pietáig vagy a Pitti-galleria Sant Agathájáig, ezen arczkép nem helyezhető más időbe, mint a melybe helyezte már Propping,*** Sebastiano del Piombonak Ráfáel halála előtti munkáiról írt monographiájában, azaz midőn a festő soha le nem festette volna megvetett vetélytársát. Hosszas volna itt kifejteni a ráfáeli iconographia eredményeit, melyek ellenmondanak azon föltevésnek, hogy ezen képmás

* Frizzoni, La pinacoteca Scarpa di Motto di Livenza. Arch. storico dell'arte. Serie II, Anno I, fasc. VI, 1895.

** «Olyanok mintha füstön állottak volna, vagy pedig mintha vasfigurák volnának, melyek ragyognak, itt teljesen világosak, ott teljesen feketék.»

*** Propping. Die künstlerische Laufbahn des Sebastiano del Piombo bis zum Tode Raffaels. Leipzig, 1892.

33. LUCA SIGNORELLI KÖVETŐJE: GRISELDIS TÖRTÉNETE.

(London).

Ráfáelt ábrázolná: elég megfigyelni, hogy minden omló hajú, ifjui képmás, a cinque cento második tizedéből vagy a körül, — mindig mint az Urbinói arcképe szerepelt. Gazdag nemes áll itt előttünk, élte virágjában, virulva; egy litterátus, ünnepélyesen, tekerccsel kezében, monumentális épület és a római campagna háttérén. A kutatások jó szerencséje egy nap meg fogja mondani, hogy ki ez a büszke úr.

Ezen festményeken kívül, melyekkel az országos képtár méltóan mutatja be a velencei iskolát, képviselve vannak ott még kisebb, de mind a mellett számba veendő mesterek is, a milyenek Vincenzo Catena, Marco Basaiti, Quirizio da Murano, Andrea Previtali, Girolamo da Santa Croce és így tovább.

Vincenzo Catena VINZENZO. C. P-nek írja magát a Szent Család egyik kísérő nőszentje tartotta papirszeleten (19. ábra). A kép színezett intarsia módjára van festve, s az árnyékok mintha sötét fadarabkákból vagy szalagokból volnának berakva. A színek elosztása kellemes ugyan, de az összhatás hideg. Másik képében is (74. sz.), mely a Madonnát ábrázolja a Bambinóval (20. ábra), a ki megáldja a S. Bernardinótól és egy szent martyrnőtől bemutatott megrendelőt, föltűnök a barát vastag, sötét vonásokkal rajzolt szemöldökei és köntösének hosszú, berakott redői. A szent nő feje szabályos és jól metszett; a háttérben láthatók a fák kékes foltocskái, mint az első képen, hol ezen foltocskák a kék tó partján emelkedő dombokon szétszóróvák, a kék felhőgomolyokkal behintett ég alatt. A megrendelő arcképe, mely a második képen van, ámbár profilja kissé kemény, nagyon szorgalmas és igaz.

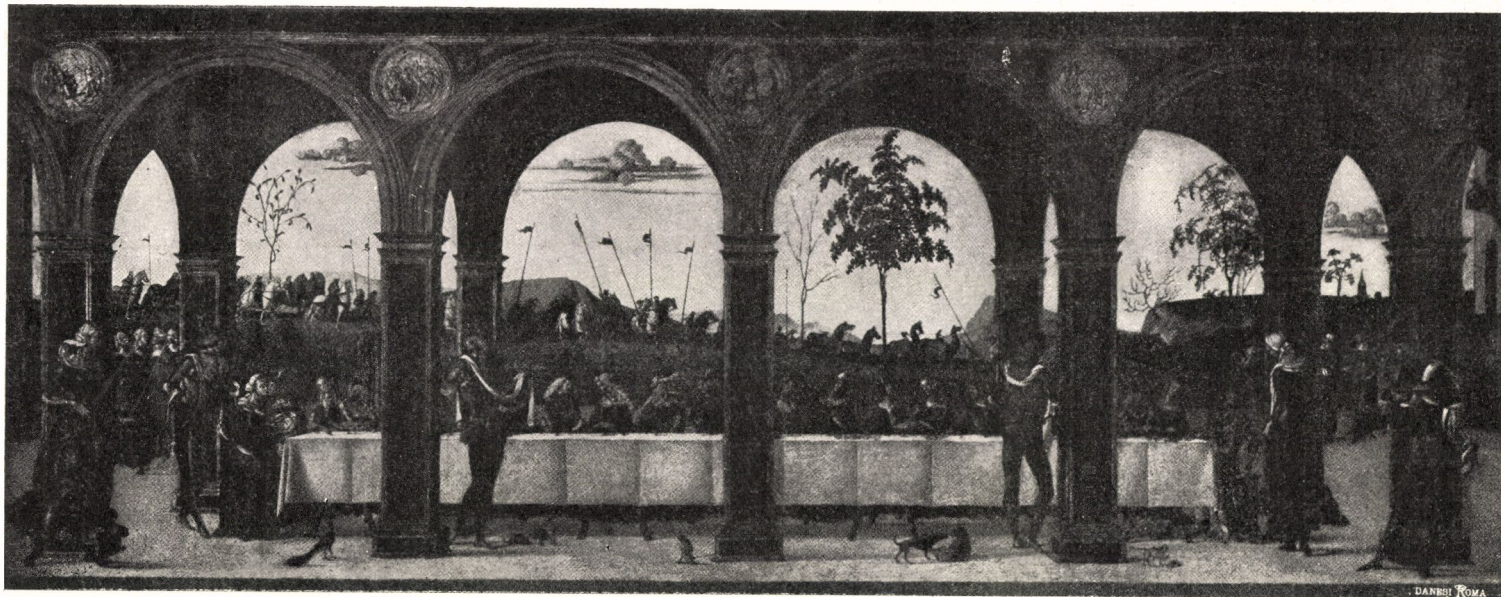
Marco Basaiti Szent Katalinja (21. ábra) jobbával könyvét emeli föl, mintha játszanék; baljával pedig görbe kardként tartja pálmaágát. Kedves kis alak, a művész első idejéből, a mint azt a gondosan elsimított szín és a feketés árnyékok mutatják. De finom a részletekben, és ragyogó a széles és mély redőjű vörös köpenyben. Érdekes Basaiti kísérlete, hogy természet után másolt tájat akar adni, legalább az előrészen, a hova czölöpös házakat és száradni aggatott fehéreneműt festett; csak-hogy itt is sötétté válik, mint többi ifjúkori művében.*

Quirizio de Murano a Szűzet ábrázolja, a ki a perzsa szőnyegre tett vánkoston fekvő Bambinót imádja. A kép, mint rendesen, durva; háttérében a laguna széle, és víztömeg, mely hosszú, csavarodott farkként hullámozza körül a kigyózó földnyelvet.

Andrea Previtali szintén a Szűz és a Bambino csoportját mutatja (22. ábra), fehér felhők, zöldelő mezők és túlevelű fák között. Gazdag, vörös, sárga és kék színezésével valóságos pipacs, gólyahir és buza-virág csokornak látszik. A szűz arcza nem nagyon kedves, párhuzamos

* Basaiti egy másik, névvel jelölt képe, mely Szt. Jeromost ábrázolja, (kit a művész gyakorta ismételt), nincs kitéve.

34. LUCA SIGNORELLI KÖVETŐJE: GRISELDIS TÖRTÉNETE.
(London).

redőjű fátylával; a Bambinó arányaiban kicsiny, de mindezek ellenére a vidám színezés ott tart bennünket a festmény előtt, melyben a festő mintha hazája Bergamo képét festette volna meg.

Girolamo da Santa Croce csak keresztnevét, HIERO-t, jegyezte képére, mely keresztelő Szt. Jánost ábrázolja, mint valami álló, szabályos szobrocskát, a Girolamo kedvelt világoszöldjével színezett köpenyben, az ő élettelen fényével. Hegyei zöldesek; elől a föld tele kavicscsal, mint megannyi tojással, hátrább fasorok; a fűvek sárga vonásokkal, calligraphicusan rajzolvák.

Cima da Conegliano nevét egy Madonnaképnek (24. ábra) adja, melyben a Bambino kezével a Szűz állát czírógatja, s úgy látszik, beszél hozzá és rábízza gondolatait. Ilyen mindig Cima művészete; míg Giambellino bambinói édesen maguk elé néznek, uri méltósággal, Cimaéi beszélnek, csacsognak a szentekkel, a kik viszont kinyitják kezüket és ajkukat, imákat mormolva, s bizonygatják szolgáltságukat az isteni gyermeknek. De itt a kezek rajza hibás; a háttérben nincsenek meg Cima ragyogása s a mester felhőinek sugárzó gomolyai. A Szűz köntösének nyakdíszé nem olyan érczhuzalszerű, mint a mester egyéb képein; köpenye bélése kékesvörös, ibolyaszín árnyékokkal, a ruha sötét. Cimanak mindez kissé durva; úgy hogy egy utánzójára kell gondolnunk, ugyanarra, ki ezen képtár egy ki nem tett Madonnáján így jegyzi nevét:

1495. Antonius mori & de charpi | pinxit.

Az «Oszlophoz kötött Christus»-t (32. sz.), noha rajt a jelzés:

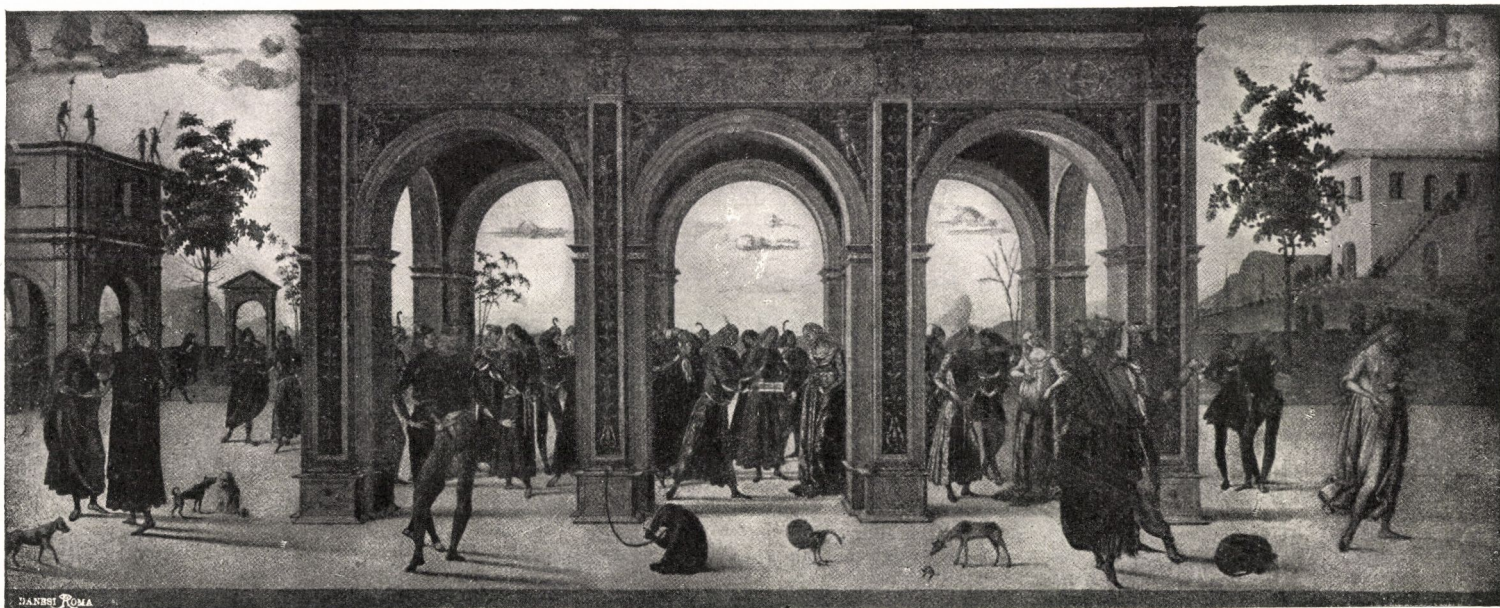
PETRVS MESSANEVS
PINXIT.

ezen velencei és velencevidéki festők sorában lehet említenünk; hasonlít Antonello da Messina Christusához, a velencei galleriában, csak hogy símára nyalt és halovány, mint a berlini képtár szintén Antonellonak tulajdonított Szt. Sebestyénje. Mennyivel jobban másolta le e Christus képét Andrea Solario, Sir Cooknál, Richmondban levő képecskéjében.

*

Az időrend kedvéért ide kell csatolnunk a XVI. századbéli velencei és velencevidéki festők egyéb képeit is, melyek már a művészet teljes kifejlésének korszakába tartoznak. A velencei iskolába általában helyezik azt a Madonnaképet (100. sz.), melyen a Bambino egyik kezét a kis Szt. János hajfűrtjeire teszi, a másikkal annak állához nyúl; az pedig mellén keresztbe font karral, mély figyelemmel hallgatja őt. A Szűz azalatt a dominikanus barátira néz, a ki őt összetett kézzel imádja; s kezét a bekötött, isteni imádságos könyv hátán nyugtatja, melyen középpütt, egy rhombusban, ez a fölírás olvasható: LO | FICIO | DEL.

35. LUCA SIGNORELLI KÖVETŐJE: GRISELDIS TÖRTÉNETE.

(London).

A festmény teljesen Palma Vecchio művészetére vall: a bambino Jézus világos, áttetsző teste; gyermekes vonásai rövidke, kerek hegyű orrával; a Szűz bronzszínű arcza; a sugaras háttér meleg színű kis hegyeivel; a ritka, széles őszi levelek az égről leváló fákön.

Palma Vecchio még föllelhető az átfestett és megsárgult Lucrécziában is (84. sz.), kinek haja annyira színét vesztette, hogy a szőke tömeg már alig vehető észre; és az ő modorát érezzük a Bonifazio Veronese-nek adott Szent Conversatio-ban (82. sz.), mely valószínűleg régi másolat Palma Vecchio után; homályos festmény, a mester alabastrom teste nélkül, s egy követőének sajátos, kerekded körvonalaiival. Szintén másolat Palma után a szőke nő arczképe (25. ábra), mely a modenai estei galleria és Mr. Quincy O. Schax bostoni gyűjteményének képéhez (26. ábra) hasonlít. Az utóbbi talán jobban van modellálva, mint a többi. A modenai képet Giorgionenak tulajdonították, Mündler Garofalonak, mások Tiziannak, Palma Vecchionak, Sebastiano del Piombonak, Bernardino Licinionak és a bergamoi Carianinak. A képre festett V betű szintén számos hypothesisre adott alkalmat; némelyek azt tartották, hogy Violantenak, Tizián kedvesének, mások, hogy Tizián vezetéknévének kezdőbetűje. Az ábrázolt személyt elnevezték Fornarinak, majd Laura Eustocchia Diantinak, majd Palma három lánya egyikének. A modenai kép nem az eredeti, a mint az szemmel látható mindenki számára, a ki megnézi a jobb váll vonalas redőit, a szín szegénységét, a formák csekély erejét; a budapesti valamivel jobb a ruha ezüst szövetségében, de a köntös ujján itt is megvannak a rút vonalas redők; a festék annyira szemcsés és erőtlén, hogy a vászon átlát szik rajta; azon felül át van festve, ép úgy, mint a Giacomo Palma Vecchionak adott másik arczkép is. (189. sz.) Nincs benne kétségünk, hogy az u. n. Violante Palma valamely eredetijétől származik, egyikétől az ő szőke, az Isten minden javával megáldott nőinek. Széles, gömbölyű arcú asszonyok ezek, arany hajzattal, bőséges kebellet, rikító courtisane öltözetben. Gyönyört lehelve néznek nagy ígéző szemeikkel, s így tekint az a szép is, kinek itt halovány utánzata áll előttünk.

A velencei cinquecentoba oszthatjuk be a Boccaccinonak adott, cremonai iskolabeli képet (27. ábra), mely egy szent Martyrnő félalakját ábrázolja, vörös alapon, világos testszínnel, fürtökben hulló gesztenye hajjal; köpenye ibolyaszínű, s nyakán kék redőjű, sárga kendő van. Lorenzo Lotto arczképe (28. ábra) fejét vállán balra hajtja, mint ezen szerző annyi személye; esdő szemei a magasba néznek; jobbával mintha valami szegénynek és szenvedőnek, a ki ott lenn áll valahol, mélyebben mint ő, az eget mutatná; a húsokon gyenge narancsszín ömlik el; haja harmatos és omló. A 113. sz. kép Tizian nagy nevét hordja, azonban Polidoro Lanzani műve, a mint meg lehet állapítani, összevetvén azt

ezen mester egy másik művével (Mózes megtalálása) az Akademia képtárában Bécsben. Ezen festő jókedvű, de kissé durva természete kivi-

36. LUCA SIGNORELLI KÖVETŐJE : NŐ-ALAK.

(Dreyfus G. gyűjteménye, Párisban.)

láglik Bambinot imádó Madonna-jából, a budapesti képtárban. A vörös hússzín, az aranyos fényű zöld, a vörös sötét, feketés körvonalai Polidoro

Lanzani sajátosságai. Tonusaiban mindig kissé kemény; húsait mintha temperával festené; bronzszínű testein élénk fény, mely inkább valamely közeli lángtól, mint szétszórt fényből látszik származni.

«Velencei iskola» nevet hord egy Madonna, a Bambinoval, ki kezét nyújtja az őt tárt karral fogadni kész Szt. Ferencz felé. A Szent ködös, ólmos testszínében Gian Battista Moronira (a kitől a galleria ki nem tett képei között van egy ifju, sötét alapú szép arczképe, és Szt. Benedek gyönyörű alakja, zöld, a világos részeken ezüstös alapon) s általában Moretto da Brescia iskolájára emlékeztet. Ez utóbbi mesternek van, szintén a gyűjtemény ki nem állított képei közt, egy fa alatt ülő óriás Szt. Rókusa, kinek egy angyal orvosi műszerrel gondozza sebeit; a szent fájdalmasan, félig lecsukja szemét, és aludni látszik; röpke szalagú botja vörös süvegével, a fához van támasztva, melynek árnya alatt a zarándok pihen; kutyája kenyérrel szájában kuporog mellette. Ismerjük ezen képnek Desenzano al Lago-ban, a Papa-családnál levő másolatát, mely egy Lonato körüli, künn a szabadban levő villához csatolt, jelenleg szétrombolt templomkából származik. Hol van az eredetije, arról nem tud egyetlen vezető sem, azt nem említi senki a sokak közül, kik ez utóbbi időkben Moretto da Bresciáról beszéltek. Minden valószínűség szerint ez az az oltárkép, mely a bresciai Sant' Alessandro kápolnájából ezen kápolna patronusainak, a Fenaroli-aknak kezébe jutott, mikor a XVIII. században a kápolnát restauráltatták, s a régi helyett új, más szentnek ajánlott oltárképet helyeztek belé. Moretto műveinek Da Pontetól szerkesztett katalógusában 1898-ból, midőn Bresciában nagy festő társukról megemlékeztek, szó sincs ezen képről, melynek teljesen nyoma veszett volt.

Bernardino Licinionak egy nőarczképe típusával Palma Vecchioéira emlékeztet; különben száraz festmény, bemetszett körvonalakkal, sötét bemélyedésű ruhával, vastag kézzel és vastag, kerekded ujjakkal. Paolo Veronese egy rossz követőjének képét (110. sz.) Torbidonak adták; Tizian iskolájának a szép, kékszemű, szőkehajú, rózsásarczú, fehér ruhás női fejet (112. sz.); Veronesenek a Levételt a keresztről, mely alakjai hosszú, nyújtott méreteinél és zúzott husánál fogva inkább Zelottora emlékeztet. Jacopo Bassanotól itt látjuk egyikét szokott képeinek: egy alvó pásztor, egy számár, egy kutya, egy fehér ló, juhok az itatónál, egy csoport ökör, és egy gyermek: az állatok mind a valóság után vannak festve, de nincs meg bennünk a színnek az a túlságos intenzitása, melylyel a művész természettanulmányait visszaadni szokta. Ugyancsak Giacomo Bassanonak tulajdonítják egy öreg arczképét (29. ábra), magas homlokkal, sűrű szemöldökkel, tüskés szőrszálakkal, vastag nyakkal és hosszú szakállal. A büszke öreg jó Szent Jeromos modell volt volna.

37. RAPHAEL SANTI: MADONNA.

(Országos Képtár 71. sz.)

Nem említjük a többi kisebb jelentőségű dolgot, hogy hirtelen átugorhassunk a XVII. századba, mely Carpioni * bacchanáljait nyújtja, és a XVIII. századba, mely Bellotto érdekes velencei módra magyarázott florenczi vedutait (30. ábra), Guardi Velence vidéki látóképeit, és Zuccarelli tájait mutatja be nekünk, és hogy megállhassunk Tiepolo ünnepélyes San Fernandója (31. ábra), a fonséges zászlós előtt, ki sötét

38. FILIPPO LIPPI KÖVETŐJE : MADONNA.

(Országos Képtár 45. sz.)

sörényű fehér paripáján, fehér és piros zászlóját a szélben lobogtatja; kardját pedig lebocsátja, mintegy meghajolván a diadalok Istene előtt.

★

* A XVI. századból a képtár Domenico Fetinek egy technikában és felfogásban valóban modern művével dicsekedhetik. (42. ábra)

Az umbriai iskola gyengén van a budapesti képtárban képviselve. Ott van a görcsös Nicolò da Foligno, S. Bernardino megszokott képével, mely talán valamely kis hadi jelvény számára készült: jellemző

39. RIDOLFO GHIRLANDAJO: A PÁSZTOROK IMÁDÁSA.

(Országos Képtár 68. sz.)

próbája az umbriai festő művészetének, kinek formái főleg Benozzo Gozzolitól származtak. Ő a Pietà szomorú jeleneteinek festője, s olyan mint egy örült, a ki üvöltve rohan a halál jelenete elé; személyeinek ajkai vonagolva húzódnak össze, hajzatuk lobog és kigyózik, kezük ho-

roggá válik. Nicolò da Foligno életírója, Frenfanelli Cibo, ezen művészet megmagyarázására földézi a folignoi nép összeesküvéseinek és forradalmainak emlékét: zajongó ghibellinek a piazzán, a pápai jelvények a földre tiporva; IV. Eugenius Lorianó szikláján fölakasztatja Corrado Trincit és két fiát. Mi, kik a politikai okokat nem tartjuk nagyon fontosaknak, mikor művészeti formák megmagyarázásáról van szó, megjegyezzük, hogy ezen Gubbio meredek szorosaiban termett festészetet és egyáltalán az egész umbriai művészetet, melyet Perugino, Pinturicchio és Fiorenzo di Lorenzo virágzása előtt, Nicolò Alunno képvisel, köznapi egyszerűség és erőszakolt naturalismus jellemzi. Az egész, az Umbria kolostoraiban szívesen látott mesteremberek paraszt művészte. A budapesti képtár S. Bernardinoja példa rá: egyike Nicolò da Foligno sovány, megnyúlt alakjainak, kiket elgyötört, fölböszített, nyomorult s némelykor vad emberek csoportjából válogatott ki a művész. Négy rút cherubin is van a budapesti képtárban, Perugino egy késői követőjétől; s nem Spagnatól, a kinek ezeket a tarkaszárnyu, gömbölyű tökfeket adták. Ép oly kevésbé jelölhető Pinturicchioénak a töredék Madonna a Gyermekkel, aranyalapon, hatszárnyú angyalok ívétől körített mandorlában. Itt szintén Perugino egy tanítványa ismerhető föl, az alakok fejének kerekded formájában, a zöld alapu, vonalasan árnyalt húsokban, ugyanezen húsok rózsás fényeiben, a fekete körvonalakban, és a szem belső sarkába s az orrtól a szájig vonuló barázdába rajzolt fehér pontocskáiban.

Luca Signorellinek, ki az umbriai művészetet a toskanaival összeházasította, tulajdonítják a 64. sz. festményt, mely Tiberius Gracchust ábrázolja talapzaton (32. ábra), lándsáját ép egy vipera vagy kigyócska nyakára szúrva. A hosszú, hosszú alakban nincs lélek; feje kicsiny, húsa földszínű, fehér fényvel, az arcz vonalainak körülete fekete és kemény. Az alak öltözete tele arany vonásokkal; a táj nagy elliptikus görbékkel. Jobbra a háttérben oszlop: fekete vonalas, arany fején Apollo alakja; mellette két imádó; balra Tiberius, ki üldözi és átdöfi a kigyókat, továbbá oszlopcsarnokba menekülő, rémült asszonyok. Tiberius talapzatának felénk néző oldalán két szárnyas putto táblát tart, melynek hajlásai között félhold látszik, talán a megrendelő címérének része.

A kép egy Luca Signorellihez közelálló művésztől származik, a kiben azonban nincsenek meg a mester arányai és ereje. Ugyanezen művész készítette azt a hasonló méretű képet, (36. ábra), mely ma a Dreyfuss-gyűjteményben van Párisban; a három ládafalat, Griseldis történetével, (33., 34., 35. ábra) a londoni National Galleryben, s a Mons. Marcello Massarenti gyűjteményében levő a restauratortól beálarczott alakot. Ugyanitt látható egy architectura kép, nagyon hasonló ahhoz, melyet a berlini galleria szerzett meg nem rég, mint Pier della

Francesca művét; de amabban Signorelli-szerű kis alakok vannak, olyan hosszúak és sötétek, hogy szintén a budapesti kép szerzőjére

40. ANDREA DEL SARTO : MADONNA.

(Országos Képtár 66. sz.)

kell náluk gondolnunk, a kinek eszerint neki tulajdonítandó ezen két épület és prospectiva kép is.

Az umbriai és toskánai művészet egybekelését sokkal méltóbban képviseli Ráfaelnek félig kész Eszterházy Madonnája (37. ábra). A Bambi-

noban, a kis Szt. Jánosban, s a Madonnában is még láthatók a lapis finom nyomai; alig hogy az arcokon kis könnyű rózsaszín és félénk fény a hajakon. A genius alkotásában most kezd kerengeni az élet. A Madonna köntöse vörös színre éled, kékben ragyog föl köpenye, s a kendő, a melyen a Bambino nyugszik, ibolyaszínt ölt. Báj csillog ki a szintelen fejecskékből; a gyermek Jézus a pergamen tekercset kéri a kis Szt. Jánostól, mely finom csigavonalakban omlik le annak kezéből. A földről még hiányzik a levegő; de a táj már fölteszi zöld koronáját, a sziklák készülődnek a hajnali sugarak fogadására, s a romok már leválnak az ég tiszta kékjéről. Minden zsendülni kezdett az isteni festő hízkelő ecsetje alatt, midőn az egyszerre ott hagyja Florenczet, s Rómába megy, hova Bramante és a dicsőség vonzzák. Befejezték mások a Madonna del Baldachino-t, melyet Ráfáel Flórenczben hagyott; a mi kis képünk azonban megmaradt vázlatnak s senki sem merte a feslő bimbót érinteni. Az Uffizi képtárában látható a festmény rajzvázlata, eltérő háttérével és annak római jelleme nélkül; úgy hogy azt hihetnők, hogy Ráfáel Rómába érkezte után tette meg a változtatást. XI. Clemens a képecskét Austria császárnőjének ajándékozta, a kitől Kaunitzhoz került és ettől az Eszterházy-családhoz. Hátán németül: «Urbinoi Ráfáel ezen Madonna képét, drága kövekkel ékített szekrényével együtt Albani pápa ajándékozta nekem. Elisabetta Imp.»

★

A flórenczi művészet inkább nagy nevekkal dicsekszik, mint a képek jóságával, a melyekre ezen neveket biggyesztették. Két kép Andrea del Verrocchio ünnepélyes nevével; az egyik, 1386-os számú a Madonnát ábrázolja trónon, két angyaltól koronázva; mellette két szent, egy kis fal előtt, mely mögött egy cziprus, egy almafa, egy fenyő és egy pinia emelkedik; gyarló Verrocchio-utánzóinak durván rajzolt műve, a szépség minden árnyéka nélkül. A másik egy Madonna trónon, két szenttel és a megrendelővel; Filippo Lippi tuczat-tanítványától, egy elkésztett mestertől, ki néha egész hólyagszerű arcokat fest (38. ábra.)

Domenico Ghirlandaio neve alatt szerepel a Szt. János Patmosban cz. kép: (1218. sz.) igazi toscanai characterű arc, szép színekkel, ámbár azok úgy vannak elsimítva, mint a márványutánzó színes gipszmunkákban (mischia v. scagliola), minélfogva a vonások keményen bemetszvék a síkba. A hús kissé zöldes; de a fény szép reflexekkel élénkíti a főt, és rózsásan hull a kezekre; a vastag haj rövidre vágva; az áll körül látszik a leborotvált erős fekete szakáll; a tenger a szikla körül tele csónakokkal, melyek fehér habot hagynak barázdáik nyomán. Ki ezen kép szerzője, nem tudjuk megmondani; de azt hisszük, hogy egy toscanai mester, ki közel áll Domenico Ghirlandajohoz s kinek néhány majolikaszzerű képe van szétszórva Európa gyűjteményeiben.

41. ANGELO BRONZINO : A PÁSZTOROK IMÁDÁSA.

(Országos Képtár 161. sz.)

Ridolfo Ghirlandajo képe (39. ábra) a következő fölírást viseli: «Ridolfus Grillandajus florentinus faciebat Instante Johanne Italiano Petri. M. D. X.»

A kép az ő füstös modorának idejébe esik; s az árnyék keresése elfeledteti vele az összhatást, részekre szakítja compositioit, sőt egyes alakjait is. A kéz bőr síma, feszült; S. Giacomo arcán a ránczok jelölésére a modellálás fölött bizonyos sötétes vonások vannak, ép úgy, mint a római Borghese-képtár egy tondójának Szt. Józsefjén, mely kép Lorenzo di Credi nevét hordja, de inkább Piero di Cosimonak látszik, a kivel néha Ridolfo del Ghirlandajot összezavarják. Az imádó pásztor fürtjei csomósak, mintha terracotta után volnának festve.

Nem Ridolfo Ghirlandajótól származik a neki tulajdonított 72. sz. arczkép, mely borzas hajával, hosszú, Paprika Jancsi nyakával valóságos caricaturának látszik. Filippino Lippinek sem adható a Madonna a Gyermekkel (1140. sz.); a Szűz alakja nagyon hosszú; feje és keze hosszasága is túlságos. A Szűz ruházatának kékje és rózsaszíne némileg Raffaellino del Garbora emlékeztetnek, úgyszintén a két imádó szerzetes köntösének egyszerű színű síkjai, melyeken váltakozva sötét, vagy élénk fehér világú párhuzamos vonalak vonulnak végig, mint Raffaellino színes alapú rajzaiban. Nem tulajdonítható Mariotto Albertinellinek azon Fra Bartolommeo iskolájából származó gyenge munka sem, melyben a vér mintegy átszivárog az alakok bőrén; a Madonna köntöse borvörös; térdén nyugtatott keze ujjai oly rövidek, hogy a kéz csonkának tetszik. A Bambino együgyü nevetése Puligora emlékeztethet, de nem Fra Bartolommeo derék társára. És nem ezé a 67. sz. tondo sem, nagy kezű és sárgahúsú Madonnájával; és igaztalanul írják Domenico Beccafumi rovására az 53. sz. Madonnát, a sárgaságban szenvedő Szt. Ferenczczel.

Végre azonban egy florenczi művész, Andrea del Sarto, diadalmasan lép elénk, de nem Madonnájával és két szentjével, a művész monogrammját és MDXXVII. dátumát hordó képpel, mely csak elmosódott műhelymunka. A Bambino feje nagy, gyermeki báj nélkül való; a Szűz a baldachin alatt kissé rövid, bár szép szobornak látszik; San Giacomo mutató jobbjá hibásan van rajzolva; a körvonalak mindenütt kemények, s nem foszlanak úgy szét a levegőben, a mint azt édesen szokta festeni Andrea del Sarto. De íme, itt a másik friss, rózsás, költői Madonna a Gyermekkel (40. ábra), melyben a művész valóban diadalmaskodik honfitársain: a plastikus és egyuttal festői csoport élénken kidomborodik az átlós rétegű, mohos és harasztos, ibolyaszín sziklán; az ülő Bambino néhány virágszálat tart baljában, mellette a bázison egy stiglicz. Az alakok incarnatiója mondhatatlanúl lágy, és úgy tetszik, mintha Andrea del Sarto azt akarná, hogy májusi rózsabokor nyilják a vásznán.

Andrea egyik követője látható a Sodomának adott képben. (57. sz.) Hogy csakugyan Andrea del Sarto iskolájához tartozik, mutatja a Bambino jobb karjának szűk kézcuklója, a mester sajátos formája; a Szűz fürtös haju arcza némileg raffaeleszk; Szt. Katalin arcza kerek és húsa élénk; Szt. Ferencz vonalai élesek, homlokán és arczsontján halovány fény. Sodoma látszik ellenben egy szép predellatöredékben, mely «Chris-

42. DOMENICO FETI: AZ ALVÓ LEÁNY.

(Országos Képtár 609. sz.)

tus ostoroztatását» ábrázolja (1161. sz.), a Farnesina festményeihez közel-eső időből: ezen korszakra vall Christus bronzszínű, erővel teljes teste, leonardoi reminiscenciákkal a szőke fürtös fejben, és az ostorozók vehemens ereje. Christus szelíd: elmerülten néz a hóhérszolgákra; harag, rémület és fájdalom nem torzítják el arczvonásait; ellentéte a két pribéknek, a kik ostorozzák, kiknek hajuk borzas és kuszált, mintha kis kigyókból volna — s a harmadiknak, ki teljesen elficbamodottnak látszik, annyira erőködik megszorítani vastag kötelével az isteni testet.

Balra Pilátus nagy köpenyébe burkolózva, buta tekintettel; mellette egy apród, ki két kezét a földre szúrt kard markolatán tartja; jobbra egy harczos és egy elegans alabárdos, ki egyik kezét alabárdjára, a másikat csipejére teszi. Sodoma erős, tömött alakjait láthatjuk a predella ezen részében, ép úgy mint az eddig ki nem állított másik kettőben, melyek a kereszthordó Christust és Judás csókját ábrázolják.

Más toscanai képek már a hanyatlás nyílt jeleit mutatják: így Bronzinonak «Pásztorok imádása» cz. (41. ábra), a Bacchiaccanak nevezett Francesco Ubertini művészetéhez közelálló képe, mely mutatja ezen művész szeretetét a kék és az ibolyaszín iránt, és némi báját, a lefelé repülő, tánczos mozdulatu angyalokban. Bájos az a kis fehérruhás angyal is, a ki ott, hol legsűrűbb az azur éj, egy hegytetőre száll, nyitott szárny-nyal, s tárt karokkal, hogy a pásztort a Várvavárt imadására küldje.

Angiolo Bronzino modorát jobban jellemzi a Venust Cupidoval és álarczokat tartó puttókkal ábrázoló kép; az istennő egy tarajos szörny elől menekszik, a melynek szájából kigyó kel ki. Venus nagy stukkából készült asszonyalak, Cupido hosszú, elnyult stukkfiú; szóval az összes alakok olyanok, mintha valamely farsangi szekér díszül készültek volna. Méltó párjaik ezeknek Vasari Három Graziá-i, kik már elvesztették minden gráciájukat. Férfiasakká lettek; és Cupido caduceust, meg fonyadt rózsákat hoz nekik ajándokul. A jobboldali Grázia nehezen mozdul, s táncz helyett bűnbánatra megy; a másik balról Niobe egyik boldogtalan lányának tetszik; a középső félig öltözött vastag szakácsné, ki derékban és egy szál alsó szoknyában mutatkozik. Így alakultak át a Gráciák abban a korban, melyet Taine és mások aranynak neveztek. De ezek a bírálók, hogy így ítéltettek légyen, az antiquarius szemüvegén keresztül nézték az olasz művészetet; ezen akadémikusok nem hallották azon szép ország nyelvét, hol a *si* csendül, mert elmerültek a classikus phrasisok visszhangjába. Épen mikor telítve lett classicismussal, vesztette el a művészet keresztény érzését, szenvedelmét, modern lelkét; úgy hogy decadentia lőn az u. n. rinascimento. Ujjá az születik a mi halott; de az olasz művészet annyi századon át élt diadalmasan, s nem volt Lázár hullája, temető házában. Megöregedett, lehanyatlott, mikor távoli idők formáit ölté magára, és a multnak majmává süllyedt. Akkor fáradtság szállta meg a tagokat, elvirult emberi alakok nehéz tagjait. Az idéztük három Grázia világos példa rá; s Amor nem tudott nekik egyebet nyújtani hervadt rózsáknál. Épen mikor Vasari ezen képét festette, zárult be az olasz művészet dicsőséges köre.*

Venturi A.

* A jelen közleményt szerző «I quadri di scuola italiana nella galleria nazionale di Budapest» czímén a «L'Arte» czímű folyóiratban is közzétette. (Anno III. fasc. v—VIII. 1900.) Ugyanonnán kaptuk a horganyedzésű képeket; a fordítást dr. Meller Simon úr volt szíves teljesíteni.

Ó-KORI SISAK

találták Budapesten a Duna balpartján
1898. július 1-én
a belvárosi híd alapozásánál

Ó-KORI SISAK.

(Találták a Duna medrében Budapesten.)

Szines ábrában mutatunk be egy sisakot, melyet 1898. évi június hó 25-ikén Budapesten az épülő esküteri hid. balparti oszlopának felső caissonjában találtak.* A hivatalos adatok szerint fekvőhelye a Duna szempontja alatt 3·5—3·8 méternyi mélységben homokos kavics rétegben volt. A hidépítési vállalkozók és a m. kir. közlekedésügyi miniszterium hidépítészeti osztálya egyaránt kiérdemelték a tudomány háláját, előbbi azért, mert a ritka becsű emléket megmentette, utóbbi mivel a nemzeti múzeumba juttatta.

Mikor a sisakot találták, külsejét kavics és homokréteg borította, hasonló tömeg töltötte meg a belsejét is, fölületéhez a rozsdá által vele összeforrva a sisaknak néhány levált töredéke is odatapadt. Ábránk a sisakot abban az állapotában tüntetik föl, melyben a külső fölületnek s belsejének gondos tisztogatása és némely oda rozsdásodott töredéknek a belsejéből való eltávolítása után mutatkozik.

A sisak vaslemezből készült, felületét aranyozott ezüstlemezzel borították és domborulatokkal, meg utánzott féldrágakövekkel díszítették. Idomát még leginkább hosszú, tengelye irányában ketté szelt tojáshoz lehet hasonlítani. Legalúl hosszú átmérője 22—23 cm., míg harántos szélessége 16—17 cm. A hol a rozsdá a vaslemezt nem csonkította meg, a lemez vastagsága kissé túlhaladja az 5 mmt. Szines ábránkon a sisak vízszintes hossz tengelye nem áll szorosan derékszög alatt, a mint a fekvése sem szorosan vízszintes, de balfelől kissé alább hajlik, mint a hogy valóságban hordták; homlokoldalából valamivel többet mutat a kép, mint a felét. Szabatosabbak a fölvételek, melyeket 1—4. ábráink mutatnak; az 1. ábrán bemutatjuk a sisaknak balsó hosszoldalát, a 2. ábrán jobboldali hosszoldalát, a 3. ábrában *a)* alatt homlokoldalát mutatjuk s végül a 4. ábrán hátulról mutatjuk a sisakot. E fölvételek hű képet nyújtanak a sisak mostani állapotáról és ez állapot elég kedvező arra, hogy a sisak egykori alakját is elképzelhessük (3. *b)* ábra).

Aránylag legépebb a sisak felső kupja, mely a harczos koponyáját mintegy a homlokáig és a fül felső vonaláig borította. Ezt a hosszgerinczen mérsékelten kiálló középső sávós dudor két oldalsó mezőre osztja. A domború keretdísz, mely a két mezőt szegélyezi, majdnem

* E szerint helyesbítendő a mellékelt szines tábla aláírása.

teljes épségben végig kísérhetjük. A lemeznek egy darabját a sisak hátulján, a hol a keret két alsó sarka tisztán maradt meg, adja 5. ábránk. A keret két rovátkolt párhuzamos egyenes domborulatból áll, közben szabálytalan keresztkékből álló sor vonul; a keret vízszintes részén belül, fölfelé nyílt félholdacskákból alakított sor vonul végig, a hol szarvaik egymást megközelítik, fölöttük háromszögbe rakott három gömböcs ül. A keret fölfelé emelkedő vonala mellett apró körök sorakoznak s mindegyikben egy pontocska domborodik ki. Ebben a keretben a két felé domborodó fölületet üvegből készült kőutánzásokkal ékítették. Színes lapunk meglehetősen hűséggel közvetíti az egyik oldalon fönmaradt színes ékítmények hatását. Mindkét oldalon két sorban állottak az üvegekővek. Elöl a homlok fölött két oldalt egy-egy tojásdad idomú üvegekő három rétegű onyxot példázott, utána mindkét oldalon négyszögű zöld üvegtáblácska következett, a közepén volt egy-egy tojásdad idomú üvegekő, mely most hiányzik, mellette ismét zöldszínű négyszögű üvegtábla következett és leghátul kékszerű körded táblácska fejezte be a sort; ezekből a baloldali hiányzik.

Az alsó sor fölött, mely egészben meglehetősen vízszintesen fut körül, felül mindkét oldalon rövidebb, fölfelé hajló sorban négy-négy üvegekő ékíti a tért, középett tojásdad háromrétegű kisebb üvegekő és kívül két-két zöld négyszög-táblácska ült; mind a nyolcz darab még eredeti foglalásában szemelhető. A foglalás vagy egyszerű, vagy dupla lépcsőzetes karima s a karimát kidomborodó pontsor szegélyezi.

A sisak legerősebb kihajlásán elől a homloktól a hátsó végéig laposan kidomborodó, széles sáv vonul végig. Ezt a sávot külön ezüstlemezzel borították s itt-ott, mintegy négy helyen még megvannak a gömbölyű fejű szögecsék, melyekkel az alapra reáerősítették. Sajnos, hogy a lemez a rozsdás alap hatása következtében már nagyobbára lehámlott s csak elül s hátul, valamint a legtetetején maradtak valamenynyire ép részletek. Az 5. ábra közepén a hátsó oldalon fönmaradt részleteket ismertet. Itt látni, hogy a lemezt mindkét oldalon rovátkolt zsinettag keretelte be, mely mellett kívül köröcské, belül pedig pontozott közepű köröcské sorakoztak. A sávot hasonló üvegekővek ékítették, mint a sisak oldalát.

Könnyű kitalálni, mire szolgált a gerinczen végig vonuló emelkedetesebb sáv. Nyilván arra, hogy reá helyezték a tollas taréjt.

A taréj megállapítása ezuttal négy egymást keresztező keskeny bőrszík segítségével történt meg. Két szík a sávra erősített csatton járt át, melyekből az egyik, a hátsó legalább felerészében még megvan (4. és 5. ábra); a szík másik két végét a sisak jobbik és balsó felén ülő hasonló csat fogta meg. 1. és 2. ábránkon a felső körsor között látható a kis csat, a baloldali csonka, ellenben a jobboldali majdnem

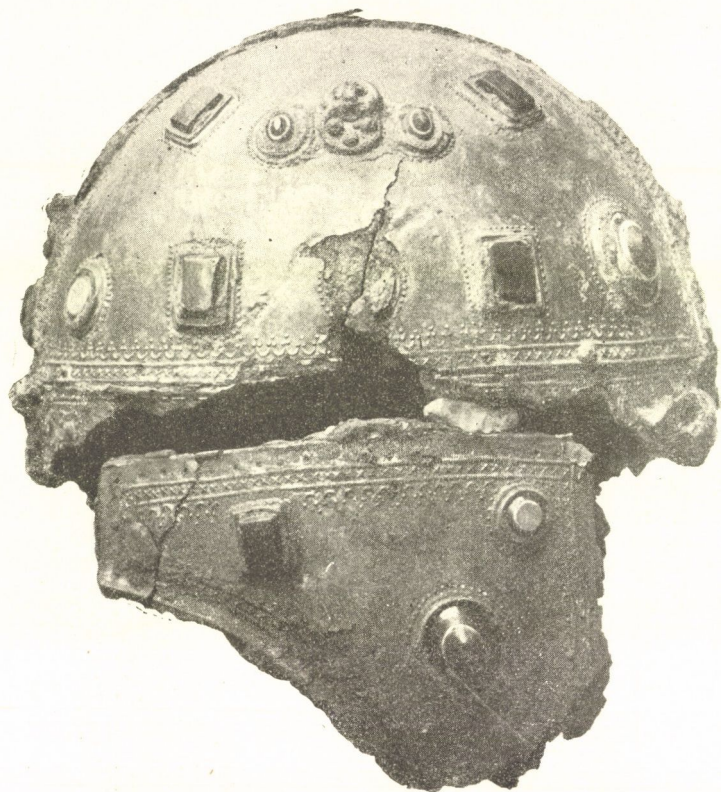
épségben maradt meg és ezt a környező kövekkel együtt 6. ábránk mutatja. A csat lemeze körídomú és három gömbölyded fejű szögecs tartja meg erősen; gyűrűje szintén kerek és tüskéjéből csak a végső csúcs tört le.

A sisak alsó karimája sokkal hiányosabb, mint a koponya tetejét borító rész, tagozását mégis meglehetősen biztossággal lehet fölismerni. Egy 4·7 cm. széles sáv futott körül, mely a felső részt borító lemezzel egy darabból készült és hosszában két mezőre oszlik. A felső mező magasabb (2·4 cm.), az alsó alacsonyabb (2·3 cm.).

Meglehetősen jó karban maradt a sávnak egy darabja a bal oldal elején az arcznyílás táján. Színes képünk és szabatosabban a 7. és 8. ábra mutatja ezt a darabot. A 7. ábra gyenge hajlásában, a 8. pedig kiterítve. A felső sávot egész hosszában rovátkolt zsinórtag szegélyezte s ezt domború pontsor kíséri. A sávot apró domborművek s közben négyszögű, tojásdad s kerek üvegkövek ékítették, melyekből három még megvan, egy négyszögű zöld, egy kék s egy onyx módjára három rétegű üvegkö.

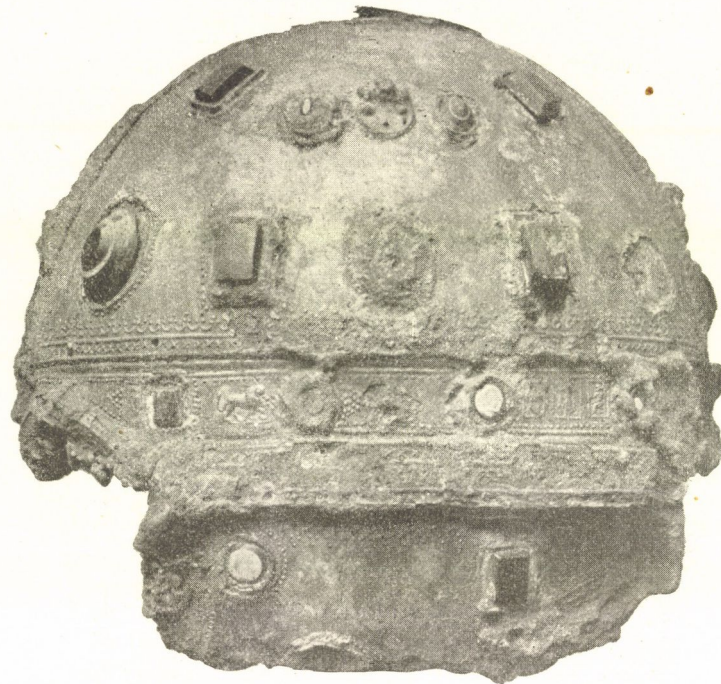
Az első üvegkö előtt rovátkolt hosszénégyszögű keretbe foglalt dombormű balra járó Victoriát ábrázol, mely fölemelt jobbujában koszorut tart. Ez a kis kép a szélnek a sávot megszakító hajlása fölött áll, mely a szemöldökök táján a szemek felső ívét követte és az orr fölé nyúló orrvédő lemezbe ment át. Mind a két kimetszést szegélyező keretből csak egy-egy darabka maradt meg; a keret három rovátkolt zsinórtagból határolt két sávból állott s a sávokat kidomborodó pontsorok ékítették. A jobboldali szemüreg fölött is maradt egy kis négyszögkeretű domborműves képecske, ez is Victoriát ábrázol, csakhogy ezúttal az istennő jobbra halad s jobbfelé emeli koszoruját. 8. ábránkon e kis képet alul ábrázoltuk. A baloldali sávon a második üvegkö táján két egymásfelé tekintő oroszlán képe domborodott ki, egyik jobbra jár s ez megvan a kövön túl a balra járó oroszlánból csak az egyik hátsó láb s a fölfelé kunkorodó farka maradt meg. A kö kerete és az oroszlánok között háromszögbe rakott domborműves pontocskák töltik ki a tért, hasonló dísz előzi meg a kis Victoria képet. A kerek üveg-onyx mögé három domborműves képecskét helyezett a művész. A három közül a középső valamivel nagyobb, mint a másik kettő. A középső szemközt álló hosszú köpenyegű női alakot mutat, mely baljában koszorut tart, jobbát is fölemeli, de lehetetlen fölismerni, hogy mit fog jobbujával. A kisebb baloldali képből csak a négyszög keretet lehet fölismerni, ellenben a jobboldali kép világosan Jupitert ábrázolja, a hogy trónján labfelé ülve kinyújtott jobbujával csészét, baljával pedig jogart fog. Felső teste, mint rendesen, meztelen, csak altestét borítja köpeny. Hogy az egykor körülfutó sávból mily kevés maradt meg a sisak jobboldalán,

1. ábra.

A SISAK JOBB FELŐLI HOSSZOLDALÁRÓL TEKINTVE.

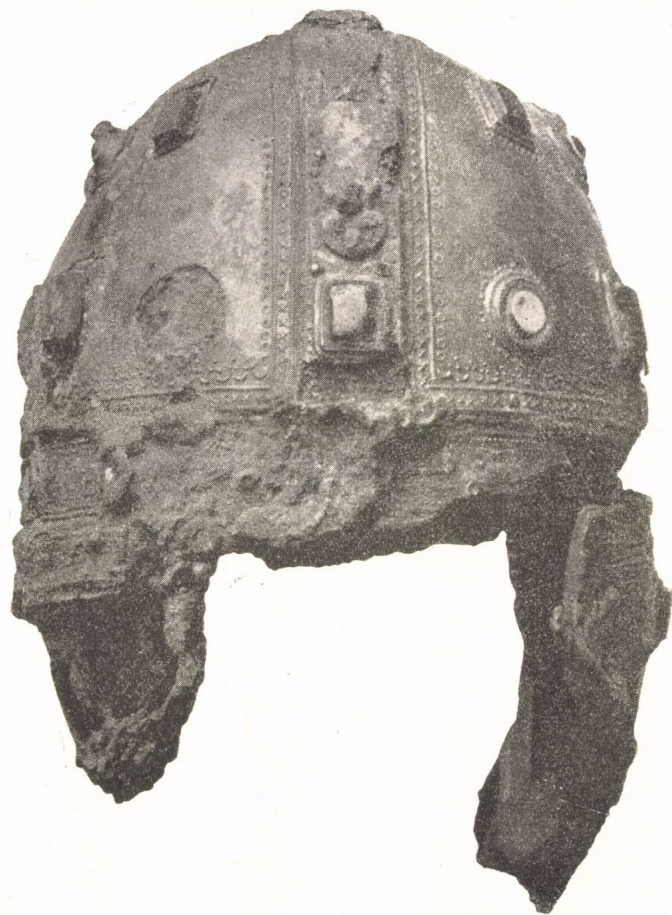
2. ábra.

A SISAK BAL FELŐLI HOSSZOLDALÁRÓL TEKINTVE.

3. ábra.

A SISAK ELŐLRŐL TEKINTVE MOSTANI ÁLLAPOTÁT EREDETI IDOMA
SZERINT.

4. ábra.

A SISAK HÁTULRÓL TEKINTVE.

azt az 1. számú ábrából látható, mégis miként a szemüreg táján (8. ábra *a*), úgy a nyaktáján is megmaradt egy kis képecske (8. ábra *b*), mely kétfülű hornyolt testű díszkancsót ábrázolt, de ennek is letört a lábát ábrázoló része.

Az alsó sávot fölül-alul szintén rovátkolt keret szegélyzi és közben egy harmadik párhuzamosan futó rovátkolt zsinortag keskenyebb felső és szélesebb alsó mezőre osztja. A felső mezőt végigfutó domború keresztkékek ékítik; az alsóban kidomborodó betűs fölírat állott, melyből két betű valamennyire fölismerhető. Egészben egy-egy oldalon mintegy 14—15 oly betű fért el, mint a két megmaradt betű, hogyha fölteszszük, hogy a betűk egyenlő távolságban állottak egymástól. E föltevés szerint az egyik megmaradt betű R a sorban a hatodik volt, a másik pedig az M betű a tizenharmadik lehetett. Mindkettő antik capitell betű.

A sisakot kiegészítették az arcra lecsüngő és két oldalának védelmére rendelt lemezek. Ezek közül a jobboldalinak megmaradt egy jelentékeny darabja. Mikor a sisakot lelték, ez a lemez a sisak belsejéhez volt odarozsdásodva, de javarészt nagy gonddal el lehetett onnan távolítani. Egymáshoz illő két darabját 1. ábránk hozzávetőleg abban a helyzetben mutatja, a hogy valamikor állhatott; csakhogy felső széle szíjak, csatok vagy csuklók segítségével a sisak karimájára lehetett erősítve, úgy hogy a sisak s a pöffödő lemez felső széle közelebb érte egymást. Míg a felső szélei meglehetősen épségben mutatják egykori idomát, alsó végéről csak sejteni lehet, hogy az áll táján előre hajló csúccsal végződött és valószínű, hogy itt is volt két szíj, mely a két csüngő lemez végét az áll alatt összekötötte és a két lemezt az arczhoz úgy odaszorította, hogy az arczhoz simulva megálljon. Úgy miként a sisak belseje, valószínűleg a két csüngő lemez alja is bőrrel lehetett béllelve; felületük kissé kihajlott, a mi az arczhoz való simulást könnyítette. A lemezek vasból valók s felületüket aranyozott ezüstlemez borította; úgy szél-diszítése, mint a rajta ülő üvegkövek a sisak többi felületének ékítésével összhangban voltak. 9. és 10. ábránk a lemez felső két csücskét mutatja, a keret két párhuzamos rovátolt domború vonalból áll, mely a lemez külső szélének egyenes vagy hajlított irányát követi, közben dülő keresztkékek domború idomai sorakoznak, kívül apró domború pettyek kísérik a keretét, belül központi köröcskék vagy félholdidomok. Az üvegkövek közül a legnagyobb mintegy a lemez közepe táján ül, idoma tojásdad és háromrétegű onyxot példáz, a keskeny csúcsban zöld üvegű tábla, a derékszögű csúcsban pedig onyxot utánzó kis kerek üvegkő ül oly foglalásban, a melyet már a sisak felső domborulatán észlelhettünk.

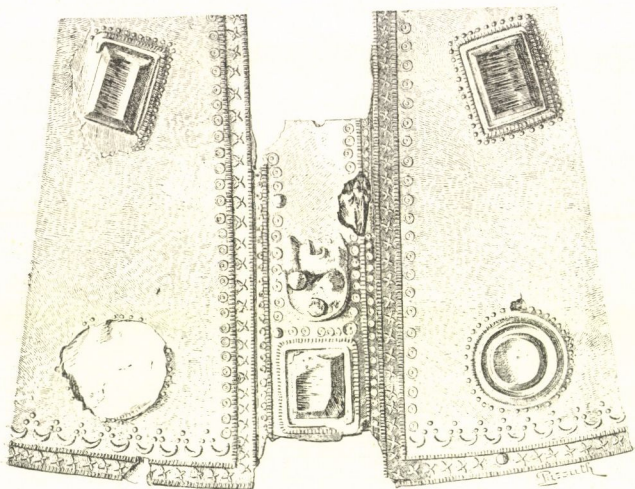
Már az adott ismertetésből kitűnik, hogy a Duna medréből kiko-

tort sisak sok tekintetben felköltheti figyelmünket. Egykori színpompájáról színes táblánk is adhat hozzávető fogalmat, bár mai nap az arany fölület már jórészt lekopott, vagy fénye eltompult s az üvegkövek nagy száma hiányzik, vagy oxydatió által fényük és áttetsző voltuk megszűnt. E színes hatást nagyban emelhetette a tarka tollu taréj, melyet a bemutatott csattok, szíjak révén, a gerincz legcsúcsán megtartottak. A sisak érdekét a különböző domborműves diszítések jelentékenyen fokozzák és a sisak legalján körülvonuló két római betű is épen elég arra, hogy hirmondója lehessen annak az elveszett föliratnak, mely minden valószínűség szerint a sisak egykori tulajdonosának nevét s esetleg katonai czímét is hirdette. A két betű római volta és az apró domborművek tárgya és kivitele nem engednek kétséget az iránt, hogy a Duna mederbéli lelet az antik idők hagyatéka; így a sisak a pannoniai világ maradványa hiányos volta daczára és ó-világ emlékei körében illeti kiváló hely.

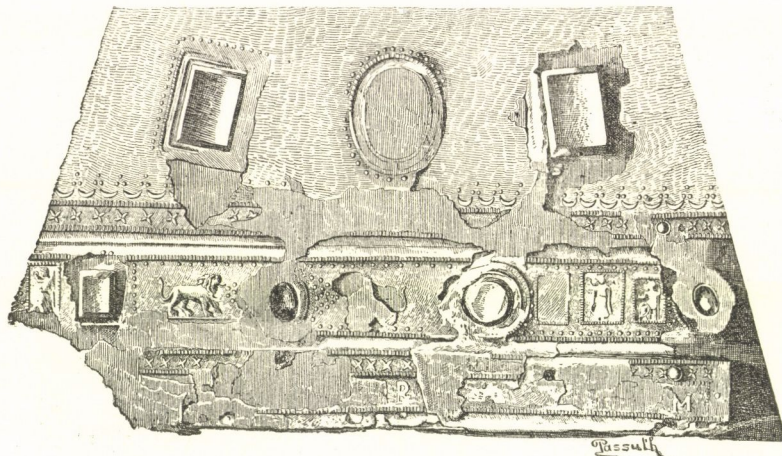
Tekintetünk keresi a baloldali arcvédő lemezt. Megmaradt belőle egy meglehetősen nagy darab, mely, miként legjobban a színes lapon kivehető, felső szélével a sisak karimája alá tolódott és annak beljéhez rozsdásodott. Oly erősen függ össze a két darab, hogy sem mechanikus, sem vegyi úton nem lehetett az elválasztást megpróbálni, mert attól kellett tartani, hogy vagy a sisak fala, vagy az arcvédő kárt szenvedne. Egy hasadás, mely a sisak jobb oldalán alulról fölfelé vonul (lásd 1. ábránkat) lassú terjedésével fenyegetően veszélyezteti a sisak jobb falát és a rozstda terjedésének is alig lehet gátat vetni, melyet az ezüstlemez alatt a levegő hozzájárulása folyton éleszt. A sisak mai állapota tehát csak részben adhat fogalmat egykori pompájáról. Tulajdonosa fején úgy fénylett, mintha drágakövekkel borított aranysisak volna és a tollas taréj a tetején, melyet szintén színesnek kell képzelni, még inkább fokozta hatását.

II. Még mielőtt a Duna medréből kikotorták volna diszes sisakunkat, tudomásunk volt más két hasonló sisakról, mely az utóbbi években előkerült. Találták 1896-ban a Pferrseeben Augsburg mellett, egykori római területen. Goldschmidt frankfurti régiségkereskedőnek köszönjük a fényképeket, melyek után az egyik sisakot az idecsatolt körvonalas ábrákban (11—14. ábra) bemutatjuk. Ez a sisak azóta a nürnbergi német nemzeti múzeumba, társa magánbirtokba jutott. Az összes általunk ismert ó-kori sisakok között ezek állanak legközelebb a mi sisakunkhoz. Ábráink vázlatos volta daczára mutatja, hogy az egyik elég jó állapotban maradt meg. Megvan teljesen a felső része (11., 12. ábra), megvan az egyik arcvédő lemeze (13. ábra), sőt az orrvédő-lemez nagyobb része is megmaradt (14. ábra). Idoma és technikai kivitele megegyezik a mi sisakunkkal. Vasból való és felületét ezüstlemez borítja, csakhogy az ezüstlemez ezúttal nem aranyozták meg, nem is raktak reá drága-

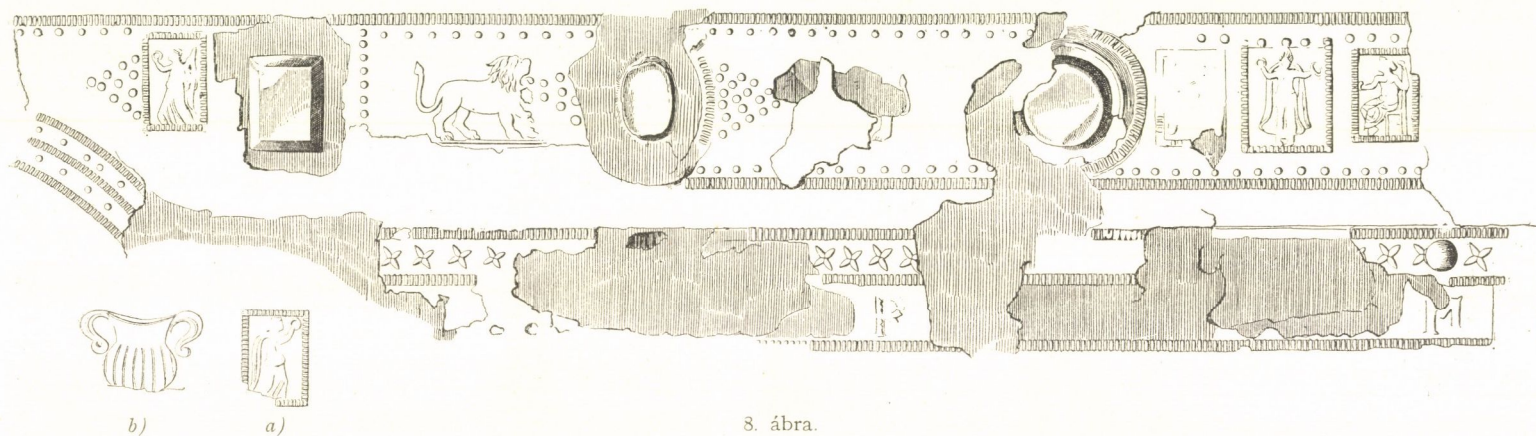

5. ábra.

7. ábra.

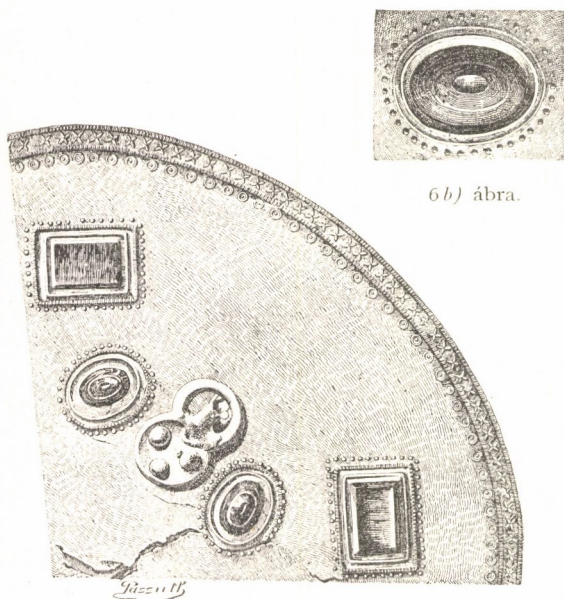

8. ábra.

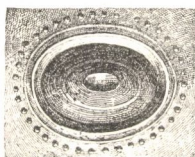
5—10. RÉSZLETEK A BUDAPESTI SISAKRÓL.

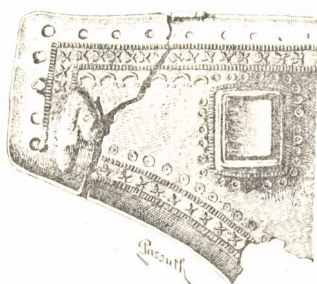
köveket, példázó színes üvegeket és az ornamentikája is szegényesebb; de díszítése nemcsak technikai kivitelében rokon, a mennyiben ez is ponczoló munka, hanem formáiban is van hasonlatosság. Itt is rovátkolt zsinór-keretek és központi köröcskék szerepelnek a mezőket szegélyző keretekben. Mint új díszítő forma hozzájárul a sisak alsó keretén és a taréjos gerincz mellett a rövid hullámvonal (S) s ez az idom az arczbórtó lemez keretében még határozottabb alakot ölt, a mennyiben teljesen S alakot nyer. Az ezüstlemez erősítését ezúttal is, miként a dunamederbeli sisakon gömbszelvényű fejes szögecsekkel végezték. Tollas taréjt alig raktak a sisak tetejére; ezúttal talán a középső hosszvonalon mérsékeltén kiemelkedő gerinczczel érték be.

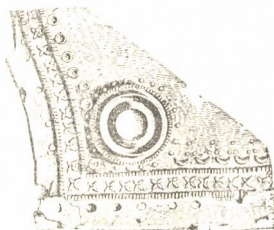
6. ábra.

6 b) ábra.

9. ábra.

10. ábra.

Az arczbórtó lemez idoma kissé más lehetett, csak az arczfélre eső és a vízszintesen futó széle egyezik meg mindkét esetben, a hátsó s az alsó széle másképp van metszve, a pferrseei sisak arczlemeze e helyütt kihajló idomot öltött, de épen ez a széle kicsorbult s így egész határozottan nem lehet a szélét helyreállítani. A vaslemezt borító felső vékony ezüstlap két párhuzamos kidomborított pontsorról van díszítve, mely a hajlás irányát követi, a felső egyenes mellett végig vonuló kettes vonal körében kidomborított idomok sorakoznak és e helyütt a két vonalhoz egy harmadik párhuzamos járul. Az orrvédő lemez idoma antik mintára csúcsos szögben végződik, a csúcs három sarkán egy-egy szögecs ül és középső tengelyén, valamint szélén domború vonal ékíti. A rendelkezésemre álló fényképek alapján nem mondhatom

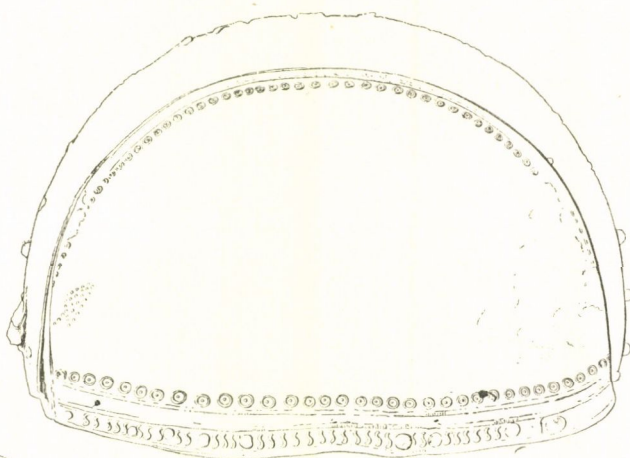

bizton, hogy az orrvédő lemez tövén kétfelől szemöldök idomát öltötte-e a sisak homlok alatti széle és azt sem tudom, vajjon az ellenkező részén lehetett-e nyakvédő lemez.

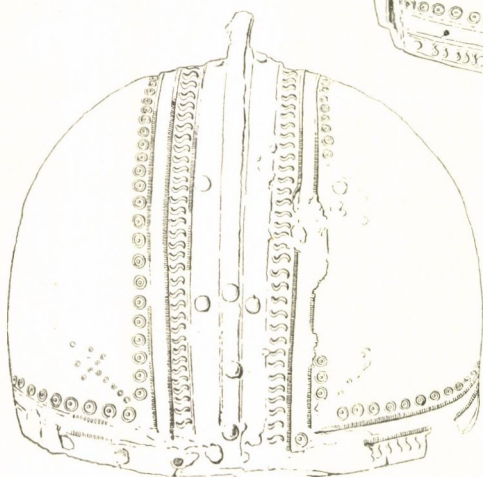
Az analógiák során negyediknek említhetünk egy ezüstlemezzel borított vassisakot Szent-Pétervártt. Az ábrát, melyet idecsatolunk (15. ábra) az *Antiquité du Bosphore* cimmérien 1854 XXVIII. táblájáról vétetett át.*

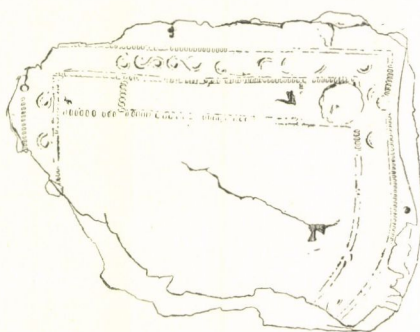
14. ábra.

11. ábra.

12. ábra.

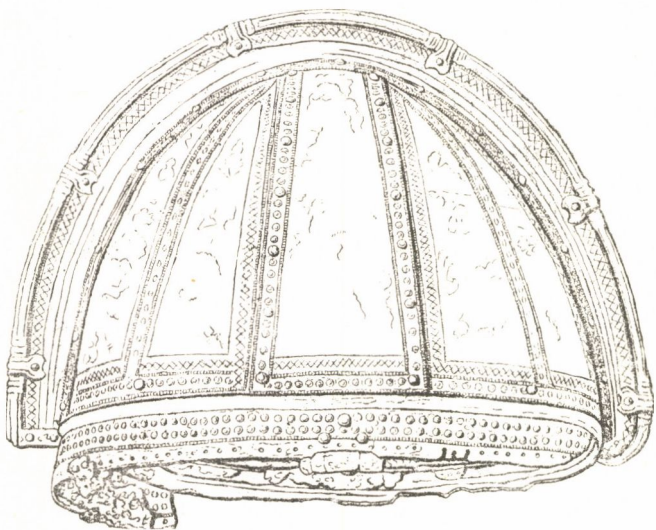

13. ábra.

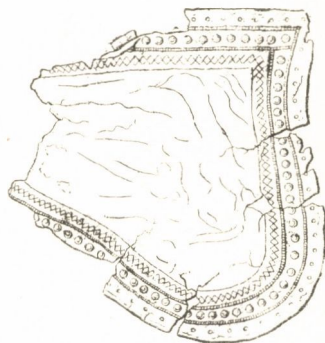
(11—14.) A PFERRSEEI SISAK OLDALT (11.) ÉS HÁTULRÓL (12.)
(13.) ARCZVÉDŐ LEMEZE ÉS (14.) ORRVÉDŐ LEMEZE.

* Leírása az említett műben következőleg szól: Pl. XXVIII. Armes 5. Larg. 0^m 258 Casque en fer avec ornements en argent. Ce casque est indiqué en termes vagues par Dubrux parmi les objets découverts à Koul. Oba (p. XXI). Sa forme tout à fait insolite dans l'antiquité, ne se retrouve guère que dans certains casques du moyen âge; il peut donc y avoir erreur sur la provenance. La calotte est formée de six côtes (quatre grandes et deux petites) en fer plaqué d'argent, avec ornements gravés et dorés. Ces côtes sont réunies par des clous d'argent rivés. La pièce qui forme la crête se compose de deux feuilles d'argent avec ornements dorés, recouverts sur la légue de jonction d'une bande d'argent formant ourlet, maintenue par des pattes rivées de chaque côté de la crête. Le bord inférieur formant le pourtour de l'ouverture du casque est en argent avec ornements repoussés et dorés; il est fragmenté sur le devant, de manière qu'on ne peut déterminer, si un garde-vue y était adapté. Reinach, 1892. a Bibliothèque des monuments figurés grecs et romains sorozatában 1892-ben e leírást változatlanul lenyomatta és csak Benndorf *Antike Gesichtshelme* 14. lapjára való hivatkozással toldotta meg.

Ugyanazon tábla 6. száma alatt adják egy arcvédő lemez rajzát, melyet szintén ismétlünk* (16. ábra). Kérdéses lehet, hogy vajon az arcvédő lemez ugyanazon sisakhoz tartozott-e vagy sem, de a két tárgy stylusa után ítélve alig lehet eziránt kétség, a mint az iránt sem lehet kétely, hogy ez a déloroszországi sisak legszorosabban csatlakozik az itt tárgyalt sorozathoz. A ponczolt diszítések, a vasalapot borító ezüstlemez széleit sorosan kísérik és a sisak meg az arcvédő lemezek formája is összevág a három előbbi sisakon tett tapasztalásainkkal. Legfőlebb valamivel magasabb, inkább a csúcsos kupu idomot közelíti meg a sisak felső kihajlása és új mozzanat a fölületnek ezüstpléhes czikke-

15. ábra.

16. ábra.

(15. és 16.) A DÉLOROSZORSZÁGI SISAK (15) OLDALRÓL TEKINTVE
(16) ARCZVÉDŐ LEMEZE.

lyekből való alakítása. Ez idománál fogva szorosan összefügg a jelen sorozat egy más közel rokonságú emlékszoporttal, melyről alább rövi-

* Az arcvédő leírását és előfordulásának viszonyait így adja le a föntemplített mű: Pl. XXVIII. b. Haut. o^m 13. Cette pièce u sa correspondante, monis bien conservée. Toutes deux sout en argent, saus addition de fer; il semble qu'elles formaient des garde-joue très développés, car' on distingue au canté droit du bord du casque les restes de la charnière en fer, à clous en argent rivés, à laquelle devaient être suspendus les garde jou; on reconnait an bord supérieur de la pièce la pluce de la charnière et un petit fragment de son attache; il existe en outre, des deux côtés de la partie postérieure du bord du casque des restes oxydés de boucles en fer qui devaient être articulées (cf. Musée de Tsarkoé Séló pl. LXXXIII. l. casque oriental).

Des fragments en argent, ayant evidemment apparteen aumême objet, et d'autres fragment en très petit nombre, dont une boucle en argent munie de son ardillon dyant probablement servi à attacher une couxroie, font supposer qu'à ce casque était jointe quelque autre pièce d'armure. Dubois, dans sa relation de l'exploration de Koul-Oba (t. V. p. 214.) parle du corps du *serviteur du roi* et de sesarines en argent déposées avec les ossements de cheval. dans l'enfoncement du caveau. On ne sait où il a pîné ces renseignements.

den meg kell emlékeznünk. A jelen sorozat végére állítjuk az egyik thorsbjergi sisakot a kielii múzeumban. Szokás a két thorsbjergi sisakot úgy ábrázolni, hogy az egyik sisak arczképes részét a másik pántos sisakkal közös darabbá egyesítik, sőt még S. Müller legújabb kézikönyve* is ezt az ábrát adja róluk; pedig ő maga mondja, hogy a mit ő nyakbavaló darabnak (Nackenstück) nevez, más sisak, mint a melyből az álarcz származik. Bennünket itt ez a hátsó darab érdekel, mely magában is önálló sisak volt. Idoma összevág a budapesti sisakkal. Csakhogy ezuttal a koponya tetejét borító rész bőrből volt, leg-tetején a hosszirányban szélesebb ezüstsáv vonul végig, közepett mindkét oldalán harántosan és derékszög alatt hajlott reá egy ezüstpánt és más nyolcz ferdén futó ezüstszállag díszítette a (most hiányzó) bőr vagy vassapka felületét. Mind e pántok aranyozottak és gömbszelvényű apró domborulatokkal vannak díszítve; alul a pántokat tojásdad idomú diadema foglalja össze. Ez szintén aranyozott ezüstműből volt; hosszában párhuzamosan körülfutó öt rovátkolt zsinortag négy sávra osztja, melyekben csöppök formájára emlékeztető domború idomok sorakoznak. A sisak hátsó szélén a középső sáv végén három lyuk volt, mely a nyakvédő erősítésére szolgálhatott, a két szélesebb oldal közepén pedig egy-egy nagyobb lyuk az arcvédő-lemez beléakasztására volt alkalmas.

A thorsbjergi sisak korát a vele járó egyéb régiségek alapján elég bizton a Kr. utáni IV—V. századra lehetett tenni. Ez a megállapítás az egész sorozatra ad tájékozást. Pontosabb chronologiai megállapításra csak a sorozat elejére helyezett budapesti sisak adhat támpontokat. Itt maga a sisak fölírta hirdeti, hogy római kori készítménynyel van dolgunk. A két betű ugyan nem elég jellemző arra, hogy a századot is megjelöljük, a melyből származik, de az apró domborművek, a Victoriák és az ülő Jupiter alakjai, melyek a sisak vízszintes sárait ékítik és talán római érmek hátlapjai után készültek nagy valószínűséggel a Kr. utáni II. vagy III. században készülhettek, a mikor a bélyegmetszésben és a római szobrászatban átalán, a figurális ábrázolás még megglehetős jó stylust mutat, míg a IV. század érmein már jelentékenyen alászáll az ízlés.

Az egész emléksorozat tehát a római imperium későbbi századai-ból származik. Vajjon a sor egyes tagjai e szélesebb kereten belül időrendileg mikép következnek egymás után, arra nézve csak hozzávető föltevést merek kockáztatni. A thorsbjergi példány a legkésőbbi közöttük, a két pferrseei s a budapesti egykorunak látszik és az épen előbb említett okoknál fogva a budapesti sisak kora talán még a Kr. utáni II. századba vihető vissza. Körülbelül egykorú velük lehet a délorosz-országi sisak, a mely csúcsra törekvő idomában átmeneti forma a jelen

* Nordische Alterthumskunde II. 128. 1. Vsd. ö. Benndorf Antike Gesichtshelme. Wien, 1878. ábrája XV. tábla 3. a. b. — A sisakra vonatkozó 1878 előtti irodalom u. o. 12. l.

csoport és a konikus sisakminta között. Némelyek a csúcsbafutó kúpos formát sarmata typusnak nevezték,¹ mivel a Trajanus oszlopán sarmaták hordanak ilyent;² azonban máskor más barbár segédcsoportok fején szintén csúcsos sisakot látunk a Marcus császár oszlopán; ugyancsak Trajanus oszlopának a talapzatán a trophæumok közt talán a daciai sisakokat is ilyeneknek képzei a szobrász. Benndorf a krími sirokban lelt falfestményekben szereplő lovas-alakok sisakjaira is utal.³ De ugyancsak Benndorf antik edényfestményekben a Kr. előtti századokban is kimutatja a csúcsos sisakforma használatát; viszont kétségtelen, hogy a forma a régebbi középkort is átéli és tudjuk, hogy a X. századi normannok fején csúcsba futó vassisak volt, mikor Angliát meghódították. A legérdekesebbek egyikét a Basilewski gyűjteményben őrizték, a honnan újabban az Ermitageba jutott Szt.-Pétervárra; már Lindenschmit közölte a rajzát,⁴ de csak legutóbb vettük Lenz ismertetése kíséretében megfelelő ábráját.⁵ Kiemeljük ezt a példányt a kúpos sisakok sorjából, mert díszítéseinek stylusa leginkább közelíti meg a budapesti sisakot. Alsó karikáját szintén aranyozott ezüstlemezek borítják, melyeknek a felületéből ponczolt idomok emberi, állati, növényi és geometriai motívumok domborodnak ki. Az idomok közt legjellemzőbb két egymással szembe állított oroslán, mely durvább kivitele daczára is hasonlít a budapesti sisak két oroslánjához (8. ábra) és már e rokonságánál fogva is elárulja, hogy classikus hatások alatt keletkezett, ámbár talán már néhány század különité el az ókortól.

III. Nem tartjuk véletlenségnek, hogy a bemutatott öt sisak egytől-egyig vagy a római birodalom határszélén, vagy rajta túl oly vidékeken került elé, melyek római időben a Barbaricumhoz tartoztak. Ilyenféle sisakokat eddig a birodalom classikus tájain nem leltek és az idomuk sem vág össze azoknak a nagyszámú classikus sisakoknak a formáival, melyeket hol eredetiekben, hol szobrászati ábrázolások alapján ismerünk.⁶ Különböznek a római formáktól abban, hogy van orrvédő-lemezük, a szemöldök ívek jelzése sem szokásos a római sisakoknál, csak a korinthusi és a vele rokon típusoknál, de viszont különböznek a görög formáktól is azáltal, hogy az arcvédő-lemezek a sisak

¹ «Sarmatischer Spitzhelm» Dennius Kriegswaffen IV. kiadás. Ergänzungsband 52. 1.

² Néhánynak a pontos ábráját lásd Benndorf Gesichtshelme 14. l. 1. ábra.

³ Benndorf 1. h.

⁴ Alterth. u. heidn. Vorzeit. III. köt., X. füzet, 3. tábla 1.

⁵ Zeitschrift für historische Waffenkunde II. köt. 103 s. k. II. Ugyanott a 105. l. 3. jegyzetében szerző több más csúcsos sisakot sorol föl.

⁶ A legteljesebb áttekintést antik sisakokról adja S. Reinach a Daremberg et Saglio-féle Dictionnaire des Antiquités etc. 1895. Galea cím alatt. De ez a közlemény sem teljes, mert p. o. a turini múzeumban őrzött domborműves basis a két római sisakját is mellőzte, melyeknek mindegyike más. Teljesebb b. Lipperheide nagy műve az antik sisakokról, melyet azonban még nem birunk s így a jelen közleményben nem használhattunk.

felső tagjával nem egy darabból készültek, hanem úgy mint a római időben általában szokás volt, mozgathatólag lógnak le. Hogyha e saját-szerűségek keverékét nem tartjuk véletlenségnek, akkor talán helyesen úgy fogjuk azoknak együttes előfordulását értelmezni, hogy a typus előbb görög idomok befolyása alatt volt és talán utóbb római befolyás alatt fejlődött tovább, a nélkül, hogy magát az alapformát akár görög, akár rómainak tekinthetnők. Még legtöbb antik ízlés mutatkozik a budapesti sisakon, de ezen is a geometriai poncz díszítés inkább barbár, mint római eredetre vall. Ugyancsak barbár kedvtelés a sisak felületére és az arcvédő-lemezekre üvegköveket rakni és mindenek előtt maga a technika, a vasfölvület ezüstlemezzel vagy aranyozott ezüstlemezzel való borítása, a barbaroknál máskülönben is kedvelt eljárási mód, melylyel hazánkban is a Barbaricumban előfordult gazdagabb sírleletek tárgyain többször találkoztunk. Hivatkozhatunk az osztrópataki lelet ponczolt s aranyozott ezüstlemezeire, fegyverek dolgában pedig szintén hazánk területén a herpályi paizsdudort idézzük,* melyekről e folyóiratban legutóbb Reinach S. értekezett. Reinach értekezésében az emléksorozathoz tartozó analógiák nagy számát idézi, leginkább Dániától és a balti tengertől a fekete tengerig terjedő vidékről. Mindezek az emlékek körülbelül egy időből valók, a III. és IV. századból Kr. után és azt a benyomást érelettetik bennünk, hogy a La Tène ízlés késői termékei oly átalakulásban, midőn egyrészt a görög s másrészt a római műveltség hatását tapasztalta. A barbaroknál e stilusban divó sokfajta technika utóbb is megmaradt, így nevezetesen a fémmel való incrustatio, miként azt számos népvándorláskori ékszeren is tapasztaljuk.

Nagyon valószínűnek tartom, hogy a barbaroknak e régi sajátos technikája a római birodalom késői évszázadaiban a római fegyvergyárakba is a barbárok révén jutott és e felfogásra erős érvet látok a gyakran idézett Codex theodosianusféle passusban (X, 22, 1.) mely a sisakoknak aranynyal és ezüsttel való díszítéséről szól. E munkát végző specialistákat barbaricarii sive argentariinak nevezték,** mivel ezüsttel borították a fegyvereket (argento tegere). E föltevés szerint tehát a «barbaricum opus» alatt nem érteném a damascirozást, miként Marquardt hitte, hanem az oly munkákat, a minőkkel a bemutatott sorozatban ismerkedtünk.

Budapest, 1900 október.

Hampel József.

* Legutóbb megjelent az ábrájuk Reinach cikke kíséretében Arch. Ért. 1894. 395—404.

** A barbaricariirol terjedelmesen értekezett Lindenschmit Alterth. unserer heidnischen Vorzeit. III. kötet. — Marquardt Man Das Privatleben der Römer II. k. 1886. 541. és u. o. 653. — Legutóbb Blümner Term. u. Technol. der Gr. u. Römer ismerteti a technikát 1887. IV., 319. és a császári fegyvergyárakban alkalmazott «Garbaricarii»-ra vonatkozó adatokat összeállította Seeck ily című cikkében a Pauly-Wissowa-féle Realencyclopädieban. 1896. II. k. 2856. l.

TÖRTÉNELMI EMLÉKEINK AZ 1900. ÉVI PÁRISI VILÁGKIÁLLÍTÁS MAGYAR PAVILLONJÁBAN.

Az 1884. évi ötvösmű-, az 1885. évi országos, végre az 1896. évi millenniumi kiállítás, bár szűkebb körű és lokális, de fényes sikerei megtanítottak arra, hogy egy nemzetnek ingó s ingatlan régi műemlékei minden időben hatni képesek, mert szívhez és értelemhez egyformán megtalálják az útjokat. Tagadhatatlan, hogy ez a siker volt annak az eszmének is a szülőanyja, hogy az 1900. évi párisi nemzetközi világkiállításra régi műemlékeink összegyűjthető csoportját kivigyük, hogy ezzel a modern műveltség fókuszában az egész világ intellektuális egyeteme előtt bizonyítsunk be kézzel fogható módon két dolgot: hogy a magyar nemzetnek kezdettől óta volt művészete, művészi ipara, melyet súlyos megpróbáltatásai dacára mindig lelkesen ápolt s hogy ennek konstataálásával a régi magyarság sokak által előszeretettel hangoztatott barbársága a nyilvánosság előtt találjon méltó czáfolatra.

E siker elérésére a kiállítás intézője szerencsés ötlettel testesítette meg szándékát első sorban már akkor, a midőn a Szajna partján emelt magyar történeti pavillont nem az építőművészet modern eszközeivel és fogásaival állította fel, de annak egész complexumát a régi hazai műépítés egykori, máig is meglévő emlékei húséges másainak csoportosítása által képezte ki, így állítván fel egy bájos, festői hatású s a régi magyarországi architektura szempontjából felette tanulságos épületet, mely ott a messze idegenben, a világműveltség lázas versenyében könnyvél, leírásnál s minden művészi képnél beszédesebb tanújává lett monumentális építkezésünk évszázados történetének.

Ez a gondolat ugyan nem új s nem a párisi kiállítás ötletéből eredt; az 1896. évi millenniumi kiállítás páratlan szép történelmi épületei, melyeknek pusztulásáért időtlen-időig fájni fog a magyar ember szíve, adták meg a mintát hozzá. A gondolat ez alkalommal is szerencsésen testet öltött, mert a párisi magyar pavillon már külső megjelenésében is biztosította a világ rokonszenvét magának.

A festői pavillonnak *Quai d'Orsayra* nyíló homlokzata román izlésben épült s az 1256-ban felszentelt *jaáki apátsági templom* gyönyörű s híres portálétját tünteti fel; a Szajna felé nyúló jobb szárny csúcsíves izlésű s a *vajdahunyadi várról* másolt motivumokkal díszített; ennek egyik szárnyához a *csütörtökhelyi kápolna* apsisát, a másikkhoz pedig a *kassai Szent Mihály-kápolna* homlokzatát csatolták, mely a maga formáival méltóan képviseli hazai építészetünknek a maga nemében egyedül álló sajátosságát. A góth szakasz elején a *körmöczbányai vártemplom* már messziről feltűnő 40 m. magas imponáló tornya áll erős négyszögbe tört talapzatán, melyet hatalmas csúcsos ívek szelnek át kapuk módjára. A román és csúcsíves szárnyat bal felől renaissance, jobbról

barokk stílusú épületrészek kapcsolják össze egymással. Az elsőnek díszítő motívumait a felsőmagyarországi renaissance-építészet jellemző emlékművei adták: a *lőcsei városháza* arkád-ívei, az *eperjesi Rákóczi-ház* bízor ormos fogszora és a *bártfai városháza* ablakai, melyek itt mind hűen vannak reprodukálva. A barokk részen a díszítő-elemek az *eperjesi Klobusiczky-ház*-ról és a *budapesti szerb orthodox templom* tornyáról vannak kölcsönözve és hű utánzatban visszaadva, miáltal a barokk stílus fejlődésének hazánkban észlelhető két fázisa lett szemlélhetővé téve.

Maga az épület belseje 14 kisebb-nagyobb teremre oszlott, a melyekben részint szabad csoportokban, részint a falakon s 73 üveges szekrényben összesen 1516 számra rúgó kollekcióban a régi magyar hadviselés és iparművészet egyházi és világi vonatkozású emléktárgyai voltak kiállítva. E számban nem foglaltatnak benn ama ősfoglalkozási tárgyak, a melyeket Hermann Ottó mutatott be s a melyek ethnografiai vonatkozásúak lévén, jelen cikkünk keretébe nem tartoznak.

Mielőtt a termek s az azokban elhelyezett tárgyak rövid ismertetésébe fogunk, szükségesnek találjuk felemlíteni, hogy a kiállítás m. kir. kormánybiztossága a magyar pavillonról s annak kiállításáról egy részletező katalógust készítettett,* mely különböző okoknál és körülményeknél fogva csupán csak augusztus második felében jelenhetett meg.

Hogy ez a késedelem helyreütve legyen s a közönség addig is valamelyes tájékoztatásban részesülhessen, Szalay Imre múzeumi igazgató s a történelmi csoport végrehajtó-bizottságának elnöke június hó elején egy 36 oldalra terjedő szerfelett ügyes és mindenben tájékoztató *Kalauzt* adott ki,** mi az alatt a jó harmadfél hónap alatt, mely a hivatalos katalógus megjelenéseig lefolyt, kitűnő szolgálatokat tett a pavillont roppant számban ellepő látogatóknak.

A hivatalos katalógus előszavából, melyet a kormány-biztosság irt alá, megtudjuk, hogy a történelmi kiállítás bizottságában Szalay Imre elnökön kívül öt előadó szerepelt, nevezetesen: dr. Czobor Béla, a ki az egyházi részt, dr. Győry Árpád, ki a huszártérmet, Radisics Jenő, a ki a világi vonatkozású iparművészeti csoportot, dr. Szendrei János, ki a hadtörténelmi részt, végre Plavszik Miklós, a ki az orthodox egyház emlékeinek csoportját gyűjtötte össze. A Szalay-féle *Guide* ebben a tekintetben liberálisabb a hivatalos katalógusnál s a történelmi igazságnak megfelelőleg a magyar kiállítás elnökségének, kormány-biztosságának, a történelmi csoport elnökségének s a végrehajtó-bizottság tagjainak bemutatásán kívül pontosan felsorolja azokat az urakat is, a kik a végrehajtó-bizottságnak fontos és nehéz munkájában osztályosai s hűséges munkatársai voltak. Ezek: dr. Thallóczy Lajos, Fuhász Zsigmond, dr. List Camill, Herman Ottó, dr. Szádeczky Lajos, Pildner Ferencz, dr. Réthy László, Nagy Géza, Göhl Ödön, dr. Éber László, Varjú Elemér és Lipcsey József.

★

* Catalogue de l'Exposition Historique installée dans le Pavillon de la Hongrie. Paris, librairie centrale des Beaux-Arts, 13. Rue Lafayette.

** Guide pour la Collection Historique installée dans le Pavillon de la Hongrie. Budapest, 1900. Hornyánszky. — Két kiadásban jelent meg.

A pavillon termeinek sorozatát a *honfoglaláskorabeli* emlékeket felölelő 1-ső számú csarnok nyitja meg, melynek mennyezetét a pécsi bazilika mennyezetének hasonmása díszíti. A falakat a műemlékek orsz. bizottsága által kiállított képek ékesítik, a melyeknek sorában a pécsi dóm homlokzata, főkapuja és belseje, a kassai Szent-Erzsébet székesegyház, az egri török minaret, a jaáki templom főkapuja, a selmeczbányai vár donjonja, a jaáki templom homlokzata, a budavári Mátyás-templom, végre a peczelfalvi xv. századbéli freskók részletei foglalnak helyet. A szekrények honfoglaláskori fegyvereket és az Árpádházi királyoktól 1526-ig terjedő időszak magyar pénzeit tartalmazzák a M. Nemzeti Múzeum által kiállítva. A hivatalos katalógus a történelmi bevezetésben, mely minden termet megelőz s a magyar história és műtörténet egyes szakaszaira nyújt rövid tájékoztatást, itt is megmagyarázza, hogy a honfoglaláskori magyar vitéz fegyverzetét íjj, dárda, szablya és vért (cuirasse) képezte s hogy e fegyverzethez később (plus tard) a balta (hache), a fokos (hachette) és a sisak járult.

A magyar kard átváltozását két szekrényben sorozatok mutatják, még pedig az *első* (így!) számú a xiv-től a xvi. század elejéig, a *második* (így!) számú a x. századtól a xiv. századig menő példányokat. Egy harmadik szekrény az *«Épérons du IXe au XVIIIe siècle»* gyűjtőczím alatt a magyar kardok fejlődés-fokozataira nyújt példákat, a 4-ik számuban azonban, a történelmi bevezetés *«plus tard»*-jának ellenére már az *ötödik* századtól kezdve felmutat *«haches et fokos»*-okat és lándzsákat. Az 5. számú szekrény hun-szarmata, avar és honfoglaláskori kengyeleket tartalmazván, nyilvánvaló, hogy a fentebbi ötödik századi lándzsák is a hun-szarmata és avar-időkből való példányokat kívánják reprezentálni, a mi teljesen helyes és érthető dolog volna, ha ezekről a történelmi részben megemlékezés történik, így azonban a bevezetés a kellőképen nem tájékozottak előtt csak zavart okoz.

A magyar pénzverés történetéhez adatokat szolgáltató rész a hivatalos katalógusban felemlíti ugyan, hogy az első denárokat ratisbonni mintára Szent-István idejében verték hazánkban, hogy *«sokkal később»* obulusokat is vertek, hogy az első rézpénz IV. István alatt jelenik meg s hogy az első aranypénzt Károly-Róbert verette nálunk florenczi minta szerint, de mindezek felsorolása mellett következetesen megfigyelendő az évszámok feltüntetéséről s így a magyar történelemben járatlan külföldi előtt csak fél munkát végez.

A terem utolsó üvegszekrényében végre a *történelmi* ix. századbéli lovas-sír maradványai vannak kiállítva.

A 2-ik terem az *Árpád- és vegyesházbéli királyok* korabeli tárgyaknak van szentelve. A terem díszítését a pozsonyi xiv. századbéli városháza főkapujáról vett motívumok képezik, tartalmát pedig az egyházi, magán és nyilvános élet tárgyai: könyvkötések, fegyverek, egyházi s világi ötvösművek, miseruhák, történelmi vonatkozású levelek, szőnyegek, nemesi diplomák stb. adják. Az okmányok sorában az Árpádháziak nagy eleganciával megírt s viaszpecséttel, vagy aranybullával ellátott példányai vonták magukra a figyelmet. Ugyanígy Zsigmondnak 1405-ből eredő s a kapivári *Kapy*-család őseinek, *Tétényi Imre* fia *Péter* budai alvárnagy és *Miklós* fia *András*nak s a *Haraszthy*-családnak adományozott kettős festett címeres-levele, mely e nemből hazánkban az első,

valamint II. Lajos armálisai, melyek a miniatűr-festésnek valóságos mesterremekei. A francziák sorában bizonyára nagy érdeklődést keltett *I. Ferencz* királyuknak 1527 február 5-dikén kelt levele, melyben *Batthyány Ferencz* bánnak a mohácsi gyászos ütközetből kifolyólag kondoleál s egyben szerencsekivá-natait fejezi ki *Szapolyay János* királylyá választásához.

A teremben van kiállítva a *vízaknai* xiv. századbeli, reliefen translucid zománczczal ékesített s nagy művészi beccsel bíró kehely is, a melyet közel húsz év óta szakirodalmunk jól ismer. A talpon látható címerről a katalógus is csak azzal tud beszámolni, hogy «six fleurs de lys sur champ bleu: armes du donateur», de hogy ki ez a donátor-család, az ez alkalommal is megfejtetlen marad. Valóban, fölötte szükséges volna, hogy heraldikusaink egyszer valahára neki feküdnének ennek a témának, mert a blasonátlan címér egy érdekes műtörténeti kérdést rejt magában s megfejtése által valószínűleg becses adathoz juttatná a régi magyar iparművészetet.

A 4-ik terem a *vajdahunyadi vár lovagtermét* állítja elénk s főképen a xviii. századig terjedő ama támadó és védő fegyvereket tartalmazza, a melyeken a kelet és nyugat befolyása észlelhető. A régebbiek a nyugattól átvett formákat, a későbbiek a keleti idomokat tüntetik elő. Amazok sorában a legbecsesebbek: *Kálmán* püspök (1317—1375) és *I. Mátyás* királyunk kardjai, melyekhez a *Castrioti Györgyét* s *Thury Györgyét* is hozzácsatolhatjuk a xv. századból, ezek között *Zrínyi Miklós* sisakját és kardját kell a legkiválóbb történeti daraboknak tekintenünk. Mind a kettőt ő cs. és apost. kir. felsége állította ki. Mint speciális ritkaság s a magyar hadi felszerelés szerfölött érdekes tárgyai említésre méltók továbbá: egy xvi. századbeli festett huszár torna-maszk, egy xvii. századbeli, cseresznyefából készült tároga-tó, egy tiszafából való xvii. századi löpor-tartó, egy xvii. századbeli «macskafej», a minőt először a hollandi xvi. század-beli függetlenségi háborúban használtak, egy xvii. századbeli magyar hajdúnak fegyverzete, végre, hogy többet e nemből fel ne említsünk, egy aranyozott s ezüstözött pánczéling a xvii. századból, mely hazai ismert példányaink között a legdíszesebb. Tulajdonosa: a Felsőmagyarországi Múzeum, Kassán. A mester-jegygyel vagy a mester nevével ellátott ritkább példányok sorában *Johan Ernst Feidelt* brieni, *Andreas Kuchenreuter* regensburgi fegyverkovácsok, továbbá *A. Zella*, *Wilhelm Neupaur*, *Hieronymus Jeger*, *Thomas Wastl* stb. mesterek vannak egy-egy darabbal képviselve, a bécsi fegyverkovácsok közül pedig a xviii. században élt *Felix Müller* szerepel egy pár pisztolylyal.

Az újabbkori fegyverek sorában történelmi beccsel bír egy gyermekkard, melyet, felirata szerint, *II. József* császár 10 éves korában viselt. Az érdekes díszkard *Batthyány-Strattman Ödön* herczeg tulajdona.

A lovasterem kiállítási tárgyai között láttuk továbbá a nagybecsű tárcsa-paizsokat *Nagy-Szeben* város tulajdonából, érdekes löporszarukat, lovassági zászlókat, töröket, pánczélingeket s végül az egykorú metszetek egész sorozatát, a melyekből kiválnak: az esztergomi vár képe 1594-ből, *Jean Ruda* rajza után *Dominique Custos* által metszve, az 1649. évi lévai osata egyetlen példányban ismeretes metszete *August Hirschvogeltől*, Budavár 1686-dik évi bevétele egy hollandi mestertől stb.

A csütörtökhelyi kápolna szentélyének főhelyét a *káposztafalvi* (a hivatalos katalógusban *Káposztásfalvának* nevezve) nagy szárnyas oltár foglalta el; mellette ott láttuk: a *szepestménhárdi* bronz keresztelő-medenczét, melyet 1481-ben *iglói János* mester öntött, a *berethalmi* ág. ev. templom tulajdonát képező ajtót, mely 21 nyelvével a xvi. századbeli lakatosművesség egyik mesterműve, az *újlesznai* fakandelábereket, a *nagybobróczyi* könyvvállványt s az *újlesznai* nyeles lámpásokat, miket csaknem kivétel nélkül az 1896. évi millenniumi kiállításból már ismerünk. Templomi zászlók s a *lőcsei* plébánia-templom xv. századbeli festett predellája fejezte be a csoportot, mely a régi egyházi felszerelésnek hű képét tárta fel a szemlélőnek.

Az 5. és 6. terem *Herman Ottó* ősfoglalkozási tárgyait, a halászat, vadászat és pásztorélet eszközeit tartalmazza. Ezzel fejeződik be a pavillon földszinti helyiségeinek kiállítása.

Az első emeleti termek kivétel nélkül renaissance és barokk motívumokkal díszítvék. A sorozatban az első terem, a 7-dik számú, a *miskolczi görög-keleti templomból* másolt díszítményekkel ékes, a 8-diknak díszítményeit a *besztercebányai Turcsányi-féle ház* stukkói képezik; mindkettő az orthodox egyházi szerelvények gazdag sorozatát tartalmazza a *kuveszdíni*, *krusédoli*, *ravanicai*, *sisatováczi*, *besenová*, *rakováczi*, *jazáki* és *opová* kolostorokból, a *karloviczi* és *zágrábi** katedrális templomokból, a *zágrábi* nemzeti múzeumból, végre a *krusédoli*, *besenová*, *karloviczi*, *jazáki*, *kuveszdíni*, *rakováczi* és a *sisatováczi* monostor-templomokból. Maga *Brankovics* pátriárka egy selyem- és ezüsthímzésű s négy táblára terjedő szőnyeggel járult hozzá a csoporthoz, mely így összesen a maga 192 darab tárgyával az orthodox egyház-művészetnek egy oly kimerítő s fölötte tanulságos kollekcióját nyújtotta, a milyen eddig csak a budapesti 1885. évi kiállításon volt.

E tárgyakat szemlélve bőséges képzetünk keletkezik ama speciális byzáncki izlésről, melyet Áthosz görög félszigeten napjainkig élénken művelnek s a mely egyházi szerelvények részben ennek a telepnek, részben pedig a *Fruska-Góra* hegyes vidékein letelepedett ötvösöknek a produktumai, tehát a hazánk testéhez tartozó Szlavónia területén keletkeztek.** A hivatalos katalógus értesít bennünket közelebbről, hogy az artophoriumok, a flabellumok, keresztetek, encolpiumok, a dikirionok és trikirionok a régi *Szerbiából* vagy *Áthos-hegyéről* erednek, de vannak közöttük olyanok is, a melyeket *nagybecskereki* és *pécsi* ötvösök készítettek. Hozzátehetjük ehhez, hogy e műkincsek ama része, mely sodronyos zománczczal van díszítve, már az 1884-ik évi kiállítás óta arról látszott bennünket meggyőzni, hogy a magyar sodrony-zománczos munkák s az óhitű görög szertartáshoz tartozó e fajta ötvösművek között sok rokonvonás észlelhető s így e két csoport között valami belső kapocsnak kell lennie.

Mi e rokonságot és összefüggést a magyar középkori sodronyos zománcznak a déli s keleti óhitű szertartás ötvösműveire *mintaként* való hatásában véljük felismerni, a mely hatás azonban nem a magyar sodrony-zománcz gya-

* A hiv. katalógus következetesen *Zagreb*-et ír *Zágráb* helyett.

** V. ö. Das mittelalterliche Drahtemail 1888, 40—44. ll.

korlatának virágzási idejében, vagyis a xv. században, de jóval később, a xvii. század elejétől vagy közepétől jelentkeznek.

Annyival is valószínűbb ez a feltevésünk, mert már az 1884-ik évi ötvösműkiállításról ismerünk egy artophoriumot, melyet, feliratai szerint, 1707. évi május hó 5-én Nedeljkovics Miklós készített a *krusedoli* zárdában. Miután pedig ez a zárda Szerém vármegyében, Karlóczához közel fekszik s így az artophorion magyar földön való keletkezése minden kétséget kizárólag beigazolt tény, nincs okunk annak a föltevésétől idegenkednünk, hogy az artophoriont készítő mestert magyar, talán éppen a zágrábi székesegyház sodronyzománczos művei inspirálták a díszítésnél, a mely föltevés annyival inkább jogsúlt, mivel az artophorion s néhány magyar középkori sodronyzománczú kehely mustráinak analógiái szembeötlők.

Egyébként nemcsak ennek a zománcznak, de egyáltalában az orthodox ötvösművességnek viszonya a magyar ötvösséghez eddigelé még kiderítetlen kérdés. Reméljük, hogy ennek a gazdag anyagnak a párisi magyar pavillonban akadt lelkes tanulmányozója s hiszszük, hogy ez a tanulmány (mit Budapesten lehetetlen volt megejtenünk azért, mert az egyházi készleteket tartalmazó ládák Budapesten való felbontását a helyi bizottság meg nem engedte) bőséges eredménnyel fog beszámolni különösen azok részéről, a kik a magyar pavillonban hivatalos minőségben huzamosabb ideig alkalmazásban állottak s így módjukban lehetett az összehasonlító tanulmányokat elvégezni.

A 9-dik terem az *Eszterházy hercegek fraknoi kincsházának* reprodukcióját tünteti fel s tartalma xvii—xviii. századbeli egyházi és világi iparművészeti tárgyak. A többi közt itt látjuk az iparművészeti múzeum tulajdonát képező xvii. századbeli csinos ezüst szenteltvíz-tartót, a melynek mestere *Bartholomeus Weigl* volt, de a katalógus elfeledi megemlíteni, hogy *Beszterczebányán* élt és működött; itt vannak a *Zólyom* városa tulajdonát képező *egybenjáró poharak* is, a melyeknek provenienciáját már 1896-ban megállapítottuk, de a miről a hiv. katalógusban szó sem esik; a 670. szám alatt a katalógus szerint az *«Eglise Hunyadi de Tóvis»* állít ki címereket, a 681. szám alatt pedig Bánó József srófra járó ezüst boros flaskója *«epicier»*-nek, azaz *fűszertartó-doboz*nak van feltüntetve. Ez a tévedés már az 1884. évi ötvösműkiállítás óta fennáll s csak nem akar a kísértéssel felhagyni, holott az edény rendeltetését világosan demonstrálja a szája nyílásán lévő dupla csavar: a külső, öblösebb nyílás a bor betöltésére szolgált, a belső szűkebb nyílásút pedig az ivásnál vették használatba. A kettőt befogó karika arra szolgált, hogy a flaskót, mondjuk: kulacsot, táborozás vagy vadászat alkalmával a nyeregkapára vagy egyéb alkalmas és megfelelő helyre felfüggeszteni lehessen. Miseruhák, metszetek, ereklyetartók, keresztek, az 1698. évből való szép beszterczebányai ajtó, olajfestésű kosztümképek, himzett úrasztala-terítők s egyéb himzések, csipkék, serlegek, kupák stb. képezik a terem további tartalmát a legváltozatosabb csoportokba összeállítva. Csaknem az utolsó darabig a millenniumi kiállításból már ismerjük azokat.

A csoportot a 44-dik számú üvegszekrényben a Magyarországon vert érmek s az erdélyi fejedelmek pénzei zárják be. A hivatalos katalógus megelégszik ezek kollektív czimeivel, a helyett, hogy részletes kimutatásukat közölné.

Laikusnak végre ez elég, de szakember s műkedvelő számára a semminél kevesebb!

A 10-dik számú csarnok az ú. n. *erdélyi terem* s benne legnagyobb részt az erdélyi fejedelmek korából való műalkotások vannak kiállítva. Maga a terem a Bethlen grófok *keresdi* renaissance kastélytermét ábrázolja, a mely a tradíció szerint a reformáció idejében a kastély népének templom gyanánt szolgált. A teremben gazdagon van a Királyhágón túli XVII—XVIII. századbeli műveltség képviselve a közel 400 darabra rúgó műtárgy sorában, a melyeknek megszerzésében az erdélyi körök ritka buzgalmat fejtettek ki. A műkincsek sorában számos olyan darabot látunk, a melyek egy-egy félreeső kis falusi templomban vagy magánosok tulajdonában féltve őriztettek s eddigelé a szakirodalom előtt is teljesen ismeretlenek voltak. Az erdélyi bizottság nagy szolgálatot tett a hazai művészettörténetnek, a midőn ezeket rejtekhelyeikről kikereste s nagy szolgálatot tett a kiállításnak is, mert a régi magyar iparművészeti tárgyaknak zömét ez alkalommal Erdély szolgáltatta, hazánk egyéb vidékein szerfölött hidegen és bizalmatlanul viseltetvén a párisi kiállítás iránt a jog- és hatáskörrel bíró tényezők.

Ha a terem egész szigorúan véve nem pusztán az erdélyi fejedelmek korának művelődési viszonyait előtűntető tárgyak kiállítására szorítkozik és chronológia tekintetében bizonyos kitérőket concedál is,* nem tartjuk helyesnek, hogy a nagydisznódi ereklye-tartó keresztet és ostensoriumot, a kis-selyki kelyhet, az alsó-láposi ostensoriumot, a Bruckental-Múzeum serlegeit, a gyulafejevári, nagydisznódi kelyhet, a budapesti piaristák rendháza, a bonczidai, a brassói, segesvári templom stb. stb. tulajdonát képező xv. századbeli egyházi szerelvényeket stb. e helyütt állították ki. Ellentmond ennek a *kor*, ellentmond sokszor a származás is s teljességgel nem igazolja az eljárást az az egy föltevés, hogy mert azok *máma* a Királyhágón túl fekvő területen léteznek, tehát okvetlenül az erdélyrészi kultúra szülöttei is. Nem foglalhatnak itt helyet a piaristák budapesti rendházának későbbi keletkezésű tárgyai, Csoma József kupája, a huszti ev. ref. templom serlege, a kassai múzeum *«instrument de torture»*-je s, hogy még vagy harmincz tárgyat fel ne soroljunk, röviden összefoglalva: nem foglalhat itt helyet az ékszerek egy egész sorozata sem, ha az ú. n. «erdélyi zománcz»-czal is vannak ékesítve, mert tudjuk, hogy a zománczozásnak ezt a nemét ugyanabban az időben Magyarország egyéb vidékein is készítették.

A 791. szám alatt kiállított érdekes aranyserleg (a kolozsvári ev. ref. templomé) nem 1641-ben, de 1640-ben készült s helyes felirata ez: *Colosuarat Brozer Istuan Csinalta Anno 1.6.4.0.* A 810. számú pompás fedeles kupa mestere *Bartesch Igel*, készítési éve pedig 1634. Ez a remekmű kellőképen méltatva volt az Arch. Értesítő ez idei első füzetében, sajnos, hogy az ott

* Ezt a tárgyak kiállításánál tényleg megteszi, de a hivatalos katalógus előljáró történeti bevezetése *mindent* erdélyinek mond, a mi itt ki van állítva: «L'indépendance politique, l'esprit national et les alliés étrangers ont exercé une profonde influence sur les arts indistruels de la Transylvanie, qui diffèrent à plus d'un point de ce que nous voyons en Hongrie.» Majd alább: «Aussi avons nous tenu de réserver cette salle spéciale pour la Transylvanie». (99. oldal). A teremben *felsőmagyarországi* műtárgy is lévén, szó nélkül nem hagyhatjuk ezt a körülményt mert a művészi iparból hazánkban ez a része is mindig becsületesen kivette a maga részét.

közölt műtörténeti adatokra a hiv. katalógus részéről a magyar ötvösművesség története szempontjából reflexió nem történt, míg a 809. szám alatt bemutatott kehelynél s néhány más ötvösműnél (vajmi kevésnél) a katalógus külön kiemelendőnek tartja, hogy az «magyar ötvösmunka». Ezt vagy teljesen el kellett volna hagyni, vagy következetesen keresztülvinni, mert az ilyen elvétve oda-vetett jegyzet könnyen megtévesztheti a tanulmányozót, méltán felkeltvén benne azt a gyanút, hogy a hol ezt a megjegyzést meg nem találja, az nem magyar származású mű. A hivatalos katalógus által «*instrument de torture*»-nek nevezett készülék korántsem *kínzó*, de amolyan rendőri szerszám, melyet a jó régiek «*hegedű*»-nek hittak vala s arra szolgált, hogy veszekedő némbereket büntessenek vele. A rajta látható nagyobb nyílás a *nyak*, a két kisebb pedig a két *kar* számára szolgált s nem a «*lábszárak*» részére, a mint azt a hivatalos katalógus magyarázza: «... avec une grande ouverture pour le cou et deux petites pour les jambes.»

Hann Sebestyén néhai jó ötvösmesterünk összesen nyolcz darabbal van képviselve a kiállításban; e nyolcz darabból hat egy csoportban (851—856. sz.) volt bemutatva, a hetedik a 891-dik, a nyolczadik pedig a 768. szám alatt szerepelt. Ezenkívül névszerint meghatározott régi magyar ötvösmesterrel csupán csak egyetlen-egy tárgyon találkoztunk: a Bánffy György gr. tulajdonát képező asszonyt ábrázoló poharán, melynek mesterjegyét a lőcsei *Genersich Dávid* részére még 1896-ban sikerült megállapítanom. Ez a sajnos körülmény csak azt bizonyítja, hogy műtörténeti kutatásaink csigalépésben haladnak előre s hogy a kutatás nem folyik egyenlő mértékben *két irányban*. Az egyik irány a *levéltári adatok* tanulmányozását és publikálását kell hogy kultiválja, a másik irány a még meglévő régi ötvösművek felfedezésével s leírásával foglalkozzék. A «*felfedezés*» még csak menne valahogy, mert bőven akad vállalkozó, a ki a *felfedező utat* a *külső hatás* érdekében megteszi, a levéltári utánjárás fárasztó s lélekölő munkája azonban már kemény dió s — eset igazolja — erkölcsileg, anyagilag hálátlan sport. A míg ezt a kettőt egyensúlyba hoznunk nem sikerül, műtörténeti «tanulmányaink» csak felületesek maradnak s a dolog merituma nagyon eltörpül.

A 11-dik terem a *maksai* plafond motivumaival van díszítve s imaszőnyegekben, olajfestményekben, s halotti címertáblákon kívül *Bethlen Gáborné Brandenburgi Katalin* himzett ruhájának egy részletét (a derék nélkül) s nagyjából a régi magyarországi kódexeket és könyvkötéseket tartalmazza. Amazok sorában a legbecsesebbek a *Korvin-kódexek*, a melyekből összesen 12 darabot állítottak ki, még pedig kilenczet a bécsi udvari könyvtár, hármat a Magyar Nemzeti Múzeum részéről. Ezt a számot Nemzeti Múzeumunk egy Korvin-kódex kötésével toldotta meg, úgy, hogy voltaképen 13 darab lett Mátyás király szétszórt könyvtárának máig fennmaradt 145 biztosan megállapított példányából Párisban bemutatva.

Az egyházi könyvek sorozatában ott láttuk az *esztergomi főszékesegyház* 1279-ből való psalteriumát, a *pozsonyi káptalan* XIII. század régi missáléját, az *egri püspöki könyvtár* 1390-ből származó misekönyvét stb., a világi vonatkozásuk közül *Túróczy János* «*Chronica Ungarorum*»-ját, egy érdekes magyar izlésű

könyvkötést a xv. századból, az újabbak közül pedig kötéseket *Debreczenből*, *Kolozsvárról*, *Nagy-Szombatból*, *Kassáról*, *Pozsonyból* stb.

A 12. terem világi s egyházi szereket, kosztümöket, a régi czéhélethez tartozó eszközöket s ezüst és fayence asztali készleteket tartalmaz a xvii—xviii. századból. Az 1284. szám alatt kiállított s három «*tűzben pikturált*» zománczos képpel díszített kehely mestere a kassai származású *Szilassi János* löcsei ötvös, a mit érdemes lett volna felemlíteni. A besztérczebányai ötvösök czéhládájánál helytelenül van megjegyezve, hogy azon *Szent-Egyed*, az ötvösök védőszentjének képe van ábrázolva,* mert az ötvösök védőszentje nem Egyed, de *Eligius* (Eloi) volt. Angliában *Szent-Dunstánt* tekintették az ötvösök pátrónusának, ámde ezt hazai ötvösczéheink sohasem tisztelték s miként czéhpecsétjeink igazolják, általánosan Eligiuszt tartották védőszentjüknek.**

A 13. terem mennyezete a *körmöczbányai városháza* plafondjáról van másolva, részleteiben pedig a *sárospataki vár* donjonjának szobrászati motívu maival van díszítve.

A benne kiállított xv. századbeli egyházi készletek többnyire a magyar ötvösség speciális díszítő elemével, a sodronyzománczczal vannak ékesítve, a mit a hivatalos katalógus következetesen «émaux hongrois filigrannés»-nak, vagyis *filigrán-zománcznak* nevez, holott a magyar sodronyzománcz lényegében s kivitelében ettől merőben különbözik, mert a filigrán-zománcznál (mint például a japánok e nembe vágó pompás műveinél) csupán csak a vékony drótok által alkotott idomok *belső* mezőit töltik ki zománczczal, a *rajzon kívül eső alap* ellenben *zománczozatlan marad*. A magyar sodronyzománcznál az ábrán kívül eső alapterületet is zománczczal vonják be.

Az ötvösművek mellett a műseruhák gazdag csoportjai, daczára, hogy alapszövetük rendesen olasz eredetű, a magyar művészi iparnak méltó becsületére válnak, mert remek hímzéseik mindenesetre itthon készültek s magyar kezek-től erednek.

Az 1374. számú kis *oltárnál*, mely talán a xiii. századból ered s egykor a *pozsonyi Klarisszák* zárdájáé volt, méltán elszorúl a magyar ember szívé. Ez a nagybecsű, értékes mű, mely aranyozott ezüst kettős szárnyain elől-hátul gazdagon van translucid zománczczal ékesítve s melyet két szent között a kisdéd Jézust emlőjéből tápláló boldogságos szűz alakja díszít, beszédes tanúja annak, hogyan pusztultak el, mint jutottak külföldre, idegen kezekre régi műkincseink, melyeknek hírért ma már csak egy-egy elvétve található darab s a régi leltárak kápráztató adatai hirdetik az utódoknak. A kis oltárt «*Victor Silvy*» állította ki; bizonyára álnév ez, mert a kontinensen ilyen nevű amateurt nem ismerünk.***

* Au milieu, sous un portique, «*le patron des orfèvres, St Egide*», façonnant une vase sur l'enclume. (171. oldal.)

** Egyetlen-egy kivételt ismerünk idáig: a brassói ötvösök czéhpecsétjét 1686-ból, a melyen a mithrás védőszent nem Eligius, de egy *M* betűvel jelzett szent, talán Martialis limogesi püspök.

*** Közöljük az idecsatolt mellékleten az u. n. Margit-oltár ábráját egy fénykép után, melyet a frankfurti Goldschmid-czég, kinek révén az emlék külföldre ment, szíves volt rendelkezésemre bocsájtani. Czobor B. akadémiai előadásában (Akad. Értesítő, juliusi szám) úgy mutatta be, mintha azt újra föl kellett volna fűzőzni; pedig régóta jól tudjuk, hogy Goldschmid kinek adta el és hogy oly kézbe jutott, a melyből vétel útján alig lehet az ország számára visszahódítani.

A szerkesztő.

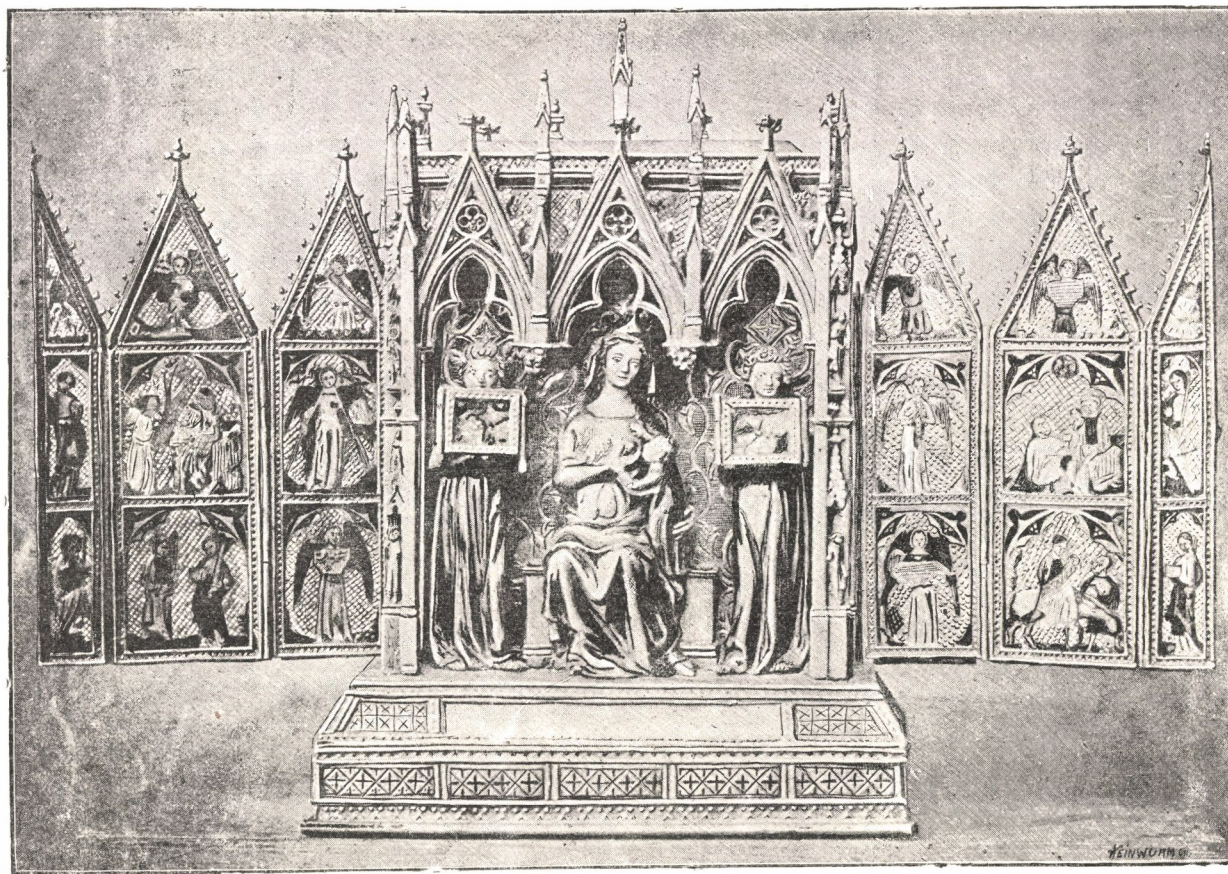
A pavillon utolsó nagy csarnokait a *huszár-kiállítás* foglalja el olajba festett s a huszárság chronológiai kifejlődését feltüntető képeivel, a melyek között olyan fayence, fém és fa iparművészeti tárgyakat, üvegeket, kosztümöket, egykorú képeket, fegyvereket, kornyétákat s egyéb tárgyakat találunk, a melyek a huszárság történetével szoros összefüggésben vannak. Mindezek legnagyobb része ismeretes előttünk, mert kiállításaink eléggé foglalkoztak velők, az ismeretlen darabok archæologiai becse pedig meg nem üti azt a mértéket, a melynek alapján velük itt foglalkozhatnánk.

★

Ha a párisi magyar pavillon 1516 darabra rúgó műtárgyát az 1896. évi millenniumi országos kiállítás történelmi csoportjában bemutatott 8739 darab emlékművel összevetjük, konstatálnunk kell, hogy a párisi kiállításon ez utóbbi anyagnak csupán csak hatodrésze lett bemutatva. Ezt a számszerinti apadást indokolja az épület kisebb mérete, a mivel számot kellett vetni. Ha a *qualitás* fokát vizsgáljuk, sajnálattal bár, de ki kell mondanunk, hogy ez az 1896-dik évinek mértékét meg nem ütötte. Hiányoztak a kiállításból első sorban az esztergomi főszékesegyház elsőrendű műkincsei, köztük a világhírű, páratlan szépségű Korvin-kalvária, hiányoztak a kassai Szent-Erzsébet székesegyház ötvösművei, híres egyházi ruhái, a kassai ev. ref. és ág. evang. templomok műkincsei, a nyitrai székesegyház gazdag készletei, a gyöngyösi plébánia-templom remekműű filigrán-kelyhei, az ungvári úrmutató; teljesen hiányoztak az Eszterházy-gyűjtemény híres darabjai, gróf Erdődy ötvösművei, a világhírű Mátyás-féle trónkárpit és még egy egész sorozat olyan műtárgy, a melyekkel a magyar művészi ipar multját s nemzetünk régi gazdagságát demonstrálni lehetett volna a nagyvilág előtt. Leszámítva mindezt, mi bizonyára nem a lelkes és ügybuzgó intézőkön múlt, a kiállítás magyar történelmi pavillonja külsejével és belső tartalmával egyaránt becsületére vált a nemzetnek s ékesen tanuskodott azoknak a szakismerete, lelkes ügybuzgósága s nagy fáradozása mellett, a kik létrehozták. A magyar történelmi pavillon általános, osztatlan sikere elvitathatlan; napnap mellett ezekre rúgó tömeg keresi fel s a szemlélők gazdag tartalmát látva szívesen elismerik, hogy maroknyi népünk minden időben híven szolgált a kulturát s a művészetből is becsületesen kivette a maga részét.

Mihalik József.

ÁTLÁTSZÓ ZOMÁNCZOKKAL DISZÍTETT XIII. SZÁZADI OLTÁRKA U. N. MARGIT-OLTÁR.

LEVELEZÉS.

I. DUDAS GYULA: A VASKUTI, PARABUTYI ÉS KARAVUKOVA-RÁCZMILITICSI FÖLDMŰVEKRŐL. Tavaszi körútam alkalmából folyó évi márczius hóban a vaskuti híres halmokat és az ottani földvárat, április hóban pedig Parabuty és Karavukova-Rác-Militics határában az ú. n. kis római sánctot szemléltem meg. Vaskut nagyközség Bácsmegyének a tengerszin felett 200 méternél magasabban fekvő területéhez tartozik, melyen alul már egy jóval alacsonyabb földhát kezdődik, mely 100 és 200 méter közt emelkedik. A vaskuti halmok épen e magasabb vidék határán állanak s így fel kell tennünk, hogy a mikor épültek, a Duna folyam kiöntései egészen idáig értek, mert az alattuk elterülő mélyebb vidék még ma is vizenyős és legelő gyanánt szolgál; a szántó-föld a halmoknál és a földvárnál végződik. A község felől kocsival közeledve egy negyedórai utazás után a halmokat érjük előbb, melyek két csoportban impozáns nagyságukkal tűnnek ki. Az összesen 12 halomból álló kettős csoportozatban négy halmon a behorpadás, helyesebben beásás nyomai látszanak, ezek tehát azok, melyeket Rómer és Czirfusz 1868-ban felásattak. A halmok átlagos magassága 20—30 méter közt ingadozik, ma is feltűnően meredek úgy, hogy csak némely oldalról lehet rájuk felkapaszkodni; átlagos területük 2—300 □ métert is meghaladja. Formájuk nagyon sajátos s hozzájuk hasonló halmok csak a szomszédos Rigyicza helység határában fordulnak elő; egyébként én részemről ilyen halmokat az egész Duna-Tisza közön sehol sem láttam. Rómer e halmokat a geszterédi (Szabolcs m.) halmokkal tartá legalább belső szerkezetre megegyezőeknek, mert úgy az általa 1868-ban felásott vaskuti négy halom, mint a geszterédi is, kemencze alakulag kiégetett sírboltot foglalt magában. Úgy láttam, hogy Rómer és Czirfusz nem a nagyobb, hanem a kisebb halmokat ásatták fel, melyek — mint Rómer említi, — úgyszólván teljesen fel voltak dülva és ki voltak fosztva úgy, hogy e halmokból aránylag csekély számu vaskampó és eszközdarab látható a Nemzeti Múzeum gyűjteményében. Mivel a nagyobb halmokat Rómer nem kutatta át s mivel azoknak korábbi feldulása vagy kifosztása is nehezen sikerülhetett, úgy vélem, hogy e nagyobb halmokat érdemes volna felásatni, mert azok tartalma valószínűleg még érintetlen.

A halmoktól pár ezer méternyire, kissé emelkedettebb helyen terül el a vaskuti nagy földvár, melyet Rómer annak idején a hazai ú. n. pogány várak sorába helyezett, de nem kutatott át. E vár egy hatalmas gyűrű alakú töltésből áll. A töltés magassága 20—25 méter, szélessége az alapnál 40—50, a csúcsnál 15—20 méter. A köralakú erőd egész területe 1½ holdnyi lehet. A bejárat

észak-nyugat felől van, tehát ez az erősség a kelet és dél felől jövő ellenséggel nézhetett szembe. Ily jó karban levő s valóban impozáns földvár tudtommal sem Bács, sem Pest vármegyében nem fordul elő; kár, hogy átkutatására még senki sem gondolt. Most már egész belső területét szántják, de még hosszú ideig nem lesz elpusztítható e hatalmas földmű, mely rám egy igazi avar-kori ring hatását tette. Nem is valószínűtlen, hogy avar-kori építmény, mert mellette levő halmokat a leletek alapján Rómer maga is népvándorlaskorinak tartá.

E vázlatos jelentésem befejezéseül meg kell még röviden emlékeznem arról, hogy áprilisi (21—26) körútam alkalmával az általam már régebb idő óta nem látott ú. n. római sánczot Parabuty községnél, azután pedig a Karavukova és Rác-Militics községek közötti területen érintettem. Mivel a katonai térkép szerint e helységeknél a római sáncz már ez idő szerint nincs feltüntetve, kíváncsi voltam, nyomára akadok-e? Parabuty helység határában a sáncznak már valóban nyoma sincs, de mivel e község a múlt században épen magára a sánczra épült, a községben a főutcán keresztül egy magaslat még meg van, sőt a jegyzői lak épen a sáncz vonalán áll. Mivel a régi térképek * szerint a sáncz Karavukova és Rác-Militics között a Mosztonga nevű ér mindkét partján fel van tüntetve, midőn pár nappal később Karavukováról a Mosztonga mentén Rác-Militicsre utaztam, a sánczokat figyelemmel kísértem, de sem magam nem láttam, sem kocsisom, sem pedig a helységek plébánosai és egyezői azok létezéséről mit sem tudtak.

Az Apatin Ó-Becse között átvonuló ú. n. kis római sáncz tehát már pusztulóban van s ha a rombolás munkája így halad, maholnap a nevezetes földmű teljesen el fog tűnni a kutatók szemei elől.

Zombor, 1900. április hó.

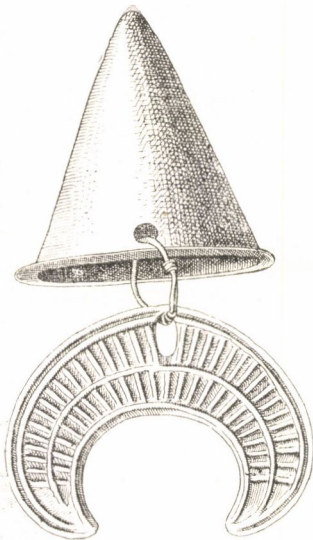
Dudás Gyula.

II. MELHARD GYULA. A NAGY-BERKI-I (SOMOGY-M.) LELETRŐL.

A nagy-berki-i (Somogy-m.) határban, az ú. n. szalacscai szőlőhegyen, gróf Vigyázó Sándor úr szőlőjében a múlt ősszel, szőlődöntögetés közben, érdekes leletre akadtak a munkások.

A lelet tárgyai: 1 vasfogantyúval bíró üst, 1 tál vagy helyesebben serpenyő, 1 lánczocszákon függő méces, 2 fibula, 8 csüngő-dísz, 4 tölcsér alakú, félhold alakú, karikákon lógó csüngővel ellátott tárgyacska, 5 egész és egy töredék övcsat (?) rész, 2 kisebb hasonló czélú lapocska, egy csatszeg, 1 szalvéta csatolóhoz hasonló tárgyacska, 1 vashorog-féle tárgy és egy átlyu-

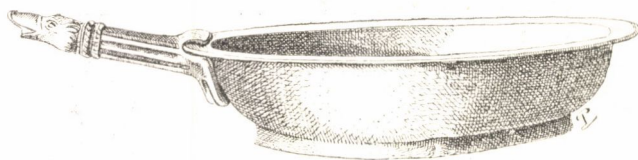
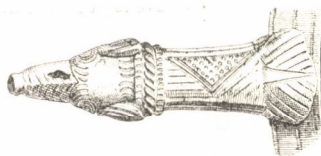
* Az Arch. Értesítő egyik vidéki munkatársa Cz. Gy. úr e folyóirat folyó évi februári füzetében a római sánczokra vonatkozó térképek ügyében ismételten szót emelt s felszólalásából azt látom, hogy a római sánczokat érintő térképek felől még az ezen sánczokkal foglalkozó némely kutatók sincsenek kellőleg tájékozva. A római sánczra vonatkozó leghitelesebb térkép gyanánt semmi esetre sem a Bácsmege monografiája I. kötetéhez mellékelte térkép tekintendő, mert az csupán Bács és Bodroghmege mohácsi vész előtti politikai beosztását és akkori városait, várait és helységeit kívánja az egykorú adatok alapján feltüntetni. A római sánczok e térképen csak nagyjából és csak körvonalaikban vannak feltüntetve, mert a közép-korban e sánczokat még senki sem ismerte. Legelső és leghitelesebb térképe e sánczoknak Marsiglié. Azután a Kovács kamarai mérnöké, a ki 1760 körül készítette a megye térképét. Csak ezek után következik Baueré e század első feléből. Az újabb térképek között csak a katonai térkép és Rómer archæologiai térképe megbízható.

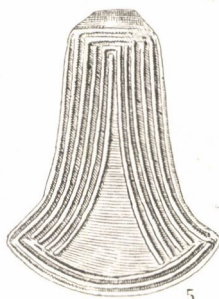
6. $\frac{2}{3}$ n.

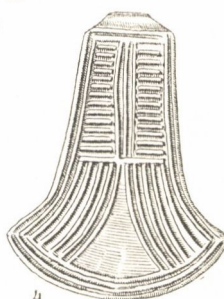
1. $\frac{1}{7}$ n.

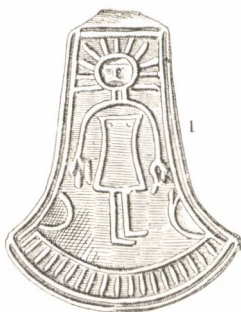
2. $\frac{1}{5}$ n.

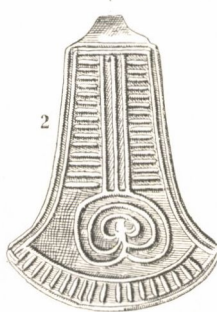
5

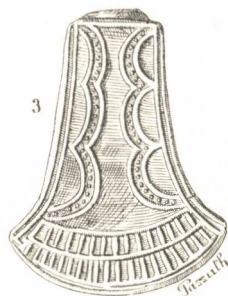
4

1

2

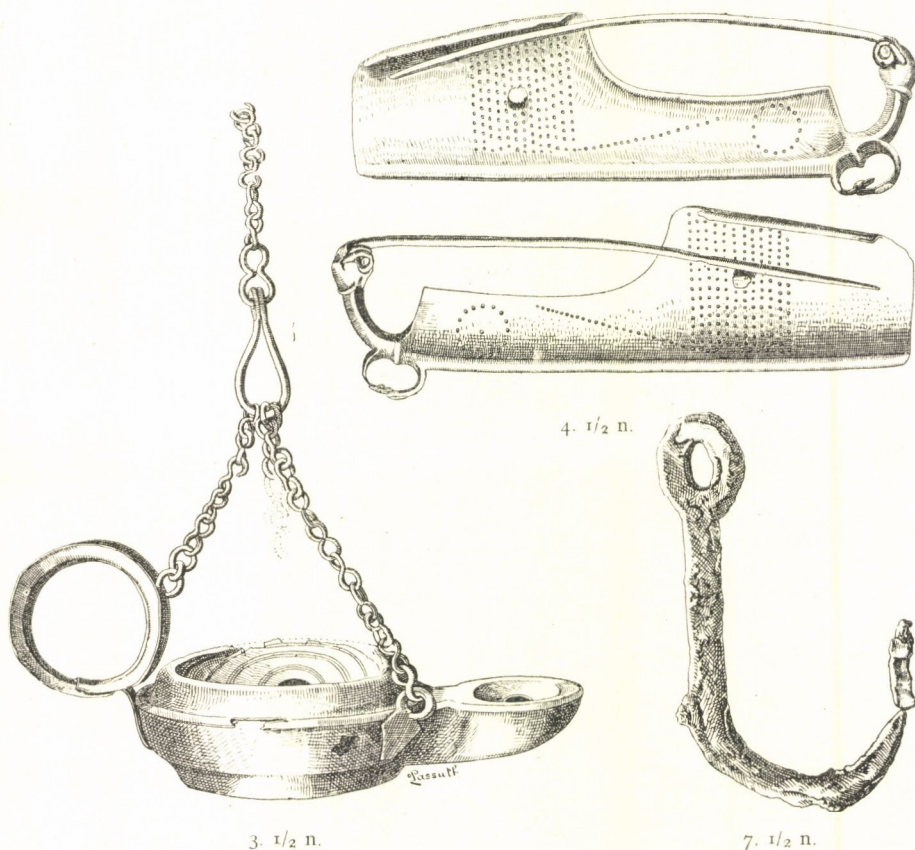
3

5. $\frac{1}{2}$ n.

NAGYBERKI LELET.

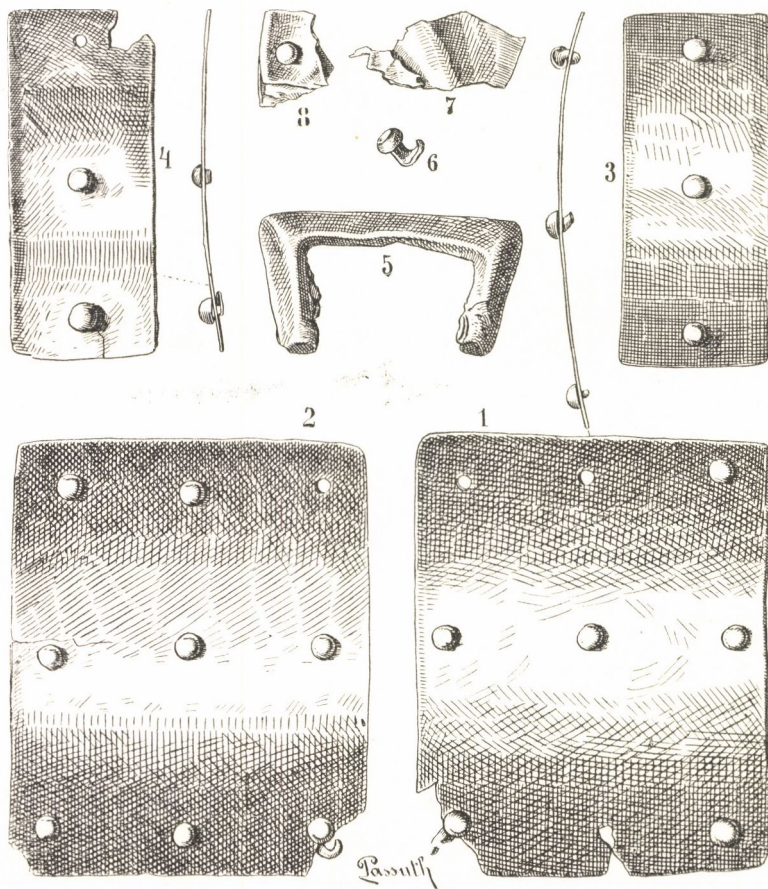
kasztott vadkan agyar. Az itt felsorolt tárgyak részben benne voltak az üstben, részben körülötte egy négyzetméter területen találtattak. Anyaguk nagyobb részben bronz, zöld patinával, részben, valószínűleg rossz ezüst (?), szintén zöldes patinával. 1. Az üst bronzból, fönt 40 cm. átmérővel bír; kihajló pereme alatt gömbölyű vasabronccsal van körülvéve, melynek két átellenes fülébe van a vas-fogantyú erősítve; az edény oldala már lyukas, a füst nyomai is meglátszanak, az edény magasságát megmérni elfeledtem, de magassága is lehet úgy 40 cm. 2. A bronz serpenyő, kerek alakú, a peremektől számított

NAGYBERKI LELET.

átmérője 27.5 cm., az egyenesen kihajló perem köröskörül 2 cm., a fenék átmérője 19.3 cm., magassága 5.7 cm., belül a fenéken egy központos kördiszítés. A nyél 12 cm. hosszú, a nyél az edényhez más diszítéssel van elül, mint hátul erősítve. Az egész zöldes patinával. 3. A mécses szintén bronzból való, hossza 11.8 cm., legnagyobb szélessége 8 cm. A lánczocska erősítékével együtt a mécses testéről levált, de a ragasztékok helyei meglátszanak, a lánczocska is már rongált. 4. A szántószerű fibuláknak nagyságát a rajz 1/2 nagyságban tünteti fel. Anyaga, mint a bádóg, valószínűleg rossz ezüst, a tövis is ugyanazon anyagból való; zöldes patinával bírnak. Az egyik oldalon pon-

tozott diszítés, a másik oldalon, valószínűleg a tövis megakasztására, egy kis szögecske van a középtájon benitelve. 5. A csüngőket $\frac{1}{2}$ nagyságban az idecsatolt rajzok ábrázolják. Ezen itt feltüntetett csüngők, a mennyiben fönt egyik végök felakasztás céljára visszahajtott fülecskével bir, vékony lemezkék, ugyazon anyagból, mint a fibulák, gyenge zöldes patinával birnak, a diszítések trébelt vonalakat jelentenek. Az 1. számúból van 1 db., a 2-es számúból 2 db., a 3-as számúból 2 db., a 4-es számúból 2 db., az 5-ös, ember alakot feltüntető

BRONZRÉSZLETEK A NAGYBERKI LELETBŐL $\frac{2}{3}$ n.

diszítésükből 1 db. 6. Süveg vagy tölcser alakú részlete, mely azonban a csúcsnál zárt, 4,5 cm. magasságú s mint a rajz feltünteteti, kihajló peremén 3 lukkal bir, karikácskák részére, hogy azokba meg a 6 b-vel jelölt trébelt vonalakkal diszített félholdacska függesztessék fel, a félholdat a rajz nagyságában tünteti fel. Mindkét részlet anyaga ugyanaz, mint a fibulák és 4 alatti csüngőké. A leletben a tölcser alakú részletből van 3 db. egy csüngővel, kettő már leszakadt, 1 db. van egy karikával, csüngő nélkül, 3 db. félhold a karikával együtt és 2 db. leszakadt csüngő karika nélkül.

A leletben van 5 db. egész és 1 db. töredék négyszög alakú, a túloldalon $\frac{2}{3}$ nagyságban ábrázolt vastagabb lemezű bronzlapocska (1. 2), hat lyukkal s egyik-másik lyukban még meglevő nitt-szegekkel. Eredetileg vagy bőrre, (talán övre?) ruhára lehettek erősítve, kissé hajlított alakjukból is lehet ezt következtetni. Ugyanilyen czélra szolgálhattak a leletnek 2 db. 3. 4. jelölt, nagyságban lerajzolt darabjai is, annál is inkább, mert a leletben van egy csatvég is, melynek bronz részlete most is meg van, de azon részlete, mely általa szöghöz volt erősítve, *mert ez vasból volt*, elrozsdásodott, a lapos csat-vég alakját a mellékelt rajz (5.) tünteti fel. A leletnek legutolsó bronz darabja egy 2.5 cm. magas és 4 cm. átmérőjű, szalvéta szorítóhoz hasonló kis karpereczecske. Az egész gyűjteményt kiegészíti egy vas horogforma tárgy (7. ábra) és egy átfurt, de már kétfelé vált vadkan-agyar.

Az üst, a tálacska, a fibulák, a mécses római alakot tüntetnek fel. Megjegyzem, hogy a szőlőhegy közelségében van Szalacska pusztá, a dombháton számtalan nagy őskori sírhalommal; évekkal ezelőtt néhány kisebbet feltártam s római korra valló edény-töredékeket és tárgyakat találtunk.*

Attala, 1900 május 3.

Melhard Gyula.

III. BOROLAN ISTVÁN: RÓMAI LELETEKRŐL LIVÁDIÁN (HUNYAD M.). Pujóról Nagy-Baárra való jártamban sokszor szemembe ötlöttek Livádia községben a ház- és kerítésfalakba épített, a jelenlegitől eltérő alakú téglák, de soha sem vettem magamnak annyi időt, hogy azokat közelebbről megnézzem. Tudomásom nem volt arról, hogy a közelben valami római telep lett volna; hallottam ugyan említeni Ponor mellett egy ilyent, de hogy az hol legyen, ma sem tudom. Folyó évi január hóban nálam járt egy farkaspataki parasztember és ez látta a lakásomban szekrényben elhelyezett marosportosi római S alakú tégláimat. Megkérdezett, hogy mit csinálók ezekkel, mert az ő határukban gyakran találnek a gyerekek hasonló téglákat, melyekkel aztán hosszú időig játszanak. Érdeklődésemet e kijelentés nagyon felébresztette, mert Farkaspatak lakásomhoz nem esett távolra, föltettem magamban, hogy a parasztember megjelölte helyen próbaásatást tegyek. Február 14-én szép idő lévén, Russ Trajan munkásommal kimentem, de nem a farkaspataki, hanem a livádiai határban találtam azt a helyet, melyről fentemlített említést tett. Megtalálva a helyet találomra ásatni kezdettem. Alig egy-két ásó mélységre több egybekapcsolt S és D alakú téglát találtam, ezek alatt pedig a mészhabarcsban munkásom egy teljesen ép, az építés alkalmával nyelét vesztett kapára akadt. Később pedig több, igen jól égetett és $27.5 \times 17.5 \times 6$ cm. méretű téglából állott közfalra jutottunk, melynek alapja 27 cm. vastag és faragatlan kőből készült volt. Néhány vasszeg és csirke-lábszárcsonton kívül mást nem találtam az 1.5×2 méternyi felásott helyen. Ásás közben odajött egy farkaspataki öreg ember és ez oda nyilatkozott, hogy arról a helyről sok faragott követ és téglát hordtak el fiatal korában a farkaspatakiak és livádiaiak

* Gróf Vigyázó Sándor úrnak köszönhető, hogy a tárgyak ismertetéséhez az itt közölt ábrákat is csatolhattuk.

A szerkesztő.

ház és kútépítéshez, különösen pedig sok nagyobb méretű téglát. Kérdésemre, hogy mint öreg ember nem hallotta-e, hogy pénzt vagy egyéb fémtárgyakat nem találtak-e, vagy más helyen, de a közelben szántás közben nem akadtak-e nagyobb kövekre vagy kőhalmazokra? nemmel válaszolt, de megjegyezte, hogy a bokrok között mások és ő maga is sokszor látott esténként, mikor fiatalabb korában a juhokat és kecskéket itt legeltette, «pénzt lobogni» és hogy ezelőtt 40—45 évvel még volt itt egy forrásforma kis lyuk, melyből rendszeren, télen és nyáron füst jött ki, de néha víz is szokott volt feljönni s ez is gőzölt, annyira melegítette meg az «égő pénz». Annak idején ő is, meg mások ásni kezdtek a bokrok között, a hol a «láng» kicsapott, de bizony nem találtak ők pénzt, pedig lenni kell, mert az öregek is elődeiktől hallották emlegetni, hogy e helyen nagy kincs van a föld alatt elásva. Nézetem szerint, miután az egész «telep» köröskörül ingoványos, ha igaz, hogy még 40—45 év előtt itt meleg orrás néha-néha mutatkozott, a kies helyet a rómaiak és talán a dákok is rendes állomás mellett fürdőnek is használták. A jelenleg még látható jelek másfél, egész két hold területre terjednek ki, de bizonyosan nagyobb terjedelmű lehetett a telep, azonban útban lévén a sok kő, az onnan elhordatott ház építéshez s így nem látszik most az egész terjedelme. Anyagi helyzetem nem engedi, hogy magam végezzek itt tudományos kutatást s azért van szerencsém szíves figyelmüket e helyre irányítani, hogyha esetleg régészeti szempontból érdemesnek találhatik, még idejekorán rendes feltárássra kerüljön, hogy a netalán eltemetve levő értékes kulturhistoriai dolgok ott ne vesszenek vagy másuton el ne kallódjanak. Katonai térképem nincsen, hogy abból a helyet megjelöljem, de szívesen megmutatom, ha felkerestetnek az iránt.

Nagy-Baár, 1900 márczius 19-én.

Borolan István.

IV. TÉGLÁS ISTVÁN RÓMAI ÉS MÁS SÍROKRÓL ALSÓ-SZENT-MIHÁLYFALVÁN. Az Arch. Értesítő 1896. évi 1-ső számában soroltam fel a Keresztmezőn talált római kőkoporsókat. Azóta kutatás vagy ásatás nem háborgatta e sírokat, mert az alsó-szent-mihályfalvi birtok jelenlegi tulajdonosa, dr. Wolff Gyula nem engedi meg, hogy a kőkoporsók anyaga épületköül szét-hurczoltassék. Közlebbről, azaz 1899. évi november hónap 21-én a Keresztmezőn szántással foglalkozó béresek jelentették, hogy az eke egy koporsó födelében megakadt és a koporsó teteje csaknem a földszínen van. A helyszínére siettünk és a sarkophágot kiásattuk. Hossza 2'18 m., szélessége 0'83 m., mélysége 0'65 m. Úgy a sírláda, mint a födél egy-egy darab kőből volt kifaragva. A sírláda belsejében a fenék egyik vége némi emelkedést mutat. Az a rész párna helyett szolgált. A koporsó kelet-nyugoti irányban feküdt s födele már réges-régen szét volt rombolva. A födélen tátongó nagy lyukon át a föld a koporsó belsejét betöltötte és a csontok abban a földben össze-vissza dobálva feküdtek. Közvetlenül ezen koporsó déli oldala mellett találtatott egy gyermek-koporsó is. Hossza 0'80, szélessége 0'40 és magassága 0'30 m. Fenekének egyik vége szintén párnaszerű emelkedést mutat. Födele szét volt rombolva és a kis sírláda tartalma is szintén kirabolva. A midőn a munkások a nagy koporsó kiemelése céljából a gödör szélesbítésén és a gödör oldalának

lejtősítésén dolgoztak, a koporsótól egy méternyi távolban ismét egy ehhez hasonló kőkoporsó került napfényre, mely nem feküdt határozottan kelet és nyugoti irányban, hanem egy kissé ehhez hegyes szögben, azaz inkább kelet, délkeleti irányban. Méretei csaknem ugyanazok, mint az előbbi; födele, bár szintén ki volt lyukasztva, mégis az itt eddig előtalált sarkophág-fődelek között legépebb állapotban maradt meg. A földél 2'22 m. hosszú, 0'94 m. széles és 0'40 m. magas. A sírlárában a csontok egy csomóban a köpárnán és annak közelében találtattak. Úgy ebben, mint a másik két koporsóban egy-egy római téglaföredke is volt a csontok mellett. Azt a régi sírablók nem tartották érdemesnek magukkal vinni. A nagy sírlárák csigásor segélyével emeltettek ki a gödörből és azután nyolcz-nyolcz ökör szánkázta be az alsó-szent-mihályfalvi udvarházhoz. A kiemelés munkálatainak folyama alatt a gödör déli oldalában ismét egy nagy koporsó tűnt elő, mely az itt utóbb feltárt koporsó helyétől 1'2 m. távolságban déli és északi irányt mutatva jelenleg is ott fekszik a földben, mert kiemelésére fáradságot és költséget fordítani szükségtelennek találtuk. Felirat egyiken sem találtatott; értékesebb tartalmuk is már rég elpusztult; csak a szokásos földélszarvak szolgálnak díszítésül, melyek a legutóbb említett koporsón törpék és domborúak, a másokon pedig hegyesek és magasak. Mindannyinak az anyaga hidas laza homokkő. Ez a kő a nedvesség behatása következtében szerfölött porlóssá válik és igen könnyen szétmálik. Épen azért a sírlárák kiásása, kiemelése, kiszáritása és az időjárás viszonyosságaitól való megóvása sok gonddal jár. A legtöbb koporsó már a kiásás alkalmával szétrepedezik. A most feltárt négy koporsó régebben kiásott síroktól délnyugoti irányban 150 lépés távolságban találtatott. Úgy ezek, mint amazok nem feküdtek nagyon mélyen, de a nagy sírlárák és tekintélyes terjedelmű fődelek részére mégis két m. mély gödrök voltak szükségesek. A földél szarvai és ormója fölött így is alig van három deciméter földréteg. Valószínű, hogy ezen határrészen még néhány kőkoporsót rejt a föld, de épen az itt elmondott okok miatt, azokat nem háborgatjuk, mert ott a föld alatt épebb állapotban maradhatnak meg, mintha kiásatnék. Az itt eddig feltárt sírok száma 24-re emelkedett. Azok közül, leszámítva egy téglasírt, a többi mind sarkophág volt. A temetésnél nem helyeztek kiváló súlyt arra, hogy a koporsó melyik világtáj irányába legyen elhelyezve, sőt a sírok nem is állottak rendes sorokban. Tekintve, hogy Hidas a temető helytől 36 kilométer távolban fekszik és az odajutás ma is nagyon nehéz, azt hiszem, hogy a rómaiak a kőkoporsókat nem ott Hidason faragtatták, hanem onnan csak a nagy kőtömböket hurczoltatták ide. A kész kőkoporsók az anyag laza volta következtében ki sem bírták volna a hegyen-völgyön át ideszállításal járó nehézségeket. Azt hiszem, a mint volt a potaissai castrum dombjának északkeleti lejtőjén egy kőfaragónak műhelye, úgy itt a keresztesmezei sírok közelében is kellett kőfaragó tanyának léteznie, bár nyomára még nem akadtam. Találtunk ugyan a sarkophágoktól délkeletre az alluvium és diluvium határán lévő Sajakút nevű bővizű forrás közelében (A felvinczi út közelében) római épületi maradványokat, de azok a kősíroktól kissé távol fekszenek és azért inkább egy hajdani római majorház maradványai lehetnek. A Keresztesmező volt

akkor is az aranyosmenti havasok éllemezője. A 100 kilométer hosszú vonalon aranymosással és aranybányászással foglalkozó sok ezer rabszolga, különféle munkás és az azokat felügyelő katonaság részére a Keresztesmezőn természetűtették a gabona nagyobb tömegét. Lehetek tehát itt akkor is majorházak.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy az általam most leírt és bizonyosan az előkelőbb családok temetkezéséül szolgált síroktól nyugotra Alsó-Szt.-Mihályfalván a Wolff-udvarban az új kocsiszín oszlopainak elhelyezése alkalmával szegényesebb sírok kerültek napfényre. Ott koporsónak semmi nyoma nem volt; a csontok keleti irányban feküdtek és azok közelében cserépedények töredékei, sőt egynéhány elég ép állapotban megmaradt edényt is találtak. Az edények gyűjteményekben vannak.

A római sarkophágóktól a Keresztesmezőn kelet felé a hajdani római út közelében terül el az állami kertézmunkás iskola kertje. Ott a kertben az árkok ásása közben a római kornál fiatalabb időből, de még mindig elég tekintélyes régi korból származott temetőre bukkantak. Ott a sírok szép sorban fekszenek; a fakoporsók elkorhadt maradványai, sőt a ruházat foszlányai, a csizmák egyes részei is felismerhetők. Valamely régebben elpusztult községünknek lehetett ott a temetője! Azonkívül a Keresztesmező alsó síkján, azaz az alluvium területén, valamint a kissé magasabban fekvő Bogát síkon, azaz a diluviumon, úgy a dák és római időben, valamint azután is oly gyakori volt a csata, hogy annak következtében ott minden lépten-nyomon lehet emberi és állati csontokat találni.

Torda, 1900 február 21.

Téglás István.

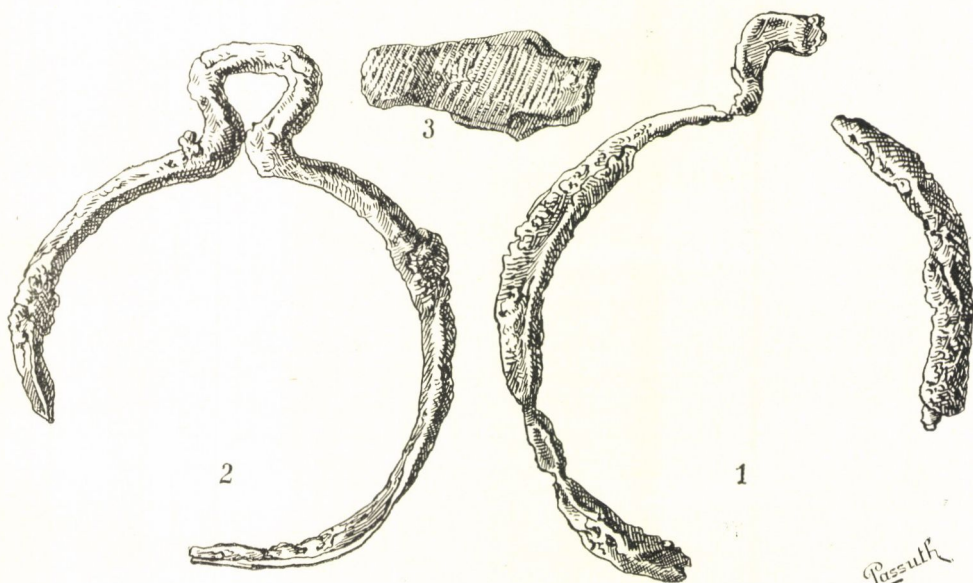
V. CSALLÁNY GÁBOR, AVAR SÍRLELETEKRŐL SZENTES HATÁRÁBAN DONÁTON. Mintegy folytatásául, az e folyóirat április 15-iki számában «Újabb hazai leletek az avar uralom korából» cím alatt ismertett újabb leleteknek, a Szentes határában eszközölt ásatásaim alkalmából napfényre került 6 sírleletet közlök. Szentes határából származó ily sírleletek, e folyóiratban és «A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban» nem közöltettek. Ismeretesek ugyan Szentes határából származó régibb középkori (népvándorláskori) leletek,* de azok inkább a hun-sarmata csoporthoz tartoznak, sőt mint látom, a bökény-mindszenti leletek inkább germánnak tarthatók.** Lapisztón ásatván, a hol is 52 hun-sarmata sírt tártam fel, a környékbeli lakosságot a kíváncsiság oda hozta. A nézők közül többen oly kedvet kaptak, hogy ők is elhatározták, hogy közel levő földjeiken ásni fognak. Biztattam őket, mert az említett sírmezőtől csak a Kórógy-ér választja el földjeiket. Alig fejeztem be ott egyelőre az ásatást, a mikor rendes vendégeim közül, egy igen derék fiatal dónáti birtokos, Tóth Sándor, arról értesített, hogy csontvázra akadt. Kikerékpároztam Dónátra a helyszínére, a mely Szentes városától 11 kilométer távolságra van és ott a Kórógy-ér partja közelében egy természetes és északi irányban alig egy méternyi magaslaton,

* Arch. Értesítő. 1899 decz. 15. 416—19. l.

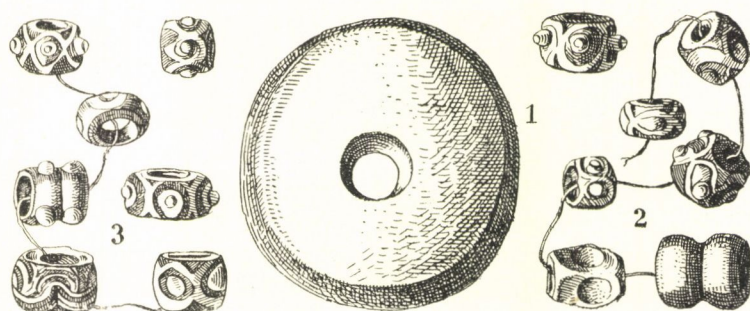
** U. o. 1900 április 15. 98. l.

melynek délfelőli lábánál hajdan szintén kis ér vezetett a Kórógy-ba egy csontváz volt lócsontvázal együtt eltemetve, mely kétségtelenné teszi, hogy lovas volt, mit az ott talált két kengyelvas is bizonyít. Az ásatást itt folytattam s még 10 sírt tártam fel. A csontvázak 40—80 cm. mélységben koporsó nélkül, kinyújtott végtagokkal kivétel nélkül nyugatra néző arczzal feküdtek (nem mint Lapisztón keletre). A csontvázak közép magasságúak voltak s

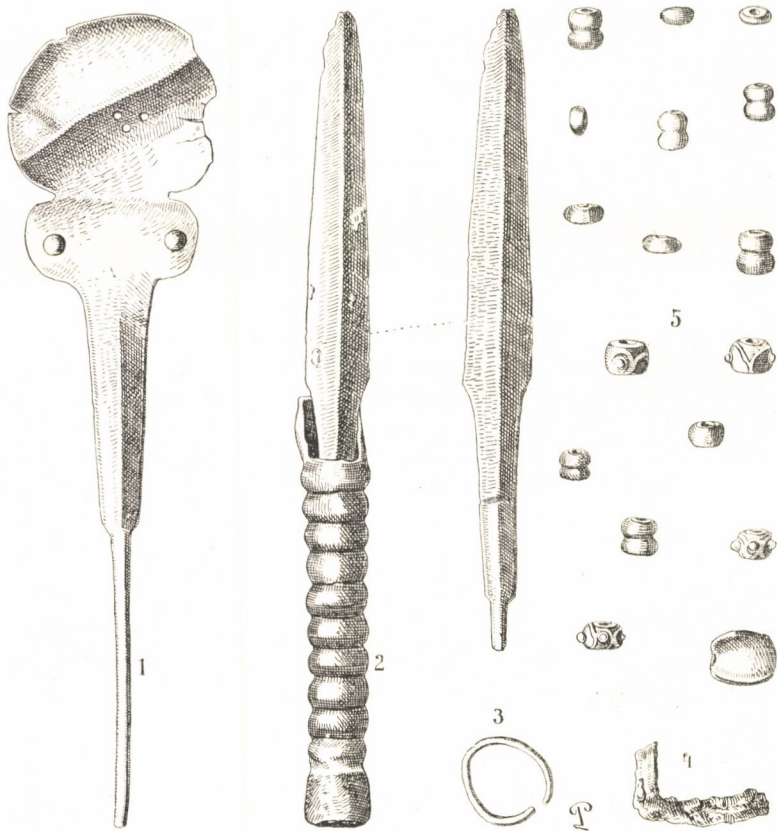
DONÁTI SÍRMEZŐ I. SÍR $\frac{1}{2}$ n.

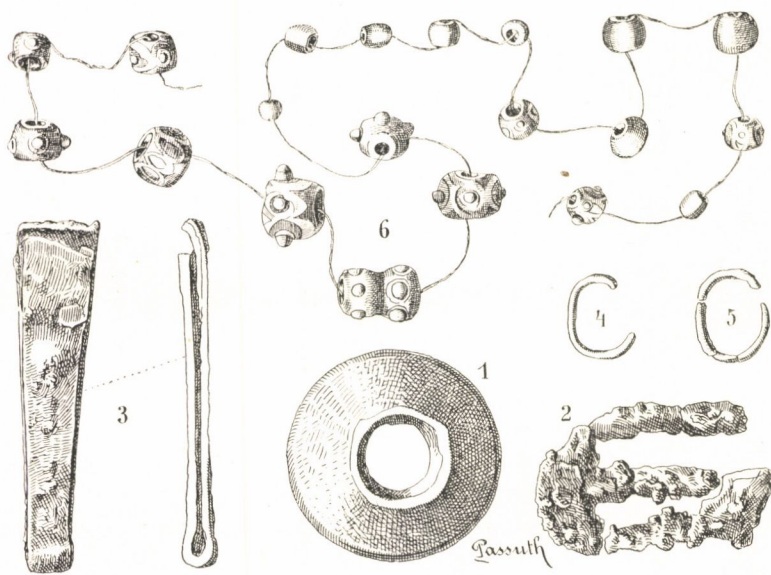
DONÁTI SÍRMEZŐ 2. SÍR $\frac{2}{3}$ n.

köztük csak három volt férfié, egy gyermeké és hét nőé. A tizenegy csontváz közül csak hatnál voltak tárgyak és pedig:

1-ső sír. Egy lovas férfi csontváz mellékletei: Két kengyelvas, (1—2. ábra) kerek idomú, oldal szárai kerekdedek, alul a talprész lapos, míg a fül hurkos és majdnem háromszögalakot mutat. Egy csonka vaslemez (3. ábra), a csontváz melléről reározsdásodott durva ruha maradványa, lehet, hogy kapocsnak volt a darabja és hogy a beakasztó kapocs része a lemez végéről letörött.

DONÁTI SÍRMEZŐ 3. SÍR $\frac{2}{3}$ n.

DONÁTI SÍRMEZŐ 4. SÍR $\frac{2}{3}$ n.

2-ik sír. Egy női csontváz mellékletei: A nyakán 31 darab különböző alakú, üvegszerű agyagból készült gyöngyök, (2. és 3. ábra) köztük 4 darab kettes. Alapszínük vörös, zöld, barna és kék, míg a sávós díszítés és a dudorok színe fehér, sárga, vörös és zöld (2. és 3. ábra). Karjánál, egy közepén átlukasztott korong (1. ábra) (orsó fej) sárgás vörös színű égetett agyagból.

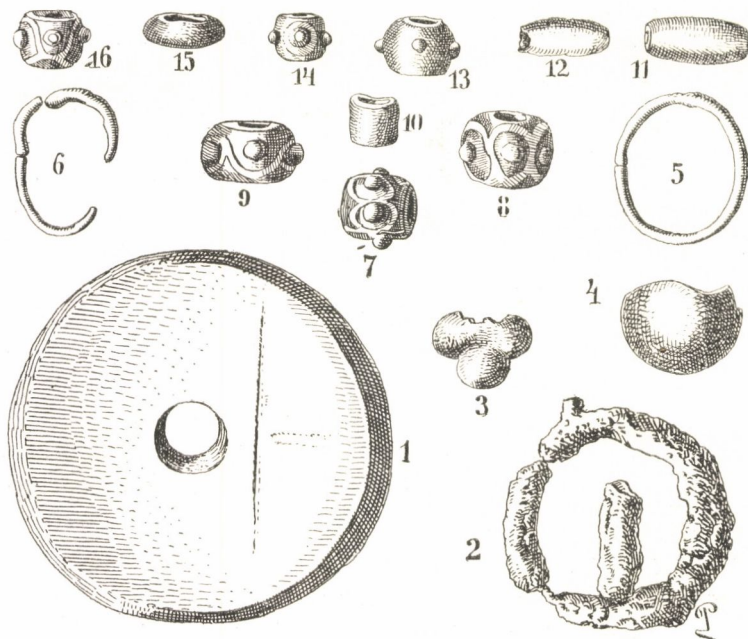
3-ik sír. Egy női csontváz mellékletei: A fejénél egy 160 mm. hosszú bronz hajtű(?) (1. ábra), a nagyobb fejrész kerekded alakú, lapos, közepén három, háromszög alakban elhelyezett négyszögű kis lyuk van. A kisebb fejrész elyipsisz alakú szintén lapos; egyik oldalán a két széle felől két kúp alakú préselt dudorral, a másik oldalon benyomással. A középső rész egy lefelé folyton keskenyedő és vastagadó, de még mindig lapos nyúlvány, a melynek egyik oldalán borda húzódik. Harmadik része, a tulajdonképeni tű 60 mm. hosszú, kerek, hegy nélküli nyújtvány. A egész egy darabból való. Egy fülön függő (3. ábra) sima sodronyból, minden díszítés nélkül. Nyakán 27 darab üvegszerű anyagból készült, különböző alakú egy és több színű gyöngyök (5. ábra); fele része kettős gyöngy, némelyikén hármasszínű dudorok. Egy darab vascsat (4. ábra) (többi része elporladt). Egy kis kés, csont nyéllel (2. ábra) a kéz közelében. A kés vagy tör bronzból való, 125 mm. hosszú, melyből a keskenyebb nyélbe illő rész 50 mm; a penge egyik oldalán, a közepén kis borda nyúlik végig. A nyélcsontból való 85 mm. hosszú, gyűrűs tagozással, egyik végén kis lyukkal.

4-ik sír. Egy női csontváz mellékletei: Két függő (4. és 5. ábra) sima sodrony karika, minden díszítés nélkül. 42 szem igen szép, különféle sima egy színű, három, négy, öt és hat dudorú sávós díszítésű gyöngyök (6. ábra), a dudorok mind más színűek, mint a gyöngy alapszíne; köztük egy szem gránátgyöngy a nyakról. A két vállánál egy-egy ismeretlen rendeltetésű ólom öntvény darab. Egy vascsipetű, a melléről. (3. ábra). Egy négyszög alakú vascsat (2. ábra). Egy henger idomú, közepén lyukas korong, (orsó fej) bronzból, a lábnál (1. ábra). Három darabban egy préselt dísz töredékei.

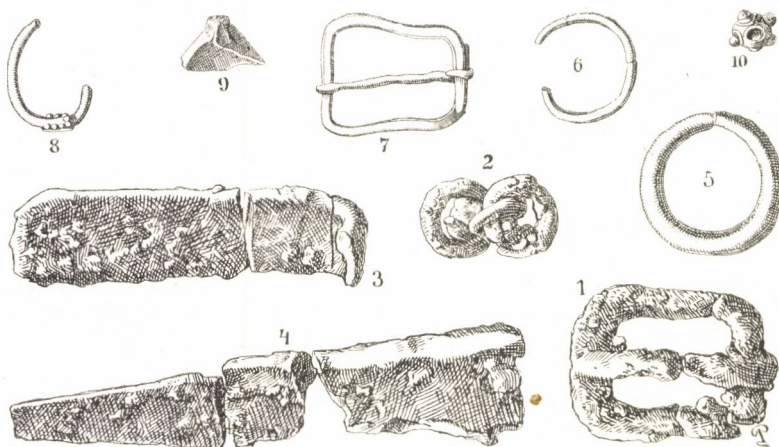
5-ik sír. Egy női csontváz mellékletei: Két fülön függő bronzból, sima díszítés nélküli (5. és 6. ábra); 21 szem egy és több színű gyöngyöt egynehány sima, a többi három, négy és öt színű dudorral (7—16. ábra). Két félgömb alakú pityke (az egyik több darabban) (4. ábra). Két, négyes félgömbű, egyből préselt bronzdísz (az egyik több darabban) (3. ábra). Egy kerek idomú vascsat (2. ábra). Egy közepén átlukasztott lapos idomú korong (orsó fej) égetetlen agyagból (1. ábra).

6-ik sír mellékletei: Két fülön függő rossz ezüstmű, sima sodrony szárazakkal; alakja kerekded, alsó részén egy vízszintesen álló, négyszögű lemez díszítéssel, melynek alsó lapján, a négy sarkánál a letört gömbök? maradványa (6. és 8. ábra). Belső részén, a lemez és a karikához erősítve, egymásra két sorban helyezett 16 kis gömb (kettő elveszett), a másik függőről a dísz letört; kár, hogy csak ily állapotban lehetett megmenteni. A fejénél még egy barna alapszínű és öt fehérdudorú gyöngy volt (10. ábra) hihetőleg, az a sírba tetelnél eshetett be. Az egyik vállán egy vaskapocs, a másikon egy bronzkarika (5. ábra). Egy vas (1. ábra) és egy bronzcsat (7. ábra), ez utóbbi

nyitott végekkel. Egy kés alakú vas (3. és 4. ábra) hihetőleg csiszolásra szolgált, mellette egy darabka kovakő (9. ábra) és egy kis vasláncz két szeme (2. ábra).

DONÁTI SÍRMEZŐ 5. SÍR $\frac{2}{3}$ n.

DONÁTI SÍRMEZŐ 6. SÍR $\frac{2}{3}$ n.

Öt sírleletben semmi sem volt.

A fentebb elősorolt ékszereknek különösen a fülön függők és a préselt diszeknek oly sajátságos az anyaga, hogy azt határozottan nem lehetett megállapítani, sem határozott bronz szín, sem pedig ezüst szín, úgy látszik, hogy

ezüstözött bronzok, melyekről a vékony ezüstözés lekopott. Aratás után folytatni kívánom azon a helyen az ásatást.

Szentes, 1900 május 15-én.

Csallány Gábor.

VI. LEHÓCZKY TIVADAR, HONFOGLALÁSKORI SÍRRÓL BEREGSZÁSZON. Közelebb *Beregszászon*, hol a város déli határánál elterülő *Kis-hegy* nevű dombon kőtörök a föld elhordása közben egy sírhelyre akadtak, melynek gazdag tartalmát feldúlták s a városi hatóságnak, mint a kőbánya tulajdonosának, csupán annak roncsait sikerült megmenteni s a beregmegyei alispáni hivatalnak beszolgáltatni. Midőn dr. *Hagara Viktor* főispán úr értesített a leletről, nagy reményekkel siettem Munkácsról a megye székhelyére Beregszászba, azzal a biztató képzelettel, hogy a véletlen itt is oly sírmezőt tárt fel, melynek kiaknázása új anyagot fog nyújtani multunk felderítésére. Midőn aztán a felmutatott sír tartalmában honfoglaláskori ereklyékre ismerem, nem késtem azonnal a helyszínére kimenni s ott szemlét tartani, hol azonban csakhamar meggyőződtem, hogy itt csupán egyes sír lehetett s az is oly mélyen a zagyagos földbe rejtve, hogy azok nyomára valóban csak a véletlen vezethetett. Dr. *Buzáth Kamill*, beregszászi polgármester maga megmutatta az érdekes helyet, mely a húsz méternyi magas, keletről nyugat felé terjedő nyulvány ormán látszik, mely nyulványnak déli lejtője az alapját képező trachitkő kitörése végett, már teljesen el volt hordva, úgy hogy épen ott, hol a sír feltűnt, az üreg mintegy tizenöt méternyi magas meredek falat alkot, melynek felső részén, három méternyre felülről, a kőzetet fedő agyagba volt eredetileg a sír ásva. Körülötte a déli lejtő már vagy húsz méternyi félkörben ki lévén szedve, a sziklát borító agyagréteg sehol sem mutat nyomot arra nézve, hogy ott más sír is lenne s így feltehető, hogy csupán ez egybe temetett el azon vitéz, ki magas polczon szolgált azon seregben, mely Munkácsról Tisza felé indult s a *borsovai* várat elfoglalta. Ugyanis e *Kishegy*, mely a Beregszász várost keletről környező szőlőhegynek végső nyulványa, oly magas pont, melynek hosszúkás ormáról jó kilátás nyílik az alföldi rónaságra s a Tisza és Borsa folyóra, melynek partjain, néhány kilométernyire a Kishegytől fekszik *Mező-Vári és Borsova helység*, hol a hasonló nevű vár a Borsova és Tisza közötti sorokban állt, melyet Anonymus szerint, Árpád seregeivel megszálla s harmadnap megvíván, bevévé, falait lerontá s Szalán harczosait, kiket ott talált, lánczra verve Ungvárhoz viteték. S midőn azután itt több ideig lakoznak vala, a vezér és övéi látván a föld termékenységét és mindenféle vad feles voltát és a hal bőségét a Tisza és Bodrog vizében, a földet Árpád és övéi kimondhatlanul megszerették.* Mindezeket itt a magaslaton álltomban eszemben forgatván s képzeletemben a honfoglaló magyarok harczosainak ezreit a sík mezőn, hol most népes és virágzó helységek látszanak, mintegy mozogni s elvonulni látván, lehetetlen volt Anonymusnak érdemeit nem méltányolni, kinek történeti feljegyzéseit a koronként felmerülő leletek, milyenek a *Szolyván* általam felásatott honfoglaláskori s most az itt feltűnt hasonló sír, vala-

* Béla király névtelen jegyzője XIII. fej. 23. l.

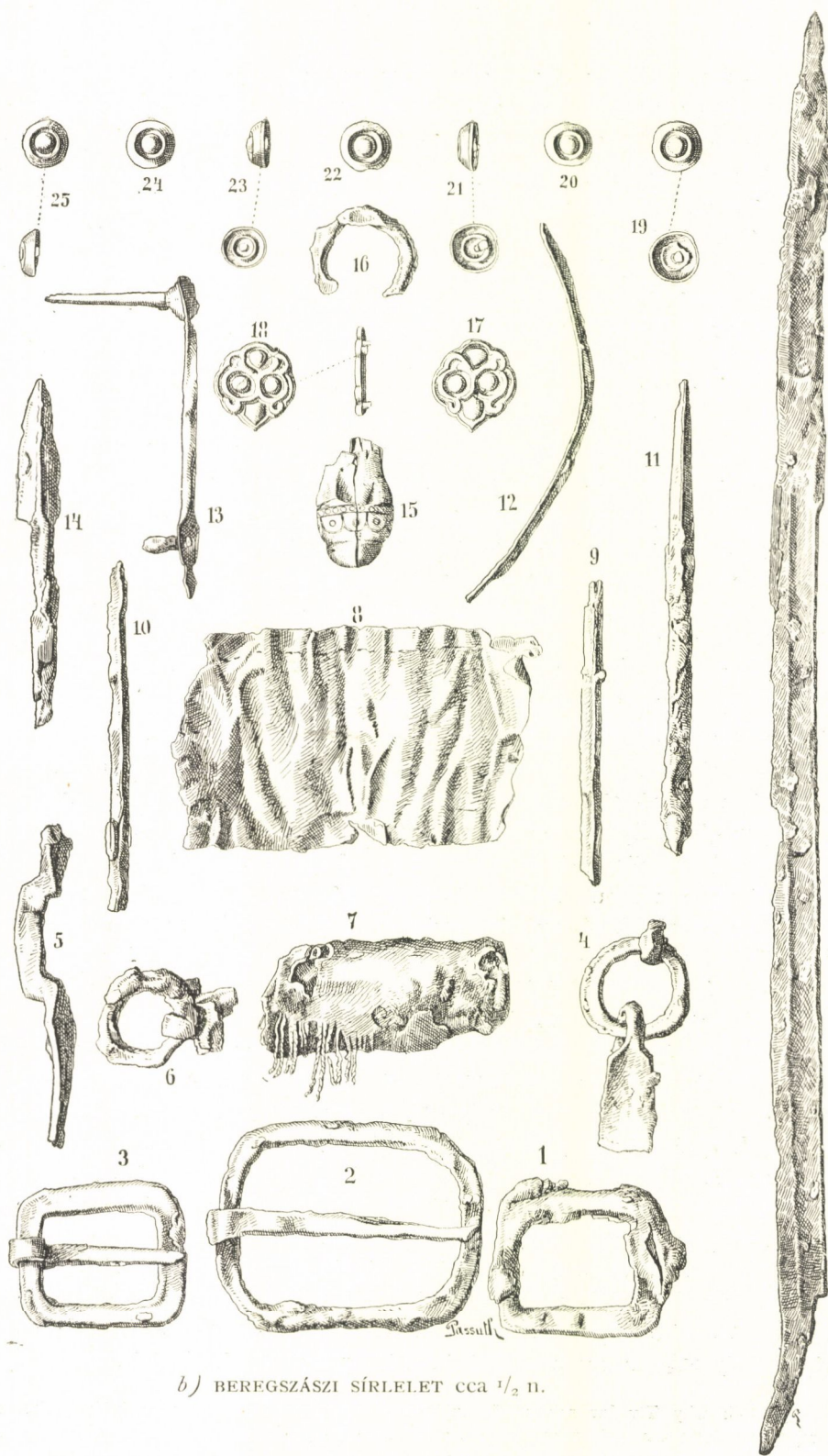

mint a szabolcsi, zemplémi és még hasonló feltárások igazolják, s oly gyakran kétségbe vont állításait megerősítik. A most Kishegyen napfényre került *lovas sir* nyugatról keletfelé, három méternyi mélyen volt ásva; abban a tetem kinyújtóztatva s mellette a paripa, melynek azonban, mint értesültem, patkói nem találtattak s a csontok is oly porladottak valának, hogy azokat, a kiásott föld közé vegyítván, nyomtalanul elhánytak a kötőrők, a minthogy így tettek a *levente* csontjaival is, azokat kiméletlenül az omladozott földréteggel elborítván. Koporsónak vagy kőlapoknak nyoma szintén nem találtatott. Így tehát bővebb leírásomban csupán a nevezett polgármester által beszédetett és az alispáni hivatalba beküldött ereklyékre kell szorítkoznom, melyek, sajnos, szintén csonkán, hiányosan, töredezetten, eredeti alakjukból kiforgatva kerültek oda.* Ezek azonban mindamellettről tanuskodnak, hogy viselőjük a hadseregben előkelő szerepet vitt s nagyobb állást foglalt el, s hogy a fegyverzete és felszerelése oly finom és művészi kivitelű volt, mely kétségtelenül igazolja, hogy a honfoglaló sereg s annak népe korán sem volt oly műveletlen, barbár és kevéssel beérő, minőnek némelyek képzelik, itt-ott festőink a magyarok bevonulását rajzban, idomtalan ábrázolásban s jelenetekben feltüntetik. Sőt ellenkezően, eddig szerzett tapasztalatok szerint, a harcosok oly drága, válogatott, pompás és alkalmas fegyverzetrel és gazdag felszereléssel el voltak látva, minő csak a keleti s más fényűző lovagias népnél volt divatban s a nők is hasonló fényűzést kedveltek; bizonyára családi és otthoni körökben is kényelmesen éltek. A kishegyi levetének kardja (a. ábra) ragyoghatott a rá pazarul alkalmazott ezüsstől és aranytól s legjobb aczélből készült 84 cm. hosszú és a nyélnél $3\frac{1}{2}$, a fokonyként keskenyedő kissé görbe végénél $2\frac{1}{2}$ cm. széles *pengéje* pedig oly kemény volt, hogy azt némi surolás mellett most is könnyen lehetne fényessé tenni; az egy élű penge közepén egy cm-éternyi széles vércsatorna vonul lefelé s felül a fogantyú vasa 8 cm. hosszú és 1—2 cm. széles, lemezszerű. Ezt famarkolat borította, melynek egyik darabja megmaradt (b. 7. ábra) s melyen látszik, hogy ezüst szálakkal volt bevonva és apró ezüst rozettekkel és gombokkal ékített; míg a kard fahüvelye finom szövésű vászonnal s e felett ezüst és *aranylemez* volt befedve, melyből 8 cm. hosszú és 5 cm. széles négyszögű darab meg is került (b. 8. ábra), még pedig a beregszászi ötvöstől, kinek azt a kötőrők már eladták volt. A kardmarkolat és hüvelyt néhány darab apró ($1\frac{3}{4}$ — $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi) három szögeccsel ellátott rozetta (b. 17 és 18. ábra) és $1\frac{1}{4}$ cm.-nyi kerekalakú ezüst gomb, vagy pityke díszítette (b. 19—25. ábra), melyekből hat és tíz darab megkerült. Megkerült egy a honfoglaláskori harcosokat különösen jellegző ezüst dísz tárgy is, melyet sokan *tarsoly-lemeznek* tartanak, így *Dokus Gyula* a bodrogvécsi leletnél (Arch. Ert XX. k. 1. sz. 47. lap.) is közelebb, míg én hasonlót a szolvyai leletnél a tetem homlokánál találtam; a beregszászi sírból kikerült hasonló díszítésű és aranyozott czirádákkal ékített ezüstlemez azonban (c. tábla) tölcseírszerű kupot képez, mely $9\frac{1}{2}$ cm. magas s alsó kerülete 7 cm. átméretű, szélein sodrony-

* Lehóczky Tivadar szíves közbenjárása következtében Beregmegye intéző körei a beregszászi leletet a n. múzeumnak adták, a hol az a szolvyai lelettel együtt képviseli Beregmegyét az értékes honfoglalási emléktárban.

A szerkesztő.

b) BEREGSZÁSZI SÍRLET cca 1/2 n.

a) 1/4 n.

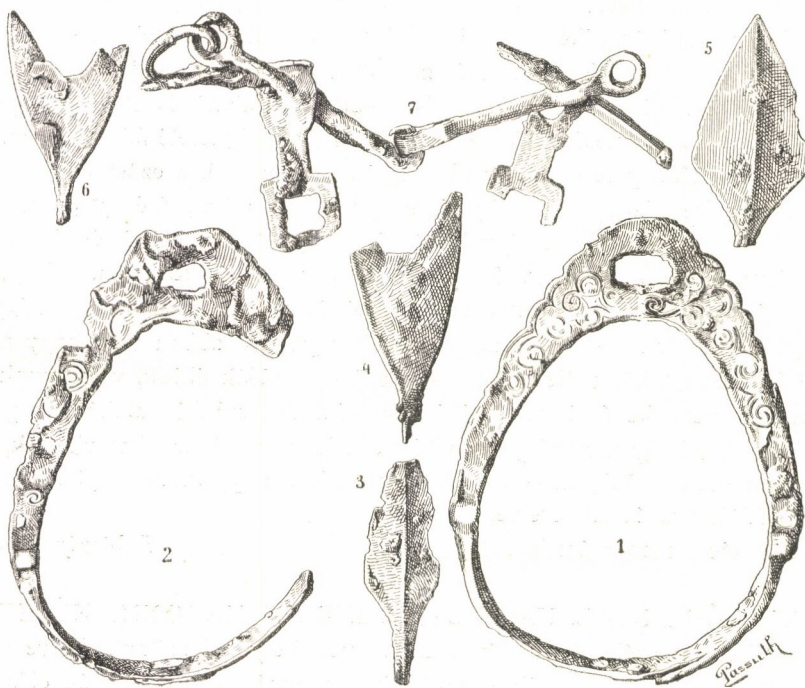

1. Eredeti állapotában.

2. Kiterített állapotában.

c) EZÜSTLEMEZŰ KÚP A BEREGSZÁSZI SÍRBÓL $\frac{2}{3}$ n.

d) A BEREGSZÁSZI SÍRBÓL $\frac{1}{3}$ n.

lánczocsával s köröskörül felvarráásra való apró lyukakkal ellátva s így úgy vélem, hogy az vagy sisak-omul vagy puzdra sarkául szolgálhatott. Diszítése azonban teljesen olyan, minő a bezdédi, szolyvai, bodrogyevecsi s a szabolcs-megyei s egyéb hazai honfoglalási sírokból előkerült ily ezüst paizsidomu lemezeknél alkalmaztatott s minő, úgy látszik, azon korban általán divatba volt. A kardon kívül találtatott fegyverzetül hét darab *vasnyílhegy*, melyek közül négy 9 cm. hosszú s a közepén $4\frac{1}{2}$ cm. széles levélalakú (*d.* 3—6. ábra), az ötödik 9 cm. hosszú és 3 cm. széles (*b.* 14. ábra); ezeknek csonka nyele hegyes lehetett s a vesszőbe befoglaltatott; a hatodik nyílhegy 9 cm. hosszú és háromélű csúcsban végződik (*b.* 12. ábra), míg a hetedik 11 cm. hosszú s árszerű hegyben végződik (*b.* 11. ábra), de ezek sincsenek üreges tokkal ellátva, hanem e kor nyilaihoz képest, szintén a vesszőbe illesztettek és oda sodronnyal vagy zsineggel megerősítették. A sírban találtattak vasdarabok, a puzdra pántolásából (*b.* 5, 9, 10. ábra); a hevederből megvan egy négyszögű $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 5 cm. széles vascsat (*b.* 2. ábra); egy másik hasonló $4-3\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű (*b.* 3. ábra); ismét egy harmadik négyzetű $3\frac{1}{2}-4\frac{1}{2}$ cm.-nyi, de ennek középtüskéje hiányzik (*b.* 1. ábra). Egy $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű vasgyűrű 3 cm. hosszú vaslemezre van alkalmazva (*b.* 4. ábra), egy másik ily alakú pedig $2\frac{2}{3}$ cm.-nyi; ezek a kardhordó-szíjról valók lehetnek (*b.* 6. ábra). A *vaszabola* hasonlít a bodrogyevecsi polczos és karikás zablához (*d.* 7. ábra); a szájvas hajlott és a közepén csuklós, végein pedig két-két kerek ürege van, melynek külsőjében egy négy cm. átméretű, kantárszár befogadására való karika lóg, míg a benső üregén át egy-egy tíz cm. hosszú és fél cm. vastag hengeres pálcza volt alkalmazva, s abból egy 4 cm.-nyi négyszögű lemez nyult ki, melynek csatszerű üregébe a kantár fejrésze illesztetett. Ennél azonban figyelemreméltóbb a *kengyelvas* (*d.* 1. és 2. ábra), mely mind alakjára, mind művészi készítésére nézve kiváló. Ugyanis a kerülékes alakú és 18 cm. magas és 13 cm. széles lapos lemezű felső íve tizenhárom cméterig lefelé felső $4\frac{1}{4}$ cm. szélességéből 2 cméterig keskenyedik; itt azután egy cm. széles ezüst foglalát után egy cméternyire vékonyodik, míg végre alól a 11 cm. hosszú és $3\frac{1}{2}$ cm. széles lapos talpvas következik, melynek külső (alsó) oldala kiálló éles bordával van ellátva. A kengyelvas belső nyílása $12\frac{1}{2}$ magas és $10\frac{1}{4}$ cm. széles; míg fent a szíj befogadására egy $2\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 1 cm. széles hosszú négyzetű lyuk szolgál. Fő nevezetessége azonban a kengyelnek abban van, hogy annak lapjait beillesztett különféle csigavonalu ezüst czirádák ékítik, mik annak idején azokat nem kevésbé ragyogóvá teheték. A szubtilis alakú kengyelvas igazolja azt is, hogy a honfoglaló vitézek csinos, apró sarukat viseltek, még pedig nem csak a főbb, hanem közharczosok is s hogy valamennyien díszesen valának felöltözve és felszerelve.

Munkács, 1900 márczius.

Lehóczky Tivadar.

VII. PÓR ANTAL. NAGY LAJOS KIRÁLY MADONNA-KÉPEIRŐL.

Ezen cikkelyem célja azon téves nézetemet helyre igazítani, illetve módosítani, melyet e becses folyóirat 1896. évi folyamának 324. lapján előadtam. Köztudomású, hogy Nagy Lajos király, részben talán anyja, özvegy Erzsébet

királyné után három madonna-kép, s egy, mely Mária koronázását tünteti föl, tehát összesen négy festmény maradt fenn. Hármát közülök Nagy Károly császár aacheni templomának magyar kápolnája, mely ez idő szerint a templom dús kincses háza, őriz (5. szekrény, 43. szám); a negyedik a mária-czelli templom emeleti kápolnájának oltárképe. Nem szenved kétséget, hogy e képek eredetileg Nagy Lajos királyunktól (részben talán anyjától) származnak. A keret, melynek külső lapján a magyar királyi czímerek: az apostoli kettős kereszt, a nyolcz szelemen, kék mezőben az anjou-liliomok, a struczmadár csőrében a patkóval és a lengyel sas váltakoznak; az alakok háttere, melyet áttetsző, kék románcz lapon stilizált arany liliomok díszítenek, de sőt a fönmaradt leltárak is kétségtelenül erre vallanak. Midőn dr. Neuwirth József prágai egyetemi tanárnak a karlsteini középkori festményekről írt jeles művét tanulmányoztam, nevezetesen Modenai Tamás mester (virágzott 1352 és 1385 közt) fönmaradt madonnáit gondos figyelemmel kísérem, azon véleményt kockáztattam, hogy a mária-czelli és aacheni madonnaképek is alighanem tőle származnak. A madonnának magas homloka, a szemöldök szép ívezete, a mandulaalakú szemek, az egyenes orr, a felső szempillák ecsetelése, a gyöngéd lágysággal alakított arcz, a kéz formája, kivált a vonal, mely a hüvelyk tövétől a mutató ujj hegyéig terjed, melyek a karlsteini madonnákat jellemzik, de rész szerint föltalálhatók a mária-czelli és aacheni madonnákon is, hoztak engem ezen föltevésre. Megerősített ezen véleményemben a tisztelt szerkesztő úr azon megjegyzése, hogy ő személyesen beszélt dr. Neuwirth tanárral, e kiváló szaktudóssal, ki úgy nyilatkozott, hogy ő is tanulmányozta ezen kérdést, s az enyémmel egyező eredményre jutott. Sajnos azonban, mindketten csalódánk, minthogy a szóban forgó aacheni képek és valószínűleg a mária-czelli is, legfőllebb többé-kevésbé hű másolatai, utánzatai lehetnek Modenai Tamás mester eredeti festményeinek. Ugyanis, a mint a helyszínen: Aachenben, Kölnben és Marburgban gyűjtögetvén a középkori magyarság kedvencz búcsús helyei, zarándok utai és emlékei történetéhez a fönmaradt adatokat, az aacheni városi levéltárban megtaláltam az aacheni, Nagy Lajos által épített magyar kápolnának a városi tanács által 1767 december 18-án készített és Wesender J. F. káptalani titkár által hiven lemásolt leltárát,* melyben egyebek közt ama három festett képről (collustratæ tabulæ) is van említés. E helyt azt írja a városi tanács: minthogy ezen három, Lajos magyar király által adományozott festmény tábláit annyi idő alatt a szű megrontotta, a reá vont, krétával aljazott vászonnól a festék nagyrészt levált elannyira, hogy a kép csaknem eltűnt, szükségesnek mutatkozék a régi táblák és festmények teljes megújítása; a miért három tölgyfa-táblát készítettek, azokat olajjal kívül, belül, háromszor, négyszer jól megáztatták és rájuk a régiekhez hasonló képeket festettek. E följegyzést eredetiben is ide igtatom: «Cum autem hæ (a piissimo rege Ludovico datæ) tabulæ et picturæ a tanto temporis decursa fuerint tum a vermibus ligneis corruptæ, tum etiam colores picturarum super tela phimi-

* Föltalálható e jelzet alatt: «D. 89. Reliquien und Kirchen Sachen zu der ungarischen Kapelle 1767.» a Grushausban.

tico et creta tantum obducta, pictarum magna ex parte deciderint, ita ut omnis earundem tabularum et picturarum ornatus, ob subsecutam inde obfuscationem pene evanuerit, eapropter veteres tam tabulæ, quam picturæ ex integro renovatæ ac tres novæ ex ligneo querceo ter quateroe oleo interius et externius inuncto tabulæ, prout tres etiam novæ picturæ *cum iisdem antiquarum tabularum et picturarum collustrationibus* et ornamentis fuerunt respective factæ ac depictæ . . . » Világos tehát a leirt leltárból, hogy az aacheni, anjoukori képkeretekben Modenai Tamás mester eredeti képeit hiába keresük, mert azoknak legfőlebb másolatait találjuk.

Esztergom, 1900 július.

Pór Antal.

VIII. TAKÁCS SÁNDOR AZ AACHENI MAGYAR TEMPLOM ÉGÉSERŐL 1656-ban. Az ősrégi koronázási város fölötté sokat szenvedett a harmincz éves háború idején. Sok régi műemléke, sok becses kincse jutott prédára, s alighogy kiheverte e csapásokat, 1656-ban még nagyobbat mért rá a sors. Május hó másodikán tűz ütött ki Aachen városában. A veszedelem csakhamar oly mérvet öltött, hogy védekezésről szó sem lehetett. Huszonhárom óra hosszáig pusztított a tűz, s a huszonhárom óra alatt — írja Aachen város tanácsa — porrá égett 4600 ház, 20 templom, ispotály és kolostor; a hírneves «Münster Rathhaus» s a boldogasszony intézete. Sok épület összeomlott; s némelyiknek még helyét sem lehet fölismerni; milliók váltak füstté, s tömérdek kincs megsemmisült.* Az elpusztult épületek közt volt a *magyar templomnak* nevezett kápolna is. Ismeretes, hogy e kápolnát Nagy Lajos királyunk építtette Mária, Anna, szent István, Imre és László, továbbá Henrik és Kunigunda tiszteletére.** Ugyanő kincseket érő műtárgyakkal ajándékozta meg a kápolnát, s két pap ellátására bőséges alapítványt tett. Nagy Lajos király halála után a magyar kápolna messze földön elhíresült. Sok csodával ékes, titkos erejű helynek mondták mindenfelé, s a búcsujárók ezrével keresték fel évenként. Különösen sokan jöttek oda Magyarországból. A magyarok — írja Aachen polgármestere 1660-ban — minden hetedik évben, mikor a bazilikából előhozzák a szent ereklyéket, nagy tömegekben jönnek Aachenbe, s a város ilyenkor közköltéségen szokta őket megvendégelni. Más nemzetek hívői is tömegesen látogatják e szent helyet. Itt, e világhírű kápolnában («in illa famosissima tota terrarum orbe Capella») szent Bernát is többször mondott misét. Az egyik alkalommal a legenda szerint a bénák járóképességüket, a vakok meg látásukat nyerték vissza. E híres kápolna most teljesen leégett, s csupán falai maradtak meg («bis auf das Mauerwerk ruinirt und verderbt»). Mivel a két pap ellátására rendelt alapítvány aacheni házakba volt fektetve, s mivel ezek is porrá

* Közös pénzügyi levéltár, Hoffmanz 1380r. fasc. Aachen város tanácsa az udvari kamarához.

** A templom falán 1656-ban még a következő felírás hirdette az alapítást: Hanc Capellam dotavit ornamentis pretiosis ditavit Lodovicus Rex Hungariæ, ipsamque ædificari procuravit et conservari in honorem Beatae Mariæ Virginis Sanctæque Annae, Sancti Stephani Regis Hungariæ Sancti Emerici filii eius Ducis Sclavoniæ Sancti Ladislai Regis Hungariæ Sancti Henrici Imperatoris Romanorum Sanctæ Chunegundis Uxoris ac Viduæ et cæterorum Sanctorum Regum Hungariæ. Anno Domini 1374. quarto Augusti.

égtek, újabb alapítványról kellett gondoskodni, ha az isteni tiszteletet továbbra is fönt akarták tartani. A magyar kápolna helyreállítása, illetőleg a búcsujárások fentartása, úgy látszik életkérdés volt Aachen városára nézve. A városi tanács ugyanis az összes leégett templomok és kolostorok közül egyedül a magyar kápolna gyors helyreállítására tette meg a szükséges lépéseket. I. Lipóthoz intézett kérvényében előadván az Aachen városát ért szörnyű csapást, arra kérte az uralkodót, hogy engedje el a város adóhátralékát, mentse föl 20—30 évre minden teher alól, adjon segílyt a magyar kápolna helyreállítására s új alapítványt a két pap eltartására.* E kérvényre — a mint I. Lipót korábban bevett szokás volt — hosszú ideig nem adtak választ. Aachen városa tehát 1660-ban külön syndicust (Carl von Perg) küldött Bécsbe, hogy az ügyet ne engedje végleg elaludni. A syndicus könyörgéseire és sürgetéseire 1660 decz. 12-ikén végre összeült az udvari kamara, hogy előterjesztést tegyen ő felségének. Az ülésen Lipót Vilmos főherczeg elnöklete alatt résztvettek: Montecuccoli, Portia, Lamberg, Lobkovicz, Rothal, Leslie, Linzendorf, Schwarzenberg és Traun grófok és herczegek. A gyűlés az ő felségéhez benyújtott jelentés szerint a kért segíly megadását ajánlotta. A magyar kápolna és a két pap ügyére nézve előbb a magyar kamarától kért felvilágosítást.** A magyar kamara

* Közös pénzügyi levéltár: Hoffinanz 13801. fasc.-ban vannak Aachen város folya-modásai.

** Ugyanott: «Referat über der Stadt Aachen gebetene Beihilf ihrer erlittenen Feuers-Brunst halber» 1660. 12. Dec. Augustissime Potentissime Invictissime | Romanorum Imperator Hungariae | ac Bohemiae Rex, Domine clementissime. | Sacrae Cæs. Regiæque Matti Vrae antehoc prolixius relatum fuit ingens illud et horrendum maximoque calamitosum incendium sedis Regalis et Civitatis Imperialis Aquisgranensis, quæ in unam ordentissimam et quasi indelebilem flammam conflagravit, ita ut spatio viginti trium horarum ultra quam quatuor millia sexcentæ domus, viginti et aliquot Ecclesiæ, monasteria, domus a Monialibus locatæ, et ab ipsis inhabitatæ cum duobus hospitalibus in cineres redactæ fuerint. Sub his itidem comprehensa est *Capella quædam dicta Hungarica*, Beatissimæ Mariæ Virgini matri eius Sanctæ Annæ, Sancto Stephano Regi Hungariae, eius filio Sancto Emerico, Duci Sclavoniae, Sancto Ladislao Regi Hungariae, *Sancto Henrico Romanorum Imperatori et Regi Hungariae* eiusque Uxori ac viduæ Sanctæ Kunegundi et cæteris sanctis secundum mentem piissimi fundatoris, Ludovici Regis Hungariae gloriosissimæ memoriæ consecrata: qui illam (ut videre est ex vetusta in quodam tabulae inscriptione: ut hic sub *A*) et præsentī literarum foundationis copia *B*) ob spem et fiduciam suam et fluentis desiderii sui affectum, quem ad beatissimos Stephanum, Ladislaum Reges et Emericum Ducem Sclavoniae piissimos progenitores suos sanctissimarum recordationum gerebat et habebat singulares propriis suis sumptibus et expensis construi facit et fundari pro duobus Capellanis in eadem ingiter degentibus ob reverentiam almificorum suorum Progenitorum, quorum suffragantibus meritis illi usque ad tunc tempora victoriose triumphanti cuncta prospere successerant, et succedebant, nec non pro sua suorumque parentum animorum salute perpetuis redditibus et obventionibus dotavit ne in ea signanter propter loci distantiam cultus Divinus minuat, sed potius iidem duo Capellani usibus necessariis sufficienter muniti relicta vita activa contemplationi divinae insistere, ingibusque (igy) orationum suffragiis Altissimum complacere, eique poallere cum effectu possent et valerent. Hæc quidem præmemorata Capella in quantum ad eius muros et structurom excepto tecto integra mansit, redditus autem annui et proventus eius, quibus gloriosissimus supradictus Hungariae Rex Ludovicus illam dotavit cum in meris certorum domum cum cæteris penitus exustorum censibus et pensionibus consisterent, omnimode et ita quidem expirarunt, ut ex illis nihil ulterius sperandum. Quapropter ne hæc tam laudabilis et sancta intentio tam victorioso per quem profitentibus ipsis foundationis litoris suffragantibus meritis Sanctorum supranominatorum, in quorum honorem hæc Capella dedicata, confinia Regni sui Hungarici longe lateque diffusa mirifice dilatata sunt, penitus corruat, et ut illa

azonban semminemű felvilágosítással sem szolgált. Jelentésében azt írja, hogy hosszú és lelkiismeretes kutatás daczára az aacheni egyházi alapítványokra mit sem talált levéltárában. Buda elvesztekor — úgymond — a régi okiratok ott maradtak s ott veszttek; az új levéltár csak I. Ferdinánd korától kezdődik. E kettős jelentésre I. Lipót 1660 decz. 20-ikán megengedte, hogy Aachen város adójából 17,748 frtot leszámítsanak. A magyar kápolna felépítése és a két lelkész eltartása ügyében pedig úgy határozott, hogy e célra egyelőre 2—3000 tallért enged a birodalmi segélyből. 1661 január 20-án már arról értesíti Köln városát, hogy a nevezett összeget Köln város adójából kell kiutaltványozni. Ez a kiutaltványozás úgy látszik nem egyhamar esett meg; mert 1661 szept. 14-én Aachen város tanácsa újra sürgeti az ígért 3000 tallér kifizetését.

Bécs, 1900 május 16.

Takács Sándor.

IX. DARNAY KÁLMÁN HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEKRŐL, SÜMEGHEN. A sümeghi vár festői romjaitól keletre alig 200 lépésnyire harci és házi eszközökből álló szokatlanul nagy leletre vezetett a véletlen. Ugyanis Tóth József, sümeghi birtokos, pinczét ásatván, alig hatoltak le munkásai 140 cm. mélységre, midőn egy gödörre találtak, mely színig volt vastárgyakkal. A tulajdonos azonnal értesített és a helyszínre sietve kibontottam és haza szállítottam hiánytalanul gyűjteményem számára a 300 darabot meghaladó érdekes sorozatot. Az egész lelet három főcsoportra osztható. Legnagyobb számmal vannak képviselve a fegyverek és harci felszerelések, kisebb számu a házi eszközöknek és az ipari célra szolgáló szerszámok csoportja. Végül vannak fatengelyes kocsi és lószerszámok összes vasrészei. A lelet legrégibb darabja egy lovaglózabla a xvi. század elejéről, egykorúak ezzel, a láncszemekkel összerótt lemezpánczél részei, melyek a két alkar védelmére szolgáltak. A lelet legújabb darabja hét utász balta a xvi. század végéről. Így nagyon valószínű azon feltevés, hogy a lelet 1620 őszén, midőn Bethlen Gábor csapatai elfoglalták Sümegh várát, Batthiány Ferencz várkapitány révén került lelhelyére. Pontos megfigyelés alapján egyéb körülményeket is lehetett felderíteni. Ugyanis a területet a helyszínen megvizsgálva, a talaj égési nyomokat mutatott, így nagyon

locis et Capella huius de qua in vita Sancti Bernardi lib. 2. cap. 4. reperiri est, Aquisgrani sede Regia dum in illa famosissima tota terrarum orbe Capella prædictur vir beatus missorum solemniter celebraret claudo homini gressum, et coecis quatuor visum sub manu servi sui Rex Regum et Dominus dominantium potenti virtute restituerit innata quasi et a tot sæculis ad nos derivata, et conservata devotio ob defectum cultus divini in ea antehac soliti totaliter non extenuetur et evanescat, simulque nomen eius aboleatur: quod eo magis dolendum foret, cum a diversis nationibus frequentes ad illam instituantur peregrinationes, singulariter autem ab ipsismet Hungariae incolis, qui singulis annis septenis tempore quo ex Basilica nostra sacrae ostentantur reliquiæ acervatim eo peregrinatum veniunt, et a nobis sumptibus civitatis nostrae liberaliter tractori consueverunt. Hinc Sacr. Cæs. Regiamque Mattem Vram humillime ac devotissime supplicamus ut pro conservatione tantæ devotionis et tam sanctae Ludovici Regis intentionis nationisque nominis ad exemplum gloriosissimi Prædecessoris Ludovici de novo hauc Capellam dotare et novis redivitibus tam bene pro ipsismet Capellæ quam amorum Capellanorum usibus necessariis clementissime providere dignetur. Hoc modo promonebitur causa tam pia et erit hoc minus gratissimum Deo quem humillimis nostris precibus pro condigna eius muneratione interpellare non decrimus. Sacr. Cæs. Regiæque Maestatis Vre Humillimi ac devotissimi Proconsules Regalis sedis et Civitatis Imperialis Aquensis, et Provisores Capellæ Hungaricæ ibidem.

valószínű, hogy az ellenség elől menekülő várakók, a mit magukkal nem vihettek, inkább elégettek, mintsem azt átszolgáltassák az ellenségnek. Ezen feltevést támogatja még azon körülmény is, hogy sem a buzogány, sem harci fejszék, utászbalták nyeleinek nyoma sem volt, sőt a lelet között talált tizenkét fűrő vége be van hajlítva, mint azt a nyeles fűrőknél láthatjuk napjainkban is, mi arról tanuskodik, hogy a nyél kiégett belőlük. E mellett szól még azon körülmény is, hogy a kocsi minden vasrésze együtt volt, valamint a lőszer-számok, vascsatjai csüngő díszítései, de sem a kocsi fájának sem a szerszám bőrmaradványainak nyomát nem leltem, pedig 300 év alatt nem enyészik el teljesen sem a fa, sem a bőr, mint azt, kik gyakran foglalkoznak sirok kiásásával, tapasztalásból tudják. Ezeket előre bocsájtva nagyon valószínű, hogy a tárgyakat kocsira rakva, a vártól félre eső helyen elégették és az el nem pusztult vasrészeket gödörbe temették. A lelet ha nem is mind kiváló tárgyakból áll, mégis nagyon becses, mert majdnem teljes sorozatát adja a XVI. és a XVII. századok kézi harci eszközeinek, egyesítve a földművelés és egyes iparágak legszükségesebb szerszámaival. A házi eszközök alakra kevés eltérést mutatnak a napjainkban használatban levő eszközöktől, korukat csupán a velők együtt lelt jellemzetes harci eszközök határozzák meg.

A hadtörténelmi emlékek között legkiválóbb egy 17 gerezdes vasbuzogány, mely a milyen díszes, épen olyan szokatlan alak is. A középkori vasbuzogányokból, melyek részben Sümegh, Tátika várak környékén eddig előkerültek, mintegy 15 változatot bir gyűjteményem, melyek leggyakoribb alakjai a 7—9 háromszög alakú szárnyas, nemkülönben az úgynevezett csillagos buzogányok. A most lelt buzogány gombja ellenben, 70 mm. átmérőjű gömbalakot mutat, mely dinnye gerezdek alakjában 17 bevágással bir, melyek benyúlnak a gömb tengelyéig, a gömb felülete felé fokozatosan szélesedve. A fanyél befogadására végei felé szélesedő 325 mm. hosszú, erős vasköpi szolgál. A buzogány súlya 1300 gr.*

Csatabárd két ép és két töredékes példányát adta a lelet. Alakjuk közel jár Szendrei M. Hadt. emlékek 130 l. rajzban bemutatott csabrendeki csatabárdomhoz, azon eltéréssel, hogy a nyél felé hajló bárdja rövidebb és szélesebb, mely kétségtelenül a csatabárdok haladottabb, czélszerűbb alakja. A csatabárdok kisebbike 15 cm., nagyobbik 20 cm. hosszú. A lelet csákányfokosa a XVI. század elejéből való, teljesen hasonló a nagyberzsenyi csákányfokosomhoz.** Az utászbalták négy nagyobb példányának foka téglalapalakú bárdja a hosszú nyak folytatásaként derékszögben szélesedik ki. Teljesen hasonló példányt birok gyűjteményemben Megyesről,*** mely XVI. századbeli jellemzetes karddal együtt került elé. Három kisebb balta szintén négyszögű fokkal bir; azonban bárdja nem szögben törik meg, hanem arányosan szélesül. Nagy bal-

* A lelt buzogány alakjához legközelebb áll August Demin: «Die Kriegswaffen» 787 old. 10 A. alatt rajzban bemutatott gömbalakú buzogány és még megközelíti W. Boehm «Waffenkunde» 361. old. 427. ábrán látható buzogánya.

** Szendrei M. H. eml. 116. l.

*** Rajzát lásd Szendrei Magyar Hadt. emlékek 158. lap.

ták súlya 2150 gr. Mérete: 245 mm. hosszú. Bárd szélessége 100 mm. Kis balták súlya 900 gr. Mérete: 170 × 70 mm.

Érdekes példányok a lelet kengyelvasai, melyek három változatot mutatnak. A xvi. század elejéről való egy pár van a leletben, melynek oldalszárai és téglalakú szíjtartó lyukjával nagyon közel jár az Árpádházi királyok korában divatozó kengyelekhez, eltérést csak a talpalók mutatnak, mert míg amazoknál körszeletalakú és bordás, addig ezek egész szabályos köralakú talpalóval vannak ellátva. A többi kengyelek ezen kengyelpár fejlettebb alakjai és azok már a xvi. század végéről erednek, és legnagyobb eltérést abban mutatnak, hogy a kerek talpaló kétszerte nagyobb.*

Zablyák három alakját adta a lelet: lovagló, torna és karikás zablyát. A lovagló zablya a lelet legrégibb darabja, mely már a xv. században is divatozott. A zablya oldalszárai hajlítottak, a felső kerek lyuk a kantárszíz, az alsó kapocs a felszár befogadására szolgált, a zablya tengelye három tagból áll, a zablyaszárak középső lyukjába erősített két tengelyrészt patkóalakban felfelé hajló kapocs tartja össze. Az oldalszárak biztosabb tartalékaül azok meg egy alsó tengelyrúddal is vannak egymáshoz kötve. Teljesen hasonló zablyát ismeret R. Zschille és R. Forrer. Berlin. *«Die Pferdetrense»* X. tábla 13. ábra. Hasonló zablya egy másik példányát a tekenyei leletből birja gyűjteményem. Úgy egy közel hasonló példányt bir az egri cisterciták múzeuma,** azon eltéréssel, hogy annak oldalszárai egyenesek.

A másik szokottnál kétszerte nagyobb zablya, minők leginkább harctörtnák alkalmával voltak használatban. Hajtott oldalszárakkal, csuklóba hajló erős tengelylyel bir. Az oldalszárak középső részein rézrózsa díszítés látszik. Teljesen hasonló ép példányom, Nagy-Bajomban szántásnál került felszínre. Hasonlók ismeretesek a német szakmunkákból is.*** A harmadik karikás zablya, mely napjainkban is használatban levő alak, csuklós tengelylyel és kétfelől egy-egy futó karikával. A karikás zablyák legrégibb idők óta használatban vannak. A honfoglaláskori lovas sirokban épen oly gyakori mellékletek, mint az újabb középkor leletei között, így alakjuk keveset változott a kor haladásával, legfeljebb az újabb korban a szélső karikák nagyobbodtak meg. A lószerszám vASFelszerelését egész sorozat vascsat és karika egészíti ki, felleljük közöttük az állazó, kantár és a pergős-hasló csatot, valamint a kötőfék, álló és húzó karikákat. Nagyon érdekes, két szívalakú csüngő, mely karikára fűzve, a paripa szügyének díszítésére szolgált, hasonlóképen a régi török kantárokról lecsüngő félhold és csillaghoz. Köpüs szuronyok három fajtát adta a lelet. A legnagyobb 28 cm. hosszú, a szokott levélalakú köpüs lándzsa, melynek alakja a La-Tène kor lándzsáitól kevés változást mutat. Szokatlanabb egy 21 cm. hosszú kisebb lándzsa, melynek szűrő része négyszögű és csücsban fut

* A kengyelsorozathoz legközelebb áll Demin *«Die Kriegswaffen»* 654. lap. 15. ábra, mely 1585 évszámmal van jelezve. Alakra hasonlít R. Zschille és R. Forrer. *«Die Steigbügel»* című mű 15. lapján szöveg közé nyomott katonai kengyelek 10. ábrája, mely azonban másfél-századdal fiatalabb e kengyelsorozatnál.

** Szendrei: Magyar Hadt. eml. 117. lap.

*** R. Zschille és Forrer *«Die Pferdetrense»*. Berlin, 1893. X. tábla, 9. ábra és Wend. Boenheim *«Waffenkunde»*. Leipzig, 1890. 194. lap. 208. ábra.

össze. A harmadik legkisebb szem, melynek szűrő része lapított négyszöget mutat. Mindannyinak köpüje keresztlyukkal van ellátva. A leletben volt két alkarvédő pánczélrészlet is, melyek a xvi. század fegyverzetének ismert kiegészítő részei. A lemezből kovácsolt karvédőt nagyon megviselte és égési nyomokat hagyott rajta a tűz. A kéz ujjait védő bőrrel bélelt lánczkeztyűt pedig annyira megemésztette a rozsda, hogy elvesztette egykori alakját. Hasonló ép példányokból egész sorozatot leltünk a somlyói várban.

A fegyverzetet két pisztoly el nem égett vasrészei és rézverete, egy golyóöntő egészíti ki, mely 14 mm. puska golyó készítésére szolgált. Említést érdemel néhány kisebb ágyúgolyó, melyek szintén e lelettel kerültek felszínre.

A lelet második csoportjába a házi, illetve gazdasági eszközöket soroljuk. Ezek között van szőlő-, csákány- és virágkapa, istálló-villa, lóvakaró, szénanyó, trágyakapocs, kasza-kalapács és húsvágó-bárd. A szőlőkapa nagyon hasonlít a ma is használatban levő úgynevezett sümeghi kovácsolt kapához, melynek alakja háromszögű, súlya $1\frac{1}{2}$ —2 kiló között váltakozik. Némi eltérést csak a foka mutat, a mennyiben ez tojásdad alak, míg a mai nap használatban levőké csúcsban fut össze. Nagyobb eltérés még a lóvakaróban és az istálló-villában mutatkozik. A mai lóvakarók hat-hét-nyolcz sorosak és nyéllel vannak ellátva, míg ez csak négysoros és bőrkengyel volt rá erősítve a kéz tartalékául. A villa vastag erős volta a mai könnyű acélvillákkal szemben, leginkább magán viseli a xvi. század bélyegét. Az iparos szerszámok közül legerősebben a bőr és faipar czéljait szolgáló eszközök vannak képviselve. Egy bognár és egy csizmadia legszükségesebb szerszámaikat mutatja be a lelet. Bognár szerszámaihoz sorozom a lelet 12 különféle nagyságú fűrőjét, két vonókést, két fűrészt, két vésőt. A fűrők és vonókések, mint azt felhajtott végei mutatják, használatra fel voltak nyelezve, de elégték. Az eszközök közül a vésők a legkezdetlegesebbek, a fűrők a ma használatban levőktől csak abban különböznek, hogy nem birnak kettős sodrott hegygyel. Legközelebb áll szerszámunkhoz a kézi fűrész, melynek éppen csak fűrészlapja vastagabb. Csizmadia eszközök közül első helyen említem a bőr szabására szolgáló dikicset, mely sokkal tetszetősebb a mai bőrszabó eszköznél. Akadt sámf- és kaptafahúzó és egy talppuhító rézmustár is. Az iparos eszközök csoportját egy kőmives kalapács és egy érdekes alakú, vakolókanál fejezi be, mely valószínűleg egyúttal a házhomlokzat cifraságainak kimetelésére is szolgált. A lelethez tartoznak az elégetett kocsi összes vasrészei, a fatengely oldal- és rudvasalás, tíz darab pengő-karika és kerékvasalások, nemkülönben kilencz darab különféle láncz, melyek részben a kocsifelszereléshez tartozó kerékkötő, hosszú- és saroglya-lánczok, úgy a lószerszámtartó és zablyaázó lánczai voltak. Legutoljára hagytam a lelet egyetlen lópatkóját, mely szokatlan alakjánál fogva említést érdemel, a mennyiben szárai majdnem derékszögben vannak lefele hajlítva, így a bevágás nem kerekded, hanem téglalakot mutat. A patkót hat szög erősítette a ló lábához.

Sümegh, 1900 május 18.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

IRODALOM.

A MAGYAR VISELETEK TÖRTÉNETE. Rajzolta és festette *Nemes Mihály*. Szövegét írta *Nagy Géza*. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium támogatásával. Budapest, Franklin-Társulat, 1900.

A magyar viseletek történetéről ez az első összefoglaló munka. Hogy a mindeddig hiányzott egy ilyen mű, annak oka talán abban keresendő, hogy a hozzáértők, ismervé a források elégtelen voltát, nem mertek megírásába fogni. A feladat megoldása annyira lehetetlennek látszott, hogy csak laikusnak, a kinek a nehézségekről fogalma sem volt, lehetett bátorsága belefogni. Ilyen laikusnak, de tegyük hozzá, lelkes és szorgalmas laikusnak köszönhetjük e könyv létrejöttét. *Nemes Mihály* fiatal illusztrátortól indult ki az eszme, ő gyűjtötte egybe a szükséges anyagot, majd járt mecénás és kiadó után. Mikor aztán minden együtt volt, s meg kellett volna kezdeni *Nemes* tábláinak sokszorosítását, a kiadók rájöttek, hogy a képeket szöveg, magyarázat, felvilágosító jegyzetek nélkül nem lehet a közönség kezébe adni. Ekkor kérték fel a résztvételre *Nagy Gézát*, a ki nem csak a képekhez készített magyarázatot, hanem egyben megírta a magyar viseletek összefüggő történetét. Ilyen természetellenes módon jött létre a *Magyar Viseletek Története*. Előbb a képeket rajzolták meg hozzá s a könyvet az ábrákhoz írták, a helyett, hogy a műhöz készítettek volna illusztrációkat. A munka korszakok szerint öt, terjedelemre nézve igen aránytalan részre oszlik. Az első két rövid fejezet a szkiták, szarmaták, húnok és avarok viseletével foglalkozik; a harmadikban a honfoglaló magyarság ruházata van harminczkét oldalon leírva; ugyanennyi tér jutott a negyedik fejezet első részét képező Árpád-kori viseletre, két oldallal több az Anjou-korira s csupán huszonnyolcz a xv. századira. Az ötödik fejezet van az új-kornak szentelve, belőle a xviii—xix. század mindössze tizenhat oldalt vesz igénybe. Nagy kár, hogy a mohácsi vész utáni idő, főleg a két utolsó évszázad, szemben a régebbi korral, ilyen mostoha elbánásban részesült; a művészek, a kik számára a munka első sorban készült, talán több hasznát látták volna a xviii—xix. század kosztümjének, mint az előzőkének. Azonfelül a források bősége e két századnál lehetővé tette volna kerekdedebb, teljesebb kép megrajzolását, a miről előbb, adatok híján, alig lehet szó.

Ezzel szemben bátran elmaradhatott volna az első fejezet. A szkita-szarmata rokonságnak alig van valami alapja, a viseletnek pedig a magyarra semmi kimutatható hatása nem volt. A szkita elnevezés alá erőszakolt népek fegyverzete s ruhája (már a mennyire ismerjük) egymástól is elütő, a magyarhoz pedig éppen nem hasonló. A jazig, szarmata páncélnak, sisaknak, a szkita

egyenes kardnak, jellemző formájú törnek őseink sírjaiban semmi nyoma, ép úgy, mint a hogy a magyar görbe kardra nincs példa azoknál a népeknél.

A hasonlóságok, a miket könyvünk a szkita-szarmata ruházat s a magyar viselet között talál, nagyon erőltetettek. E szerint a szkiták *gatyája* napjainkig fennmaradt a magyar köznépnél. Egy pillantás a közölt ábrákra meggyőz ezen állítás téves voltáról. A magyar gatyá egy vászonból készült térdig, vagy csak kevéssel azon alul érő, korczában sűrűn ránczba szedett, alul igen bő lábra való; ellenben a szkita alsóruha bokáig érő, a bokánál bekötött, mindenütt egyforma bőségű, hihetőleg bőrből készült nadrág, melynek leszármazójául sokkal inkább szerepelhetne a pantalló, mint a mi gatyánk. A két ruhadarab összevetése ép úgy helytelen, mint a szkiták gombokkal kivarrt szűk nadrágjának a 60-as évekbeli csendbiztosok *rajthúzlíjával* való összehasonlítása, a mit a szerző szintén megpróbál. A mai népviselet gatyáját, a szerző szerint, a jázigoknál is ki lehet mutatni. Én a Trajánus-oszlop képeit hiába vizsgáltam jobbnál jobb fényképi másolatokon, a gatyás jászokat nem voltam képes fel találni s úgy látom, az azon levő jászok bokáig érő bő köntöst viselnek, a melyből gatyát formálni semmi módon sem lehet. Így vélekedik a Magyar Viseletek Történetének *rajzolója* is, a ki a képeken, ellentétben a szöveggel, hosszú köntösben s nem gatyában ábrázolja a jázigokat. De a művész ugyancsak a jázigok ábrázolásánál egy hatalmas tévedésbe is beleesett. A Trajanus-oszlopon levő pikkelyes öltöztetű jászokat ugyanis olyan formán rajzolta le, mintha azok lovaikkal egyetemben tetőtől talpig *ércz* pikkelyekkel volnának borítva. Eltekintve attól, hogy ilyen burkot sem a lovasra, sem a lóra húzni nem lehetne, az abszurdum abban rejlik, hogy a lótarakó s pánczél pikkelyei ércznek vannak festve. Ilyen súlyt, ilyen alkalmatlan ruházatot, ha az emberek talán igen, de a lovak semmi esetre sem tudtak elviselni; a lovak az éles vaslemezekéktől lábaikat hajlítani sem bírták volna. Ha ez a burok nem csupán a domborművek készítőjének találmánya, hanem valóban létezett, úgy a rajta levő pikkelyek csak szövethől, vagy legfeljebb bőrből valók voltak.

A *népvándorláskori turán viselet* cím alatt főként a húnok és az avarok ruházatával ismertet meg a munka. Csakhogy szerző, bár a legmerészebb kombinációkba megy bele, nem tud világos képet adni a hún és avar öltözetről. Forrásai különben a legnagyobb mértékben megbízhatatlanok. A húnok viselete — írja Ammianus Marcellinus után — a III. századig igen silány volt, idomtalan bőrsüvegből, állatbőrből készült kaczagányból s cserzetlen bőr csizmából állott. Csakhogy az Ammianus Marcellinus húnjai aligha azonosak azokkal a húnokkal, a kik hazánk területét lakták, mert míg ezeket teljes hitelt érdemlő írók mongol típusuaknak írják le, addig amazokat Marcellinus szőrös lábszáruaknak nevezi, a mit, ha mongol fajtájúak, bizonyosan nem mondana. A durva viseletet — olvassuk tovább — a III. század után, perzsa-parthus hatás alatt, tetszetősebb váltotta fel; a húnok felvették a parthusok dolmányát, ujjas kabátját s bő gatyáját, csupa olyan ruhanemeket, a melyek — mint könyvünk kiemeli — ma is megvannak a magyar nép viseletében. Ime, itt van újból a kísérlet, összeköttetésbe hozni a mai magyar viseletet azon népekével, a melyekkel inkább a hagyomány, mint a tudomány hoz bennünket

rokonságba! Megjegyzem azonban, hogy a húnok által állítólag átvett perzsa nadrág a gatyára ép úgy nem hasonlít, mint a hogy a szkita alsóruha nem hasonlított.

A késői hún viselet egyetlen emlékét a szerző egy iv. vagy v. századi Dél-Olaszországban lelt csészén találta fel. Ez a csésze a műtörténészek egybehangzó állítása szerint perzsa munka, a rajta látható királyt a szerző mégis nem perzsának, hanem *húnnak* tartja, egyszerűen azért, mert szűk nadrágot és csizmát visel, holott az általa látott képek bő, gatyaszerű nadrágban és saruban ábrázolják a perzsákat. Van pedig ezen az alakon térdigérő, elől gombolós kabát, szűk nadrág és felhajtott orrú csizma. Kardja egyenes, ijja járomformájú. A lobogós gatyának semmi nyoma rajta.

Az avar viselet típusait — könyvünk szerint — a nagy-szent-miklósi kincs alakjain kell keresnünk. Szerző nem veszi észre, hogy ezeknek az alakoknak fegyverzete egyenesen ellentétben van a hiteles avar sírleletekkel. A leletekben a nagy-szent-miklósi korszó vitézének jellemző fegyverdarabjaiból egy sincs meg; hiányoznak a pánczéling pikkelyei, a hatalmas vas karlemezek, a vas lábszárvédők és a sisak, ellenben mindig van bennük kengyel, a mi viszont az állítólagos avar-képeken nincsen. Ezek a képek különben az úgynevezett Maurikios-féle *Taktikában* az avarok hadi viseletéről adott leírásnak sem felelnek meg; e szerint az avaroknak pánczéljuk nem volt, hanem kerek gallérú, térden alul érő köntöst hordtak s lovuk elejére nemez takarót kötözték. Világos tehát, hogy a nagy-szent-miklósi kincs alakjainak semmi közük az avarokhoz.

A magyar viselet ismertetése a honfoglalás korának szentelt harmadik fejezettel kezdődik. A honfoglaló magyarság viseletét megrajzolni akarni merész vállalkozás. Ábra, kép egyáltalán nem maradt az ősokról; a róluk szóló leírások jobbára csak a hadi viseletet illetik, nagyon megbízhatatlanok és egymásnak ellentmondók; a sírleletekből még a fegyverzetet is alig lehet rekonstruálni. A *Magyar Viseletek Története* mégis olyan részletesen írja le Árpád magyarjainak öltözetét, a minővel a xv. századról sem tud beszámolni. Hogy jut a szerző ezekhez az eredményekhez? Nagyon egyszerű módon. Vitathatatlan tétel gyanánt felállítja, hogy mindaz, a mit az előző fejezetekben a húnok és az avarok viseletéről megírt, a magyarokra is alkalmazható, miután «*a honfoglaláskori magyar viselet lényegileg nem egyéb, mint a hún-avar viseletnek a IX. századbeli alakja.*» Azután felteszi, hogy mindazon ma meglevő öltönydarabok, a melyeknek nevét ő ősmagyarnak tartja, megvoltak a honfoglalóknál. Ezekből pusztán «*elméleti uton*» állítja össze a viseletet és a régészeti leleteket (tehát az egyedüli hiteles emlékeket) már csak mint másodrendű kútfőket használja. «*Eredményeit*» aztán egykorú nem magyar, de a magyarsággal érintkezett népek ábrázolataival támogatja.

Mi értéke van az ilyen rekonstrukciónak? A komoly vizsgálódó előtt *semmi*, mert a források, a melyeken alapszik, *teljességgel hamisak*.

A hún-avar viseletből a magyarra következtetni már magában véve is merész dolog. A magyarság attól az időtől fogva, a mióta a húnoktól és az avaroktól elszakadt (feltéve, hogy képezett velük valamikor egységes népet!?) olyan esélyeken ment keresztül, oly sokféle idegen nép befolyásának volt ki-

téve, hogy viseletének bizonyos változásokon feltétlenül át kellett esni. De tegyük fel, hogy szabad lenne a hún-avar viseletet venni alapul a magyar megállapításánál. Hol vannak azok a biztos, hiteles adatok, a melyekre ez esetben támaszkodhatunk? Szerző gyanúsításai, sejtései, az *avar* nagy-szent-miklósi kincs, a *hún* sassanida-csésze? Ilyen alapokra komoly tudósnak nem szabad, nem lehet építeni.

Szerző másik forrása, a mai viselet és az ősmagyar ruhanek, még gyarlóbb, még rosszabbul van megválasztva. Abban igaza lehet, hogy a mai népviseletnek lehetnek a honfoglaláskori ruházattal közös részletei, hiszen ingük, felsőruhájuk végre az ősöknek is volt, de honnan meríti a bátorságot arra, hogy ezeket a ruhákat meg is jelölje s a régiekkel azonos szabásúnak tartsa? A mai népviselet emlékei mindössze a XVII. századig mennek vissza. A Képes Krónika a parasztot már teljesen a mostanitól elűtő ruhában festi. Díszruhánk, a melyben a szerző ugyancsak megtalálja a honfoglalók hagyományait, visszafelé csak a XV. századig mutatható ki s teljességgel török eredetű. Ha tehát már a XIV. századi öltözet sem őse a mainak, hogy legyen az a honfoglaláskori? Pusztán ruhanekből pedig megállapítani, sőt megfesteni az ősök ruházatát, képtelen vállalkozás. Először is hol vannak a bizonyítékok arra, hogy ruhanekveink valóban ősi magyar szavak s nem honfoglalás utáni jövevényei nyelvünknek? Ki hiszi el szerzőnek, hogy a *kaczagány*, *köpnöyeg*, *csuha*, *guba*, *suba*, *zeke*, *szokmány*, *zubbony*, *mente*, *szűr* stb. Árpád magyarjainak szájában forogtak? Hiszen a legtöbb nyilvánvalóan idegen eredetű. De feltéve, hogy a szerző által felhasznált szavak egytől-egyig valóban ősi szókinszünkhöz tartoznak, ki hiszi el, hogy azok ezer évvel ezelőtt is azt jelentették, a mit ma? A *suba* ma egy fajta felső ruha, a középkorban prém; a *szűr* ma egy neme a szabásnak, régenten egy szövet-fajta. Ma sem mindenütt ugyanazt a szabást értik egyik-másik elnevezés alatt; a székelyek a nadrágot hívják harisnyának, egész mást értenek a zeke alatt, mint a magyarok.

Ilyenek után nincs rajta csodálni való, ha könyvünk a legkülönösebb forrásokat teljes jóhiszeműséggel használja. Például felhozom, hogy szerző magyarnak vagy rokonfajú népnek nézi egy X—XI. századi byzanci evangéliarium egyik miniált képén látható lovasokat, egyedül csak azért, mert ezek minden ostromgép nélkül, csupán könnyű fegyverzetben támadnak meg egy várat. Már pedig — így okoskodik a szerző — ilyesmi csak magyar fajtától telik ki. Ezen az alapon aztán *bizonyít* ezekkel az alakokkal. De hiszen így akár a bayeuxi szőnyegről vehet magyar viseleteket, mert ezen a normann lovagok szakasztott ilyen akcióban vannak egy helyütt ábrázolva.

A kép, a mit szerző ezekkel az adatokkal felfegyverkezve őseink viseletéről rajzol, igazán érdekes. Megtudjuk, hogy a honfoglalók ruházata nagy részben bőrből készült, de használták e mellett az ősök a nemezt, a posztót, a vásznat, a selymet és az arany-szöveteket is. Fővegük háromféle volt: a mai népies viseletben is meglevő csúcsos bőr- vagy nemez-süveg, felhajtott karimájú kalap, a mai pörge-kalap őse, s a hátul lehajló szélű szkita süveg. Felső ruhájuknak se szeri, se száma. Volt térdig erő, ujjas kabátjuk, ujjatlan köpnöyegjük, bőrrrel bélelt bundájuk, kivarrott bőr subájuk, testhez szabott szokmányuk,

gubájuk, csuhájuk, bekecsük, ködmenjük, zubbonyuk, kaczagányuk, mentējük. Az alsó ruhájuk bő gatyá volt, a melyre télen bőr- vagy nemez-nadrágot húztak. Lábukon az előkelők csizmát, a szegényebbek sarut viseltek.

Hát hiszen ez a mai paraszt-viselet a maga teljességében, a mihez még a karikás ostort is megadja szerzőnk valahol. Ha ez igaz, ha a honfoglalók is úgy jártak, mint ma a magyar köznép, úgy mi példátlanul állunk Európa összes népei között, mert mi vagyunk az egyedüliek, a kik ezer év előtti viseletünket változatlanul megőriztük mind a mai napig. Minő ábránd! Ebből a sok holmiból az egyetlen igazolt talán csak a csúcsos bárányszőr süveg. De ez sem azért, mert a kercs-vidéki katakombák falfestményein a maszagéták ezzel vannak ábrázolva, vagy mivel szerző ilyen fővegeket lát a már említett x—xi. századi byzanci evangéliarium (valóságban ércsisakos) *«magyarjain»*, hanem azért, mert 1. a Képes Krónika még részben ilyen fővegekkel festi a magyarokat, 2. mert ez a fajta süveg a keleti nomád népeknek általános viselete. De honnan jut szerző a karimás «pörge»-kalaphoz? Még azt sem átálja kimondani a kedvéért, hogy a nyugati népek a karimás kalap viseletét a magyaroktól tanulták s a xiv. százada előtt Nyugat-Európában ennek a főveg-formának nincs nyoma. Pedig, hogy már a xi—xii. században németek, olaszok, francziák szélteben viselték, megláthatni akármelyik jobb kosztüm-munkából. És ha már különleges fővegre volt szükség, könnyű lett volna találni. A Képes Krónikában többször előfordul egy télgömb alakú, gerezdesen ékesített szövet fejfedő. Hogy ez a xii. században is divott, mutatja a szerző által is felhasznált báthmonostori dombormű s hogy ma is használja egy keleti nép, a Bokharában lakó szártok, azt megtanuljuk a második Zichy-expedíció munkálataiból. Ezt legtöbb joggal mondhatjuk ősi viseletnek.

A felsőruháról (ha meg akarjuk vallani az igazat) semmit sem tudunk. Szabad kinek-kinek tetszése szerint *elképzelni* a formáját, de azt *állítani*, hogy olyan volt, a minőnek a *Magyar Viseletek Története* szóban és képen bemutatja, helytelen. A nadrágról s a gatyáról felhozottaknak sincs semmi alapja. Nagyon könnyen meglehet, hogy a magyar paraszt gatyája szláv hagyomány és a honfoglalók legelőször az új hazában találkoztak vele. Mivel bizonyítja szerző a csizma magyar voltát? A szó maga török, az általa jelölt lábbeli nálunk csak a törökkel való érintkezés óta tűnik fel. Mégsem engedné el a szerző a világeért sem. Hogy megvolt a *honfoglalóknál*, azt bizonyítja szerinte egyrészt a *«hún» király* iv—v. századi képe, másrésztől ii. Basilius *byzanci császár* egy xi. (!) századi miniált képe. Persze ez utóbbi nem azt mutatja, hogy ha volt csizmájuk, a byzanciaktól került a magyarokhoz, hanem azt, hogy a byzanciak eltanulták a csizma-viselést a magyaroktól. S ezt az ősi ruhadarabot úgy el tudták hagyni ősapáink, hogy a xiv. században nyoma sincs náluk! Pedig, mondja a szerző, csizma nélkül kengyelt használó nép nem lovagolhat, miután a kengyelszűj kikezdené a lába szárát.

Érdekes, hogy a csizmát minőnek képzei szerzőnk s minőnek rajzolja a vele szövetkezett művész. A magyarok csizmája — szerintük — ércpitykékkel volt kivarrva. Ezeknek az ércpitykéknak pedig a már említett ii. Basilius-féle kép az oka. A honfoglalásnál legalább kétszáz évvel újabb képen, eltérve

a rendes szokástól, a császár *hadi öltözetben* ábrázoltatta magát. Van rajta térdig érő kabát, e fölött derékig érő pánczéling, szűk nadrág s byzanci módra ékesen *kihímezett* csizma. Ezekből a hímzésekől pitykéek lettek a rajzoló keze alatt, annál is inkább, mert a szerző a csizma-pitykéket megtalálni vélte egy honfoglaláskori magyar sírleletben is. Ugyanis Csornán egy felásott ix—x. századi temető egyik sírjában a csontváz lábszára körül apró ellenző lemezkével ellátott, gömbölyű-fejű szögecskéket (s nem pitykéket, füles gombokat, mint szerző írja) találtak. Ezek tehát csizmáról valók. De hogyan van az, hogy bár majdnem valamennyi honfoglaláskori sírban vannak ilyen szögecskék, sehol másutt a láb körül nem találták őket. Bizony a csornai sírban is csak véletlenül keveredtek azok a lábhoz; csizmán soha sem is voltak, mert olyan ügyes csizmadia, a ki egy hosszúszerű csizma fejébe nitelő szögeket tudjon szép sorjában belekalapálni, ma sincs s ezer év előtt sem volt. Ez azonban annak, a ki a honfoglaláskori leleteket nem ismeri, nem fog feltűnni, mert a *Magyar Viseletek Történetének* alakjain mindenki felvarrot gombféléknek nézi a csizmák czifraságát.

Azzal, a mit könyvünk a női viseletekről ír, alig érdemes foglalkozni. Szerzőnk tudja, hogy a honfoglalóknál a leány hajadonfővel járt, hiszen magyarul a szűzet hajadonnak nevezik. Persze, hogy ebből következik, hogy az asszonyok meg főköttöt viseltek. A főköttő egyik formáját egy szibériai csészetartó-szobron találja meg szerzőnk, a mely, mellesleg mondva, valószínűleg férfit ábrázol. Egy más alakját a főköttőnek egy déloroszországi kőbabáról írja le s ez meglepően hasonlít a xvi. századi angol női fejdíszhez. Pártákat, fejkendőket egy permi sassanida-mívű tál ábráiról, inget ugyaninnen közöl. Miköze mindezekhez a honfoglaló magyarságnak?

A mit könyvünk a ruha-diszítésről Huszka után ad, azt mint magánvéleményét Huszka József elmondhatta, hanem ezeket a dolgokat alapigazsággul, egy a nagy közönségnek szánt könyvben feltálatni nem volna szabad. Elfogulatlan szemlélő ugyan, látva a honfoglaláskori leleteket, hamarosan rájön, hogy a mi paraszt-ornamentünket nem használhatta ugyanaz a nép, a mely ezeket a tarsoly-lemezeket, gombokat s szíjvégeket, kardvereteket csinálta.

A magyar szerző leírását szerző a Bölcs Leó neve alatt ismert Taktika után kísérli meg. Készségesen elhiszi, a mit a byzanci kútfő a magyarok páncézljáról, pajzsáról ír, pedig a régészeti leleteket senki oly jól nem ismeri, mint Nagy Géza, a mely leletek nem hogy igazolnák, hanem egyenesen leczáfolják a Taktika állításait. Több mint száz honfoglalás- és Árpád-kori sírt ismerünk, de köztük egyetlen egyben sem leltek eddig érczpánczél-töredéket, sem paizsot, sem sisakot. Egyetlen Árpád-kori sírban találtak eddig paizsköldöket s ez az egy kétségtelenül nem magyar vitézé volt, mert benne a magyartól elütő formájú kardot leltek, s az is szláv módra össze volt görbítgetve.

A magyarok csatáiról, harczmodoráról szóló kútfők egyenesen ellentmondanak a pánczél használatát hirdető Leó-féle adatnak. A kik két napos csatákat vívtak, lóhátról, hátra fordulva nyilaztak, folyókat usztattak át, azok súlyos pánczélinget s paizsot nem viselhettek. Nincs is nyelvünkben a pánczélra és a sisakra magyar eredetű elnevezés, pedig ha lett volna, az egy ilyen harczos népnél el nem vesztetett volna.

Tudva ezeket, szinte megdöbbenő, hogy könyvünk a páncélba, sisakba öltözött vitézek ábráit honfoglaló őseink gyanánt ráoktrojálja a könnyen hívő közönségre. Vegyünk csak elő egy pár alakot. A III. táblán, 5. szám alatt, egy fejedelem képe látható. Van rajta térdig érő, alsó szélén csörgőkkel (!) körülvart selyem attila, e fölött a nagy-szent-miklósi kincs állítólagos avar vitézének (VII—VIII. század) pánczélinge és sisakja; szűk biborszín nadrág s a II. Basiliuséhoz (XI. század) hasonló, de lapos aranygombokkal kivarrt csizma. A kezében levő lobogós kópja ugyancsak a nagy-szent-miklósi kincsről való, paizsa XVI. századi török kalkan, közepén egy honfoglaláskori sírból való lószerszám-boglárral, a mely a szöveg szerint paizsra semmikép sem lehetett alkalmazva. A vitéz válára oroszlánbőr (!) kaczagány van vetve. A lován levő nyeregtekercs egy IV—V. századi sassanida-képről van másolva (14. tábla, 2. ábra); a sütyelőt és a farmatringot pedig a XVI. században a török vezéreknél divatos lófarkas csüngők ékesítik. Ime egy alakon annyiféle holmi! Az egész leginkább hasonlít egy XVI—XVII. századi előkelő török vitézre. Egy másik alakon van szkita süveg, elején egy honfoglaláskori tarsoly-lemezzel, oldalán hozzátűzött szárny-forgóval, lapos ezüstlemezekkel tele varrt bőrködmönke, kurta szárú vászongatya s pitykével kihányt piros csizma.

Félek, hogy az *ilyen* «rekonstrukciók» hamarosan az oláh történetírás hitelességének fokára süllyesztik le régiségtudományunkat.

Az Árpádok-koráról szóló fejezet semmivel sem áll magasabb fokon, mint az előbbeni. Szerzőnk itt ép olyan szerencsétlenül választotta meg kútfit, mind ott. Alapul a magyar viselet leírásához a velencei Szt. Márk-templomban levő két mozaik-kép alakjait vette, a mely képeket összehasonlítás céljából Boncz Ödön közölt volt folyóiratunk 1887-ik évfolyamában. A két kép a XII. század végén készült byzanci befolyás alatt. Az egyik Szt. Fülöpöt ábrázolja, a mint a szkitákat megtéríti. A szent hagyományos római öltözetben prédikál. Előtte ülnek, fekszenek és állnak a megtérő szkita férfiak; közülük egy hátra fordulva a csoport mögött álló bálványa rántja ép le talapzatáról. A másik képen hasonló térítési jelenetet látunk, de itt a térítő Szt. Bertalan, a megtérők pedig felső-indiaiak. Nagyjából mindkét népség egyforma öltözetben van, a mely térdig érő, részben oldalt, részben elől gomboló kabátból vagy tunikából és szűk, a lábfejeket is befedő nadrágból áll. Hanem a fővegük és a lábbelijük elütő, a szkitáknak turbánjuk s bocskoruk van, az indusoknak pedig félgömb alakú kalpag-félējök s zsinórral körülcavart, rövidszárú harisnyájuk. Az előbbieket fegyvertelenek, ez utóbbiak pedig íjjakkal, kerek pajzsokkal s puzdrával vannak felfegyverkezve, kettőnek közülük még olyan bőrpikkelyes páncél-köténye is van, a minőt Bizáncban és Itáliában a középkoron át egész a XIV. századig, viseltek. A szkiták haja fürtös s rövidre van vágva, az indusoké ellenben több ágba van fonva. Ez utóbbiaknak karika-alakú fülbevalók vannak. Hogy lett ezekből szerzőknél magyar? Bizony különös módon. Ha a velencei vagy byzanci művész, a kitől a képek valók, valóságos indusokat és szkitákat akart volna ábrázolni — mondja szerzőnk (persze nem ilyen röviden) — úgy azokat *feltétlenül* csizmásan ábrázolta volna. Ámde mivel bocskorban, három farkcsba font hajjal s hajkarikákkal (ez lett a fülbevalókból !)

festette embereit, kétségtelen, hogy nem indusokról, nem is szkitákról, hanem valamely keleteurópai népről vette a mintát. Ez hún nem lehetet, mert a húnok ruhája köztudomás szerint bokáig érő volt, s mert a húnok csizmában jártak (?), orosz sem, mert ezeknek szintén csizmájuk s ezen felül bundájuk volt, *tehát* nem lehetett egyéb, mint — *magyar*. Annál is inkább, mert ez időben szkitáknak hívták a magyarokat (!).

Tehát egy XII. századi velencei vagy byzanci művész kiakarja rakni mozaikban azt a jelenetet, a mint Szt. Bertalan apostol megtéríti az indusokat (a kik alatt az evangelium szerint Arabia-Felix lakóit kell érteni), egy másik képen pedig Szt. Fülöpöt, a mint a szkitákat nyeri meg az igaz hitnek. De mivel egyik nép ruházatával sem ismerős, kapja magát, mindkét vad és pogány nácziót megfesti a szomszéd keresztény magyarok öltözetében; de hogy mégis legyen a kettő között valami különbség, az indusokat festi ágakba font hajjal, a minőt (a mint ezt egy XII. századi mozaik-rakónak okvetlenül tudnia kellett) a pogány magyarok viseltek volt kétszáz évvel előbb, a szkitákat pedig fürtös, rövidre szabott hajzattal, a minővel viszont a keresztény magyarok jártak! El lehet ezt képzelni? S most mondjunk el valamit, a mit a *Magyar Viseletek Történetének* igen tisztelt szerzője — úgy látszik — nem tudott A szóban forgó két kép egy négy részből álló ciklusba tartozik. A másik egészen hasonló csoportosítás, két kép elsején Szt. Simon az egiptomiakkal, másikon a Judás a perzsákkal van lefestve. Mind a két képen külön válik az előkelők csoportja a közrendűekétől; az előbbieket földig érő kaftánt s különféle formájú turbánt, az alrendűek pedig térdig érő inget, e fölött rövidebb, elől gombolós kabátot, az indusokéhoz hasonló gerezdes főveget és bocskort viselnek. Összefügg aztán ezzel a négy képpel még valami, és pedig tizenhat emberpár mozaikképe a főkupolán, a mely emberpárok mindenike valamely olyan néphez tartozik, a melyeknek még az apostolok hirdették Krisztus vallását. Ezek pedig a rómaiak, zsidók, krétaiak, arabok, parthusok, médek, elamiták, mesopotamiak, judeabeliek, kappadokiaiak, pontusiak, kisázsiaiak, frigeek, pamfiliabeliek, egyiptomiak és libiaiak. Mind más ruhában vannak, mint az indusok és a szkiták, pedig minden való színűség szerint ugyanazon mestertől valók, mint a szerzőnk által felhasznált két kép. Már most azt kérdelem, mi oka volt a velencei művésznek ép a szkitákat és a felső-indiabelieket festeni magyar öltözetben? Mért nem festette abban a perzsákat, a parthusokat, a kisázsiaiakat, vagy, ha úgy tetszik, a zsidókat? Vagy megfordítva a kérdést, mi oka volt szerzőnek arra, hogy ép ezt a két képet tette meg magyar viseletképnek, s nem valamely mást? Hiszen ez a viselet sem a honfoglalásról általa megszerkesztett képekhez, sem a XIV. századból ismert magyar viseletekhez nem hasonlít, velük semmiféle rokonságba nem hozható, míg ellenben a perzsák és az egiptomiak ugyanitt látható öltözete igen sok hasonlóságot mutat a XIV. századból ismert magyar viselettel.

Ha az indo-arabust vagy a szkitát (tehát Fekete-tenger vidékét) akarta az ezen korbéli byzanci vagy velencei piktör lefesteni, úgy könnyű volt neki modelt keríteni. Ilyen népbéli alakok Konstantinápoly s Alexandria kikötőiben s talán magában Velenczében sem tartoztak a ritkaságok közé, visele-

tüket világlátott kalmárok révén meglehetett ismerni. Csakhogy az ezen korabeli embernek kosztüm-hűségéről ép úgy nem volt fogalma, mint a hogy legtöbbszörműre nem volt képessége a portait-festésre. Hanem megrajzolta a szkitát s az indust a tulajdon maga viseletében, legfeljebb turbánt s czopfos haját pingált neki, hogy exotikus voltát mégis jelezze valamennyire.

Az oldalt ferdén vágott kabát, a mit e pseudo-szkiták és indusok viselnek, Byzanczból már századokkal előbb elterjedt Európában s hordták is főleg Franciaországban, Németország déli részeiben s Itáliában. A szűk nadrág, a zsinórokkal átcsavargatott harisnya még ősi, római hagyomány; az indusok bőrpikkelyes pánczélköténye pedig mint említettem főleg bizánczi és itáliai divat.

Hagyjunk tehát békét a San-Marco mozaikjainak, azok csak hamis nyomra vezetnének bennünket.

Míg ezt az erőszakosan előrántott forrást határtalan bizalommal használta szerzőnk, addig nagyon kétkedve említ s alig használ fel egy hasonlíthatatlanul jobb s hitelesebb kútfőt, a pécsi altemplom domborműveit. Ezt a képsorozatot a XII. században készítették, *állítólag* a clunyi iskolához tartó francia művészek. Ebből az utóbbi, nem egészen biztos véleményből azt következteti könyvünk, hogy a rajta látható viseletek nem lehetnek hazaiak, hanem francziák. Még a juhokat őrző pásztorok is szlávok vagy oláhok (a XII. században a Dunántúl!!) szerinte. Azt vélem, csalódik. Az természetes, hogy a francia (ha az volt) mester a honában szokásos módon csoportosította képein az alakokat, az ott megszokott typologikus ábrázolások szerint készítette itten is a kőbe véssett biblia pauperumot, hanem nagyon valószínűtlen, hogy alakjait egyúttal francia módra öltöztette volna; ez ellen a magyar megrendelők bizonyynyal protestálnak. Ez a viselet nem lehet más, mint az, a melyet a művészek Pécsen láttak, tehát nem a falusi úr, a vidéki nemes, hanem a városi polgár, a főpapi (vagy királyi?) udvar népének viselete, a mely különben nagyon kevésben térhetett el az általános közép-európai ruházattól. Áll pedig ez térdig érő tunikából, a melynek ujjait s alsó szélét széles himzett paszománt díszíti, szűk nadrágból, szár nélküli szövet-czipőből és a tunikával egyenlő hosszú bő palástból. Hogy ez az öltözet a nyugatiaszkodó előkelőknek, sőt a királynak is szokott viselete volt, arra van egy teljes hitelű bizonyosságunk a XIII. század elejéről az esztergomi káptalannak azon közismert pecsétjében, a mely az esztergomi érseket úgy ábrázolja, a mint az előtte álló királynak fejére illeszti a koronát. E pecséten a király ilyen félrövid tunikában s azzal teljesen egyenlő hosszúságú prémbélésű palástban van ábrázolva.

Ez lehetett az európai modorú viselet hazánkban az egész Árpád-koron keresztül. Természetesen a nemzet zöme egészen másként öltözött, hiszen még a XIV. században is sokan viselték a keleti szabású ruházatot. Milyen lehetett a XI—XIII. század magyar nemesének viselete, azt jelenben csak a Képes Krónika útján tudjuk megállapítani. Hogy az ebben látható nemzeties ruházat még az Árpád-korból való, az olyanok előtt, a kik ismerik a középkori ember (s még inkább a keletiek, köztük a magyar) konzervativizmusát, természetesen látszik. Nagy kár, hogy szerzőnk ezt a körülményt figyelmen kívül hagyta; ha ezt nem teszi, nem szorult volna olyan sajátságos magyarázatokra, a minő-

ket így ki nem kerülhetett. Meg akarván ugyanis indokolni a bocskoros szkita-velenczei ruházatot, azt fejtegeti, hogy népünk a keresztény hitre térven, elhárnyta ősi öltözetét s nyugatit vett fel, majd később áttért a byzanczira s a kúnok beköltözése után (a kikkel pedig történelmünk szerint sokáig nem tudott megbékülni) újból felvette a keleti szabású viseletet. Ilyen procedurák, alig háromszáz év alatt, a középkorban lehetetlenség számba mennek.

Meg kell azonban szerzőnek egy az Árpád-kori magyar viseletre vonatkozó érdekes felfedezéséről is emlékeznünk. A millenniumra megjelent *Magyar Nemzet Története* közölte volt a külföldön s a hazánkban régóta ismeretes cividalei *Psalterium Gertrudis* egyik lapját és pedig azt, a melyen ékes miniatúrában Szt. Péter és előtte könyörgő három (helyesebben két) fejedelmi alak látható. E hasonmásról szerzőnk, jól megokolva véleményét, azt következteti, hogy a cividalei kodex II. Endre királyunk s neje Meraniai Gertrud számára készült, még abban az időben, a mikor Endre Tótország hercege volt s a hasonmásban kiadott lapon a két fejedelmi személyiség van lefestve. A dolog nem egészen így van. A kézirat jóval előbb, a x. században Németországban készült s azt Gertrud férjhezmenetelekor valószínűleg magával hozta s itt csupán az első 9 vagy 10 levelet csináltatta, köztük azt is, a melyet a *Magyar Nemzet Története* reprodukált. Ezek a levelek, a mint Nagy Géza megállapította, hazánkban készültek; szövegük latin, képeik byzanci iskolára vallanak s görög feliratokkal vannak ellátva. A miniator az illusztrációkat bizonyosan a fejedelmi udvarban készítette, a hol alkalma volt látni Endrét és nejét s így feltehetjük, hogy az említett lapon levő két arczkép, a melynek a feliratok s a szöveg szerint Endrét és Gertrudot kell ábrázolni (a mennyire ebben a korban arról szó lehet), portrait hűségű. Ruházatukat ennél fogva úgy tekinthetjük, mint valóban viselt öltözetük hű és pontos mását. Ez a ruházat teljesen byzanci. A fejedelmen arany-virágos bibor szövetből készült, nyakánál, ujjain és alján széles arany-paszománttal ékes, közel bokáig érő köntös van, a melyet derékban széles aranyos és drágaköves öv tart össze. A köntös tunika-szabású s felülről csak derékig van felhasítva. Alóla kilátszik a piros harisnya-nadrág, a melyet szerzőnk s rajzolója a már előbből ismert *pitykés csizmára* formáltak át. A fejedelemnőn földig érő, alul szélesen arannyal pántolt kék öltözet van, a melyet egy a vállakon át kettős, széles arany-szalaggal megerősített aranyos kötény egészít ki. Mindketten aranyos és drágaköves koronát hordanak.

A női viseletre a legelső adalékokat a pécsi domborművek nyújtják. Természetesen ez a nyugati szabású női öltözet, ép úgy, mint az ugyanitt látható férfi viselet, csak némely előkelőknél s a külföldről bevándorolt hospeseknél lehetett divatban. A nemzeti szabást megállapítani teljes lehetetlenség.

Sok becses adatot gyűjtött össze szerzőnk az Árpád-kori hadi viseletre, fegyverzetre vonatkozólag. Összeírta az oklevelekből, végrendeletekből nyerhető legapróbb adalékokat is s feldolgozta e mellett a régészeti leleteket és arczképes pecséteinket. Adataiból kitűnik, hogy a nyugoti modorú fegyverzet, a páncél, a vért és a sisak használata már a xii. században el volt terjedve hazánkban, de (s ezt elfeledi hangsúlyozni) csupán az udvarban forgó elő-

kelőknél és a beköltözött idegeneknél. A külföldi írók, élükön Otto Frisingensissel, folyvást hirdetik, hogy a magyarok fegyverzet dolgában hátrább állnak a nyugatiaknál, paizsuk, páncéljuk nincsen s még a XIII. században is lóhátról nyilaztak, akár a honfoglalás korában, a mi pedig kizárja a nehéz fegyverzet használatát.

A fejezetet a szövetekre, ékszerekre s hasonlókra vonatkozó apróságok zárják be. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy gondosan egybegyűjtötte s csoportosította ezeket az adatokat, a melyek lehetővé teszik, ha már őseink ruházatáról nincs fogalmunk, legalább pompakedvelésük, gazdagságuk s jó ízlésük megismerését.

Az ezen részhez való színes (rekonstruált) képek az egész műben a legrosszabbak. Képviselve van rajtuk minden kor divatja. Van itt XVII. századbeli tatár (V. tábla A. 8. és B. 3.), modern kaukázusi vitéz (V. tábla B. 8. és 9.), gatyás magyar paraszt (V. tábla A. 1.) egymás mellett. A legkülönösebb az, hogy bár szerzőnk a velencei képek alapján a XII. században a bocskort teszi meg nemzeti viseletté, a képeken e ruhadarab csak egyetlen alakon, egy a pécsi domborművekről rosszul lemásolt pásztoron látható. A legtöbb alak XVIII. századi szabású piros és sárga csizmában pompázik. Egyik déloroszországi csészetartó-szobor után készült, egy másik a hainburgi *«Attiláról»* (egy a XIV. század végéről való Roland-szoborról), ismét másik egy VI—VII. századi frank vitéznek Viollet Le Duc által közölt képéről, vagy a kölni Szt. Gedeon-kripta mozaikjairól, egy sanct-pauli kazula Józsuát ábrázoló figurájáról van rajzolva, csak — s ez jellemző — a főforrásul szolgáló velencei mozaikokról nincs egyetlen egy se véve.

Az Anjou-korral kezdődik a magyar viselet történetének az a korszaka, a melyben többé nem vagyunk pusztá találgatásra, kombinációkra szorúlva; a melynek kidolgozásánál már hiteles emlékekre, egykorú ábrázolásokra lehet támaszkodni.

Szerzőnk a XIV. századot tárgyzó fejezetében leetőbb is forrásairól számol be. Közöttük a fő természetesen a Képes Krónika, viseleteinknek ez a megbecsülhetetlen tárháza, a melyre támaszkodva egyéb emlékek híján is meg lehetne főbb vonásaiban rajzolni az Anjou-kori magyar viselet képét. Mennyire sajnálandó, hogy szerző épen ezt a fontos kútforrást nem eredetiben használta, hanem megelégedett a kódexnek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött igen gyarló másolatával, a mely őt s rajzolóját nem egyszer félrevezette. Milyen eltérések vannak az eredeti és a másolat között, annak bemutatására álljon itt egy példa. A kézirat első képe a másolat alapján a Márk-krónika nagy díszkiadásában, az eredeti után pedig a Czobor Béla szerkesztésében megjelenő *Magyarország Történeti Emlékei*-ben látott napvilágot. A ki már most ezt a két képet összeveti, rájön, hogy a trón mellett balról elsőnek álló alak fején a másolat reprodukciója szerint valamely lehetetlen alaku csúcsos süveg, az eredeti után készült képen pedig egy tökéletesen *félgömb alakú* főveg van, a mely eltérés egy a festményen levő repedés következménye. Az ugyanitt legszélőnek álló vitéz kardja a másolaton hihetetlenül görbe és csapott végű, míg az eredetin mérsékelt hajlású s hegyben végződő; a jobbról álló ősz

szakálú pánczélos lovag fején az eredetiben sodrony-nyakvérttel egybekapcsolt vassüveg, a másolaton pedig hosszú nyak- és arcvérttel ellátott sisak van, stb. Ezek ugyan apróságoknak látszanak, de minden egyes ilyen picziny hiba egy-egy nem létezett ruha- vagy fegyverdarabnak vált szülőanyjává.

Egyéb források közt első helyen állnak a falfestmények, névszerint a szepesváraljai, csécsi, dömölki, zsegrai, fekete és szőlős-végardói, máramarosszigeti, löcsei, jekelfalusi, runkelsteini, gelenczei, fülei és homoród-szentmártoni templomokéi. Ezekre az a megjegyezni valónk van, hogy közülök a csécsi, dömölki, fekete-végardói, máramarosszigeti és jekelfalusi freskókról az Akadémia Monumentáiban s az Archæologiai Értesítő régibb folyamaiban megjelent s szerző által idézett ábrák teljességgel rosszak és hasznavehetetlenek; lehetlenség, miszerint azokat szerző feldolgozta volna. A dömölki falképeket a XVII. században tökéletesen átfestették, ezekre hivatkozni tehát nem volna szabad, a löcsei falképeket pedig a jelenkorban restaurálták oly módon, hogy megbízható forrásul nem szolgálhatnak. Természetesen azért, hogy úgy ezek, mint egyéb falképeink használható másolatokban nem álltak a szerző rendelkezésére, őt okolni nem lehet; csak az igazság kedvéért konstatáljuk, hogy egyetlen egy középkori falképünk sincs tökéletesen megbízható ábrával kiadva. Még a legújabban közrebocsátottak is mind rajzolt vagy festett másolatok után publikáltattak, holott ma, a mikor a fényképezés könnyű és olcsó, szinte vétek másként, mint fotografikus úton felvenni az ilyen fontos emlékeket.

Kiváló forrásul szolgálnak még a kassai domborművek, a prágai Szent György s egy margitszigeti kályhacserép; ellenben érthetetlen, miként említheti szerzőnk a felhasznált anyag közt az 1377-iki *Imrefi-missalét*, holott ebben csupa egyházi viselet található. A nagy értékű forrásnak mondott s sűrűn használt Szent Simeon koporsóját, minthogy azt olasz művész idegen földön készítette, mellőzni kellett volna, több más ugyancsak külföldről származó s épen ezért semmi hitelt nem érdemlő adattal egyetemben.

Mielőtt szerzőnk a viselet ismertetésébe kezdene, előbb azon nézetének ad kifejezést, hogy *nemzetünk a XIII. század végén és a következő elején nagy befolyást gyakorolt a nyugati népek viseletére*. Szerinte ez időtájban Nyugat-Európában olyan viseletformák terjedtek el, a melyek származását az előbbeni divatok fejleményének nem lehet tekinteni. Megerősíti ebbeli véleményében közvetlen német szomszédaink néhány írójának azon feljegyzése, hogy ez időben Ausztriában és Stiriában némely magyar ruhadarab s magyaros vagy kún hajviselet jött divatba.

Szerző nagyon érzi ennek az állításnak a merész voltát, de azzal nyugtatja meg saját maga és olvasói kétségeit, hogy lám, a huszárviselet milyen nagy körben terjedt el, pedig az is tőlünk indult ki. Csak azt felejtí el, hogy ez nem annyira viselet volt, mint egyenruha s nem annyira a népek s nemzetek vették át tőlünk, mint inkább az idegen uralkodók tanulták el az — osztrák császártól.

Jól tudom, hogy az igazság ilyen kimondása *épen most* nem kedves, de érzem, hogy igyekeznünk kell az efféle huszár-legendákat s más exotiku-

mokat kivégezni, különben azok, mint a dudva a gyomlalatlan kertben végkép elhatalmasodnak s oda juttatják históriánkat és régiségtudományunkat, a hová hasonló dolgok a rumun tudományt juttatták.

Vizsgáljuk csak meg, mik azok a ruhadarabok és szabások, a melyeket Nyugat-Európa állítólag tőlünk vett át. Ilyenül szerző első sorban említi «*a tunikát felváltó, elől-hátul hasított, gombbal vagy zsinórral összefoglalt testhez álló, dolmányyszerű felöltőt*». «*Ez — írja — Nyugaton egész a XIV. századig ismeretlen volt*» a hol «*még a XIV. század kezdetén is az ingszerű tunika volt divatban*». Való igaz, hogy az összes európai népeknél első sorban a római tunikából fejlett felöltők divatoztak még a xiv. századon túl is, egész a középkor végeig; az is tagadhatatlan, hogy az elől vagy oldalt felhasított, gombokkal vagy zsinórral összekapcsolt kabátok, bár elvétele előbb is találkozunk velük, csak a xiv. század kezdete óta jönnek sűrűbben használatba. Csakhogy ezek a kabátok nem hazánkból terjedtek el; a mit mutat az, hogy legelőbb Francia- és Olaszországban, azután Angol- és Németországban léptek fel, holott ha Magyarországból indultak volna ki, elterjedésük fordított rendben történik. A legérdekesebb ebben a dologban az, hogy a végig felhasított, mérsékelt hosszúságú dolmány *nálunk* csak akkor mutatható ki, a mikor az már a külföldön mindenütt el volt terjedve. A szerzőnk által használt források között csak kettőn fordul elő, mindkettő pedig a xiv. század végéről való, még hozzá az egyik a Szt Simon koporsója olasz, a második, egy velemeri falkép pedig osztrák művész munkája. A Képes Krónikában még csak a valódi keleti kaftánok vannak végig felhasítva, a kurta kabátok közül egy sincs. Így rajzolja ezeket az öltönydarabokat igen helyesen Nemes Mihály is, úgy a színes, mint a színtelen képtáblákon.

Szerző nem találja meg a gombra-járó szűk dolmány s a tunika között az összefüggést, holott ezt igen könnyű kimutatni. A xii. század óta folytonosan arra törekedtek a Nyugaton, hogy a kabátot lehetőleg szűkké, minél testhez állóbbá tegyék. E végből a tunikát alul s felül behasították, jobban mondva abból alul és felül kivágtak egy darabot s aztán az öltönyt ezeken a helyeken összegombolták vagy összefűzték. Végezetre a vágás teljesen átszelte a tunikát és előállott a testhez álló gombolós kabát. Ezt a fejlődési proczesszust minden viselettörténeti munkából ki lehet olvasni. Nem hagyhatom megemlítetlenül, hogy az elől felhasított kabát a Nyugaton igen korán ismeretes volt, már a Nagy Theodosius oszlopán ilyet viselnek a gótok; később azonban csak az alsóbb néposztály hordta; parasztokat, munkásokat ábrázoló képeken itt-ott a xii—xiii. században is feltűnik.

A másik divat, a melyet szerzőnk szerint a magyarság honosított meg a nyugaton a csöngetyűk és egyéb csüngők alkalmazása a ruhaszegélyzeten s az őv körül. Ez azonban ősi európai divat. Már Wolfram von Eschenbach *Parzifal*-jában (xi. sz. vége) olvassuk:

Sin zeswer arm von schellen klanc

Swaz ern bot oder swanc. Vagy másutt:

Manc guldin schele dran erklanc

Uf der decke und an dem man.

A hasonkorú Ulrich von Zatzikhoven *Lanzelet*-jében :

Des selben einen wäfenroc

Fuort er un guldin schellen dran

Er schein ein engel nit ein man.

S ezt a divatot a magyarok honosították volna meg a XIII. század végén s a XIV. elején?

A ruhára varrt más színű szövetdarabok hordása, a mi hasonlóképp tőlünk terjedt volna el, már az V—VI. században divatozott Bizáncban és sok más szokással egyetemben igen korán átültetődött Nyugat-Európába. A karimás süvegről már fentebb szoltunk, ha ez tőlünk jutott a Nyugatra, úgy már a XII. században kellett eljutnia.

Szerzőnk következetes akarván maradni, mint előbb az Árpád-korban, úgy most az Anjouk idejében bizonyos viseletbeli hullámváltást tételez fel. *«Míg a magyar és a nyugati viselet közt — írja — soha olyan kölcsönösség nem volt, mint az Anjouk alatt: a kúnok beköltözésével nálunk egy Európa egész keleti és délkeleti részére kiterjedő újabb és az eddigieknél hatalmasabb áramlata kezdődött a keleti befolyásnak, mely már az Árpád-korszak vége felé kezdte éreztetni hatását.»* Megvallom, én ezt nem értem. A XII. században, mint előbb olvastuk volt, viseletünk elnyugatiasodott, csizma helyett bocskort, gatyá helyett trikó-nadrágot húztak öseink; azután a kúnok beköltözésével keleti befolyás alá került a magyar öltözet, de ez a XIII. században még csak alig érezhető és csak később hatalmasodik el. S ime, mikor ezek szerint legerősebb a kelet hatása a magyar viseletre, ez akkor közeledik leginkább a nyugatihoz.

Nekem a Képes Krónika egész mást mond. Én azt látom belőle, hogy a XIV. században, az Anjouk uralkodása idején a nemzet zöme, nagyrészt előkelői is magyaros, a nyugotitól igen sokban különböző öltözetet viseltek; ellenben az udvar, az idegenek, hospesek, nyugati módon öltöztek. Nyugati volt a védő fegyverzet is, a melynek elterjedése azonban korántsem volt olyan általános, mint szerzőnk hiszi és vallja.

Szerző a Képes Krónikában levő viseleteknél különbséget tesz a magyar és a kún ruházat között. *«Az Anjouk alatt még nem volt meg a keleti viseletben az egyöntetűség, a mi később fejlődött ki. A magyar viselet mellett volt külön kún viselet . . . a magyart a testhez álló s térdig vagy csombig érő dolmány, mente, bekecs vagy ködmen és szűk nadrág különböztette meg az asszonyias bő és hosszú kún-tatár viselettől. Abban is eltért a magyar-orosz dolmányszerű felöltő a kún-tatár felöltőtől, hogy a mell közepe irányában függélyesen volt felhasítva s gomb- vagy kapocssorral összekapcsolva, míg a kúnoknál és tatároknál a hasiték rézsutosan ment lefelé a bal válltól a jobb csípőig, vagy megfordítva.»*

Ezeknek az állításoknak a Képes Krónika egyenes czáfolata. Nincs ott semmi nyoma a magyar és a kún köntös illetén megkülönböztetésének; a magyarok ép úgy hosszú és bő kaftánban, oldalt vágott kabátokkal vannak ábrázolva, mint a kúnok, viszont a kúnokon ugyanolyan szűk, a lábfőt is fedő nadrág van, mint a magyarokon. Már pedig kétségtelen, hogyha a Képes Krónika készülte idejében külön magyar és kún viselet létezett volna, úgy a

festő magyar királyokat, fejedelmeket, élő családok őseit nem ábrázolta volna másban, mint magyar öltözetben, vagyis — Nagy Géza szerint — térdnél alább nem érő, középen gombolós szűk dolmányban.

Nézzünk csak egy kicsit körül a Képes Krónika miniált képei között.

A legelső képen ott látjuk a királyi udvart. Lajos király nyugati (bát-
ran mondhatjuk olasz) szabású öltözetet visel. Mellette állanak országának
nagyjai; jobbról csupa fegyveres, pánczélos-sisakos lovag, balról viszont csupa
pánczéltalan, hosszú szövetsköntösbe, prémes vagy posztósüvegbe öltözött úr.
Világos, hogy ez a kép a harczoló s a tanácsadó nemességet mutatja, a
háborút s a békét szimbolizálja; nem pedig, a mint azt sokan hitték s hiszik,
a magyarokat és a kúnokat. Pedig ha szerzőinknek igaza van és a hosszú
köntös kún-divat, úgy a király balján álló urak vagy csakugyan mind kúnok,
vagy pedig fel kell tennünk, hogy az előkelők ez időben mind kún viseletben
jártak. A xiv. század második feléből pedig ilyesmit feltenni aligha lehet. Ezen
a négy alakon mindaz megvan, a mit szerző a kún-viseletben legjellemzőbbnek
ítél; mind a négynek bokáig ér a kabátja, kettőnek épen oldalt van hajtva s
gombolva. Ebben az állítólagos kún-köntösben vannak ábrázolva (többek
között) Attila, Árpád, az áldomást ivó honfoglalók, Őrs vezér, I. Endre udva-
rának alakjai, a nisszai görög követek, a ruténok, Szent László midőn elte-
metik, egy főúr III. István koronázásánál, III. István és Kún László királyok,
a tatárok, egy Károly királyhoz érkező követ, stb.

Ha a hosszú köntöst a miniátor kún-ruhának tudta, miért festette mind-
ezeket abban s nem a magyarnak mondott kurta kabátban?

A festő egész mással különbözteti meg a kúnokat: a jellemző alakú
kún-tatár süveggel. Ilyet képein a következők viselnek: egy alak az introitus
diversarum nationum feliratú képen; Keán bolgár vezér (a ki különben tunika-
szerű rövid köntöst visel) s egyik vitéze; a Szent Lászlóval küzdő kún s
nehányan az ezen képen levő kúnok közül; egy alak II. István koronázásánál;
a tatárok valamennyien, végül Kún László király s az őt meggyikoló két kún.

Azt a különleges magyar, végig gombolós, térdig érő dolmányt, a melyet
szerzőnk az Árpád- s az Anjou-kor legjellemzőbb öltönydarabjává tesz, a mint
már említettem a Képes Krónikában hiába keressük. A Képes Krónika rövid
köntösei kétfélék:

Térdig érő vagy kevéssel rövidebb, a nyaktól a derékig felhasított, alul
redős, szűk, testhezálló tunika-szabású dolmány.

Ugyanez bő nyakkal, hasítás nélkül, vagy csak rövid hasítókkal.

Ezekhez számíthatjuk harmadikúl a pánczélingre húzott újjatlan fegyver-
kabátot, a melyet szerzőnk korszovágy-dolmánynak nevez.

Azok a kabátformák, a miket szerzőnk ezeken kívül Anjou-kori visele-
tünkben felhoz, mind megindokolhatatlanok. A veleméri képen látható végig
hasított s gombolható kabát (ha ugyan nem csupán az osztrák piktor hono-
sította meg képeinken) már kiesik az Anjou-korból és Zsigmond idejébe tar-
tozik. A *bambusium*, a levarrt s vattázott köntös magyar emlékeken ki nem
mutatható, a Szt Simon koporsóját és a hainburgi «Attilát» (a melyről már
fentebb szoltunk) erre nézve bizonyító erejűnek nem tarthatjuk; Aquila János

képe pedig, a melyet szerző harmadikul felhoz, nem ide illő példa, mert a derék piktoron nem vattázott köntös van, hanem «metélt» ruha.

A nemzeties hosszú felöltő osztályozásánál szerzőt rossz forrásból merített adatai ugyancsak zavarba hozzák. Elmondja, hogy a kúnok kabátja a magyarokétól abban különbözött, hogy nem függélyesen, hanem a váll irányában volt felhasítva, de rögtön eszébe jut, hogy a velencei szkiták, a kiket ő magyarrá tett, részben hasonló szabású (azaz *látszólag* hasonló szabású) köntösben vannak ábrázolva, miért is előbbeni állítását jónak látja oda módosítani, hogy a kúnok csak ilyen ferdén vágott, a magyarok pedig részben ilyen, részben egyenes vágású kabátot hordtak. De hát ha «a kún viselet nem egy a magyartól különböző viselet» hanem csak annak egyik válfaja, úgy mi alapja van annak az állításnak, mely szerint a magyarok elnyugatiasodott viseletét a kúnok tették újból keletivé? Mi szükség van akkor a kún viseletnek a magyartól való éles elkülönítésére?

Néhány *felöltő-fajta* létezését szerzőnk csak egy-egy elnevezés állítólagos régiségére alapítja. Így azt mondja, hogy az Anjou-korban mentét hordtak, (sőt mi több, ezt a mentét le is írja) egyedül azért, mert Péter zbraslowi kanonok sokszor idézett versecskéjében szó van róla:

Ungaricae gentes portant curtas quoque mentes.

Ám de elmulasztja hozzátenni (a mit Boncz Ödön, a versnek nálunk első ismertetője megtett), hogy a Péter apát krónikájának első kiadója, a pontatlanságáról ösmert Pater Dobner erre a mentes-re nézve megjegyezte: «ita codex, sed legendum: vestes». A mi nagyon elhihető. Különben mi szüksége van szerzőnek a xiv. századi krónikás adatára, a mikor a mentét már a honfoglalóknál megtudta állapítani?

Készségesen elhiszem, hogy akkor, a mikor a versecske íródott a *manteau*, *mantel*, *mentely* szó nem volt egészen ismeretlen hazánkban, hanem, hogy ez a mente (= pallium) a xiv. században még nem az a rövid nyakbaakasztó volt, a minőnek ma ismerjük, arra tanúm a Képes Krónika. Ettől teljesen eltekintve pedig lehetetlenségnek tartom, hogy Péter apát *curtas mentes*-féle értelmetlenséget irt volna; mert ha a mente gyökeres magyar szó lenne s úgy használná azt a német pap hibás alakban, azt csak érteném, de hogy miért használná a nyelvében honos *mantel*-t ebben a lehetetlen formában, azt nem tudnám megmagyarázni.

A *tabirruhát* szerzőnk a beszterczei szójegyzékben találta, de alakját hibásan magyarázza, mondván, hogy az egy rövid fajta *palást*, mert ez nem egyéb, mint a Képes Krónikában is előforduló, hihetőleg Olaszországból átszármazott, nyakbavető, két oldalon felhasított, elől-hátul egyformán a földig leérő újjatlan köpönyeg, a mely mint igen komoly, tisztos ruhadarab, főként az egyháziaknál volt elterjedve. Érdekes, hogy néhány lappal hátrább, a Zsigmond-kori viselet leírásánál már egy «*kivágott nyakú, buggyos újjú, czombig érő s alul szegélyezett bő felöltő*» lett a *tabarro*ból; tehát az a kabát, a melyet az olaszok *corsetto* vagy *corseletto*-nak, a francziák pedig *corset*-nek nevezték.

Az alsóruha leírásánál ismét nem engedi tisztán látni szerzőnket a mai népviseletnek az ősivel való egybekapcsolását célzó törekvése. Kénytelen el-

ismerni, hogy a magyarok a XIV. században harisnyyszerű szűk nadrágot viseltek, épen olyat, mint a nyugatiak, ám de a kúnokról már nem hajlandó ezt elhinni. *«Egyes jelek — írja — arra vallanak, hogy gatyát hordtak; egész világosan látszik a gatyá a tatárok betörését ábrázoló képen.»* Pedig ezek a jelek megcsalták a Magyar Viseletek Történetének tudós íróját; a Képes Krónikában a kúnok és a tatárok ugyanabban a szűk nadrágban vannak lefestve, mint a magyarok vagy a németek, bizonyoságául annak, hogy a miniátor másféle alsóruhát nem ismert. A legtöbb, süvege alapján vagy a szöveg révén kúnknak mondható alak hosszú ruhában van ugyan, de ez alól világosan kilátszik a trikó-nadrág harisnyyszerű, a lábfejet takaró vége. A kún süvegűek közül a bolgár *Kean* rövid köntöst visel és hozzá ezt a szűk nadrágot; Kún László király pedig, a kit a miniátor a szövegnek megfelelően a lehető legkúnosabb viseletben akart lefesteni, még a szűk nadrághoz varrott nemez cipőt is hord. A tatárok gatyája nem egyéb, mint rosszúl rajzolt hosszú köntös, a melynek a lóra üléskor támadt ránczait nem tudta az ügyetlen festő jól visszaadni. Ha ezt gatyának látta szerzőnk, akkor bizvást nézhetette volna a lovon ülő magyarok némelyikének kurtább köntöséből hasonló módon támadt gyűrődést valamely térdig érő bő bugyogónak.

Hosszadalmas lenne sorra venni a viselet minden apróbb részét, a melynél szerzőnket egy-egy hibás kép, vagy nem a tárgyhoz illő forrás megtéveszti; azért csak két nagyobb tévedés felemlítésére s helyreigazítására szorítkozom. Szerzőnk nagy megelégedéssel konstatálja, hogy még a Képes Krónika magyarjainál megvan a *szkita-süveg*, a melyet V—VI. századi emlékekről ismertetett munkája elején. Jobban megnézve ezt az ősi fejfedőt, azonban kisül, hogy az nem más, mint egy széles, két oldalt hasított karimájú posztó-süveg, a melynek hátsó karimáját néha le szokták volt hajtani. Szerző észrevette ugyan, hogy ezeknek a szkita-süvegeknek elől mintha karimája lenne, hanem a magyarázattal hamar elkészül, mondván, hogy ez a karimafele tulajdonkép *érczlemez*, a melyet *«ősi szokás szerint»* a süveg elejére szoktak volt varrni. De három dologról elfeledkezik. Először arról, hogy ezek a süvegkarimák többnyire piros színűek, tehát érczből nem lehetnek, másodsor, hogy egészen más alakjuk van, mint a honfoglaláskori sirokból előkerült úgynevezett *«süveglemezeknek»*, harmadszor, hogy ma már körülbelül tisztában vagyunk vele, hogy ezek a *«süveglemezek»* tulajdonkép nem süvegeket, hanem tarsolyokat és tegzeket díszítettek.

Nagyot téved szerzőnk a csimbókviselést illető fejtegetéseiben is. A csimbókviselést — olvassuk könyvében — a kúnok élesztették fel, a kik azonban «nem hármaz üstököt eresztettek, a hogy a Vatha korabeli pogány lázadókról olvassuk, . . . hanem egy hosszú hajfonatot». Én úgy találom, hogy a Képes Krónika a magyarokat, kúnokat és a tatárokat egyaránt vállatverő, fürtös, befonatlan hajjal ábrázolja, kivételt csak a magyarok «második» bejövételét ábrázoló képnél téve, a melyen az áldomást ivó magyarok közül egyiknek egy, egy másiknak pedig két ágba van fonva a haja. Ebből én azt következtetem, hogy a Képes Krónika készülése idején a hajfonás már kiment volt a divatból, de *emléke* ennek a divatnak még élt. Meg kell itt jegyeznem

azt is, hogy a csimbókviselést nem a magyaroktól tanúlták el a nyugatiak, hanem valószínűleg maguk találták ki. Ismeretes, hogy a francziák ezt ősi frank divatnak tartják s már a XII. századból hiteles emléküik is van rá I. Klothárnak a párisi Saint-Germain des Prés apátság templomán álló szobrában, a mely hatalmas hajfonattal ékeskedik. Hogy pedig ez a divat a XIII. században a németeknél is kapós volt, kitetszik a minnesangoknak idevágó helyeiből.

Az Anjou-kori fegyverzet leírása, főleg a mi a részleteket illeti, ennek a fejezetnek a legjobb részét képezi. Szerző ügyesen csoportosítja a rendelkezésre álló adatokat s belőlük világos képet rajzol a hazánkban divott nyugati modorú fegyverzetről. De azt hiszem, nem lett volna szabad teljesen hinnie a Képes Krónikának abban, hogy ez a fegyverzet nálunk általánosan el volt terjedve. Ezt a krónikát udvari festő miniálta, a ki olyan vitézeket festett, a minők Nagy Lajos király udvarában környezték, de a kinek talán sohasem volt módja a felkelő nemességet, a könnyen fegyverzett, pánczéltalan, paizs-talan, nyíllal, karddal, buzogánnyal harczoló seregeket látni. Mert bizonyos, hogy a hadba szálló nemesség legnagyobb része még az ősi fegyverekkel harczolt s pánczéllal, sisakkal, paizsszal, lándzsával nem látta el magát. Sok bizonyosságunk van erre. Először itt vannak a negatív bizonyítékok, a sisak és a pánczélrészek hiánya XIV—XV. századi leleteinkben, a mi szembeállítva a földből előkerülő nagyszámú sarkantyúval, igen feltűnő; aztán a pánczél ritka említése a végrendeletekben, a hol sokszor kisebb értékű köntösökről is szó van. Másodszor a pozitív bizonyosságok, egykorú írók kiadásai. *Fritsche Closner*, a XIV. század második felében élt krónikás írja: «... Ungarn mit bogenen, die schussent hunder sich gar snelliklich. Sie hetten keinen harnesch an und hetten lange har geflochten als wip und lange berte als tutsche herren.» Villani hasonlókép nyilatkozik, elmondván, hogy a magyar vitézek csak bőrködmönökkel és bőrsisakokkal (= süveg) vértetik magukat s nyíllal és karddal harcolnak. Az a harczmodor, a melylyel a magyarok a XIV. században éltek, ha a német és olasz íróknak hihetünk, alig különbözött valamiben a honfoglaló ősöktől s kizárja a pánczél használatát.

Még az ezen fejezethez való képek némelyikére kell néhány megjegyzést tennünk. A VIII. táblán levő nyolcz XIV. századi alak közt *egyetlen magyar síncs*. A 4. és 5. szám alatt *«keleties jellegű olasz viselet után rekonstruált magyar viseletet» (!)* kapunk, még pedig a tizenhatodik század második felében élt Cesare Vecellio viseletkönyvéből véve, a hol az egyik (a férfi) figura ezen czímen szerepel: *Habito antico di Giovane nobile, ornato per far l'amore*. A többi ezen a lapon levő alak is mind olasz eredetű, de legalább mind XIV. századi. A következő tábla alakjai a Képes Krónikából vannak véve. *Nagyjából* megjárja valamennyi, de a részletekben a legtöbb hibás; kitűnik belőlük, hogy rajzolójuk a XIV. századi pánczél mivoltával nem volt tisztában. Nem tudta például, hogy a pikhong mindig össze van kapcsolva a láncszövetű nyakvédővel, vagy (mint régebben szokás volt) úgy, hogy a láncszövet felső karikái a sisak alsó szélén levő likacsokba vannak forrasztva, vagy pedig a sisakra alkalmazott fülecskék s aczél-pálcák segélyével. A rajzoló nem

ismerte az ezen korbeli pánczél-szövetet s sodrony pánczél helyett való-
ságos pikkelyes öltözeteket fest. De a nem hadi öltözetet sem jól figyelte meg
s az elől gombolós hosszú köntösből valaminő csodálatosan paszomántozott
tunikát csiná (IX. tábla, B 2.). A X. táblán a legfurcsább egy tetőtől-talpig
sodrony- vagy pikkely-pánczélba bújtatott, fején piros (!) sisakot, oldalán
xvi. századi formájú görbe szablyát, kezében *íjjat* tartó s magas *torna-nyereg-
ben ülő* lovas, a mely a Képes Krónikának a cesumauri csatát ábrázoló képéről
van véve. Csakhogy a Krónika megfelelő alakján nincs pánczél, hanem térdig
erő szövet-köntös, nincs sisak, hanem posztó-süveg, a lovas alatt nincs torna-
nyereg, hanem kicsi, könnyű magyar nyereg. Így természetesen oda illik
kezébe az íjj, s oda illenék oldalára a görbe kard, de ez az eredetin nincs
meg. A XI. tábláról felemlítésre érdemes egy pitykével kivarrt trikó-nadrág,
mélto párja a pitykés csizmának, a XII.-ről pedig három «kún» vitéz, kik
közül kettő a sepsi-kilyéni, egy pedig a fülei templom freskóiról való. Az
előbbeni falfestmények a xv. század végéről, az utóbbiak pedig (a mint ismer-
tetőjük, Huszka József írja) a xvi. század elejéről származnak. A roppant
primitív képek készítője pánczelt, paizsot festeni sem tudott s tatárjait a kora-
beli török viseletébe öltöztette. Ezeket a *törököket* másolta le Nemes Mihály
kúnok gyanánt, még pedig úgy, hogy legjobban hasonlítanak valami mandsu
harczosokra. Érdekes, hogy a «kúnok» közül kettő rövid köntöst visel, egyenes
ellentéteül annak, a mit a szöveg a kúnok felsőruhájáról mond.

Joggal panaszkodhatik a szerző művének a xv. századot tárgyzó fejezete
elején a kútfők hiánya miatt. A hozzánk közelebb eső xv. századról még
annyi viselettörténeti emlékünksincs, mint a xiv.-ről, bár nagyon valószínű,
hogy idővel falképek, oltárszárnyak s kodexek viseletképei révén jóval válto-
zatosabb anyaggal fogunk a xv. mint a xiv. századra rendelkezni. Forrásait
már itt nem sorolja fel szerzőnk, mint az előző részekben, csupán egy emlékről
szól, de arról aztán bőven s ez Hunyadi János kormányzó állítólagos sírköve
a gyulafejevári templomban. Ezt az emléket tüzetesebben először e sorok
írója ismertette az Archæologiai Értesítőben, elkövetve azt az óriási hibát,
hogy a nyilvánvalóan xvi. századi tumbát elfogadta a kormányzó valódi
emlékének s xv. századinak. A tévedést már az Értesítő következő számában
helyreigazította dr. Boncz Ödön a magyar viselet régi és szakavatott bűvára,
kézzelfoghatólag beigazolván, hogy a szóban forgó sírszobor semmi esetre
sem lehet régibb a xvi. század közepénél. Mégis szerzőnk nem ezt a jól
megokolt véleményt tette magáévá, hanem az én téves nézetemet s a Mátyás-
kori kosztüm jellemző példájául állítja oda a lengyel süvegű, sarkos csizmájú
alakot.

Egyéb forrásait egyenként felsorolni, megbírálni nagyon hosszadalmas
lenne, pedig ezen az úton lehetne legjobban meggyőződést szerezni arról,
hitelesek-e, elfogadhatók-e azok, a miket munkájában a xv. századi viseletről
ír; meg kell elégednem néhány olyan kiemelésével, a melyek — nézetem
szerint — teljességgel nem ide illők vagy nem hitelesek.

Nagy súlyt fektet szerzőnk egy az aacheni dómban levő xv. századi
himzett szőnyegre, a melynek képei szerinte a Zsigmondkori magyar viselethez

nyújtanak becses adalékot. Ezt a selyemre himzett szőnyeget (jobban mondva annak egy részét) *Hefner-Alteneck* közölte *Trachten, Kunstwerke und Gerätschaften* című nagy művében, megemlítve többek közt róla, hogy azt a *hagyomány szerint* magyar zarándokok ajándékozták az aacheni templomnak. Erre az odavetett megjegyzésre alapítja szerzőnk azt a véleményét, hogy a szőnyeg alakjai magyarok. De hát ekkora *poetica licentia* megvan engedve a tudományban? Hiszen még ha föltesszük is, hogy igaz, a mit a hagyomány mond, a szőnyeget valósággal magyar zarándokok ajándékozták (mikor?) a templomnak, hol van a bizonyíték, nem csak a *valószínűség* arra, hogy ez a szőnyeg magyar készítmény s alakjai magyarokat ábrázolnak? Az alakokon tökéletesen francia vagy flamand szabású ruha van, olyan, a minőre példát magyar emléken nem lehet találni; a szőnyeg világosan németalföldi vagy francia készítmény s az alakok rajta mégis a Zsigmond-kori magyar viseletre nyújtanak példát?

Hasonló értékkel bír magyar szempontból egy már b. e. Rómer Flóris által az Archæologiai Közlemények VIII. kötetében közrebocsátott s a *Magyar Viseletek Történetében* egy egész táblát elfoglaló kép: Zsigmond király, a mint magyar parasztok hódolatát fogadja. Ez a kép, a melyet szerzőnk egykorúnak vél a Richenthal Ulrik *Conciliumsbuch*-jának nagyszámú másolatai valamelyikéből való. Kora a xv. század vége; értéke ránk nézve — semmi. A német miniátor, a ki (ki tudja honnan) másolta vagy megkomponálta magyar parasztot sohasem látott. Ilyen magyar viseletképet százszámra kaphatott volna a szerző. Ha neki elég, hogy valamely külföldön készült középkori kép magyarokat ábrázol, ahhoz, hogy forrásul szolgáljon, úgy (hogy egyebet ne említsek) a szóbanforgó *Conciliumsbuch*nak legalább húsz kéziratát használhatta volna, a *Grünenberg Wappenbuch*-jának pedig vagy öt kodexét és ezekben valamennyiben megtalálhatta volna a magyarok hódolatát fogadó Zsigmond császárt. Hogy valamenyiben német ruhás magyarokra lelt volna, az természetes, hiszen ma sem tudják a német piktorok, hogy nézett ki egy ötven év előtti magyar, hát még a xv. században, hogy tudták volna?

Ebbe a kategóriába tartozik magyar viselettörténeti szempontból a Turóczi-Krónika augsburgi és brünni kiadása is. Mindkét kiadás fametszetei sokkal inkább illusztrálhatnának egy német krónikát, mint egy magyart. Valamennyi képük egykorú német divatú ruhákba öltözött alakokat mutat. Hunyadi János olyan sváb vagy bajor pánczélos ritter, hogy különbet gondolni sem lehetne. Egészen ilyen fajta forrás a Frangepán Kristóf költségén a xvi. század elején megjelent *német* breviarium, Kristóf úrnak s nejének fametszetű képével Zoan Andrea Vavasore-tól és egy magyar úr képe valamely a xvi. század *végéről* való huszadrendű német fametszőtől, a mely kép itt mint xv. századi szerepel. Kiváló forrása szerzőnknek a Haller-nemzetségekönv is, a melynek képei pedig a minő becsesek a xvii. századra, ép olyan használhatatlanok a xv. és xvi.-ra. Haller Pál († 1530!) és Haller Ruprecht képet valamikor a xvi. század második felében festette le az albumba valamely nürnbergi vagy augsburgi piktor, e két kép itt mégis mint Jagello-kori magyar viselet szerepel. De ugyanígy szerepel 1514-es halálozási évszámmal az 1541-ben

elhúnyt és a xvi. század végén lefestett Haller Vincze, illetve arczképe is, a kit, mivel valamikor Oroszországban járt *kozák ruhában* ábrázoltattak le az utódok!

Ilyen alapokon épül fel a munkának ez a része is.

«*Az emlékek hézagossága mellett is* — így kezdi szerző a viselet leírását — *eléggé kidomborodik a xv. századbeli magyar viselet általános menetének eredménye, hogy a Jagellók (1490—1526) idejébeli viselet a maga egészében tekintve, a közbeeső formák szerint az Anjou-kori viseletnek a továbbfejlődése.*» Elhiszem, látva forrásait, hogy a szerző ezt teljes jóhiszeműséggel írta, de meg vagyok róla győződve, hogy egész más eredményre jutott volna, ha csupán a hiteles forrásokra támaszkodik. Mert valójában a magyar viselet, a mely az ősi formákat talán a honfoglalás óta megtartotta, a mely hatszáz év alatt nem tudott a nyugotihoz teljesen hozzáidomúlni, a xv. század folyamán tökéletesen átformálódott, még pedig nem nyugati, hanem keleti hatás alatt, a magyarság legnagyobb ellenségének, a törökségnek befolyása alatt. Mi volt ennek az oka, *ma még* nem tudjuk megmondani; talán a két faj rokonsága, egyező ethnikai sajátságai, ki tudná eldönteni? Tény az, hogy a magyar viselet a mohácsi vészig teljesen törökkössé vált és azután századokig követte az ozman divatot.

Ennek az átalakulási proczesszusnak a rajzát vártuk mi a szerzőtől; kimutatását annak, mikor s miként tűntek el az ősi hosszú köntösök, a szűk tunikák, a harisnya-nadrág, a régi kún süvegek, a nemez czipellő, az egyenes pallosok s hogyan váltották fel ezeket az attila szabású török dolmányok, a csizmába való nadrágok, a kaczkiás török kalpagok, a keményszárú kordován csizmák s a könnyű hajlott pengéjű szablyák. Kaptunk pedig e helyett egy hosszú lajstromot azokról az öltöny- és fegyverdarabokról, a melyeket szerző az ő többé-kevésbbé hiteles és megbízható forrásaiból összeszedett. Hát hiszen mi egy ilyen felsorolással is beértük volna egyelőre, ez legalább alapúl szolgálhatott volna a jövőben, de ennek csak úgy lett volna értéke, ha minden adata, minden állítása megindokolható és megbízható lett volna. Csakhogy a szerző ruha-lajstromában csak úgy hemzsegnek az el nem hihető dolgok. Hogy higyjük el azt, hogy a magyarok a xv. században újjnélküli subát hordtak, mikor ezt szerzőnk csak a Turóczi krónika képeivel tudja bizonyítani; vagy, hogy főuraink rendes viselete a hasított újjú mente volt, mikor ehhez a bizonyítékok az I. Miksa német császár részére német művészek által a xvi. század elején készített fametszetes műveknek *gyaníthatólag magyar* alakjairól s a xvi. század második felében Németországban készült Haller-nemzetség könyv képeiről vannak véve, főleg mikor tudjuk, hogy épen ez a hasított újjú mente volt a xv. század második s a xvi. század első felében a német patricziusok rendes viselete. Megbízhatunk-e abban, hogy a Zsigmond-korabeli magyar paraszt dolmánya térdig érő, bő és vattázott volt, mikor szerző ezt csak a sachsenhauseni kolostor egy a xv. század végéről való miniált kézírata révén tudja; avagy abban, hogy ugyanezen időben a fiatal urak derékba vágott s elől zsinórral összefűzött *corsettot* viseltek, holott erről csupán a már letárgyalt acheni szőnyeg adatát ismerjük? Szerzőnk még azt is megmondja, hogy ez a kabátka a xv. század végén bővebb lett — de csak a Turóczi-Krónika képei után.

Tudja, hogy *tabarrot* (ő a corsettot nevezi e névvel) viseltek nálunk — de csupán a Froissard-krónika boroszlói kódexének egy képéről s ezt a kódexet 1468 körül Merész Károly burgundi herceg csináltatta valahol Brugesben vagy Gentben.

Ezek után természetes, hogy a *gatyát* a xv. században is feltalálja a szerző, de csak a kúnoknál, a kik — legalább ebből úgy látszik — ez időben újból a magyaroktól elűtő köntöst kezdenek viselni. Két «adata» van rá: egyik a kilyéni templom falképeiről, egy másik a bécsi egyetemi magyar bursa xv. századi anyakönyvének egy kis miniált képéről. Hanem ezeken gatyát csak szerző lát; elfogúlatlan szem úgy a kilyéni templom, mint a bécsi anyakönyv kúnján hosszú, ingszerű köntöst fog észrevenni.

Ilyen hibák, ekkora tévedések mellett elvesz vagy gyanússá válik a sok jó és érdemes adat a Magyar Viseletek Történetében. Pedig a szerző nagyon jól fel tudja használni az adatokat, csak megválogatásukhoz nem ért. Ott, a hol nem szorúl idegen forrásokra, a hol van elegendő megbízható anyaga, ott biztos kalauzúl szolgál a viseletek útvésztojében. A xv. századi fegyverzet leírásánál már az előbbieknél hasonlíthatatlanul jobbat produkál, mert itt rendelkezésére állott a sok eredetiben fenmaradt fegyver, a számos alakos sírkő, a xv. századi szótári anyag, a viseletképes címerek, stb. Ennek a résznek főleg az az előnye a megelőzők fölött, hogy a maga egészében összefüggő, hű képet ad; azért ha itt-ott tévedés a részletekben előfordul is, az súlyosabb beszámítás alá nem esik.

Ha a Nagy Géza munkája ennél a résznél venné kezdetét, úgy bizonynyal egyike lenne a legjobban, legalaposabban elkészült magyar könyveknek. Mert az, a mi munkájában ez után következik, merőben különbözik a mű első felétől. Innen kezdve majdnem kivétel nélkül kétségbe vonhatatlan hitelű adatokkal dolgozik, nem kockáztat meg merész hipotéziseket, nem von le be nem igazolható következtetéseket. Még előadásának modora is más, összefüggőbb, élvezhetőbb, elbeszélésszerű, nincs az a művelt laikus, a ki meg ne értse s ne okúljon belőle.

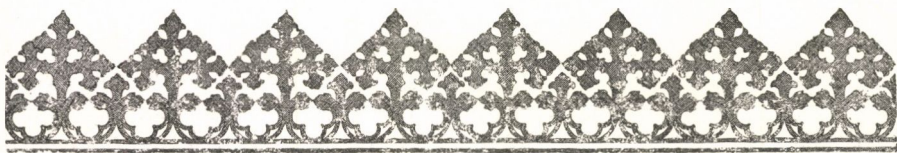
Terünk nem engedi meg, hogy már is a rendén túl hosszúra nyúlt ismertetésünket erre a részre is kiterjesszük. Különben is jó könyvet nem szükséges ismertetni, arra elég felhívni a figyelmet, a kit érdekel, úgy is elolvassa. S a Magyar Viseletek Történetének az újkort illető része ebbe a kategóriába tartozik.

Meg vagyok róla győződve, hogy szerző művének ezt a részét, a melynek megírása neki jóval kevesebb fáradságba került, mint a többié, gyöngébbnek tartotta amannál, a melynek számos gyökeres tévedését kötelességemhez híven kimutattam. Pedig egészen természetes, hogy a középkori rész gyarló, az újkori ellenben nagyon jó. Mert mi, most élő nemzedék, mai tudásunkkal, forráskutatásunk jelenlegi állapotá mellett s tegyük hozzá, eltelve a mai közszellemmel a középkort megérteni, megismerni, magyarázni nem vagyunk képesek. Ellenben azt a kort, a mely nálunk a mohácsi vészszel vette kezdetét, jól megértjük, története, mozgató eszméi, iránya nem idegenek előttünk, mert az a kor nálunk még bevégezve nincs, abban még mi benne élünk, s az a nyomorúság, nemzeti életünknek az a tengődése, a mely Mohácsnál elkezdődött, befejezéséhez talán már közeledik, de még el nem érkezett. *Varjú Elemér.*

AQUINCUM ES AZ Ó-BUDAI ÁSATÁSOK. Újra leírta dr. Kuzsinszky Bálint. Egy melléklettel és 12 szövegképpel. Budapest, 1900. Ára 40 fillér. E 32 lapra terjedő kis füzet első sorban az aquincumi ásatásokat látogató közönségnek szól és utódja az 1894-ben második kiadásban megjelent «Aquincum romjai» cz. útmutató-ismertetésnek. Helyesen tette Kuzsinszky a címlapra azt, hogy «újra leírta», mert e füzet nem harmadik kiadása az előbbinek, hanem egészen új könyvecske; és szükség is volt az új leírásra, nem csak az Aquincumot látogató közönség miatt, hanem azért is, mert a különben talán már két év óta magyar kiadásban nem kapható «Aquincum romjainak» adatai 1894 óta tetemes pótlásra és helyreigazításra szorultak, különösen azután a két nevezetes lelet után, a melyek 1898-ban kerültek napfényre. Mind a kettő ismeretes olvasóink előtt épen Kuzsinszky leírásából. Az egyik a budai kir. várpalota északi oldalán egyik bástyában befalazva volt Domitianus nevét mutató felirattöredék, a mely Aquincumnak a rómaiak részéről történt megszállását e császár uralkodása idejében kétségtelenné teszi (A. É. U. F. XVIII. 115—118.). A másik pedig (u. o. 445—447.) az a négy mérföldkö, a melyek a külső bécsi út mentén fekvő Budapesti téglagyár r. t. telepén eredeti helyükön kerültek elé. Ezek ugyanis az Aquincum castrumától számított második római mérföld (AB AQ. MP. II.) jelzés szerint a tábortól kerekén 3 km-nyi távolságban állván, a castrum helyének kérdését eldöntik. E szerint a papföldi ásatásokkal szemben gondolt táborhely a legjobb esetben is csak ideiglenes lehetett, az állótábor az ó-budai hajógyársziget környékén keresendő. Annál kívánatosabb volna, hogy a székesfőváros ásassa fel a papföldi u. n. castrumot is, hogy az ott látszó sánczok és falmaradványok jelentőségét meg lehessen állapítani. A mi a maradványok leírását illeti, egészen új csak a 18. lapon levő leírás, az E és F utcák között 1894 óta kiásott házcsoporthról; a régebben kiásott romok leírása pedig egészen át van dolgozva, jelentékenyen megrovidított alakban, a mi azonban épen nincs az érthetőség és világosság rovására. Annál több hely jutott e füzetben a múzeum tárgyainak leírására, a mivel a látogatóknak igen jó szolgálatot tett a múzeum érdemes igazgatója, a kinek érdeme az is, hogy ma már három terem és két folyosó áll rendelkezésre a múzeum épületében, a hol 1894-ben csak egy terem volt. A füzetben csinosak a múzeumi tárgyak új ábrái; kár, hogy a cornicen sírköve nincs benne. A füzethez mellékelt térrajz a papföldi ásatásokról ugyanaz, a mely a Pecz-féle Ó-kori Lexikonban is megjelent, az Aquincum czikk mellékletéül. Azért említem fel ezt a körülményt, hogy felhívjam a római régészettel foglalkozók figyelmét e Lexikon hungaricumaira, a melyekben a betürend során Kuzsinszky írja le a hazánk területén volt nevezetesebb római városokat, így nagyon részletesen Aquincum történetét és fejlődését is, úgy, hogy ha a laikus látogatónak teljesen elég is az, a mit ez új kalauz mond, annak, a ki Aquincummal igazán meg akar ismerkedni, okvetetlenül el kell olvasnia a Lexikon Aquincum cikkét is. — Kívánatos volna, hogy ez új kalauz német és franczia nyelven is megjelenjék, mint előde, az «Aquincum romjai».

Dr. Finály Gábor.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT szeptember hó 25-én délután 5 órakor szokott helyén a M. Tud. Akadémia első emeleti üléstermében tartotta a nyári szünet után első rendes havi ülését. Jelen voltak br. Nyáry Jenő elnöklete alatt Forster Gyula másodelnök, Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, Huszka József ig. vál. tagok, továbbá dr. Finály Gábor, a titkár és három más hallgató. Elnök üdvözlőlvén a megjelenteket, *Mihalik József* vál. tag olvasta fel értekezését a párisi világiállításon kiállítva levő magyar történelmi emlékekről. *Dr. Szendrei János* hozzá szól a kérdéshez, mint a szóban levő kiállítás egyik rendezője s a tévedéseket a katalogus párisi szerkesztőségének tudja be. Ezután ugyancsak *Szendrei* ösmerteti a megvaszói, zemplénmegyei régi templomot; felemlítve, hogy az a xvi. században a reformátusok által építtetett, de még ugyan olyan beosztással, mint a katolikus templomok. Stylje még csucsives s különösen érdekes szentélyének nyolczszögletű záródása. Legnagyobb érdekessége azonban a négyszögletű és sarkain kiugró bástyákkal ellátott erődítmény, mely az egész templomot körülveszi s a mely szintén a xvi. század török harcaiban épült. Előadó megátsatta a templom belsejét, de kriptára nem talált. A templom körül az ásatás fegyver töredékeket és rendetlenül temetett részben fej nélküli csontvázakat eredményezett. Tanuságai ezek az itt folyt harczoknak. A templomban még ma is fel vannak akasztva a régi szakállas puskák. A xvii. században templomunk leégett és ekkor lapos famenyezetet kapott, melyet 1735-ben Asztalos István és Asztalos Imre miskolczi mesterek remek magyar stylű virágokkal és díszítményekkel festettek ki. A karzat is az ő munkájuk. Előadó e festett táblákról vett színes másolatokat mutat be.

Titkár jelentvén Könyöki József ig. vál. tag halálát, a választmány emlékét jegyzőkönyvileg örököltette meg.

Ezután *Dezső Kázmér* Nagy-Kőrösről, *Hild Victor* Jászberényből, a *Hont* vármegyei régészeti egyesület, a borsod-miskolczi muzeum egyesület és végül *Wimmer Lajos* Pa-Pricsnérol a társulat rendes tagjaivá megválasztattak.

Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Szumrák Pál* és *Kunvári Fülöp* választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉREMTÁRÁNAK GYARAPODÁSA
1899. évben. 1898. évi november 1-én nagyobb újítás jött létre az éremtár ügykezelésében. Eddigélé az összes szerzemények számára egy törzsnaplónk volt.

ez időponttól kezdve azonban két napló vezettetik, a szerint, a mint a két tisztviselő a gyűjteményt kezeli és pedig: *A)* antik érmek, osztrák folyóérmek, emlékérmek (hazai és külföldi), zsetónok, kegyérmek és bárczák. *B)* magyar és erdélyi folyóérmek, külső országok folyó érmei, papírpénzek.

Mult évi kimutatásunkban a november-decemberi (már külön kezelt) szerzemény is együttesen van még közölve, ez évi gyarapodásunkkal azonban már külön számolunk be. Leleteink száma az idén szintén nagyon sokra rugott, kaptuk pedig a következő leleteket: *nagytótfalusi* (Baranyam.) 180 drb, *alsó-vadászi* (Abauj-Tornam.) 367 drb, *sarluskai* (Nyitram.) 449 drb, *felső-szent-iványi* (Bács-Bodrogm.) 4860 drb, *kötsei* (Somogym.) 313 drb, *csébi* (Zalam.) 105 drb, *rajkai* (Mosonm.) 410 drb, *csehtelki* (Kolosm.) 191 drb, *magyar-gonoszlói* (Szilágym.) 325 drb, *kereknyei* (Ung m.) 70 drb, *nagyszalontai* (Biharm.) 141 drb, *nagybunyi* (Szolnok-Dobokam.) 159 drb, *új-dombovári* (Tolnam.) 10 drb, *medgyesi* (megye?) 56 drb, *rákospalotai-istvántelki* 424 drb, *nagy-szarvai* (Pozsonym.) 1086 drb, *récsei* (Pozsonym.) 390 drb, *nagykanizsai* (Zalam.) 1582 drb, *bakony-nánai* (Veszprémm.) 363 drb, *kis-máxfai* (Vasm.) 21 drb, *Fekete János-féle* (lelőhely?) 424 drb, *hernád-szurdoki* (Abauj-Tornam.) 362 drb, *diósi* (megye?) 20 drb, *galgóczi* (Nyitram.) 74 drb, *tápió-szelei* (Pestm.) 197 drb. Ezenkívül még néhány jelentéktelen lelet. Leleteink összesen 12,682 darabot tartalmaznak, melyekből gyűjteményeink számára az alább felsorolandó darabokat és sorozatokat tartottuk meg.

I. *Az A) csoport gyarapodása.* Az éremtár *A) csoportja* számára a fönnebb felsorolt leletekből következőket szereztük meg: az *alsó-vadászi* leletből 14 drb XVIII. századbéli osztrák, cseh és salzburgi 15, 18, 20 kros ezüstpénzt, a *sarluskai* leletből VI. Károly 3 osztrák 6 krosát és 2 olműczi 6, krost, a *budapest-fütczai* leletből I. Lipót osztrák féltallérját, a *babati leletből* 16 frizaki és hasonló denárt, a *felső-szent-iványi* leletből I. Lipót, I. József és VI. Károly 28 drb 15 krosát, 51 drb 6 krosát, 164 drb 3 krosát és 20 drb 1 krosát, a *nagyszalontai* római köztársasági és Augustus korabeli érmekből álló leletből az Antonia, Calpurnia, Cassia, Mamília és Pompei agens 1—1 denárját, a *csébi* leletből II. Rudolf 1598. évi osztrák tallérját, a *magyar-goroszlói* leletből II. Ferdinánd 3 krosát (1625), a *nagy-kanizsai* leletből 5 drb XVII. századbéli tiroli és stájer tallért, az *új-dombovári* barbár éremleletből 10 barbár (kelta) ezüstpénzt, a *medgyesi* leletből Paris salzburgi érsek 1 aranyát és 2 XVII. századbéli cseh, illetve karinthiai tallért, a *récsei* leletből II. Ulászló 36 drb prágai garasát. Zsigmond és Miksa 9 tiroli garasát, a *kis-máxfai* leletből II. Rudolf 2 cseh és Ferdinánd főherceg 2 tiroli tallérját, a *mojgrádi leletből* 7 ógörög dyrrhachiumi drakmát, a *galgóczi* leletből II. Rudolf 1599-iki cseh tallérját, a *diósi* leletből 7 drb XVI. századbéli cseh, tiroli és salzburgi tallért.

Ajándékok: *Bartalos Gyulától* egy Sirokon (Gömörmege) lelt barbár ezüstpénz, *Csiky Ernőtől* egy erdélyi barbár ezüstpénz, *Zapotocny Károlytól* Nostilianus viminaciumi rézpénze, *N. N.-től* Maximianus Herculeus rézpénze, *Klucsics Mihálytól* Julia Mamæa denára, *id. Fehér Ferencztől* 4 drb IV. századi róm. császári rézpénz, *Steiner Ármtól* II. Constantius rézpénze, *Méhely Lajostól* ugyanaz, *Stein Manótól* I. Jovianus-féle és egy felismerhetlen római réz-

pénz, *Pokorny Lászlótól* Faustina rézpénze és 1 Laufer-féle számoló bárcza, *a m. á. v. alkalmazottainak fogyasztási szövetkezetétől* 12 számoló bárczai *Mészáros Tivadartól* 1 vas játékpénz, *Mihalitza Józseftől* az egri székesegyház felszentelésének s a berlini 1844-iki iparkiállításnak 1—1 réz emlékpénze és egy réz honvédemlék, *Nagy Józseftől* 1 nürnbergi játékpénz, *Szalay Imre* múz. igazgató úrtól egy Bem-Petőfi érem és Albrecht főhg. szobra leleplezésének két érme, *Dobay Endrétől* Mária Terézia: Securitas Daciae bronzból, *özv. Major Lajosné*től 1 nürnbergi játékpénz, *Réthy Margittól* 6 talizmán érem (2 ezüst), *Domby Mátyástól* 1 millenniumi rézérem, *Dobray Mariannétól* 1 nürnbergi zseton, *Horváth Ferencztől* 1 tréfás jelvény és 2 exotikus vasérem, *Vágó Gábor-tól* Mária Terézia 1772-iki 10 krosa, *Deutsch Bélától* 1 osztrák kamarai számoló bárcza, 3 osztrák és salzburgi fillér és 2 bárcza, *Bibó Bige Györgytől* egy Radisevics Brankó-féle érem, *Réthy László* dr.-tól 8. sz. Györgyérem, *Krausz Jakabtól* 1 Müller B.-féle budapesti zseton, *özv. Hirsch Jakabné*től I. Ferencz József arczképérme, *a középisk. tornaverseny rendező bizottságtól* 1 ezüst díj-érem, *Foest Eduárd*tól saját ezüst arczképérme, unokáinak 2 bronzérme és 2 ezüst újévi plakett, *Fehér Ferencztől* 1 olmczi 3 kros 1619-ből, *Martos János*tól 1 ezüst keresztelési érem, *Sziklai Gyulától* 1 utrechti sárgaréz zseton, *Beck Ödön Fülöp* éremvő szobrásztól 2 saját készítésű Kovács József-érem (1 ezüst, 1 bronz), *Szalay Lajostól* ő felségeik ezüst menyegzőjére vert ön érem és 3 játékpénz, *Szedenics Zoltán* dr. Ferdinánd főherczeg tiroli 1 krosa, *Kerekes Mihály*tól 1 arczképérem: bronzöntvény MDXXI. évszámmal, *Hoitsy Lajostól* az eszéki sport-klub ezüst jelvénye, *Csizik Bélától* a «Neptun» evezős-egylet és a magyar evezős egyletek orsz. szövetségének 1—1 ezüst díjérme, dr. *Szedenics Zoltánnétől* 1 kis Sz.-György érem ezüstműből, *Császár Árpád* által 1 modern Hadrián-Pyrrhos-féle bronzérem, *Fischer Emiltől* 1 Montfort-féle 3 kros, *Stein Manótól* I. Ferdinánd osztrák 6 krosa és 1 Szt.-György zseton, *a csurgói ev. ref. főgymn. igazgatóságától* az intézeti épület újjáépítése emlékére (1899.) vert 2 bronz és 1 ezüstérem, *Zatkalik János*tól Crispina, Hadrianus, Maximinus Dasa és Licinius pater 1—1 bronzpénze, I. Lipót 1 krosa és Leonard salzburgi garasa 1515-ből, *Gohl Ödöntől* kilenczvennégy különböző emlékérem és zseton.

Vétel: Tíz bój arany (nádasdi lelet, Sopronmegyében), 1 kelta ezüstpénz (Szárzadról), 1 római denár ezüst utánzata, 2 régibb fajta római köztársasági denár, 1 Antonia, 1 Appuleia, 1 Calpurnia és Fonteia, 1 Cupiennia, 2 Fonteia, 1 Julia, 1 Junia és 1 Nævia-féle római familiaris denár, (részben szilágy-nagyfalusi lelet). Augustus császár denárja és quinarius, Sept. Severus császár aranya (p. m. tr. pot. XV. cos. III. p. p.), Gallienus császár aranya (aeternitas augg.) Honorius császár solidusa (Coh. VI. 478, 21.) Artemius Anastasius solidusa, egy trapezunti (Comnen-féle) ezüstpénz, egy ezüsttel berakott bizanczi bronz pénzsúly.

János Jakab salzburgi érsek 1564-iki kettős aranya, Leonhard salzburgi érsek 1512-iki garasa, Friedlandi Albert hg. 1627-iki tallérja, továbbá I. Ferdinánd alsó-, felső-ausztriai, cseh, karinthiai tallérjai, 3 cseh és 1 felső-asztriai féltallérja, Máté, Mihály és Ernő salzburgi érsekek 1—1 tallérja, 1 Schlick-féle tallér, (összesen 47 tallér és 4 féltallér a szecsői leletből), II. Ferdinánd cseh

10-es aranya, I. János prágai garasa, 1 salzburgi ezüst 2 kros 1759-ből, 34 drb különböző aquileiai ezüstdenár.

Carrara Ferencz bronzérme, Bánfi György ezüst emlékérmé, 1 nagybányai keresztelési tallér, 1 Attila-Phokas-féle ólom érem, Miksa főherceg magyarországi hadi dolgaira vert (*«Militemus»*) ólom érem, az orsz. iparegyesület ön érme, a nagyváradi dalárünnepély (1872) ön érme, öt érem fehér ötvenyből a magyar történelemből vett dátumokkal, Erzsébet királyné elhunyt alkalmából vert 1—1 arany, ezüst és bronzérem, I. Frigyes Agost szász vál. fejedelem magyarországi hadi tetteire vert kettős arany (1696), a 8. tüzérezred jubileumának (1894) ezüst emlékérmé, Telegdi János kalocsai érsek tallér féle érme (Wesz. G. XXXIII. 2, csekély változattal) a zágrábi székesegyház, Rudolf és Stefánia zágrábi látogatásának, a budapesti női kézimunkakiállítás, Esztergom fölszabadítása 200 éves évfordulójának, a székesfehérvári kiállításnak (1879) ezüst emlékérméi, a krasznahorkai kegykép ezüstérme, 2 Szt-György-érem ezüsből (R. illetve C. W V R B. jeggyel), II. Mátyás ovalis ólom érme, Buda visszafoglalása (1686) emlékére vert 2 ezüst, 2 bronz, 1 réz és 2 ön érem, a selmeczi bányász-akadémia új épülete felavatására és a drégelyi kápolna felavatására vert bronz érmek, II. Ferencz halálára (ezüst), az 1867-iki koronázás emlékére vert 1 ezüst és 1 ólom érem, a budapesti VIII. nemzetközi közegészségügyi kongresszus arany és bronz emlékérméi. (Szárnovszky Ferencz művei) Belgrád visszavételére készült vésett ezüstérem (kézimunka), a kolozsvári kerékpáregyesület ezüstérme, a magyar uszó egyesület ezüstérme, az 1898-iki császárjubiläum ezüstérme, 1 Haldenstein-féle ezüstérem, V. Károly és I. Ferencz ön érme a vallásbéke jubileuma alkalmából, Székesfehérvár visszavételének (1688) ön érme, emlékérmek I. Lipót 1685-iki diadalaira (réz), Temesvár bevételére (1716) (ön), a pozsonyi békére (bronz), Ő Felsége I. Ferencz József fölgyógyulására az 1853-iki merénylet után (3 bronz és 2 ön), Windischgrätz herczegre (ön), Széchényi István grófra (ön), Batthyány Lajos grófra (ön), Garibaldi-érem vezuvi lávából, keresztalaku kegyérem, Szt-György-féle kegyérem R jeggyel, II. József 1770-iki 20 krosából készített lövész-érem (ezüst), a magyar testgyakorlók körének ezüstérme, a dévai kerületi tornaverseny ezüst díjérme, I. József a magyar kir. koron. emlékére készült érmek: 2 ezüst, 2 bronz és 1 egylapú ön, 2 Haydn-érem (bronz), a pakraczi fűrésztelep 4 számolóbárczája, kegyérem (ólom) az aradi vesztőhelyről vett földdel, 1 nürnbergi bárcza, emlékérmek III. Frigyes Ágost szász vál. fejedelem magyarországi hadviselésére (ezüst), Érsekújvár visszavételére (1685) (önből), I. Lipót diadalaira (ezüst), I. Lipót 1697-iki diadalaira (ön), a szegedi diadalra (ön), az 1700-iki jubiláris évre (ezüst), I. Ferencz meggyógyulására (ezüst), halálára (ezüst), V. Ferdinánd halálára (bronz), Schlick tábornok magyarországi hadi műveleteire (bronz) és egy Marsigli-féle bronz érem (utóbbiakat a Mautner-féle gyűjt. árverésén vettük). A békésgyulai iparos segédek 1888-iki munkakiállításának ön érme, 2 Szt-György-zsetón, egy régi franczia zsetón, XIII. Leo pápa réz zsetónja, ezüst gúnyérem (pápa és ördög) és egy Rezső trónörökös halála emlékére vert sárgaréz zsetón.

Hivatalos küldemény: A budapesti ezredéves kiállítás három bronz érme,

1. kiváló érdemekért, 2. az érdem jutalmául, 3. közreműködők érme, a m. k. kereskedelmi miniszterium küldeménye. — Ő felsége 50 éves uralkodói jubileumának bronzérme (Tautenhayntól) a főkamarási hivatal küldeménye a m. k. miniszterelnökség útján.

Hivatalos vétel: A bécsi pénzverő hivatal 1898. évi veretei (egy-egy darab: 4 #, 1 #, 20 koronás #, 1848., 1849. és 1850. évszámmal vert cs. és k. arany, 1 koronás ezüstpénz, 2 és 1 filléres rézpénz).

Csere: Elagabalus-féle ezüst denár (vota publica) magyar pénzekért.

Az *A)* csoport növedéklajstromának fönnnebbi dús sorozatában, mint ez könnyen érthető, igen különböző értékű és érdekességű érmek foglaltatnak. Csak félig felelne meg feladatának ez a közlemény, ha — ezuttal ujtásképen — rövid kommentárt nem fűznék hozzá, melyben az olvasó figyelmét fölhimov néhány érdekes szerzeményre. Az antik érmek közt szerepel 10 bój aranypénz, u. n. barbárpénzek, melyeket a Kr. e. 1. században hazánk nyugati szélén megtelepült bójoknak kell tulajdonítanunk. Ezeket a pénzeket azonban úgy látszik még csehországi (régibb) hazájukban gyártották, részben igen kezdetleges öntési technikával. Azóta többet is szereztünk belőlük, mindannyian a nádasdi leletből, Sopronmegyéből valók; legközelebb kimerítőbben fogok e leletről értekezni. — Igen érdekes a nagyszalontai, róm. köztársasági és Augustus-féle ezüst denárokból álló éremlelet is, mely a köleséri pusztán került napvilágra. A köztársasági denárok ca. Kr. e. 150-től kezdve, nagyobbbrészt az 1. századbéli gyakoribb fajokkal vannak képviselve e leletben, azonban igen szép választékát találtam e leletben az Augustus-féle denároknak is. Nyilván való, hogy e lelet Augustus korában, mikor már nálunk is római világ volt, került a földbe, hanem élénk világot vet és tanulságos a hazai, római érmekkel datált leletek megítélését illetőleg azon körülmény, hogy több mint másfél évszázad különböző kibocsátású forgalmi pénzei mint maradtak együttesen forgalomban oly hosszú időn keresztül és hogy milyen lehetett egy nagyobb pénzösszeg reális képe abban az időben. Hogy a szalontai lelet ilyenén összeállítása nem a véletlen játéka, bizonyítja egy azóta Budapesten a Rózsadomb alján kiásott denárlelet, melyben köztársasági és Augustus-féle denárokat — jórészt ugyanazon fajokat, — hasonló összetételben találtam, mint a szalontai leletben. Az ezüsttel berakott, arkitektonikus díszű, oszlopoktól tartott ív alatt *Ιουδων* (monogram) és N I H feliratu 71.92 gr. súlyú bizanczi pénzsúlyt Fehérmegyében találtak. A berakott felirat értelme az, (N = *νόμισμα*, a mi a solidus vagyis a bizanczi aranypénz más neve, I H pedig mint számjegy = 18), hogy bizonyos János nevű úriember volt ennek a súlynak gazdája, ez a súly pedig 18 arany (solidus) súlyának felel meg. E pénzösszeg ideális súlya 81.84 gr. lenne, de a bizanczi súlyoknál tapasztalható nagy súlykülönbségeket tekintve, nagyon meg lehetünk elégedve példányunknak aránylag csekély 9.92 grammnyi tényleges súlykülönbszetével. Az osztrák forgalmi pénzek közt kiváló érdekűek a Szecsőről szerzett I. Ferdinánd-féle tallérok és még inkább az ezeknél ritkább fél-tallérok. Az emlékérmekre és zsetónokra áttérve, első sorban is *Carrarai I. Ferencz*, Pádua urának xiv. századi emlékérmét említem, mely Pádunak 1390-ben való elfoglalására vonatkozik. A *Revue Numismatique* 1891-iki évfolyamában

Jules Guiffrey, előtte Friedländer és legújában Schlosser bebizonyították, hogy ezek az érmek tényleg a XIV. század végén keletkeztek. Rajzát i. h. III. tábla 1. sz. a. találjuk. (Előlap: Mellkép balfelé, · francisci · de · carraria · R) · die · 1 a · IVLIII · recuperavit · paduam · et · c' · 1390. Négykerekű kocsi vázlata F és R közt. Anyaga világos bronz, átm. 38 mm.)

Másodsorban egy ritka hazai érmet említek, Telegdi János kalocsai érsek ezüst érmét, melyet Weszerle a személyi emlékérmek közé sorolt, (G., XXXIII. tábla 2. sz.) én azonban azt sejttem, hogy az talán királyi kegyből engedélyezett forgalmi pénz, még pedig tallér volt. 29'03 gr.-nyi súlya megfelel I. Lipót körmöczi tallérjainak, egyes főurak és egyházfők pénzverési privilégiuma pedig abban az időben (1643) elég gyakori eset volt. Az érme verete (Av. mellkép, Rev. címer, jelszó és évszám) szintén e fölfogásnak kedvez. És van még egy érvem: A m. n. múz. példányán kívül még egyet ismerünk, Feszetics Tasziló gróf keszthelyi példányát. Szoros vizsgálat alapján meggyőződtem, hogy a két példány különbözik egymástól, még pedig az által, hogy a m. n. múz. példányán PROTECTOR, tehát a T és E közt egy kis vonás, s ennek folytán nagyobb térköz látható. Ha már most egyrészt alig maradt fenn pár példány, ez azt látszik bizonyítani, hogy nem tekintették medáliának, hanem forgalmi pénznek, melyet nem őriznek, jól eltéve, gondosan, hanem kézről-kézre járt a többi tallér közt, míg elkopott és beolvastották. Másrészt, ha két különböző bélyeget találunk ilyen érmehez, az csak forgalmi pénznek készülhetett. Végül pedig az érme verete oly alacsony fokán áll a művészetnek, oly lapos, tökéletlen, hogy a korabeli arczképes emlékérmek sorából nagyon is kirína. Az ethikai érvek mind a mellett szólnak, hogy ez az érme forgalmi pénz, tallér volt, talán majd a királyi privilégiumra is ráakadnak valamely levéltár homályos limbusában. — A hazai vonatkozású kétségtelen emlékérmek közül, hogy időrendet tartsak, első sorban XIV. Lajos francia királynak Buda 1686-iki visszavétele alkalmából vert érme érdemel kiváló figyelmet. Ez Smeltzing J. leydeni éremvéső műve és hátlapjának felirata: «Me stante Triumphant», a «roi-soleil» érdeméül rója föl, hogy Lipót, erejét összpontosítva, meg bírta törni a török hatalmát. Ugyancsak Buda visszavételével áll kapcsolatban ránk magyarokra nézve Marsigli Alajos személyisége, a ki részt vett az ostromban és följegyzéseiben sok becses adatot szolgáltatott annak történetéhez. Maga az érme az általa alapított bolognai akadémia emlékét őrzi meg az utókornak és Saint Urbainnek ama kor stíljében készült kiváló, elegáns műve. (Wesz. G. XXV. t. 8. sz.) A Belgrád visszavételére vonatkozó érme durván vésott kézimunka, előlapján XI. Incze pápa részögezett mellképével, hátlapján Scobis Venczel nevű papi egyénnek való ajánlást tartalmazó bevésott felirattal. Hasonló művű érmeiket ismerünk Bécs fölmentésére, Buda visszavételére és I. József magyar kir. koronáztatására vonatkozó feliratokkal, (Gohl: Budapest Emlékérmei I. r. 47., 49. és 50. sz.) és az emlékérmek akkoriban oly népszerű divatjára vet fényt, hogy ilyen gyöngye munkák is elkelhettek. — I. József pozsonyi koronázására vonatkozó emlékérmek is több érdekes darabbal szaporodtak. Ilyenek azok, melyeken a Magyarország kiterített térképe mellett álló asztalon a sz. korona nyugszik, melybe egy égi kéz ragyogó gyémántot illeszt. (Montenuovo 1192 és

1193, Gohl i. h. 136. sz.) Ennek hátlapján királyi trón, egy másikén pedig a király arcképe van. Még ritkább és becsesebb I. József másik koronázási érme; hátlapján a király diadalmas bevonulása van ábrázolva a «porta ottomana» át. («Nunc apta triumphis»). Mindhármát egy müncheni árverésen szereztte az éremtár. A budapesti VIII. nemzetközi közegészségügyi kongresszus (1894) arany és bronz érme annyiból érdekes, mert magyar művész: Szárnovszky Ferencz művei. Ez érmeiket Ő felsége a király mellképe és Budapest címere díszíti. Hasonlóképen magyar művész: Beck Ödön Fülöp készítette néhai Kovács József dr. emlékérméit, melynek első arany példánya az orvosok és term.-vizsgálók 1899. évi szabadkai vándorgyűlésén adatott ki jutalomképpen s a jutalmazott ajándéka gyanánt az ottani múzeum éremtárába jutott. A dicső emlékü Erzsébet királyné elhunytá alkalmából készült magyar feliratú ovális érme F szigilája alatt is magyar ember neve rejtőzik; maguk az érme is Budapesten készültek egy magánvállalat műhelyében. Az Andrássy grófok krasznahorkai várkapolnájában tisztelt Madonnaképet sokszorosítja egy csinos, barokk stílusú, sajátos alakjával feltűnő ezüst kegyérem, Waschmann műve, mely hasonló tárgyak gyűjtőinek bizonyára becses és óhajtott darab lesz.

Az A/J-csoport 1899. évi növedéke 83 antik (és bizanci), 476 osztrák (a koronatarományokkal együtt) és 263 emlékérem, zseton, kegyérem és bárcza. Összesen 822 darab.

Gohl Ödön.

★

II. A B)-csoport gyarapodása. Az alsó-vadászi leletből vettünk 22 db magyar, német és brabanti tallért a XVIII. századból, a *babát-erdei* leletből 702 db árpádkori magyar denárt és pedig Corp. Num. Hung. 115, 118, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 133, 144, 145, 146, 150 számúakat, ezek közt két eddig ismeretlen fajt, melyet a Corpusban pótlólag fogunk közölni, a *sarluskai* leletből 25 db I. Lipót-kori magyar, sléziai, lengyel 15 és 3 krost, a *felső-szent-iványi* leletből 200 db I. Lipót—III. Károly-kori kisebb magyar és külföldi érmet, a *kereknyei* leletből 17 db I. Lipót-kori magyar és külföldi forintot és kisebb éremfajt, a *csehtelki* leletből Bethlen Gábor erd. fej. Georg Wilhelm brandenburgi vál. fej. és Gustav Adolf svéd kir. garasait és polturáit (13 db), a *hernád-szurdoki* leletből János Kázmér lengyel kir. 6-os garasának egykorú hamisítványát, a *magyar-gonoszlói* leletből 42 db XVII. sz. magyar és külföldi garast és polturát, a *páhii* leletből 1 db flórenczi aranyat, a *nagy-kanizsai* leletből egy elzászi tallért s két magyar denárt, a *medgyesi* leletből 15 db spanyol és németalföldi aranyat és tallért, a *máxfai* leletből 9 db magyar és külföldi tallért, a *nagy-szarvai* leletből Hunyadi Mátyás és II. Ulászló 16 db denárát, a *galgóczi* leletből egy westfrieslandi aranyat, 3 magyar és külföldi tallért és forintot a XVII. századból, a *tápió-szeceői* leletből (magántulajdon) 60 db magyar és külföldi tallért a XVI. századból.

Ajándékok, vételek, hivatalos küldemények s csere útján következőkkel gyarapodott éremgyűjteményünk B) csoportja. Ajándékok: Hazai érme: *Stein Manó*tól 8 db vegyes és habsburgkori magyar denár, *Gubacsi József* földbirtokostól (Fülöp-Szállás) Koráni Kálmán gyógyszerész közvetítésével I. Ferdinánd magyar denárja, *Schumy Antal* építésvezetőtől Rudolf kir. tallérjának egykorú hamisítványa. — Külföldi érme: *Földváry József*től III. Károly spanyol kir. amerikai veretű pesója 1771-ből, *Mészáros Alajos* kir. alügyésztől egy

argentínai rézpénz, *Szalay Imre* múz. igazgatótól ezüst 25 cent az Egyesült-Államokból, *Parcseusky Páltól* (Baku) egy spanyol tallér, 6 db középkori orosz és mohamedán érem, *Zatkalik János* csernyei ev. tanítótól egy porosz ezüstgaras, két török rézpénz, dr. *Forster Gyulától* 1898. évi francia 2 frankos, 50 és 10 centime-os darab, *Kováts Edétől* (Kolozsvár) 5 db XII. századi észak-olaszországi denár, *Pokorny Lászlótól* (Szentés) 1872. évi francia 2 frankos hamisítványa, *Kuzmiák Sándortól* (Bács-Keresztur) két moldvai denár, *Blaskovics Sándorkától* (Vác) 4 db ujabbkori rézpénz, *Mihalitza József* fényképész-től 3 db vegyes olasz és egy zanzibári rézpénz, *Kovássy Elemér* főszolgabíró-tól (Nagy-Berezna, Thaly Kálmán orsz. képviselő közvetítésével) János Zsigmond lengyel király 6 garasosa, *Dobsay Mariannától* egy graubündeni fél-batzen, *Pólya Jánostól* egy bréma-verdeni püspökségi ezüst fillér, *Romy Cornéliától* III. Napoleon-kori francia rézpénz, *Hoffer Dávidtól* Laur. Teupoli doge ezüst quartaroloja, *Deutsch Bélától* Marino Grimani doge és II. Fülöp spanyol kir. rézpénze, *Szedénics Blankától* III. Zsigmond lengyel polturája, *Semayer Vilibáldtól* jelenleg forgalomban levő dán és svéd váltópénzek, *Sziklay Gyulától* 6 db vegyes kisebb modern ezüst és rézpénz, *Gohl Ödöntől* I. Ferencz József 1859. évi milánói ezüst forintja, 3 indiai rézpénz és 1 frankfurti réz-fillér, *R. L.-től* 23 db olasz, svájci és német ezüst és rézpénz. Papírpénzek: *Fejés Antal* zárgondnoktól (Sárvár) a dárdai uradalom 1811. évi robotjegye s két 1849. évi magyar papírpénz, özv. *Gohl Antalné* 2 db ujkori olasz papírpénz, *Görög Tihamértól* (Erzsébetfalva) 1806. évi bécsi 5 fto fekete bankó, *Sátori Lipót* régiségkereskedőtől a római köztársaság 1798. évi papírpénzjegye (2 db).

Vételek: 17 db különféle árpád- és vegyeskori denár, 2 vegyeskori s 2 habsburgkori arany, 3 db erdélyi arany (János Zsigmond, Báthory Zsigmond, III. Károly) Brassó város garasainak 48 dbból álló sorozata (bélyeg-változatok), két ismeretlen magyar érem ólom lenyomata a XVI—XVIII. századból, 6 db 1849. évi magyar papírpénz, 2 db ujkori magyar ezüst váltópénz; megszereztük a Windischgrätz herceg bécsi gyűjteményében levő Szent-István denár (Corp. N. H. 7. sz.) másolatát, II. János tábortallérának 15—16. évi egykorú ólomlenyomatát s a zágrábi 1849. évi réz 1 krajczáros galvanoplaszmáját. Részt vettünk három nagyobb éremárverésen (Bécs, München) és pedig a Latour v. Thurmburg-félén, melyen 84 db magyar folyó-érmet szereztünk, ezek közt I. Ferdinánd 1553. évi forintját (az aversen a tiroli sassal), mely eddig egyetlen példánynak tekintetik, a Czikkann-félén, melyen 7 s a Lindner-félén, melyen 47 db XVI—XVIII. sz. magyar folyó-éremmel egészítettük ki gyűjteményeink gazdag sorozatait.

Ezeket kívül négy külföldi aranyat vásároltunk: III. Zsigmond lengyel 5-ös aranyát, egy-egy münsterbergi, liegnitz-briegi aranyat, II. Szelim szultán (1566—1579) aranyát (mind hazai lelet), Stefan Dusan szerb és Tvartko bosnyák király egy-egy denárát, 8 velencei és spanyol érmet, Lipót toskániai nagyherceg pisai tallérát, 9 db különböző külföldi forgalmi érem.

Hivatalos uton szereztünk a körmöczbányai m. kir. pénzverőhivaltól egy-egy 1899. évi 20 és 10 koronást, 2 és 1 fillérest, a n. múzeumi Széchenyi-könyvtár áttett 28 db magyar, osztrák és francia papírpénzt.

Cserét egyet eszközöltünk, mely alkalommal 134 db I. László-féle denár sorozattal gyarapítottuk érmeinket, megfelelő számú és értékű magyar érmeért többes példányainkból. A B)-csoport szaporulatának összes darabszáma 1656. R. L.

